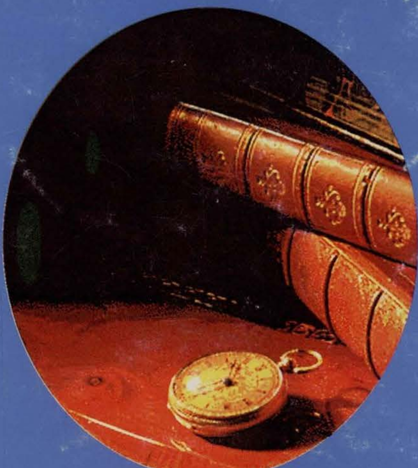
ISSN 1221-843X

ANALELE ŞTIINŢIFICE
ALE
UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA“
DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

Istorie

TOMUL L

2004

Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“ Iaşi

ANALELE ŞTIINŢIFICE
ALE
UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA“
DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM L 2004

Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“ Iaşi

ANALELE ŞTIINŢIFICE
ALE
UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA"
DIN IAŞI
(serie nouă)

Istorie • Tomul L • 2004

REDACŢIA

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza"
B-dul Carol I nr. 11, 700506 – Iaşi
tel. 0232-201273, fax 0232-201156, e-mail iac@uaic.ro

CUPRINS

Studii şi articole

Ştefan cel Mare – 500 de ani de la trecerea în eternitate (1504-2004)

Recenzii şi note bibliografice

Viaţa ştiinţifică

Aniversări

In memoriam

Ion Toderaşcu

ŞTEFAN CEL MARE. RESORTURILE UNUI COGNOMEN

„Toate popoarele au un bărbat prin care au personificat idealul virtuţilor şi însuşirilor ce ar dori să găsească la domnitorul lor; numele şi faptele acestor bărbaţi [...] se fac o proprietate naţională şi din neam în neam, din veac în veac, aureola de slavă ce-i înconjoară creşte şi se sporeşte mai mult şi tot ce este mare, frumos, eroic se atribuie geniului şi braţului lor. Un asemenea bărbat a avut şi Moldova şi acesta este Ştefan cel Mare", scria Mihail Kogălniceanu în anii premergători Unirii Principatelor Române[1].

Reflecţiile marelui om de stat şi istoric, specifice pentru „veacul naţionalităţilor", atunci când *mitul Ştefan cel Mare* era pe deplin format, îşi au motivaţia lor.

Ştefan al III-lea, viitorul domn „cel Mare" al istoriei românilor, a fost un om cu o înzestrare superioară. Moştenise de la bunicul său patern, Alexandru cel Bun, ca şi de la părintele său, Bogdan al II-lea, *mari însuşiri*, probate în lunga lui domnie, cea mai întinsă din istoria noastră medievală. Şi prin mama sa, Oltea-Maria, a putut beneficia de o „genă" favorabilă, căci era de neam boieresc din Ţara de Jos, zona Trotuşului, o vale cu multiple confluenţe şi o frumoasă tradiţie istorică[2]. A avut parte, ca cei mai mulţi dintre fiii de domni hărăziţi să domnească, de o educaţie compatibilă cu funcţia supremă în stat. La reşedinţa voievodală de la Suceava a putut deprinde primele noţiuni de guvernare, iar timpul petrecut în ambianţa curţii lui Iancu de Hunedoara, unde a trebuit să se refugieze după uciderea tatălui său (Reuseni, 15 octombrie 1451), a însemnat desăvârşirea educaţiei în spirit cavaleresc[3]. La curtea lui Iancu era o atmosferă influenţată de

---

[1] Mihail Kogălniceanu, *Opere*, I, text stabilit, studiu introductiv, note şi comentarii de Dan Simonescu, Bucureşti, 1974, p. 195.

[2] Biserica de la Borzeşti, edificată între 9 iulie 1493 şi 12 octombrie 1494, cu hramul Adormirii Maicii Domnului, poartă ecourile originii sale. În pisanie, Ştefan afirma cultul pentru ascendenţa lui: „întru pomenirea răposaţilor ‹înaintaşilor› şi părinţilor lor" (*Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p. 109. În continuare se va cita *Repertoriul*). Această ctitorie ştefaniană a fost socotită drept „un *monument comemorativ, ridicat în amintirea rudelor sale apropiate şi a strămoşilor lor* [...], *Ştefan cel Mare îndeplinind astfel o obligaţie morală faţă de toţi aceşti înaintaşi de pe valea Trotuşului*" (Ion I. Solcanu, *Artă şi societate românească, secolele XIV-XVIII*, Bucureşti, 2002, p. 262).

[3] Leon Şimanschi, *Formarea personalităţii lui Ştefan cel Mare*, în „Revista arhivelor", 1975, p. 31-36, retipărit în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004). Portret în istorie*, volum editat

renascentism, căci marele voievod, „Cavalerul Alb" cum i s-a spus în Italia, a avut relaţii personale cu renumitul umanist Poggio Bracciolini şi cu învăţatul Cristoforo Garatone, iar treburile palatului fuseseră încredinţate familiei Odoardi din Florenţa. Ştefan a putut fi educat, în perioada petrecută acolo, în spirit umanist, ca şi Matia Corvin, fiul lui Iancu[4]. Foarte probabil, ceea ce avea să se numească „Biblioteca Corvina", dezvoltată de regele Matia dintr-un vechi fond de carte constituit în vremea regilor Casei de Anjou[5], s-a îmbogăţit cu valori bibliofile şi în anii guvernării lui Iancu de Hunedoara.

Aspiraţia lui Ştefan la jilţul domnesc era una firească prin ascendenţă, dotare, susţinere internă (fără de care nu ar fi fost posibilă victoria din 12 aprilie 1457 împotriva lui Petru Aron)[6], la care se adaugă sprijinul muntean şi atmosfera favorabilă din Transilvania, *parte, dar autonomă*, a regatului Ungariei, unde trăise o vreme[7]. „Puterile garante", Polonia (din 1387, cu înnoiri succesive) şi, de curând, Imperiul Otoman (din 1456)[8], au fost puse în faţa „faptului împlinit", noul domn reuşind, în scurt timp, să-şi asigure pacea cu acestea pe cale diplomatică. Cât despre Ungaria, aici criza provocată de succesiunea la tron se prelungise până în 1458, când rege a ajuns Matia Corvin.

Pe acest eşichier politic general s-a întronat Ştefan, al treilea principe cu acest nume din dinastia Ţării Moldovei, cel gratulat de posteritate cu apelativul „cel Mare".

*

Ştefan al III-lea este primul domn moldovean căruia i se cunoaşte *ceremonia de încoronare*: 12 aprilie 1457, Mitropolia de la Suceava. Şi aceasta s-a întâm-

---

de Maria Magdalena Székely şi Ştefan S. Gorovei, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 32-42. În continuare, volumul se va cita *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004)*.

[4] Adrian Andrei Rusu, *Iancu de Hunedoara şi Cristoforo Garatone*, în volumul *Românii în istoria universală*, II/1, coord. I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iaşi, 1987, p. 213-222; Eugen Denize, Antal Lukács, *Relaţiile lui Iancu de Hunedoara cu Poggio Bracciolini*, în *Ibidem*, III/1, coord. Idem, Iaşi, 1988, p. 145-156.

[5] Dumitru Vitcu, *Din istoria Bibliotecii „Corvina". Semnificaţia politică a unui gest reparator*, în volumul *Istorie şi civilizaţie. Profesorului C. Cihodaru la a 80-a aniversare*, coord. Ion Toderaşcu şi Ion Agrigoroaiei, Iaşi, 1988, p. 587-596.

[6] „Uşurinţa acţiunii militare îngăduie presupunerea că venirea lui Ştefan în Moldova a fost precedată de o pregătire serioasă a partizanilor săi, rude şi prieteni ai lui Bogdan, cel asasinat la Reuseni (Gh. Duzinchevici, *Contribuţii la o mai bună cunoaştere a lui Ştefan cel Mare în cadrul legăturilor moldo-polone*, în „Revista arhivelor", 1984, 2, p. 157).

[7] Ioan-Aurel Pop, *Relaţii între Transilvania şi Moldova în timpul lui Ştefan cel Mare*, în „Acta Musei Napocensis", 1994, 2, p. 11-21, retipărit în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004)*, p. 419-433; Leon Şimanschi, Dumitru Agache, *Înscăunarea lui Ştefan cel Mare: preliminarii şi consecinţe (1450-1460)*, în *Ibidem*, p. 312.

[8] Este ceea ce a mai fost considerată şi „suzeranitatea colectivă polono-otomană" (Veniamin Ciobanu, *Idee şi faptă politică la Ştefan cel Mare*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi", XXIX, 1992, p. 35-41).

plat la *o mie de ani după încoronarea religioasă a primului împărat bizantin, Leon I Tracul*: 7 februarie 457, Catedrala „Sfânta Sofia" de la Constantinopol.

De ce s-a recurs la ceremonia încoronării religioase în Bizanț atunci, la jumătatea secolului al V-lea, este o lungă discuție, încă neîncheiată. Instituția imperială traversase o *criză de autoritate* după Theodosie cel Mare (379-395). *Partitio imperii* (395), *imixtiunea unor șefi barbari* prin ocuparea unor funcții-cheie, tutelarea împăraților și chiar prin aspirații imperiale au făcut ca autoritatea împăratului să se erodeze[9]. Leon I (457-474), *primul imperator încoronat de un patriarh* (care a fost Anatolios, 449-458), era de condiție modestă, măcelar de meserie (i s-a spus „Makelles") și a dorit ca pe această cale să-și consolideze prestigiul și să se facă respectat[10].

De atunci înainte, ceremonia religioasă a încoronării s-a permanentizat în Bizanț[11]. Prin repetiție, ritualul încoronării a ieșit din zona perisabilului, impunându-se în mentalul politic și social.

Ștefan al III-lea venea, și el, după o perioadă de *criză de autoritate politică*, când pe tronul de la Suceava se succedaseră, între 1432-1457, 8 domni și 18 domnii[12]. Țara era slăbită, luptele dinastice facilitând și încurajând intervenția străină, polonă mai ales, dar și ungară. O cetate de mare importanță, Chilia, fusese pierdută în vremea lui Petru al II-lea. Acesta o dăruise, în 1448, lui Iancu de Hunedoara, care instalase acolo o garnizoană maghiară[13]. În 1456, factorii de de-

---

[9] G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, Payot, Paris, 1969, p. 81-92.

[10] *Ibidem*, p. 90-91; Louis Bréhier, *Les institutions de l'empire byzantin*, Albin Michel, 1970, p. 14-16.

[11] Louis Bréhier, *op. cit.*, p. 17 și urm. Era de așteptat ca încoronarea religioasă, consacrând sacralizarea puterii, să asigure mai multă stabilitate tronului imperial. Ceea ce nu s-a întâmplat pentru că *sistemul de succesiune la domnie* nu avea în Bizanț reguli precise. *Caracterul providențial al puterii imperiale* era mai puternic decât orice normă, cel ce ocupa jilțul puterii ajungând acolo prin voința lui Dumnezeu; era „alesul lui Dumnezeu". În Imperiul Bizantin a funcționat ceea ce s-a numit „mobilitatea pe verticală", necunoscută Occidentului, tot bizantinul având „stofă de împărat". *Doctrina legitimistă* s-a conturat treptat. Până în vremea împăraților Macedoneni (867-1056), când a apărut instituția *porphyrogeneților*, nu a existat în Bizanț „o familie imperială de sânge imperial". Ne putem explica, astfel, numeroasele uzurpări și lovituri de stat. O adevărată „boală a purpurei" a făcut ca 65 de împărați să fie înlăturați prin revolte (D. Obolensky, *Un commonwealth medieval: Bizanțul*, București, 2002, p. 338-339; Hélène Ahrweiler, *Ideologia politică a Imperiului Bizantin*, București, 2002, p. 129-131: „Funcția supremă era, instituțional, deschisă oricărui cetățean din imperiu", p. 130; Alain Ducellier, *Bizantinii. Istorie și cultură*, traducere de Simona Nicolae, București, 1997, p. 87-89; S.B. Dașkov, *Dicționar de împărați bizantini*, traducere de Viorica Onofrei și Dorin Onofrei, București, 1999, p. 21-25 și *passim*).

[12] Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova*, I, *Secolele XIV-XVI*, București, 2001, p. 476-534. În continuare se va cita *Cronologia critică*.

[13] Urmând mai vechi sugestii și adăugând argumente noi, Gh. Pungă sugera, în urmă cu câțiva ani, că în 1448 Petru al II-lea a cedat lui Iancu de Hunedoara nu Chilia Veche, aceea din Deltă, ci Chilia continentală, numită și Chilia Nouă. Această Chilie Nouă, de pe malul stâng al brațului

cizie ai Ţării Moldovei au hotărât, după o îndelungată chibzuinţă, căci era în joc „cotropirea şi pieirea ţării noastre", să plătească tribut turcilor[14]. În astfel de condiţii interne a fost încoronat şi şi-a început domnia tânărul voievod.

De „os domnesc", fost asociat la domnie (prima menţiune este din 11 februarie 1450), victorios la Doljeşti în 12 aprilie 1457 contra uzurpatorului Petru Aron[15], Ştefan a primit *învestitura* boierilor (*cadrul laic* de preluare a puterii), iar apoi a fost *miruit*[16] şi *încoronat* (*cadrul religios* de legitimare a domniei), după o opinie în general acceptată, în Mitropolia de la Suceava[17]. A urmat o a treia sec-

omonim, n-ar fi fost *construită* de Ştefan cel Mare, ci numai *refăcută* atunci, între 22 iunie şi 16 iulie 1479. Ea exista demult (probabil de la sfârşitul secolului XIV) şi a fost preţuită pentru rolul ei economic şi militar. De acolo, de pe uscat, se puteau controla drumurile comerciale terestre, navigaţia pe fluviu şi vadurile. În consecinţă, unele evenimente majore din domnia ştefaniană, care au angajat şi cetatea Chilia (precum campaniile din 1465 şi 1484) ar trebui raportate la Chilia continentală. Şi tot la această fortificaţie s-ar fi referit, credea istoricul citat, Ioan Ţamblac, la 8 mai 1477, în discursul său de la Veneţia (Gh. Pungă, *Consideraţii privitoare la cetatea Chilia Nouă*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi", XXXIV, 1997, p. 363-384, retipărit în Idem, *Studii de istorie medievală şi ştiinţe auxiliare*, I, Iaşi, 1999, p. 85-104).

[14] *Documenta romaniae historica*, A. Moldova, II (1449-1486), volum întocmit de Leon Şimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, Bucureşti, 1976, p. 86.

[15] Pentru localizarea Doljeştilor, vezi Maria Magdalena Székely, *„Pe Siret, pe tină, la Doljeşti"*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi", XXXI, 1994, p. 503-516, unde sunt analizate numeroasele păreri, convergente şi divergente.

[16] „Primul domn uns a fost probabil Ştefan cel Mare. Semnificaţia inovaţiei din 1457 este limpede: legitimarea domnească pe urmele ritualului imperial. Venind după un lung şir de uzurpări sângeroase, noul domn îşi începea acţiunea de consolidare a autorităţii centrale printr-un act extraordinar [...]. Mitropolitul din mâinile căruia el primea consacrarea, Teoctist, era capabil să legitimeze ca, odinioară, patriarhii bizantini, alegerea făcută de adunarea ţării – echivalentul aproximativ al Senatului" (Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI-XVIII*, Bucureşti, 1983, p. 35).

Ca un gest de gratitudine faţă de cel de la care primise legitimarea puterii şi-i fusese colaborator devotat, prezent uneori în fruntea sfatului domnesc, Ştefan l-a aşezat pe mitropolitul Teoctist (†1478) pentru odihna veşnică în necropola domnească de la Putna (prevăzută de la început cu gropniţă), acolo unde fusese înmormântată Maria de Mangop (†1477), a doua soţie a ctitorului şi unde vor fi aşezaţi apoi Bogdan (†1479) şi Petru (†1480), fiii lui Ştefan cel Mare, Maria-Voichiţa, a treia Doamnă a lui Ştefan, Bogdan III (†1517), fiul şi succesorul marelui voievod, alţi cinci membri ai familiei ştefaniene şi ctitorul însuşi (†1504) (*Deschiderea mormintelor voievodale din mănăstirea Putna efectuată în 1856*. Proces verbal şi acte publicate de K.A. Romstorfer, în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1504-2004*, p. 141).

[17] Un alt punct de vedere în legătură cu locul încoronării, împreună cu analiza împrejurărilor şi a modului în care Ştefan a fost „înălţat în domnie", la Constantin Rezachevici, *A fost Ştefan cel Mare „ales" domn în aprilie 1457? Un vechi „scenariu istoric": de la „tradiţia" imaginară la realitate*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi", XXIX, 1992, p. 19-33, retipărit în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004)*, p. 316-333. La această reeditare facem trimiterile. După autorul acestui studiu, ceremonialul de înscăunare a lui Ştefan cel Mare a cunoscut următoarele etape: *„întâmpinarea"* şi *„închinarea boierilor"*, apoi *ungerea cu mir* („pomăzuirea") şi

venţă a ceremonialului de întronare, când Ştefan a primit „schiptrul", *„steagul cel mare al ţării"*, ceea ce echivala cu asumarea puterii militare, desemnată prin titlul de voievod[18] (*cadrul militar* de transmitere a puterii).

Încoronarea, efectuată în plan instituţional de către mitropolitul ţării, s-a fixat în conştiinţa posterităţii prin limbajul artistic. În portretul de pe *Tetraevangheliarul* de la Humor, ca şi în tablourile votive de la bisericile „Sfântul Ilie" – Suceava, „Sfântul Gheorghe" – Voroneţ, „Sfântul Nicolae" – Rădăuţi, „Sfânta Cruce" – Pătrăuţi, „Sfântul Nicolae" – Dorohoi şi „Coborârea Sfântului Duh" – Dobrovăţ, Ştefan cel Mare poartă coroană cu fleuroni, precum monarhii apuseni, bogat împodobită cu pietre scumpe. Tot purtând coroană este figurat marele voievod în pisania votivă de pe turnul pentru corăbii (*arsana*) de la mănăstirea Vatoped (Athos), unde este ctitor[19] şi, de asemenea, pe câteva broderii precum *Epitrahilul* de la Putna şi piesele de acelaşi fel de la Dobrovăţ şi Voroneţ, ca şi *Zavesa* de la ctitoria-necropolă Putna[20].

Prin *încoronarea religioasă* modul de preluare a domniei căpăta un plus de autoritate, coroana fiind un simbol al puterii care vine de la Dumnezeu[21].

încoronarea de către mitropolitul Teoctist în biserica satului Direptate şi, în final, *învestirea cu steagul cel mare al ţării* („schiptrul") (p. 326-333 şi Idem, *Cronologia critică*, I, p. 538).

[18] Idem, *A fost Ştefan cel Mare „ales" domn în aprilie 1457?*, p. 330-332.

Să observăm că, în cazul lui Ştefan cel Mare, cele trei momente ale ritualului de succesiune la tron respectă, cu forme şi nuanţe specifice, cele trei *elemente-cadru* (moştenire bizantină), intrate în obişnuinţă şi obligatorii – până la un punct şi până la un timp – pentru legalitatea transmiterii puterii: *cadrul laic* (învestitura), *cadrul religios* (mirungerea şi încoronarea) şi *cadrul militar* (învestirea cu steagul ţării). Nu putea să lipsească nici o anume formă de *aclamaţie*, cei aflaţi acolo, constituiţi într-o formă de *adunare*, îl vor fi ovaţionat pe noul aşezat în domnia ţării.

[19] Ion I. Solcanu, *Portretul lui Ştefan cel Mare în pictura epocii sale. Noi consideraţii*, în „Cercetări istorice", VI, 1975, p. 83-99, retipărit în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004)*, p. 117-129; Idem, *Artă şi societate românească (secolele XIV-XVIII)*, p. 244-273. Din contribuţiile anterioare, amintim pe Teodora Voinescu, *Portretele lui Ştefan cel Mare în arta epocii sale*, în volumul *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Culegere de studii îngrijită de M. Berza, Bucureşti, 1964, p. 463-468.

[20] I.D. Ştefănescu, *Broderiile de stil bizantin şi moldovenesc în a doua jumătate a secolului XV. Istorie, iconografie, tehnică*, în *Ibidem*, p. 484-485 şi 501-502.

Călătorul polon Matei Stryjkowski, trecând spre Constantinopol în 1574-1575 şi făcând un popas la curtea domnului muntean (Alexandru II Mircea), a lăsat o însemnare cu totul „surprinzătoare". El ar fi văzut la Bucureşti, „oraşul de scaun", la reşedinţa voievodală, „pe peretele iatacului domnului un chip, zugrăvit pe lemn [...], arătându-l pe acest Ştefan ‹voievod al Moldovei› înalt la statură şezând cu *coroana regească pe cap...*" (subl.ns., I.T.) (*Călători străini despre ţările române*, II, volum îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1970, p. 454). Informaţia acestui om învăţat, singulară între numeroasele relatări ale trecătorilor străini, trebuie primită cu multe rezerve. Să se fi păstrat acolo, sub forma unei picturi pe lemn, faima marelui voievod? Ori, poate, suntem în faţa unei fantezii?

[21] Dintre portretele domneşti anterioare cunoscute, numai acela al lui Ştefan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun, din pictura gropniţei de la biserica mănăstirii Neamţ, ctitoria lui Ştefan cel

*

Odată instalat pe tronul Bogdanizilor, Ştefan al III-lea şi-a pus în valoare calităţile de *mare om de stat*. Pe măsură ce şi-a neutralizat factorii de opoziţie (boierii potrivnici din ţară, boierii transfugi, pretendenţa lui Petru Aron), domnia s-a consolidat ca instituţie, şi-a dezvoltat prerogativele şi şi-a exercitat autoritar funcţiile. S-a instaurat, treptat, o *autocraţie reală*[22].

Mare (1497), este reprezentat purtând coroană (cf. C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 481 şi 496). Este o dovadă, credem noi, că *încoronarea* era atunci în practica domniei Ţării Moldovei şi că cel puţin Ştefan cel Mare fusese încoronat. Domnii Ţării Moldovei au purtat neîntrerupt coroană, după portretistica voievodală, până la Alexandru şi Bogdan Lăpuşneanu. Schimbările survenite în statutul juridic al Ţării Moldovei, noile raporturi cu Poarta s-au reflectat şi în simbolurile puterii. Au fost şi unele reveniri, precum în vremea Movileştilor şi a lui Ştefan Tomşa I, pentru ca mai apoi domnii să nu mai fie deloc reprezentaţi cu coroană. Însemnul acesta, care venise ca o altă formă de legitimare a autorităţii domneşti, nu a dispărut însă, ci s-a „refugiat" într-o zonă mai „discretă", care să nu afecteze relaţiile cu puterea suzerană de la Istanbul (Alexandru Elian, *Moldova şi Bizanţul în secolul al XV-lea*, în volumul *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, p. 136; Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, Bucureşti, 1976, p. 17-20). Un alt tip de coroană, observa Dumitru Nastase, coroana închisă, imperială (anterior fusese coroana deschisă, cu fleuroni, ca la monarhii apuseni) este reperezentat *mai întâi în pecetea mare a lui Vasile Lupu*, şi nu a lui Mihnea III Radu. „Seria" continuă cu peceţile lui Gheorghe Ştefan, Ştefăniţă Lupu, Antonie Ruset şi Ştefan Cantacuzino, care trebuie să se adauge, toţi, la „seria" stabilită de Andrei Pippidi: Mihnea III Radu, Grigore Ghica, Gheorghe Duca, Constantin Duca, Şerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu şi Dimitrie Cantemir (Dumitru Nastase, *Coroana împărătească a lui Vasile Lupu*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi", XXXI, 1994, p. 44-52. Autorul a revenit cu „unele completări" în *Din nou despre coroana lui Vasile Lupu*, în „Arhiva genealogică", IV (IX), 1997, 1-2, p. 267-284).

[22] Consolidarea graduală a poziţiei domnului moldovean este sugerată şi de succesiunea termenilor şi a tonului în care au fost redactate cele trei acte salv-conduct pentru logofătul Mihu. În cel dintâi (13 septembrie 1457) „logofătul e invitat, nu rugat să se întoarcă". Cel de al doilea (12 iunie 1460) arată că Ştefan „controla situaţia din ţară". Restituirea proprietăţilor marelui boier este condiţionată de „prezentarea drepturilor de proprietate". Al treilea salv-conduct (28 iulie 1468), trimis la insistenţele regelui Cazimir IV, ale „mitropoliţilor noştri" şi ale „boierilor noştri mari şi mici", ca şi limitarea la minimum a restituirii proprietăţilor („doar 2 sate din cele vreo 50"), alte întoarceri de bunuri fiind condiţionate de atitudinea viitoare a lui Mihu, dovedesc că Ştefan era stăpân pe situaţie (Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 158-159). După două decenii de la întronare, Ştefan îşi asigurase o autoritate manifestată polivalent, între altele şi prin renunţarea la întărirea documentelor interne cu sigiliile dregătorilor din sfat. Pecetea domnului, singura aşezată pe acte, devenea imaginea sfragistică a autorităţii domneşti (Leon Şimanschi, *Politica internă a lui Ştefan cel Mare*, în „Revista de istorie", 1982, 5-6, p. 596). Preeminenţa domnului în relaţiile cu marea boierime a fost garantată şi printr-o abilă exercitare a calităţii sale de proprietar suprem (*dominium eminens*). Domeniile boiereşti sunt slăbite, numărul moşiilor componente fiind redus până la o cincime faţă de prima jumătate a aceluiaşi secol XV. Baza socială a domniei înclină spre zona proprietăţii mici, pe care voievodul o încurajează şi din deţinătorii căreia îşi face principalii aliaţi (*Ibidem*, p. 602).

Ştefan a reacţionat la orice manifestare de nesupunere, pedepsind capital actele de trădare. Urmare a „defecţiunii" în lupta de la Baia (1467), au fost executaţi „20 de mari boieri şi 40 de acoliţi ai acestora" (Leon Şimanschi, Dumitru Agache, *Un deceniu de ostilitate moldo-ungară, 1460-1469*, în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1504-2004*, p. 346). La 16 ianuarie 1471, în târg la Vaslui, au fost decapitaţi Isaia vornicul, Negrilă ceaşnicul şi Alexa stolnicul, învinovăţiţi de legături

Exercițiul puterii era asigurat de instituții „profesioniste", *centrale* (sfatul domnesc, mitropolia, oştirea domnească) şi *locale* (curțile domneşti, episcopiile, cetățile, dregătorii şi steagurile de la ținuturi, reprezentanții domniei în târguri). *Toate pârghiile puterii plecau de la reşedința domnească centrală şi se întorceau tot acolo. Era o delegare a puterii de sus în jos.*

Țara a fost reîntregită teritorial prin redobândirea, în 1465, a cetăților Hotin (care fusese ocupată de poloni) şi Chilia (unde stătuse o garnizoană ungurească), desprinse din trupul ei în perioada de criză politică preştefaniană. A fost o *restitutio terrae*, care a avut efecte importante, economice şi militare. De altfel, preocuparea lui Ştefan pentru apărarea hotarelor, „aşa cum aparțineau din vechime de pământul țării", se constituie într-o permanență a cârmuirii sale[23]. Este ceea ce în limbajul politic modern se va numi *integritatea teritorială.*

Autocrația reală a determinat o mai mare siguranță. Societatea s-a aşezat, a fost o altfel de *întemeiere*, populația a crescut prin sporul natural (sau „mişcarea naturală", în termenii demografiei istorice), dar şi prin colonizarea prizonierilor de război. S-a calculat, în limitele a ceea ce documentele pot oferi, că în timpul domniei lui Ştefan cel Mare Moldova avea 1.453 de aşezări rurale (1.399 de sate şi 54 de selişti) şi peste 30 de târguri[24]. Cât despre populație, aceasta s-a putut ridica la vreo 600.000 de locuitori[25].

---

secrete cu Petru Aron şi de trădare în bătălia de la Orbic, din august 1470 (*Ibidem*, p. 373-374). Un nou „puseu" al opoziției interne boiereşti s-a manifestat în anii 1484-1486, pe fondul pierderii Chiliei şi Cetății Albe şi al deplasării domnului la Colomeea. Pretendentul Hronoda Petru (sau Hruet, Hroet), sprijinit de turci, a încercat atunci răsturnarea lui Ştefan, voievodul fiind pus la o grea încercare în confruntarea de la Şcheia (martie 1486) (Leon Şimanschi, *Politica internă a lui Ştefan cel Mare*, p. 598). În 1501, îndreptățit de o clauză a tratatului din 1499, Ştefan a obținut de la regele Poloniei pedepsirea pretendentului Ilie, fiul lui Petru Aron, care a fost decapitat la Czchow în prezența unor soli-martori ai domnului moldovean (*Ibidem*, p. 605). Matei Miechowski, contemporan cu evenimentele, scria în a sa *Chronica Polonorum*: „În anul Domnului 1501, în luna lui martie, regele Albert întorcându-se de la adunarea de la Piotrkov în Cracovia, porunci să i se taie capul lui Ilie Moldoveanul (după cum se spune moştenitor al Moldovei) pentru falsificarea unor scrisori regeşti, la sfatul sfetnicilor săi şi în fața solilor lui Ştefan, voievodul Moldovei, la Czchow. Era acel Ilie fiul lui Petru rivalul deodată al lui Ştefan la scaunul Moldovei..." (cf. *Ce spun cronicarii streini despre Ştefan cel Mare*, traduceri de N. Orghidan, Craiova, 1915, p. 35).

[23] Idealul lui Ştefan a fost „păstrarea întreagă a țării şi a supuşilor încredințați lui de către Dumnezeu" (P.P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare. O încercare de caracterizare*, în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1504-2004*, p. 12).

[24] Constantin Burac, *Aşezările Țării Moldovei în epoca lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 2004, p. 10, 19-20. Leon Şimanschi şi Dumitru Agache (*Moldova între anii 1469-1473: program de guvernare şi conjuncturi politice*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi", XXXV, 1998, p. 1-18, retipărit în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1504-2004*, p. 367-387) socotesc că după 15 ani de domnie ştefaniană, Moldova era locuită de vreo 500.000 de locuitori, grupați în mai mult de 2.500 de sate şi vreo 25 de târguri (p. 380). La această din urmă retipărire facem trimiterile ulterioare.

[25] Ştefan Ştefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timişoara, 1974, p. 98.

Creşterea demografică este sugerată şi de posibilităţile de recrutare a armatei. Oştirea permanentă (*oastea cea mică, curtea, vitejii*) se putea cifra, atunci când Ştefan se afla în conflict deschis cu Sublima Poartă, la circa 18.000-24.000 de oşteni, iar în caz de mobilizare generală (*oastea cea mare*), la vreo 40.000 de luptători[26]. Acesta a fost efectivul intern în bătălia de la Vaslui (10 ianuarie 1475), una din cele mai mari confruntări europene din Evul Mediu, şi în 1497, când Moldova a avut de înfruntat campania armatei polone. O cifră cu adevărat impresionantă pentru o ţară mică, posibilă numai acolo unde războiul se purta cu toţi cei valizi (este ceea ce s-a numit *războiul total*)[27]. Ferdinand Lot, marele medievist francez, autorul unei lucrări clasice de istorie şi artă militară[28], familiarizat cu sistemul militar apusean[29], a crezut exagerată această cifră, socotind-o de domeniul fanteziei. Spre sfârşitul domniei, atunci când ţara era în pace şi bunăstare, Ştefan iniţiind marea operă arhitecturală bisericească, domnia era în măsură să mobilizeze, după informaţiile doctorului veneţian Matei de Muriano, 60.000 „oameni de ispravă", din care 40.000 de călăreţi şi 20.000 de pedestraşi[30].

Refacerea puterii militare a ţării se reflectă nu numai şi nu în primul rând în reprezentarea numerică. Ştefan a reorganizat *oştirea permanentă* (*curtenii, vitejii*)[31] şi a dat o mare atenţie sistemului de convocare a *oştirii celei mari*. Cronica-

---

[26] Leon Şimanschi, Dumitru Agache, *op. cit.*, p. 380-381. În scrisoarea trimisă regelui Poloniei, la 29 ianuarie 1476, din Sabać, Matia Corvin îşi arăta intenţia de a relua războiul cu turcii, socotind că va putea conta pe sprijin ostăşesc din Transilvania, Ţara Românească şi Moldova. De la Ştefan cel Mare spera să obţină participarea a 20.000 de pedestraşi şi 12.000 de călăreţi (cf. Nicolae Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1976, p. 157).

[27] Nicolae Stoicescu, *„Oastea cea mare" în Ţara Românească şi Moldova (secolele XIV-XVI)*, în volumul *Oastea cea mare*, Bucureşti, 1972, p. 25-52. În pisania bisericii de la Războieni, ctitorie-mausoleu, Ştefan a pus să se scrie că „au căzut acolo mulţime mare de ostaşi ai Moldovei" (*Repertoriul*, p. 143), ceea ce nu înseamnă că la Valea Albă, în iulie 1476, a luptat *oastea cea mare*. Este, în litera şi spiritul acestui text cu valoare de pedagogie naţională, ecoul unei răni morale. Şi mai era regretul că acolo pierise elita oştirii moldoveneşti, căci Ştefan luptase numai cu *oştirea de curteni*. A spus-o în scrisoarea trimisă la Veneţia şi prezentată acolo la 8 mai 1477: „Eu împreună cu *curtea mea*, am făcut ce-am putut" (subl.ns., I.T.) (v. *infra*).

[28] Ferdinand Lot, *L'art militaire et les armées du Moyen Âge*, Paris, 1946.

[29] În Occidentul european, până la sfârşitul secolului al XV-lea, nici o armată nu a depăşit efectivul de 25.000 de cavaleri, cifrele obişnuite variind între 5.000 şi 20.000 de oşteni (cf. Manole Neagoe, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1970, p. 243-244).

[30] *Călători străini despre ţările române*, I, volum îngrijit de Maria Holban, Bucureşti, 1968, p. 149.

[31] Anton Balotă, *Vitejii lui Ştefan cel Mare*, în „Studii şi articole de istorie", 1967, 9, p. 43-64. „Puterea lui Ştefan a stat în *curtea* lui, în această oaste de ţară, am putea zice în oameni de arme *sădiţi* de el pe tot cuprinsul ţării...". Ştefan a fost „un mare colonizator de oşteni. Toate «locurile pustii», adică fără proprietar, erau de drept ale domniei şi domnul coloniza pe ele oşteni-plugari. Aceştia au format puterea de neînfrânt a domnului, înăuntru şi în afară" (P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 16).

rul polon Jan Długosz știa că domnul Moldovei „nu numai pe ostași și pe boieri, și chiar pe țărani i-a strâns la oaste, învățând pe fiecare să-și apere patria“[32]. În vremea lui au fost folosiți și *mercenarii*, militari de meserie, capabili să utilizeze armamentul de foc aflat în dotarea armatelor[33]. Sub Ștefan cel Mare s-a constituit *artileria* „ca gen de armă distinct și cu valoare operațională“[34].

Marele comandant care a fost Ștefan a apărat și a cultivat onoarea oștenilor săi. Pe cei ce se afirmau în bătălie i-a răsplătit ridicându-i la rangul de „viteji“ (*cavaleri*)[35], iar pe cei căzuți în luptă i-a amintit în pomelnice, în pisanii, ori a pus să se înalțe rugăciuni pentru sufletele lor (v. *infra*).

În cadrul acțiunii de refacere a capacității militare, marele voievod a inițiat lucrări de restaurare la vechile cetăți (Suceava, Neamț, Cetatea Albă), prilej cu care le-a adaptat la progresele tehnicii de luptă, și a pus să se construiască fortificații noi, din piatră (Cetatea Nouă de la Roman, Orhei, Chilia Nouă), ori din pământ și lemn (Berheci, Bârlad, Războieni și Soroca)[36].

Biserica s-a bucurat de o atenție specială, binomul *putere seculară – autoritate spirituală* funcționând în termenii moștenirii bizantine: *nu statul este în biserică, ci biserica în stat*. Așadar, *întâi domnia* și *apoi biserica*. Mitropolitul țării, cel care îi legitimase puterea prin încoronare, făcea parte din sfatul domnesc (uneori fiind menționat chiar în fruntea acestuia) și tot astfel episcopul de Roman, iar după 1471 și cel de Rădăuți[37].

Sfatul domnesc și-a desăvârșit, în timp, alcătuirea, a devenit mai omogen și mai stabil, căpătând o structură compatibilă cu o domnie autoritară. El a fost remaniat din timp în timp, fiind eliminați boierii vinovați ori suspectați de necredință. Așa s-a întâmplat în 1466, 1468, 1470 ori 1486[38]. Gradual, boierii fără titlu au fost înlăturați, spre sfârșitul domniei toți sfetnicii grupați în acest guvern medieval fiind înalți dregători. Raportul *dregători civili – dregători militari* a evoluat, tot gradual, în favoarea acestora din urmă. În 1499, bunăoară, din cei 22 de membri ai sfatului domnesc, 14 ocupau funcții militare. Strategia defensivă a lui Ștefan cel Mare se reflectă, astfel, și în structura consiliului său superior[39].

---

[32] Trad. N. Orghidan, *loc. cit.*, p. 9.

[33] C. Rezachevici, *Mercenarii în oștile românești în evul mediu*, în „Revista de istorie“, 1981, 1, p. 44.

[34] Al.Gh. Savu, *Ștefan cel Mare. Campanii*, București, 1982, p. 30.

[35] Nicolae Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, Iași, 1982, p. 48.

[36] Lucian Chițescu, *Cu privire la cetățile Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Revista de istorie“, 1975, 10, p. 1533-1545: „Cetățile de piatră ale Moldovei au constituit coloana vertebrală a apărării țării în timpul lui Ștefan cel Mare“ (p. 1545).

[37] Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (secolele XIV-XVII)*, București, 1968, p. 82 și urm.

[38] Leon Șimanschi, *Politica internă a lui Ștefan cel Mare*, p. 589-590 și 599; Leon Șimanschi, Dumitru Agache, *Moldova între anii 1469-1473*, p. 373-374.

[39] Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 53, 205-206.

În demisecolul ştefanian, Ţara Moldovei şi-a refăcut şi dezvoltat *starea economică*. „Locurile pustii“ sunt umanizate prin colonizări, pământul capătă astfel viaţă şi îşi sporeşte valoarea. „Pâinea“ şi celelalte necesare vieţii erau asigurate, rămânea chiar şi pentru export. Mişcarea comercială cu vecinătatea imediată, mai ales cu Transilvania şi Polonia, dar şi cu zone mai îndepărtate a adus venituri însemnate domniei, cu efecte benefice asupra stabilităţii politice. La 13 martie 1458, voievodul Moldovei reînnoia „tuturor braşovenilor şi tuturor neguţătorilor şi întregii Ţări a Bârsei...“ privilegiul cel vechi de la Alexandru cel Bun, ca „să vie în bună voie la ţara noastră cu marfa lor [...] câtă vor vrea. Şi să fie volnici şi slobozi să umble prin toată ţara domniei mele, şi prin oraşe şi prin târguri, ca să-şi vândă marfa lor...“[40]. În anii următori (1460, 1464, 1472, 1473, 1475, 1493), prin iniţiative plecând de la Suceava, Braşov, Iaşi ori Buda, relaţiile economice dintre Ţara Moldovei, Transilvania şi Ungaria au fost întreţinute şi activizate[41]. Transilvania era pentru Moldova un adevărat „arsenal“, aici fiind principala piaţă pentru procurarea armamentului. Întâmplător sau nu, dar la 3 ianuarie 1472, cu un an înainte de izbucnirea marelui conflict cu otomanii („Războiul de 13 ani“), Ştefan a înnoit privilegiul de negoţ braşovenilor, „ca să vie şi să treacă [...] la ţara domniei mele [...] cu toate mărfurile lor...“[42], între care vor fi fost şi armele, cândva (prin 1462) prohibite din poruncă regală[43].

Dincolo de vecinătatea imediată, Moldova ştefaniană a desfăşurat relaţii economice cu negustorii genovezi, florentini şi veneţieni. De aceea Ştefan cel Mare s-a bătut aşa de aprig pentru Chilia şi Cetatea Albă, „plămânii“ comerciali ai Ţării Moldovei. Un bancher ligur, Dorino Cattaneo, deţinea la Suceava funcţia de cămăraş şi vameş, iar un vestit negustor din colonia genoveză Caffa, Gebeletto, avea şi el rosturi importante în Ţara Moldovei[44]. Ţesături fine erau aduse de la Florenţa şi Veneţia, centre vestite pentru această industrie. Veşmintele domneşti şi boiereşti, granaţa şi caftanul, aşa cum ne apar în portretele din tablourile votive, ilustrând fastul şi bunul gust, ne trimit spre amintitele republici

[40] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 264-265 (în continuare se va cita *Documente*, II). Gh. Duzinchevici (*op. cit.*, p. 161) considera că acest privilegiu „confirma existenţa unor legături cu Ungaria“, ceea ce l-a putut determina pe Cazimir IV să grăbească încheierea unui tratat cu Ştefan cel Mare (4 aprilie 1459, Overcăuţi).

[41] I. Bogdan, *Documente*, II, p. 316-317, 330, 333; Hurmuzaki, *Documente*, XV/1, p. 55, 59-60, 80.

[42] I. Bogdan, *Documente*, II, p. 316-317.

[43] Ştefan Pascu, *Relaţiile economice dintre Moldova şi Transilvania în timpul lui Ştefan cel Mare*, în volumul *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 209-210; Vasile Neamţu, *Premise economice ale victoriei din 10 ianuarie 1475*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi“, XII, 1975, p. XXVI; Ion Toderaşcu, *Unitatea românească medievală*, Bucureşti, 1988, p. 201-202.

[44] Cf. B.T. Câmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ştefan cel Mare*, în volumul *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, p. 52 şi urm.

italiene[45]. În miniatura din *Tetraevanghelul* de la Humor, Ştefan cel Mare „poartă un costum [...] făcut din catifea florentină roşie, cu mult fir de aur“[46].

Vistieria ţării a adunat fonduri consistente de vreme ce dregătoria profilată pe administrarea banilor s-a dublat. Pe lângă *vistier*, devenit *mare vistier*, apare, spre sfârşitul domniei, *vistierul al doilea*. Iar din 1490, este înregistrat documentar şi un *diac de vistierie*, care trebuia să facă evidenţa în scris, la „catastif“, a veniturilor şi cheltuielilor ţării[47].

Ştefan şi-a asigurat preeminenţa în raport cu boierimea şi prin consolidarea economică a instituţiei domniei. Aşa se explică iniţiativa de refacere a vechilor ocoale domneşti şi constituirea unor noi asemenea unităţi administrative specifice Moldovei. Grupate în jurul cetăţilor şi a curţilor domneşti, cu un număr însemnat de sate, ocoalele erau adevărate puncte de sprijin, surse de venituri şi de resurse umane pentru oştire[48].

Ca *mare om de stat*, Ştefan al III-lea a controlat toate pârghiile puterii. De la economic la instituţional, juridic şi militar autoritatea domnului s-a exercitat ca „singur stăpânitor“, care ţine puterea de la Dumnezeu şi pe care „nu consimte să o împartă cu nimeni“[49].

*

Lumea medievală este percepută curent ca o lume a războiului. Aceasta îi este prima imagine, explicabilă şi prin o anume predilecţie a celor ce înregistrau evenimentele pentru *faptul zgomotos*[50], care producea stări emoţionale. Şi totuşi, raportul dintre *anii de pace* şi *anii de război* face cumpănă în favoarea păcii. Iar dacă pacea a predominat, un rol important a revenit *diplomaţiei*. Nu s-a numit aşa atunci şi nu s-a învăţat într-un cadru organizat ori în instituţii speciale, dar a

---

[45] Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în Ţările Române, secolele XIV-XVIII*, Bucureşti, 1970. Sunt menţionate portretele lui Ştefan cel Mare şi ale familiei sale de la Voroneţ, Sf. Nicolae – Dorohoi, Dobrovăţ, Sf. Ilie – Suceava, portretele votive de la Biserica domnească din Rădăuţi, portretele ctitorilor de la Dolheşti, Bălineşti şi Arbore.

[46] *Ibidem*, p. 146-147.

[47] Leon Şimanschi, *Politica internă a lui Ştefan cel Mare*, p. 600.

[48] C. Cihodaru, *Refacerea ocoalelor cetăţilor şi curţilor domneşti în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în volumul *Omagiu lui Petre Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965.

[49] În acest sens, reflecţiile generale ale lui Andrei Pippidi, *Monarhia în Evul Mediu românesc, practică şi ideologie*, în volumul *Naţional şi universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Şerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1988, p. 21-39.

[50] Că aşa stau lucrurile, ne-o sugerează chiar modul în care a fost redactată cronica oficială la curtea lui Ştefan cel Mare. Elaborarea ei a avut loc *în etape*, centrate pe evenimentele războinice din 1467, 1473, 1475-1476, 1484-1486 şi 1497, evenimente care au marcat pe contemporani (Leon Şimanschi, *Începutul elaborării cronicii lui Ştefan cel Mare*, în volumul *Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iaşi, 1983, p. 39-46, retipărit în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1504-2004*, p. 238-244).

fost, am spune, o *diplomaţie înainte de diplomaţie*, formată în practica vieţii politice şi instituţionalizată abia în epoca modernă.

Ştefan al III-lea a fost un *mare spirit diplomatic*[51]. În anii cârmuirii lui s-a dezvoltat o activitate diplomatică fără precedent, în care se regăsesc cele mai multe dintre principiile şi metodele acestei ştiinţe a negocierilor şi încheierii tratatelor[52]. Domnul Moldovei se va fi îngrijit (fără să fi reuşit întotdeauna)[53] de formarea unor oameni „specializaţi“, boieri capabili să comunice în limbile de circulaţie (latina, slavona, greaca, aceasta din urmă în mod excepţional în vremea lui Ştefan), ori în unele limbi naţionale, precum polona, dar să şi cunoască din perspectivă strategică o zonă sau alta. Cei ce îndeplineau misiuni diplomatice trebuiau să fie oameni „verificaţi“, credincioşi domniei. *Memoria* deosebită era o calitate imperioasă, pentru că foarte adesea purtau oral ştirile („din gură, fără scrisori“), metodă care elimina interceptările şi compromiterea ambasadei. „Prea înălţate prinţ şi domn. Acestea sunt lucrurile pe care *le spun cu gura mea*“, astfel îşi începea expunerea Ioan Ţamblac la Veneţia în 8 mai 1477 (subl.ns., I.T.). Şi încheia: „acestea sunt lucrurile ce mi-a poruncit ‹domnul› să le aduc la cunoştinţa voastră“, adăugând că are „scrisori şi *vorbe* de dus către Prea Sfântul Părinte“ (subl.ns., I.T.)[54]. Expresiile ce ne-au reţinut atenţia pot sugera o prezen-

---

[51] „N-a existat un alt domn în ţările noastre, care să fi posedat în grad aşa de mare talentul diplomatic şi o rafinare atât de pronunţată în diplomaţie“, scria Ioan Ursu în 1921 (*Personalitatea lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1921, p. 25). P.P. Panaitescu îl socoteşte pe marele domn al Moldovei un „diplomat genial“ (*Ştefan cel Mare. O încercare de caracterizare*, p. 30).

[52] P.P. Panaitescu a vorbit despre o adevărată „operă istorico-diplomatică a curţii lui Ştefan cel Mare“. Domnul îşi făcuse o obişnuinţă din a emite ceea ce marele medievist a numit „scrisori de biruinţă“, adică „scrisori politice cu expuneri istorice“, din care numai câteva s-au păstrat (*Ştefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din ţările vecine*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice“, Iaşi, Istorie, XI, 1960, fasc. 2, p. 201).

[53] Idem, *Ştefan cel Mare. O încercare de caracterizare*, p. 26: „Unii «diplomaţi» nu erau prea destoinici, pildă este acel sol de la sfârşitul domniei lui Ştefan vodă, trimis la Veneţia, care, după o cale lungă, sosi în faţa serenissimei republici şi recunoscu cu umilinţă şi ruşine că a uitat pe drum obiectul soliei sale“ (informaţia este de la cronicarul veneţian Marino Sanuto).

[54] I. Bogdan, *Documente*, II, p. 348 şi 350. În comentariul care precede traducerea, Ioan Bogdan observa: „Nu încape nici o îndoială că unchiul domnului a reprodus cât se poate mai credincios vorbele acestuia“ (p. 347). Prin „vorbele acestuia“ (ale domnului, n.ns., I.T.) am putea înţelege (şi) memorarea unui text dictat de Ştefan, aceasta dacă marele slavist nu ar continua admiţând existenţa unui original slavon al scrisorii („fără multe argumente“, constata G. Mihăilă, v. *infra*). Expresia „de greco in latinum transducta“ nu însemna, spune Ioan Bogdan, „că solia a fost scrisă întâi în greceşte“, pentru că „această limbă nu se scria în cancelaria domnească“. Şi că, scrierea chirilică l-a derutat pe traducător pentru că „seamănă foarte tare cu cea grecească uncială“ (*Ibidem*). Examinând acest act diplomatic din perspectivă politică şi literară, G. Mihăilă scria în urmă cu trei decenii: „Analiza internă a documentului ne confirmă faptul – semnalat încă de I. Bogdan – că Ioan Ţamblac a expus în faţa senatului veneţian un text scris după dictarea directă a voievodului român, la persoana I, şi că numai în câteva locuri el a parafrazat textul soliei, vorbind în numele său“ (*Importanţa politică şi literară a corespondenţei lui Ştefan cel Mare cu Veneţia*, publicat în

tare orală a unui text domnesc bine învăţat (memorat), ori poate glosarea unei scrisori mai succinte, cu ambiguităţi voite, greu de decriptat în nuanţele ei politice de către un posibil interceptor. Faptul că pentru Sfântul Părinte avea nu doar „scrisori", ci şi „vorbe", arată clar existenţa unei componente orale în purtarea ştirilor. ***Într-o societate a oralităţii, precum aceea medievală, s-a folosit oralitatea şi în comunicarea diplomatică.***

Solii trebuiau să fie înzestraţi, de asemenea, cu un mare *spirit de observaţie*, foarte de folos dincolo de misiunea oficială. Mai toţi trimişii făceau şi activităţi secrete, de informare, iar datele care se reţineau se comunicau la întoarcere sau prin altfel de „relee" ale sistemului. Aflaţi la adăpostul unui regim de imunităţi, respectat chiar şi de păgâni, solii au putut „descifra" multe acolo unde au purtat „cuvântul domnului", ori au avut altfel de contacte cu străinii. „Aparatul diplomatic" era dublat cu o *reţea de iscoade* („iscoadele ce pururea trimitea", spune Grigore Ureche)[55], astfel de misiuni fiind încredinţate unor persoane care scăpau adesea vigilenţei, precum negustorii, preoţii ori călătorii-vizitatori[56]. Dintr-o sursă secretă, de tip spionaj, Ştefan a putut afla, imediat după bătălia de la Vaslui (10 ianuarie 1475) de vreme ce îi informa prin scrisoarea-circulară din 25 ianuarie şi pe principii cărora li se adresa, că „păgânul împărat al turcilor îşi puse în gând să-şi răzbune şi să vină, în luna lui mai ‹1475›, cu capul său şi cu toată puterea sa împotriva noastră şi să supună ţara noastră"[57]. La 20 iunie 1475, domnul

---

Idem, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 164-182, retipărit în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004)*, p. 86-103. La această din urmă reeditare facem trimiterile. Citatul, la p. 93). Se detaşa, însă, de precursorul său în ceea ce priveşte existenţa unui original slavon, spunând că „indicaţia de la începutul scrisorii «de greco in latinum transducta» e lipsită de orice echivoc" (*Ibidem*, p. 94, nota 35).

Cum se ştie, textul soliei din 1477 s-a păstrat într-o traducere italiană, aflată la Arhivele din Veneţia, şi a fost publicat de mai multe ori (*Ibidem*, p. 89, nota 20). Precizarea că s-a tradus „de greco" are, credem noi, o explicaţie de luat în seamă. Ioan Ţamblac era un grec (bizantin). *El a putut face prezentarea în greceşte, într-un mediu unde greaca bizantină era foarte cunoscută*. În faţa primejdiei otomane, care s-a accentuat la sfârşitul secolului XIV, a fost un mare exod de bizantini la Veneţia. Cucerirea Constantinopolului (29 mai 1453) a făcut ca numărul emigranţilor să crească şi mai mult. Au venit savanţi care au adus cu ei manuscrise greceşti. În secolul XVI, la Veneţia a fost construită Biblioteca Marciana, care să adăpostească aceste manuscrise (Alain Ducellier, *Bizantinii. Istorie şi cultură*, p. 23 şi 216). Un grec a înfiinţat, în 1486, tiparniţa grecească de la Veneţia, din care se va dezvolta celebra tipografie a lui Aldus Manutius (*Ibidem*, p. 24 şi 216). În 1606, la Veneţia trăiau 14.000 de greci şi funcţionau 25 de tipografii (cf. Ştefan Ionescu, *Epoca brâncovenească*, Cluj-Napoca, 1981, p. 132, nota 21). Existenţa unui text grecesc primar, credem noi, care a fost expus oral, ori citit şi parafrazat din loc în loc, trebuie acceptată.

[55] Grigore Ureche, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 110.

[56] Ştefan Lemny, *Despre contribuţia solilor la lupta pentru apărarea ţărilor române*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", XIV, 1977, p. 285-295.

[57] I. Bogdan, *Documente*, II, p. 321. Angiolello, vistierul sultanului Mehmed II, participant la campania din Moldova (1476, vara), confirmă informaţia procurată de Ştefan: „Sultanul auzind de

Moldovei comunica solilor săi Stanciul, Duma şi Mihău, aflaţi în drum spre Ungaria, la regele Matia Corvin, informaţii pe care le obţinuse de la „iscoadele noastre", că turcii au luat Caffa şi se pregătesc să vină, cu sultanul în persoană, „împotriva noastră şi împotriva ţării noastre, şi pe apă şi pe uscat [...], ca să cucerească Cetatea Albă şi Chilia..."[58]. Starea de război care persista după marile lupte din 1475-1476, ca şi activitatea de prevenire transpar şi din expunerea lui Ioan Ţamblac la Veneţia (8 mai 1477). Solul Moldovei informa Consiliul Înţelepţilor reproducând la persoana I cuvintele lui Ştefan: „*Ştiu* că turcii vor veni în vara aceasta iarăşi asupra mea pentru cele două ţinuturi, al Chiliei şi Cetăţii Albe" (subl.ns., I.T.)[59]. La 9 iulie 1480, din Hârlău, Ştefan cel Mare comunica judelui şi juraţilor de la Braşov noutăţi despre mişcările turcilor obţinute prin „...iscoadele noastre care ajung la ei", şi îi îndemna să se folosească de aceeaşi cale („de aceea, domnia voastră căutaţi bine cu iscoade")[60]. În 1496, prin solia lui Giurgiu vornicul şi Matiaş diacul, marele duce al Lituaniei primea noutăţi despre turci procurate de Ştefan prin trimişii săi speciali („oamenii mei") din Ţara Turcească şi din Ţara Românească, anume „ce-au auzit pe acolo"[61]. Iar Bernard Wapowski, secretar regal şi cronicar oficial, continuatorul lui Jan Długosz pentru perioada de după 1480, ştia că, în 1497, Ştefan a aflat „prin spioni" despre ceea ce noi găsim potrivit a numi, făcând un decalc, *campania deviată* a regelui Ioan Albert, care „n-au apucat drumul Cameniţei spre răsărit, care ducea la turci, ci se îndreptă spre Moldova..."[62]. Cum se vede, aparatul informaţional funcţiona bine, Ştefan cunoscând din vreme strategia duşmanului.

Starea de război şi iminenţa războiului au prilejuit o „mişcare diplomatică" de anvergură, specifică perioadelor tensionate, care l-a impus pe Ştefan, o dată mai mult, atenţiei contemporanilor. Solii săi au purtat mesaje la Vatican, Veneţia, Milano, Viena, Buda, Praga, Cracovia, Vilnius, Kiev, Moscova, Istanbul, Crimeea şi la hanul turcoman al Persiei.

înfrângerea lui Soliman paşa se mânie şi mai tare împotriva lui Ştefan voievod şi hotărî să se răzbune şi să pornească singur în primăvară, vestind oştilor sale să fie pregătite [...], măcar că puţini erau aceia care ştiau încotro voia să pornească..." (*Călători străini*, I, p. 134). Jan Długosz cunoştea, şi el, intenţia sultanului de a veni asupra Moldovei, pentru a răzbuna înfrângerea din ianuarie 1475: „Ştefan, voievodul Moldovei, urmărind cu un zel foarte viu toate mişcările lui Mahomed împotriva sa şi aflând prin *spioni* că Turcul e la Adrianopol şi că îşi adună acolo toate puterile lui...", s-a adresat regelui Cazimir pentru ajutor (subl.ns., I.T.) (trad. N. Orghidan, *loc. cit.*, p. 19).

[58] I. Bogdan, *Documente*, II, p. 326-327. În iunie 1475, după cucerirea Caffei, turcii au luat numeroşi prizonieri. „Câţiva soli şi *spioni* de-ai lui Ştefan voievod, precum şi toţi negustorii Moldovei, găsiţi la Caffa, în număr de 60, la porunca sultanului fură străpunşi cu sabia" (subl.ns., I.T.) (Jan Długosz, trad. N. Orghidan, *loc. cit.*, p. 21).

[59] I. Bogdan, *Documente*, II, p. 350.

[60] *Ibidem*, p. 357.

[61] *Ibidem*, p. 399.

[62] Trad. N. Orghidan, *loc. cit.*, p. 46.

Ştim astăzi numai pe câţiva dintre „diplomaţii" lui Ştefan cel Mare. *Denko Ivaşcovici* a fost trimis în toamna anului 1467 la regele Cehiei, Gheorghe Podiebrad, solicitându-i informaţii despre pregătirile de război ale ungurilor (era înainte de campania regelui Matia), de care „auzise de la oameni". Solul lui Ştefan a traversat Polonia, unde nu i s-a respectat imunitatea, căpitanii de Striy şi Cameniţa „l-au prins, l-au chinuit şi l-au aruncat într-un turn cu lanţuri la picioare..."[63]. Acelaşi „credincios boier" ducea regelui Cazimir IV „scrisoarea de biruinţă" din 1 ianuarie 1468, „cu toate treburile şi veştile", socotită de P.P. Panaitescu „o pagină din psihologia marelui domn de cel mai mare preţ"[64]. *Stanciul pârcălabul*, de la Cetatea Albă, unul dintre boierii „recuperaţi" de Ştefan după ce îl urmase pe Petru Aron în Polonia, a purtat (în 1468) o solie la regele iagellon, ducând o „scrisoare de trecere" pentru ceilalţi fugari, în frunte cu logofătul Mihu, care refuzaseră chemarea repetată a lui Ştefan (insistentă, dar în termeni şi pe un ton care sugerează consolidarea graduală a poziţiei domniei). Era acompaniat în misiune de un alt „sfetnic de frunte", *Toader diacul*[65]. Stanciul pârcălabul pleca, în iunie 1475, împreună cu *Duma* şi *Mihău*, la curtea regelui Matia Corvin, pentru a-l informa despre noile mişcări ale turcilor[66]. Un *Ştefan Turculeţ*, sol al lui Ştefan la curtea din Cracovia cu ştiri despre campania în Ţara Românească din 1473 (să fi dus o „scrisoare de biruinţă"?) este menţionat în cronica lui Jan Długosz[67]. *Vornicul Giurgiu*, zis Dolh (Lungul), a fost sol de trei ori, în 1493 şi 1496, la Alexandru, marele duce ale Lituaniei. Era după moartea regelui Cazimir IV (1492), când relaţiile Moldovei cu Polonia au intrat într-o perioadă de criză. Cunoscând planurile agresive ale lui Ioan Albert, fiul-succesor pe tronul de la Cracovia, Ştefan s-a apropiat de Alexandru, alt fiu-succesor, care ocupase scaunul ducal de la Vilnius. În noul context, a avut loc un intens schimb de scrisori între Suceava şi Vilnius. Prima solie a boierului Giurgiu (în care era însoţit de *Iurie Şerbici*) a fost acreditată cu o întreită misiune: să transmită *compasiune* pentru moartea regelui-tată Cazimir IV, să *gratuleze* pe Alexandru pentru ridicarea în jilţul „marii cnejii a Litvei" şi să exprime *speranţa* pentru „înfrăţire" cu marele duce şi cu fraţii săi Iagelloni din celelalte scaune regale, atunci când „din toate părţile păgânătatea tătărească şi turcească se întăreşte mereu împotriva creştinătăţii"[68]. Cea de a doua (1496), purtată împreună cu *Mihai pitarul*, era o

[63] P.P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, în „An. Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist.", s. III, XV, 1934, p. 67.

[64] *Ibidem*, p. 69.

[65] I. Bogdan, *Documente*, II, p. 307-308.

[66] *Ibidem*, p. 326-327.

[67] Trad. N. Orghidan, *loc. cit.*, p. 14; P.P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din ţările vecine*, p. 201.

[68] I. Bogdan, *Documente*, II, p. 384.

prelungire a acţiunii diplomatice din 1493. Invocându-se vechimea relaţiilor moldo-polone, instituţionalizate prin tratate de la „strămoşii bunicului nostru Alexandru [...] şi strămoşii lui Vitold", ca şi contextul momentului, în care nu erau uitate nici înrudirile amândurora, Ştefan şi Alexandru, cu Ivan Vasilievici, marele cneaz al Moscovei, se solicita înnoirea „scrisorilor" (= tratate) de „frăţie" şi „pace"[69]. În acelaşi an 1496, vornicul Giurgiu, însoţit acum de *Matiaş diacul*, pleca din nou spre Vilnius ducând un proiect de tratat, pe care suveranul lituan să-l ratifice după regulile în uz, prin schimb de exemplare[70]. Dialogul epistolar pe aceeaşi temă a tratatului a continuat, dar solii s-au schimbat. Cândva în cursul anului 1496, luau drumul spre capitala Lituaniei *Ivan Isăescu pitarul* şi *Toma diacul* solicitând respectarea şi ratificarea tratatului în forma concepută de Ştefan, fără „adaose [...] pe care noi nu le-am dorit să fie"[71]. Cum marele duce Alexandru a decis, după un timp de tribulaţie, să rămână alături de fratele său Ioan Albert, cu a cărui acţiune s-a făcut solidar, tratatul nu s-a mai încheiat[72]. Din contextul convorbirilor trilaterale Suceava – Vilnius – Moscova de la sfârşitul secolului al XV-lea, alte două nume ce ţin de „corpul diplomatic" al lui Ştefan cel Mare pot fi recuperate: *Şandru diacul* şi *Fedor Isăescu*. În 1498, ei l-au reprezentat pe domnul Moldovei la marele cneaz al Moscovei, cu o misiune de pacificare a relaţiilor socru (Ivan III) – ginere (ducele Alexandru), atunci când „toţi craii şi toţi domnii creştini, câţi sunt, şi toate părţile Apusului şi toate părţile Italiei se unesc şi se gătesc şi ar dori să meargă împotriva păgânilor". Suveranul moscovit era sfătuit: „Ar fi bine să ai şi tu pace cu creştinii şi să te scoli împreună cu toţi domnii creştini împotriva păgânătăţii"[73]. *Isac vistiernicul* a avut de îndeplinit o misiune foarte importantă într-un moment de mare cumpănă. Când regele Ioan Albert, care „ascunzându cuvântul" şi „umbla cu înşălăciune" (Grigore Ureche), se îndrepta spre Moldova, în august 1497, acest mare boier, „specializat" în misiuni pe lângă coroana polonă (a slujit în acest fel şi pe Bogdan III)[74], l-a întâmpinat în două rânduri pe crai după legile ospeţiei, „cu multe şi mari daruri"[75]. Încercând să afle adevărul despre acţiunea Iagellonului, solul lui Ştefan cel Mare (ca şi asociatul lui de misiune *Ioan Tăutu logofătul*) a fost arestat („fericatu în obezi", spune Grigore Ureche) şi întemniţat la Liov[76], încălcân-

[69] *Ibidem*, p. 392-393.
[70] *Ibidem*, p. 398-399.
[71] *Ibidem*, p. 403.
[72] Veniamin Ciobanu, *Ţările Române şi Polonia. Secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 1985, p. 87.
[73] I. Bogdan, *Documente*, II, p. 410-411.
[74] Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (secolele XIV-XVII)*, Bucureşti, 1971, p. 276.
[75] *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ediţie revăzută şi completată de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 20.
[76] *Ibidem*, p. 20; Grigore Ureche, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 110.

du-se astfel imunitatea solilor garantată prin dreptul ginților[77]. *Hărman pârcălabul* și *Ivanco pitarul* au fost reprezentanții lui Ștefan cel Mare la Cracovia, în aprilie 1499, cu prilejul tratativelor (mediate de Vladislav II, regele iagellon al Ungariei) pentru încheierea păcii după războiul din 1497. Textul, aprobat de Ioan Albert la 16 aprilie 1499, a fost ratificat de Ștefan cel Mare la 12 iulie același an, la Hârlău, Hărman fiind menționat printre cei 22 de boieri-martori, alături de mitropolitul țării și de episcopi[78]. La jumătatea lunii octombrie 1503, pleca din Suceava spre Veneția *postelnicul Teodor* („nostrum hominem Theodorum nomine, cubicularium nostrum"). Ducea cu el o scrisoarea domnească de mulțumire pentru dogele Leonardo Loredano („amico nobis dilecto"), care-i trimisese un medic („Mattio"), dar pe care moartea l-a surprins în drum spre Moldova. Prin scrisoare, prezentată dogelui și Signoriei la 21 decembrie 1503, domnul solicita un alt doctor care să-i trateze suferința și care să vină împreună cu solul său[79].

Cel mai reprezentativ boier implicat în misiuni cu caracter diplomatic a fost *Ioan Tăutu*, om de cancelarie, pisar, grămătic și, apoi, mare logofăt vreme de 35 de ani sub Ștefan și Bogdan III, între 1475-1510[80]. Personalitate complexă, în biografia căruia „preocupările cărturărești" sunt bine reprezentate, acest înalt dregător a ilustrat două itinerarii diplimatice principale: Moldova – Polonia și Moldova – Imperiul Otoman, devenind un fel de „expert" al domeniului[81]. Ca mare logofăt al țării, Ioan Tăutu a condus întreaga activitate diplomatică din vremea „ministeriatului" său și a îndeplinit el însuși solii „dintre cele mai grele, mai delicate și mai pline de primejdii"[82]. Din ceea ce s-a putut recupera documentar, se pare să Ioan Tăutu a fost de mai multe ori la Înalta Poartă, pentru că în sarcina marii logofeții era și depunerea haraciului la Istanbul. Foarte probabil să fi avut un rost important și în negocierea păcii moldo-otomane din deceniul nouă al secolului al XV-lea. Apoi, pe când solia vornicului Giurgea și a diacului Mateiaș pleca la Vilnius (1496), Ioan Tăutu se îndrepta spre Istanbul, rolurile celor două „ambasade" fiind corelative. În Polonia, prima misiune a acestui „diplomat" se asociază cu pregătirea și depunerea omagiului de la Colomeea (septembrie 1485) de către Ștefan cel Mare, pentru ca apoi, Ioan Tăutu și Isac vistiernicul să-l în-

[77] Jan Długosz: „.... regele Albert nerăspunzând nimic solilor și oprindu-i pe loc în contra dreptului ginților, îi dădu pe mâna păzitorilor din Lemberg..." (trad. N. Orghidan, *loc. cit.*, p. 46).

[78] I. Bogdan, *Documente*, II, p. 415-417, 428-435; Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 92, unde varianta polonă este pusă sub data de 15 aprilie.

[79] I. Bogdan, *Documente*, II, p. 470-471.

[80] Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 287-288.

[81] Ștefan S. Gorovei, *Activitatea diplomatică a marelui logofăt Ioan Tăutu*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Județean", V, 1978, p. 237-239.

[82] *Ibidem*, p. 239.

tâmpine pe regele Ioan Albert, care în august 1497 a început campania cu scopuri fals declarate (este ceea ce noi am numit *campania deviată*). Ignorând cutuma privitoare la imunitatea solilor, cei doi au fost „puşi în obezi“ şi întemniţaţi la Liov. Şi-au recăpătat libertatea după dezastrul armatei polone în Codrul Cosminului (26 octombrie) şi încheierea armistiţiului moldo-polon. Tradiţia populară înregistrată de „Cuvintele“ lui Ion Neculce îi atribuie meritul principal în negocierea şi încheierea tratatului de pace cu Polonia, semnat de partea moldoveană la Hârlău, în 12 iulie 1499. Până la sfârşitul domniei lui Ştefan, mai apare o singură dată ca negociator. În 1503, toamna târziu, Ioan Tăutu şi-a însoţit domnul la Cernăuţi, unde ar fi trebuit să se desfăşoare discuţiile cu delegaţia polonă pentru Pocuţia. Ca şi altădată, solii poloni au absentat. Doar un reprezentant al cardinalului Frederic (unul din fiii lui Cazimir IV), pe nume Firley, s-a înfăţişat lui Ştefan la 3 noiembrie. Marele logofăt a făcut atunci sinteza *cauzei*, păstrată în procesul-verbal al întâlnirii[83].

Comunicarea politică externă din perioadele tensionate, când ştirile ajungeau cu dificultate la destinaţie, l-a determinat pe Ştefan cel Mare să apeleze şi la serviciile „diplomaţilor“ străini. *Isac-beg*, bunăoară, sol al lui Uzun Hasan, hanul turcoman al Persiei, este cel care a stabilit, în 1472, primele relaţii între Moldova şi Veneţia. Acesta plecase din Persia la sfârşitul lunii mai 1472, trecuse prin Caffa şi Cetatea Albă şi în septembrie era la Veneţia. La întoarcere, spre finele aceluiaşi an şi începutul celui următor, este posibil să fi urmat itinerariul Buda, Cracovia, Suceava, Vaslui şi să fi adus ştiri politice veneţiene pentru Ştefan, într-un moment când relaţiile moldo-otomane intrau în faza critică[84]. *Paolo Ognibene*, sol veneţian, a vizitat Moldova în 1474, la sfârşit de an, pe când se întorcea din Persia lui Uzun Hasan. Aducea cu el o scrisoare pentru Ştefan cel Mare, în care hanul, deşi înfrânt (august 1473), promitea să continue lupta rămânând alături de coaliţia statelor creştine. Prin Ognibene, domnul Moldovei s-a adresat Republicii Lagunelor (pentru un medic) şi papei Sixt IV (pentru sprijin şi cooperare antiotomană)[85]. Scrisoarea către Înaltul Pontif, purtând data de 29 noiembrie 1474, era o declaraţie politică de interes general, care se va repeta şi în anii următori: „Noi, cu toată puterea pe care ne-a dat-o Dumnezeul cel atotputernic, suntem veşnic şi din toată inima pregătiţi întru totul, având de gând să ne batem pentru creştinătate din toate puterile“. Sfântul Părinte era rugat ca „împreună cu ceilalţi preaputernici regi şi principi să se silească astfel ca noi, nu singuri, ci cu ajutorul acelor principi să putem duce războiul până la capăt“[86]. Ca efect al co-

[83] *Ibidem*, p. 239-248.

[84] Eugen Denize, *Ţările Române şi Veneţia. Relaţii politice (1441-1541)*, Bucureşti, 1995, p. 100.

[85] *Ibidem*, p. 104-105.

[86] I. Bogdan, *Documente*, II, p. 318-319. Traducerea, după George Lăzărescu, Nicolae Stoicescu, *Ţările Române şi Italia până la 1600*, Bucureşti, 1972, p. 86-87.

municatului către Europa din 25 ianuarie 1475, când Ştefan şi-a anunţat victoria de la Vaslui prin celebra „scrisoare de biruinţă" dată din Suceava, senatul Veneţiei a răspuns cu „elogii bine stilizate" (N. Iorga). Cât despre sprijinul concret, Consiliul Înţelepţilor l-a transferat (la 6 martie 1475) în seama Scaunului Papal, iar mesagerul a fost acelaşi Paolo Ognibene, care era recomandat acolo şi ca sol al domnului Moldovei[87].

În primăvara anului 1476, când pacificarea cu Ungaria era o realitate şi o nouă confruntare cu Poarta se anunţa inevitabilă, Ştefan a decis să trimită o solie la Roma şi Veneţia pentru sprijin bănesc de război[88]. Misiunea reprezentanţilor Moldovei, presupuşi a fi doi preoţi catolici, *Petru de Insula* şi *Cataneo Genovezul*[89], se mula pe spiritul proiectelor papei Sixt IV privitoare la creştinătatea răsăriteană[90]. Petru de Insula (satul Cristian din apropierea Sibiului, în latineşte *Insula Christiani*) fusese recomandat Papei pentru funcţia de episcop de Baia (vacantă din 1472) nu numai de Ştefan, ci şi de regele Ungariei, iar la 31 martie 1476 primise sfinţirea la Roma[91]. Este posibil, credem noi, ca drumul părintelui Petru în Italia, la Vatican, să fi avut un dublu rost: consacrarea sa ca episcop de Baia şi solicitarea de ajutor financiar pentru războiul contra turcilor. Amândouă au fost obţinute, cel de al doilea într-un chip care nu cunoscuse precedente, „*un caz unic* în istoria raporturilor Moldovei cu Sfântul Scaun" (subl.aut.)[92]. Suveranul pontif a decis, prin două bule papale, din 9 aprilie 1476 şi 13 ianuarie 1477, să cedeze voievodului Ţării Moldovei, un principe ortodox, veniturile catedralelor de la Baia şi Cetatea Albă, obţinute prin vizitarea acestora de către credincioşi în cursul Anului Jubiliar[93]. Actul din 13 ianuarie 1477 înscria un titlu care ar fi măgulit pe orice suveran al timpului. Ştefan era numit de Sfântul Părinte „adevărat athlet al credinţei creştine" (*verus christiane fidei athleta*)[94]. În luna mai 1476, solii lui Ştefan au ajuns la Veneţia unde, prezentându-şi misiunea, făceau declaraţia, aşa de limpede pentru statutul extern al Ţării Moldovei, că domnul lor „nu este întru nimic supus regelui Ungariei, ci domn al ţării şi neamului său"[95].

[87] Eugen Denize, *op. cit.*, p. 109.

[88] *Ibidem*, p. 111-112.

[89] Cf. *Ibidem*, p. 144, nota 176.

[90] Ştefan S. Gorovei, *1473: Ştefan, Moldova şi lumea catolică*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi", XXIX, 1992, p. 75-83, retipărit în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004)*, p. 394-404, la care facem trimiterile.

[91] *Ibidem*, p. 401. Aloisie Tăutu, *Spirit „ecumenic" între papalitate şi români pe vremea lui Ştefan cel Mare (1476)*, în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004)*, p. 407.

[92] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 401.

[93] Aloisie Tăutu, *op. cit.*, p. 409-417; Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 401.

[94] Aloisie Tăutu, *op. cit.*, p. 406, 414; Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 401-402.

[95] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 10, nr. XVII.

Un „diplomat“ de seamă în folosul Moldovei a fost *Ioan Ţamblac*, din neamul Mariei de Mangop, soţia de neam bizantin a lui Ştefan cel Mare. Acest descendent al Paleologilor cunoştea Italia, unde în 1455 solicitase de la Florenţa un ajutor pentru Despotatul Moreei, condus atunci de Toma Paleologul. La scurt timp, după căderea Moreei sub turci (1460), era din nou în Italia, la Veneţia şi Roma, acum ca peregrin, primind din partea cancelariei papale un modest sprijin bănesc[96]. În slujba Ţării Moldovei nu-i cunoaştem decât misiunea din primăvara anului 1477. Una, dar de o importanţă majoră, căci textul expunerii, aşa cum a fost stenografiat şi consemnat la cancelaria Republicii veneţiene, este o sinteză de gândire politică şi de strategie militară ştefaniană. Era un moment de răscruce, când Moldova se afla în plin conflict cu Imperiul Otoman. Obţinuse o victorie de proporţii europene la 10 ianuarie 1475 şi schimbase în victorie finală pierderea bătăliei din 26 iulie 1476. După patru ani de la declanşarea războiului, timp în care sprijinul extern fusese cu totul neînsemnat, Ştefan mai stăruia pentru o acţiune antiotomană concertată, din care Veneţia, ca putere maritimă ce era, nu putea lipsi. Numai că momentul nu era deloc potrivit pentru Republica Lagunelor, aflată atunci într-un lung război cu Poarta, declanşat în 1463. Un război care se va încheia după 16 ani (1479), printr-o pace nefavorabilă Veneţiei[97]. Dogele (Andrea Vendramin) şi Sapientes Consilii au putut afla, din prezentarea lui Ioan Ţamblac (8 mai 1477), cele întâmplate Moldovei în anul precedent, când „prinţii creştini şi vecini“, deşi „aveau jurăminte şi învoieli“ cu domnul Moldovei, „l-au înşelat“ („m-au lăsat singur“, „lipsit de orice ajutor“), de aceea „a păţit ce-a păţit“. Moldova a fost teatru de război, pierderile au fost mari, populaţia a avut de suferit. Dar Ştefan cel Mare continua să spere la un sprijin din partea Senioriei şi pentru a putea convinge invoca ideea solidarităţii creştine („binele creştinilor“). Principele Moldovei era informat prin iscoadele sale, lucru pe care Republica trebuia să-l ştie, că la Poartă se pregătea un atac „în vara aceasta“ (1477) contra Chiliei şi a Cetăţii Albe, pe care el le socotea „Moldova toată“; adăuga că „Moldova cu aceste două ţinuturi este un zid pentru Ungaria şi pentru Polonia“. Mai mult, aceste două puncte strategice puteau să sprijine eliberarea Caffei şi a Chersonului. În final era repetată nădejdea în Republica lui San Marco şi în Sfântul Părinte[98]. Diplomatul lui Ştefan cel Mare îşi onorase misiunea. Fusese primit ca un sol de vază şi făcuse o frumoasă impresie Senatului veneţian de vreme ce era numit Kaloiannis („cel Frumos“) şi considerat un „orator ilustru“. Răspunsul,

[96] Al. Elian, *Moldova şi Bizanţul în secolul al XV-lea*, în volumul *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, p. 162-163; Mircea Maliţa, *Dialogul diplomatic dintre Suceava şi Veneţia în timpul lui Ştefan cel Mare*, în Virgil Cândea, Dinu C. Giurescu, Mircea Maliţa, *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti*, Bucureşti, 1966, p. 90.

[97] Eugen Denize, *op. cit.*, p. 119-120.

[98] I. Bogdan, *Documente*, II, p. 348-350.

frumos conceput, al celor ce-l ascultaseră a fost prezentat a doua zi și se limita la *elogii* aduse lui Ștefan pentru faptele săvârșite și la *îndemnuri* pentru continuarea rezistenței antiotomane[99]. Nici până atunci și nici de atunci înainte însă, între Moldova și Veneția nu s-a putut ajunge la vreo colaborare militară concretă, pentru că atât fronturile, cât și interesele imediate erau diferite. Comună a fost doar ideea unității creștine.

În ultimii ani de domnie, când pe plan general european exista o adevărată frenezie a restabilirii alianțelor, a zonelor de influență, a spațiilor de control și de stăpânire efectivă, atunci când se desfășura un alt război turco-venețian (1499-1503)[100], Ștefan a folosit conjunctura pentru a-și reafirma ideea dominantă în politica externă: lupta antiotomană prin cooperarea statelor europene. Țara Moldovei trebuia să-și recupereze cetățile din sud, Chilia și Cetatea Albă și să-și asigure hotarele, ceea ce se putea face numai în cadrul unui sistem de alianțe și de acțiune concertată. Tratatul din 1499 cu Polonia și Lituania era o platformă, dar una insuficientă. Domnul Moldovei a trimis o ambasadă la Buda în ianuarie 1500, solii au rămas acolo o lună de zile negociind sprijin, dar rezultate reale n-au existat[101]. O altă delegație a domnului moldovean pleca spre capitala Ungariei la începutul anului 1501, de unde cei doi soli, înregistrați de Marino Sanuto (*Diarii*) cu numele de *Rainaldo* și *Antonio*, și-au continuat drumul spre Veneția și Roma. În cetatea lagunelor, trimișii lui Ștefan (care după onomastică par italieni, dar care au avut totuși nevoie de translator) au făcut apel la un medic pentru domnul lor, au vrut să cumpere stofe venețiene și au repetat mai vechiul discurs diplomatic antiotoman al principelui moldav, care spera la o acțiune consonantă din care să nu lipsească Veneția[102]. Un *Demetrius Purcivi* îl reprezenta pe Ștefan la Veneția în 28 martie 1502. El a fost primit de doge, „îmbrăcat într-o mantie de brocart de aur" și făcut „cavaler". N. Iorga, de la care ne vine informația, se arăta încântat de „însemnarea" scriitorilor venețieni, care îl prezentau pe Purcivi ca pe un trimis al „Dacului", de unde concluzia savantului că „ideea unei Dacii, din care făcea parte Moldova, exista în mintea oamenilor Renașterii de acolo"[103]. Solul ștefanian Demetrius Purcivi era un venețian care îndeplinea misiuni pentru doge. La 9 decembrie 1502, întorcându-se de la Moscova, el a poposit la Suceava, unde l-a întâlnit pe concetățeanul său Matei de Muriano, „doctor în arte și medicină", venit în Moldova la jumătatea aceluiași an 1502 pentru a-l trata pe

---

[99] *Ibidem*, p. 343, 350; Mircea Malița, *loc. cit.*, p. 95-96.
[100] Eugen Denize, *op. cit.*, p. 150 și urm.
[101] *Ibidem*, p. 159-160.
[102] Cf. *Ibidem*, p. 162.
[103] N. Iorga, *Românii în străinătate de-a lungul timpurilor*, Vălenii de Munte, 1935, p. 21. Ne întrebăm dacă acest sol, făcut „cavaler aurat", poate să fie același cu cel înregistrat de Marino Sanuto (cf. Eugen Denize, *op. cit.*, p. 163).

Ştefan cel Mare. Medicul venețian l-a rugat atunci pe „diplomat" să procure de la Veneția medicamente pentru domnul Moldovei[104].

Numeroase alte solii, cu soli a căror identitate rămâne necunoscută, au conectat Moldova ştefaniană la pulsul politic al veacului, făcând din ştiința comunicării alternativa preferată a relațiilor dintre state.

Arta epistolară, cu subtilități de stil care să asigure alternarea clarității cu ambiguitatea, a tonului protocolar cu cel sentențios, uneori ironic chiar, după situație şi nevoie, a stat cu folos în slujba diplomației. Câteva din scrisorile externe ieşite din cancelaria domnească sunt de o retorică desăvârşită, adevărate creații literare[105]. A fost o *elocință* pusă în folosul *eficienței politice*, cu atât mai valoroasă cu cât paternitatea textelor reprezentative (corespondență, instrucțiuni pentru soli, tratate) este, cum s-a arătat recent[106], integral domnească. În cuprinsul unor documente, care trimit la spiritul lui Ştefan cel Mare, sunt şi câteva expresii proprii vorbirii populare. La 1 ianuarie 1468, Ştefan a scris suzeranului său, regele Cazimir IV, în legătură cu expediția lui Matia Corvin şi pustiirea țării. Fusese devastat atunci ținutul Neamțului „de unde se plăteşte tributul" şi acum „nu vom putea *să umplem gurile acelora*" (subl.ns., I.T.). Iar într-un *post-scriptum* la aceeaşi epistolă, voievodul Moldovei relata suveranului iagellon că solul său, Denko Ivaşcovici, trimis la regele Gheorghe al Cehiei, în toamna anului 1467, a fost prins, molestat şi închis în Polonia, de unde cu greu a scăpat *„aşa cum l-a născut mamă-sa"*[107] (subl.ns., I.T.). În 1497, în plină tensiune a relațiilor cu Polonia, Ştefan îşi explica astfel jocul diplomatic, îndepărtarea de Polonia, apropierea de Ungaria şi acceptarea plății tributului către Poartă: „Acuma însă, *am aruncat un os între doi câini, ca să se mănânce între ei.* Vreau să văd care va învinge şi acela să fie domnul (= suzeranul) meu" (subl.ns., I.T.)[108]. În timpul discuțiilor (de la Cernăuți) din noiembrie 1503 pentru Pocuția („țară de mică nobilime ortodoxă", P.P. Panaitescu), Ştefan i-a amintit lui Firley, care venise ca reprezentant al cardinalului Frederic, că Moldova a fost pentru Polonia „scut şi apărare din orice parte păgânească", şi că, urmare a ignorării drepturilor

---

[104] I. Bogdan, *Documente*, II, p. 465-466.

[105] G. Mihăilă, *Importanța politică şi literară a corespondenței lui Ştefan cel Mare cu Veneția*, loc. cit., p 88-96, unde sunt analizate, din perspectiva gândirii politice româneşti şi a istoriei literaturii, scrisorile din 25 noiembrie 1474 (către papa Sixt IV), din 25 ianuarie 1475 (adresată principilor creştini) şi din 8 mai 1477 (către senatul Veneției).

[106] Maria Magdalena Székely, *„Dixit waywoda"*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi", XXIX, 1992, p. 43-52, retipărit în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004)*, p. 104-116, la care se fac trimiterile următoare.

[107] P.P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ştefan cel Mare*, p. 67.

[108] Cf. Şerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului. Poziția internațională a Moldovei la sfârşitul secolului al XV-lea*, în „Romanoslavica", XVII, Bucureşti, 1970, p. 536, retipărit în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004)*, p. 458-495, unde lipseşte paragraful citat. În continuare trimiterile se fac la acest din urmă volum.

Moldovei asupra acelei „bucăţi de pământ", pe care „am luat-o cu sabia", „*am încetat să o mai ţin pe umerii mei*" (e vorba de Polonia, n. şi subl.ns., I.T.)[109].

Existenţa unor astfel de forme de exprimare, rod al înţelepciunii populare, cărora le-am spus *expresii sapienţiale*[110], sugerează comunicarea socială, legătura domnului cu „cei mulţi". Este ştiut că practica conducerii medievale era una itinerantă. Nu *ţara* (aici cu sens de totalitatea locuitorilor) venea la domn, ci domnul mergea la *ţară*. Prin curţile domneşti teritoriale se ţinea legătura cu *ţara*. Din cele 499 de documente interne autentice păstrate de la Ştefan cel Mare, care au şi datare topică, un număr însemnat sunt emise din alte localităţi (Bacău, Roman, Hârlău, Iaşi, Vaslui, Bârlad) decât Suceava, reşedinţa principală a statului[111].

Munca, lupta, judecata, sărbătorile, obiceiurile au adunat laolaltă oameni de toate condiţiile sociale, de la domn şi dregător până la ţăranul din obşte, liber sau aservit. Aşa se explică existenţa unui limbaj comun, preluarea de către elite a aforismelor populare şi folosirea acestora în actele de cancelarie[112].

Înzestrat cu abilităţi diplomatice, marele principe a dus o politică de echilibru, şi-a derutat şi neutralizat adversarii printr-o atitudine pendulatorie[113], a evitat izolarea şi, totodată, angajarea concomitentă pe mai multe fronturi, care ar fi epuizat inutil disponibilităţile umane şi materiale ale ţării[114].

Urmând practica raporturilor interstatale din lumea medievală, Ştefan a procedat la recunoaşterea suzeranităţii regelui Poloniei, dar numai pe aceea *formală*

---

[109] I. Bogdan, *Documente*, II, p. 476.

[110] Ion Toderaşcu, *Politică şi limbaj. Note pe marginea unor expresii documentare*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi", XXXV, 1998, p. 126.

[111] Cf. *Documenta romaniae historica*, A. Moldova, II (1449-1486), Bucureşti, 1976, şi III (1487-1504), Bucureşti, 1980.

[112] Ion Toderaşcu, *op. cit.*, p. 132-133.

[113] Pendularea lui Ştefan între duşmani, descumpănirea acestora printr-un comportament specific este prezentată în termeni realişti, dar şi severi, într-o scrisoare a regelui Matia Corvin către „senatorii regelui Poloniei", trimisă după campania din 1467. Învinovăţit că a invadat ţara Moldovei, regele Ungariei se disculpă, transferând asupra lui Ştefan toată răspunderea. Voievodul Moldovei este caracterizat aspru pentru practica lui „linguşitoare"; vă spune „şi vouă aceleaşi vorbe după obiceiul lui; căci tot aşa se poartă cu tătarii şi cu turcii, pentru ca între atâţia stăpâni, viclenia lui să rămână mai multă vreme fără pedeapsă" (cf. Gh.I. Brătianu, *Lupta de la Baia „după izvoare ungureşti"*, în „Revista istorică", V, 1919, nr. 11-12, p. 218-219). Comentând unul din „refuzurile" lui Ştefan de a se prezenta pentru a depune „omagiul corporal", Jan Długosz îl acuză şi el pe voievodul Moldovei de „viclenie", găsind că de fapt acesta „nu e credincios nici unuia, nici Ungurului, nici Turcului şi nici lui (Polonului)" (trad. N. Orghidan, *loc. cit.*, p. 14).

[114] „La 1462-1465 se luptă cu muntenii şi e în pace cu turcii, ungurii şi polonii; la 1467 se luptă cu ungurii, e bine cu turcii şi polonii intervin în favoarea lui, protestând la Buda; la 1469-1479 e în luptă cu muntenii – ungurii şi turcii nu intervin; la 1475-1476 luptă cu turcii – polonii şi ungurii îi trimit mici ajutoare; la 1477-1480 luptă cu muntenii, ajutat de unguri; la 1481-1487 luptă cu turcii, fără intervenţie polonă şi ungurească; la 1497-1499 luptă cu polonii – ungurii, turcii şi ruşii intervin în favoarea lui Ştefan..." (P.P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare. O încercare de caracterizare*, loc. cit., p. 27).

(„în scris"; „de la distanţă"; „omagiul prin procură"); o vreme, concomitent, şi pe aceea, tot formală, a regelui Ungariei, gest politic care nu-i afecta atributele de suveran. El îşi spunea „domn din mila lui Dumnezeu", purta coroană, folosea purpura la costumul de ceremonial, era legislator şi judecător, făcea danii, afişa generozitate şi indulgenţă. Solii lui Ştefan cel Mare la Veneţia se străduiau să convingă senatul Republicii Lagunelor, în mai 1476, că domnul lor „nu este întru nimic supus regelui Ungariei, ci domn al ţării şi neamului său"[115]. Or, cum bine se ştie, la 12 iulie 1475, Ştefan încheiase un tratat de alianţă cu regele Ungariei, Matia Corvin, prin care recunoscuse suzeranitatea formală a monarhului de la Buda[116].

Ştefan cel Mare a amânat, cu o mare abilitate diplomatică, vreme de un sfert de secol după recunoaşterea „în scris" a suzeranităţii regelui Cazimir IV (4 aprilie 1459, Overcăuţi)[117], depunerea „omagiului corporal", adică efectuarea gesturilor de vasal în faţa monarhului polon: reverenţa, discursul protocolar, jurământul pe cruce, frângerea steagului ţării vasale[118]. A evitat să se înfăţişeze personal[119] şi s-a sustras obligaţiei asumate în 1462, 1468 şi 1479[120] de a face „jurământ de credinţă", „de supunere" la locul şi la momentul ales de regele iagellon, nu numai şi nu în primul rând pentru a-şi proteja mândria personală[121], ci şi pe

[115] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 10.

[116] Şerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului*, p. 461-462: „S-a subliniat în repetate rânduri caracterul de tratat de alianţă al noii legături, care se ascundea sub vestigiile unei terminologii feudo-vasalice".

[117] Prin tratatul din 4 aprilie 1459, observa Gh. Duzinchevici, Ştefan cel Mare „a câştigat mai mult decât a dat". Faptul că regele Poloniei a acceptat să trateze cu el a însemnat, de fapt, o recunoaştere a situaţiei sale de domn al Ţării Moldovei. Apoi, recunoscându-se vasal Iagellonului, Ştefan s-a asigurat faţă de politica expansionistă a lui Matei Corvin". În sfârşit, prin gestul său, Ştefan „menţinea vrăjmăşia între Polonia şi Ungaria", ceea ce îi consolida lui situaţia şi domnia (*Contribuţii la o mai bună cunoaştere a lui Ştefan cel Mare*, p. 162-163).

[118] Cf. Victor Eskenasy, *Omagiul lui Ştefan cel Mare de la Colomeea (1485). Note pe marginea unui ceremonial medieval*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", XX, 1983, p. 258.

[119] Prezenţa lui Ştefan cel Mare, alături de regele Cazimir IV şi de alţi principi la Torùn (19 oct. 1466), unde s-a încheiat tratatul de pace între Polonia şi Teutoni după războiul dintre 1454-1466, şi figurarea numelui său în textul documentului final, înregistrată de cronicarul german Simon Grunau, nu poate fi decât o eroare. Un explicabilă prin „participarea corpului de ostaşi trimis de Ştefan la luptele polonilor cu cavalerii teutoni...". Dacă domnul Moldovei s-ar fi aflat acolo, el nu s-ar mai fi putut eschiva de la depunerea omagiului personal, iar solicitările ulterioare ale monarhului polon, din 1469 şi 1470, nu s-ar mai justifica (cf. Şerban Papacostea, *Ştefan cel Mare şi războiul Poloniei cu Ordinul teuton, 1454-1466*, în „Revista de istorie", 1978, 3, p. 476-479).

[120] I. Bogdan, *Documente*, II, p. 286-287, 304, 352-353.

[121] Grigore Ureche, şi el un boier mândru, a respins ideea că Ştefan „au fostu supus leşilor, cum zic unii". Cronicarul trece peste scena îngenuncherii domnului român la Colomeea, mulţumindu-se să spună că acolo „Ştefan vodă s-au împreunat cu craiul şi de toate ce au avut mai de treabă au vorovitu", adăugând imediat un fapt de onoare, anume că „mai apoi ‹regele› l-au ospătat pe Ştefan Vodă..." (*Letopiseţul*, ed. cit., p. 98, 107). Gh. Duzinchevici (*op. cit.*, p. 160-161) a adău-

aceea națională, statutul Țării Moldovei. Abia la 15 septembrie 1485[122], domnul Moldovei, constrâns de pericolul otoman, s-a prezentat la Colomeea şi a făcut „împlinirea personală şi verbală a omagiului“[123]. Obligațiile asumate atunci de principele moldav – recunoaşterea regelui polon ca unic suzeran, sprijin militar contra tuturor duşmanilor, acceptarea prietenilor, dar şi a duşmanilor regelui iagellon, limitarea prerogativelor de politică externă (încheierea de alianțe, implicarea în război, încheierea păcii)[124] – explică lungul parcurs de la *omagiul formal* la *omagiul corporal şi verbal*, sustragerea îndelungată de la înfățişarea personală şi prestarea jurământului, singurul care valida juridic suzeranitatea Poloniei asupra Țării Moldovei[125].

Din rațiuni care țin de sfera diplomației, Ştefan a acceptat, de la întronare, plata simbolului bănesc față de Imperiul Otoman, vreme de 16 ani (1457-1473). S-a asigurat, astfel, de *pace* şi *ocrotire* din partea sultanului, atunci când trebuia

---

gat încă o explicație pentru tergiversarea îndelungată a lui Ştefan cel Mare de a depune omagiul personal (corporal şi verbal), anume că în Polonia se urzea un complot împotriva sa, plan de care nu era străin logofătul Mihu. Aşa s-ar şi explica refuzul constant al acestuia de a reveni în țară. Mai mult, acest plan se făurise cu ştiința regelui polon. Iar intervenția, din 1468, a monarhului iagellon pentru iertarea lui Mihu nu era decât „aspectul inocent, dar numai în aparență, al unui complot“. Un sfetnic regal polon l-a avertizat pe Ştefan de acest complot, ale cărui ecouri se simt şi în cronica lui Długosz.

[122] Ritualul propriu-zis a fost în ziua de 12 septembrie 1485, ora 9 dimineața. La 15 septembrie s-a încheiat primul act scris (cf. Victor Eskenasy, *op. cit.*, p. 265).

[123] Şerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului*, p. 467. La Colomeea Ştefan a avut o atitudine demnă, care l-a determinat pe rege să facă unele derogări de la ceremonialul obişnuit. Domnul Moldovei şi-a plecat capul „după obiceiul credinței sale ‹ortodoxe›, a atins „efigia sfintei cruci“, dar nu a îngenunchiat. A cerut ca steagurile omagiale, al domnului şi ale boierilor însoțitori, să nu fie distruse în timpul ceremoniei, cum se obişnuia, ci „să fie păstrate cu cinste [...], ca o mai mare garanție a prieteniei“. Ştefan a obținut protecția regelui suzeran: „te lăsăm în ceea ce priveşte toate demnitățile şi toate drepturile țării tale întocmai ca pe un palatin al nostru“ (cf. Victor Eskenasy, *op. cit.*, p. 265-266).

[124] I. Bogdan, *Documente*, II, p. 370-371.

[125] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 471: *„La Colomeea, în urma omagiului depus, Ştefan a fost constrâns să devină efectiv vasalul exclusiv al regelui Poloniei“.*

S-a socotit multă vreme (A.D. Xenopol a fost primul) că prin tratatul de la Hârlău (12 iulie 1499) înceta vasalitatea Moldovei față de Polonia. În realitate, aceasta s-a întâmplat cu un deceniu mai devreme, în 1489, când Ştefan cel Mare, mâhnit că regele Cazimir IV nu l-a sprijinit contra turcilor, a consimțit ca suzeran pe regele Ungariei, Matia Corvin. Domnul Moldovei a primit atunci două feude, Ciceiul şi Cetatea de Baltă, gest care, dincolo de împlinirea unui protocol, voia să compenseze pierderea Chiliei şi a Cetății Albe, în 1484. La 26 iulie 1489, Cazimir IV scria indignat papei Inocențiu VIII, protestând față de trecerea vasalului său, Ştefan cel Mare, sub protecția regelui Ungariei. Gestul lui Ştefan a fost „un caz tipic de sustragere din fidelitatea vasalică“ (Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 472). Aceeaşi opinie la Veniamin Ciobanu, *Țările Române şi Polonia*, p. 81-82; Gh. Pungă, *Considerații privitoare la statutul politico-juridic al Țării Moldovei în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în volumul *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Iaşi, 1994, p. 32; Idem, *Noi considerații privitoare la vasalitatea Țării Moldovei față de Polonia*, în Idem, *Studii de istorie medievală şi ştiințe auxiliare*, I, p. 140.

să-şi normalizeze relaţiile cu regatele vecine, Polonia şi Ungaria. Numai apoi s-a angajat în marele război cu turcii (1473-1486)[126], care s-a purtat nu doar pentru Ţara Moldovei, ci pentru întreaga creştinătate[127]. După 1486, când s-a văzut singur, abandonat de cei pe care şi-i considera *aliaţi* şi *protectori*, Ştefan a revenit (o mai făcuse şi între 1481-1484) la plata tributului faţă de Înalta Poartă, pentru a reintra în „Casa păcii" („Dar ul-ahd").

Alianţele matrimoniale cu femei de neam înalt, prinţese ortodoxe din Kiev (Evdochia, sora cneazului Simeon, căreia Grigore Ureche îi spune „doamnă de mare rudă") şi Mangop (Maria, de viţă împărătească bizantină, soră a dinaştilor Theodoro din Crimeea) se înscriu tot în complexul practicilor diplomaţiei, căci înrudirile facilitau colaborarea politică.

Să mai adăugăm că marele domn al Moldovei a fost ctitor-fondator şi donator la Muntele Athos, loc sfânt internaţional, ceea ce i-a creat o imagine favorabilă în marea familie a principilor ortodocşi[128].

*

Ştefan cel Mare a arătat multă chibzuinţă în tot ceea ce a întreprins. După întronare, el a ales *pacea* şi nu *războiul*. A „aşezat", cum am văzut, ţara atât în structurile şi raporturile interne, cât şi în cele externe, pentru că liniştea din interior era o garanţie pentru liniştea din afară.

Lunga lui domnie s-a desfăşurat între *pace*, *stare de război* şi *război*. Grigore Ureche era îndreptăţit să spună că după înscăunare Ştefan „de războiu se gătiia". Lucru firesc altfel, câtă vreme războaiele izbucneau pretutindeni, provocate mai ales de „cei mari", pentru că aspiraţiile imperiale erau foarte puternice. Statele mici trebuiau să se apere, şi Moldova era printre ele. Aşezată la interferenţa unor interese majore, în apropierea Dunării şi a *mării*, traversată de drumuri continentale, stăpână pe poziţii-cheie şi porturi importante, ţara lui Ştefan a fost hărăzită unui rost important într-un secol de mari răsturnări şi reaşezări care a fost veacul al XV-lea. O putere istorică, Bizanţul, s-a prăbuşit (1453), după o lungă agonie, sub loviturile otomanilor. Fusese precedată în aceeaşi soartă de Serbia de sud (1371), Bulgaria (1393-1396) şi Macedonia (1394). Au urmat Bizanţului, împărtăşindu-i situaţia, câteva state foste cândva teritorii bizantine: Atena (1456), Moreea (1460), Trapezunt (1461), Serbia (1459), Bosnia (1463), Herţegovina (1482), Muntenegru (1496), toate intrând în „Casa Islamului" („Dar-ul-Islam").

---

[126] Este ceea ce Leon Şimanschi a numit „Războiul moldo-otoman de 13 ani" (cf. Leon Şimanschi, Dumitru Agache, *Moldova între anii 1469 şi 1473*, loc. cit., p. 387, nota 89).

[127] Constantin Rezachevici, *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană, secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 200, p. 211-213.

[128] Petre Ş. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leur relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma, 1986, *passim*.

Marea putere care era în plină ascensiune, Imperiul Otoman, avea o altfel de ideologie politico-spirituală, total opusă celei creştine. Ameninţată de expansiunea Islamului, Europa Creştină a reacţionat. De la Papalitate pornesc iniţiative de *cruciadă*, *cruciada târzie*, mai apoi *Liga Sfântă*[129].

Dacă *păgânătatea* s-a dovedit o forţă cu mari resurse umane, economice şi militare, asigurate de un sistem bine definit şi cu o politică tradusă prin *ofensivă* şi *extindere teritorială*, *creştinătatea* s-a prezentat unită numai în *idee*, nu şi în *faptă*. Ea a fost erodată de interese divergente, ce ţineau de politica fiecărui stat, cele puternice determinând ordinea zonală. *Ideea creştină*, frumos stilizată altfel, a fost compromisă prin planuri de dominaţie efectivă, ori măcar de influenţă, controlarea punctelor strategice, a rutelor comericlae şi a ieşirii la *mare*.

Ştefan al III-lea a trebuit să-şi înscrie politica externă în aceste coordonate şi să acţioneze ţinând cumpăna între *legile diplomaţiei* şi *legile războiului*. Când diplomaţia îşi epuiza argumentele şi comunicarea eşua ori era refuzată, războiul devenea inevitabil.

Ştefan al III-lea a fost un *mare militar*, un strateg remarcabil, cunoscător al legilor războiului. El a ştiut să aplice, mai întotdeauna, cea mai bună tactică, să întâmpine duşmanul la locul potrivit, să-l surprindă, să organizeze ambuscade, să-l hărţuiască şi să-l înfometeze pentru a-i măcina forţele asigurându-se, astfel, de premisele psihologice ale victoriei[130]. Ştefan a pus un preţ deosebit pe avantajul terenului[131], angajând bătălia decisivă acolo unde şi atunci când putea să-şi

---

[129] Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 231.

[130] Un oştean al domnului, participant la lupta din 10 ianuarie 1475, relata la Buda că „voievodul Moldovei cu toată puterea sa şi-a luat măsurile cu ai săi pentru ca pe drumul pe care trebuiau să înainteze ‹otomanii› să fie totul ascuns, atât caii cât şi oamenii, iar tot ce nu a putut fi ascuns a trebuit să fie dat pradă flăcărilor şi fiecare şi-a incendiat propria casă". Este aşa-zisa „Scrisoare din Buda", 24 februarie 1475, în N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, III/1, Bucureşti, 1901, p. 93. Jan Długosz găsea şi el o astfel de explicaţie pentru victoria moldovenilor la Vaslui: „... pe turci îi chinuia foamea pentru că Ştefan voievod a dat flăcărilor toată partea Moldovei pe unde aveau să treacă turcii. Şi această împrejurare a fost hotărâtoare pentru biruinţă" (trad. N. Orghidan, *loc. cit.*, p. 16). Iar în 1476, Ştefan „arzând toate bucatele şi fâneţele se aruncă asupra oastei tătarilor" (*Ibidem*, p. 25). Italianul Angiolello, ajuns în serviciul sultanului Mehmed II, participant la campania din 1476, a văzut la faţa locului ce însemna această tactică. Localnicii (era vorba despre suceveni) îşi îngropaseră lucrurile, dar turcii erau „meşteri în a găsi lucruri astfel ascunse şi îngropate, târând pe pământ un lanţ sau chiar un frâu, ei aud şi cunosc golurile din pământ, unde sunt îngropate lucruri sau grâne; astfel au fost găsite puţuri cu grâne şi alte lucruri îngropate" (*Călători străini*, I, p. 137). Tot Angiolello spune că domnul „a poruncit ca toate grânele să fie tăiate..."; de asemenea şi ierburile şi „a pus să fie totul ars". Sultanul a găsit ţara „deşartă de oameni" şi fără „grâne şi păşuni" (*Ibidem*, p. 135-136). Cronicarul turc Hodja Husein, care a scris târziu, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, reţinuse informaţia că Ştefan „a ars semănăturile propriei sale ţări, încât n-a lăsat nici urmă de fâneţe sau de grâne..." (*Cronici turceşti privind ţările române*. Extrase, volumul I, secolul XV – mijlocul secolului XVII, volum întocmit de Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmet, Bucureşti, 1966, p. 458).

[131] „Sistemul de luptă al lui Ştefan cel Mare era [...] legat de aspectul pământului moldovenesc, nu era învăţat de la străini. Putem spune, cu drept cuvânt, că oştile marelui domn au învins mereu

asigure biruinţa. „Ştefan vodă la gol n-au îndrăznitu să iasă, ci numai la strimtori nevoia să le facă zminteală ‹turcilor›“, ştia în secolul XVII Grigore Ureche[132]. Marele domn a dat o atenţie deosebită *cetăţilor*, care erau pentru strategul medieval adevărate *coloane ale puterii*, sâmburii de rezistenţă ce decideau soarta unei ţări în situaţii limită[133], cum a fost pentru Moldova vara anului 1476 când, după înfrângerea suferită la Valea Albă-Războieni[134], cetăţile rezistând, statul a continuat să existe[135]. Despre Chilia şi Cetatea Albă domnul afirmase, în textul prezentat Senatului Veneţiei la 8 mai 1477, că sunt „Moldova toată“ şi că „Moldova cu aceste două ţinuturi este un zid pentru Ungaria şi pentru Polonia“[136]. Intuiţia lui Ştefan a fost confirmată şi de Baiazid II, sultanul cuceritor al celor două cetăţi-oraşe în vara anului 1484[137], acţiune decisivă pe traseul temporal 1475-1484, pentru transformarea Mării Negre în „lac otoman“[138].

Ştefan cel Mare a fost antrenat în multe războaie[139] şi a purtat numeroase bătălii, 36 după mărturisirea proprie notată de medicul veneţian Matei de Muriano,

---

pentru că s-au înfrăţit cu pământul ţării“ (P.P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare. O încercare de caracterizare*, p. 28-29).

[132] Grigore Ureche, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 107.

[133] „Cetăţile cu jucat un rol militar hotărâtor în Evul Mediu; acel care stăpânea cetăţile unei ţări, o avea în mâna lui“ (P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 28).

[134] Moment greu, cu reverberaţii târzii. La 6 august 1583, Petru Şchiopul confirma mănăstirii Suceviţa satul Mândreşti, în ţinutul Suceava, al cărui uric se pierduse „când au venit turcii la Pârâul Alb asupra lui Ştefan voievod“ (*Documente privind istoria României*, A. Moldova, secolul XVI, volumul III, nr. 255, p. 198-200 şi nr. 275, p. 222-223).

[135] Învingători la Valea Albă (26 iulie), turcii au vrut să-şi asigure victoria finală şi să supună ţara prin cucerirea cetăţilor. Garnizoanele de la Suceava (aflată sub comanda lui Şendrea, cumnatul domnului) şi Hotin (aici pârcălab era Vlaicu, unchiul lui Ştefan) au rezistat. La fel şi aceea de la Neamţ, „o cetate aflată în munţi“, nota Angiolello. Încercarea de a ocupa Neamţul prin trădare a eşuat, pentru că „cei care se găseau în cetate n-au vrut să stea de vorbă, toţi se apărau cu tunurile şi nu le păsa de noi“ (*Călători străini*, I, p. 138).

[136] I. Bogdan, *Documente*, II, p. 350.

[137] În „scrisoarea de biruinţă“ datată „2 august, sub Chilia“, trimisă raguzanilor, de unde a fost *difuzată în Europa, împăratul otoman socotea Chilia „cheie şi poartă a întregii ţări a Moldovei şi* Ungariei şi a ţării de la Dunăre“, iar Cetatea Albă „cheie şi poartă pentru toată Polonia, Rusia, Tataria şi toată Marea Neagră“ (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 157-158). Baiazid II şi-a reafirmat biruinţa şi ceva mai târziu, într-o a doua scrisoare, o *fatihnâme*, fără dată de loc şi de timp. Chilia era numită aici „cheia ţării“, iar Cetatea Albă „cheia biruinţelor asupra leşilor, cehilor, ruşilor şi ungurilor“ (Andrei Antalffy, *Două documente din Biblioteca Egipteană de la Cairo despre cucerirea Chiliei şi a Cetăţii Albe în 1484*, în „Revista istorică“, XX, 1934, 1-3, p. 41-42. Ştefan S. Gorovei, *Pacea moldo-otomană din 1486. Observaţii pe marginea unor texte*, în „Revista de istorie“, 1982, 7, p. 817, propune datarea acestei epistole „după 21 septembrie 1484“. Eliminând partea de retorică, aşa de obişnuită timpului şi mai cu seamă diplomaticii şi cronisticii otomane, rămâne un adevăr fundamental: cele două cetăţi erau de importanţă strategică majoră, iar cucerirea lor a constituit epilogul unui program politic: controlul otoman asupra Mării Negre.

[138] Şerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului*, loc. cit., p. 463.

[139] Matei Miechowski scria atunci când îi făcea portretul: „Ştefan, voievodul Moldovei, împovărat de lupte...“ (trad. N. Orghidan, *loc. cit.*, p. 36). Istoricul şi diplomatul german Herberstein,

venit în Moldova, în 1502, să-i îngrijească sănătatea: „eu sunt înconjurat de duşmani din toate părţile şi am purtat 36 de lupte de când sunt domnul acestei ţări...", cifră care se apropie foarte mult de realitate. Şi, a mai spus voievodul la acea întrevedere: „am fost învingător în 34 şi am pierdut 2"[140]. Dacă o înfrângere a fost aceea de la Valea Albă (1476), consemnată ca atare în inscripţia bisericii de la Războieni (1496) („... şi cu voia lui Dumnezeu, au fost înfrânţi creştinii de păgâni..."), care a fost al doilea eşec perceput de Ştefan ca „bătălie pierdută", este greu de spus: asediul nereuşit al Chiliei, din 22 iunie 1462? Ori pierderea Chiliei şi a Cetăţii Albe în iulie-august 1484 (unde, de fapt, rezistenţa a fost a celor din cetate, Ştefan, derutat de o mişcare-surpriză a sultanului Baiazid II, rămânând un „spectator")? Sau, poate, încercarea de a elibera Cetatea Albă în 1485? Dacă medicul trimis de dogele Leonardo Loredano a reţinut corect şi a notat fidel, această mărturisire rămâne încă o „necunoscută".

Din perspectivă strategică, luptele purtate de Ştefan cel Mare au fost, toate, *de apărare*. Acţiuni ofensive au fost puţine. Incursiunile iniţiate dincolo de hotarele Ţării Moldovei, în Secuime, în Polonia ori în Muntenia („Ţara Basarabilor"), ca represalii la sprijinirea unor adversari politici sau, în cazul Ţării Româneşti, pentru asigurarea unei consonanţe în politica antiotomană, se circumscriu tot *ideii de apărare* şi *de recuperare teritorială*. A fost, în aceste cazuri, *o ofensivă impusă de necesităţi defensive*[141].

---

care a cunoscut Rusia, unde a trăit la jumătatea secolului al XVI-lea, îi atribuie lui Ştefan următoarea mărturisire: „Ivan al Moscovei nu se bate niciodată cu duşmanii şi cuprinde mereu ţinuturi şi cetăţi noi, iar eu o zi nu pot lăsa sabia din mâini şi abia izbutesc să-mi păstrez ţara întreagă" (cf. P.P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare. O încercare de caracterizare*, loc. cit., p. 20).

[140] *Călători străini*, I, p. 149.

[141] N. Iorga remarcase că „într-un moment când Mateiaş craiul avea alte griji", Ştefan a preluat „rolul de căpitan de cruciadă, măcar *defensivă, căci el n-a încercat niciodată să atace pe turci în ţara lor*" (subl.aut.) (*Istoria românilor*, IV, *Cavalerii*, volum îngrijit de Vasile Neamţu şi Stela Cheptea, Bucureşti, 1996, p. 122). Activitatea politică şi militară a lui Ştefan cel Mare „a fost subordonată în cea mai mare parte unui scop, *cruciada, dar una defensivă*" (subl.ns., I.T.) (Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI-XVIII*, p. 145). Războiul antiotoman purtat de Ştefan este încadrat conceptului de cruciadă de Maria Magdalena Székely şi Ştefan S. Gorovei: „La 1486 [...] pacea cu turcii va pune capăt *cruciadei*"; construcţia bisericii de la Volovăţ a început în 1500, „în ultima etapă a *cruciadei* lui Ştefan cel Mare"; cinstirea sărbătorii Înălţarea Sfintei Cruci (14 septembrie) se aşează în aceeaşi ordine (subl.ns., I.T.) (*„Semne şi minuni" pentru Ştefan voievod. Note de mentalitate medievală*, în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1504-2004*, p. 71-73). Şi pentru Voica Puşcaşu, interpreta actului de ctitorire cu toate sensurile şi implicaţiile lui, spirituale şi sociale, lupta antiotomană a fost „percepută de domnie şi boierime în spiritul cruciat al vremii" (sensul este de *cruciadă defensivă*, n.ns., I.T.) (*Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Ţara Românească şi Moldova până la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 2001, p. 112).

Altă opinie la Dumitru Nastase care, interpretând imaginea Constantinopolului asediat de turci din pictura exterioară a câtorva monumente moldovene, consideră că Ştefan cel Mare a purtat un „război antiotoman *permanent*, cu caracter ofensiv" (subl.ns., I.T.) (*Ideea imperială în ţările române. Geneza şi evoluţia ei în raport cu vechea artă românească, secolele XIV-XVI*, Atena, 1972, p. 9). Recent, Dumitru Nastase reia şi dezvoltă ideea *războiului ofensiv*, cu argumente ce vin,

Raportul *ani de pace – ani de război*, despre care am mai amintit, este predominant în favoarea păcii. Dacă centrăm *durata de război* pe conflictele majore

---

precumpănitor, din aceeaşi zonă a limbajului figurativ (*Ştefan cel Mare împărat*, în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1504-2004*, p. 567-609). În plan ideatic, marele domn a gândit la eliberarea Constantinopolului şi „restaurarea «împărăţiei creştine»„, el fiind un „nou Constantin". Edificând la Pătrăuţi (1487) biserica Sfintei Cruci, Ştefan „trebuia să afirme hotărât că pacea (cu turcii, 1486, n.ns., I.T.) nu fusese acceptată decât în fapt, ca o provizorie «încetare a focului» de către ctitor, care se socoate într-un fel de război permanent cu turcii". Actul de ctitorire era gândit din perspectiva victoriei „definitive a Crucii şi eliberarea «Împărăţiei Creştine»„. Acesta este şi sensul reprezentării, în pronaosul bisericii, a Cavalcadei lui Constantin cel Mare (p. 577-579). În acelaşi an, 1487, Ştefan a înnoit „rugăciunea din 1473" şi a ferecat *Tetraevanghelul* de la Humor. Iconografia ferecăturii este interpretată de Dumitru Nastase în acelaşi sens, al *războiului ofensiv*, de eliberare a Constantinopolului, acum prin „împăratul Ştefan". Concret, cea de a doua scenă de pe ferecătură, aceea din spate, reprezenta *Adormirea Maicii Domnului: 15 august*. Această dată din calendarul creştin „evoca şi victoria Constantinopolului asupra «agarenilor» (adică arabilor), în 718, survenită în aceeaşi zi şi aniversată după aceea la 15 august, ca sărbătoare a eliberării Constantinopolului datorate Maicii Domnului" (*Ibidem*, p. 581).

La rândul nostru amintim că, în mentalitatea bizantină, Fecioarei Maria i se datora şi salvarea Constantinopolului în 626, vara, atunci când asupra capitalei bizantine a avut loc un atac combinat avaro-slavo-persan (cu reverberaţii şi în pictura murală din Bucovina). Cum împăratul Heraclius se afla în Orient, unde purta război cu perşii zoroastrieni (aşadar, necredincioşi) încă din 622, organizarea apărării a revenit patriarhului Sergios, care după victorie (10 august, în preajma marii sărbători a Adormirii Maicii Domnului, 15 august) a compus *Imnul Acatist*, imn de triumf dedicat Fecioarei Maria, al cărei sanctuar din cartierul Vlacherne rămăsese intact în mijlocul devastărilor. Georgios Pisides, istoricul de curte al lui Heraclius, autorul poemului *Bellum Avaricum*, evoca astfel puterea Fecioarei Maria: „Mântuire acum fără arme ne-aduce [...] / Nebiruită în luptă ca şi în naştere" (cf. André Grabar, *Iconoclasmul bizantin. Dosarul arheologic*, traducere, prefaţă şi note de Daniel Barbu, Bucureşti, 1991, p. 71-72). În biserica Fecioarei Maria din Vlacherne se păstrează o relicvă interesantă, o eşarfă (*omofor*), purtată uneori în timpul luptelor de împăraţi, pentru a se asigura, se credea atunci, de sprijinul divin (Ana Comnena, *Alexiada*, I, traducere de Marina Marinescu, prefaţă, tabel cronologic şi note de Nicolae Şerban Tanaşoca, Bucureşti, 1977, p. 272 şi nota 1 de la aceeaşi pagină). După bătălia de la Lepanto (1571), papa Pius V a instituit o sărbătoare numită *Maica Domnului a Biruinţelor* (cf. J. Delumeau, *Frica în Occident, secolele XIV-XVIII. O cetate asediată*, II, traducere, postfaţă şi note de Modest Morariu, Bucureşti, 1986, p. 130).

După opinia lui P.P. Panaitescu, „marele domn al Moldovei a luptat împotriva turcilor, nu ca cruciat, ci ca apărător al ţării sale; el nu era animat de idealul feudal al cruciadelor, ci de tendinţa monarhică, unificatoare a fărâmiţării feudale, era un monarh şi nu un feudal" (*Ştefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din ţările vecine*, p. 199). Ideea a fost reluată atunci când marele medievist „încerca" o caracterizare a lui Ştefan cel Mare: „Domnul Moldovei n-a fost un cruciat în sensul unei *dezlipiri* de ţara sa, aşa cum au fost cavalerii din veacurile dinainte. Dar, pe tărâmul solid şi restrâns al ţării sale dintre Carpaţi şi Nistru, a încercat mai mult decât o apărare. Am numi pe Ştefan un *cruciat realist*, om de la sfârşitul Evului Mediu, vreme de burghezi şi de stăpânitori practici" (subl.ns., I.T.) (*Ştefan cel Mare. O încercare de caracterizare*, p. 12-13). Ideea că Ştefan n-a abordat lupta antiotomană ca un cruciat, ci ca un monarh care urmărea interesele ţării sale, a fost urmată în vremea din urmă de Eugen Denize, *Ţările Române şi Veneţia*, p. 108, 153, 164-165).

Constantin Rezachevici consideră, la rându-i, că nici un document din cele ştiute nu se referă la noţiunea de „cruciadă" a domnilor români. „... Niciodată până la sfârşitul secolului XVI, domnii români nu s-au angajat *prin tratate* la himerice planuri de cruciadă, chiar dacă au participat *pe plan local* la acţiuni cu un astfel de caracter [...]. *Cruciada* însăşi, o noţiune apuseană, prin excelenţă catolică, ofensivă, vizând spaţii depărtate [...] *nu apare în gândirea politică a voievozilor români*" (subl.aut.) (*Rolul românilor în apărarea Europei...*, p. 172).

din anii 1467, 1475, 1476, 1484 şi 1497[142], la care trebuie să se adaugă şi acel *an-cheie – 1473*, un calcul, care nu poate fi decât foarte relativ din lipsă de informaţii precise, în măsură să permită urmărirea întregului traseu temporal, vom constata că toate acestea însumează aprox. 285 de zile[143]. *Aşadar, confruntările*

---

[142] Cum a făcut Al.Gh. Savu, *op. cit.*

[143] Urmând principalele izvoare documentare şi narative interne (*Letopiseţul anonim al Moldovei* şi variantele lui, *Letopiseţul* lui Grigore Ureche), datele oferite de A. Bonfinius, de J. Długosz şi de cronicile turceşti, ca şi istoriografia din domeniu, am putut estima durata principalelor războaie purtate de marele voievod. Astfel, *campania din 1467*, care a avut ca moment principal bătălia de la Baia (14-15 decembrie) a ţinut *40 de zile*, de la jumătatea lunii noiembrie până pe la Crăciun, când trupele lui Matia Corvin au reuşit cu greu să se retragă în Transilvania. O spune Ştefan în scrisoarea din 1 ianuarie 1468 (o „scrisoare de biruinţă") trimisă regelui Cazimir IV: „... iar noi i-am urmat şi am avut luptă cu ei, zi şi noapte, fără încetare, patruzeci de zile..." (P.P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, p. 67). P.P. Panaitescu credea că cele 40 de zile invocate de Ştefan cel Mare sunt „o exagerare" (*Ibidem*, p. 69). Dar, la 11 noiembrie 1467, de sărbătoarea Sf. Martin, regele Matia era la Braşov, gata pentru a pleca în Moldova, ceea ce s-a şi întâmplat după câteva zile (Gh.I. Brătianu, *Lupta de la Baia „după izvoare ungureşti"*, p. 218). La 10 zile după înfrângerea suferită la Baia, „in festo nativitatis Domini" (25 decembrie 1467), monarhul Ungariei se afla în localitatea Szent Miklos (Nicoleşti, jud. Harghita), de unde trimitea o poruncă Conventului de la Cluj-Mănăştur (cf. Ioan-Aurel Pop, *Valoarea mărturiilor documentare despre expediţia întreprinsă de regele Matei Corvin la 1467 în Moldova*, în „Revista de istorie", 1981, 1, p. 136). După Bonfinius (trad. N. Orghidan, *loc. cit.*, p. 74), regele, rănit, ajunsese deja la Braşov în prima zi de Crăciun 1467. Sigur este că, în ultima zi a nefastei luni regale, 31 decembrie 1467, Matia emitea din Braşov un act de danie pentru episcopul de Oradea, Ioan VIII Beckenschléger, participant la campania din Moldova (cf. Adrian Andrei Rusu, *O sursă maghiară despre lupta de la Baia (1467)*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", XXIII, 1986, 2, p. 714). Iar la 3 ianuarie 1468, monarhul Ungariei, aflat tot în Braşov, îi răsplătea pe braşoveni şi pe locuitorii Ţării Bârsei pentru credinţa arătată pe timpul campaniei din toamna-iarna anului 1467 (Gh.I. Brătianu, *op. cit.*, p. 221; Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, p. 136). *Campania din 1475*, reţinută de istorie prin marea luptă de la Vaslui (10 ianuarie), a durat cam *30 de zile*, „de la sfârşitul anului 1474", până către 25 ianuarie 1475, dată la care Ştefan era la Suceava, de unde trimitea cunoscuta „scrisoare circulară". *Expediţia sultanală din vara anului 1476*, când marea înfruntare a avut loc la Valea Albă – Războieni (26 iulie), a durat aproximativ *60 de zile*: turcii au trecut Dunărea în a doua jumătate a lunii iunie, iar la 15 august au început retragerea. *Starea de război* din 1484, când otomanii au cucerit Chilia şi Cetatea Albă, s-a prelungit cam *45 de zile*, de la 26 iunie, moment în care turcii au traversat Dunărea pe la Isaccea, până în prima decadă a lunii august (7-8 august). Am numit-o *stare de război*, o stare acută, pentru că Ştefan s-a aflat pe „picior de război", i-a aşteptat pe turci la vad, la Isaccea, dar n-a intervenit întru apărarea cetăţilor. Este (încă) o „necunoscută" a acestei domnii. O însemnare anonimă pe un *Octoih* slavon, revalorificată de Dumitru Nastase, spune că în timpul sultanului Baiazid II, pe care îl numeşte *ţar*, turcii au luat Chilia şi Belgradul (= Cetatea Albă), iar Ştefan, numit tot *ţar*, adică *împărat*, „nu merse la război, ci-l aşteptă la Obluciţa; iar turcii fură vicleni şi nu veniră la luptă, ci se aşezară sub Chilia..." (Dumitru Nastase, *Ştefan cel Mare împărat*, p. 573). A fost atunci o „lipsă de reacţie a domnului Moldovei faţă de agresiunea otomană"; un fapt „tulburător" (Maria Magdalena Székely, Ştefan S. Gorovei, *„Semne şi minuni" pentru Ştefan voievod*, p. 80-81). *Conflictul moldo-polon din 1497*, având ca reper istoric lupta din Codrul Cosminului (26 octombrie), a avut durata cea mai lungă, *80 de zile*, de la 9 august până la 30 octombrie. *Campania lui Ştefan cel Mare în Ţara Românească, în 1473*, care a generat atâtea consecinţe, mai ales din perspectiva relaţiilor moldo-otomane (de aceea anul 1473 a

militare principale, diseminate pe parcursul a trei decenii, 1467-1497, fac laolaltă cam trei sferturi de an din cei 30.

Celelalte angajări războinice ale lui Ştefan cel Mare, în jur de 30, au fost de mai mică amploare şi durată. Cum se vede, din 47 de ani de domnie, *războiul* a ocupat un timp minim; ca fenomen istoric, el se înscrie în *durata scurtă*. Consecinţele războiului au fost însă mari, oamenii au trăit un permanent sentiment de spaimă („cu dzilele a mână", după o expresie a lui Miron Costin), dar *pacea a fost starea de normalitate.*

Victorios sau învins, evlaviosul domn, *marele creştin* care a fost Ştefan a primit situaţia ca pe o voinţă divină. Biruinţa fiind un *har al lui Dumnezeu*, şi numai al lui, Ştefan cel Mare s-a socotit doar un *purtător de biruinţă*[144]. Astfel ni-l prezintă *Letopiseţul de când s-a început, cu voia lui Dumnezeu, Ţara Moldovei* (într-o măsură şi în termeni asemănători şi unele din variantele lui). Înfrângerea lui Petru Aron (1457, aprilie 12) a fost posibilă „din mila lui Dumnezeu"[145], iar luarea Chiliei (1465, ianuarie 23), „cu voia lui Dumnezeu"[146]. Învingându-l pe Matia Corvinul la Baia (15 decembrie 1467) „s-a împlinit gândul lui Dumnezeu"[147] şi a terminat victorios lupta cu Radu voievod, la Soci (7 martie 1471) „din mila lui Dumnezeu"[148]. La Vaslui (10 ianuarie 1475) „a biruit puterile turceşti [...] cu mila lui Dumnezeu şi cu ajutorul lui Iisus Hristos, fiul lui Dumnezeu [...]". Şi s-a întors Ştefan voievod cu toţi oştenii lui ca un „*purtător de biruinţe* în cetatea sa de scaun a Sucevii" (subl.ns., I.T.)[149]. Ca un „purtător de biruinţe" s-a întors Ştefan şi din Ţara Românească unde, la 8 iulie 1481, îl învinsese la Râm-

---

şi fost numit *an-cheie*, Dumitru Nastase, Ştefan S. Gorovei), a durat toată luna noiembrie, aşadar *30 de zile*. Toate cele şase evenimente războinice însumează laolaltă aproximativ *285 de zile*.

[144] După victoria de la Vaslui, spune Długosz, Ştefan „a dat poruncă în ţara întreagă să nu cuteze cineva să-i atribuie lui acea biruinţă, ci numai lui Dumnezeu" (trad. N. Orghidan, *loc. cit*, p. 16).

[145] *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI*, p. 15.

[146] *Ibidem*, p. 16.

[147] *Ibidem*. Biserica „Sfântul Gheorghe" (zisă Albă) de la Baia, pusă de tradiţie în seama lui Ştefan cel Mare, stă în legătură cu victoria obţinută contra lui Matia Corvin (*Repertoriul*, p. 198).

[148] *Cronicile slavo-române*, p. 17. Pe tătari, la Lipnic (20 august 1469), Ştefan i-a învins cu ajutor „numai de la Dumnezeu şi de la Preacurata Maica Sa". Şi „spre lauda aceia, mulţămind lui Dumnezeu, au sfinţit mănăstirea Putna" (Grigore Ureche, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 93). Putna a fost începută la 4 iulie 1466, terminată în 1469 şi sfinţită în 1470 (Ion I. Solcanu, *Artă şi societate românească*, p. 247).

[149] *Cronicile slavo-române*, p. 18. În scrisoarea-circulară din 25 ianuarie 1475 era invocată aceeaşi graţie divină: „... am luat sabia în mână şi *cu ajutorul Dumnezeului nostru atotputernic* am mers împotriva duşmanilor creştinătăţii, i-am biruit şi i-am călcat în picioare...". Sau, în acelaşi loc: „... *cu ajutorul lui Dumnezeu celui atotputernic*, noi i-am tăiat mâna cea dreaptă..." (subl.ns., I.T.) (I. Bogdan, *Documente*, II, p. 323). La Jan Długosz: „*cu puterea minunată a lui Dumnezeu*, nimici cetele turceşti" (subl.ns., I.T.) (trad. N. Orghidan, *loc. cit.*, p. 16). „Şi într-acéia laudă şi bucurie au ziditu biserica în târgu la Vasluiu, *dându laudă lui Dumnezeu* de biruinţă ce au făcut" (subl.ns., I.T.) (Grigore Ureche, *Letopiseţul*, p. 102). Biserica domnească din Vaslui, cu hramul „Sfântul Ioan Botezătorul", a fost construită în 1490 (*Repertoriul*, p. 87).

nic pe Basarab Ţepeluş „din mila lui Dumnezeu şi cu rugăciunile preacuratei Maicii lui Dumnezeu şi ale tuturor sfinţilor şi cu rugăciunea sfântului şi slăvitului mare-mucenic Procopie"[150]. Acestui sfânt militar protector, Ştefan i-a închinat biserica de la Milişăuţi (1487), în pisania căreia harul lui Dumnezeu este iarăşi invocat: „... Şi a ajutat Dumnezeu pe Ştefan voievod şi a biruit pe Basarab voievod"[151]. La Cătlăbuga (decembrie 1485), unde a fost război cu turcii, „a biruit Ştefan voievod din mila lui Dumnezeu..."[152], şi tot victorios a fost contra lui Ioan Albert, craiul leşesc, care s-a ridicat „cu înşelăciune" contra Ţării Moldovei (1497); evlavios, „domnul Ştefan voievod [...] l-a luat în ajutor pe Dumnezeu cel prea înalt şi l-a lovit joi, 26 octombrie. Şi din mila lui Dumnezeu şi cu rugăciunile preacuratei Maicii Domnului [...] a biruit atunci domnul Ştefan voievod"[153].

Înfrângerea era, şi ea, tot de la Dumnezeu, ca o pedeapsă pentru păcatele celui învins. La Valea Albă-Războieni, „în luna iulie, 26 [...], *cu voia lui Dumnezeu*, au fost înfrânţi creştinii de păgâni. Şi au căzut acolo mulţime mare de ostaşi ai Moldovei..." (subl.ns., I.T.)[154].

---

[150] *Cronicile slavo-române*, p. 19. În amintirea acestei lupte, spune tradiţia, Ştefan ar fi construit o biserică („Sfânta Paraschiva") la Râmnicu Sărat, a cărei pisanie iniţială nu se păstrează (*Repertoriul*, p. 209). Înălţarea ei a avut loc, probabil, în ultimul an de domnie (cf. Voica Puşcaşu, *Actul de ctitorire*, Tabel, nr. 3550).

[151] *Repertoriul*, p. 58.

[152] *Cronicile slavo-române*, p. 19. „Într-aceasta bucurie, dacă s-au întorsu Ştefan vodă, au zidit biserica pe numele Sfântului Nicolae în târgul Iaşiloru" (Grigore Ureche, *Letopiseţul*, p. 108).

[153] *Cronicile slavo-române*, p. 20-21. *Cronica moldo-rusă*, sancţionându-l pe „craiul leşesc Albert", spune că acesta „s-a împăcat cu înşelăciune" (*Ibidem*, p. 161). În semn de gratitudine pentru victoria de la Codrul Cosminului, ale cărei ecouri trezeau spaimă oştenilor poloni conduşi de Laski, veniţi în ajutorul lui Despot în 1563 (*Călători străini*, II, p. 621), domnul a pus să se ridice biserica „pre numele sfântului mucenicu Dimitrie, în târgu la Suceava, care trăieşte şi până astăzi" (Grigore Ureche, *Letopiseţul*, p. 115).

[154] *Repertoriul*, p. 143. Voievodul Moldovei fusese biruit acolo pentru că Dumnezeu i-a „retras mila"; iar el, ştiindu-se păcătos, a căutat „o cale spre împăcarea cu Dumnezeu", şi acesta a fost „omul sfânt", Daniil Sihastru, căruia i s-a destăinuit, i-a cerut sfatul şi sfântul i-a devenit intercesor (Ovidiu Cristea, *Despre raportul dintre principe şi „omul sfânt" în Ţările Române. Întâlnirea lui Ştefan cel Mare cu Daniil Sihastrul*, în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1504-2004*, p. 192, 195).

Grigore Ureche ştia, cu aproape două secole mai târziu, că „după ieşirea nepriietinilor şi a vrăjmaşilor din ţară, daca au strânsu Ştefan vodă trupurile morţilor, movilă de cei morţi au făcutu şi pre urmă s-au ziditu deasupra oasilor o biserică, unde trăieşte şi astăzi întru pomenirea sufletelor" (*Letopiseţul*, p. 104). În realitate, aceasta s-a întâmplat în 1496, la douăzeci de ani după luptă, când Ştefan „a binevoit", „cu buna sa voinţă" să pună a se zidi acolo o biserică cu hramul „arhistrategului Mihail [...] pentru amintirea şi întru pomenirea tuturor drept credincioşilor creştini care s-au prăpădit aici" (*Repertoriul*, p. 143). Este o biserică-mausoleu, unică la noi în simbolistica ei. Osemintele celor căzuţi pe câmpul de bătaie au fost exhumate după două decenii şi rânduite sub nava ctitoriei (Gh.I. Cantacuzino, *Biserica lui Ştefan cel Mare din Războieni – monument comemorativ*, în „Memoria antiquitatis", IV-V, 1972-1973, p. 231-235). Ion I. Solcanu (*Artă şi societate românească*, p. 256) îi spune „necropolă a martirilor", aceasta pentru că scheletele nu au cap. Cum se explică această separare a craniilor de trupuri, vezi *Ibidem*, p. 255.

Ştefan cel Mare, ca un „fiu supus al Bisericii", îşi întâmpina luptele prin „post şi rugăciuni"[155], precum în Bizanţ[156]. În dimineaţa bătăliei de la Vaslui, aflăm dintr-o relatare străină, oştenii moldoveni au făcut *rugă* nădăjduind că „Dumnezeu ne va ajuta"[157]. După biruinţe se înălţa, de asemenea, *rugă*, oprindu-se orice laude „căci toată slava numai lui Dumnezeu i se cuvine"[158]. Apoi, peste trei zile, Ştefan şi oştenii lui îşi sărbătoreau izbânzile. Învingător la Chilia (1465), marele voievod „a rămas acolo trei zile, veselindu-se şi lăudând pe Dumnezeu"[159]. Revenit în cetatea-reşedinţă principală de la Suceava, după ce pornise „asupra lui Radul voievod" (1473), unde „mitropolitul cu tot clerul bisericesc i-au făcut o întâmpinare minunată şi frumoasă", Ştefan „a făcut acolo ospăţ mitropoliţilor şi vitejilor săi"[160]. „Întâmpinarea minunată şi frumoasă" era, comparând cu modelul nostru, Bizanţul, un *triumf*, o formă de *proiecţie a puterii*[161]. De o *primire triumfală* a avut Ştefan parte la Suceava şi după marea victorie de la Vaslui (10 ianuarie 1475). Atunci, „i-au ieşit în întâmpinare mitropoliţii şi preoţii, purtând sfânta evanghelie [...] şi binecuvântând pe ţar: „Să trăiască ţarul" (= împăratul, echivalează Dumitru Nastase). Iar domnul biruitor „a făcut atunci mare ospăţ mitropoliţilor şi vitejilor săi şi tuturor boierilor săi, de la mare până la mic"[162]. Un „mare ospăţ", însoţit de daruri scumpe pentru boieri şi viteji, „fie-

[155] N. Iorga, *Faze sufleteşti şi cărţi reprezentative la români. Cu specială privire la legăturile „Alexandriei" cu Mihai Viteazul*, în „An. Ac. Rom., Mem. Secţ. Ist.", s. II, XXXVII, 1914-1915, p. 547-548.

[156] În Bizanţ, „înaintea unei bătălii, în tabără se rosteşte o rugăciune, care se încheie cu implorarea milei lui Dumnezeu". După ce se stabilea data unei lupte, se ţinea o liturghie, „urmată de trei zile de post", timp în care „soldaţii puteau să mănânce doar o singură dată pe zi (seara)" (Peter Schreiner, *Soldatul*, în Guglielmo Cavallo (coord.), *Omul bizantin*, trad. de Ion Mircea, postfaţă de Claudia Tiţa-Mircea, Iaşi, Polirom, 2000, p. 104).

[157] N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, III, Bucureşti, 1901, p. 93: „Gott, der Wirt, uns helffen". Înaintea luptei de la Vaslui, toţi oştenii lui Ştefan „se legară a posti patru zile cu pâne şi apă" (Idem, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1966, p. 124).

[158] Idem, *Faze sufleteşti şi cărţi reprezentative la români*, p. 547. În urma victoriei de la Vaslui, scria Jan Długosz, „nu s-a îngâmfat Ştefan [...], ci a postit 40 de zile cu apă şi pâine", căci numai de la Dumnezeu venea biruinţa (trad. N. Orghidan, *loc. cit.*, p. 16).

[159] *Cronicile slavo-române*, p. 17. Grigore Ureche redă aproape întocmai modul de marcare a victoriei: „Şi acolo ‹la Chilia› petrecându trei zile veselindu-să, lăudându pre Dumnezeu..." (*Letopiseţul*, p. 92).

[160] *Cronicile slavo-române*, p. 17.

[161] Michael McCormick, *Împăratul*, în *Omul bizantin*, p. 283-288. „Întoarcerea din Ţara Românească ‹în 1473› deschide seria intrărilor «imperiale» ale lui Ştefan cel Mare". Această „primă intrare imperială este deosebit de importantă în plan simbolic pentru că ea consacră recucerirea unui teritoriu creştin din sistemul politic şi militar otoman, reintegrarea acestui teritoriu unui imperiu creştin" (Liviu Pilat, *Modelul constantinian şi imaginarul epocii ştefaniene*, în ms.).

[162] *Cronicile slavo-române*, p. 18. Relatarea lui Grigore Ureche, atât de departe în timp, este foarte aproape de aceea a cronicii ştefaniene: Ştefan „s-au întorsu la scaunul său, la Suceava, cu mare pohvală (= slavă) şi biruinţă, de la însuşi Dumnezeu de sus, ieşindu-i înainte mitropolitul şi

care după vrednicia sa", şi de instituire de viteji (un fel de înălţare în grad şi decorare, precum în vremurile moderne) a marcat şi victoriile din 1481 (Râmnic)[163] şi 1497 (Codrul Cosminului). În cel de al doilea caz, celebrarea izbânzii a avut loc la Hârlău, de ziua Sf. Nicolae (6 decembrie). Ca întotdeauna şi pretutindeni, se înălţa laudă Celui de Sus „pentru că *toate biruinţele sunt de la Dumnezeu*" (subl.ns., I.T.)[164].

Cinstirea Sfintei Cruci, semnul mântuirii, al înfruntării suferinţei şi al jertfei, dar şi călăuza victoriei, a sfinţilor militari (Sf. Arhanghel Mihail, arhistrategul oştilor cereşti, Sf. Mare Mucenic Procopie, Sf. Teodor, Sf. Gheorghe, marele mucenic purtător de biruinţe, „voievodul lui Hristos", Sf. Dimitrie, „ostaşul lui Hristos"), ca şi copierea, în 1473-1474, din porunca lui Ştefan a *Panegiricului*

---

toţi preoţii, aducându sfânta Evanghelie şi cinstita cruce în mâinile sale, ca înaintea unui împăratu şi biruitoru de limbi păgâne, de l-au blagoslovitu" (*Letopiseţul*, ed. cit., p. 102). Liviu Pilat (*op. cit.*) sesizează o diferenţă între felul în care au fost sărbătorite victoriile din 1465 şi 1475. Cea dintâi s-a făcut din iniţiativă domnească, cealaltă din iniţiativa clerului. Şi în 1475, constată autorul citat, Ştefan cel Mare a avut parte de o „intrare «imperială»", în care „principalii actanţi sunt clericii", ceea ce „transformă ceremonia într-un act liturgic" (*op. cit.*).

Primirea care se face domnului la Suceava după victoria din ianuarie 1475, când Ştefan este întâmpinat cu urarea „Să trăiască ţarul" (= împăratul) defineşte, în expresia cronicii de curte, observă Dumitru Nastase, „victoria imperială asupra necredincioşilor şi triumful împăratului creştin nicefor întors în capitala sa". „Intrarea triumfală a «împăratului» Ştefan" în cetatea sa de scaun, căreia mai târziu cronicarul Macarie îi va spune „oraşul împărătesc al Sucevei" este, consideră istoricul citat, o imitaţie a modelului constantinian. Victorios „sub semnul crucii", Constantin cel Mare a intrat triumfal în „împărăteasca Romă" (Dumitru Nastase, *Ştefan cel Mare împărat*, loc. cit. p. 570). Pentru titlul de *ţar*, „adică împărat", al lui Ştefan cel Mare, vezi şi Petre Ş. Năsturel, *Din legăturile dintre Moldova şi Crimeea în veacul al XV-lea*, în volumul *Omagiu lui Petre Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965.

[163] *Cronicile slavo-române*, p. 19: „Şi domnul Ştefan voievod de acolo s-a întors ca un *purtător de biruinţă* cu toată oastea sa şi cu toţi boierii săi în cetatea sa de scaun a Sucevii. Şi acolo atunci domnul Ştefan voievod a făcut mare ospăţ mitropolitului şi episcopilor şi boierilor săi şi întregii lui oştiri. Şi a instituit atunci mulţi viteji şi a dăruit atunci multe daruri şi îmbrăcăminte scumpe boierilor săi şi vitejilor şi întregii lui oştiri. Şi pe toţi, după vrednicie, i-a slobozit pe fiecare la ale sale şi i-a învăţat să laude şi să binecuvânteze pe Dumnezeu pentru cele ce au fost, pentru că de la Dumnezeu au fost cele întâmplate" (subl.ns., I.T.). Liviu Pilat (*op. cit.*) constată că spre deosebire de „intrările anterioare" în cetatea de scaun, care pot fi socotite „veritabile liturghii civile", aceasta din 1481 „pare a fi mai degrabă o «liturghie militară»„.

[164] *Cronicile slavo-române*, p. 21-22: „Iar însuşi domnul Ştefan voievod a slobozit toată oastea sa, pe fiecare la ale sale şi aşa a poruncit tuturor vitejilor şi boierilor săi să se adune în ziua Sfântului Nicolae în târgul numit Hârlău. Deci s-au adunat toţi în acea zi. Şi acolo atunci domnul Ştefan voievod a făcut mare ospăţ tuturor boierilor săi, de la mare până la mic şi atunci a instituit mulţi viteji şi i-a dăruit atunci cu daruri scumpe, fiecare după vrednicia sa. Şi i-a slobozit la ale lor şi i-a învăţat să laude şi să binecuvânteze pe Dumnezeu cel Prea Înalt pentru cele ce le-au fost dăruite, pentru că *toate biruinţele sunt de la Dumnezeu*" (subl.ns., I.T.). Sărbătorirea acestei biruinţe mai târziu cu peste o lună şi nu în cetatea de scaun, ci la curtea domnească de la Hârlău, îi conferă o notă specială. Ea a avut, ca şi aceea din 1481, mai curând caracterul unei „liturghii militare" (Liviu Pilat, *op. cit.*).

lui Constantin cel Mare, scris de Eftimie, patriarhul de la Târnovo, nu pot fi decât reprezentarea în plan simbolic a războiului de cruciadă[165]. Şi tot acolo ne trimite „spectaculoasa transformare" a stemei personale a lui Ştefan cel Mare, survenită în intervalul 1470-1477, poate chiar în *anul-cheie 1473*: de la *crucea-simplă*, în scutul heraldic de la 1470, la *crucea dublă de aur* în acela de la 1477. Aceasta pare să sugereze „rolul asumat de ‹Ştefan› în cruciada începută în 1473"[166].

Grigore Ureche, boierul-istoric şi patriot, l-a aşezat pe Ştefan înaintea tuturor voievozilor ţării. El îi găsea potrivit locul printre sfinţi („... după moartea lui, până astăzi îi zicu sveti Ştefan Vodă"), dar „nu pentru sufletu, ce iaste în mâna lui Dumnezeu, că el încă au fostu om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejeşti, carile niminea din domni, nici mai nainte, nici după aceia l-au ajunsu"[167]. Era elogiul adus marelui militar care a stat, vreme de aproape o jumătate de secol, în apărarea Ţării Moldovei.

*

Ştefan cel Mare, omul aşa de pios şi domnul cu aură legendară, a fost şi un *mare ctitor de cultură*. Nimic din ceea ce implică acest concept nu a rămas în afara preocupărilor şi iniţiativelor ştefaniene: arhitectura şi artele plastice, literatura (istorică, religioasă, juridică) şi artele minore.

Este ştiut că domnia, odată întemeiată, a promovat actul de cultură, l-a protejat şi l-a încurajat. Valorile culturale au fost ţinute la mare cinste şi tezaurizate, s-au construit edificii noi şi s-au restaurat cele vechi, au fost răscumpărate din „robie" duşmană piese de mare preţ. Condiţia de ctitor devine o năzuinţă, mulţi râvnind să intre pe această cale în neuitare („să se ştie", „să se pomenească"), fiind înscrişi în pomelnice (socotite adevărate „registre de evidenţă a ctitorilor")[168], în inscripţii sau pisanii (care aveau „un caracter de informare publică")[169], să fie zugrăviţi în tabloul votiv (*ius imaginis*) sau aşezaţi pentru viaţa veşnică în interiorul bisericii[170]. Atât *ctitorul-fondator*[171], cât şi *ctitorul secundar*[172] mai nutreau la iertarea păcatelor şi odihna sufletelor alături de cei buni[173].

---

165 Maria Magdalena Székely, Ştefan S. Gorovei, *„Semne şi minuni" pentru Ştefan voievod*, p. 74-75; Dumitru Nastase, *op. cit.*, p. 572.

166 Ştefan S. Gorovei, *1473 – un an-cheie al domniei lui Ştefan cel Mare*, retipărit în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004)*, p. 391.

167 Grigore Ureche, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 120-121.

168 Voica Puşcaşu, *Actul de ctitorire*, p. 118.

169 *Ibidem*, p. 120.

170 Loc rezervat doar pentru „marii ctitori şi descendenţii lor" (*Ibidem*, p. 150).

171 Voica Puşcaşu (*op. cit.*, p. 191) îi spune „ctitor de fapt", „ctitor iniţial" sau „mare ctitor".

172 „Noul ctitor" sau „ctitor donator" în *Ibidem*, p. 192.

173 *Ibidem*, p. 116 şi urm.

Lumea medievală a fost o *lume a vizualului*, ceea ce explică accentul care s-a pus pe *actul de ctitorire*. Dacă disponibilitățile materiale o permiteau, ctitoria trebuia să fie una impunătoare, să provoace admirație și să aducă măreție. Era o cale spre obținerea unui excedent de prestigiu, o formă de proiecție a puterii și a pioșeniei.

Ștefan al III-lea, „cel Mare", și-a asigurat renumele și prin marea lui operă culturală, una din cele mai impunătoare din întreaga lume ortodoxă. În prima parte a domniei, partea cea mai întinsă (până la 1486, încheierea păcii cu turcii), Ștefan a „privilegiat" construcțiile laice, mai ales militare (vezi *supra*). Era o orânduire normală a programului arhitectonic, pentru că țara trebuia mai întâi consolidată, structurile de conducere și capacitatea de apărare, sprijinite pe cetăți și curți, trebuiau asigurate. Singura construcție religioasă datată sigur din această primă perioadă a fost biserica mănăstirii Putna (1469), care a avut o *destinație funerară*, fiind gândită ca necropolă a familiei. Această excepție încarcă ctitoria ștefaniană de la Putna cu o semnificație aparte și o înscrie între mijloacele de consolidare a domniei[174]. La Putna se focaliza imaginea unei familii, acolo era cultul pentru cei trecuți în eternitate.

După 1486, când Moldova a avut parte de ani de liniște, au fost posibile alte agonisiri bănești (deși porturile din sud fuseseră pierdute), care au asigurat marea operă arhitecturală religioasă. Ștefan cel Mare a înălțat edificii de cult în țara sa, dar și în celelalte două țări românești[175], ca și la Muntele Athos[176], centru religios internațional. Tradiția consemnată de Ion Neculce a pus semnul egalității între războaiele purtate și ctitoriile sale religioase: „câte războai au bătut, atâte mănăstiri cu biserici au făcut"[177]. Câte biserici a înălțat cu adevărat credinciosul domn, iată o întrebare care nu poate căpăta decât un răspuns relativ, cifra variind, după cele mai noi estimări, între 26[178] și 30[179]. Teritorial, ctitoriile ștefanie-

---

[174] Ion I. Solcanu, *Artă și societate românească*, p. 245, 258.

[175] În Muntenia, la Râmnic, *Repertoriul*, p. 209; Voica Pușcașu, *op. cit.*, p. 411, nr. 3550. În Transilvania, la Feleac (probabilă), la Vad, Ciceu și Mihăești (Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1981, p. 46-47).

[176] Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains*, *passim*.

[177] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. Iorgu Iordan, București, 1959, p. 7.

[178] Voica Pușcașu, *op. cit.*, p. 553. Actul de ctitorire era perceput ca având, accentuează autoarea, două funcții: una *religioasă* și una *socială*. Ctitoriile domnești aveau și un „caracter reprezentativ", domnia dorind să-și afirme astfel „calitatea sa de proteguitoare a religiei" (*Ibidem*, p. 104).

[179] Ion I. Solcanu, *op. cit.*, p. 245: „Potrivit pisaniilor, în timpul domniei sale, Ștefan cel Mare a ridicat 19 biserici, dintre care 18 se păstrează și azi, fie în forma inițială, fie refăcute ulterior, altele două au fost semnalate de recentele cercetări arheologice și datate cert pentru vremea domniei lui, iar șapte sunt atribuite aceluiași voievod doar de tradiție". În ceea ce privește *motivațiile* actului ctitoricesc la Ștefan cel Mare, autorul găsește două mari categorii:

ne au fost diseminate în toată ţara. Astfel, prin pomenirea la slujbe şi imaginea din tabloul votiv spiritul domnesc se regăsea peste tot printre supuşii săi, ceea ce înseamnă că funcţia socială a actului ctitoricesc era asigurată[180]. Cele mai multe biserici (nouă la număr) au fost concentrate în partea de nord a Moldovei (actualul judeţ Suceava), într-o regiune mai bine apărată natural, aproape de centrul de conducere a ţării şi mai departe de pericolul necredincioşilor.

Predominarea construcţiilor bisericeşti în ansamblul arhitecturii patronate de Ştefan cel Mare (şi nu numai de el) se explică prin condiţia lui de *om providenţial*, vicar al lui Dumnezeu pe pământ. Din această perspectivă, ctitoria era nu numai un simbol al puterii, ci şi un act euharistic, un act de recunoştinţă faţă de împăratul ceresc al cărui ales fusese şi de la care primise harul puterii[181].

În atelierele mănăstireşti din Moldova lui Ştefan cel Mare s-au realizat broderii, argintării, icoane şi manuscrise cu miniaturi de o valoare care astăzi nu poate fi exprimată în cifre. Câteva dintre acestea au ajuns în diferite colţuri ale lumii, unele greu de bănuit: la biserici de la Muntele Athos (destinaţie firească), în insula Patmos, la Istanbul, Moscova, Petersburg, Liov, Munkács, Viena, München şi chiar New York (Biblioteca Pierpont Morgan)[182].

În vremea lui Ştefan cel Mare a fost scrisă prima cronică a Ţării Moldovei (ori numai o cronică a domniei lui, cum o sugerează varianta germană a acestei istorii)[183], iniţiativă prin care voievodul a devenit şi un „creator de memorie isto-

---

a) *motivaţii etico-religioase* (invocarea graţiei divine, gratularea divinităţii pentru biruinţa asupra duşmanilor, comemorarea unor evenimente sau personalităţi, destinaţia funerară) şi b) *motivaţii ideologice* (afirmarea unui prestigiu social, singular, voievodal, afirmarea genealogiei dinastice, coalizarea categoriilor sociale în lupta de neatârnare a ţării, sprijinirea dreptei credinţe în Transilvania şi la Muntele Athos) (*Ibidem*, p. 244-277).

În volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004). Biserica. O lecţie de istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 222-228, sunt consemnate 25 de ctitorii domneşti, din care *două*, „Sfânta Paraschiva“ din Râmnicu Sărat şi „Sfinţii Mihail şi Gavril“ din Scânteia, cu pisanii târzii. De asemenea, *încă şase ctitorii atribuite lui Ştefan cel Mare.*

180 Voica Puşcaşu, *op. cit.*, p. 105.

181 Reflecţiile lui Michael McCormick, în volumul *Omul bizantin*, p. 265.

182 *Repertoriul*, p. 279-444; M. Berza, *Trei Tetraevangheliare ale lui Teodor Mărişescul în Muzeul istoric de la Moscova*, în volumul *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, p. 589-613; D. Constantinescu, *Circulaţia cărţilor religioase româneşti şi importanţa însemnărilor de pe ele*, în „Glasul Bisericii“, 1981, 6-8, p. 680-681; N. Iorga, *Corespondenţă*, I, ediţie, note şi indici de Ecaterina Vaum, Bucureşti, 1984, p. 233; V. Cândea, *Mărturii româneşti peste hotare*, I, Bucureşti, 1991, p. XV, XVII.

183 Pentru începutul şi evoluţia istoriografiei în Moldova, amintim contribuţiile subscrise de P.P. Panaitescu (*Cronicile slavo-române*, ed. cit.), I.C. Chiţimia (*Ştefan cel Mare, ctitor în domeniul istoriografiei*, în Idem, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 13-27, retipărit în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1504-2004*, p. 200-219), Ştefan Andreescu (*Începuturile istoriografiei în Moldova*, în „Biserica Ortodoxă Română“, 1975, 1-2, p. 232-242; Idem, *„Cronica lui Ştefan cel Mare“: înţelesurile unei întreruperi*, în „Revista de istorie şi teorie lite-

rică"[184]. Opera aceasta este una polivalorică. Dincolo de calitatea ei de izvor istoric, de moment istoriografic fundamental, trebuie să adăugăm şi rolul ei de mesager al istoriei românilor în Europa. Prin variantele care au ajuns în străinătate atunci, în domnia lui Ştefan (*Cronica moldo-germană*), ori în următorul secol (*Cronica moldo-polonă* şi *Cronica moldo-rusă*), acest letopiseţ, amplificat şi cu alte informaţii pre şi postştefaniene, a devansat cu mult timp rolul lucrărilor lui Miron Costin scrise în limba polonă (*Cronica Ţărilor Moldovei şi Munteniei*, 1677 şi *Istoria în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească*, 1684) şi al *Descrierii Moldovei* (*Descriptio Moldaviae*, 1714) a lui Dimitrie Cantemir. Lumea învăţată germană a putut lua ştiinţă din paginile *Cronicii moldo-germane* (*Cronica breviter scripta Stephani...*) despre Ţara Moldovei, geografia şi istoria ei, oastea, oraşele şi cetăţile ţării, despre familia lui Ştefan şi înrudirile lui, războaiele purtate cu turcii şi cu vecinii, biruinţele şi înfrângerile domnului[185]. Polonezii cultivaţi, interesaţi de istoria ţării vecine, aflată de multă vreme în sfera politicii regilor Piaşti şi Iagelloni, au găsit în *Cronica despre Ţara Moldovei şi despre domnii ei* (*Cronica moldo-polonă*) informaţii privitoare la geografia Moldovei, principii şi succesiunea lor, ţinuturi („Ţinuturile în toată ţara Moldovei), dregători („Dregătorii voievodului Moldovei"), boieri, judecăţi şi armată. „Greutatea" cade şi aici pe domnia lui Ştefan cel Mare, iar cea mai amplă relatare din această variantă priveşte războiul moldo-polon din 1497[186]. Prin intermediul *Povestirii pe scurt despre domnii Moldovei* (adică ceea ce numim *Cronica moldo-rusă*), în mediul superior rusesc s-au răspândit informaţii privind originile poporului român, eroii întemeietori şi eponimi, domnii Ţării Moldovei, războiul contra tătarilor (pe care l-au cunoscut şi ruşii în istoria lor), relaţiile cu turcii şi polonii[187].

Cronica alcătuită la curtea domnească din porunca marelui voievod a devenit, prin versiunile externe, mai dezvoltate ori mai lapidare, o operă de informare şi

---

rură", 1983, 4, p. 67-72; ambele studii retipărite în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1504-2004*, p. 220-237 şi, respectiv, 245-252). Leon Şimanschi (*Începutul elaborării cronicii lui Ştefan cel Mare*, loc. cit., retipărit în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1504-2004*, p. 238-244, la care se fac trimiterile).

[184] Maria Magdalena Székely, *„Dixit waywoda"*, în volumul *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004)*, p. 104-116. Expresia, la p. 115.

[185] *Cronicile slavo-române*, p. 28-37.

[186] *Ibidem*, p. 177-187.

[187] *Ibidem*, p. 158-161. După P.P. Panaitescu, varianta aceasta „derivă dintr-o variantă a cronicii de la Putna", a fost alcătuită „în timpul domniei lui Ştefan cel Tânăr" şi a ajuns în Rusia în vremea lui Petru Rareş (p. 153). Mai nou s-a opinat că autorul *Cronicii moldo-ruse* „nu a cunoscut analele domniei lui Ştefan cel Mare". Aceasta pentru că varianta în discuţie este „omogenă numai pentru perioada 1359-1457", ştirile ulterioare fiind „sporadice" (Leon Şimanschi, *op. cit.*, p. 238). Într-adevăr, domnia lui Ştefan cel Mare este prezentată în numai câteva rânduri, centrate pe evenimentele anilor 1465, 1484, 1497 şi 1504 (*Cronicile slavo-române*, p. 161).

de propagandă pentru mediile străine; o carte de vizită care a răspândit cunoştinţe de istorie şi geografie românească.

Formă superioară de exprimare a unui popor, cultura a atins în domnia ştefaniană o bogăţie şi un rafinament care au personalizat-o în ansamblul european. Toate domeniile de creaţie, de la arhitectură la elementele de decor (pictura murală a ieşit acum din interiorul bisericii acoperind pereţii exteriori) şi de utilitate (ceramică monumentală, pisanii, pietre de mormânt, mobilier, sobe, argintărie, broderii, ţesături), icoane, miniaturi şi manuscrise, şi-au găsit meşteri iscusiţi şi beneficiari avizaţi. Fondul şi gustul autohton s-au arătat sensibile la influenţa străină, primită şi integrată în mod creator. Aşa s-a dezvoltat sinteza culturală românească, o sinteză flexibilă, dinamică şi originală.

*

Ştefan al III-lea s-a bucurat de o *mare faimă* între contemporani şi în posteritate, în ţara lui şi în Europa, între creştini şi păgâni. A fost pe rând, dar şi concomitent, „cel Mare“[188], „cel Bun“[189], „cel Bătrân“[190], „cel Sfânt“[191]. Renumele lui

---

[188] Din ceea ce se ştie astăzi, Ştefan al III-lea este numit prima oară „cel Mare“ („Magnanimum olim Stephanum“) de regele polon Sigismund I, în 1514, cu ocazia unei solii trimise papei (cf. C. Rezachevici, *Rolul românilor în apărarea Europei...*, p. 238, nota 45, cu trimitere la Hurmuzaki, *Documente*, II/3, p. 371, nr. CLVII). Mai apoi, de acelaşi suveran polon la 3 februarie 1531 („Stephanus ille magnus predecesor tuus“), într-o scrisoare către Petru Rareş, unde Sigismund I pare să repete o formulare anterioară a vrednicului fiu al lui Ştefan cel Mare (Hurmuzaki, *Documente*, supl. II/1, p. 21-22, nr. VII). Anterioritatea lui Petru Rareş pare să fie confirmată de răspunsul său, trimis regelui Sigismund I din Hârlău, la 21 februarie 1531, unde îşi spune fiu al lui „Ştefan voievod cel Mare, de fericită amintire“ (N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, Vălenii de Munte, 1925, p. 195).

[189] La Grigore Ureche, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 90: „Ştefan vodă, ce-i zic cel Bun“. În legendele din *O samă de cuvinte* (*loc. cit.*, p. 7-12), Ştefan este „cel Bun“ de nouă ori: „Ştefan vodă cel Bun, luând domnia Moldovei...“; „Ştefan vodă cel Bun multe războai au bătut...“; „Ştefan vodă cel Bun, când s-au apucat să facă mănăstirea Putna...“; „Ştefan vodă cel Bun, bătându-l turcii la Războieni...“; „Ştefan vodă cel Bun, când s-au bătut cu Hroit ungurul...“; „Ştefan vodă cel Bun, când au aşedzat pace cu leşii...“; „Ştefan vodă cel Bun, vrând să meargă la biserică...“; „Ştefan vodă cel Bun şi cu fiul său Bogdan...“; „Când au murit Ştefan vodă cel Bun...“.

[190] În *Istoria Ţării Româneşti (1290-1690). Letopiseţul cantacuzinesc* (ediţie critică întocmită de C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 4), Ştefan este „bătrânul Ştefan vodă den Ţara Moldovei“. Anterior, într-un document turcesc din 1581, Ştefan cel Mare este numit Qodjea Istefan, adică Ştefan „cel Bătrân“ (cf. N. Beldiceanu-Nădejde, *Ştiri otomane privind Moldova pontodanubiană, 1486-1520*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi“, XXIX, 1992, p. 100).

[191] În a doua jumătate a secolului XVI, călătorul polon Matei Strykowski aflase din mediul românesc că moldovenii şi muntenii îl venerau prin cânt pe Ştefan (cel Mare), pe care îl considerau *sfânt* („din cauza nespusei lui vitejii îl socotesc ca sfânt“), pentru că îi biruise pe turci, tătari, unguri, ruşi (!?) şi polonezi (*Călători străini*, II, p. 454). În secolul următor, Grigore Ureche (*Letopiseţul*, p. 120) îi găsea potrivit lui Ştefan locul printre sfinţi: „... după moartea lui până astăzi

a putut fi egalat (şi depăşit) numai un secol mai târziu de Mihai Viteazul, când propaganda opera cu alte mijloace, cel mai important fiind *ziarul*. Cronicari şi oameni politici, laici şi clerici, Papa însuşi l-au gratulat pe voievodul moldav, în primul rând pentru faptele lui militare. Lucru firesc câtă vreme, într-o Europă ameninţată de pericolul Semilunii, principele român a făcut ca acest pericol să capete o măsură şi să primească o soluţie. Prin Ştefan cel Mare mitul invincibilităţii Turcului a fost detronat.

Între vocile contemporane primul trebuie aşezat Sixt al IV-lea, celebrul papă (1471-1484), iniţiator al marelui proiect de acţiune antiotomană („lansat" în 1471), care ar fi trebuit să antreneze toate disponibilităţile Apusului, dar şi pe acelea musulmane ostile Porţii. Sfântul Părinte l-a numit pe Ştefan, în 1477, „adevărat atlet al credinţei creştine" (*verus christiane fidei athleta*)[192].

Cronicarii poloni au fost, prin natura raporturilor interstatale, mai aproape de realităţile din Ţara Moldovei. Aşa se explică nu numai consistenţa informaţiilor, ci şi mai buna lor percepţie şi reflectare. Pentru Jan Długosz, Ştefan reprezenta tipul cavalerului ideal, cruciatul autentic, „atletul viteaz" care a „strivit" puterea otomană. Domnul Moldovei este scos din cadrele ţării sale şi proiectat în aria mare a Creştinătăţii, de apărarea căreia s-a arătat vrednic şi ai cărei principi i-ar putea încredinţa „comanda" generală a războiului cu turcii[193]. Matei Miechowski, profesor la Universitatea din Cracovia şi continuator al lui Długosz, a simţit în domnul Moldovei mai mult decât un „erou-cavaler". Ştefan era „eroul vremurilor noastre, care a biruit pe toţi regii învecinaţi"[194]. Bernard Wapowski, deşi scrie sub incidenţa cenzurii regale, total defavorabilă lui Ştefan după războiul moldo-polon din 1497, nu se poate reţine şi-l socoteşte un principe „înzestrat cu virtuţi eroice", „strălucit războinic [...], care i-a bătut pe Mahomed, împăratul turcilor şi pe Matia, regele Ungariei, amândoi războinici preaputernici şi bogaţi"[195].

În Ungaria, Antonio Bonfini, secretarul italian al lui Matia Corvin, îl înfăţişează pe Ştefan într-o singură împrejurare, Baia – 1467, care nu putea fi decât

---

îi zicu *sveti* Ştefan Vodă [...] pentru lucrurile lui cele vitejeşti, carile niminea din domni, nici mai nainte, nici după aceia l-au ajunsu" (subl.ns., I.T.).

[192] Cf. Ştefan S. Gorovei, *1473: Ştefan, Moldova şi lumea catolică*, p. 401-402; Aloisie Tăutu, *op. cit.*, p. 414.

[193] P.P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din ţările vecine*, p. 203-204; *Ce spun cronicarii streini despre Ştefan cel Mare*, trad. N. Orghidan, p. 16-18.

[194] P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 208; *Ce spun cronicarii streini...*, p. 36. „Nu e puţin lucru, remarca P.P. Panaitescu, ca ‹Ştefan› stăpânitor al unei ţări mici să învingă pe rând pe *toţi* vecinii lui: munteni, unguri, poloni, tătari, turci. Şi nu e vorba de cine ştie ce oşti provinciale: Matei Corvin, Ioan Albert, Mohamed II au năvălit în Moldova cu toate oştile marilor lor ţinuturi şi toţi s-au întors ruşinaţi" (*Ştefan cel Mare. O încercare de caracterizare*, loc. cit., p. 28).

[195] Idem, *Ştefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din ţările vecine*, p. 209; *Ce spun cronicarii streini...*, p. 45.

una defavorabilă. Şi totuşi, domnul Moldovei este un „suflet viteaz şi cuget neîmblânzit“, apărător al „granițelor regatului împotriva turcilor“[196]. Iar autorul anonim al analelor intitulate *Chronicon Dubnicense* a văzut în principele moldav un „bun apărător al țării sale şi al poporului său, care s-a împotrivit cu bărbăție ‹turcilor›“, fiind „gata să moară pentru ai săi“[197].

Cronicarii ruşi, din diverse regiuni politice ale lumii slave răsăritene (Moscova, Novgorod, Pskov, Tver ori Rusia Apuseană), au înregistrat gloria militară a lui Ştefan, victoriile contra turcilor, tătarilor şi polonezilor fără vreo exaltare, dar cu vădită simpatie pentru voievodul creştin-ortodox[198].

Cronicarii otomani slujeau, printr-o retorică necontrolată, ideea atotputerniciei sultanului şi a invincibilității lui. De aici prezentarea răsturnată a războiului cu „ghiaurii“ şi invectivele („afurisit“, „necredincios blestemat“) cu care este „tratat“ Ştefan. Şi totuşi, evidențele au putut fi voalate, nu însă total răstălmăcite ori nesocotite. Victoria românilor la Vaslui, în ianuarie 1475, împotriva oştirii lui Soliman beilerbeiul este consemnată ca atare de Aşâk-paşa-zade, contemporan cu evenimentul: „Mulți dintre musulmani au murit acolo ca nişte martiri, iar mulți alții au fost luați în captivitate. Supusul padişahului, cu oamenii rămaşi, abia scăpând, a ieşit ‹din Moldova› şi a venit în grabă la padişah“[199].

Numeroase cronici sârbeşti au reținut informații, e drept, foarte sumare, dar precise, despre trei ani de referință din confruntarea moldo-otomană: 1475, 1476, 1484. Letopisețul lui Vucomanović scria, bunăoară, despre bătălia de la Vaslui: „a mers țarul Mehmed cu o oaste mare asupra lui Ştefan voievodul moldovean şi n-a făcut nimic şi a fost zdrobit, iar vlahii îi trecură armata prin ascuţişul spadei şi rămase înfrânt“[200]. Cât despre cucerirea Chiliei şi Cetății Albe în 1484, aceasta a fost menționată în 13 letopisețe sârbeşti, de unde se înțelege însemnătatea momentului. Într-o lume precum aceea a sârbilor, care nu se lăsase biruită de „Turc“ fără să-l fi biruit mai întâi, şi care se luptase aprig pentru cetățile ei, este explicabil ecoul pierderii „oraşelor de la mare [...] ale lui Ştefan al Moldovei“[201].

---

[196] P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 212.
[197] *Ibidem*, p. 213.
[198] *Ibidem*, p. 219-224.
[199] *Cronici turceşti privind țările române*. Extrase, volumul I, p. 96. Biruința „afurisitului Cara-Bogdan“ la Vaslui a fost înregistrată şi de alți cronicari turci, precum Neşri, Kemal-paşa-zade, Lüfti-paşa, Hodja Efendi ori Mehmed bin Mehmed, care i-au găsit explicația în oboseala armatei turceşti de pe urma războiului din Albania, a drumului lung parcurs până în Moldova şi a atacului „pe neaşteptate“, din „locuri ascunse“ al moldovenilor (*Ibidem*, p. 127, 211, 244, 322, 407).
[200] Anca Iancu, *Ştiri despre români în izvoarele istoriografice sârbeşti (secolele XV-XVIII)*, în volumul *Studii istorice sud-est europene*, I, Bucureşti, 1974, p. 23.
[201] *Ibidem*, p. 24.

Renumele lui Ştefan cel Mare şi-a găsit ecou şi în unele scrieri occidentale din veacurile următoare. Orientalistul german Ioannes Leunclavius, în *Analele* sale (Frankfurt, 1596), a notat referitor la bătălia de la Vaslui că turcii „au fost loviţi şi străpunşi de voievodul moldovean" într-o luptă „foarte înverşunată"[202]. Un secol mai târziu, Philippus Brietius (*Annales Mundi...*, 1696) aflase şi el despre victoria lui Ştefan din 1475; atunci turcii „toţi au fost ucişi sau răniţi, 4 paşale au căzut ‹şi› au fost luate 100 de steaguri". Iar Ştefan, voievodul Transilvaniei (sic!) a fost un „om foarte puternic al secolului său, experimentat în lucrările războiului", care „i-a înfrânt pe Mathias, Baiazid, Ioan Albert, tătari..."[203]. Louis Moréri, autorul unui dicţionar istoric (Paris, 1673), care s-a dezvoltat într-un *Mare dicţionar istoric*, avea mai multe informaţii despre principele Ţării Moldovei. Ştefan era numit „voievod sau palatin al Valahiei şi Moldovei" şi considerat „celebru prin victoriile repurtate asupra lui Mehmed, împăratul turcilor, a lui Matei, regele Ungariei, a lui Albert, regele Poloniei şi asupra tătarilor"[204]. Charles Du Fresne, senior Du Cange, marele învăţat al Franţei Regelui Soare, în lucrarea sa despre Peninsula Balcanică, tipărită mai târziu (Pojon, 1746), menţiona lapidar: „Anul 1475 [...]. Ştefan voievodul Valahiei, cu 30.000 de oşteni ai săi, a nimicit 100.000 de turci"[205].

Consonanţa ecourilor ştefaniene în lumea europeană, contemporană şi de mai apoi, este cel mai bun argument pentru ceea ce a reprezentat în mentalul general marele voievod român, victorios, cum a mărturisit-o însuşi spre sfârşitul domniei, în 34 de bătălii. Ştefan era domnul român şi creştin care, „luând sabia în mână" şi având alături pe Dumnezeu cel atotputernic, a pornit „împotriva duşmanilor creştinătăţii, i-a biruit [...] şi i-a trecut sub ascuţişul sabiei", cum a vrut să se ştie şi a pus să se scrie monarhilor Europei la 25 ianuarie 1475 (circulara a ajuns la Buda, Viena, Veneţia, Milano, Cracovia, Vilnius şi Moscova).

*

Ştefan al III-lea, principele „cel Mare" al istoriei noastre, a cumulat toate calităţile care să-i motiveze acest cognomen. A fost un *mare om de stat*, un *mare diplomat*, un *mare militar*, un *mare creştin* şi un *mare ctitor de cultură*. A avut parte de o *mare faimă* în vremea de atunci şi în posteritate. A iubit măreţia, din care îşi făcuse un mod de a trăi. A ctitorit, a dăruit, a pedepsit şi a iertat, a fost un

---

202 Cf. Lizica Papoiu, *Aspecte ale prezenţei lui Ştefan cel Mare în câteva lucrări istorice din secolele XVI-XVII*, în volumul *Vaslui, Ştefan cel Mare, 1475*, Vaslui, 1975, p. 79.

203 *Ibidem*, p. 79-80.

204 *Ibidem*, p. 96.

205 *Ibidem*, p. 96-97.

om pios, dar şi crud, ca orice „suflet medieval", căci a trăit „în vremea cruzimilor cumplite şi a credinţei celei mai adânci"[206]. I-au plăcut ospeţele şi s-a îmbrăcat cu stofe superioare. Şi-a cinstit înaintaşii (ceea ce ţine de *conştiinţa dinastică*)[207], cărora le-a marcat locul de odihnă veşnică prin pietre de mormânt frumos ornate şi inscripţionate (la Rădăuţi, Bistriţa, Neamţ şi Probota). Şi-a luat neveste de rude mari, coborâtoare din familiile ortodoxe ale Rusiei şi Bizanţului, care să-l înalţe în vremea de atunci şi de apoi. A luptat şi a biruit de cele mai multe ori, dar a şi fost biruit. Învingător sau învins, a înălţat rugă „Celui de Sus" şi a făcut să se ştie aceasta prin scrisori, inscripţii şi prin cartea de istorie redactată la curtea domnească. Piatra lui de mormânt, pregătită antum, este un mare martor al conştiinţei de sine: marmură de Carrara frumos ornată cu motive vegetale, predominante fiind pomul vieţii şi frunza de stejar cu ghindă, însemnul vitejiei. Pe ea a fost dăltuită o legendă sobră, unde este „ctitor şi ziditor" şi de unde lipsesc coordonatele morţii: anul, luna, ziua. Lipsesc şi anii de domnie, ca şi numărul acestora: „Şi domni ani...", se încheie textul de pe piatra rece. Este, acesta, un semn al dăinuirii în durata lungă. Cyril Mango, profesor de bizantinologie la Universitatea Oxford, reflecta, atunci când a scris despre „Sfântul" bizantin, că „există morţii morţi şi există morţii vii, adică sfinţii"[208]. Ştefan cel Mare a trecut demult între „morţii vii"; i s-a spus „cel Sfânt" printr-o „canonizare spontană, din partea credincioşilor" (Virgil Cândea), înainte de a fi sanctificat formal de Biserica Ortodoxă Română (la 20 iunie 1992) şi trecut în *Sinaxar*. Cu timpul a căpătat aură legendară şi a fost mitizat pentru că mitul, spunea Karl Abraham, reprezintă „condensarea sufletului popular"[209].

Din perspectiva timpului istoric, Ştefan cel Mare *a creat epocă* în istoria noastră. El a realizat un sistem politic care s-a prelungit dincolo, în celălalt veac, pentru un timp care face cumpănă cu durata domniei sale. De aceea credem că se poate vorbi de *secolul ştefanian* al istoriei românilor.

Prin forţa posterităţii, Ştefan cel Mare a devenit copărtaş la făurirea României moderne şi, apoi, a României Mari, pentru că el reprezenta „vârsta eroică" a naţiunii române medievale, timpul „cavalerilor" şi al „cruciadei târzii". Realitatea medievală a fost investită prin *simbolul Ştefan cel Mare* cu atribute necesare secolului al XIX-lea, secol al biruinţei naţionale.

*

[206] P.P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare. O încercare de caracterizare*, p. 21.
[207] *Ibidem*, p. 24.
[208] Cyril Mango, *Sfântul*, în volumul *Omul bizantin*, p. 301.
[209] Dr. Karl Abraham, *Psychanalyse et culture*, Payot, 1969, p. 8.

Istoricul elveţian Jakob Burckhardt reflecta, în urmă cu mai bine de un veac, că în istorie sunt perioade cărora le lipsesc oamenii mari, după cum sunt oameni mari cărora le lipseşte timpul potrivit pentru puterea şi înzestrarea lor. Ştefan cel Mare a fost un caz fericit, când omul înzestrat s-a întâlnit cu timpul favorabil, putând să dea, astfel, măsura posibilităţilor sale. Domnia de aproape o jumătate de secol a acestui principe român a însemnat pentru Ţara Moldovei stabilitate şi afirmare politică, faimă militară şi diplomatică, prosperitate economică şi înălţare culturală.

STEPHEN THE GREAT. THE BASIS OF A COGNOMEN

-Summary-

Stephen the 3rd, "the Great" prince of Romanians' history, gathered all the qualities to motivate this cognomen. He was a *great man of state, a great diplomat*, a *great soldier*, a *great Christian* and a *great founder of culture*. He also enjoyed a *great fame* during his time, and after. He founded, gave, punished and forgave; he was a pious as well as a cruel man, as every medieval soul used to be. He enjoyed luxury and wore sumptuous clothes. As a sign of dynastic consciousness, he honored his forerunners, whose places of eternal peace he praised, with beautiful grave stones, adorned and engraved. He married high, to women belonging to the Christian families of Russia and Byzantine Empire as to praise him then and after. He fought in battles and usually won, but was also defeated. Winner or defeated, he prayed to "the One Above" and he made it known through letters, inscriptions and the history work edited at his court. His grave stone, built during his life, was taken for a great witness of self-consciousness: marble of Carrara, beautiful engraved with vegetal motifs, among which the tree of life and oak leaf with acorn prevailed, as sings of brave. On it, there were chiseled sober conventional sings, which called him "founder and builder", but among which there were missing the coordinates of his death: year, month, day. There were also missing the years of reign and their number. This is a sing of lasting during long time.

From a historical time perspective, Stephen the Great *shaped an epoch* within our history. He created a political system which went beyond, entering the next era, for a period that equalized his reign. That is the reason for which we believe that one is justified to talk about *Stephen's century* of Romanian's history.

Through the force of posterity, Stephen the Great became sharer to forging modern Romania, late the Great Romania, as he symbolized "the heroic age" of medieval Romanian nation. Through *Stephen the Great symbol*, the medieval reality embodied attributes necessary for the 19th century, an age of national triumph.

Bogdan-Petru Maleon

RITUALURILE PUTERII ŞI FUNCŢIA MEDIATOARE A CLERULUI DE MIR. „RUGĂTORII" LUI ŞTEFAN CEL MARE

Întemeierea statelor de la sud şi est de Carpaţi şi constituirea structurilor ecleziastice au marcat, după expresia lui N. Iorga, înscrierea lumii medievale româneşti în „ordinea politică a timpului"[1]. Acest proces a continuat prin delimitarea sferelor de competenţă proprii instanţelor laice şi bisericeşti. Slujitorii altarului au fost integraţi în ritualurile puterii, conferind prestigiu sacerdotal dimensiunii politice a demnităţii princiare[2]. Astfel, autoritatea se legitima în plan social prin cultivarea unui raport special cu divinitatea, în cadrul căruia clerul reprezenta principalul intermediar. Oamenii bisericii erau *mediatori* ai graţiei divine prin transsubstanţiere şi *îndrumători* spirituali prin administrarea confesiunii. Ei deţineau statutul de instanţă normativă în economia mântuirii[3] întrucât păcatele suveranilor ţineau exclusiv de competenţa lor. Segmentul monahal al bisericii avea prioritate în planul intercesiunii, fără a anula vocaţia mediatoare a preoţilor de mir, cărora domnii Moldovei le-au asigurat un statut fiscal special, astfel încât, feriţi de grijile vieţii materiale, să se poată consacra misiunii spirituale.

La nivelul exercitării puterii s-a impus un model pus în evidenţă prin intermediul antitezei dintre *tiranie* şi *bună guvernare*. Acest binom a fost reflectat în planul teologiei politice de creaţia cronicărească[4], potrivit căreia, armonia lumii

[1] N. Iorga, *Condiţiile de politică generală în cari s-au întemeiat bisericile româneşti în veacurile XIV-XV*, în *Studii asupra Evului Mediu românesc*. Ediţie îngrijită de Şerban Papacostea, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, p. 95.

[2] Ernst H. Kantorowicz, *The king's two bodies. A study in mediaeval political theology*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1957, p. 193.

[3] Jean-Paul Roux, *Regele. Mituri şi simboluri*, traducere şi note de Andrei Niculescu, Bucureşti, Editura Meridiane, 1998, p. 317.

[4] În ceea ce priveşte îndepărtarea suveranului de datoria sa morală, poate fi citată cronica lui *Macarie*, potrivit căreia Iliaş Rareş „a prădat în chip varvar pe preoţi şi rugători în toată ţara, pe toţi i-a umplut de lacrămi şi suspine" (*Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ion Bogdan*. Ediţie revăzută şi completată de P.P. Panaitescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1959, p. 104). Scrierea lui *Eftimie* adânceşte această reflecţie, domnul devenind, prin comportamentul său, „urât de Dumnezeu", ceea ce conduce la interpretarea că „a pierdut împreună cu domnia şi însuşi sufletul său, care arde în gheena nestinsă" (p. 121). Acelaşi cronicar schiţează, în cazul celui

depindea de consacrarea unei relaţii de tip contractual între principe şi clerul său. Aflat „în punctul de întâlnire dintre uman şi divin", domnul trebuia să acţioneze conform voinţei lui Dumnezeu, adică să ţină seama de preceptele religiei şi de nevoile supuşilor, să protejeze Biserica şi să impună respectarea legilor sale[5]. În schimb, instituţia ecleziastică constituia contrafortul celei seculare[6], întrucât exponenţii acesteia legitimau gesturile politice întreprinse de puterea princiară. Astfel, virtuţile unui suveran erau oglindite prin grija pe care acesta o manifesta faţă de supuşi în general, faţă de oamenii bisericii în mod special, care asigurau, prin ritualuri, sacralizarea puterii alăturând cele două instanţe într-un destin escatologic comun[7]. Conducătorii capabili să conserve această simfonie deveneau instrumentele victorioase ale divinităţii în luptele împotriva păgânilor şi primeau drept recompensă mântuirea prin intermediul rugăciunilor preoţilor.

Mărturiile documentare evidenţiază idealul armoniei sociale[8], bazate pe grija voievozilor faţă de supuşii lor laici şi ecleziastici, care erau datori să-i slujească cu „dreaptă şi credincioasă slujbă". Dintre cei din urmă, călugării au fost principalii beneficiari ai daniilor, deoarece înălţau o rugă permanentă pentru sănătatea principelui şi a membrilor familiei sale, iar după moarte, contribuiau la iertarea

---

de-al doilea fiu al lui Petru Rareş, Ştefan, o evoluţie de la modelul exemplar al conformităţii spirituale, încarnat de suveranul harismatic care „la început s-a arătat bun şi iubitor de Dumnezeu şi mângâia pe toţi şi dăruia bisericilor şi se purta foarte creştineşte, dădea mare cinste arhiereilor şi preoţilor şi călugărilor, cum se cuvine să facă un domn binecinstitor" (p. 121), la abandonarea îndatoririlor creştineşti, fapt datorită căruia „l-a încercat mânia cea dreaptă a lui Dumnezeu" şi prin intermediul boierilor „a primit răsplată vrednică a răutăţii sale" (p. 122). Realitatea că o bună guvernare era apreciată în funcţie de atitudinea autorităţii seculare faţă de Biserică şi cler transpare şi din mărturia cronicarului *Azarie*, care apreciază domnia lui Bogdan Lăpuşneanu, tutelat de mama sa, întrucât acesta a vegheat la bunăstarea slujitorilor altarului, dar mai ales prin faptul că „îi îndemna la rugăciune" (p. 147) încurajând în acest fel misiunea lor spirituală. Dimitrie Cantemir a încadrat acest raport în termenii vechii paradigme eusebiene, potrivit căreia „trebile din afară ale bisericii Moldovei sunt în seama domnului însuşi", iar „calea duhovnicească de a conduce sufletele la cer a fost încredinţată mitropolitului" (*Descrierea Moldovei*. Traducere de Gh. Guţu ş.a., Bucureşti, Editura Academiei, 1973, p. 351).

[5] Jean-Paul Roux, *op. cit*, p. 286-287.

[6] Şerban Papacostea, *Ştefan cel Mare domn al Moldovei (1457-1504)*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1990, p. 24.

[7] Boško I. Bojović, *Une monarchie hagiographique. La théologie du pouvoir dans la Serbie médiévale (XIIe-XVe siècles)*, în vol. *L'empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine*. Textes réunis et présentés par Petre Guran avec la collaboration de Bernard Flusin, Bucureşti, Colegiul Noua Europă, 2001, p. 71.

[8] În gândirea teologică bizantină nu exista o distincţie clară între spiritual şi temporal, sacru şi profan. Societatea creştină era guvernată conform unei „simfonii" care presupunea o conlucrare între Biserică şi Stat pentru edificarea unei societăţi ideale după modelul celest (John Meyendorff, *Teologia bizantină. Tendinţe istorice şi teme doctrinare*. Traducere din limba engleză de Alexandru I. Stan, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1996, p. 285-286).

păcatelor[9]. Dimensiunea spirituală a relației contractuale dintre domn și slujitorii altarului s-a tradus prin desemnarea acestora drept „rugătorii noştri", ceea ce constituia o trimitere directă la misiunea lor intercesoare. Clerul monahal apare cel mai frecvent numit în acest fel, iar reprezentanții celorlalte categorii de oameni ai bisericii doar dacă asigurau un suport simbolic guvernării[10].

O categorie ecleziastică privilegiată o reprezentau preoții cetăților și curților domneşti[11], care participau direct la ritualurile puterii și oficiau liturghia princiară. Cei din Suceava se distingea prin număr şi prestigiu, asemenea segmentului sacerdotal din vechea cetate imperială care îi deservea pe basilei[12]. Acesta nu

---

[9] Andrei Pippidi, *Monarhia în Evul Mediu românesc, practică și ideologie*, în *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1998, p. 25. În *Letopisețele de la Putna* se arată că „a răposat *în veci pomenitul* (subl.ns.) Ioan Ştefan voievod" (*Cronicile slavo-române...*, p. 52), ceea ce sugerează datoria clerului monahal de a se ruga pentru mântuirea binefăcătorului său. În acest sens, prin documentul de danie dat mănăstirii Zografu, la 10 mai 1466, Ştefan cel Mare indică, precum „într-un adevărat testament" (Constantin Turcu, *Literatura bisericească în timpul lui Ştefan cel Mare*, în „Biserica Ortodoxă Română", XLII, nr. 7-8, 1966, p. 552), cântările, succesiunea slujbelor şi aşezământul pomelnicului atât în timpul vieții, cât și „după trecerea anilor noştri, după trecerea vieţii noastre" (*Documenta Romaniae Historica* [în continuare, DRH], A, Moldova, vol. II – întocmit de Leon Şimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, Bucureşti, Editura Academiei, 1976, p. 193, nr. 135). Nu întâmplător, în acelaşi an se pun bazele mănăstirii Putna, lăcaş destinat să devină necropolă voievodală. Într-o manieră similară trebuie privită şi reamenajarea mormintelor princiare de la Rădăuți (*Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, coord. M. Berza, Bucureşti, Editura Academiei, 1958, p. 253-256), una dintre inscripțiile aplicate pe lespezile funerare conținând formula „întru veşnica lui pomenire" (N. Grigoraş, *În legătură cu ascendența lui Ştefan cel Mare. Discuții pe marginea unor inscripții funerare*, în, „Revista muzeelor", an III, 1966, nr. 2, p. 167).

[10] Astfel, la 24 aprilie 1434, Ştefan al II-lea arată că acest „*adevărat rugător al nostru* popa Iuga, a slujit mai înainte sfântrăposatului părintelui nostru drept şi credincios, iar astăzi ne slujeşte nouă drept şi credincios" (subl.ns.) (DRH, A, Moldova, vol. I – întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Bucureşti, Editura Academiei, 1975, p. 182, nr. 129), iar la 7 decembrie 1436, acelaşi voievod, împreună cu fratele său, întăresc proprietățile protopopului Iuga pentru „dreapta şi credincioasa lui slujbă către noi şi *rugăciunea* lui" (subl.ns.) (p. 232, nr. 165). În acest caz este vorba despre un preot important, stăpân de sate, tată al viitorului logofăt Mihul, şi prin aceasta apropiat de Domnie. Într-o altă sursă documentară, datând din 18 iunie 1444, „acest adevărat popa Toader din Bârlad, carele slujind noao cu driaptate şi cu credință cu și *driaptă şi curată rugă cătră Dumnezeu pentru noi*" (subl.ns.) primeşte întărire pentru un loc pustiu pe valea Smilei (p. 351, nr. 248).

[11] La sfârşitul Evului Mediu, slujitorii altarului din cadrul cetăților sau al curților beneficiau, pe lângă scutirile specifice clerului domnesc, de unele donații (Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, Bucureşti, Fundația Regele Carol I, 1939, p. 278). În Bizanț, clerul de curte primea un salariu fix, la care se adăugau diverse danii (J.M. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford, Clarendon Press, 1990, p. 331).

[12] Cei mai mulți dintre patriarhii ecumenici au fost recrutați din rândul clerului secular constantinopolitan, mai ales dintre preoții de la Sfânta Sofia, iar unii au provenit de la capelele imperiale (Louis Bréhier, *Le recrutement des patriarches de Constantinople pendant la période byzan-*

trebuie confundat, însă, cu personalul bisericesc al modestelor lăcaşe de lemn[13] aparţinând comunităţilor urbane, la care slujeau în mod obişnuit câte doi preoţi[14]. Edificiile de cult întemeiate de suverani în diferite aşezări ale ţării, numite „domneşti", erau de cele mai multe ori durate în piatră şi aveau trei, patru sau mai mulţi slujitori ai altarului[15]. Astfel, acolo unde existau curţi domneşti şi cetăţi se găseau de regulă preoţi de târg, de cetate şi de curte. Distincţia dintre aceste categorii de clerici nu este formulată explicit în documentele anterioare secolului al XVI-lea[16], izvoarele narative contemporane sunt sărace în informaţii, iar tradiţia consemnată în veacurile următoare se dovedeşte prolixă[17]. Nici despre bisericile în care slujeau nu s-au păstrat multe informaţii contemporane, dar se cunoaşte că marile cetăţi ale Moldovei înglobau paraclise sau capele[18] la

tine, în „Actes du VIe Congrès International d'Études Byzantines. Paris (27 Juillet – 2 Août 1948)", tome I, Paris, 1950, p. 226-227).

[13] Potrivit lui Giovanni Maria Angiolello, în Suceava „bisericile erau de lemn şi acoperite cu şindrilă" (*Călători străini despre ţările române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968, p. 137).

[14] Constantin C. Giurescu, *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene. Din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1967, p. 115. Despre unii dintre aceştia aflăm din documentul emis la 12 august 1461, conform căruia un preot al comunităţii rutene dintr-un cartier mărginaş al Sucevei aduce în faţa Domniei şase preoţi care oficiau la bisericile româneşti din oraş împreună cu care jură („pe preoţia lor") că i-a fost încredinţat un act de proprietate care a fost distrus o dată cu incendierea bisericii (*Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria oraşului (1388-1918)*, vol. I, întocmit de Vasile Gh. Miron, Mihai-Ştefan Ceauşu, Ioan Caproşu, Gavril Irimescu, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1989, p. 126, nr. 22).

[15] Constantin C. Giurescu, *op. cit*, p. 115.

[16] Şt.S. Gorovei, *Note de istorie medievală suceveană*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Judeţean", X, 1983, p. 199-200. Un preot de cetate este probabil Gavril, al cărui fiu, Toader diacul a scris în 1493 „în cetatea Sucevei" un tetraevanghel pentru biserica din Pătrăuţi (*Repertoriul...*, p. 403). Prima menţiune sigură a unui astfel de cleric se găseşte într-un document din 21 martie 1528, prin care Petru Rareş arată că „rugătorul nostru chir popa Luca din Cetatea Sucevei" este scutit de dări şi obligaţii în muncă faţă de Domnie (*Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria oraşului*, p. 155, nr. 48). La 19 august 1580, într-o carte de judecată a mitropolitului Teofan sunt amintiţi „preoţii târgului" (p. 194, nr. 70), iar la 1 aprilie 1647, într-un zapis de mărturie dat de „preuţii oraşului Sucevei" se face distincţie între preoţii domneşti, de cetate, de la Mitropolie şi de la diverse biserici din localitate (p. 280, nr. 152). În prima jumătate a secolului al XVII-lea documentele relevă că preoţii domneşti constituiau o categorie distinctă faţă de cei de târg dar nu lasă să se întrevadă care dintre aceştia slujeau la biserica Sfântul Dumitru, la capela din cadrul reşedinţei sau la cea din cetate (p. 219, nr. 84; p. 236, nr. 100; p. 245, nr. 106; p. 252, nr. 118; p. 276, nr. 148).

[17] Ion Neculce vorbeşte, spre exemplu, de „curţile domneşti din cetatea Hârlăului" (*Opere*. Ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Minerva, 1982, p. 176).

[18] Mariana Şlapac, *Cetăţile medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea)*, Chişinău, Editura Arc, 2004, p. 291-293.

care slujeau preoţi de mir[19]. În plus, incintele fortificate reprezentau spaţii de refugiu în perioadele de criză, când era invocat ajutorul divinităţii, iar cei căzuţi în luptă trebuiau călăuziţi în „marea trecere". La Suceava, cercetările arheologice au identificat o astfel de construcţie situată la etaj, în apropierea apartamentelor princiare, care a fost refăcută cu prilejul vastelor lucrări de reamenajare a complexului domnesc întreprinse în vremea lui Ştefan cel Mare[20].

Reşedinţele princiare ocupau perimetrul central al aşezărilor[21] şi erau organizate asemenea vastului complex al Marelui Palat din Bizanţ, în cadrul căruia existau capele în care slujeau clericii imperiali[22]. O dată cu amenajarea primilor curţi domneşti, ceremonialul aulic şi viaţa liturgică princiară au determinat integrarea în această structură a unor paraclise situate în imediata vecinătate a casei şi dotate cu un personal ecleziastic special[23]. Majoritatea lăcaşelor de cult au suferit în timp daune semnificative, asemenea întregului ansamblu de construcţii, şi au fost reconstruite pe amplasamente diferite în funcţie de configuraţia arhitectonică generală. Exceptând situaţiile de criză, Ştefan cel Mare îşi petrecea cea mai mare parte din timp la curtea din Suceava, din noiembrie până la sfârşitul lunii aprilie sau mai[24], iar către celelalte reşedinţe se deplasa în scopuri juridice, administrative, politice, militare sau comemorative, în majoritatea acestor situaţii, voievodul şi urmaşii săi direcţi urmând traseul Vaslui–Huşi–Iaşi–Hârlău[25]. Din acest motiv a refăcut şi extins curţile domneşti de la Suceava, Iaşi, Hârlău, Vaslui[26] şi se pare că a întemeiat altele în puncte strategice precum Ştefăneşti, Badeuţi, şi Botoşani[27]. La sosirea domnului se organizau ceremonii care cuprindeau oraţii şi rugăciuni, iar atunci când pleca, slujitorii altarului invocau protecţia divină pentru conducătorul credincios.

În imediata vecinătate a curţilor se afla de regulă o biserică domnească „formând chiar un întreg în vastul ansamblu de arhitectură care era curtea dom-

---

[19] Corina Nicolescu, *Arta în epoca lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, culegere de studii îngrijită de M. Berza, Bucureşti, Editura Academiei, 1964, p. 274.

[20] M.D. Matei şi Al. Andronic, *Cetatea de scaun a Sucevei*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Meridiane, 1967, p. 16-17.

[21] Mircea D. Matei, *Civilizaţia urbană medievală românească. Contribuţii (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1989, p. 116.

[22] J.M. Hussey, *op. cit.*, p. 331.

[23] C. Bobulescu, *O viaţă trăită, viaţa de paraclise*, Bucureşti, 1931, p. 8-9.

[24] Corina Nicolescu, *Case, conace şi palate vechi româneşti*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1979, p. 68.

[25] Maria Magdalena Székely, *Itinerarii domneşti: Petru Rareş*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi", tom XXVIII, 1991, 298.

[26] Corina Nicolescu, *Case, conace şi palate...*, p. 41.

[27] I.D. Marin, *Contribuţii la studierea curţilor domneşti din Moldova*, în „Studii şi articole de istorie", IX, 1967, p. 32.

nească"[28]. Rolul acesteia era de a-i găzdui deopotrivă pe orăşeni şi pe domn cu prilejul anumitor sărbători, spre deosebire de capelele din interior în care avea acces doar principele şi apropiaţii săi[29]. La Suceva, un loc important îi era rezervat bisericii Mirăuţilor, catedrala mitropolitană, datând din vremea lui Petru I[30]. În secolul al XVI-lea, la 60 de metri nord-nord-vest de curtea domnească[31] se afla biserica Sf. Dumitru, ctitoria lui Petru Rareş. Săpăturile arheologice întreprinse în curtea acesteia au scos la iveală o biserică catolică ridicată în ultimul sfert al veacului al XIV[32], care a funcţionat până în jurul anului 1410[33]. Grigore Ureche a creditat tradiţia, atribuindu-i lui Ştefan cel Mare o biserică de rit ortodox cu hramul Sf. Dumitru[34], chiar dacă atunci când a alcătuit *Letopiseţul* în preajma curţii putea fi văzut lăcaşul datând din secolul al XVI-lea. Dacă acesta a existat, poate chiar de la începutul secolului al XV-lea, atunci a fost ridicat pe acelaşi amplasament sau în imediata vecinătate a celui din vremea lui Petru Rareş[35]. Fără a dispune de mărturii documentare sau dovezi arheologice[36], această supoziţie se întemeiază pe constatarea potrivit căreia toate curţile domneşti aveau câte o biserică în apropierea lor[37]. În plus, spre est de reşedinţa suceveană se păstrează urmele unui lăcaş ridicat de Ştefan cel Mare şi distrus într-un incen-

---

[28] Corina Nicolescu, *Case, conace şi palate...*, p. 68.

[29] Marele Palat din Constantinopol se afla în legătură cu cele două spaţii de legitimare, Hipodromul, unde împăratul primea confirmarea populară şi Sfânta Sofia, unde intra în contact cu Dumnezeu prin intermediul preoţilor. În interiorul reşedinţei se organizau recepţii şi ceremonii cu o participare restrânsă, iar capelele reprezentau un spaţiu intim de reculegere rezervat doar suveranului şi apropiaţilor săi (Gilbert Dagron, *Empereur et prêtre. Etude sur le „césaropapisme" byzantin*, Paris, 1996, p. 112-114).

[30] N. Grigoraş, I. Caproşu, *Biserici şi mănăstiri vechi din Moldova. Până la mijlocul secolului al XV-lea*. Ediţia a II-a, revăzută, Bucureşti, Editura Meridiane, 1971, p. 34-35.

[31] Mircea D. Matei, *Civilizaţia urbană...*, p. 59.

[32] M.D. Matei, Al. Rădulescu, Al. Artimon, *Bisericile de piatră de la Sf. Dumitru din Suceava*, în „Studii şi cercetări de istorie veche", tom 20, 1969, nr. 4, p. 552-554.

[33] Mircea D. Matei, *Civilizaţia urbană...*, p. 59-60.

[34] Grigore Ureche, lega actul întemeierii de victoria obţinută împotriva polonilor cu ajutorul Sf. Dumitru (*Letopiseţul Ţării Moldovei*. Ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P.P. Panaitescu. Ediţia a II-a revăzută, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură, 1958, p. 115). Sf. Dumitru era considerat patronul ultimei familii imperiale bizantine a Paleologilor, lui fiindu-i închinată o biserică în apropierea palatului (R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin*. Première partie. *Le siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique*, tome III, *Les églises et les monastères*, Paris, 1953, p. 96-99).

[35] Ioan Caproşu, *Vechea catedrală mitropolitană din Suceava. Biserica Sfântul Ioan cel Nou*, Editura Mitropoliei Moldovei şi Sucevei, Iaşi, 1980, p. 26.

[36] M.D. Matei, *Două descoperiri întâmplătoare de la Suceava şi implicaţiile lor istorice*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", an XLVIII, 1972, nr. 1-2, p. 47.

[37] Dan Bădărău şi Ioan Caproşu, *Iaşii vechilor zidiri. Până la 1821*, Iaşi, Editura Junimea, 1974, p. 48-49.

diu care a avut loc în 1476 sau 1485[38]. O soartă similară pare să fi avut şi edificiul ecleziastic de lângă curte, mai ales că în 1476 întregul complex a avut de suferit, dar a fost refăcut curând[39], probabil concomitent cu restaurarea bisericii. Este plauzibil ca acelaşi scenariu să se fi repetat în 1485 şi 1497, cu prilejul ultimului asediu daunele fiind atât de grave, încât să necesite refacerea totală sau schimbarea amplasamentului, fapt pentru care a fost înregistrat de tradiţie drept un act fondator.

Despre capelele integrate în ansamblul curţilor, sau care pot fi puse în legătură cu viaţa liturgică princiară, s-au păstrat mai multe informaţii după mutarea scaunului domnesc la Iaşi. Pornind de la acestea se poate reconstitui, pe cale regresivă, dispunerea edificiilor religioase în care se celebra liturghia şi se oficiau ritualurile puterii în secolul al XV-lea. Ştefan cel Mare a înălţat în preajma curţii, începând cu 1 iunie 1491, biserica Sf. Nicolae, pe locul sau în preajma uneia mai vechi[40], care se pare că fusese distrusă de un incendiu în prima parte a aceluiaşi an. Această iniţiativă s-a materializat, probabil, concomitent cu refacerea şi întărirea sistemului defensiv[41]. Cu toate că nu s-au păstrat mărturii din epoca ştefaniană despre un lăcaş de cult aflat în interiorul reşedinţei, nu trebuie exclusă ipoteza existenţei unui astfel de edificiu. Conform lui Miron Costin, o biserică cu hramul Sf. Treime a fost construită pe poarta curţii de Ştefan Tomşa[42], iar din informaţiile furnizate de călători străini din secolul al XVII-lea rezultă că în componenţa ansamblului arhitectonic al reşedinţei voievodale se găsea o capelă unde se celebra *liturghia princiară* şi la care erau prezenţi doar domnul şi familia sa, alături de un grup restrâns de dregători[43]. Aceasta era destul de încăpătoa-

---

[38] Mircea D. Matei, *Civilizaţia urbană...*, p. 116. Tursun-bei arată, în *Istoria sultanului Mehmed-han, părintele cuceritor*, că în 1485 turcii au „dat foc palatului şi capitalei acelui nenorocit, le-au pârjolit şi le-au dărâmat" (*Cronici turceşti privind Ţările Române. Extrase*, vol. I, sec. XV – mijl. sec. XVII, întocmit de Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmet, Bucureşti, Editura Academiei, 1966, p. 79). *Letopiseţul anonim* arată că „turcii au ars târgul" (*Cronicile slavo-române...*, p. 19).

[39] Gh. Diaconu, *Observaţii cu privire la urmele vechiului târg al Sucevei în vremea marilor asedii otomane şi polone din veacul al XV-lea*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. I, 1956, p. 280.

[40] Dan Bădărău şi Ioan Caproşu, *op. cit.*, p. 49.

[41] N. Grigoraş, *Curtea şi biserica domnească din Iaşi*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1970, p. 6.

[42] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în *Opere*. Ediţie critică de P.P. Panaitescu, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1958, p. 88.

[43] În acest sens, atunci când descrie curtea domnească, Petru Bogdan Bakšić arată că aceasta avea „biserică înăuntru" (*Călători străini despre ţările române*, vol. V, îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1973, p. 233), iar potrivit lui Marco Bandini este „în acest palat o capelă lipită de atriul palatului exterior şi depărtată pe din afară cu 100 de paşi de camera domnului şi când vine aici domnul să se închine, halebardierii ocupă atriul, iar boierii şi nobilii, încăperile palatului prin care trece" (p. 334).

re, astfel încât aici să poată oficia serviciul divin simultan trei preoţi, un diacon şi doi psalţi[44].

Şi doamna participa alături de suveran la unele dintre ritualurile curţii, dar avea biserica şi preoţii săi, atestaţi începând cu secolul al XVII-lea[45]. În perioada ştefaniană situaţia nu putea fi cu mult diferită[46], mai ales că voievodul şi-a asociat adesea soţiile în actele sale pioase[47].

Pornind de la unele descrieri târzii[48], se poate presupune că, încă din momentul înălţării, biserica Sf. Nicolae a fost „închisă cu ziduri în cuprinsul Curţii fără să facă parte din Curte“ [49], dispunere care, facilitând şi accesul orăşenilor, a determinat construirea a unui paraclis în apropierea palatului domnesc[50]. Dincolo de modificările arhitectonice survenite în timp, ritualurile princiare şi necesităţile de cult au impus, concomitent cu edificarea reşedinţelor voievodale, amenajarea unor lăcaşe de cult în cadrul acestora. O dată cu restaurarea curţilor domneşti, Ştefan cel Mare a refăcut capelele destinate liturghiei princiare şi a ridicat biserici impunătoare în preajma acestora. Astfel, voievodul s-a impus în cadrul tradiţiei ca întemeietor al multor curţi şi lăcaşe de cult aflate în legătură cu acestea.

---

44 N. Grigoraş, *Bisericile curţii domneşti din Iaşi*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei“, an XLV, 1969, nr. 5-6, p. 312.

45 Sorin Gh. Iftimi, *Curtea doamnei (I). Dregători şi slujitori ai doamnelor Moldovei*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi“, tom XXXII, 1995, p. 436-438.

46 În secolul al XVII-lea, Paolo Bonnicio arăta că Ştefan cel Mare a avut „o soţie catolică maghiară“ şi a înălţat multe biserici catolice „din evlavia şi rugăminţile acelei doamne“, printre care „două la Suceava, una pentru popor şi alta înăuntrul curţii domneşti pentru doamna sa şi pentru slujitorii ei“ (*Călători străini despre ţările române*, vol. V, p. 25). În această descriere se amalgamează mai multe elemente, precum realitatea conform căreia la cumpăna secolelor XIV-XV în preajma curţii se afla o biserică de rit roman care în timp a fost înglobată „în grădina domnului“, după cum arată Petru Bogdan Bakšić (p. 239), şi practica edificării unor lăcaşe de cult dedicate doamnei. Aceste elemente au fost contopite şi atribuite domnului care reprezenta, în mentalul colectiv medieval, întemeietorul prin excelenţă.

47 *Maria de Mangop a făcut danii la mănăstirea Grigoriu de la Athos şi a dăruit aceluiaşi aşezământ* o frumoasă icoană a Fecioarei Maria (Maria Magdalena Székely. *Femei-ctitor în Moldova medievală*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi“, tom XXXII, 1995, p. 443-444). Maria Voichiţa, reprezentată pe o broderie de la Putna şi pe epitrahirele de la Voroneţ, Putna şi Dobrovăţ cu mantia de catifea care reproduce costumul ceremonial bizantin, purtată în mod obişnuit doar de domni şi de urmaşii săi la tron (Corina Nicolescu şi Florentina Jipescu, *Date cu privire la istoria costumului în Moldova (secolele XV-XVI). Costumul în epoca lui Ştefan cel Mare*, în „Studii şi cercetări de istoria artei“, 1957, nr. 3-4, p. 120), a dăruit un Tetraevanghel bisericii din Pătrăuţi, iar după stingerea din viaţă a domnului a lăsat mănăstirii Putna un acoperământ pentru tetrapod (Maria Magdalena Székely, *Femei-ctitor în Moldova medievală*, p. 444).

48 *Călători străini despre ţările române*, vol. VI, partea I, îngrijită de M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976, p. 69.

49 Gh. Ghibănescu, *Biserica Sf. Nicolae Domnesc (zis gospod, cel mare şi cel bogat)*, Iaşi, Tipografia „Presa Bună“, 1934, p. 2.

50 N. Grigoraş, *Bisericile curţii domneşti...*, p. 312.

Spre exemplu, la Hârlău[51], unde a zăbovit mult timp în ultimii ani de viaţă, tot aici fiind şi un loc de întâlnire după victorii, sau la Vaslui[52], unde a rezidat adesea[53]. Aici a inaugurat, la 1490[54], construirea unei biserici în interiorul curţii, care avea pe una dintre extremităţi, după cum reiese din mărturia lui Paul de Alep, o deschidere dublă, spre incintă şi târg[55]. Edificiul a fost înălţat pe ruinele unuia mai vechi[56] şi juca acelaşi rol ca Sf. Nicolae din Iaşi, fiind „biserică de curte domnească"[57], care permitea şi accesul credincioşilor din oraş. Exclusiv pentru liturghia princiară şi ritualurile curţii a fost edificat şi aici un paraclis destinat domnului şi apropiaţilor săi. La Piatra Neamţ, ca şi la Iaşi, biserica domnească construită în 1489 a dispus în vremea lui Ştefan cel Mare „de o incintă proprie deosebită de cea a curţii în a cărei vecinătate imediată se afla"[58].

Personalul ecleziastic al capelelor princiare avea un rol deosebit cu prilejul ritualurilor care inaugurau secvenţele esenţiale din viaţa monarhului, precum *înscăunarea*, *războiul*, *ctitorirea* sau *marea trecere*, dar şi în timpul *sărbătorilor religioase*.

Atunci când prelua tronul, proaspătul domn parcurgea o serie de ritualuri menite să consfinţească simbolic depăşirea sferei seculare şi dobândirea unei condiţii superioare, apropiată, din punctul de vedere al prestigiului şi atribuţiilor, de cea sacerdotală. Ceremoniile de înscăunare au dobândit pregnante conotaţii religioase care atestau înrădăcinarea spirituală a autorităţii noului suveran[59], conferindu-i calitatea de protector al Bisericii şi garant al armoniei confesionale. Din

---

[51] *Repertoriul...*, p. 234, 94-95. Dată fiind importanţa acestei curţi în vremea lui Ştefan cel Mare şi a urmaşilor săi, s-au păstrat numeroase mărturii care pun întemeierea sa pe seama lui marelui voievod. Grigore Ureche arată că domnul „au ziditu şi biserica cea domnească de piiatră şi curţile acele domneşti cu ziduri cu tot, carile stau şi astăzi" (Grigore Ureche, *Letopiseţul...*, p. 108), informaţie preluată şi de Axinte Uricariul (Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei*, vol. I. Ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Minerva, 1993, p. 80).

[52] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 167.

[53] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 316.

[54] Ioan Olaru, Alexandru Andronic, Maria Ana Zup, *Biserica domnească Sf. Ioan Botezătorul din Vaslui, înălţată de Ştefan cel Mare în anul 1490 – important monument de artă medievală religioasă românească*, în „Acta Moldaviæ Meridionalis. Anuarul Muzeului Judeţean «Ştefan cel Mare» Vaslui", XII-XIV, 1990-1992, p. 323-329.

[55] *Călători străini despre ţările române*, vol. VI, partea I, p. 29.

[56] Alexandru Andronic, Ioan Olaru, *Oraşul Vaslui în vremea lui Ştefan cel Mare*, în „Acta Moldaviæ Meridionalis. Anuarul Muzeului Judeţean «Ştefan cel Mare» Vaslui", XII-XIV, 1990-1992, p. 109-110.

[57] Alexandru Andronic, Rica Popescu, *Vaslui – reşedinţă voievodală în secolele XV-XVI*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", tom XVII, 1980, p. 589.

[58] L. Şimanschi, *Curtea şi biserica domnească din Piatra Neamţ*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1969, p. 6.

[59] Louis Bréhier, *Les institutions de l'Empire byzantin*, Paris, Édition Albin Michel, 1970, p. 16.

perspectivă ecleziastică, relaţiile armonioase dintre domn şi ierarhii de la Suceava şi Roman[60], prezenţi constant în cadrul sfatului[61], sugerează implicarea substanţială a autorităţilor bisericeşti în consacrarea noului suveran. Caracterul lapidar al mărturiilor contemporane nu lasă însă să se întrevadă rolul rezervat preoţilor de curte, aşa cum transpare acesta din mărturiile lui Axinte Uricariul[62], Gheorgachi logofătul[63] şi mai ales Dimitrie Cantemir[64]. Izvoarele narative anterioare secolului al XVIII-lea descriu succint înscăunarea[65], indicând doar poziţia preeminentă a mitropolitului în legătură cu săvârşirea oncţiunii, care reprezenta momentul central al întregii ceremonii[66].

---

[60] Atunci când Ştefan cel Mare a preluat tronul, se pare că existau doar două centre bisericeşti, la Suceava şi Roman, provincia ecleziastică cu centrul la Rădăuţi constituindu-se la mijlocul domniei sale, într-un moment de afirmare a autorităţii princiare şi de potenţare a reflecţiei escatologice (Bogdan-Petru Maleon, *Ştefan cel Mare şi întemeierea Episcopiei Rădăuţilor*, în vol. *Ştefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, volum editat de Petronel Zahariuc şi Silviu Văcaru, Iaşi, Editura *Alfa*, 2003, p. 77-91).

[61] Convocarea ierarhilor în sfat devine o practică după 7 iunie 1455 (DRH, A, Moldova, II, p. 66, nr. 47), iar în vremea lui Ştefan cel Mare mitropolitului i se adaugă episcopii şi uneori egumenii de la marile mănăstiri. Invocarea frecventă a credinţei clericale îşi găseşte explicaţiile, dincolo de ipoteza unei posibile înrudiri a mitropolitului Theoctist cu dinastia conducătoare (Alexandru I. Gonţa, *Mitropolia şi Episcopiile ortodoxe moldoveneşti în sec. XV*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", an XXXIV, 1958, nr. 1-2, p. 27), în obiectivul consolidării poziţiei interne a Domniei în vederea iniţierii luptei antiotomane (Leon Şimanschi, *Politica internă a lui Ştefan cel Mare*, în „Revista de istorie", tom 35, 1982, nr. 5-6, p. 594), şi în dorinţa noului suveran de a-şi legitima puterea prin intermediul Bisericii, pentru ca apoi, cu ajutorul acesteia, să aspire la prestigiul demnităţii imperiale (Ştefan S. Gorovei, *1473 – Un an-cheie al domniei lui Ştefan cel Mare*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", tom XVI, 1979, p. 147-148). În a doua parte a domniei, Ştefan cel Mare s-a arătat preocupat mai cu seamă de făurirea posterităţii şi asigurarea mântuirii, astfel încât a înlocuit politica de promovare a participării înaltului cler la exercitarea puterii cu practica acordării unor danii şi beneficii aşezămintelor de cult, şi în special celui destinat veşnicei sale odihne.

[62] Paul Mihail şi Ioan Caproşu, *Despre ceremonialul domnesc*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", tom VIII, 1971, p. 398-399.

[63] Dan Simonescu, *op. cit.*

[64] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*

[65] Corina Nicolescu, *Le couronnement – «Incoronaţia». Contribution à l'histoire du cérémonial roumain*, în „Revue des etudes sud-est européennes", tome XIV, 1976, no. 4, p. 647-655.

[66] Conform cronicarului *Macarie*, mitropolitul era „cel care ungea pe domni şi învăţătorul Moldovei" (*Cronicile slavo-române...*, p. 95), oferind exemplele lui Ştefan cel Tânăr care „a primit binecuvântarea ungerii cu mâna preasfinţitului mitropolit chir Theoctist în cetatea cea preaslăvită a Sucevei" (p. 92) şi Petru Rareş care a fost „sfinţit cu undelemnul binecuvântării, cu mâna celui pe care l-am pomenit înainte că l-a uns şi pe nepotul său" (p. 95). De altfel, la înscăunarea acestui domn au participat, fie şi indirect, mitropolitul, domnul anterior, boierii şi „ţara" (Ion Toderaşcu, *Înscăunarea*, în vol. *Petru Rareş*. Redactor coordonator Leon Şimanschi, Bucureşti, Editura Academiei, 1978, p. 54). Acelaşi arhiereu-cărturar mărturiseşte că după preluarea cârjei mitropolitane a oficiat slujba de înscăunare pentru Ştefan Rareş: „Şi capul său încununat împreună cu genunchii i-a plecat în faţa împăratului împăraţilor şi din mila lui Dumnezeu a primit ungerea cu undelemnul binecuvântării prin mine, cel umil" (p. 105). Despre acest ritual vorbeşte şi cronicarul *Eftimie*, ară-

La plecarea în războaie şi pe tot parcursul campaniilor, preoţii curţilor, ai cetăţilor şi cei de la bisericile domneşti se rugau pentru victoria domnului. Conform izvoarelor contemporane, biruinţele obţinute de Ştefan cel Mare erau însoţite de organizarea unor ceremonii în cadrul cărora clerul juca un rol esenţial. Cu aceste prilejuri era întâmpinat de preoţii domneşti din cetatea de scaun care înălţau rugi de mulţumire întrucât „toate biruinţele sunt de la Dumnezeu"[67]. Potrivit *Letopiseţului anonim*, la revenirea în Suceava după bătălia de la Vaslui, lui Ştefan cel Mare „i-au ieşit în întâmpinare mitropoliţii şi preoţii, purtând Sfânta Evanghelie în mâini şi slujind şi lăudând pe Dumnezeu"[68]. Datorită spaţiului limitat al incintei, a fost întâmpinat pe platoul cetăţii de ierarhi, preoţi domneşti şi de târg care l-au binecuvântat, iar suitei i s-au alăturau boierii care nu participaseră la campanie, după care a urmat ospăţul în casa ridicată aici special în acest scop[69]. Prezenţa „tuturor preoţilor"[70] alături de „tot clerul bisericesc"[71] reprezintă un argument în favoarea rolului esenţial jucat în astfel de momente de slujitorii

tând că „Alexandru voievod cel pus de Dumnezeu a ajuns la Hârlău, unde a fost ridicat în scaunul domnesc cu vrednicie prin sfatul obştesc şi apoi uns" (p. 123), iar *Azarie* că „s-a adunat tot poporul şi căpeteniile oştilor împreună cu episcopii şi boierii şi tot sfatul şi au ridicat pe Alexandru la demnitatea domniei, la Hârlău, în palatul domnesc. Toţi s-au veselit de domnul lor, căci era dreptcinstitor şi îi mângâia pe toţi" (p. 140). În acest caz, miruirea s-a făcut în prezenţa ierarhilor şi a preoţilor, la Hârlău, în biserica ridicată de Ştefan cel Mare, la 11 septembrie 1552 (Gh. Pungă, *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", 1994, p. 45-46). *Cronica murală de la Suceava* scoate în evidenţă faptul că Petru Şchiopul „a fost uns la domnie cu mâna preasfinţitului părintele nostru, chir Georghie Movilovici, mitropolit a toată ţara Moldovei" (p. 163). Ungerea cu mir a devenit un episod esenţial în economia preluării puterii (Jean-Paul Roux, *op. cit.*, p. 286-287) sub influenţa catolicismului deoarece domnii români erau oameni providenţiali, care cucereau tronul cu sabia, în virtutea alegerii divine, şi nu ca urmare a unei eredităţi dinastice strict reglementate precum în regalităţile occidentale (Richard A. Jackson, *Vive le roi! A history of the french coronation from Charles V to Charles X*, Chapel Hill and London, University North Carolina Press, 1984, p. 5). Un argument în acest sens îl constituie prezenţa în apropierea curţii de la Suceava a unei biserici catolice din a doua jumătate a secolului al XIV-lea (M.D. Matei, Al. Rădulescu, Al. Artimon, *Bisericile de piatră de la Sf. Dumitru din Suceava*, în „Studii şi cercetări de istorie veche", tom 20, 1969, nr. 4, p. 552-554), al cărei cimitir a fost utilizat în secolul următor ca necropolă ortodoxă, pentru înhumarea orăşenilor şi a slujitorilor mărunţi de la curte (Alexandru Artimon, *Necropola medievală de la Sf. Dumitru din Suceava (sec. XV-XVIII)*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Judeţean", VIII, 1981, p. 98). Este posibil ca acest lăcaş de cult în care se oficia liturghia de rit roman să fi reprezentat, înainte de Alexandru cel Bun, un spaţiu de comunicare între domn şi credincioşi, rol preluat ulterior de bisericile ortodoxe din preajma curţilor.

[67] *Cronicile slavo-române...*, p. 22.

[68] *Ibidem*, p. 18. Din mărturia lui Paul de Alep se poate deduce că domnul era întâmpinat de preoţii „înveştmântaţi în odăjdii, cu lumânări şi cu cădelniţe" cântând „Doamne miluieşte" (*Călători străini despre ţările române*, vol. VI, partea I, p. 25).

[69] Radu Popa, Monica Mărgineanu Cârstoiu, *Mărturii de civilizaţie medievală românească. O casă a domniei şi o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Editura Academiei, 1970, p. 30-31.

[70] *Cronicile slavo-române...*, p. 16.

[71] *Ibidem*, p. 17.

altarului din reşedinţa principală, în special de cei din curte sau cetate. Aceştia îi mulţumeau lui Dumnezeu[72] în cadrul unor ceremonii cu caracter liturgic, când domnul îi povăţuia „să laude şi să binecuvânteze pe Dumnezeu cel prea înalt pentru cele ce le au fost dăruite, pentru că toate biruinţele sunt de la Dumnezeu“[73]. Aspectul comemorativ, marcant la sfârşitul domniei, transpare şi din celebrările organizate în cadrul curţilor domneşti, prilej cu care se făceau slujbe de pomenire a celor căzuţi în luptă şi de mulţumire pentru sprijinul ceresc[74].

Actul de ctitorire avea o semnificaţie deosebită din perspectiva mântuirii, motiv pentru care era necesară prezenţa clerului, mai ales a celui de curte. Astfel, *Letopiseţele putnene* arată că la sfinţirea lăcaşului omonim au participat mitropolitul Theoctist, episcopul Tarasie al Romanului, egumenii tuturor mănăstirilor şi un mare număr de preoţi şi diaconi[75]. Grigore Ureche preia această informaţie[76] şi descrie într-o manieră similară momentul sfinţirii mănăstirii Slatina, cu diferenţa că aici au fost prezenţi, pe lângă ierarhi, 116 preoţi şi diaconi[77]. Similitudinile dintre cele două scenarii se explică fie prin transpunerea realităţilor din secolul al XV-lea în contextul actului patronat, peste aproape un veac, de Alexandru Lăpuşnenu, fie prin preluarea unei tradiţii conform căreia la întemeierea marilor mănăstiri, în special a celor destinate odihnei veşnice a domnilor, trebuia să participe un sobor impresionant de clerici. A doua ipoteză pare mult mai plauzibilă, alături de toţi preoţii din cuprinsul eparhiei respective care îşi urmau episcopul fiind probabil prezenţi şi slujitorii altarului de la curte, întrucât, în calitate de confesori ai domnului gestionau perspectivele escatologice afirmate plenar cu aceste ocazii.

Cu prilejul „marii treceri“, un rol esenţial era deţinut de clerul curţilor dar şi de cel domnesc din capitală şi din cetăţile sau reşedinţele aflate pe itinerariul

---

[72] Triumful militar putea fi celebrat şi imediat după obţinerea biruinţei, după cum arată *Letopiseţul anonim* potrivit căruia, după cucerirea Chiliei, în 1465 rămâne în cetate trei zile „veselindu-se şi lăudând pe Dumnezeu şi împăciuind pe oamenii din cetate“ (*Cronicile slavo-române*..., p. 16, vezi şi 62). De asemenea, după revenirea în cetatea Sucevei „a poruncit mitropoliţilor şi episcopilor săi şi tuturor preoţilor, să mulţumească lui Dumnezeu pentru ce-i-a fost lui dăruit de Dumnezeu cel prea înalt, Savaoth, care se odihneşte pe heruvimi“ (p. 16 vezi şi 62, 178). *Letopiseţul anonim* arată că în 1473, o dată revenit la Suceava, „mitropolitul cu tot clerul bisericesc i-au făcut o întâmpinare minunată şi frumoasă, dar mai ales proslăvind pe Dumnezeu pentru toate câte dăruise robului său, Ştefan voievod“ (p. 17).

[73] *Ibidem*, p. 22.

[74] Maria Magdalena Székely, *„Pe Siret, pe tină, la Doljeşti“*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi“, tom XXXI, 1994, p. 512.

[75] Din analele cunoscute sub denumirea de *Putna I* reiese că la sfinţire au fost prezenţi 64 de preoţi, iar *Putna II* sugerează că această cifră cuprindea arhiereii, preoţii şi diaconii. Cum în categoria arhiereilor erau incluşi doar mitropolitul şi episcopi, numărul clerului secular rămâne impresionant (*Cronicile slavo-române*..., p. 50, 62).

[76] Grigore Ureche, *Letopiseţul*..., p. 95.

[77] *Ibidem*, p. 171.

cortegiului funerar[78]. Aceasta cu atât mai mult cu cât, potrivit gândirii ortodoxe, calitatea principelui de mediator între supuşi şi graţia divină îi conferea vocaţia intercesiunii postume ca sfânt[79]. În cazul lui Ştefan cel Mare, o dată cu moartea, virtuţile i-au fost amplificate şi transpuse într-o perspectivă miraculoasă[80], iar sufletul său a zburat din „curţile domneşti“ spre rai, de unde a continuat să domnească ca un suveran[81], intervenind pentru asigurarea biruinţei celor care i-au urmat în lupta pentru apărarea credinţei[82].

Asemenea ceremoniilor de factură imperială, cele organizate la curtea lui Ştefan cel Mare erau legate de calendarul Bisericii şi, prin încărcătura lor religioasă, reclamau cu necesitate prezenţa clerului[83]. Spre exemplu, scrierea hagiografică dedicată Sfântului Ioan cel Nou arată că moaştele sale au fost întâmpinate la Suceava de domn, alături de care se găsea „foarte mult popor din oamenii lui Dumnezeu, încă şi cu arhierei şi cu tot clerul bisericesc, cu făclii şi cu tămâie şi cu miruri bine mirositoare“[84].

Slujitorii altarului din interiorul reşedinţelor ordonau viaţa cotidiană a suveranului, mărturii târzii arătând că aceştia binecuvântau masa şi rosteau o rugăciune

---

[78] După moarte, depus în capela curţii, domnului i se citeau de către preoţii curţii „moliftele de la ieşirea sufletului“ şi se trăgeau clopotele de la toate bisericile târgului (Teodor T. Burada, *Datinile poporului român la înmormântări*, Iaşi, Tipografia Naţională, 1882, p. 7-8). Dimitrie Cantemir arată că dacă domnul moare iarna este îmbălsămat şi ţinut în palat până sosesc „toţi dregătorii, boierii, episcopii, arhimandriţii şi stareţii tuturor mănăstirilor, călugării chiar, măcar aceia care sunt vestiţi prin sfinţenia vieţii lor şi preoţii cei mai de frunte“ care i se închină, iar poporul merge cu capul gol în semn de durere şi în zilele în care se pregăteşte înmormântarea se trag clopotele ziua şi noaptea. În cadrul alaiului de înmormântare clericii păşesc primii cântând, iar trupele ţin steagurile şi armele întoarse. Boierii poartă pe rând sicriul pe umeri, mai întâi cei mari, apoi cei mai mici „ca să dovedească şi în acest fel că sunt gata şi pregătiţi a da ascultare domnului mort, tot aşa ca atunci când era în viaţă“. Astfel este purtat până la mitropolie şi depus în faţa tronului său pentru a i se face slujba, după care clericii şi apoi boierii îi sărută mâna. Mitropolitul este primul care aruncă pământ deasupra cosciugului (*op. cit.*, p. 241), „iar dacă trebuie dus la o mănăstire este condus de câţiva dregători care în fiecare oraş sau târg îl scot din car şi îl poartă pe umeri“ (p. 243).

[79] Michael Cherniavscky, *Tsar and people. Studies in Russian Myths*, New Haven and London, Yale University Press, 1961, p. 27.

[80] Vasile Lovinescu, *Monarhul ascuns (permanenţă şi ocultare)*. Ediţia a II-a, îngrijită de Alexandrina Lovinescu şi Petru Bejan. Cuvânt înainte de Ştefan S. Gorovei, Iaşi, Editura Institutului European, 1999, p. 41-57.

[81] *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004). Portret în legendă*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 48.

[82] *Ibidem*, p. 50.

[83] Cu ocazia principalelor sărbători religioase, mai ales cele menite să-l celebreze pe Iisus, se organizau procesiuni în cadrul cărora, alături de împărat şi ierarhi, un rol important era rezervat clerului de la capelele imperiale (Pseudo-Kodinos, *Traté des Offices*. Introduction, texte et traduction par Jean Verpeaux, Paris, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1966, p. 189-190, 197, 220-226).

[84] Episcopul Melchisedec, *Viaţa şi scrierile lui Grigorie Ţamblacu*, extras din „Analele Academiei Române“, seria II, tom VI, secţiunea II. Memorii şi notiţe, 1884, p. 99.

pentru sănătatea şi mântuirea domnului şi a familiei sale[85]. De asemenea, voievodul şi curtea sa respectau cu stricteţe posturile consacrându-şi o bună parte din timp rugăciunilor şi participării la slujbele oficiate în cadrul reşedinţelor princiare[86]. Capelele de curte şi bisericile domneşti din preajma acestora constituiau entităţi distincte prin faptul că în primele se celebra liturghia princiară, iar cele din urmă constituiau spaţiul de legătură dintre suveranul creştin şi credincioşi[87]. Adesea incinta era părăsită, după cum sugerează, spre exemplu, faptul că cea de la Iaşi avea la sfârşitul Evului Mediu trei porţi: cea principală sau „poarta gospod", cea de la răsărit, prin care se pătrundea în incinta bisericii Sf. Nicolae, iar o a treia se deschidea spre Bahlui[88]. Aceste căi de acces marcau topografia ceremoniilor princiare, domnul frecventând fie capela situată la intrarea principală[89], fie pătrundea printr-o deschidere secundară în biserica Sf. Nicolae sau mergea la alte biserici din oraş, mai ales de hramul acestora[90]. La fel ca în Constantinopol, cu prilejul sărbătorilor religioase, domnul participa la liturghie în biserica curţii[91], iar solemnităţile aveau loc în afara incintei[92], în prezenţa unui număr mare de orăşeni[93] şi a preoţilor din oraş care aduceau icoanele de la bisericile lor[94]. Cu aceste prilejuri preoţii şi diaconii curţii rosteau oraţii în care

---

[85] *Călători străini despre ţările române*, vol. VI, partea I, p. 54-55.

[86] *Ibidem*, p. 56-57.

[87] Legătura dintre palatul imperial din Constantinopol şi Sfânta Sofia se putea realiza în trei feluri: urmând un itinerar solemn, care traversa o mică porţiune de spaţiu urban; parcurgând ruta oficială a revenirii de la procesiuni; pe calea directă care lega palatul de catedrală printr-o galerie secretă (Gilbert Dagron, *op. cit.*, p. 112-113).

[88] N. Grigoraş, *Curtea şi biserica domnească din Iaşi*, p. 14.

[89] N. Grigoraş, *Bisericile curţii domneşti din Iaşi*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", an XLV, 1969, nr. 5-6, p. 312.

[90] Conform lui Bandini, „mai este o altă biserică vecină cu palatul, şi când merge domnul acolo, 600 de pedestraşi se rânduiesc în linie şi prin mijlocul acelora trece el cu 50 de halebardieri ***şi cu toată nobilimea, ieşindu-i clerul înainte. Aşa purcede când merge la alte biserici sau mănăstiri*** din oraş (subl.ns.)" (*Călători străini despre ţările române*, vol. V, p. 335). Dimitrie Cantemir arată că atunci când Domnul ajunge la o biserică sau mănăstire soldaţii care îl însoţesc se opresc în afara curţii şi „mitropolitul iese în întâmpinarea domnului cu sfânta cruce, în timp ce diaconii cădelniţează, şi-i dă să sărute sfânta Evanghelie. După aceea, înaintea lui fiind mitropolitul şi psalţii cântându-i «vrednic este», după ce s-a închinat cu evlavie la sfintele icoane, trece prin altar, unde numai domnul şi preoţii pot să calce, şi în mijlocul bisericii îşi face semnul crucii; de aici se îndreaptă spre tronul lui şi urcându-se în el salută din cap pe mitropolitul şi după aceea pe boierii care stau în stranele lor" (*op. cit.*, p. 229). Paul de Alep descrie desfăşurarea slujbelor şi locul alocat cu acest prilej domnului şi moştenitorul tronului (*Călători străini despre ţările române*, vol. VI, partea I, p. 62-65).

[91] Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 287.

[92] *Călători străini despre ţările române*, vol. V, p. 337.

[93] *Ibidem*, p. 338.

[94] Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 288.

erau exaltate virtuţile domnilor[95] iar mulţimea asista la ceremonii fără a face parte din procesiunea propriu-zisă[96]. Datorită înrădăcinării autorităţii sale în transcendent, participarea suveranului constituia o garanţie a graţiei divine, astfel încât la Crăciun apariţia sa imita venirea lui Hristos pe pământ, iar la Paşte era echivalată unei adevărate epifanii[97].

Oamenii bisericii au avut un rol esenţial în edificarea simbolică a monarhiei medievale, în general, a celei ştefaniene, în special. Astfel, ceremonialul aulic se confunda cu liturghia palatină, reprezentanţii celor două instanţe fiind în perfectă sincronie a gesturilor adresate unui suveran unic[98].

Preoţii de mir din cetăţile şi curţile domneşti aveau menirea de a invoca ajutorul ceresc prin rugăciuni şi slujbe oficiate în cadrul capelelor şi de a participa la momentele esenţiale ale ministeriului princiar precum *înscăunarea*, *războiul*, *ctitorirea* sau *marea trecere*. Ei constituiau o prezenţă discretă dar indispensabilă în viaţa cotidiană a monarhul şi deţineau un rol esenţial în timpul *sărbătorilor religioase* celebrate în cadrul reşedinţelor princiare sau în celelalte lăcaşe de cult frecventate de voievod. În felul acesta, clerul de curte îşi asuma rolul de a media graţia divină, conferind puterii seculare o dimensiune spirituală.

---

[95] Idem, *Oraţiile domneşti în sărbători şi la nunţi*. Extras din „Cercetări literare", IV, 1941, p. 28-29.

[96] J.M. Hussey, *op. cit.*, p. 312.

[97] Alain Ducellier, *La drame de Byzance. Idéal et échec d'une société chrétienne*, Paris, Librairie Hachette, 1976, p. 123-124.

[98] Gilbert Dagron, *op. cit.*, p. 116.

THE RITUALS OF POWER AND INTERCEDING FUNCTION OF SECULAR CLERGY. STEPHEN THE GREAT'S "PRAYERS"

-Summary-

The medieval sovereigns used to keep a special relation to Divinity, as they were taken for Its representatives on Earth and the ones to carry out Its will. This relationship was mentained through clerics, who had the role of transcendental intermedium. They used to advise the rulers how to behave with laity or eccleziastic subjects. Thus, the sovereigns should have been straight to their subjects, to keep an eye on their flowering and to obey the Church canons. The ones who accomplished these duties were helped by the Divinity towards the victory over the heathens, usually through supernatural powers. This way, their triumf belonged to God and faith at the same time, and it blazed the trail to salvation; as a result, the priests thanked God for their victory and kept on praying for their rulers' souls.

It seemed that within Stephen the Great's residence there was a small church where secular priests were serving. Unfortunately, there is no contemporary evidence on this building and its eccleziastic staff. The first half of this approach aims to prove its existence on behalf of some late testimonies and by annalogy with Orthodox world of Byzantine tradition. The second one focuses on these priests' role within the assambly of princiary rituals, through the anonymous chronicle edited at Stephen the Great's residence, the information given by travelers and missionaries who reached the rulers of Moldavia's courts during the next two centuries, the chronicles and studies describing the official ceremony. According to this evidence, the priests, especially the ones from the court, had an important role during the 15th century official ceremony. Secular clergy from rulers' citadels and courts had to ask for heavenly help through pray and service within chapels, and to take part in essential moments of sovereign's life, namely *enthroning*, *war*, *bulding up* or *the great passing*. At the same time, they were a discrete, but indispensable presence during religious feasts, wherever the sovereign was. Due to their deep involving in every moment of power exercise, they were its real back up in front of subjects and in what the link with Divinity was concerned.

Florin Pintescu

ŞTEFAN CEL MARE – MARELE OŞTEAN. REPERE ÎN ISTORIOGRAFIA POLONĂ

„A adus cu dânsul rânduiala şi buna cârmuire. Oastea aceea [...] el o închegase, el o făurise, ca pe o singură armă menită să învingă totdeauna"[1]. Această apreciere clasică sugerează esenţialul calităţilor militare ale lui Ştefan cel Mare care, conform altei opinii autorizate, „este despărţit de toţi ceilalţi conducători militari din trecutul nostru de întreaga distanţă care desparte pe un artist de un simplu meseriaş"[2].

Legăturile istorice complexe dintre Uniunea polono-lituaniană şi Moldova lui Ştefan cel Mare au determinat interesul timpuriu al cronicarilor şi istoricilor poloni pentru aspectele militare ale domniei marelui principe moldovean, acest interes menţinându-se practic până în zilele noastre[3].

Statul medieval Ţara Moldovei a fost, cu unele intermitenţe, vasal al Coroanei polone, motiv pentru care a suferit o serie de influenţe politice, economice, culturale, administrative şi militare din partea puternicului ei suzeran, exercitând la rândul său, însă într-o măsură mult mai redusă, acelaşi tip de influenţe[4]. Constantin Rezachevici apreciază că relaţiile medievale moldo-polone, deşi nu au

---

[1] N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, ediţie îngrijită de Victor Iova, Bucureşti, Editura Militară, 1985, p. 54.

[2] Radu Rosetti, *Essais sur l'art militaire des Roumains*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, 1935, p. 76; Idem, *Istoria artei militare a românilor până la mijlocul veacului al XVII-lea*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Petru Otu, Bucureşti, Editura Corint, 2003, p. 242.

[3] În acest articol vor fi citate şi analizate lucrările reprezentative ale istoriografiei polone contemporane realizate/editate de Zdisław Spieralski, *Awantury Mołdawskie* (Dispute moldoveneşti), Varşovia, 1967; Jan Pieszczachowicz (redactor şef), *Wielka Historia Polska* (Marea istorie a Poloniei), tom 3 (redactor Krzysztof Baczkowski), *Dzieje Polski Późnośredniowiecznej 1370-1506* (Istoria Poloniei Medievale Târzii), Cracovia, 1998; Alicja Dybkowska, Jan Żaryn, Małgorzata Żarin, *Polskie Dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności* (Istoria Poloniei din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre), ediţia a şasea, Varşovia, 1999; Stanisław Szczur, *Historia Polski średniowiecze* (Istoria Poloniei medievale), Cracovia, 2002.

[4] Influenţele reciproce moldo-polone sunt prezentate sintetic de Constantin Rezachevici în *Istoria popoarelor vecine şi neamul românesc în Evul Mediu*, Bucureşti, Editura Albatros, 1998, pp. 52-53, 123.

fost bazate pe egalitate, au fost preferate de domnii moldoveni relaţiilor cu Ungaria, în a cărei concepţie suzeranitatea asupra Moldovei însemna o *dominaţie* reală, ca şi relaţiilor cu Imperiul Otoman, în a cărui gândire diplomatică suzeranitatea însemna *stăpânirea* Moldovei cu respectarea autonomiei sale de ţară supusă, potrivit dreptului coranic. Domnii moldoveni au preferat suzeranitatea Poloniei datorită faptului că aceasta se manifesta ca o *suzeranitate tipic feudală*, cu drepturi şi îndatoriri precis stipulate atât pentru suzeran (Polonia), cât şi pentru vasal (Moldova)[5].

Studiul nostru îşi propune, mai întâi, să prezinte o serie de consideraţii privitoare la caracteristicile armatei şi ale istoriei militare a Moldovei în secolul al XV-lea. A doua parte a demersului nostru va insera, succint, aprecierile unor cronicari poloni privitoare la **oşteanul** Ştefan cel Mare şi la elementele concrete privind **compoziţia socială**, **strategia** şi **tactica** oştirii Moldovei din aceeaşi perioadă de timp. Câteva reflecţii privitoare la calităţile militare ale lui Ştefan cel Mare şi ale oştirii sale, conţinute într-o serie de opere reprezentative ale istoriografiei polone contemporane, vor încheia acest excurs istoriografic.

*

Istoria militară a Moldovei medievale din secolul al XV-lea, perioada sa clasică de glorie ostăşească, este marcată de existenţa aşa-numitelor „conflicte asimetrice", caracterizate prin disproporţia de efective dintre *agresor* şi *atacat*. În cadrul conflictelor clasice, corpul expediţionar trimis de agresor este mai puţin numeros decât armata ţării atacate, suplinind însă inferioritatea numerică prin superioritatea tacticii şi strategiei, a armamentului, a corpului de ofiţeri şi generali şi a instrucţiei ostaşilor. Istoria militară cunoaşte numeroase exemple ilustrative în acest sens, începând cu războaiele lui Alexandru Macedon sau cucerirea Britanniei şi Galliei de către romani şi terminând cu războaiele imperiale britanice sau atacul Germaniei împotriva Uniunii Sovietice. În cadrul conflictelor asimetrice, numărul ostaşilor trimişi de agresor împotriva părţii atacate este mai mare decât cel al apărătorilor.

Moldova a reuşit în secolul al XV-lea, să facă faţă acestor „conflicte asimetrice" datorită unei strategii[6] şi tactici[7] eficiente, care îmbina apărarea iniţială cu

[5] Idem, *Legături şi influenţe reciproce între poloni şi români din Evul Mediu până la 1795*, în *Polonezi şi români pe drumul cunoaşterii reciproce*, Uniunea Polonezilor din România, Suceava, 2002, p. 7.

[6] Vezi, în acest sens, consideraţiile perene ale lui I. Ursu conţinute în capitolul VIII *Oastea*, subcapitolul *Strategia*, din lucrarea sa clasică, *Ştefan cel Mare domn al Moldovei dela 12 aprilie 1457 până la 2 iulie 1504*, Bucureşti, 1925, pp. 357-360.

[7] Istoricul militar polon Wiesław Majewski arată că tactica mongolo-tătară a exercitat o profundă influenţă asupra tacticii unităţilor de cavalerie din Lituania, Rusia şi Muntenia („Wallachia")

contraatacurile decisive asupra forţelor atacatoare. În opinia generalului Radu Rosetti, această strategie şi tactică se caracteriza prin existenţa a patru elemente:

a. acoperirea eficace a frontierei ameninţate, fixarea inamicului printr-o retragere voită şi rezistenţe succesive, hărţuirea şi uzarea acestuia;
b. atragerea inamicului în interiorul ţării, unde bunurile erau sistematic distruse, spre un defileu sau teren care-l împiedica să profite de superioritatea sa numerică şi de cavaleria sa;
c. contraatacul brutal având drept scop distrugerea şi nu determinarea retragerii inamicului, executat după fixarea sa pe teren şi anularea superiorităţii lui numerice;
d. urmărirea îndârjită[8].

Datorită disproporţiei de forţe dintre Moldova epocii lui Ştefan cel Mare şi puternicii ei vecini, arta militară moldovenească din acele timpuri, ca şi aceea a românilor de dincolo de Milcov, a fost prin excelenţă o artă militară defensivă bazată pe folosirea unui număr maxim de combatanţi, furnizat nu prin angajarea de mercenari, ci prin ridicarea la luptă „în masă" a tuturor categoriilor sociale[9].

---

medievală (Wiesław Majewski, *The Polish Art of War in the Sixteenth and Seventeenth Century*, în J.K. Fedorowicz, Maria Bogucka, Henryk Samsonowicz (editori), *A Republic of Nobles. Studies in Polish History to 1864*, Cambridge University Press, 1982, p. 182). Considerăm că aprecierea autorului polon se potriveşte şi pentru cavaleria Moldovei medievale, numită la un moment dat *Valachia* de către Jan Długosz (cf. I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iaşi, 1926, p. 45).

[8] Radu Rosetti, *Essais sur l'art militaire des Roumains*, pp. 75-76; Idem, *Istoria artei militare a românilor până la mijlocul veacului al XVII-lea*, pp. 239-240.

[9] Datorită valorii lor deosebite pentru înţelegerea **corectă** a istoriei militare medievale a românilor, redăm în întregime consideraţiile generalului Radu Rosetti, aflate în conformitate cu logica istorică şi confirmate de cercetările istorice ulterioare, referitoare la această problemă: « Ayant comme centre une idée politique simple et constante – la défense de l'existence des pays roumains dans leur organization sociale, politique, religieuse d'alors et dans leur limites territoriales naturelles – et étant donné que les principautés roumaines avaient comme voisins des pays puissants et que ceux-ci désiraient les assujétir pour en former des états tampons – l'art militaire des Roumains devait être et fut un art défensif, essayant d'utiliser un maximum de moyens. Ce maximum de moyens était surtout un effectif maximum de combattants. Or l'effectif maximum des combattants ne pouvait être obtenu par des mercenaires, les pays n'ayant pas assez de ressources pour les payer, et, la tradition locale s'y opposant. Il fallait recourir aux combattants que pouvaient fournir les pays mêmes. La tradition constante depuis les temps les plus reculés était la levée en masse. Pour que cette levée en masse fut acceptée par les Roumains, il fallait que ceux-ci soient coinvaincus de la nécessité qu'il y avait de répondre à tous les appels aux armes. [...] Mais en dehors de la tradition il fallait que la masse des combattants – les paysans – eussent un intéret plus grand à défendre les états, les organisations sociales et politiques auxquelles ils appartenaient tels qu'ils étaient organisés, que de se soumettre à une domination étrangère. Or l'état du paysan roumain au XVème siècle était de beaucoup supérieur à celui des paysans sujets des couronnes hongroise et polonaise et à ceux appartenant aux pays assujètis par les Tatares et les Turcs » (Radu Rosetti, *Essais sur l'art militaire des Roumains*, p. 74).

În secolul următor, exceptând luptele pentru tron sau luptele ofensive purtate de Petru Rareş, Ioan Vodă cel Viteaz şi Aron Tiranul, tactica şi strategia armatelor moldoveneşti nu vor suferi modificări esenţiale.

În secolul al XV-lea, armata moldovenească era în general dotată cu armament şi instruită la un nivel comparabil cu cel al armatelor polonă, maghiară şi otomană. Începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea, o dată cu pierderea independenţei ţării, cu generalizarea întrebuinţării armelor de foc portative (archebuze, muschete, pistoale) şi a folosirii unor noi tactici de luptă în apusul şi centrul Europei, armata moldovenească decade. Ea nu va reuşi să se doteze la nivelul armatelor polonă sau otomană cu arme de foc, tactica şi strategia sa va fi influenţată prea puţin sau de loc de noile metode de ducere a războiului apărute în vestul Europei, remarcându-se în principal prin vitejia individuală a luptătorilor şi prin folosirea masivă a cavaleriei într-o vreme în care această armă cedase deja întietatea în vestul şi centrul Europei în favoarea infanteriei.

Decăderea armatei moldoveneşti din această perioadă se datorează atât pierderii independenţei ţării, cât şi faptului că statele din estul Europei au ratat aşa-zisa „primă revoluţie militară“, desfăşurată în vestul Europei în perioada 1550-1650, conform opiniei lui Michael Roberts, între 1500-1800, conform opiniei exprimate de Geoffrey Parker[10]. Această „revoluţie militară“ s-a caracterizat prin dezvoltarea artileriei, în bună parte datorită scrierilor inovatoare privind balistica ale italianului Tartaglia, a armelor de foc portative, a unor noi tactici şi strategii etc. Ea a permis declanşarea procesului de cucerire şi colonizare a lumii de către statele din vestul Europei[11].

Departe de a deveni un instrument de cucerire, oastea moldovenească a fost, în combinaţie cu o politică internă bine chibzuită şi o diplomaţie suplă, instrumentul esenţial folosit de Ştefan cel Mare pentru apărarea independenţei ţării. Bazându-se pe această oştire, „marele voievod român s-a angajat într-o luptă care implica un uriaş efort militar şi politic, mobilizarea tuturor resurselor romă-

[10] John Childs, *The Military Revolution I. The Transition to Modern Warfare*, în Charles Townshend (Editor) *The Oxford Illustrated History of Modern War*, Oxford University Press, 1997, p. 19. Consideraţii esenţiale privind rolul acestui tip de revoluţie în devenirea istorică a puterilor europene în Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, New York, Vintage Bools Edition, 1989, pp. 36, 45, 56.

[11] "The expansion of the West was also facilitated by the superiority in organization, discipline, and training of its troops and subsequently by the superior weapons, transport, logistics, and medical services resulting from its leadership in the Industrial Revolution. The West won the world not by the superiority of its ideas or values or religion (to which few members of other civilizations were converted) but rather by its superiority in applying organized violence. Westerners often forget this fact; non-Westerners never do" (Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Touchstone Books, London. New York. Sidney, Tokyo, Toronto. Singapore, 1998, p. 51).

neşti, găsirea unor forme şi metode noi de acţiune la scară strategică şi tactică, în sfârşit o amplă politică de alianţe pe plan internaţional"[12]. Veridicitatea acestei aprecieri este confirmată cu prisosinţă de mărturiile cronicarilor şi ale istoricilor poloni contemporani.

*

Personalitatea şi calităţile militare ale lui Ştefan cel Mare sunt prezentate elogios în scrierile polone din secolele XVI-XVII. Prelatul **Jan Długosz** (1415-1480), în celebra sa lucrare *Historia Polonica*[13], îi face lui Ştefan cel Mare la fel de celebrul portret în stilul panegiriştilor antici, insistând mai cu seamă asupra calităţilor sale militare: „O, bărbat demn de admirat, întru nimic inferior comandanţilor eroi, pe cari atât de mult îi admirăm; acesta în vremea noastră este cel dintâi dintre principii lumii, care a repurtat asupra turcilor o biruinţă aşa de măreaţă (cea de la Vaslui-Podul Înalt, nota ns.). După judecata mea, el este cel mai vrednic ca să i se încredinţeze şefia şi conducerea întregei lumi şi mai ales funcţia de şef suprem şi comandant în contra Turcilor prin o sfătuire, învoială şi hotărîre a tuturor creştinilor, fiindcă alţi regi şi principi catolici sunt aplecaţi spre trândăvie, plăceri lumeşti sau războaie civile"[14].

Medicul, istoricul şi geograful **Matei de Miechów**, numit şi **Miechowita** (1457-1523) ne-a lăsat în opera sa *Chronica Polonorum*, apărută în două ediţii la Cracovia (1519 şi 1521), un portret elogios al eroului moldovean, pe care îl considera „norocos, isteţ şi viteaz", „bărbat triumfal şi victorios", „biruitor al tututor duşmanilor"[15].

Cartograful şi istoriograful oficial al regelui polon Sigismund I cel Bătrân (1506-1548), **Bernard Wapowski** (1450?-1535) a scris o operă intitulată *Chronica Polonorum*, ce tratează istoria Poloniei în perioada 1480-1535. Vorbind despre expediţia sultanală a lui Baiazid II din anul 1484, soldată cu cucerirea

---

[12] Vasile Milea, Ştefan Pascu et al. (coordonatori), *Istoria militară a poporului român*, vol. II, Bucureşti, Editura Militară, 1986, p. 363.

[13] *Ioannis Dlugossi seu Longini canonici quondam Cracoviensis Historiae Polonicae Libri XII etc.*, tom I., Lipsca, 1711; tom II, *Ioannis Dlugosi sev Longini etc. Historiae Polonicae liber XIII et ultimus etc.*, Lipsca, 1712.

[14] *O virum admirabilem, heroicis ducibus, quos tantopere admiramur, nihilo inferiorem; qui sub nostra aetate tam magnificam victoriam, inter principes mundi primus ex Turco retulit. Meo iudicio dignissimus, cui totius mundi principatus et imperium et praecipue munus imperatoris et ducis contra Turcum, communi Christianorum consilio, consensu et decreto, aliis regibus et principibus catholicis in desidiam et voluptates, aut in bella civilia resolutis, committeretur* (*Apud* I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Ian Długosz*, Iaşi, 1926, p. 56, text latin şi traducere românească). Vezi şi traducerile uşor diferite ale acestui pasaj în N. Orghidan, *Ce spun cronicarii streini despre Ştefan cel Mare*, Craiova, 1915, p. 18 şi I. Ursu, *op. cit.*, p. 94.

[15] *Apud* N. Orghidan, *op. cit.*, p. 36.

Chiliei şi Cetăţii Albe şi despre „marea putere" a sultanului, acesta îl consideră pe voievodul moldovean drept „mare războinic" (*magnus bellator*) care nu le-a permis turcilor până atunci să se stabilească permanent la nord de Dunăre[16]. Descriind împrejurările în care Ştefan cel Mare a prestat personal la Colomeea omagiu vasalic regelui polon Cazimir IV (15 septembrie 1485), Bernard Wapowski îl numeşte din nou pe Ştefan „principele şi războinicul cel mai vestit din acel timp" (*princeps et bellator ea tempestate famigeratissimus*), care i-a înfrânt pe turci, maghiari, munteni şi tătari[17]. Ulterior, cu prilejul descrierii împrejurărilor morţii acestui rege (1492), Ştefan cel Mare este calificat drept *preclarum bellatorem et Turcorum tropheis famigeratissimum*[18]. În sfârşit, descriind împrejurările morţii domnului moldovean, învăţatul polon consideră că acesta a fost un războinic viteaz, viclean (şiret) şi norocos (... *strenuus sane, astutus et fortunatus bellator*), dotat cu virtuţi de erou (*heroici virtutibus preditus*)[19].

În opera *Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum*, publicată în primă ediţie la Basel în anul 1555, **Martin Cromer** (1512-1589) îl considera pe Ştefan cel Mare „bărbat în toate veacurile vrednic de aducere aminte pentru mărirea sufletului său, pentru isteţimea sa, pentru priceperea sa în ale războiului şi pentru norocoasele sale războaie împotriva Turcilor, Ungurilor, Polonilor şi Tătarilor"[20].

Cronicarul **Martin Bielski** (cca. 1495 – 18 decembrie 1575) a redactat o cronică universală (*Kronika wszystkiego świata* = Cronica lumii întregi), din care un volum se referea la istoria Poloniei până în anul 1548. Fiul său, **Ioachim Bielski** (1540 – 8 ianuarie 1599) a prelucrat volumul relativ la istoria Poloniei, i-a adăugat informaţii noi şi l-a publicat în 1597 sub numele tatălui său, Martin Bielski[21]. Cu prilejul depunerii omagiului vasalic la Colomeea, se arată că Ştefan a fost „mare luptător, care pe turci, tătari şi unguri i-a învins"[22], fiind ulterior portretizat drept „domn războinic şi norocos" care „... deşi avea o ţară mică, fiecare

---

[16] *Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochoniec*, część ostatnia (Cronicile lui Bernard Wapowski din Radochoniec, ultima parte), Cracovia, 1874, p. 2: *Anno humane salutis 1484 magna erat Paiazeti potentia et major, quam ut Stephanus Moldaviae palatinus ei posset ire oviam magnus alioquin bellator: qui antea ingentibus preliis Turcos straverat et citra Istrum consistere non permittebat.*

[17] *Ibidem*, pp. 3-4.

[18] *Ibidem*, p. 14.

[19] *Ibidem*, p. 53.

[20] *Apud* N. Orghidan, *op. cit.*, p. 65.

[21] Bielski Marcin, *Kronika polska nowo przez Joach. Bielskiego syna jego wydana* (Cronica polonă editată din nou de fiul lui, Joachim Bielski, Cracovia, 1597. Informaţiile referitoare la geneza cronicii, în studiul fundamental al lui Gheorghe Duzinchievici, *Războiul moldo-polon din anul 1497. Critica izvoarelor*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. VIII, 1975, p. 11

[22] G.I. Nastase, *Istoria moldovenească din Kronika Polska a lui Bielski (traducere)*, în „Cercetări Istorice" (Iaşi), nr. 1, 1925, p. 126.

istorie îl poate pune în rând cu cei mai mari şi mai faimoşi căpitani: de aceea şi Moldovenii [...] pentru vitejia lui nespusă îl țin de sfânt"[23].

Autorul polon al *Cronicii moldo-polone*, scrisă probabil în perioada 1564-1565[24], considera că domnul moldovean „era un om viteaz, norocos şi evlavios" (*czloviek bil valeczni, fortunni i nabozny*)[25].

Oşteanul şi prelatul **Maciej Stryjkowski** (1547-1582?) a inserat în ampla sa cronică[26] o serie de considerații despre Ştefan cel Mare, foarte asemănătoare cu cele ale lui Wapowski şi Bielski. În plus, el inserează ştirea interesantă, greu de verificat, conform căreia „... moldovenii şi muntenii cântă mereu la toate adunările lor pe scripci sârbeşti, rostind în limba lor «Ştefan, Ştefan voievod, Ştefan. Ştefan voievod a bătut pe turci, a bătut pe tătari, a bătut pe unguri, pe ruşi şi pe poloni»"[27].

*

Din punct de vedere temporal şi cantitativ, informațiile cronicarilor poloni referitoare la istoria militară a Moldovei din vremea lui Ştefan cel Mare pot fi grupate în două mari categorii: informații privind războaiele voievodului cu turcii, tătarii, muntenii şi maghiarii; informații privind războiul moldo-polon din 1497. Spre deosebire de celelalte războaie ale eroului moldovean, campania din 1497 este prezentată mult mai detaliat în cronistica polonă. *Mutatis mutandis*, această prezentare asimetrică a istoriei Moldovei medievale se găseşte şi în lucrările reprezentative ale istoriografiei polone contemporane.

Compoziția socială a oştirii lui Ştefan cel Mare este reliefată de scrierile lui Jan Długosz şi Bernard Wapowski. Cu prilejul descrierii preliminariilor campaniei maghiare din 1467 în Moldova, Długosz arată că domnul moldovean „nu numai pe ostaşi şi pe boieri, ci chiar şi pe țărani îi strânse la arme, învățând pe

[23] *Ibidem*, p. 132.

[24] *Cronicile slavo-romîne din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută şi completată de P.P. Panaitescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1959, p. 165. P.P. Panaitescu respinge ipoteza avansată de I. Bogdan că autorul acestei cronici ar putea fi diplomatul polon Nicolae Brzeski (*Ibidem*).

[25] *Ibidem*, p. 182 (textul polon la p. 172).

[26] *Która przed tya nigdy świątla nie widziala. Kronika Polska, Litewska, Zmódska i wszyszkiey Rusi kijowskiej, Moskiewkiej, Siewerskiej, Wolhińskiej, Podolskiej, Podlaskiej etc. i rozmait przypadko woienne y domowe*... (Cronică acum întâi dată la lumină a Poloniei, Litvaniei, Samogiției şi a toată Rusia Kieveană, Moscovită, a Sieverului, Voliniei, Podoliei, Polesiei etc. precum şi a diferite întâmplări războinice şi casnice...), Königsberg, 1582. *Apud* Maria Holban (redactor responsabil), *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1970, p. 447.

[27] *Ibidem*, p. 454.

fiecine să-şi apere patria“[28], arătând totodată că în celebra bătălie de la Vaslui Ştefan a avut „vreo 40.000 de luptători, dintre care cea mai mare parte erau ţărani“[29]. Bernard Wapowski arată că după începerea asediului Sucevei de către forţele regelui Jan Olbracht în 1497, voievodul Moldovei a dat poruncă să fie prinse armele pentru apărarea patriei, a soţiei şi copiilor, întocmind o oaste formată din nobili (boieri) şi oameni de rând (ţărani), cifrată la 40.000 de ostaşi. Acesta nădăjduia şi în ajutoarele oferite de turci, tătari, unguri şi munteni, aşteptând ocazia de a întreprinde ceva de folos[30].

Strategia folosită de Ştefan cel Mare de a slăbi şi demoraliza oştile adverse în special prin hărţuire şi distrugerea proviantului şi a furajelor este bine surprinsă de cronicarii poloni medievali. Długosz menţionează că înainte de bătălia de la Baia, voievodul Moldovei „nu cuteză să se lase în luptă deschisă, ci îl hărţui mereu (pe Matei Corvin, nota ns.) din locuri ascunse şi pline de curse timp de vre-o 40 de zile...“[31]. Bielski arată că înainte de bătălia de la Vaslui eroul moldovean „... mai mult prin dibăcie decât prin putere ademenea şi lovea din toate părţile oastea mare şi înspăimântătoare a Turcilor; mai ales prin aceea i-a slăbit că în ţara de jos pe unde aveau să treacă Turcii a nimicit din vreme totul, arzând până şi iarba, din care cauze Turcii şi caii lor gingaşi periau de foame“[32]. Maciej Stryjkowski oferă o descriere foarte asemănătoare a acestui tip de tactică[33].

Descriind atacul de diversiune al tătarilor conduşi de Eminek Mârza ce a precedat bătălia de la Războieni, Długosz arată că moldovenii au ars în prealabil „toate bucatele şi fâneţele“, după care i-au înfrânt pe tătari. Ulterior Ştefan i-a hărţuit pe turci, „în ciocniri singuratice, din pădurile în cari se se retrase adânc cu ai săi, bătea adesea mai ales pe cei care mergeau după nutreţ“[34].

Bernard Wapowski descrie admirabil acţiunile de hărţuială aplicate de Ştefan în 1497 armatei polone care asedia infructuos Suceava. Astfel, el i-a lovit de mai multe ori pe cei însărcinaţi cu aprovizionarea cu furaje şi a interceptat drumul pe care trebuiau să sosească proviziile din Polonia cu numeroşi călăreţi, astfel încât

---

[28] N. Orghidan, *op. cit.*, p. 9.

[29] *Ibidem*, p. 16.

[30] *Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochoniec*, p. 27: *Ipse ex Moldavis quantum maximum potest parat exercitum ex nobilitate sue gentis et agrestibus omnes arma capere pro patriae, coniugum ac liberorum salutem imperat. Quadraginta armatorum milia contrahit; auxiliaries Turcorum, Tartarorum, Ungarorum ac Mulctanorum copias intra sua tutus memora, prestolatur occasione rei bene gerendi expectat.*

[31] N. Orghidan, *op. cit.*, p. 10.

[32] G.I. Nastase, *op. cit.*, p. 123.

[33] Maria Holban (redactor responsabil), *op. cit.*, pp. 452-453: „... în Ţara de Jos el (Ştefan cel Mare, nota ns.), pe unde urmau să treacă turcii, el însuşi arsese totul, o înfometase şi arsese iarba cu foc, pentru care fapt şi caii lor neînvăţaţi cu greutăţile au pierit de foame“.

[34] N. Orghidan, *op. cit.*, pp. 25-26.

tabăra regelui polon (de la Suceava, nota ns.) părea împresurată şi începuse (acolo) să se simtă foametea[35].

Tactica oştii moldoveneşti din vremea lui Ştefan cel Mare este bine surprinsă de cronicarii poloni, care descriu o serie de procedee specifice executate sau concepute de către aceasta: înțelegerea secretă cu locuitorii dintr-o cetate asediată; **lupta cu unitățile de cavalerie descălecate**[36]; aprinderea prin surprindere a cantonamentelor de noapte ale adversarilor; atacul de flanc; încercuirea; folosirea combinată a cavaleriei grele cu cavaleria (sau infanteria?!) uşoară; ambuscada într-un teren împădurit.

Jan Długosz arată că la cel de-al doilea asediu al Chiliei (1465), moldovenii „deschizând cu voia cetățenilor o poartă, dar aşa ca să nu pară că e trădare la mijloc, ocupă oraşul în miez de noapte"[37]. Acelaşi autor consemnează că în lupta de noapte celebră purtată împotriva regelui Matei Corvin „Ştefan voevod [...] socotind că a sosit timpul, când cu puțini să poată bate pe cei mulți, lăsându-şi caii şi sarcinile în tabără sosi cu pedestraşi uşori la Baia"[38], unde a trimis oameni „care să dea foc oraşului din câteva părți"[39]. Martin Bielski observă că acest ultim procedeu a mai fost folosit de moldoveni după ambuscada parțial reuşită din Codrul Cosminului: „într-o noapte fiind vânt, ei (moldovenii, nota ns.) au aprins iarba în jurul taberei noastre, care n-a ars numai fiindcă ai noştri (polonezii, nota ns.) au cosit repede iarba dimprejur[40]. În opera aceluiaşi autor se înregistra faptul că Ştefan „nu îndrăznea să se lovească față în față cu Matiaş, deoarece puterile îi erau mai mici, ci îl lovea numai de la aripi"[41], iar înainte de lupta de la Valea

---

[35] *Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochoniec*, pp. 27-28: „...pabulatoribus Polonis infesta omnia reddere, sepius cum eis decertare, viam, que ex Polonie regno ducebat et per quam commeatus in castra regia advehi debebat, numeroso equitatu insedit et omnia intercepit, ut regis Poloni obsessa esse viderentur, famesque propterea sentiri cepta sit."

[36] „Moldovenii au luptat toți pe jos, cum au făcut-o la Baia, la Valea Albă, şi cum o făceau în *mod normal, atât ei cât şi cei din Țara Românească. Şi aci se pune fireşte o întrebare: de ce Moldo*venii cari [...] dispuneau de cai îndestulători spre a fi toți călări, cai de cari se foloseau în marşuri, descălecau în momentul luptei şi dădeau lupta pe jos? Cauza este că Românii fiind săraci, nu puteau avea puternicul armament defensiv (armuri, zale etc.) pe care le aveau nobilii poloni şi unguri şi garda sultanului, şi că prin urmare nu puteau rezista călări, în câmp deschis, izbirii cavalerilor duşmani" (Radu Rosetti, *Istoria artei militare a românilor până la mijlocul veacului al XVII-lea*, p. 161). Observăm totuşi că necesitățile câmpului tactic (existența unui teren strâmt sau accidentat) au impus deseori şi cavaleriei grele să lupte descălecată.

[37] N. Orghidan, *op. cit.*, p. 8. Ilie Minea se îndoieşte de veridicitatea acestei ştiri deoarece „cea mai veche cronică moldovenească nu ştie nimic despre o înțelegere între locuitorii din Chilia şi domnul moldovenesc, nici despre o predare de bunăvoie a cetății" (I. Minea, *op. cit.*, p. 45).

[38] N. Orghidan, *op. cit.*, p. 14.

[39] *Ibidem.*

[40] G.I. Nastase, *op. cit.*, p. 130.

[41] *Ibidem*, p. 122.

Albă „neputându-le da (turcilor, nota ns.) luptă deschisă, numai din colţuri îi loveşte“[42]. În lupta de la Baia, Ştefan şi-a dispus oştenii „în cerc în jurul târguşorului“[43] unde erau cantonaţi maghiarii, pentru ca după victoria de la Vaslui, să-i propună regelui Cazimir IV o vastă operaţie comună de încercuire a turcilor[44].

Folosirea combinată a cavaleriei grele cu cavaleria (infanteria?!) uşoară de către Ştefan cel Mare este menţionată de către Bernard Wapowski. După depunerea jurământului de vasalitate de la Colomeea, Cazimir IV îi oferă lui Ştefan cel Mare 3.000 de cavaleri „cataphractari“, pe care îi aşeza în spatele liniei de luptă, pentru a oferi moldovenilor, în caz că aceştia ar fi dat înapoi în faţa turcilor, un loc sigur de retragere. Turcii se îngrozeau (*horrebant*) de vederea cataphractarilor poloni mult mai bine înarmaţi, moldovenii îşi recăpătau curajul şi îi reatacau pe turci, masacrându-i[45].

Stanisław Sarnicki (1530-1598?), în lucrarea sa *Stanislai Sarnicii Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Litvanorum libri VIII*, sugerează că binecunoscuta acţiune de nimicire a corpului de cavaleri mazovieni întreprinsă de vornicul Boldur la Lenţeşti a avut succes, mazovienii „necunoscând felul acelor (al moldovenilor, nota ns.) de luptă prin păduri“[46]. Războiul moldo-polon din 1497, amplu descris de către Matei de Miechów, Bernard Wapowski şi Martin Bielski, tratat exhaustiv din punctul de vedere al desfăşurărilor militare de către Gh. Duzinchevici[47], reprezintă un exemplu tipic de folosire de către moldoveni a principiilor luptei de ambuscadă într-un teren împădurit. Prezentarea punctelor de vedere recente ale istoricilor poloni asupra acestui război va fi făcută în ultima parte a acestei lucrări.

* * *

În mod firesc, personalitatea lui Ştefan cel Mare i-a preocupat îndeaproape pe istoricii poloni contemporani. Istoricul militar Zdisław Spieralski consideră că „*Ştefan, excelent comandant şi organizator, are merite uriaşe în dezvoltarea for*ţelor armate ale Moldovei şi ale artei militare“[48], realizând o „reconstrucţie radicală“ a sistemului militar moldovenesc[49]. După prezentarea amplă – şi corectă –

[42] *Ibidem*, p. 124.
[43] *Ibidem*, p. 122.
[44] Ştefan îi transmitea regelui polon „că el acest plan şi-a făcut: să nu se lase nicidecum la luptă deschisă cu un duşman aşa de puternic şi aşa de numeros, ci retrăgându-se puţin câte puţin până la Cameniţa, să înconjoare pe duşman şi să-l prindă la mijloc“ (N. Orghidan, *op. cit.*, p. 19).
[45] *Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochoniec*, pp. 4-5.
[46] N. Orghidan, *op. cit.*, p. 68 (date despre autor) şi 69.
[47] Gheorghe Duzinchevici, *op. cit.*, pp. 16-58, *passim*.
[48] Zdisław Spieralski, *op. cit.*, p. 43.
[49] *Ibidem*, p. 44.

a organizării armatei lui Ştefan cel Mare, autorul subliniază un fapt îndeobşte ştiut de comandanţii militari ai Coroanei polone: „cavaleria moldovenească se remarca prin armamentul uşor şi prin rapiditatea în luptă"[50].

Autorul polon prezintă în fraze de mare fineţe chintesenţa strategiei militaro-diplomatice ştefaniene, care a adus Moldovei medievale succese remarcabile. Astfel, victoriile lui Ştefan împotriva unor state cu un număr mai mare de locuitori, resurse mai mari şi o mai bună organizare militară sunt explicate prin existenţa în Moldova a unui număr mare de ţărani liberi. Datorită acestui fapt, Ştefan a dispus de o armată estimată la „maxim aproximativ 50.000 oameni". Totodată, se arată că Ştefan nu a fost niciodată asediat într-o cetate sau oraş, ci a tins către menţinerea deplinei libertăţi de mişcare pentru a-şi mobiliza supuşii, luptele de hărţuială pregătind terenul pentru bătălia decisivă. Moldova nu avea suficiente forţe pentru a ocupa un teritoriu pentru mai mult timp, succesele din Pocuţia, de scurtă durată, datorându-se ineficienţei Poloniei. În finalul analizei sale, Zdisław Spieralski conchide că statul lui Ştefan cel Mare, deşi ameninţat de vecini puternici, „nu o dată" i-a ameninţat şi el, datorită „ambiţioasei şi foarte elasticei politici externe" a voievodului care a ştiut, fiind înconjurat de trei puteri – Ungaria, Turcia, Polonia – să aibă două ca aliaţi, fiind în luptă deschisă cu a treia putere[51].

Tomul al III-lea al lucrării reprezentative *Wielka Historia Polska* (Marea istorie a Poloniei), intitulat *Dzieje Polski Późnośredniowiecznej 1370-1506* (Istoria Poloniei Medievale Târzii), apărut la Cracovia în 1998, oferă amănunte interesante privind împrejurările politico-diplomatice şi militare ale depunerii de către Ştefan a omagiului de vasalitate de la Colomeea şi totodată, privind declanşarea şi desfăşurarea conflictului din 1497.

După pierderea Chiliei şi a Cetăţii Albe, Ştefan a decis să depună jurământul de vasalitate. În continuare, se arată că nobilimea polonă nu era interesată să pornească într-o expediţie dincolo de hotarele statului, iar armata lituaniană trebuia să păzească hotarul dinspre tătari şi statul moscovit. Cei 3.000 de mercenari trimişi în ajutorul lui Ştefan au contribuit la victoria de la Cătlăbuga, „dar cu aceasta rolul lor s-a încheiat". În anul 1486, el nu a mai primit nici un ajutor de la Polonia, astfel că „dezamăgit profund", el s-a plasat în anii următori în rândul adversarilor Poloniei. Lipsit total de sprijin extern, el s-a recunoscut în 1486 tributar sultanului. Teoretic, acest fapt nu însemna ruperea de subordonarea faţă de Regatul Polonez, dar o făcea iluzorie[52]. „Supărarea lui Ştefan s-a îndreptat cu toată forţa împotriva Poloniei", deoarece între panii din Małopolska existau par-

---

[50] *Ibidem*, p. 45.

[51] *Ibidem*, pp. 46-47.

[52] Jan Pieszczachowicz (redactor şef), *Wielka Historia Polska* (Marea istorie a Poloniei), tom 3 (redactor Krzysztof Baczkowski), *Dzieje Polski Późnośredniowiecznej 1370-1506* (Istoria Poloniei Medievale Târzii), p. 246.

tide care declarau deschis necesitatea încorporării Moldovei la teritoriile Coroanei polone. În continuare, se arată că Ştefan l-ar fi trimis în Pocuţia „pe unul din comandanţii săi pe nume Muha", care i-a aţâţat pe ţăranii (se subînţelege ortodocşi) împotriva nobilimii. Răscoala împotriva nobililor s-a extins din Pocuţia în Podolia, Şipeniţ, Bucovina şi nordul Moldovei. Căutând adăpost la Ştefan, Muha este închis la Suceava. În urma acestei acţiuni, unul din fiii lui Petru Aron se obliga, la 19 iulie 1490, să plătească Poloniei un tribut de 1.000 ducaţi în cazul în care va fi pus domn în Moldova[53].

Descriindu-se preliminariile declanşării campaniei din 1497, se arată că Ungaria era gata să coopereze cu Polonia în proiectata campanie antiotomană, cu condiţia ca aceasta să se facă în înţelegere cu Ştefan, vasalul lor, iar „îndoielile (părţii polone, nota ns.) referitoare la caracterul vasalităţii voievodului au făcut ca planificatul război turcesc să se transforme în conflictul polono-moldovenesc. Aşa că, în istoriografia secolului al XVI-lea, ca şi în aceea a secolelor XIX-XX, au apărut diferite păreri privitoare la scopurile expediţiei de la Marea Neagră din 1497. Unii cercetători erau de părere că Olbracht, sub deviza cruciadei antiturceşti, masca doar intenţia îndepărtării voievodului trădător de pe tron şi urcării în locul lui a prinţului Zygmunt (Sigismund, nota ns.). Alţii considerau că expediţia a fost făcută în scopul de a redobândi Chilia şi Cetatea Albă şi de a-i îndepărta pe turci de la graniţele Poloniei şi Lituaniei, şi doar neloialitatea lui Ştefan i-a obligat pe poloni să întoarcă armele împotriva lui. Incertitudinile de mai sus nu pot fi tranşate până la capăt, totuşi ambele atitudini nu se exclud reciproc, problema turcă şi cea moldovenească fiind strâns legate între ele. Chiar dacă scopul lui Olbracht ar fi fost doar înlocuirea lui Ştefan cu Zygmunt, conflictul cu Turcia ar fi fost inevitabil. Deviza redobândirii Chiliei şi Cetăţii Albe era destul de populară în Polonia, căci ocuparea lor de către turci a influenţat negativ situaţia economică a Poloniei. Tendinţa de a-i îndepărta pe otomani din cele două cetăţi era pe deplin justificată"[54].

Veştile despre pregătirile polone l-au îngrijorat pe Ştefan, care a declarat că e gata să acţioneze împreună cu oastea Coroanei din momentul în care ea se va afla pe malul Dunării[55]. În continuare, se încearcă acreditarea tezei că Ştefan şi-a dovedit „felonia" faţă de Jan Olbracht, făcând inevitabil conflictul cu acesta.

„Comparând potenţialul militar al Poloniei şi Turciei în contextul presupuselor planuri de a-l urca pe tronul voievodal pe prinţul Zygmunt, (Ştefan) a decis totuşi, în momentul decisiv, să treacă de partea sultanului. Deci, l-a anunţat pe Baiazid al II-lea de pregătirile militare poloneze. În consecinţă, încă înainte de începerea expediţiei, turcii, tătarii şi moldovenii au pustiit împrejurările Colo-

[53] *Ibidem*, p. 247.
[54] *Ibidem*, p. 289.
[55] *Ibidem*, p. 290.

meii şi Haliciului. La începutul lui august, când armata polonă a trecut graniţa Moldovei, solii voievodului l-au declarat (pe acesta, nota ns.) supus turc, iar lui Olbracht i-au cerut să-şi retragă imediat armata. Regele a considerat acea declaraţie drept încălcare a fidelităţii vasalului şi solii au fost închişi la Lvov. Campania nu putea fi continuată fără înfrângerea lui Ştefan: războiul turcesc s-a transformat deci în unul moldovenesc"[56].

În continuare, este descrisă binecunoscuta tactică de hărţuială aplicată de Ştefan, care mobilizase circa 18.000 supuşi şi obţinuse ajutoare cifrate la aproximativ 10.000 turci, tătari şi munteni, la care s-au adăugat 12.000 de unguri conduşi de voievodul Transilvaniei Bartholomeo Dragffy. În acest fel „s-a ajuns la o alianţă turco-tătaro-munteano-moldo-maghiară unică în felul ei, împotriva Poloniei"[57].

Neglijând avertismentul lui Ştefan după încheierea păcii mediate de maghiari de a nu se întoarce în ţară prin Bucovina, „regele şi-a îndreptat marşul de întoarcere prin locurile muntoase şi împădurite ale Bucovinei. Aici, la Codrii Cosminului, în ziua de 26 octombrie, în locuri strâmte şi împădurite, detaşamentele poloneze dezarmate şi întinse în lungi coloane au fost atacate de aliaţii truci, tătari şi munteni ai lui Ştefan. La atac a participat şi populaţia locală, exasperată de prădăciunile anterioare ale polonezilor"[58].

La finalul descrierii acestei campanii, se conchide că pierderile polonilor nu au fost foarte mari, aceştia reuşind să-şi salveze întreaga artilerie, iar tradiţia ulterioară a dat dimensiuni uriaşe acestei înfrângeri militare, concretizate de zicala „pe vremea regelui Olbracht a pierit nobilimea/şleahta" (Za króla Olbrachta wyginęła szlachta)[59].

Într-o lucrare reprezentativă a istoriografiei polone, aflată la a şasea ediţie în 1999, sunt oferite câteva date succinte – sensibil deformate din punct de vedere al interpretării adevărului istoric – privitoare la conflictul moldo-polon din 1497.

---

[56] *Ibidem*, p. 291. A se vedea totuşi relatarea cu totul contrară a cronicarului Bielski, care arată că Ştefan „trimiţând iscoade să afle unde-i regele Albrecht (Jan Olbracht, nota ns.), Ştefan a văzut că ai noştri au pornit de la Lwow spre Pocuţia şi nu spre Cameniţa, pe unde trecea drumul cel mai scurt spre Chilia şi Cetatea Albă. A trimis atunci Ştefan trei soli dintre cei mai de frunte, ca să-l întrebe pe rege, dacă intră în Moldova ca prieten sau ca vrăjmaş. Căci dacă merge împotriva Turcilor, atunci putea să ia alt drum, mai scurt, spre Chilia, pe care drum Ştefan e gata să trimită hrană, însă dacă a venit să cucerească Moldova îi va părea regelui totdeauna rău de aceasta. Regele s-a supărat pentru această solie îndrăzneaţă şi a poruncit să puie mâna pe soli şi să-i trimită la Lwow, călcând astfel un drept recunoscut de toată lumea că solul e slobod pretutindeni" (G.I. Nastase, *op. cit.*, pp. 127-128).

[57] Jan Pieszczachowicz (redactor şef), *Wielka Historia Polska*, tom 3, *Dzieje Polski Późnośredniowiecznej 1370-1506*, p. 291.

[58] *Ibidem*, pp. 291-292.

[59] *Ibidem*, p. 292. Cel puţin o parte a artileriei polone a fost pierdută (Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, pp. 57-58).

Astfel, se arată că „de la începuturile domniei sale, Jan Olbracht a planificat o mare expediţie împotriva Turciei, cu gândul şi la ţărmul Mării Negre. Poate că a intenţionat şi să-l urce pe tronul Moldovei pe fratele său mai tânăr Zygmunt. Când în 1497 a intrat în Moldova, în fruntea cavalerilor polonezi, voievodul Ştefan cel Mare s-a declarat vasal al turcilor. Faţă de aceasta, monarhul a trecut la asediul Sucevei, totuşi sub presiunea Ungariei a trebuit să se retragă. În pădurile Bucovinei, detaşamentele moldoveneşti au atacat pe cei în retragere şi le-au provocat mari pierderi. Atunci a apărut zicala „pe vremea regelui Olbracht a pierit nobilimea/şleahta". Înfrângerea lui Olbracht a zguduit societatea poloneză, cu atât mai mult cu cât incursiunile tătarilor şi moldovenilor, ce se repetau de la victoria lui Ştefan, distrugeau zonele de frontieră ale Regatului Poloniei"[60].

În lucrarea recentă (2002) semnată de Stanisław Szczur, *Historia Polski średniowiecze* (Istoria Poloniei medievale), sunt inserate câteva consideraţii interesante relative la politica de echilibru între marile puteri încercată de către Ştefan cel Mare. Arătând că în anul 1457 acesta a devenit domn al Moldovei, autorul conchide că „el (Ştefan, nota ns.), ce-i drept, recunoştea formal suzeranitatea regelui (polon, nota ns.), dar se sustrăgea de la depunerea jurământului de vasalitate; profitând de conflictul polono-maghiar dorea să obţină independenţa, manevrând cu abilitate între Turcia, Polonia şi Ungaria"[61]. În continuare, se arată că armatele sultanului au cotropit în 1476 Moldova, au înfrânt armata lui Ştefan şi au pătruns în Podolia, aceste evenimente arătând contemporanilor că „angajată în conflicte dinastice, monarhia jagiellonă nu este în stare să garanteze securitatea vasalilor săi"[62]. După căderea Chiliei şi a Cetăţii Albe, domnul Moldovei a acceptat să presteze omagiul vasalic la Colomeea, a obţinut nişte mercenari (cei 3.000 de călăreţi cuirasaţi, nota ns.), fiind nevoit în 1486 să încheie un acord cu sultanul şi să-i plătească 4.000 de ducaţi[63].

La finele acestei analize, câteva concluzii se impun cu necesitate. Arta militară a moldovenilor din a doua jumătate a secolului al XV-lea a fost întru totul comparabilă cu arta militară a vecinilor lor, decăderea militară urmând abia în secolul următor, ca o consecinţă a pierderii independenţei ţării şi a ratării „primei revoluţii militare" (vezi *supra*). Cronicile medievale polone conţin referiri interesante privitoare la calităţile militare ale lui Ştefan cel Mare, compoziţia socială, strategia şi tactica oştii sale. Aceste referiri sunt incomplete, pentru reconstituirea tabloului militar întreg al Moldovei din a doua jumătate a secolului al XV-lea fiind necesară coroborarea acestora cu informaţiile oferite de izvoarele interne şi de alte surse externe. Această situaţie se datorează cel puţin parţial, în

[60] Alicja Dybkowska, Jan Żaryn, Małgorzata Żarin, *op. cit.*, p. 75.
[61] Stanisław Szczur, *op. cit.*, p. 537.
[62] *Ibidem.*
[63] *Ibidem.*

opinia noastră, faptului că autorii medievali poloni care fac referiri la aspectele militare ale domniei lui Ştefan cel Mare, fie nu au fost oşteni de meserie, fie au fost (cazul lui Maciej Stryjkowski) dar, nefiind contemporani cu evenimentele, s-au inspirat din informaţiile – inevitabil imprecise şi incomplete – oferite de către înaintaşii lor nemilitari.

Istoriografia polonă contemporană continuă să susţină un punct de vedere divergent faţă de cel al istoriografiei române în ceea ce priveşte războiul moldo-polon din 1497, considerând că Ştefan cel Mare este vinovat de declanşarea acestui conflict între creştini datorită faptului că s-a supus sultanului şi a trădat, astfel, legământul de vasalitate faţă de coroana polonă depus la Colomeea în 1485. Considerăm că interpretarea divergentă a cauzelor acestui conflict se datorează unghiului de vedere diferit sub care istoricii poloni şi români privesc evenimentul de la Colomeea din 1485. **Din punct de vedere juridic,** Ştefan cel Mare a depus la Colomeea un jurământ vasalic care-l obliga şi faţă de urmaşii regelui Cazimir al IV-lea. În plus, acesta i-a oferit ajutorul militar cu care a câştigat bătălia de la Cătlăbuga. De aceea, istoricii poloni consideră că duplicitatea şi jocul de basculă practicat ulterior de Ştefan cel Mare între Polonia, Ungaria şi Turcia echivala cu felonia. **Din punct de vedere al interesului de stat**, Ştefan cel Mare nu a prestat omagiul vasalic personal de bunăvoie (evitase acest lucru atât de multă vreme), ci silit de pierderea Chiliei şi a Cetăţii Albe. Pentru a conserva independenţa ţării sale a intrat ulterior în combinaţii diplomatice cu Ungaria şi Imperiul Otoman văzând că nu primeşte un ajutor eficient din partea Poloniei, cel puţin pentru recuperarea Chiliei şi a Cetăţii Albe.

În concluzie, istoricii români consideră că în relaţiile cu Polonia, Ştefan cel Mare a jucat rolul părţii nedreptăţite – deşi relaţiile suzerano-vasalice erau fireşti în acele timpuri – iar în 1497 s-a aflat în postura comandantului de oşti care trebuia să-şi apere ţara în faţa invadatorilor poloni.

ŞTEFAN CEL MARE – LE GRAND GUERRIER. REPÈRES DANS L'HISTORIOGRAPHIE POLONAISE

– Résumé –

Conformément à l'opinion autorisée de l'historien militaire, le général Radu Rosetti, le prince de la Moldavie Ştefan cel Mare «se sépare de tous les autres commandants militaires de notre passé à cette distance qui sépare un artiste d'un simple ouvrier». Cette étude porte sur les qualités militaires du prince moldave et de son armée, contenues dans une série de chroniques médiévales polonaises et dans quelques ouvrages représentatifs récents dans l'historiographie polonaise contemporaine.

La première partie de cet article constitue une série de considérations concernant les caractéristiques de l'armée et de l'histoire militaire de la Moldavie au XVe siècle. Nous montrerons aussi que le déclin militaire de la Moldavie à partir de la seconde moitié du XVIe siècle a été causé par le fait que les pays de l'Est et du sud-est de l'Europe ont manqué «la première révolution militaire» (Michael Roberts et Geoffrey Parker) de l'Ouest de l'Europe, commencée au XVIe siècle et caractérisée par le développement de l'artillerie et des armes à feu portables telles que l'arquebuse, le mousquet, le pistolet, et par de nouvelles tactiques et stratégies.

Dans la seconde partie de notre démarche scientifique nous allons insérer succinctement les appréciations des chroniqueurs médiévaux polonais: Jan Długosz, Bernard Wapowski, Matei de Miechów, Martin Cromer, Martin Bielski et Maciej Stryjkowski, qui portent sur les qualités militaires de Ştefan cel Mare et sur les éléments concrets concernant la composition sociale, la stratégie et la tactique de son armée.

L'article finira par quelques réflexions sur les qualités de diplomate et de militaire du voïvode moldave et sur la guerre entre les Moldaves et les Polonais de 1497, contenue dans quatre œuvres représentatives de l'historiographie polonaise contemporaine.

Gh. Cliveti

POZIŢIILE MARILOR PUTERI FAŢĂ DE REVOLUŢIILE ROMÂNĂ ŞI GREACĂ LA 1821 (I)

Despre revoluţiile română şi greacă, prima petrecându-se, a doua doar începând şi luându-şi avânt la 1821, ambele intersectându-se în acel an, s-a scris mult, din unghiuri variabile după timp şi loc, luminate de căutarea adevărului, dar şi tensionate de spirit nu arareori excesiv de partinic, fie în numele vreunei cauze naţionale, fie în numele „tradiţionalei politici balcanice" a vreunei mari puteri. A fost să se scrie mult despre evenimentele ce au marcat profund „mersul" istoriei românilor şi, respectiv, al istoriei grecilor, evenimente ce au provocat prin ele însele, prin implicaţiile lor directe şi indirecte, zguduirea din temelii a realităţilor politico-statale ale sud-estului european, zonă zisă, nu tocmai judicios, şi balcanică, zonă inclusă de arealul geopolitic al ceea ce diplomaţii şi istoricii au denumit, nu întotdeauna pe acelaşi înţeles, „chestiunea orientală"[1]. Revoluţiile română şi greacă au şi suscitat un constant interes istoriografic nu atât în direcţia clarificării detaliilor desfăşurării lor cât în cea a sublinierii semnificaţiei lor de evenimente fondatoare ale unei anumite epoci, care, pentru români şi pentru greci, a stat sub semnul emancipării naţionale[2]. O subliniere ce a depins de gradul de aprofundare a cauzelor şi obiectivelor programatice ale fiecăreia dintre cele două revoluţii sau ale amândurora, considerate din perspectiva luptei popoarelor creştine din sud-estul european contra opresorului păgân; o subliniere ce a depins şi de răspunsuri la întrebări de genul dacă la români a avut loc în *1821* o răscoală populară, o mişcare revoluţionară sau „o autentică revoluţie"[3], dacă la

---

[1] Leonid Boicu şi Cristina Ciută, *O controversă istoriografică neînchisă: declanşarea crizei („problemei", „chestiunii") orientale*, în *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani* (coord. Gabriel Bădărău, L. Boicu şi Lucian Năstasă), Iaşi, 1994, pp. 165-188.

[2] D. Djordjević, *Revolutions nationales des peuples balkaniques*, Belgrad, 1965, *passim*; R.W. Seton-Watson, *The Rise of Nationality in the Balkans*, New York, 1966, *passim*; *Afirmarea statelor naţionale independente unitare din Centrul şi Sud-Estul Europei, 1821-1923* (coord. Viorica Moisuc şi Ion Calafeteanu), Bucureşti, 1979, pp. 13-43 şi 44-73; Nicolae Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă, 1789-1923*, Bucureşti, 1987, pp. 66-114; Charles şi Barbara Jelavich, *Formarea statelor naţionale balcanice, 1804-1920*, Cluj-Napoca, 1999, pp. 59-67; 116 şi urm.

[3] G.D. Iscru, *Introducere în studiul istoriei moderne a României*, Bucureşti, 1983, pp. 145-154.

greci s-a declanşat în amintitul an şi a continuat până spre finele deceniului trei al secolului XIX o revoluţie sau un război de eliberare naţională[4]; iar atare răspunsuri au fost conectate la evoluţii conceptuale, la imperative politico-ideologice, la „surprizele" produse de investigaţiile fondurilor documentare, la încărcătura emoţională ce a păstrat-o, peste schimbările de vremuri şi de oameni, aprecierea raporturilor între acţiunea condusă de Tudor Vladimirescu şi acţiunea condusă de Alexandru Ipsilanti[5].

Un exemplu deplin relevant, între istoricii români şi străini, de punere a întrebărilor de genul menţionat şi de încercare a răspunsurilor la ele, cu focalizarea raporturilor ce au antrenat acţiunea lui Tudor şi Eteria, l-a oferit Andrei Oţetea. Acesta observa la „scrierile istorice de până la el" privind revoluţia condusă de Tudor Vladimirescu, la scrierile contemporane evenimentului, la scrierile unor C. Aricescu[6], A.D. Xenopol[7] şi N. Iorga[8], „o trăsătură comună", aceea că „toate o consideră o mişcare spontană şi pur naţională, fără altă legătură cu mişcarea eteristă decât un paralelism întâmplător"; un fel de a o considera ce a condus „la contradicţii şi inadvertenţe" şi a obturat posibilitatea „de a se explica (recunoaşte!) faptul că acţiunea [...] a fost organizată la Bucureşti şi că Tudor Vladimirescu a pornit din acel oraş cu o ceată de arnăuţi din garda domnească şi cu banii puşi la dispoziţia lui de [...] fruntaşii boierimii, membri ai Eteriei, pentru a răscula Oltenia şi a înlesni lui Ipsilanti trecerea Dunării, că chemarea către toţi locuitorii ţării şi arzul lui către Poartă au fost redactate la Bucureşti, la consulatul Rusiei sau în casa lui Constantin Samurcaş, unul din principalii membri ai Eteriei; de a se explica [...] cum se împacă caracterul social al mişcării cu înţelegerea prealabilă a lui Tudor cu boierii sau asigurările date ţăranilor că îi va elibera de sub robia boierilor cu reprimarea severă a actelor de violenţă ale ţăranilor împotriva boierilor, sau declaraţiile sale de credinţă şi de supunere către Poartă cu afirmaţia că insurecţia a fost pornită din ordinul împăratului Rusiei; ce rost puteau avea întărirea mănăstirilor din Oltenia şi constituirea unui corp de priveghere la Craiova, dacă nu era pentru a se apăra împotriva unui eventual atac al turci-

---

[4] George D. Frangos, *The Philiki Etairia: A Premature National Coalition*, în *The Struggle for Greek Independence, Essays to mark the 150th Anniversary ot the Greek War of Independence* (ed. by Richard Clogg), New York, 1973, pp. 87-103.

[5] Andrei Oţetea, *Tudor Vladimirescu dans la perspective de l'istoriographie roumaine*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 10, 1971/1, pp. 3-24; N. Liu, *Anul revoluţionar 1821 în istoriografia română (Contribuţie bibliografică)*, în „Studii", 24, 1971/1, pp. 795-801; Gh. Platon, *Despre Tudor Vladimirescu şi revoluţia din 1821*, în *Istoria ca lectură a lumii...*, pp. 201-214.

[6] C.D. Aricescu, *Istoria revoluţiunii române de la 1821*, Craiova, 1974.

[7] A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. X, *Istoria Ţărilor Române dela pacea de la Bucureşti până la răsturnarea fanarioţilor*, Bucureşti, f.a., pp. 33-89 (*Răsturnarea fanarioţilor*).

[8] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VIII. *Revoluţionarii*, Bucureşti, 1938, pp. 261-276 (*Criza revoluţionară din 1821*).

lor; ce interes puteau avea consulul Rusiei la Bucureşti, Alexandru Pini, şi boierii eterişti să paralizeze orice încercare de reprimare a unei mişcări care nu avea nimic comun cu Eteria; de ce Alexandru Pini şi Comitetul de Oblăduire au făcut totul pentru a împiedica Divanul să facă apel la trupele turceşti pentru restabilirea ordinii; de ce Pini a ținut secretă până la 16/28 martie depeşa prin care țarul Alexandru dezavua mişcarea lui Tudor Vladimirescu; de ce trupele guvernamentale trimise să-l combată pe Tudor au trecut de partea lui, dacă nu fiindcă erau comandate de ofițeri eterişti şi că toate măsurile de combatere a mişcării nu aveau alt scop decât să adoarmă vigilența turcilor; de ce, stăpân pe Oltenia, Tudor s-a oprit la Țânțăreni aproape o lună înainte de a porni spre Bucureşti, dacă nu pentru a permite lui Ipsilanti să sosească în Țara Românească; de ce boierii, cu care Tudor Vladimirescu era înțeles, au încercat să-l oprească să intre în Bucureşti înainte de sosirea lui Ipsilanti şi de ce aceiaşi boieri când acesta a sosit s-au grăbit să-i prezinte omagiile lor, dacă nu fiindcă îl considerau ca pe adevăratul mandatar al țarului; de ce, când Ipsilanti s-a retras la Târgovişte, mitropolitul şi ceilalți membri ai Comitetului de Oblăduire au încercat să-l urmeze, încât Tudor, pentru a-i împiedica să plece, a trebuit să-i închidă în castelul (!) Belvedere al lui Dinicu Golescu; în sfârşit, cum a putut fi ridicat Tudor din mijlocul armatei sale şi predat lui Ipsilanti de o mică ceată de eterişti fără ca un membru al Adunării sale să fi făcut un gest de împotrivire“[9].

Interogativ-retoric, Andrei Oțetea a căutat să ridice cota de impresie şi de credibilitate a constatării ce i-au permis-o documentele apreciate de el „drept cele mai sigure“ că Tudor Vladimirescu „ a fost eterist şi că, la început, acțiunea lui se integra în mişcarea generală de eliberare a popoarelor creştine din Turcia europeană, (mişcare) care se baza pe sprijinul Rusiei“. Între acele documente „sigure“, istoricul menționa „legământul lui Tudor cu Eteria“, depistat, prin 1955, în Arhivele de la Budapesta, în traducere germană, ca anexă la un raport cu data de 6 iunie 1821 al generalului Schusteckn, comandantul garnizoanei Sibiu, pentru contele Banffy, guvernatorul Trasilvaniei[10]; menționa, totodată, actele prin care Tudor Vladimirescu şi Dimitrie Macedonschi au fost angajați, la 15/27 şi, respectiv, la 16/28 ianuarie de „cei mai mari boieri“, Grigore Brâncoveanu, mare spătar, Grigore Ghica, viitor domn, şi Barbu Văcărescu, toți eterişti, „întru obştescul folos al neamului creştinesc şi al patriei comune“, acte pe care, întărea Oțetea mențiunile sale, „posesorii“ Constantin Grecescu şi Marcel Romanescu le-au ținut „în sertar“ timp de 15 ani, „fiindcă ele răsturnau toate ideile istoricilor cu privire la rolul lui Tudor [...] şi la caracterul mişcării din 1821“, şi „au îndrăznit“ să le publice pe timpul elaborării şi imediat după apariția cărții

[9] Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu '821*, Bucureşti, 1971, pp. III şi urm. (*Prefață*); v., mai pe larg, Idem, *Tudor Vladimirescu şi revoluția din 1821*, Bucureşti, 1971.

[10] Idem, *Tudor Vladimirescu '821*, p. V.

sale, monumentală, de altfel, consacrată acelei „mişcări"[11]; menţiona, în final, „ca pe o dezvăluire de adevăr ascuns la ceas de cumpănă", cuvintele lui Tudor adresate Adunării poporului, la Băneşti, pentru deplina justificare a incriminării trecerii prin jaf şi foc de revoltaţi a conacului boierului Oteteleşeanu, cuvinte care, relatate după mai bine de cincizeci de ani de Ilie Fotino, înfăţişau un conducător „neridicat de la el singur", ci „în înţelegere cu mai mari căpetenii", într-o „mişcare" neurmărind „stingerea boierilor cari nu i se împotriveau cu dinadinsul"; ea era „pornită din porunca ţarului Alexandru al Rusiei", privea „nu numai mântuirea noastră (a locuitorilor Ţării Româneşti), ci şi a întregului neam grecesc"; cuvinte prin care Tudor îşi anunţa „fraţii oameni", membri ai Adunării poporului, că „prinţul Alexandru Ipsilanti, ieşind din Moldova, a călcat pământul Ţării Româneşti, cu însemnată oştire", că „în urma sa se aştepta şi marea putere a Rusiei, care se afla la Prut", că „noi (conducătorul şi Adunarea) vom înlesni trecerea prinţului Ipsilanti peste Dunăre, ca să meargă spre mântuirea patriei sale, ruşii ne vor ajuta ca să cuprindem cetăţile turceşti de pe marginea Dunării, ce cad în partea noastră, şi apoi ne vor lăsa a ne cârmui singuri după legile noastre"[12]. Asemenea acte, texte sau cuvinte, coroborate de o atestare documentară căutat strânsă şi în general corectă a „peripeţiilor mişcării de la 1821", au folosit de temei convingerii lui Andrei Oţetea că „Tudor a fost eterist", că dezicerea acestuia de „legământul cu Eteria" i-a pecetluit soarta tragică[13]. O convingere ce se regăsea, nu tocmai pe acelaşi suport documentar, în deplină consonanţă cu opiniile mai tuturor istoricilor greci despre Tudor, când au avut în vedere relaţiile Eteriei cu acesta[14], opinii cu evidentă audienţă şi în alte medii istoriografice, „balcanice şi de aiurea", în scrieri produse înainte şi după cărţile din 1945 şi 1971 ale istoricului român[15]. Opinii conform cărora „mişcarea lui Tudor" ar fi

[11] Constantin Grecescu a publicat şi comentat actul din 15/27 ianuarie 1821 în „Revista Istorică Română", 16, 1946/1, pp. 1-9; pentru publicarea documentului din 16/28 ianuarie 1821, v. Marcel Romanescu, *Contribuţii la cunoaşterea lui Tudor Vladimirescu*, în „Balcania", 5, 1942, pp. 3 şi urm.; v. şi *Documente privind Istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I (red. A. Oţetea, Nichita Adăniloaie şi a.), Bucureşti, 1959, pp. 196 şi 197; v. şi Andrei Oţetea, *Tudor Vladimirescu şi revoluţia din 1821*, pp. 8 şi urm.

[12] Ilie Fotino, *Tudor Vladimirescu şi Alexandru Ipsilanti în revoluţiunea din anul 1821, supranumită Zavera*, Bucureşti, 1874, p. 57.

[13] Andrei Oţetea, *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă din Ţările Române, 1821-1822*, Bucureşti, 1945, p. 566.

[14] Nicholas Charles Pappas, *Greeks in Russian Military Service in the Late 18th and Early 19th Centuries*, Tessalonic, 1991, pp. 294-304.

[15] Nicolai Todorov, *La participation des Bulgares à l'insuréction hétairiste dans les Principautés Danubiennes*, în „Etudes Balkaniques", 1, 1964, pp. 69-97; Idem şi Vesselin Traikov, *L'insurection greque de 1821 et des Bulgares*, în „Etudes Balkaniques", 1, 1971, pp. 5-26; E.D. Tappe, *The 1821 Revolution in the Romanian Principalities*, în vol. *The Struggle for Greek Independence*, pp. 135-155.

fost subsumată acţiunii Eteriei la nordul Dunării, acţiune calculată sau premeditată ca diversiune pentru favorizarea insurecţiei grecilor în patria lor, ca alternativă la insurecţia spontană a tuturor grecilor, chiar a tuturor creştinilor balcanici, după un „plan general" ce a inclus până şi ideea fantezistă a debarcării surprinzătoare a lui Ipsilanti la Constantinopol, a incendierii marelui oraş de pe Bosfor şi a capturării sultanului[16].

În mediul istoriografic românesc, însă, convingerea sau opinia lui Andrei Oţetea că Tudor a fost eterist, că a condus o acţiune subsumată planurilor Eteriei, a întâmpinat serioase rezerve din partea unor istorici bine situaţi în tema revoluţiei de la 1821, mai ales prin anii '70 şi '80 ai secolului trecut. Au fost anii când asupra istoricilor români a crescut mult presiunea *tezei* că epoca modernă a istoriei lor naţionale a început printr-o revoluţie[17], cea de la 1821, căreia i-au relevat, cu tot mai multe date, premisele, programul, forţele sociale participante şi rolul conducătorului. Au fost reevaluate puncte de vedere de până la Oţetea, cu deosebire cele exprimate de C. Aricescu, A.D. Xenopol şi N. Iorga, asupra revoluţiei conduse de Tudor Vladimirescu[18]. Revoluţia română nu numai că a fost scoasă din subordonarea faţă de Eterie, ci a fost pusă în opoziţie radicală cu aceasta, scopul înlăturării regimului fanariot fiind resituat înaintea celui al luptei deschise contra turcilor[19]. Au fost demontate sau acoperite de îndoială jaloanele perspectivei eteriste a acţiunii lui Tudor[20], „legământul" acestuia cu Eteria nemaifiind considerat decât un pact de neutralitate, „o convenţie între părţi egale"[21]. Partea exponenţiată de comandantul pandurilor nu a putut fi decât cauza naţională. Iar o atare „parte căuzaşă" nu a avut cum să fie, să rămână, în cei mai buni termeni cu acţiunea Eteriei pe teritoriul românesc. În termeni buni, cele două părţi ale *pactului* din decembrie 1820 ar fi fost numai dacă Ipsilanti ar fi recurs la „o simplă trecere pe teritoriul Principatelor spre patria lui". Acţionând altfel, ţinând să-şi creeze bază statornică de atac şi de şedere în Principate, să asigure fieful voievodal fanariot în cele două mici state de la Dunărea de Jos, grecul Ipsilanti a provocat reacţia românului Tudor. Reacţie văzută, interesant, cumva în oglinda unui punct de vedere al lui A.D. Xenopol[22], „ca singura cale prin care se putea evita implicarea Ţării Româneşti în aventura eteristo-fanariotă condusă de Al. Ipsilan-

---

[16] Andrei Oţetea, *Tudor Vladimirescu '821*, p. 53.

[17] G.D. Iscru, *op.cit.*, *passim*; v. şi Idem, *Revoluţia din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, 1996, *passim*.

[18] Idem, *Introducere în studiul istoriei moderne a României*, pp. 145 şi urm., 187.

[19] Mircea T. Radu, *1821. Tudor Vladimirescu şi revoluţia din Ţara Românească*, Craiova, 1978, *passim*; G.D. Iscru, *1821. Moment crucial în istoria modernă a României*, Bucureşti, 1981.

[20] G.D. Iscru, *1821. Moment crucial...*, *passim*.

[21] *Istoria Românilor*, vol. VII, t. I (coord. Dan Berindei), Bucureşti, 2003, p. 27.

[22] A.D. Xenopol, *op.cit.*, vol. X, pp. 48 şi 62.

ti"[23]; reacţie văzută, în recenta sinteză de istorie naţională, ca probă peremptorie a faptului că revoluţia română, departe de a fi fost subordonată Eteriei, a decurs prin forţe proprii, urmărind obiective sociale proprii şi mai ales emanciparea de sub dominaţia străină. Străbătută incandescent de cauza naţională, revoluţia de la 1821 s-a înscris în acţiunea largă de emancipare a naţiunilor din sud-estul european, nefiind provocată mecanic sau atrasă pur şi simplu de acea acţiune. Ea s-a făcut simţită, cu accentele ei proprii, în procesul general al deşteptării naţiunilor[24]. Obiectivele ei sociale erau comune, în fond, revoluţiilor moderne. Cauza naţională o particulariza, într-un moment când lupta popoarelor din sud-estul european contra opresorului otoman nu mai apărea marcată, în primul rând, de solidaritatea creştină, de apartenenţa la aceeaşi religie, ortodoxă, ci de aspiraţiile fiecărei comunităţi etno-lingvistice, ale fiecărei „naţionalităţi", cuvânt afin jargonului „conspiratorilor şi conspiraţiilor" de pe întregul continent, la a-şi avea propriul stat modern, fondat de principiile consacrate de francezi la 1789 şi întărit de drepturi istorice. S-a şi spus, de altfel, că ideile novatoare şi exemplul Revoluţiei franceze au incitat la sud-est europeni, ca şi la central-europeni, particularisme naţionale[25].

Sublinierea caracterului naţional al fiecăreia dintre revoluţiile de la 1821 a şi ajuns, nu întâmplător, să preocupe mult pe istorici, în spirit patriotic, după cum le-a dictat conştiinţa de român, de grec dar şi, de câtva timp încoace, cu evidente concesii făcute noului spirit integraţionist european. Controversele istoricilor asupra legăturilor lui Tudor cu Eteria au devenit ceva mai relaxate, cum rezultă din publicaţiile sau din simpozioanele institutelor şi centrelor de studii sud-est europene. Eforturile specialiştilor apar tot mai clar orientate spre relevarea nu a ceea ce a pus în contradicţie mutuală revoluţiile de la 1821, ci a ceea ce a punctat interferenţele, s-a spus chiar convergenţele, acestora[26]. Interferenţe ce s-au dezvăluit prin excelenţă în orizontul larg al relaţiilor internaţionale. La 1821, „chestiunea română" a fost recunoscută măcar tacit, nota Leonid Boicu, între problemele internaţionale[27]. „Chestiune" ce era determinată, pe de o parte, de însăşi afirmarea naţiunii române, cu ţinta esenţială statul modern, în cuprinsul procesului de durată al edificării Europei statelor-naţiuni[28], şi, pe de altă parte, de preocupările marilor puteri, principale exponente ale „ordinii fondate de tratate", de a

[23] G.D. Iscru, *Introducere în studiul istoriei moderne a României*, p. 187.

[24] *Istoria Românilor*, vol. VII, t. I, pp. 3-19; 55 şi urm.

[25] D. Djordjević, *op.cit.*, pp. 17-19.

[26] Dan Berindei, *L'anée revolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains*, Bucureşti, 1973, *passim*; Gh. Platon, *op.cit.*, în loc.cit., pp. 201 şi urm.

[27] Leonid Boicu, *Geneza „chestiunii române" ca problemă internaţională*, Iaşi, 1975, pp. 76 şi urm. (*Recunoaşterea tacită*).

[28] *Istoria Românilor*, vol. VII, t. I, pp. 3 şi urm.

cenzura implicaţiile acelui proces, de a preveni sau ţine sub control „orice provocare delicată a bunei înţelegeri între ele", adesea de ele invocată, în numele *păcii generale*. Ca acţiune a unei naţiuni în scopul redobândirii drepturilor ei istorice („dreptăţilor Ţării"), de la care să pornească construcţia ei statală modernă, „chestiunea română" a fost recunoscută tacit la 1821, de diplomaţia europeană, recunoaşterea ei formală[29] survenind peste câteva decenii, la 1856, în împrejurări a căror literatură a ajuns, volumetric şi valoric, impresionată. Până la recunoaşterea ei formală, „chestiunea română" s-a regăsit pe agenda diplomaţiei europene într-o accepţiune mai restrânsă, sub denumirea de „chestiunea Principatelor". Într-o asemenea accepţiune, ea s-ar fi regăsit, la 1821, cu chiar mai multă acuitate, pe acea agendă, nota Radu R.N. Florescu[30], decât la 1854-1856. Pe acea agendă ea s-a menţinut constant de la 1821 la 1826, când, în consecinţa convenţiei de la Akermann, avea să (re)devină o „afacere ruso-otomană"[31]. Cât despre „chestiunea greacă", aceasta avea să atingă numai în câţiva ani condiţia statului modern, girată de diplomaţia europeană[32]. Deşi prin evenimentele de la 1821 s-au intersectat în procesul emancipării naţiunilor, „chestiunile" română şi greacă aveau să cunoască, cum remarca Gh. Platon, trasee diferite ale internaţionalizării lor, ale înscrierii lor pe agenda diplomaţiei europene, un aspect, acesta, poate cel mai de rezistenţă al implicaţiilor internaţionale ale evenimentelor de la 1821 din Principatele Române şi din Grecia istorică[33]. Un aspect al cărui înţeles proxim l-a putut da starea relaţiilor româno-greceşti la 1821. Înţelesul său amplu a ţinut însă de desfăşurările politico-diplomatice europene. Desfăşurări ce apar prezentate, atât de specialişti români cât şi de nu puţini dintre cei străini, într-o manieră simplistă, cu scăderi de nuanţe în redarea faptelor. S-a considerat că evenimentele din Principate au demarat şi s-au desfăşurat pe timpul când „puterile Sfintei Alianţe" se aflau în congres, la Laybach; că pe încă timpul acelui congres s-a declanşat şi insurecţia din Moreea, acţiune imediat generalizată a grecilor; că toate acele evenimente, din Principate şi din Grecia istorică, l-au pus într-o situaţie „delicată" pe împăratul Alexandru, care, din postura sa de principal exponent al „politicii de combatere a pericolului revoluţionar", de susţinător al intervenţiei contra revoluţiilor din Italia, a fost nevoit, peste simpatiile sale

---

[29] Leonid Boicu, *op.cit.*, pp. 121-135 (*Recunoaşterea formală şi oficială*).

[30] Radu R.N. Florescu, *The Struggle against Russia in the Roumanian Principalities. A Problem in Anglo-Turkish Diplomacy, 1821-1854* („Acta Historica"), 1962, p. 20.

[31] Basile Lungu, *Les grandes puissances et les Principautés Roumaines de 1821 à 1828*, Paris, 1935, pp. 62 şi urm.; Vlad Georgescu, *Din corespondenţa diplomatică a Ţării Româneşti (1823-1828)*, Bucureşti, 1962, pp. 7-9, 30.

[32] E. Driault şi M. Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, vol. I. *L'insurection et l'Indépendance (1821-1830)*, Paris, 1925, *passim*.

[33] Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politce internaţionale (1792-1821)*, Iaşi, 2001, p. 301.

față de cauza greacă, peste preocupările sale, mai mult sau mai puțin secrete față de „soarta supușilor creștini ortodoxi ai Porții, să dezavureze atât acțiunea lui Tudor cât și acțiunea lui Ipsilanti; că dezavuarea pronunțată de țar și agreată de Metternich a lăsat cale liberă intervenției Porții în Principate spre a restabili ordinea.

Pentru relevarea gradului și modului în care revoluțiile română și greacă, cu referire la timpul cât cea dintâi s-a petrecut, intersectându-i celeilalte începutul și luarea de avânt, au suscitat, sub titlul de „chestiuni", preocupările diplomației europene, a marilor puteri, de fapt, se cuvine să se aibă în vedere că reperele, normele și principiile acelei diplomații, corespunzătoare, mai toate, *aranjamentului politico-teritorial de la 1814-1815*, numit și *al Europei*, nu se aplicau întocmai și stărilor de lucruri din sud-estul continentulului, din zona europeană suportând dominația Porții. Un *aranjament* ce nu acoperea toate zonele sau statele de pe întinderea continentului. El acoperea, cu luare de prim reper a Restaurației din Franța, acele zone sau state ce au fost sub dominația efectivă a Republicii Franceze și a Imperiului Întâi. Chiar Austria și Prusia, după ce fuseseră învinse și relativ federate sub autoritatea lui Napoleon și după ce, „la ora revanșei", contribuiseră din plin la înfrângerea lui, au consimțit, de pe înalta poziție de *puteri aliate*, să vadă reconstrucția lor statală și reconstrucția întregii Germanii sub incidența *aranjamentului* zis și *general*[34]. În schimb, Marea Britanie și Rusia, celelalte două dintre cele patru puteri aliate, nu au avut de consimțit la ceva asemănător pe seama ființei lor statale. Marea Britanie, subscriitoare a *aranjamentului general* ce includea, în dreptul ei, „fieful hanovrian pe continent", inițiativa eradicării comerțului cu sclavi (negri), protectoratul asupra Insulelor Ionice, a făcut tot posibilul să nu-i fie atinsă de același *aranjament* garanțiile ei unilaterale, formale sau tacite, privind Țările de Jos și Portugalia, să nu-i fie cenzurată supremația maritimă, consolidată de recente, atunci, „achiziții teritoriale peste mări"[35]. De partea ei, Rusia, și ea subscriitoare a *aranjamentului general*, a refuzat să i se prescrie, ca garanție implicită recunoașterii de celelalte „principale puteri" a încorporării de ea a Poloniei și Finlandei, limitele până la care să-și extindă teritoriul și să-și exercite influența politică, în Europa, cu deosebire, dar și în Asia, chiar și în Lumea Nouă[36]. Rusia a și făcut mult caz de supremația maritimă a Regatului Unit pentru a pretinde, în dreptul ei, supremația continentală[37]. Dintre toate puterile europene, altele decât „insulara" Mare Britanie, angajate împreună cu aceasta de ceea ce avea să poarte denumirea de *ordine europeană*, Rusia era

[34] C.K. Webster, *The Congress of Vienna, 1814-1815*, Londra, 1919 (?), pp. 98-135.

[35] *Ibidem*; v. și Idem, *The Foreign Policy of Castlereagh, 1812-1815. Britain and the Reconstruction of Europe*, Londra, 1931, *passim*.

[36] Jacques-Henri Pirenne, *La Sainte-Alliance. Organisation de la paix-mondiale*, vol. I-II, Neuchâtel, 1949, *passim*.

[37] *Ibidem*, vol. II, *passim*.

singura ale cărei provincii, populaţii, fluvii şi incidenţe comerciale nu făceau obiectul rigorilor *aranjamentului general.* Acesta din urmă includea, e drept, anexarea de Rusia a Poloniei şi Finlandei, dar, dincolo de unele „gesturi de bunăvoinţă" ale împăratului Alexandru faţă de „supuşii săi" ce el îi considera „eliberaţi de sub dominaţia străină", nu prescria fiinţa statală cât de cât de sine stătătoare a Regatului cu noua capitală la Varşovia şi nici organizarea politico-instituţională a „ţării finilor" adjudecată de suveranul tuturor Russiilor sub titlul de compensanţie la încorporarea Norvegiei de Suedia. Mai nimic din cuprinderea statală a Rusiei şi din zonele aflate sub influenţa ei efectivă nu făcea obiectul rigorilor *aranjamentului politico-teritorial european.* Iar între zonele de efectivă influenţă rusă se regăsea şi cea mai mare parte europeană, sub raport geografic şi etno-istoric, a Imperiului Otoman. Când, în perspectiva realizării Actului final al Congresului de la Viena, document reprezentând componenta de bază, până aproape de sinonimie, a *aranjamentului european*, diplomaţia britanică, încuviinţată de cea austriacă[38], a pus problema *garanţiei generale*, asumată numai de marile puteri, sub auspiciile *concertului lor*, garanţie cu posibilitatea de a fi aplicată şi Imperiului Otoman[39], diplomaţia rusă a formulat, în loc de replică, propunerea unei *garanţii mutuale a tuturor statelor*, membre, în imaginaţia lui Alexandru I şi a „miniştrilor săi", ale unei *asociaţii generale*, străbătută de „preceptele uniunii fraterne şi creştine a monarhilor", astfel spus, aşezată în marja Sfintei Alianţe[40]. Din acea asociaţie Imperiul Otoman nu avea cum, nici în raza celei mai naive imaginaţii, să facă parte. Nici asociaţia tuturor statelor, pretinsă sau imaginată de împăratul Alexandru, nici aranjamentul politico-teritorial european de la 1814-1815 nu includeau Imperiul Otoman, un caz cu totul excepţional din arealul „chestiunii orientale" reprezentându-l Insulele Ionice[41], trecute, succesiv, prin protectorate: rus (1798-1807), francez (1807-1814) şi britanic (1815...). Faptul că Sfânta Alianţă excludea prin definiţie sultanul otoman nu avea de ce să afecteze, în termenii politicii reale, Înalta Poartă. La Constantinopol, în mediul diplomatic de acolo, se ştia că miniştrii britanici au refuzat să accepte valoarea

[38] *Dépêches inédites du Chevalier de Gentz aux Hospodars de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne, 1813-1828* (în continuare: Friedrich von Gentz, *Dépêches inédites...*), publ. par A. Prokesch-Osten, vol. I, Paris, 1876, p. 65 (*Tableau des divers actes et des derniers résultats du Congrès de Vienne*, Viena, 26 iunie 1815).

[39] C.K. Webster, *The Congress of Vienna*, pp. 83 şi urm.

[40] *Vneshnjaja politika Rossii XIX i nachala XX veka. Dokumenty rossiiskovo ministerstva inostrannyh del.* Serja pervaja. *1801-1815* (în continuare: *Vneshnjaja politika Rossii...*), S. I, vol. VIII, Moscova, 1972, pp. 207-209 (Nesselrode, *Etat actuel des négociations de Vienne*, 20 februarie/4 martie 1815) şi S. II, vol. I (IX), pp. 113-115 (Alexandru I, *Reskript...*, 22 martie/3 aprilie 1816).

[41] C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh, 1815-1822. Britain and the European Alliance*, Londra, 1925, pp. 68 şi urm.

Sfintei Alianțe de act fondator de asociere a statelor[42], refuz de care cabinetul austriac, prin Metternich, a ținut cont în demersurile sale de politică externă (europeană)[43]. Refuz de care și Rusia, în felul ei, cumva ascuns, a ținut cont. Valoarea Sfintei Alianțe de act fondator de asociere de state avea să și fie pretinsă tot mai firav de diplomația rusă după Congresul de la Aix-la-Chapelle și mai defel pe timpul Congreselor de la Troppau și Laybach. Congrese, acestea două din urmă, care, în literatura de specialitate, apar menționate, aproape de regulă și culmea!, ca foruri ale Sfintei Alianțe. În faptul probat de înseși documentele diplomatice ruse, împăratul Alexandru și „miniștrii săi", pe timpul congreselor din anii 1820-1821, „s-au înclinat" în fața evidenței că Sfînta Alianță nu semnifica decât un *pact nominal*, cu valoare pur morală, al suveranilor creștini[44]. În corespondența diplomatică a „marilor cabinete", Sfînta Alianță nu a mai ocupat, la 1820-1821, vreun spațiu de certă și calificată menționare. În discursuri „de tribună", produse mai ales de exponenții opozițiilor parlamentare la Londra și la Paris, în comentarii de presă, pline deja de efuziuni romantice, în corespondența diplomatică a unor state neavizate asupra fundamentelor sinalagmatice ale sistemului european, Sfînta Alianță era văzută ca egidă sau formulă de „politică reacționară", probată de *intervenția* contra „pericolului revoluționar". Discursuri, comentarii și corespondență ce au servit, nu la puțini istorici, de baze documentare întru relevarea Sfintei Alianțe ca formulă sau chiar ca sistem de politică europeană. Istorici ce par să nu fi observat sau să fi ținut seama că ceea ce scriau se baza pe surse redând mai curând impresii decât adevăr pozitiv. Un adevăr după ale cărui surse documentare Congresele de la Troppau și Laybach au avut o semnificație cu mult mai prozaică decât aceea de conclavuri ale Sfintei Alianțe, promotoare ale unei politici învăluite de misterul „fraternității monarho-creștine". Deși nu au cunoscut, nici măcar din partea Rusiei, cu atât mai puțin din partea oricărei alte mari puteri, vreo raportare, prin înscris formal, la actul din 26 septembrie 1815, Congresele de la Troppau și Laybach continuă să fie prezentate, în literatura de specialitate, ca foruri ale politicii reacționare a Sfintei Alianțe[45].

Ceea ce putea afecta grav situația Imperiului Otoman era reconsiderarea în sensul voit mult de Rusia a *sistemului politic european*, o reconsiderare nu atât a

---

[42] *Supplementary Despatches, Correspondance, and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington* (în continuare: Wellington, *Supplementary Despatches...*), ed. by his Son, the Duke of Wellington, vol. XI, Londra, 1867, p. 175 (Castlereagh c. Liverpool, Paris, 28 septembrie 1815); *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. I (IX), p. 63 (Lieven c. Nesselrode, Londra, 25 ianuarie/6 februarie 1816).

[43] Friedrich con Gentz, *op.cit.*, vol. I, pp. 221 și urm.

[44] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. III (XI) și IV (XII), *passim*.

[45] Mai nou, *Istoria Românilor*, vol. VII, t. II, pp. 3-19 (*Europa Sfintei Alianțe sub presiunea mișcărilor socio-naționale*).

„tranzacțiilor teritoriale" cât a modalităților de asigurare a acestora, a ordinii și păcii, prin extensie. *Instrumenta pacis* erau, prin stipulare expresă de *casus foederis*, pentru eventualități de amenințare reală a ordinii fondate de tratate, Cuadrupla Alianță și, ca manieră de asumare, de marile puteri, a intereselor generale (a interesului comun), *concertul european*. Rațiunea de esență a Cuadruplei Alianțe imprima *sistemului european* un pronunțat caracter *defensiv*, mai ales la nivelul raporturilor între „principalele puteri", orice acțiune sau intenție ofensivă a vreuneia dintre acestea atrăgându-și automat reacția celorlalte. Rațiunea *concertului*, devenit, în 1818, unul de cinci mari puteri, era de a orienta orice tensiune sau diferend între ele spre deliberări *de congres / de conferință*, sub preocuparea imperioasă a acelorași cinci puteri exponențiind *marea politică* de a evita riscul unui *război general*[46]. În felul acesta, ființa *o garanție generală sui generis*[47]. Era ceea ce și la Înalta Poartă se știa, dacă nu măcar se intuia. Cum se știa sau se intuia că, dintre marile puteri europene, Franța și Rusia urmăreau reconsiderarea *sistemului european*, prima pentru a fi anulate „clauzele antifranceze" ale acestuia, iar a doua pentru a-și recăpăta abilitățile ofensive cu deschidere strategică spre Europa Centrală, al cărei control semnifica supremația continentală, și cu „manevre tactice" pe terenul „chestiunii orientale". Până la Congresul de la Troppau, diplomația rusă a căutat să provoace acea reconsiderare prin pretinderea situării Sfintei Alianțe între fundamentele *sistemului european*. Un sistem prea puțin „recompensator", în opinia împăratului Alexandru, pentru rolul avut de armatele ruse la înfrângerea lui Napoleon și de diplomația rusă la organizarea păcii, un sistem prea puțin conform ambițiilor de supremație europeană ale puterii de sub sceptrul suveranului de Romanov. Prin tentativa sa de a imprima valoare de sistem politic Sfintei Alianțe, împăratul Alexandru căuta să-și apropie titluri mirifice de „inspirat de Providență", de „părinte al suveranilor creștini"[48]. În statele unora dintre „creștinii suverani", agenți ai împăratului Rusiei incitau „sectanții și cluburile liberale" pentru a-i crea ocazii, sesiza Metternich[49], de „îndemnuri frățești", precum cele date lui Ludovic al XIV-lea, în 1814, „să fie octroiate constituții". Alexandru I se imagina „prim exponent al binelui general", „campion al păcii"[50]. Cum își imagina că politica sa la Poartă se putea erija în „mandatară a intereselor europene", ambasadorul său, Stroganov, fiind instruit,

---

[46] Friedrich von Gentz, *op.cit.*, vol. I, pp. 354-379 (*Considérations sur le système politique actuellement établi en Europe*).

[47] *România în relațiile internaționale, 1699-1939* (coord. L. Loicu, V. Cristian, Gh. Platon), Iași, 1980, pp. 68-73.

[48] F. Ley, *Alexandre I-er et sa Sainte Alliance*, Paris, 1975, pp. 55-57.

[49] *Mémoires. Documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich* (în continuare: Metternich, *Mémoires...*), publ. par le prince Richard de Metternich, vol. III, Paris, 1881, pp. 54 și urm. (Metternich c. Francisc I, Lucca, 29 august 1817).

[50] Maurice Paléologue, *Alexandre I-er. Un tsar énigmatique*, Paris, 1937, pp. 245 și urm.

prin decembrie 1816, să obţină de la demnitarii otomani, într-un plan imediat al demersurilor lui, aplicarea integrală a tratatului din 1812, de la Bucureşti, mai ales a clauzelor privind Serbia şi „litoralul asiatic al Mării Negre", iar într-un plan cu deschidere mai cuprinzătoare admiterea (recunoaşterea) „generoasei preocupări a suveranului tuturor Rusiilor pentru soarta supuşilor creştini ai Porţii", pentru Locurile Sfinte[51].

Demersurile diplomaţiei ruse la Poartă s-au intensificat în 1820. Nu la fel s-a întâmplat şi cu demersurile ei la „curţile" europene pentru recunoaşterea Sfintei Alianţe între fundamentele *sistemului politic european*. La Congresul de la Troppau şi, apoi, mai evident, la Congresul de la Laybach, împăratul Alexandru I şi „miniştrii săi" au abandonat acele demersuri pentru a face loc pretenţiei de a fi recunoscută, de marile puteri, „generalizarea pericolului revoluţionar", în consecinţa evenimentelor de la Madrid, din martie 1820, şi de la Neapole, din iulie, acelaşi an, încât, faţă de un atare pericol, toate acele mari puteri să se pună de acord, la iniţiativa Rusiei, asupra unor „măsuri generale", cu presupunerea, de la sinea lor, a ceea ce suveranul de Romanov „dorea" cel mai mult: *reconsiderarea de plano a sistemului european*. Pretinzând obligaţia marilor puteri de a se pune de acord asupra „măsurilor generale contra pericolului general", diplomaţia rusă a provocat, într-o măsură mai mare decât revoluţiile spaniolă şi napolitană, „reunirea de suverani şi de miniştri" la Troppau. Reuniune sau congres la care au fost înalt reprezentate „curţile conservatoare", Austria, Rusia şi Prusia, iar Marea Britanie şi Franţa au avut, în persoanele ambasadorilor lor la Viena, Stewart şi, respectiv, Caraman, cu alăturarea la acesta din urmă a lui La Ferronnays, ambasador la Petersburg, doar observatori[52] La Troppau, împăratul Alexandru, „încurajat" şi de absenţa lui Castlereagh, „eternul" demontator al stratagemelor diplomaţiei ruse, a căutat să impună suveranilor şi miniştrilor Austriei şi Prusiei recunoaşterea „unui sistem al tuturor statelor europene [...] de acţiune contra pericolului comun", sub pretenţia că un atare sistem decurgea din litera şi spiritul tratatelor de la 1814-1815, completate de protocolul din 15 noiembrie 1815, de la Aix-la-Chapelle, act, acesta, ce preconiza ca un suveran, chiar şi din afara clubului „celor mari", să solicite sprijinul „fraţilor săi", în caz că era ameninţat sau îndepărtat de la exercitarea prerogativelor sale legitime, altfel spus, în caz de „tulburare a ordinii"[53]. Împăratul Alexandru a insistat mult să fie recunoscut şi activat, din iniţiativa sa, „sistemul general de acţiune contra pericolului general".

[51] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. II (X), pp. 598-600 (Capodistrias c. Stroganov, Viena, 12/24 decembrie 1818) şi vol. III (XI), pp. 458-464 (*Mémoire pour servir d'instruction à M. l'envoyé baron de Stroganoff*, Poltava, 2/14 august 1820).

[52] C.K. Webster, *op.cit.*, pp. 285 şi urm., 312-315.

[53] D'Angeberg, comte... (L. Chodzko), *Le Congrès de Vienne et les traités de* 1815, vol. IV, pp. 1755 şi urm.; *Vneshnjaja politica Rossii...*, S. II, vol. II (X), p. 566, şi vol. III (XI), pp. 677 şi urm. (Nesselrode, *Tsirkuljarnaja depesha* ..., Troppau, 15/27 decembrie 1820).

Un sistem atribuit, în mod eronat, de istoricii realizatori ai „adevărului" despre politica Sfintei Alianţe, lui Metternich! Prin protocolul *preliminar* din 19 noiembrie 1820, de la Troppau, au fost trasate *principiile* sistemului[54]. Transpunerea lor în practică s-a lovit însă de rezistenţa lui Metternich. Acesta, atent şi la reacţia cabinetului britanic, ce echivala eventuala aplicare a sistemului general intervenţionist cu ruperea concertului marilor puteri[55], a impus acţiunea *unilaterală* a Austriei contra revoluţiei napolitane, admiţând mai curând într-o accepţiune ideologică decât în una politică „vigilenţa generală contra pericolului revoluţionar". Celorlalte mari puteri le-a rămas doar să sprijine moral acţiunea Austriei. Dintre ele numai Rusia a ţinut să ofere şi sprijin militar, probat, măcar până la limita de a deveni fapt, de masarea de trupe de atac la frontierele ei occidentale. O formă de sprijin din partea Rusiei ce mai mult exercita presiuni asupra Austriei decât o liniştea, ce menţinea în atenţia diplomaţiei austriece „chestiunea" dacă să subscrie sau nu „măsurile generale".

Era momentul când pentru împăratul Alexandru devenea „important" să izbucnească revoluţii oriunde în Europa, chiar şi în Imperiul Otoman, înţelegând, el, bine corelaţia între asemenea evenimente şi afirmarea puterii Rusiei „pe continent". Era, prin decembrie 1820, momentul când Alexandru Pini încuraja la Bucureşti, iar Stroganov incita de la Constantinopol „premisele unei insurecţii generale a supuşilor creştini ai sultanului". Urgenţa unei atare insurecţii avea să scadă însă la finele Congresului de la Troppau şi pe timpul Congresului de la Laybach. La acest din urmă for diplomatic, după ce regele Celor Două Sicilii a încuviinţat intervenţia Austriei, Metternich a promis lui Alexandru I întrunirea unui congres european pentru toamna anului 1822. Reuşita intervenţiei trupelor austriece la Neapole şi, consecutiv, în Piemont l-a făcut pe Metternich să întărească, chiar şi în situaţia închiderii oficiale, pe 28 februarie 1821, a deliberărilor congresului de la Laybach, perspectiva „viitoarei mari reuniuni", la care să fie abordate „chestiuni de interes general"[56]. O perspectivă deschisă bilateral, de Austria şi Rusia, regele Prusiei plecând încă de la Troppau „acasă", reprezentarea sa la Laybach fiind una firavă, aproape la fel ca aceea, la nivel de *observatori*, a Marii Britanii şi Franţei. Iar în mai noua perspectivă congresională era important pentru politica Rusiei ca insurecţia generală a supuşilor creştini ai Porţii să mai aştepte puţin şi, sub nici un chip, să nu aibă loc tulburări în Principate, entităţi statale cu o poziţie internaţională foarte specială. Insurecţia creştini-

---

[54] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. III (XI), pp. 589-591 (*Protocole préliminaire...*, Troppau, 7/19 noiembrie 1820) şi p. 593 (*Supplément au Protocole du 19 novembre 1820*).

[55] C.K. Webster, *op.cit.*, p. 535 (Stewart c. Castlereagh, Laybach, 27 ianuarie 1821; *Appendic* C/VII), pp. 554 şi urm. (Esterhazy c. Metternich, Londra, 2 ianuarie 1821; *Appendic* E/IV).

[56] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), pp. 41-43 (Nesselrode, *Tsirkuljarnaja depesha...*, Laybach, 27 februarie/11 martie 1821).

lor ortodoxi din Imperiul Otoman şi, mai grav, tulburările în Principate prezentau riscul deconspirării unor „intrigi ruse“ şi puteau „arunca în aer“ perspectiva „marelui for european“, căruia, la Laybach, aveau să i se stabilească data, 1 octombrie 1822, când să înceapă, şi locul, Florenţa, unde să se întrunească, dată şi loc ce nu s-au păstrat, se ştie, întocmai, „marele for“ urmând a se întruni la Verona. La „viitorul mare for“, împăratul Alexandru şi „miniştrii săi“ scontau „şansa“ de a acuza „defecţiunea“ Marii Britanii în concertul „principalelor puteri“ şi de a-şi adjudeca iniţiativa strategică în „afaceri de interes general“. Pentru a evita „orice risc“ de blocare a perspectivei „viitorului mare congres“, diplomaţia rusă a şi înţeles să acuze, la fel de vehement ca diplomaţia austriacă, „caracterul subversiv“ al acţiunii lui Tudor Vladimirescu şi al acţiunii lui Alexandru Ipsilanti, de unde şi impresia de „conlucrare perfectă“ austro-rusă întru înfrângerea revoluţiei române[57], o conlucrare simulată, măcar, din resorturi cu mult mai presante, în sfera *marii politici*, decât din acela că Alexandru I s-a aruncat „în braţele politicii reacţionare a lui Metternich“ şi a ajuns să condamne „orice revoluţie“, inclusiv insurecţia creştinilor supuşi ai sultanului, datorită „temerii viscerale“ ce i-ar fi provocat-o, în octombrie-noiembrie 1820, revolta unuia dintre regimentele sale de gardă[58]. Acţiunea lui Tudor, declanşată pe 21 ianuarie/2 februarie 1821, avea să apară din motive declarate comune, suveranilor Rusiei şi Austriei, nu mai puţin miniştrilor lor – în aşteptare, toţi, la Laybach, a unui „deznodământ fericit“ pentru intervenţia contra revoluţiei napolitane –, ca „o mişcare subversivă [...], surprinzătoare şi regretabilă“[59]. Iar de la un asemenea punct de concentrare a împrejurărilor politice se cuvine a fi evaluate poziţiile marilor puteri faţă de acţiunile conduse de Tudor Vladimirescu şi de Al. Ipsilanti. O evaluare sustenabilă, cu prioritate, de documentele diplomatice ruse şi austriece, mai ales de cele ruse, relativ recent publicate într-un volum din *Vneshnjaja politika...*, înainte să fi fost la dispoziţia editorilor români ai *documentelor externe* privind revoluţia condusă de Tudor[60]. Rusia şi Austria au luat primele şi oficial,

[57] Gabriel Bădărău, *Între Pajuri şi Semilună. Raporturi politice româno-habsburgice (1683-1853)*, Cluj, 1996, p. 206.

[58] G.L. Arş, *Kapodistria i grecheskoe national'noe osvoboditel'noe dviženija, 1809-1822*, Moscova, 1976, pp. 220 şi urm.

[59] N. Corivan, *Informaţii inedite din Arhiva Ministerului de Externe de la Viena cu privire la Răscoala lui Tudor Vladimirescu*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol» din Iaşi“, t. V, 1968, pp. 199-201 (Metternich c. Lutzow, Laybach, 13 martie 1821; *Anexă*); *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), pp. 36-38 (Nesselrode c. Stroganov, Laybach, 23 februarie/7 martie 1821); pentru acest din urmă document v. şi *Revoluţia din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, Bucureşti, 1980, pp. 69 şi urm.

[60] Editorii „culegerii“ *Revoluţia din 1821... Documente externe* menţionează la p. 10 (*Introducere*) că au avut la dispoziţie numai până la volumul XI (S. II, vol. III) „colecţia“ *Vneshnjaja politika Rossii...*

după Înalta Poartă, atitudine față de evenimentele din Principate[61]. Prusia a încuviințat mai ales tacit conduita „curților" de Romanov și de Habsburg, cu care se declara deplin solidară în numele „cauzei conservatoare"[62]. Marea Britanie s-a arătat preocupată de acțiunile diplomației ruse la Constantinopol și a urmărit, îndeaproape, reacțiile Porții, fără a-și formula până prin iunie-iulie 1821, altfel spus, până la stingerea „focarului revoluționar" din Principate, o poziție clară[63]. Franța, scrutând orice posibilitate de a reveni la nivelul de sus al combinațiilor politicii europene, s-a arătat, și ea, preocupată de „semnele noi ale crizei din Orient", însă, nesimțindu-se încă în stare să ia o inițiativă la nivelul menționat, a produs documente care, pentru diplomația ei, n-au avut cum să fie, pe moment, decât de „uz intern"[64]. Erau, oricum, deosebiri evidente între pozițiile marilor puteri, nesurvenind, nici pe departe, o poziție comună, uniformă, a lor, în expresia „politicii reacționare a Sfintei Alianțe", la vestea demarării „acțiunilor subversive" în Principate și, cu diferența știută de timp, în Grecia istorică.

„Ridicând în vârful sabiei [...] dreptățile Țării" și organizându-și „tabăra" în Adunare a poporului, Tudor Vladimirescu s-a anunțat nu ca un revoltat în sine, orbit de furia de „a pierde cu răul pe cei răi", ci ca un executor al convențiilor „mai marilor" acelei Adunări, căpetenie militară a ei, enunțător al actelor ei programatice. S-a anunțat ca un exponent al *puterii* într-un stat căruia căuta, sub autoritatea voinței Adunării poporului, să-i schimbe bazele instituționale și organizarea socială. Și pentru a menține „întreaga schimbare [...] pe temei legal", nu doar legitim, a recurs la o cale bătută de *memoriile* adresate Porții Otomane și puterilor creștine de boierii „partidei naționale" spre finele secolului XVIII și la începutul celui următor[65], cale ce avea să mai fie încercată de revoluționarii de la

[61] Pentru documente austriece, v. *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu Hurmuzaki* (Seria nouă, red. A. Oțetea ș.a.), vol. II-III, București, 1962; Dan Berindei și Emil Cojocaru, *La crise orientale et le problème des Principautés Roumaines en été 1821. Informations tirées des archives de Vienne*, în „Revue des études sud-est européennes", 9, 1971/2, pp. 203-224; v. și D. Bodin, *Tudor Vladimirescu în lumina izvoarelor italiene*, în „Revista Istorică Română", 11-12, 1941-1942, pp. 46-65; v. dintre studii, Andrei Oțetea, *Sfânta Alianță și insurecția eteristă din 1821*, în „Revista română de studii internaționale", I, 1967/1-2, pp. 155-170; Dan Berindei, *Revoluția condusă de Tudor Vladimirescu în contextul ei internațional*, în „Studii și articole de istorie", 45-46, 1982, pp. 58-64.

[62] C.K. Webster, *op. cit.*, pp. 334-340.

[63] *Ibidem*; v. și *Revoluția din 1821... Documente externe*, p. 110 (Strangford c. Castlereagh, 10 martie 1821).

[64] Georgia Ioannidou-Bitsiadou, *L'attitude russe face à l'indépendance grecque (1821-1829) vue par deux diplomates français*, în *Les relations gréco-russes pendant la domination turque et la guerre d'indépendance grecque*, Tessalonic, 1983, pp. 99-108; v. și *Revoluția din 1821... Documente externe*, *passim*.

[65] Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de reforme dans les Principautes Roumaines, 1769-1830*, București, 1970, *passim*.

1848, de Adunările *ad-hoc* la 1857, de diplomaţia neutralităţii României la 1876, cale a invocării „vechilor drepturi“ ale Moldovei şi Ţării Româneşti, cuprinse de „capitulaţii“ înţelese, la Iaşi şi Bucureşti, nu atât ca acte emanate de voinţa unilaterală a sultanului, ci ca acte contractuale româno-otomane, fundamente juridice ale autonomiei Principatelor[66]. O invocare de „vechi drepturi“ ce avea să fie produsă nu întru resuscitarea unui trecut acoperit de „glorii voievodale“, ci sub deviza, fixată inspirat în cuvinte de Nicolae Bălcescu, „ca statul să se facă românesc“. Odată redevenit astfel, *i.e.* autonom, statul putea cunoaşte fireşti prefaceri interne, fără ingerinţe externe, cum putea aspira la deplina-i suveranitate. Drumul entităţilor statale româneşti spre Independenţă avea să şi treacă, un timp, prin revendicarea şi, pe măsura reuşitei acţiunii revendicative, prin consolidarea autonomiei lor. În numele „vechilor drepturi“ ale Ţării Româneşti, acţiunea lui Tudor a fost convenită de acesta şi boierii exponenţi ai Comitetului de Oblăduire[67] şi a fost, măcar în acel nume, delimitată, din start, de preparativele acţiunii eteriste. În numele „vechilor drepturi ale Ţării“, boierii au recunoscut autoritatea Comitetului de Oblăduire până la desemnarea de Poartă „a noului domn“[68]. Virtute în care au şi fost adresate *arzuri* Porţii Otomane. Tudor, reprezentant politic şi militar al Adunării, a ţinut să adreseze, el, un *arz* Sublimei Porţi, document cunoscut de istorici doar în „ciorna lui autografă“[69]. Boierii şi mitropolitul Dionisie Lupu au adresat, şi ei, pe 30 ianuarie/11 februarie, un *arz* Porţii, incriminând „fapta tâlhărească [...] a slugerului Tudor“, dar şi dând, întru camuflarea gravităţii acelei „fapte“, de înţeles demnitarilor otomani că ea putea fi „stinsă“ de forţe interne ale Principatului[70]. Arzul din 30 ianuarie/11 februarie era conform *hatt-i-şerifului* din 1802, ce stipula că intervenţia Porţii în Principate putea surveni, la caz de „tulburări grave“, numai dacă era solicitată de Divanul de la Bucureşti sau de cel de la Iaşi, cu supervizare din partea Rusiei[71]. Documentul din 30 ianuarie trăda şi reacţia liderilor boierimii faţă de obiectivele sociale, fie

---

[66] C. Giurescu, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană*, Bucureşti, 1908; I. Filitti, *România faţă cu capitulaţiile Turciei*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice“, S. II, t. XXXVIII, 1916, pp. 127-189; Ion Matei, *Quelques problèmes concernant le règime de la domination ottomane dans les Pays Roumains*, în „Revue des études sud-est européennes“, 10, 1972/1, pp. 65-81 şi 11, 1973/1, pp. 81-96; Mihai Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, Bucureşti, 1993.

[67] *Documente privind Istoria României... 1821*, vol. I, p. 196.

[68] *Ibidem*, pp. 198 şi urm. (*Boierii cer Comitetului să preia oblăduirea Ţării...*, Bucureşti, 18/30 ianuarie 1821).

[69] *Ibidem*, pp. 208-210 (*Arzul adresat Înalte Porţi de Tudor Vladimirescu...*); v. şi C.D. Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluţiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, pp. 32-34.

[70] *Documente privind istoria României... 1821*, vol. I, pp. 214 şi urm. (*Arzul Ţării Româneşti către prea puternica Împărăţie*, Bucureşti, 30 ianuarie/11 februarie 1821).

[71] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. III (XI), p. 239 (Nesselrode c. Stroganov, 2/14 februarie 1820), şi vol. IV (XII), pp. 26 şi urm. (Stroganov c. Nesselrode, 19 februarie/3 martie 1821).

acestea încă puțin străvezii în textul *proclamației* din 23 ianuarie/4 februarie[72], ale „faptei lui Tudor". Arzul acestuia, în schimb, justifica asemenea obiective, capacitatea Adunării de a le înfăptui. Conducătorul revoluției a mers și mai departe pe linia justificării acelor obiective și, de fapt, a „întregii acțiuni a Adunării [...], sub conducerea lui", adresând *scrisori*, în formă, *petiții* sau *memorii*, în fond, împăraților Francisc I și Alexandru I, aflați la Laybach[73], acte prin care se solicita sprijinul Austriei, putere limitrofă Țării Românești, și intervenția Rusiei, „după tratate", la Constantinopol, pentru a se da satisfacție „dorințelor Țării". Tudor a luat pe cont propriu *politica revoluției*, în dubla ei dispunere, internă și externă, vădindu-se un „înaintemergător" dacă nu un prim întruchipător al omului de stat modern, la români, peste practicile fiscale și administrative, peste realizările legislative ale domnitorilor din marele secol XVII și din secolul XVIII. În eventualitatea că „cei doi împărați" ar fi decis răspunsuri formale, fie și incriminatorii, la *memoriile* lui, s-ar fi produs un lucru extraordinar: *recunoașterea reprezentării politice, pe plan extern, a Țării Românești*. Reacțiile Austriei și Rusiei, ale Porții, cu prioritate, acuzele eteriștilor față de conduita și obiectivele lui Tudor aveau să fie însă deosebit de dure. Primele reacții s-au regăsit într-un „cordon de supraveghere a tulburărilor din Valahia", pe care Rusia și Austria au fost solicitate de Turcia să-l închidă, fiecare de partea ei, de-a lungul frontierelor cu Principatele[74]. Reacții de certă anvergură politico-diplomatică aveau să se producă din inițiativa curții suzerane celor două principate, la Constantinopol, cu presupunerea, căutată nu neapărat de otomani, exprimării pozițiilor de toate puterile angajate „de mari interese în Orient" („pe terenul chestiunii orientale"), de cauza ordinii și păcii, în definitiv. Au prevalat, între acele poziții, cele ale Porții, ale Rusiei și Austriei, cu parcă cel mai mult venin vădit de acuzele proferate de „miniștrii lui Alexandru I" la adresa lui Tudor. Avea să fie condamnată, în persoana acestuia, tot mai însingurată de exercițiul puterii prin ridicare de sabie, prima mare încercare de constituire statală modernă românească.

Pe 7/19 februarie 1821, Poarta Otomană a ținut să facă ea întâi, de pe poziția de putere suzerană, caz de „evenimentele din Valahia". *Reis-effendi* Mehmet Ha mid a adresat *elciului* Stroganov și *internunțiului* Lutzow *note verbale* prin care a solicitat concursul „curților" Rusiei și Austriei la a închide „cordonul de supra-

[72] *Documente privind istoria României... 1821*, vol. I, pp. 207 și urm. (*Proclamația...*, 23 ianuarie/4 februarie 1821).

[73] Documente evaluate mai ales prin prisma reacțiilor ce și le-au atras; v. N. Corivan, *op.cit.*, în loc.cit., p. 199 (Metternich c. Lutzow, Laybach, 13 martie, 1821; *Anexă*); *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), pp. 36 și urm. (Nesselrode c. Stroganov, Laybach, 23 februarie/7 martie 1821); documentul diplomatic rus, publicat și în *Revoluția din 1821... Documente externe*, pp. 98 și urm.; v. și Elena Moisuc, *În legătură cu cel dintâi arz înaintat Porții de către Tudor Vladimirescu*, în „Revista Arhivelor", 1974/1, București, p. 88.

[74] Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă*, pp. 197 și urm.

veghere a răului pornit din Oltenia"[75]. O solicitare la care, dintre cele două „curţi din nord", Austria a răspuns într-un mod mai clar şi fără ezitare, din raţiuni vădind preocuparea ei pentru menţinerea „liniei pozitive" a relaţiilor sale cu Imperiul Otoman[76] şi, într-un plan intrinsec vieţii ei de stat, pentru stăvilirea răspândirii „spiritului de revoltă" printre transilvăneni[77], latură, aceasta a doua menţionată, a respectivei preocupări, ce a fost uneori poate prea ridicată în grad de importanţă de istorici, după cât au avut de subliniat cursul ireversibil al emancipării naţionale româneşti. Când *reis-effendi* a transmis, prin dragomani, *notele verbale* („mesajele sale") legaţiilor Rusiei şi Austriei, internunţiul Lutzow s-a aflat „din întâmplare", susţinea el, în Buyukdere, la reşedinţa lui Stroganov, unde acesta din urmă tocmai îi făcuse cunoscută „indignarea sa" privind „conduita numitului Tudor [...], vechi ofiţer în serviciul Rusiei şi protejatul ei"[78], după cum îi făcuse cunoscută şi „decizia sa" de a exprima, fără întârziere, pe chiar timpul serii ce se lăsa peste Bosfor, printr-o *notă* adresată Porţii, cu însărcinarea dragomanului Franchini de a îndeplini oficiul transmiterii ei, „aceeaşi întreagă indignare"[79]. Lutzow s-a văzut atras de Stroganov într-un *duet* al indignării, din cauza „acţiunii numitului Tudor", mai mereu apelat astfel, acesta, în rapoartele internunţiului pentru Metternich. Mai mult, s-a văzut antrenat, cu acelaşi Stroganov, într-un *duet* al incriminării „spiritului revoluţiei". A considerat important să-i raporteze lui Metternich despre comuniunea de vederi austro-rusă, la Constantinopol, asupra „caracterului subversiv [...] al acţiunii (întreprinderii) numitului Tudor". Nu a făcut loc în rapoartele sale „detaliilor acelei acţiuni", despre care au avut de raportat „la centru" comandanţii „de la frontierele cu Valahia" şi consulul Hakenau de la Bucureşti[80]. Din postul său internunţial, pe firul discuţiilor cu Stroganov, contelui Lutzow i se părea că „numitul Tudor [...] avea planul dacă nu de a

---

[75] N. Corivan, *op.cit.*, în loc. cit., p. 196 (*Message verbal du ministère ottoman du 7/19 fevrier 1821...*).

[76] *Gabriel Bădărău, op.cit., pp. 189-210.*

[77] Pe 20 februarie/4 martie 1821, Pagé, consulul Franţei la Bucureşti, raporta lui Pasquier despre avertismentul dat de guvernatorul Transilvaniei lui Tudor „să prevină extinderea revoltei". *Revoluţia din 1821... Documente externe*, p. 97; v. p. 83 (Pagé c. Pasquier, Bucureşti, 17 februarie 1821).

[78] «Le jour même où le message réclamant l'appui des deux légations [...] je me trouvais [...] à Buyukdéré chez Mr. l'Envoyé de Russie [...]; il condamna [...] la conduite du nommé Tudor, qu'il est ancien officier au service de Russie et protégé de cette cour pour certains réclamations qui firent partie de celles présentées en dernier lieu aux plénipotentiaires ottomans». N. Corivan, *op.cit.*, în loc. cit., p. 198 (Lutzow c. Metternich, Pera, 28 februarie 1821).

[79] «Il (Stroganov) ordonna à Mr. Franchini dans un *message verbal* et ostensible de témoigner à la Sublime Porte toute son indignation d'un événement aussi imprévu qu'allarmant». *Ibidem.*

[80] «Les rapports de M.M. les commandants des frontières et plus encore ceux de Mr. De Hakenau auront porté à la connaissance de Votre Altesse tous les détails sur les projets d'un nommé Sludjiar Todor (Théodor Vladimiresko est son véritable nom [...])». *Ibidem.*

imita exemplul unor Quiroga şi Pepe (comandanţi militari ai revoluţiilor spaniolă şi napolitană – n.ns., G.C.), atunci cel puţin de a reuni în jurul său pe toţi nemulţumiţii şi pe toţi cei care guvernământul avid şi opresor al grecilor din Fanar în Valahia [...] i-a indispus contra sceptrului otoman". Un plan confirmat de „petiţiile şi proclamaţiile şefului revoltei", acte ce au şi căzut în obligaţia „agentului imperial şi regal" la Bucureşti să le expedieze, la timpul cuvenit şi în formă cuvenită, cabinetului lui Francisc I[81]. În obligaţia internunţiului cădea să facă ştiute lui Metternich reacţiile Porţii faţă de *arzul* lui Tudor[82] şi faţă de *arzul* subsemnat de mitropolitul Ţării Româneşti împreună „cu trei boieri ce formau guvernul provizoriu [...] la Bucureşti"[83]. Reacţii „de spaimă", sesiza Lutzow din gestul lui *reis effendi* de a se adresa deodată internunţiului austriac şi elciului rus „spre a-i angaja să dea ordine agenţilor şi consulilor [...] curţilor lor rezidenţi la Bucureşti, [...] să dispună îndepărtarea (expulzarea) tuturor persoanelor" pendinte de jurisdicţia consulară, ce nu probau „permise de şedere în Principat"[84]. Înaltul demnitar otoman, ministru de externe, „indica [...] noului domnitor" Scarlat Callimachi „să grăbească plecarea caimacamilor săi spre Bucureşti" şi „ruga" pe Stroganov şi Lutzow „să circumstanţieze favorabil" misiunea respectivilor caimacani cu scrisori de înştiinţare (întărire!) pentru consulii Pini şi Hakenau[85]. Internunţiul observa că Stroganov, prin „scrisoarea sa", dădea şi ordin lui Pini „să-l someze pe numitul Tudor Vladimirescu să compare, în calitatea sa de ofiţer rus, înaintea oficialilor consulatului imperial la Bucureşti, iar în cazul că nu s-ar supune acelei somaţii să-l livreze rigorilor legii şi dispoziţiilor autorităţilor Ţării"[86]. În observaţia internunţiului, ordinul sau mesajul lui Stroganov pentru Pini şi, mai ales, răspunsul ambasadorului rus la *nota verbală* a lui *reis-effendi* probau, „sub pecete volantă [...], că cele două Principate (Române) se bucurau (!), în virtutea tratatelor, de protecţia particulară a Rusiei". Nu a scăpat ob-

---

[81] «Todor [...] parait avoir le projet sinon d'imiter l'exemple des Quiroga et des Pépé au moins de réunir autour de lui tous les mécontents et tous ceux que le gouvernement avide et oppresseur des grecs du Fanar en Valachie a su indisposer contre le sceptre ottoman». *Ibidem.*

[82] Este prima, se pare, menţionare, într-un raport diplomatic, a faptului că Tudor a adresat *arzul* Porţii Otomane. *Ibidem.*

[83] De reţinut expresia de „*gouvernement provisoire*", în limba franceză, pentru Comitetul de Oblăduire. *Ibidem.*

[84] «La Sublime Porte [...] en a été tellement éffrayée qu'elle s'adressa tout de suite à Mr. l'Envoyé de Russie et à moi afin de nous engager de donner des ordres aux agents et consuls de nos cours respectives résident à Bukarest, qui les autorisent d'éloigner tous les gens sans aveau et dont un séjour prolongé ne saurait être suffisamment justifié». *Ibidem.*

[85] «Le Ministère [...] ottoman ordonna au nouvel hospodar Prince Callimachi de presser le départ de ses caimacams, et Mr. le baron de Stroganoff ainsi que moi nous fûmes priés de les munir de lettres pour les agents de nos gouvernements respectifs». *Ibidem.*

[86] *Ibidem.*

servației internunțiului și faptul că, spre a evita ascensiunea poziției speciale a Rusiei „în afacerile Principatelor“, *nota* otomană pentru Stroganov făcuse mențiune expresă despre calitatea lui Tudor de „vechi ofițer rus“, mențiune ce nu s-a regăsit în *nota verbală* pentru reprezentantul diplomatic al Austriei la Constantinopol[87]. O „întâmplare“ ce sugera obligația „curții“ Rusiei, nu și a celei a Austriei, de a dezavua acțiunea lui Tudor. De partea sa, prin răspunsul său la *nota* otomană, Lutzow a înțeles să incrimineze acea acțiune, însă fără a interfera prin ceva anume dreptul Porții de a iniția măsurile ce se impuneau întru restabilirea ordinii în Principate. L-a însărcinat pe dragomanul Testa „să exprime lui *reis-effendi* că el, internunțiul, privea întreprindea criminală a motorului (inițiatorului) mișcărilor sedițioase [...] ce amenințau liniștea și buna ordine în Valahia ca fiind de aceeași natură cu acele întreprinderi pe care toate guvernele [...] erau chemate să le combată și să le aneantizeze de la chiar rădăcinile lor“. Era o poziție conformă, credea Lutzow, „principiilor ce dirijau (orientau) [...] conduita măreață și impozantă a augustei curți [...] de Habsburg [...] în discuțiile ei de o deosebită importanță, cărora cea mai frumoasă parte a Europei (Italia!) datora [...] revenirea liniștii și gradului de libertate suficient [...] oricărui bun cetățean“[88]. Era o poziție ce se vădea combinată cu a lui Stroganov *numai în principiul incriminării acțiunii lui Tudor*. Ea se vădea profund particularizată *în orizontul politicii reale*. Austria avea interesele ei la Poartă, acolo unde rivalitatea ei cu Rusia nu era o noutate și nu avea cum să ia sfârșit la 1821. În orizontul politicii acelor interese, ce impuneau Austriei recunoașterea suzeranității otomane asupra Principatelor, a fost de așteptat ca Lutzow, prin *scrisoarea* ce i-o solicitase *reis-effendi* de înștiințare a misiunii caimacamilor lui Scarlat Callimachi, să nu indice nimic mai mult contelui Hakenau, acuzat, acesta, de Stroganov că arăta „oarecare înțelegere față de tulburătorii ordinii din Valahia“, decât „de a rechema la ordine supușii austrieci pe care numitul Tudor i-ar fi antrenat [...] în acțiunea sa“[89].

Cât despre Rusia, aceasta incrimina cel puțin la fel de vehement ca Austria acțiunea lui Tudor. În aprecierile lui Stroganov, acea acțiune, numită de el și insurecție, prezenta, „prin caracterul ei, dacă nu și prin importanța ei, o analogie frapantă cu catastrofele pe care Europa le-a văzut succedându-se timp de un an și cărora cabinetele aliate se preocupau să le extirpeze pernicioasa influență de la rădăcină“[90]. Dincolo, însă, de a împărtăși același punct de vedere cu Lutzow asu-

[87] *Ibidem*.
[88] *Ibidem*, p. 199.
[89] *Ibidem*.
[90] « Le ministère de S.M. a déjà eu connaissance par les rapports directs du consul général Pini [...] de cette insurrection qui présente par son caractère, si ce n'est par son importance, une analogie assez frappante avec les catastrophes que l'Europe a vu se succéder depuis une année et dont la

pra caracterului „mişcării insurecţionale izbucnite în Valahia", eveniment despre care Pini raporta cu promptitudine „cabinetului suveranului său", Stroganov realiza poziţia specială a Rusiei la Poartă. Din unghiul acestei poziţii, măsurile de stingere „a focarului revoluţionar [...] din micul principat" nu se cuveneau să cadă exclusiv sau necondiţionat în seama curţii suzerane. Elciul realiza că poziţia Rusiei era „deranjată" de implicaţiile internaţionale ale „insurecţiei valahe". Recunoştea „situaţia delicată" a consulului Pini, la Bucureşti, şi a sa, la Constantinopol, din cauza „aluziilor" demnitarilor otomani la „calităţile lui Tudor de ofiţer şi de supus al Rusiei", aluzii" la „încurajarea iniţială şi în secret" de care „s-a bucurat" din partea unor „oficiali ruşi", din a lui Pini, în speţă, „acţiunea revoluţionară pornită din Valahia Mică" (*i.e.* Oltenia)[91]. Situaţia celor doi diplomaţi o reflecta *în mic* pe cea a ţării ce o reprezentau, Rusia, care, pe de o parte, se erija în promotoare a „combaterii revoluţiilor la nivel european"[92], iar, pe de altă parte, suporta aluzii, suspiciuni, acuze puţin voalate că „agenţii ei", în puncte-cheie ale problemei orientale, incitau „supuşii sultanului" la a se deda unor „fapte subversive". O situaţie prezentată, de regulă, în literatura de specialitate, ca una extrem de „delicată", contradictorie. Ea nu apare însă chiar la fel în cuprinderea corespondenţei diplomatice ruse. Acea corespondenţă, pe timpul lunilor februarie şi martie 1821, proba că nu atât aluziile la „abaterile de la cauza conservatoare" făceau „delicată" poziţia externă a Rusiei, cât implicaţiile puseului de internaţionalizare a problemei române. Principatele Moldova şi Ţara Românească constituiau, prin statutul lor politico-juridic[93] şi prin aşezarea lor geografică, aliniamentul strategic pentru întreaga „politică balcanică" a Rusiei, aşa cum Polonia constituia aliniamentul strategic pentru „politica euro-centrală" a aceleiaşi mari puteri. În cazul Poloniei, simulacru de regat inclus de Imperiul tuturor Rusiilor, internaţionalizarea era prevenită de însuşi angajamentul mutual al marilor puteri de a menţine, în toată cuprinderea lui, aranjamentul politico-teritorial european de la 1814-1815. Nu la fel stăteau lucrurile în cazul Principatelor, ce nu se aflau sub incidenţa acelui aranjament, cum nu se afla întreaga parte europeană a Imperiului Otoman[94]. Principatele Române erau vasale Porţii

sagesse des cabinets alliés s'occupe à extirper la pernicieuse influence dans sa racine». *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 23 (Stroganov c. Nesselrode, 19 februarie/3 martie 1821).

[91] *Ibidem.*

[92] Prin „sistemul acţiunii tuturor statelor [...] contra pericolului general", sistem pe care împăratul Alexandru a ţinut mult, la Troppau, să-l vadă nu doar adoptat *în principiu*, ci aşezat în termenii *politicii reale*, la iniţiativa „curţilor" Rusiei, Austriei şi Prusiei. *Ibidem*, S. II, vol. III (XI), p. 677 (Nesselrode, *Tsirkuljarnaja depesha...*, Troppau, 15/27 decembrie 1820).

[93] Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (secolul al XVIII-lea)*, Iaşi, 1999.

[94] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 37 (Nesselrode c. Stroganov, Laybach, 23 februarie/7 martie 1821).

şi suportau, din 1774, o influenţă în creştere a Rusiei, un *protectorat de facto* al acesteia[95], până la a fi consacrat de *jure*, prin tratatul de la Adrianopol, în 1829.

Stroganov se credea, de aceea, deplin motivat să recunoască, într-un întins raport pentru Nesselrode[96], că „datoriile sale“, de când a aflat despre evenimentele din Valahia, „i-au impus dubla obligaţie de a manifesta o solicitudine legitimă în conjunctura dată, întâi sub raportul liniştii şi bunei ordini ale unei provincii plasată de tratate în protecţia curţii imperiale [...] de Romanov, apoi din cauza rolului preponderent pe care îl juca într-o incriminabilă întreprindere un obscur individ, acoperit de un anumit grad în serviciul Rusiei“[97]. De-ar fi urmat *à l'instant* a doua a sa obligaţie, „ar fi luat iniţiativa de a oferi el Porţii informaţiile ce le avea [...], mărturie a principiilor salutare şi a dispoziţiilor generoase ale curţii imperiale a Rusiei, şi de a se pronunţa asupra participării vinovate a vechiului locotenent Vladimirescu la tulburările din Valahia“[98]. A aşteptat însă 36 de ore până la a se pronunţa, şi aceasta din considerente făcute bine înţelese sau doar lăsate subînţelese. A dat clar de înţeles lui Nesselrode că o pronunţare imediată şi incriminatorie ar fi întărit „situaţia încurcată în care l-au plasat împrejurările grave [...] pe consulul Pini“, din ale cărui rapoarte a dedus că, la Bucureşti, Comitetul de Oblăduire („*le gouvernement provisoire*“) încerca „să ascundă de ochii Porţii existenţa tulburărilor“, cu speranţa ca acele tulburări să fie repede înăbuşite de „forţe interne“[99]. I s-a adus la cunoştinţă, prin *nota* lui *reis-effendi*, ceea ce aflase şi de la Pini, că mitropolitul şi boierii divaniţi ai Valahiei au acuzat, într-un *arz*, „fapta tâlhărească“ a lui Tudor, expeditorii actului din 30 ianuarie/11 februarie înclinând să admită că era de latitudinea Porţii decizia asupra momentului sau situaţiei când intervenţia trupelor sultanului devenea imperios necesară, un *atu* legal al Turciei, care, observa Stroganov, primea o nouă şi specială confirmare[100]. Întâmplare ce l-a împins pe reprezentantul diplomatic al Rusiei, căruia Poarta întârzia de câţiva ani să-i recunoască calitatea propriu-zisă de ambasador[101], în postura de a acuza nu doar acţiunea lui Tudor, ci şi *arzul* boierilor. Du-

---

[95] A.D. Xenopol, *op.cit.*, vol. IX, p. 249 şi vol. X, pp. 63 şi urm.

[96] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), pp. 23-28 (Stroganov c. Nesselrode, 19 februarie/3 martie 1821). Un document a cărui atentă parcurgere ar fi produs mai multă lumină în paginile literaturii de specialitate relative la poziţia Rusiei faţă de *insurecţia naţională* condusă de Tudor Vladimirescu.

[97] « Les devoirs de ma place m'imposaient doublement l'obligation de manifester une sollicitude légitime dans cette conjoncture, en premier lieu sous le rapport du repos et du bon ordre d'une province placée par les traités sous la protection de la cour impériale, et de plus à cause du rôle prépondérant que joue dans cette entreprise coupable un obscur individu, revêtu d'un grad au service de Russie ». *Ibidem*, p. 23.

[98] *Ibidem*.

[99] *Ibidem*, pp. 23 şi urm.

[100] *Ibidem*.

[101] *Revoluţia din 1821... Documente externe*, pp. 183-187 (Hatt-i-humayun, februarie/martie 1821).

pă estimările diplomaţiei ruse, acţiunea lui Tudor se interpunea „planurilor ei de moment şi de perspectivă în afacerile orientale", nu se subsuma reperelor politicii lui Alexandru I pentru congresul european din 1822 şi nici măcar nu se înscria „în datele fireşti ale cauzei supuşilor creştini ai Porţii". După aceleaşi estimări, *arzul* mitropolitului şi boierilor – la cel al lui Tudor diplomaţii ruşi, chiar elciul Stroganov, nefăcând referire – „deranja mult protecţia generoasă [...] ce marea curte pravoslavnică o acorda Principatelor Române". Stroganov nu-şi ascundea regretul că „boierii valahi" nu au urmat exemplul „deputăţiei sârbe" ce i-a solicitat concursul spre a dobândi, din partea Porţii, pentru principatul condus de Miloş Obrenovici, „drepturi şi privilegii acordate [...] de sultan [...] Valahiei şi diferitelor insule din Arhipelag". Elciul nu uita şi nu ierta că „arzul valah" i-a fost transmis prin Pini, în timp ce lui *reis-effendi* i-a parvenit în mod direct, semn că valahii puneau suzeranitatea otomană deasupra „protecţiei ruse". Motive de satisfacţie îi dădea „deputăţia sârbă", de moment ce ea se afla, acompaniată sau întărită de el, „în conferinţă" cu reprezentanţii Porţii, Scarlat Callimachi, tocmai numit domn al Ţării Româneşti, şi Hamid Bey. Din chiar primele luări de poziţie la „conferinţă", rezulta că „drepturile şi privilegiile Valahiei" erau încă departe de posibilitatea de a fi acordate de sultan şi Serbiei[102]. I-a rămas, de aceea, lui Stroganov, să încerce, în privinţa Valahiei, „o explicaţie confidenţială" între el şi vodă Callimachi; să-i ofere astfel acestuia ocazia de a deschide noi raporturi cu misiunea imperială (a Rusiei, la Poartă – n.ns., G.C.), sub auspiciile unei solicitudini reciproce". Fie, însă, „cu premeditare", fie „din indolenţă", Callimachi „a întârziat explicaţiile ce i-au fost cerute" de Stroganov, dând Porţii „timpul [...] să ia, ea, iniţiativa [...] în problema Valahiei", şi, mai mult, „a inculcat demnitarilor otomani temeri despre participarea unui ofiţer rus la tulburările din Principat", încât să fie urgentată prezenţa sa la Bucureşti[103], acolo unde domn voia să ajungă şi „fratele său Iancu, iar văduva lui Suţu-vodă „punea la bătaie", se zvonea, „treisprezece milioane", echivalentul bugetului Ţării pe doi ani, spre a face „să urce pe tron odrasla Nicolae", măcar până la terminarea perioadei legale de şapte ani începută, conform unui act al Porţii din 1819 de

[102] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), pp. 32-34 (Stroganov c. Nesselrode, 19 februarie/3 martie 1821; alt document decât întinsul raport cu aceeaşi dată).

[103] « Je crus plus à propos d'entrer avant tout en explication confidentielle avec le nouveau prince et lui offrir ainsi l'occasion d'ouvrir ses nouveaux rapports avec la mission impériale sous les auspices d'une sollicitude réciproque [...] Soit préméditation, soit indolence [...], le prince Callimachi retarda les explications que je lui demandais, et donna à la Porte le temps, et peut-être l'idée, de prendre l'initiative. Il [...] avait même inculqué à la Porte plus d'appréhensions [...] sur la participation d'un officier russe dans les troubles de la Valachie dans l'intention d'en rehausser [...] la nécéssité de sa présence immédiate sur les lieux ». *Ibidem*, p. 24 (Stroganov c. Nesselrode, 19 februarie/3 martie 1821).

completare a *hatt-i-şerifului din 1820*, de „*papá* Alexandru"[104]. La Bucureşti, Al. Pini susţinea „familia Suţu". Informat despre aşa ceva, Scarlat Callimachi persevera, la Poartă, pe linia „convingerii" demnitarilor otomani că, de tulburările din Valahia, „intrigile ruse" nu erau străine. Şi poate datorită perseverenţei pe acea linie a domnitorului fanariot, *reis-effendi*, tocmai luând *iniţiativa* să facă ştiut elciului şi internunţiului „situaţia gravă din Valahia", a înţeles să menţioneze numai în *nota* adresată celui dintâi calitatea lui Tudor de „vechi ofiţer în serviciul Rusiei şi de protejat al acesteia".

Era un prim indiciu în documentele oficiale că Rusia, nu şi Austria, purta obligaţia de a dezavua acţiunea lui Tudor. Parând cu greu un asemenea indiciu, Stroganov a încercat „o ieşire pentru curtea Rusiei" din obligaţia dezavuării, pretinzând că el nu avea ştiinţă dacă lui Tudor, „indigen valah", calitatea de „ofiţer reformat" îi dădea „dreptul, după regulamente, de a fi privit ca sudit rus", fără să fi depus jurământul de rigoare, cerinţă despre a cărei îndeplinire de „comandirul de panduri" Pini nu comunicase nimic „legaţiei imperiale ruse" de la Constantinopol[105]. Şi spre a-l face să creadă toate acestea pe *reis-effendi*, Stroganov avea „stringentă nevoie de cooperarea lui Scarlat Callimachi". A şi căutat să ridice în vederile acestuia gradul de gravitate al situaţiei din Valahia, prezentându-i „petiţiile şi proclamaţiile [...] revoltaţilor". Rezervat, Callimachi le-a pus în seama „unui prost cap de valah" („*d'une mauvaise tête de valoque*" – subl. şi în text – n.ns., G.C.)[106], susţinând că avea să fie uşor până şi „caimacamilor săi", odată sosiţi la Bucureşti, să readucă Ţara „sub ascultare". Când Stroganov i-a mărturisit că a cerut consulului Pini să-l someze pe Tudor să se prezinte la consulatul Rusiei, unde să dea seama de actele sale, Callimachi s-a menţinut pe poziţia-i rezervată, eschivându-se de la a veni în întâmpinarea „propunerii" reprezentantului Rusiei la Poartă de a se alătura măsurii ce consulul rus la Bucureşti o avea de îndeplinit, „noul domn declarând că iminenta sa prezenţă la faţa locului" avea să conducă, în zece-cincizprezece zile, la „calmarea efervescenţei şi la lipsirea nemulţumiţilor de pretextele binelui public şi redresării abuzurilor"[107]. Somaţia adresată de Pini lui Tudor avea să şi fie sortită eşecului, conducătorul revoltei replicând tăios că „nu-l lăsa Adunarea poporului să plece la Bucureşti", că, „de se va trage un singur foc de armă asupra norodului, atunci în Ţara Românească nu va mai rămâne nici măcar un singur suflet de neam boieresc"[108]. Tudor acuza

---

[104] Andrei Oţetea, *Tudor Vladimirescu '821*, p. 78.

[105] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 25 (Stroganov c. Nesselrode, 19 februarie/3 martie 1821).

[106] *Ibidem*.

[107] *Ibidem*, pp. 24.

[108] *Revoluţia din 1821... Documente externe*, pp. 70 şi urm. (Tudor Vladimirescu c. Pini, februarie/martie 1821).

deja controlul actelor boierilor divaniți de consulul Rusiei, acte ce nu se mai produceau în sensul „acoperirii", ci în cel al dezvăluirii și încriminării acțiunii începute pe 21 ianuarie/2 februarie. Un control ce ținea, în opinia lui Stroganov, de „competența solemnă a Rusiei de a veghea la respectul tratatelor", de a avea „explicații formale cu Poarta", de a solicita curții suzerane *o anchetă*, cu invitarea consulului Pini de a participa la ea, în Valahia[109]. Recursul la „explicații formale și directe cu Poarta" trăda „nervozitatea" diplomatului rus din cauza eșuării tentativei lui de a impune „factorilor politici ai Valahiei", boierilor divaniți și chiar lui vodă Callimachi, conformarea lor „protecției exercitate, după tratate, de Rusia, asupra Principatelor". Pini era și „instruit" ca, în eventualitatea că boierii aveau să solicite, din proprie inițiativă sau la solicitarea caimacamilor lui Scarlat Callimachi, intervenția Porții, acea solicitare să fie întreprinsă, pe cât posibil, sub avizul consulului Rusiei la București[110]. Altmintrelea, politica „marii curți nordice" avea să fie „incomodată" în a face uz de dreptul său de a superviza „costurile trupelor otomane de intervenție", pe care Înalta Poartă le putea impune Principatului Valahiei[111]. Preocuparea de căpetenie a lui Stroganov era ca intervenția Porții să nu conducă la diminuarea influenței ruse în Principate. În *politica sa* la Poartă, el acuza nu atât „caracterul revoluțional al acțiunii lui Tudor" cât implicațiile posibilei internaționalizări a „chestiunii valahe", într-un sens cu totul contrar intereselor Rusiei. Avea de așteptat, de aceea, pronunțarea împăratului Alexandru și a „cabinetului său", poate prin înțelegere cu împăratul Francisc și cu cabinetul acestuia, asupra „măsurilor de stingere a focarului subversiv din Valahia".

---

[109] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), pp. 26 și urm. (Stroganov c. Nesselrode, 19 februarie/3 martie 1821)

[110] *Ibidem*, p. 27.

[111] *Ibidem*, pp. 27 și urm.

THE POSITIONS OF THE GREAT POWERS CONCERNING THE ROMANIAN AND GREEK REVOLUTIONS, IN THE YEAR 1821

-Synopsis-

The Great Powers faced, in the years 1820-1821, a wave of Revolutions. That "danger" was not a homogeneous one over all Europe. In their comments the diplomatists and especially the publicists of 1820-1821 hesitated between the recognition of diverse Revolutions – after that in Spain, those in Portugal, Italy, Romanian Principalities and Greece –, and the recognition of facets of a single Revolution started in 1789, stopped in 1815 and revived in order to experience ever new outbreaks. In the formal diplomatic language, in the documents of the European Concert, each Revolution in a certain state, or a certain "European area" was to be given a particular profile "of issue", highlighting the particularities of the international impact.

The Author searched to emphasize the positions of the Great Powers, especially those of Russia and Austria, concerning the Romanian and Greek intertwining Revolutions in the year 1821.

Mihai Chiper

1848: MEMORII CONCURENTE, GRUPURI COMPETITOARE ŞI PRODUCŢII MEMORIALISTICE SPECIFICE

1. Memorialistica – între memorie şi istoriografie

Exegeţii au observat complexitatea genului memorialistic şi, mai ales, flexibilitatea graniţelor, plasându-l, de la caz la caz, în categoria istoriilor, în speciile literalului sau a literaturii de frontieră[1]. Perspectiva contemporană insistă pe finalitatea restitutivă[2], natura testimonială şi obiectivele restauratoare[3], acceptând să valorifice experienţa individuală în plan colectiv. Orice text subsumat domeniului – amintiri, jurnale, confesiuni, autobiografii, corespondenţe, însemnări – pune în discuţie un destin uman, din nevoia de împărtăşire a unor experienţe exemplare, de autodefinire sau de justificare retrospectivă[4]. În acest context, memorialistica poate fi înţeleasă ca un mod de comunicare special cu posteritatea.

Un aspect aparte îl reprezintă efectul pe care l-au avut scrierile de natură memorialistică în conturarea interpretărilor date unui moment de maximă tensiune politică şi socială: 1848. Avem în vedere în principal acele scrieri ale exilaţilor care întreţin şi participă la formularea unor memorii concurente asupra evenimentelor paşoptiste. Vom înţelege prin domeniul memorialistic, complementar intenţionalităţii istorice, un spaţiu de dezbatere a memoriilor individuale, generat de concurenţa publică şi simbolică a actorilor implicaţi. Memoria evenimentelor, aşa cum a fost fărâmiţată, selectată, distorsionată în scrierile revoluţionarilor sau observatorilor revoluţiei, va fi recuperată de scrierile cu intenţionalitate istorică, uneori de-a dreptul propusă de actorii implicaţi ca însăşi istoria. Istoricii care au valorificat informaţiile documentare ale memoriilor, bineînţeles păstrând rezer-

[1] Silvian Iosifescu, *Literatura de frontieră*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1971, p. 6. Vezi discuţia amplă şi edificatoare propusă de Philippe Lejeune, *Pactul autobiografic*, Bucureşti, Ed. Univers, 2002.

[2] Al. Zub, *Istorie-cunoaştere*, în „Ateneu", 1982, nr. 9, p. 6.

[3] Alexandru Paleologu, *Tot despre arta memoriilor*, în „Luceafărul", 1972, nr. 49, p. 6.

[4] Bucur Ţincu, *Memorialistica literară contemporană*, în „Revista de istorie şi teorie literară", 1975, nr. 3, p. 385-392.

vele fireşti faţă de veridicitatea sau calitatea scrierilor, s-au văzut puşi totodată în situaţia de a accepta şi schemele propuse, preluând inevitabil logica, tiparele sau clişeele naratorului[5].

Deşi, prin metodele şi practicile specifice, reconstrucţia istorică este independentă de memoria socială, ea poate căpăta şi statutul de călăuzitor şi, în cele din urmă, poate să formeze într-un mod semnificativ memoria socială a grupurilor[6]. Cu multă atenţie, se poate acredita existenţa unui efect de derivare reciprocă a memoriei culturale[7] şi a istoriei acceptate. Aşa concepută, relaţia dintre memorie şi istorie se întrevede ca dialogică, nu mutual exclusivă, potrivit teoriei hermeneutice a lui Hans Georg Gadamer memoria colectivă ajungând să înzestreze un context pentru evenimentele cu care istoricul se întâlneşte în cursul investigaţiilor[8]. Limbajul şi *patternurile* narative utilizate în exprimarea memoriilor, chiar şi acelora biografice, sunt inseparabile de standardele sociale de plauzibilitate şi autenticitate pe care le incorporează. Din această perspectivă, *„nu există un asemenea lucru ca memorie individuală“*[9]. Deoarece memoria colectivă este mai mult decât un total al memoriilor individuale, nu putem studia marcarea socială a trecutului urmărind cum indivizii trasează fiecare propriile versiuni asupra istoriei. Metodologic vorbind, memoriile sunt colective atunci când transcend timpul, spaţiul evenimentelor şi capătă propria lor viaţă, separată de circumstanţele originale.[10]

Chiar istoricii au fost nevoiţi să-şi regândească poziţia lor erudită ca rezultat al studiilor despre memorie. În timp ce încă multe voci ale mediului academic susţin că, în necesitatea de a obţine mărturii inatacabile, istoria se situează în opoziţie făţişă faţă de memorie, sunt raţiuni solide de a pune la îndoială o asemenea separare între reprezentările academice şi non-academice despre trecut[11]. S-a

[5] Nicolae Bocşan, Valeriu Leu, *Memorialistica revoluţiei de la 1848 în Transilvania*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1988, p. 10.

[6] Paul Connerton, *How societies remember*, Cambridge University Press, 1989, p. 14.

[7] Conceptul de *„cultural memory“* a generat discuţii ample în lucrările de specialiate. În cele ce urmează îl vom utiliza potrivit interpretării date de Mieke Bal, ca termen care poate fi folosit atât în accepţiunea de fenomen cultural ca şi unul individual sau social. Memoria culturală nu este acea memorie pe care pur şi simplu se întâmplă să fii purtător, ci acea memorie pe care o performezi, chiar dacă, în câteva cazuri, asemenea acte nu sunt gândite în mod conştient şi voit. Vezi *Acts of memory. Cultural recall in the Present*, editată de Mieke Bieke Bal, Janathan Crewe and Leo Spitzer, University Press of New England, Hanover, 1999, p. VII-XVII.

[8] Patrick H. Hutton, *The Role of Memory in the Historiography of French Revolution*, în „History and Theory“, vol. 30, nr. 1, Feb. 1991, p. 59.

[9] Wulf Kansteiner, *Finding Meaning in Memory. A Methodological Critique of Collective Memory Studies*, în „History and Memory“, vol. 41, May 2002, p. 185.

[10] *Ibidem*, p. 189.

[11] Vezi David Lowenthal, *Trecutul e o ţară străină*, trad. Eugeniu Stan, Bucureşti, Ed. Curtea Veche, 2002, p. 244 -272.

mai apreciat că, într-o măsură mai potrivită, probabil, istoria ar trebui definită ca un tip particular al memoriei colective deoarece, aşa cum Peter Burke a remarcat, nici memoriile şi nici istoriile nu îndeplinesc prezumţia de obiectivitate. În ambele cazuri învăţăm să luăm în calcul selecţia conştientă sau inconştientă, interpretarea şi distorsiunea. Istoricul, prin însăşi natura activităţii sale, apelează la criterii de selecţie, acordă importanţă sau trece sub tăcere din motive de ierarhizare unele rezultate ale cercetării sale, comportându-se ca un agent specializat al memoriei. În ambele cazuri, selecţia, interpretarea şi distorsiunea sunt condiţionate social[12].

Memorialistica se apropie de istorie prin afirmarea intenţionalităţii istoriografice, însă, ca şi memoria, se depărtează de aceasta prin subiectivismul asumat şi inevitabila lipsă de rigoare. Memorialistica accentuează particularul, e doar o *„mică istorie"*, în timp ce istoria reţine generalul; memorialistica este analitică, pe când istoria vizează sinteza, presupune metode şi concepţii capabile să ridice faptele particulare la nivel de generalitate, să le transforme în fapte istorice[13]. În schimb, ca şi memoria, memorialistica propune o legătură emoţională cu trecutul mai degrabă decât o perspectivă critică asupra lui. Memorialistica, aidoma memoriei, şi-a câştigat imediat virtutea de istorie vie, credibilă pentru plusul de autentic, păstrând totodată valoarea de mărturie document, chiar dacă rămâne subiectivă.

Genul memorialistic a urmat îndeaproape evoluţia istoriografiei, extinzându-şi obiectul pe măsura impactului cu alte domenii ale culturii sau ştiinţei[14]. La rândul ei, înnoirea metodologică a istoriei datorează mult presiunii ce a exercitat-o această *„istorie cotidiană"*, istoria măruntă, obligând-o să-şi reconsidere domeniul şi obiectul, să coboare din spaţiul academic în societate[15]. Dacă ar fi să insistăm puţin pe natura diferenţelor, s-a observat că memorialiştii caută similiarităţi între trecut şi prezent, în timp ce istoricii observă diferenţele; primii caută să trezească emoţii prin descrierea trecutului în imagini vii, ultimii preferă să intrepreteze evenimentele calm, în descrieri detaşate. Memorialiştii revizuiesc imaginile prin intermediul cărora ei percep trecutul în conformitate cu opiniile din prezent; istoricii îşi corectează concepţiile potrivit evidenţelor descoperite. Pentru memorialişti, trecutul este reconstruit ca un tablou maleabil de imagini estetice, în timp ce istoricii îl concep ca explicaţie durabilă construită pe fapte empirice[16].

---

[12] Peter Burke, *History as Social Memory*, in *History, Culture, and the Mind*, ed. Thomas Butler, New York, Basil Blackwell, 1989, p. 98.

[13] Al. Piru, *Literatura memorialistică şi semnificaţiile ei*, în „Manuscriptum", 1979, nr. 2, p. 5-7.

[14] Nicolae Bocşan, Valeriu Leu, *op.cit.*, p. 9.

[15] *Ibidem.*

[16] Patrick H. Hutton, *The Role of Memory in the Historiography of French Revolution*, în „History and Theory", vol. 30, nr. 1, Feb 1991, p. 58-59.

S-a observat că amploarea genului a fost în strânsă legătură cu apariţia unei conştiinţe istorice[17] pe parcursul modernităţii. Raymond Aron observă că sociabilizarea omului dezvoltă o conştiinţă integratoare asupra umanităţii, în care istoria este dimensiunea fundamentală[18]; istoricitatea omului, capacitatea omului de a înţelege istoria, de a o respinge sau accepta, provine din curiozitatea existenţială de a cunoaşte. Cunoaşterea trecutului este o manieră de a te elibera[19]. Memoriile sunt mărturii ale acestei conştiinţe, ale unei mentalităţi în curs de înnoire, întemeiată pe integralitatea fiinţei umane, iar mai târziu, în plină perioadă romantică, pe unicitatea ei[20]. Impactul s-a dovedit major, mai ales în urma reconsiderării surselor din ultimele decenii; reabilitarea memorialisticii prin puterea ei de a evoca atmosfera unei epoci, de a păstra traiectoria unor destine individuale sau colective, a fost una din micile „revoluţii" care au ajutat istoriografia să se salveze în faţa criticilor. Surclasată în chestiuni de metodă de istoriografie, „mica istorie" a reuşit să preseze de jos, influenţând salutar textele de tradiţie pozitivistă.

Demersul memorialistului este cel mai adesea o „revanşă"[21], concepţie valabilă şi pentru literatura paşoptistă românească, care, prin exerciţiul rememorării evenimentelor, realiza revanşa asupra realităţilor politice contemporane. Nu în ultimul rând, memorialistica vrea să modeleze atitudini, conduite, îndeplineşte rostul unei pedagogii naţionale, propunându-şi să acţioneze asupra contemporanilor, transformând memoria revoluţiei în mit, accepţiune în care se validează funcţia didactică a momentului rememorat.

II. Trăsături ale memorialisticii paşoptiste

Istoriografia epocii moderne s-a remarcat şi prin preocuparea de a inventaria în ample corpuri de izvoare sursele memorialistice. Bilanţul scoate în evidenţă o concentrare extraordinară a acestui tip de scriere în epocile traversate de mari tensiuni politice şi sociale, în care traumele individuale şi destine extraordinare s-au cuplat conjuncturilor excepţionale pentru colectivităţi. Evenimente precum revoluţia franceză din 1789 au condus la o suprasensibilizare a conştiinţei istorice. Zeci de volume[22] au încercat să cuprindă revoluţiile care au marcat secolele

[17] Al. Zub, *op.cit*, p. 6.

[18] Raymond Aron, *Dimensions de la conscience historique*, Paris, Libraire Plon, 1961, p. 95.

[19] *Ibidem*, p. 96.

[20] Philippe Lejeune, *op.cit.*, p. 12.

[21] Marie Thérèse Hipp, *Mythes et réalités. Enquête sur le roman et les memoires* (1660-1700), Paris, 1976, p. 140.

[22] Berville şi François Barrière, *Collection des Memoires relatifs à la Révolution francaise*, Paris, 1820-1828; François Barrière, *Collection des Memoires relatifs à la Revolution francaise*,

XVIII-XIX, însă „literatura mărturisilor“ s-a dovedit greu de controlat. Situaţia este valabilă şi pentru spaţiul românesc, evenimentele violente care au marcat societatea românească în secolul al XIX-lea – 1821, 1848, 1877 –, generând un val de memorii, edite la scurt timp sau rămase nepublicate multă vreme. În măsura în care ele au circulat, efectul a fost vizibil asupra reflecţiei destinului colectiv. Intenţia valului memorialistic este de a legitima pentru viitor acţiunile, potrivit concepţiei mărturisite de a fi „creatori de istorie“[23]. Sentimentul istoric a fost alimentat de identificarea istoricului sau memorialistului cu personajul făuritor de istorie. Într-adevăr, ca tipologie, memorialistul revoluţiei de la 1848 poate fi perceput într-o dublă ipostază; el face istorie pentru ca, ulterior, să o restituie posterităţii prin redactarea mărturiilor sale. Este o condiţionare aproape obligatorie, cu un efect vizibil şi de neoprit asupra versiunilor istoriografice ulterioare. În această categorie intră o mare parte a scrierilor redactate în emigraţie, în mai multe limbi de circulaţie, cu scop propagandistic şi caracter politic explicit. Memorialistica are meritul de a fi schiţat o primă schemă logică a evenimentelor, acreditând faptului cotidian valoarea de fapt istoric; în acelaşi timp, ea lasă să vorbească tăcuţii istoriei, vocile mai puţin auzite în istoria savantă.[24] Rolul şi locul autorului de memorii în schema logică a memorialisticii diferă în funcţie de relaţia acestuia cu personajul principal, de rolul său în evenimente sau, de cele mai multe ori, de talentul său scriitoricesc.

Memoriile paşoptiştilor români au fost, în cea mai mare parte, o necunoscută pentru istoriografie. O mare parte au rămas în manuscris, în special în Transilvania, însă situaţia este valabilă chiar şi pentru Muntenia zeci de ani după evenimente. Cu excepţia Transilvaniei, sărăcia textelor scrise oferă o percepţie dezechilibrată a fenomenului revoluţionar. Din acest texte avem prea puţine informaţii despre construcţiile populare ale memoriei şi legăturile cu experienţele vieţii de fiecare zi, care ar putea păstra o cu totul altă amintire şi ar avea alte reprezentări asupra evenimentelor[25]. Memoria revoluţiei este transformată deseori într-un corolar natural al dezvoltărilor şi intereselor de natură politică, fiind una mai degrabă construită de către intelectuali şi politicieni. Avem, de fapt, *in nuce*, în această premiză a memorialisticii paşoptiste, şi unul dintre efectele de mai târziu: informaţiile s-au întors în societate pentru a fi integrate în memoria liberalilor sau conservatorilor, junimiştilor ori chiar memoria socialiştilor, construite

---

Paris, 1846-1866; *Colecţiile L'Elite de la Révolution* şi *Les Classiques de la Révolution*; pentru 1848 J.B. Ebeling, *L'histoire racontée par se temoins: la Revolution Française*, Paris, 1942; E.L. Higgins, *The French Révolution as told by Contemporaines*, 1938.

[23] Nicolae Bocşan, *op.cit.*, p.13.

[24] *Ibidem.*

[25] Alon Confino, *Collective Memory and Cultural History*, American Historical Review, december 1997, p. 1394.

deopotrivă de către liderii instituţionali, alături de intelectuali, jurnalişti, oameni de stat şi publicişti de tot felul[26].

Evenimentele din Moldova nu au constituit o preocupare distinctă a participanţilor sau contemporanilor, ele fiind integrate amintirilor consacrate vieţii autorilor[27]. Cu o forţă de sugestie care le apropie de genul romanesc, memoriile lui Gh. Sion rămân cele mai ample relatări despre evenimente, detaliile oferite, caracterizările făcute, atmosfera, moravurile epocii conferind un mare grad de atractivitate scrierii. Sion rămâne cel mai inteligent evocator al spiritului revoluţionar din Moldova şi de neocolit pentru înţelegerea mentalităţii epocii, colportor şi vulgarizator al ideilor de unitate naţională. Complementar, Nicolae Suţu vine cu experienţa profesionistului, a dregătorului care cunoaşte mecanismele scenei politice moldoveneşti, iniţiat în intrigile ţesute de domnie şi culisele diplomaţiei ţariste. La acestea se adaugă memoriile lui Ştefan Scarlat Dăscălescu, considerate de N. Iorga mai mult cugetări politice, ce ating incidental revoluţia paşoptistă, de pe poziţii conservatoare, în timp ce amintirile lui Iraclie Porumbescu aduc elemente lămuritoare despre activitatea exilaţilor moldoveni în Bucovina şi legăturile lor cu familia Hurmuzaki dar şi cu centrul revoluţionar de acolo.[28]

În schimb, memorialistica exilaţilor munteni se dovedeşte mult mai diversificată. În cadrul ei sunt cuprinse atât scrierile celor care au fost lideri ai mişcării, cât şi simpli participanţi sau observatori[29]. Memoriile transmit o imagine complexă asupra zilelor revoluţionare, plină de compromisurile, neînţelegerile şi orgoliile care au animat decizii importante. Se poate spune că avem de-a face cu o activitate cvasigeneralizată, aproape toţi liderii importanţi ai mişcării fiind implicaţi: C.A. Rosetti, Ion Heliade Rădulescu, Nicolae Bălcescu, Ion Ghica, N. Kretzulescu, N. Pleşoianu, I. Ionescu de la Brad, dar şi apropiaţi ai fruntaşilor, C.D. Aricescu, I. Bălăceanu[30], D. Bolintineanu, Alex. Christofi, clericul Ghenadie

---

[26] *Ibidem*, p. 1393. Vezi şi Charlotte Tacke, *1848. Memory and oblivion in Europe*, Bruxelles, Presses Interuniversitaires Européennes, 2000, p. 14-27.

[27] Vezi N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean de la jumătatea secolului al XIX-lea: Ştefan Scarlat Dăscălescu*, Bucureşti, „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice", 1932, seria III, t. XIII, p. 1-54; Gh Sion, *Suvenire contimporane*, Bucureşti, Tip. Academiei Române, 1888; Iraclie Porumbescu, *Amintiri*, Ediţie N. Oprea, Cluj, 1978; N. Gane, *Zile Trăite*, Iaşi, 1903; N. Soutzu, *Memoires*. Publies par Panaioti Rizos, Vienne, 1899.

[28] Vezi Teodor Bălan, *Refugiaţii moldoveni în Bucovina(1821 şi 1848)*, Bucureşti, Ed. Cartea românească, 1929.

[29] Georgeta Răduică, *Amintirile din 1848 ale unui bătrân bucureştean*, p.171-176, şi H.DJ. Siruni, *Iacob Melic şi revoluţia din 1848*, p.53-81, în „Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu", V-VI, Bălceşti pe Topolog, 1979. Alte detalii în Emanuel Kinezu, *Revoluţia din 1848 a românilor de la Dunăre sau Misterele politicii în Principate*, Bucureşti, 1859.

[30] Augustin. Z.N. Pop, *Memoriile lui I. Bălăceanu*, în „Magazin istoric", 1972, nr. 6, p. 45-49; Iancu Bălăceanu, *Amintiri politice şi diplomatice*, Bucureşti, Ed. Cavalioti, 2002.

Pârvulescu[31], negustori sau adversari ai revoluţiei – colonelul Lăcusteanu[32], or neangajaţi în comploturile reacţiunii, Ion Voinescu I[33].

Memoriile sunt concurente ca versiuni, fiind reprezentate şi scrierile care descriu evenimentele din perspectiva adversarilor revoluţiei. Ion Voinescu în *Notiţe istorice asupra revoluţiei române de la 1821-1866*[34] alături de *Amintirile colonelului Lăcusteanu* ilustrează această perspectivă care reduc acţiunile revoluţionarilor la complotul unui cerc restrâns de tineri, fără aderenţă la popor şi care punea în pericol stabilitatea ţării. Oprite în 1874 de la publicare[35], *Amintirile lui Lăcusteanu* descriu revoluţionarii drept „*vagabonzi*", „*ştrengari*" ori „*dăscăleţi*". Fiind un radical, colonelul Lăcusteanu vede în revoluţie nimic altceva decât „*opera unor crai*", una dintre intrigile ţariste, al cărei scop este redeschiderea chestiunii orientale. Pentru colonelul Voinescu, revoluţia de la 1848 din Ţara Românească ar fi pornit din îndemnul a „*câţiva juni îmbuibaţi de doctrine socialiste, fără idei pozitive de starea politică a ţării*"[36]. Apreciat de guvernul provizoriu pentru că nu s-a implicat în comploturile contrarevoluţionare, deşi a fost ostil ideii de revoluţie, Voinescu participă la contramăsurile de îndepărtare a administraţiei revoluţionare. Pentru Voinescu, exponent al unei culturi politice conservatoare, dominante de altfel în epocă, revoluţia nu a reprezentat decât rezultatul unei „*clici de regeneratori ai naţiei române*" care au acţionat abia după ce Europa era cuprinsă de tulburări din toate părţile, dar scrierea are meritul de a aduce detalii inedite despre desfăşurarea evenimentelor.[37] Textele sunt importante pentru că aduc amănunte şi date în sprijinul memoriei conservatoare a revoluţiei, deşi sunt redactate târziu, la distanţă apreciabilă de eveniment, când probabil şi prejudecăţile s-au mai estompat.

Mare parte a memorialisticii paşoptiste este dată de scrierile justificative redactate la scurt timp după înfrângerea revoluţiei cu intenţii explicit politico-propagandistice, integrându-se unui tip de memorialistică caracteristică maghiarilor,

---

[31] C. Bobulescu, *Vieţi de zugravi (1657-1765) şi autobiografia lui Genadie Pârvulescu arhimandritul (22 oct. 1805 – 7 sept. 1873)*, în „Arhiva Românească", tom. V (1940), p. 143-156; Ion Donat, *O mărturie contemporană despre unire*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1965, p. 505-512.

[32] *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, publicate şi adnotate de Radu Crutzescu, cu un comentariu istoric de Ioan C. Filitti, Bucureşti, Ed. Fundaţia pentru literatură şi artă „Regele Carol al II-lea", 1935.

[33] Vezi C. Rezachevici, V. Stan, *Memoriile istorice ale colonelului Ion Voinescu I, un izvor inedit privitor la istoria politică a veacului al XIX-lea. Fragmente privitoare la revoluţia din 1848*, în „Revista de istorie", 1978, nr. 5, p. 835-849.

[34] Fragmente publicate în C. Rezachevici, V. Stan, *op.cit.*

[35] Al. Piru, *Istoria literaturii române*, Bucureşti, Ed. Univers, 1981, p. 101.

[36] C. Rezachevici, V. Stan, *op.cit.*, p. 843.

[37] *Ibidem*, p. 843-849.

sârbilor, austriecilor, polonezilor sau italienilor. I.H. Rădulescu, N. Bălcescu, N. Pleşoianu, chiar şi I. Voinescu II[38], D. Bolintineanu, C.D. Aricescu, Ghenadie Pârvulescu, ca să nu mai vorbim de C.A. Rosetti, care a redactat un jurnal, pot fi plasaţi în această categorie a memorialisticii. Mai târziu, Ion Ghica, I. Ionescu de la Brad[39] şi N. Kretzulescu redactează şi ei memoriile fără a le refuza intenţiile justificative.

Cel care dă tonul memorialisticii paşoptiste justificative va fi I. Heliade Rădulescu în *Suvenire şi impresii ale unui proscris* (1850), nu atât prin interesul strict documentar cât pentru dimensiunea confesivă, structurată pe divagaţii filosofico-morale. Rod al unei anumite orientări ideologice pe care a susţinut-o în timpul revoluţiei sunt *Memoires sur l'histoire de la régéneration roumaine* (1851) şi *Memoriile justificative ale revoluţiunii române de la 1848, adresate Austriei, Franţei, Rusiei şi Turciei* (1851). În aceeaşi categorie pot fi introduse notele dictate de N. Bălcescu lui I. Ghica[40], dar mai ales *Memorii asupra revoluţiunii din 1848*, de Nicolae Pleşoianu, ce justifică poziţia grupării Tell-Pleşoianu. Jurnalul lui C.A. Rosetti este o foarte bună sursă pentru activitatea emigraţiei după revoluţie[41]. Din perioda revoluţiei menţionează numai arestarea fruntaşilor şi transportul lor pe Dunăre. În *Memoriile mele*, cap. XVII, *Rolul meu în timpul revoluţii*, C.D. Aricescu, avea să devină primul istoric al momentului 1848; el construieşte naraţiunea în jurul propriei activităţi, preocupat să ofere un exemplu copiilor săi, cărora le erau dedicate „ca profitând de experienţa părinţilor să devie mai demni de afecţiunea şi stima semenilor lor".

Celelalte memorii – I. Ghica, I. Ionescu de la Brad, I. Bălăceanu şi N. Kreţulescu[42] – sunt redactate mai târziu, într-o mai mică măsură fiind cazul lui I. Ghica cu *Amintiri din pribegia după 1848. Noui scrisori către V. Alecsandri*, materiale

---

[38] Ion Voinescu II, *Uă călătorie pe Dunăre în ghimie*, în „Românul", V, 1861, nr. 330, 26 nov/6 dec. p. 1034-1035, şi în nr. 331-334. Despre acelaşi episod vezi D. Bolintineanu, *Călătorie pe Dunăre şi în Bulgaria*, Bucureşti, Tip. Romanov, 1858; A. Ubicini, *Valachia în 1848. Aminitiri şi întâmplări din călătorie*, în *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. V, p.787-819; *Dare de seamă despre captivitatea şi escortarea pe Dunăre a capilor revoluţiei din Ţara Românească*, în *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. V, p. 758-761; Apostol Stan, *Călătoria pe Dunăre a revoluţionarilor exilaţi de la 1848. Însemnări inedite de C.A. Rosetti*, în „Studii", 1973, nr. 3, p. 525-530.

[39] Ion Ionescu de la Brad, *Opere*, vol. II, Bucureşti, Imprimeriile „Curentul", 1943, p. 341-350.

[40] Gh. Georgescu-Buzău, *Activitatea lui Nicolae Bălcescu pentru pregătirea dezlănţuirii revoluţiei din 1848*, în „Studii", 1956, nr. 1, p.45-57, în care sunt reproduse amintirile dictate lui I. Ghica.

[41] C.A. Rosetti, *Jurnalul meu*, Ediţie M. Bucur, Cluj-Napoca, 1974; Marin Bucur, *Pagini regăsite din jurnalul lui C.A. Rosetti (oct. 1848)*, în „Revista de istorie şi teorie literară", 1984, nr. 1, p. 7-8;

[42] Andone Alecsenia, *Nicolae Kretzulescu. Însemnări privind revoluţia de la 1848*, în „Revista arhivelor", 1981, nr. 4, p. 486-490.

strânse sistematic şi cu multă grijă pe parcursul exilului.[43] Memoriile lui I. Voinescu II şi D. Bolintineanu au un interes documentar limitat, constituindu-se mai mult într-o pagină de literatură. Pentru că N. Kretzulescu, I. Bălăceanu şi I. Ionescu de la Brad şi-au redactat târziu memoriile, uitarea şi-a pus serios amprenta, aceştia mulţumindu-se a consemna fapte seci, în general cunoscute, lipsite de alte detalii sau nuanţe.

III. Grupuri competitoare şi producţii memorialistice specifice

La dimensiunile reduse ale emigraţiei româneşti, cu totul câteva zeci de persoane, aproape exclusiv din Muntenia, nu se poate vorbi de grupuri politice constante, cu poziţii ideologice foarte coerente, cum a fost cazul emigraţiei poloneze – grupul monarhist al lui Adam Czatorysky şi republicanul Joachim Lelewel – sau maghiară – naţionalistul Kossuth Lajos şi democratul Teleki László. Întâlnim mai ales o puternică pondere a atitudinilor şi afinităţilor personale. La unii dintre ei opiniile s-au schimbat în funcţie de evenimente sau de posibilitatea de aplicare a unor planuri de acţiune.[44] Relaţii de ordin privat au alterat retroactiv

[43] Soarta documentelor şi corespondenţei paşoptiste este de multe ori imprevizibilă. În grija lui Ion Ghica s-a aflat cea mai mare parte a corespondenţei emigraţiei – o mare parte a scrisorilor căuzaşilor de la Brussa, corespondenţa lui Bălcescu, planurile „californiene" ale lui Ion Ionescu de la Brad, scrieri care au aparţinut lui Alecsandri, Alexandrescu, manuscrisele proprii, chitanţele visteriei revoluţionarilor etc.

Un timp, Ghica şi-a ţinut corespondenţa pentru a nu ajunge la autorităţile otomane la doamna Ludwiga Czaikowska-Sniadecka, loc care s-a dovedit extrem de periculos. Un incendiu, produs la 6 ianuarie 1853, ar fi putut să le distrugă, dacă nu ar fi fost salvate in extremis de binevoitori. Alt pachet de scrisori, dăruit lui Ghica de Dumitru Florescu, arhivarul emigranţilor de la Brussa, în 1854, cuprindea corespondenţa lui Heliade şi revoluţionarii de la Brussa.(Vezi Dan Bogdan, *Pe urmele lui Ion Ghica*, Bucureşti, Ed. Sport Turism, 1987, p. 124). *„Păstrez originalele tuturor actelor ce voi publica aci; ele sunt la dispoziţiunea acelor cari ar voi să le vază sau să le controleze. Cât pentru cele scrise de mine, epistole, note şi memorande, câte vor fi scăpat de foc, de apă şi din călătorii, îmi propui a le publica mai la urmă, într-un volum separat"*, spunea Ghica în introducerea *Amintirilor din pribegie*. Semn al conştientizării valorii patrimoniale, ales la 18 septembrie 1876 preşedinte al Societăţii Academice a făcut donaţii legate de revoluţia de la 1848: manuscrisele lui Nicolae Bălcescu, rămase la el prin testament, o colecţie de scrisori autografe Bălcescu, manuscrisele în franţuzeşte ale *Florilor Bosforului* de D. Bolintineanu (*Ibidem*, p. 185-186). Abia în 1888 donează o ultimă parte a corespondenţei lui Bălcescu, testamentul acestuia şi corespondenţa emigraţilor de la Brussa, până în 1895 mai adăugând manuscrise originale aparţinând lui Alecsandri şi corespondenţa lui Alecsandri şi Gr. Alexandrescu. (*Ibidem*, p. 187). De altfel, toţi paşoptiştii manifestă un respect neobosit pentru documente. Bălcescu îşi trata corespondenţa ca pe nişte pagini de istorie propriu-zisă, cerându-i lui Ghica să păstreze paginile, după ce le numerotase, alături de documentele revoluţiei, pentru că avea de gând să le utilizeze într-o viitoare lucrare sistematică. (N. Bălcescu, *Opere, IV, Corespondenţă*. Ediţie îngrijită de G. Zane, Bucureşti, Ed. Academiei 1962, p. 211).

[44] Cornelia Bodea, *Curente şi opinii în sânul emigraţilor de la 1848. 1. Memoriile colonelului Pleşoianu*, în „Studia et Acta Musei Nicoale Bălcescu 1970-1971", III-IV, Bălceşti pe Topolog, 1971, p. 378.

logica unor lucruri, conducând la interpretări nefericite. Dezbinările au ajuns la cunoştiinţa publicului încă de pe atunci; după revenirea în ţară, în 1857, ei au continuat să-şi câştige partizani sau critici, ajungând până la a influenţa încercările istoriografice de mai târziu.[45]

Cele două mari grupuri ale emigraţiei din primii ani după revoluţie, primul sub conducerea fostei locotenenţe Chr. Tell, I.H. Rădulescu şi Nicolae Golescu, al doilea aflat sub influenţa lui N. Bălcescu şi care se revendica de la Comitetul revoluţionar din vara lui '48, la care s-au raliat un timp C.A. Rosetti, I. Brătianu sau din motive tactice şi I. Ghica iniţial, aveau de disputat în primul rând reprezentativitatea organismelor de conducere a emigraţiei. Neînţelegerile care vor sfâşia emigraţia încep încă din decembrie 1848, când are loc la Braşov, cu o participare restrânsă, recunoaşterea fostei Locotenenţe domneşti formată din Heliade, Tell şi N. Golescu[46], moment care marchează şi începutul competiţiei pentru conducerea emigraţiei şi suspiciunile reciproce de administrare defectuoasă a fondurilor. Reuşind această recunoaştere, foştii locotenenţi vor iniţia un control sever asupra iniţiativelor celorlalţi, încercând să le imprime tuturor viziunea lor şi nepermiţând cuiva *„o acţiune, nici o scriere, fără ştirea şi încuviinţarea lor“*[47]. Alegerea a fost contestată de Bălcescu, însă reconfirmată provizoriu la Paris în ianuarie 1949 de către fosta locotenenţă, care avea să califice drept „trădare“ orice refuz de colaborare şi de conformare la dispoziţiile ei.

Problema conducerii emigraţiei nu va fi vreodată tranşată într-un fel din cauza diferenţei de vederi. Heliade, Tell şi N. Golescu reuşiseră să obţină recunoaşterea de la Paris, dar de către un grup restrâns şi provizoriu. Rosetti, care a fost de faţă, a votat împotrivă[48] şi aproape toţi împărţeau convingerea că alegerea nu va fi recunoscută de I.C. Brătianu, N. Bălcescu şi Ion Ghica, care nu au putut fi prezenţi[49]. Locotenenţa s-a ridicat împotriva lui N. Bălcescu şi Ion Ghica dar şi a

[45] Rolul acestor grupuri în epocă este foarte important. Heliade a fost unul care a beneficiat de amiciţiile clădite în perioada exilului. De pildă, la Şumla, şi-l va apropia pe Nicoale B. Locusteanu, care ulterior, în 1891, va îngriji volumul *Scrisorilor din exil* ale mentorului său, ori va simţi nevoia să îi ia public apărarea în *Ioan Heliade şi detractorii lui* (1898). Gr. Zossima este un alt partizan al lui Heliade. *Biografii politice ale oamenilor mişcării naţionale din Muntenia la 1848*, Bucureşti, Tip. N. Miulescu, 1884.

[46] Cornelia Bodea, *Curente şi opinii în sânul emigranţilor de la 1848. II. Duelul Chr. Tell – N. Bălcescu*, în „Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu“, V-VI, Bălceşti pe Topolog, 1979, p. 188.

[47] Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848. Noui scrisori către V. Alecsandri*, vol. III, p. 29. Strategia personală este dezavuată de Heliade şi Tell care reuşesc, printr-o campanie de presă intensă desfăşurată la Londra, să împiedice orice iniţiaivă diplomatică şi publicistică a lui D. Brătianu, realizată în numele fostei locotenenţe.

[48] „La mulţi displăcea aceasta şi nimeni nu cuteză să se opuie. În sfârşit, Cretzulescu şi eu, după multe dezbateri utile, declararăm că nu primim această alegere, adăogând eu, că nu am încredere în aceşti oameni“. Vezi *Lui C.A. Rosetti (1816-1916). La o sută de ani de la naşterea sa*, Bucureşti, 1916, p. 195-196.

[49] Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dimitrie Brătianu*, vol. I, Bucureşti, 1933, p. 38.

lui C.A. Rosetti sau D. Brătianu care au preferat să lucreze pentru cauza revoluției pe puteri proprii[50]. Riposta lui Bălcescu la reconfirmarea de la Paris vine prin convocarea la Constantinopol, la 8 martie 1949, a unei adunări a exilaților în scopul alegerii unor noi reprezentanți ai emigrației. Este momentul în care Bălcescu îl acuză pe Tell că a căzut cu totul sub reaua influență a lui Heliade, cei doi foşti camarazi intrând într-un conflict deschis[51]. Pronunțându-se în privința alegerii de la Braşov, Bălcescu pretinde că Heliade şi Tell nu au spus adevărul susținând că au fost aleşi capi ai emigrației şi că, dimpotrivă, tocmai el a fost cel care a stăruit, înainte de a pleca la Braşov, pentru a se alege un comitet. Ion Ghica nu se îndoia de autenticitatea alegerii de la Braşov, dar a căutat să o contracareze pe toate căile[52]. Actul de la Braşov va fi reconfirmat la Caransebeş de către câțiva heliadişti fervenți: Grigore Ipătescu, Grigore Zossima, Scarlat Filipescu, C. Aristia, Barbu Iscovescu, Ioan Negulici, Gr. Marghiloman dar şi D. Bolintineanu, care a fost ales de Bălcescu martor la duelul său.

Pentru a concura autoritatea şi legitimitatea adunării de la Braşov, în adunarea de la Constantinopol Nicolae Bălcescu şi I. Ghica afirmă ideea organizării emigrației pe principiul unității naționale. Potrivit acestei idei, au fost aleşi secretari: Răducanu Rosetti din partea moldovenilor şi N. Bălcescu din partea muntenilor. Procesul verbal a fost încheiat de 13 participanți, 5 moldoveni şi 8 munteni. Bălcescu a lansat candidatura lui Costache Negri ca şef al emigrației române[53] şi a refuzat să recunoască altă autoritate în afara Comitetului Revoluționar din primăvara lui 1848. În plus, Bălcescu nu se mai supune să dea soco-

---

[50] Cornelia Bodea, *Duelul Chr. Tell – N. Bălcescu*, în *op. cit.*, p. 189.

[51] Pe lângă neînțelegerile de natură organizațională, C. Bodea a subliniat şi incidentele personale care au condus la celebra provocare la duel a lui Tell de către Bălcescu. Vezi Cornelia Bodea, *Duelul Chr. Tell – N. Bălcescu*, în *op. cit.*, p. 190.

[52] Rivalitatea Ghica – Heliade se va menține fără încetare. Fostul său profesor de gramatică, Heliade, răspândeşte la începutul anului 1849 zvonul că Ghica urmărea să desprindă țara de Imperiul Otoman şi să o unească cu o viitoare Ungarie. Din această cauză, la sfârşitul anului 1849, domnitorul Țării Româneşti, Barbu Ştirbei, ceruse expulzarea lui Ghica de la Istanbul, încât din martie 1849, acesta era pregătit de o exilare la Alep (Siria) (Dan Bogdan, *Pe urmele lui...*, p 120). Tot Heliade îi blochează şansele lui Ghica de a fi numit unul dintre caimacamii Țărilor Române în 1856, prin publicarea la începutul anului 1855 a unei broşuri în franceză „*Galérie des agents russes dans les Principautés*", între care printre cei comentați se numără şi guvernatorul Samosului. (Vezi şi C. Zane, *N. Bălcescu, Opera. Omul. Epoca*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1975). Poziția lui Ion Ghica a fost una dificilă. Nu a făcut parte nici din rândurile liberalilor, nici ale conservatorilor. C.A. Rosetti şi I. Brătianu văd în el un aristocrat, iar conservatorii un renegat. Mereu suspectat că pune la cale lovituri politice, atribuindu-i-se un rol important la '48, dar mai ales în 1866, Ghica rămâne în galeria paşoptiştilor solitar şi puțin popular. Din ostracismul pe care şi-l asigură la Londra, în calitate de plenipotențiar, el şi-a pregătit replica pe care intenționa să o lase posterității: *Scrisorile lui I. Ghica către V. Alecsandri*, apărute începând din 1879 în „Convorbiri literare" sau în „Revista Nouă" (1889-1992), reeditate într-un volum masiv de *Amintiri din pribegie*, Bucureşti, Ed. Socec, 1887.

[53] Cornelia Bodea, *Duelul Chr. Tell – N. Bălcescu*, în *op. cit.*, p. 190.

teală pentru 600 de galbeni folosiţi, deşi promisese acest lucru la Braşov. El afirmă că Braşovul uzurpase autoritatea Comitetului revoluţionar din 1848 şi, prin urmare, consideră că putea utiliza fondurile cum credea de cuviinţă[54].

Pe lângă aceste organisme de conducere au existat şi altele cu o viaţă mai mult efemeră. În vara lui 1849, grupul radicalilor lui C.A. Rosetti. D. Brătianu, Ion Voinescu II, V. Mălinescu întemeiază *Comitetul democratic român.* În decembrie 1849, la Paris, Bălcescu iniţiază *Asociaţia română pentru conducerea emigraţiei*, care cuprindea majoritatea emigraţilor, cu excepţia fostei locotenenţe. Existenţa acestor organisme a fost inevitabil pusă în discuţie de deosebirile de viziune. N. Bălcescu, Gh. Magheru şi Alex. G. Golescu-Negru credeau la un moment dat într-o acţiune conjugată a popoarelor din Imperiul Habsburgic, la care ar fi trebuit să se ralieze şi Principatele, însă grupul lui I. Ghica înţelegea continuarea luptei pe cale diplomatică, în cadrul suzeranităţii otomane. C.A. Rosetti, Brătienii, Mălinescu atacau Poarta şi credeau că sprijinul Franţei ar putea respinge armatele de ocupaţie. Era un plan utopic, dar care va destrăma alianţe până atunci posibile între exilaţi[55].

Plecând de la competiţiile şi animozităţile interpersonale sau intergrupuri, primele încercări de reconstituire a evenimentelor din 1848 vor însemna şi debutul unui nesfârşit şir de acuze reciproce. Încă de la 16/ 28 decembrie 1848, plecat din Belgrad spre Constantinopol, N. Bălcescu sesiza, într-o scrisoare către I. Ghica, esenţa teoriei incriminatorii pe care Heliade a şi dezvoltat-o pe larg în scrierile din anii următori, în special în *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine ou sur les événements de 1848 accomplis en Valachie*: tinerii radicali, C.A. Rosetti şi I.C. Brătianu, cât şi N. Bălcescu sau chiar, surprinzător, I. Ghica, ar fi urmărit prin radicalismul lor să atragă o intervenţie militară a Rusiei ori, mai mult, aceştia ar fi fost agenţi ai ţarismului. Referindu-se la plecarea la Paris a tandemului Heliade – Tell, Bălcescu era de părere că *„nu or face nimic nici la Paris, după cum n-au făcut nici în Guvern. Acum, ca să-şi escuseze nevrednicia lor, nu fac alteeva decât să înnegrească pe noi toţi, zicând că numai ei era de treabă şi partidă naţională, şi noi toţi partidă muscălească! Asta ar umbla s-o bage în capul tuturor românilor emigranţi"*[56]. Regăsim aici premisele unei alte opinii cultivate de Bălcescu şi dezvoltată mai ales după graba apariţiei memoriilor lui Heliade, care ţinea exclusiv de experienţa sa istoriografică: inoportunitatea redactării unei istorii a revoluţiei imediat după evenimente. Într-o epistolă din 4 martie 1850 adresată lui Alex. C. Golescu-Albu[57], Bălcescu susţi-

[54] *Ibidem*, p. 193.

[55] Anastasie Iordache, Constantin Vlăduţ, *Christian Tell (1808-1884)*, Craiova, Ed. Scrisul românesc, 1976, p. 66-67.

[56] N. Bălcescu, *Opere*, IV, p. 119.

[57] *Ibidem*, p. 276-282.

nea că momentul redactării unei istorii a revoluţiei încă era prematur, „chiar vătămător", şi că o asemenea tentativă ar fi avut doar ca unic rezultat înteţirea animozităţilor personale pentru că erau puse în dezbatere onorabilitatea publică a oamenilor. Liderul revoluţionar credea că ar fi fost mult mai indicat pentru actorii revoluţiei şi pentru cauza românilor de *„a ne comunica unii altora opiniile personale asupra oamenilor revoluţiei şi asupra revoluţiei însăşi*", *„pregătindu-ne pentru a scrie sau înţelege într-o zi istoria revoluţiei*"[58]. Era o exprimare clară, venită din convingerea că revoluţionarii nu avuseseră timpul să-şi expună variantele personale, în vederea alcătuirii unui portret exact şi veridic al revoluţiei. Observaţia că momentul era pripit pentru a îndrăzni o judecată asupra unor evenimente atât de bogate în amănunte şi semnificaţii se va dovedi, realmente, anticipativă.

Impactul memoriilor lui Heliade a fost evident. Autorul se dovedeşte foarte prolific, având în vedere activitatea sa de până atunci. Trauma experienţei este evocată în *Souvenirs et impressions d'un proscrit* (1850) şi *Mémoires sur l'histoire de la regeneration roumanie* (1851); *Protectorat du czar. Descrierea Europei după tractatul de la Paris*, opere cu pretenţie filosofică – *Biblice* (1858), *Echilibru între antithese* (1859-1869), la care se adaugă o corespondenţă masivă – *Epistole şi acte ale oamenilor mişcării din 1848* (1851). Primite cu răceală şi cu multă ironie de Bălcescu, Alecsandri sau Ion Ghica[59], *Memoriile* au căpătat ulterior statutul unui document memorialistic care nu poate fi ocolit. Pentru a depăşi criticile, cele mai multe involuntare sau subiective, cauzate de erorile de evaluare, autorul a acceptat rectificările propuse ulterior de Tell şi Pleşoianu[60] în şedinţe de citire, special organizate cu revoluţionarii care au dorit. Miza memoriilor o reprezintă „rolul", importanţa pe care fiecare revoluţionar a imprimat-o evenimentelor[61]. Şedinţele de citire înlocuiesc comentariul critic. Heliade spune că înainte de plecarea lui Tell şi Pleşioanu la Paris în 1850, i-a invitat alături de Ştefan Golescu şi Gr. Grădişteanu, să le citească *Istoria regeneraţiei*, ce o avea de mult terminată[62]. Lecturile, cel puţin patru la număr, s-au soldat cu o ceartă devenită notorie: *„Pleşoianu s-a făcut foc că de ce să zic în timpul reacţiei Olteniei s-a trimis Magheru ca membru al Guvernului Provisoriu, guvernator al*

[58] *Ibidem*, p. 276-277.

[59] Mircea Zaciu, 1872-1972, *Ion Heliade Rădulescu*, în „Echinox", nr. 10, 1972, Cluj, p. 11.

[60] Colonelul Nicolae Pleşioanu s-a simţit pus în umbră prin sublinierea calităţilor generalului Gheorghe Magheru de către Heliade. O caracteristică a lui Pleşoianu este că la fiecare pagină polemizează cu Heliade, deşi deseori se dovedeşte tributar informaţiilor din *Memorii*... Vezi Cornelia Bodea, *N. Pleşoianu, Memorii asupra revoluţiunii din 1848*, p. 404-434.

[61] G. Potra, N. Simache, G.G. Potra, *Ion Heliade Rădulescu. Scrisori şi acte. Studii şi documente*. Bucureşti, Ed. Minerva, 1972, p. 108.

[62] N.B. Locusteanu, *Ion Heliade Rădulescu. Scrisori din exil*, Bucureşti, Ed. Tipografia Modernă Gregorie Luis, 1891, p. 68.

Olteniei şi cap al oştirii, că şi d. Pleşoianu n-a fost subalternul lui Magheru"[63]. Ostilitatea faţă de Heliade era generată de câteva acţiuni propagandistice. Reacţiile au venit pe fondul unei poeme scrise de către colaboratorul lui Heliade, Sebastian Rheal, apărută cu un an înainte, pe banii emigraţiei – „*Resurection des peuples. La Roumanie renaissante. Dediée aux émigrés roumaines, avec un précis de ses annales et de sa dernière révolution*", apărută în colecţia revistei Ligii Popoarelor. Rolul lui Heliade era supraevaluat ceea ce i-a atras adversităţi: „*la popularité don't il jouit en Roumanie comme poète et comme publiciste, et l'influence qu'il y avait exercée en combattant le machiavelisme moscovite dans ses diverses fonctions politiques et littéraires, influencees accrues par sa position de propriétaire de la plus importante imprimerie autorisée de Bucarest, avaient attiré sur lui les vieilles heines...*"[64]

Dacă Pleşoianu sau Magheru aveau de obiectat chestiuni punctuale şi până la urmă corijabile în tabloul complicat al revoluţiei, ceea ce a făcut imposibilă orice împăcare şi colaborare pe termen lung a fost acuzaţia persistentă, aproape obsesivă, a fostului locotenent domnesc că gruparea radicală era, de fapt, instrumentul Imperiului Ţarist, dornic să invoce tulburările interne pentru a trece la ocupaţie. Acuzaţiile de trădare formulate de Heliade la adresa radicalilor C.A. Rosetti şi I. Brătianu, cuprinse în *Memorii...*, trimiteau la o serie de gesturi care în epocă produseseră nedumeriri şi interpretări incriminatoare, în faţa cărora cei impricinaţi au trebuit să se disculpe cu regularitate. Şi după şase ani de la evenimente, în 1854, la Constantinopol, C.A. Rosetti nega acuzaţiile aduse la adresa sa şi lui I.C. Brătianu, că ar fi ştiut ceva despre complotul din 19 iunie, chiar dacă demisionaseră cu două zile înainte din guvern. În plus, nu nega nici faptul că ar fi fost potrivnici grupului Heliade – Tell şi unui guvern în care moderaţii deţineau controlul[65]. La acuzaţia, formulată de Al. Christofi[66], amicul lui Tell, cum că I.C.

---

[63] C.D. Aricescu, *Corespondenţă secretă şi acte inedite ale Capilor revoluţiunii române de la 1848, editate de...* Bucureşti, Tip. Naţională 1874, III, p. 9 şi 11.

[64] Mircea Anghelescu, *Ion Heliade Rădulescu. O biografie a omului şi a operei*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1986, p. 291.

[65] N. Isar, *Memorial din Exil. Al. Christofi în corespondenţă cu Christian Tell* (V), în „Manuscriptum", 1990, nr. 1, p. 105.

[66] Corespondenţa purtată între Tell şi Christofi între anii 1852-1856 alcătuieşte un jurnal propriu-zis al exilului românesc în Imperiul Otoman. Frecvent, epistolele ajungeau la 10-12 pagini, informaţiile despre discuţiile emigraţilor curg fluviu, iar autorul Christofi are conştiinţa valorii istorice a corespondenţei sale sau altora. „*Am izbutit de minune în ceea ce am dorit de mult, ca fiecare şi mai cu seamă d-ta şi Nae* [Pleşoianu] *să puneţi pe hârtie întâmplările de la '48 şi cele de după '48 până astăzi. Altfel nu eram sigur că cineva poate afla adevărul* [...] *şi că poate sluji viitorimei spre a nu mai cădea oamenii în aceleaşi greşeli*" (Vezi N. Isar, *Un tezaur documentar inedit: corespondenţa lui Al. Christofi* (1852-1856), I, în „Revista arhivelor", nr. 1, 1987, p. 86). Sau altă mărturisire: „*Îţi spusei toate aceste [...]* – îi scrie lui Tell – *ca omul ce ştiu că te interesezi a cunoaşte mai bine pe oameni, a-ţi recapitula trecutul şi a analiza şi mai bine mobilul faptelor*

Brătianu îşi făcea „*valul cu Odobescu, ce era la închisoare*", C.A. Rosetti răspundea că ajutorul oferit lui „*Odobescu era o datorie de amiciţie*"[67]. La o altă acuzaţie, potrivit căreia Brătianu ar fi ştiut de falsitatea zvonului (dacă nu l-ar fi provocat chiar el) care acredita realitatea invaziei armatelor ţariste şi a determinat retragerea guvernului porvizoriu la Rucăr pe 29 iunie, de aceea ar fi rămas în Bucureşti, Rosetti susţine că a fost vorba de o simplă întâmplare, Brătianu rămânând la „amureza lui", motivaţie întărită şi de Vasile Mălinescu[68].

Bănuieli asupra atitudinii radicalilor nu au atras doar „explicaţiile" de tip „trădare în serviciul Rusiei" propuse de Heliade. Ele se regăsesc şi la alţi exilaţi, cu diferenţa că sunt puse pe seama unor erori sau orgolii personale. Un exemplu elocvent este colonelul Nicolae Pleşoianu, care respinge în memoriile sale orice afirmaţie că radicalii ar fi fost „oameni vânduţi Rusiei". „*Russet, Brătianu, Ghica et C-nie, au făcut mult rău revoluţiei, însă în conştiinţa mea, nu ca oameni vânduţi Rusiei, ci ca oameni ambiţioşi, unii ca geloşi voind a răsturna pe cei care era la putere ca să vie ei, spre a avea ei meritul de orice bine va dobândi patria* [...], *alţii având în gând domnia, ca şi Eliad*"[69].

Opiniile lui Heliade au lovit şi în alţi lideri ai revoluţiei, cum ar fi generalul Gheorghe Magheru, prin comportamentul său în timpul revoluţiei oricum mai apropiat strategiei revoluţionare moderate. Disputele Magheru – Heliade[70] s-au succedat neîncetat în reuniunile exilaţilor din Constantinopol, mai ales după eşecul constituirii unei legiuni române, în februarie 1854, sub conducerea lui Christian Tell[71]. Frazele care l-au iritat pe Magheru în memoriile lui Heliade se referă la determinarea sa de la începutul acţiunii – „*chiar dacă ar fi voit să se arate potrivnic întreprinderii, nu i-ar fi fost uşor să ucidă atâţia oameni*"[72] – cuvinte care l-au făcut să urmărească să dea o replică. Cu trupele pe care le avea la dispoziţie, potrivit funcţiei de cârmuitor al Romanaţului, ar fi putut să „*stârpească pe loc*"

---

fiecăruia dintre colegii domniei tale de la '48, spre a putea ieşi odată un adevăr pentru istoric şi un esemplu pentru viitorime" (Idem, *Memorial din exil. Al Christofi în corespondenţă cu Christian Tell*, „Manuscriptum" (III), 1988, nr.4, p . 24). În corespondenţă există numeroase informaţii nu numai despre fruntaşii revoluţionari, ci şi despre figurile mai puţin cunoscute ale revoluţiei.

[67] N. Isar, *op. cit.*, p 105.

[68] *Ibidem.*

[69] C. Bodea, *op. cit.*, p. 430.

[70] Disputele Heliade – Magheru constituie o particularitate pentru că ambii îmbrăţişau aceleaşi concepţii de acţiune moderate. Poziţia lui Magheru este evidentă din acest punct de vedere în a doua jumătate a anului 1854, când apreciază ca „utopie" ideea radicalilor de declanşare a unui război naţional al românilor, un război de partizani, care să fie purtat cu cele trei mari puteri vecine. El susţine colaborarea cu puterea suzerană împotriva puterii protectoare.

[71] Paul Barbu, *Tentative de „reeditare" a revoluţiei din 1848*, în „Revista istorică", tom IV, nr. 11-12, 1993, p. 1061-1072.

[72] I. Heliade Rădulescu, *Amintiri asupra istoriei regenerărei române sau evenimentele de la 1848*, Bucureşti, Tip. Modernă, 1893, p. 22.

mişcarea de la Islaz[73] dar, precizează Magheru, la acel moment era lămurit de necesitatea declanşării revoluţiei şi chiar convenise cu Tell să i se alăture. Al. Christofi, martor la această discuţie, i se confesează lui Tell, contextualizând comportamentele celor doi, amintind izbitor de viziunea lui Nicolae Bălcescu: *„toate probabilităţile erau pentru revoluţie, ce cred că putea izbucni şi fără Magheru, şi fără dl. Eliad care, fiecare din ei, descoperind o faptă frumoasă colectivă, se sileşte în toate chipurile a falsifica şi personifica Revoluţia în El; fiindcă toate spiritele atunci erau inspirate de un bine ce aşteptau, şi toată lumea spera şi era în nerăbdare a vedea o prefacere dorită la atâtea suferinţe* [...] *şi dl Eliad, şi dl Magheru fac rău, din lipsă de rezonament îndrăznesc a zice, şi greşesc foarte mult de a afirma ceea ce s-ar fi putut întâmpla când nici unul, nici altul, nu ar fi luat parte în Revoluţia de la 1848.*“[74] Potrivit relatării lui Christofi, din 15 noiembrie 1854, Magheru îi imputa lui Heliade faptul că îi *„făcea muscali pe toţi în scrierile sale*“[75], reproş întâlnit de altfel cu regularitate la toţi adversarii lui Heliade, şi îi atrage atenţia că are posibilitatea să-i demonteze memoriile sale: *„Eu păstrez toată corespondenţa d-ale din 1845 şi numai scrisorile d-tale pot să îţi dărapene toată istoria ce poţi să faci. Acolo se va va vedea cum în adevăr d-ta ai fost pentru plapomă în revoluţia de la 1848*“[76], aluzie la interesele personale, străine obiectivelor revoluţiei, pe care fostul locotenent domnesc le-ar fi nutrit.

Ciclul memoriilor heliadeşti copleşeşte deceniul de după 1848. Deşi întâmpinată cu proteste de o mare parte a participanţilor, opera acestuia a rămas cea mai importantă lucrare de referinţă asupra revoluţiei în perioada în care nu exista nici o încercare istoriografică serioasă de abordare a anului 1848. Ea a avut o excelentă circulaţie datorită limbii franceze, dar şi pentru că Heliade avea o recunoaştere publică greu de concurat în epocă, iar autoritatea sa era dificil de pus în discuţie. În plus, neînţelegerile care vor fi făcute publice foarte curând şi care au ţinut de atunci divizată opinia publică au influenţat şi concluziile istoriografiei de atunci până în prezent.

Schema interpretativă propusă de Heliade a avut în primele decenii de după apariţie o largă circulaţie, suscitând un interes deosebit încă din anii exilului. Efectul se va vedea asupra primei încercări istoriografice serioase care se va ocupa de 1848. Viziunea heliadistă a fost memorizată de o generaţie, iar echilibrarea a venit relativ târziu. Capitală pentru noua viziune asupra interpretării evenimentelor a fost apariţia în anii '90 a *Amintirilor din pribegie* scoase la iveală de I. Ghica cu faimoasele texte ale lui N. Bălcescu; de la această dată, figura lui Bălcescu începe să fie steaua în ascensiune a panteonului paşoptist, în

---

[73] N. Isar, *op. cit.*, în „Manuscriptum“, 1988, nr. 4, p. 16.
[74] *Ibidem*, p. 17.
[75] N. Isar, *op. cit.*, în „Manuscriptum“, 1988, nr. 2, p. 20.
[76] *Ibidem*, p. 21.

timp ce perspectiva asupra lui Heliade devenea, încet, mai echilibrată. Apărătorii lui Heliade vor încerca să reacţioneze, prin lucrări cu vădit caracter panegiric, cum este cea a lui Nicoale B. Locusteanu, *Ion Heliade Rădulescu şi detractorii lui* (1898).

Relevantă pentru modalitatea în care memorialistica a fost capabilă să influenţeze istoriografia, în contextul schimbului dur de replici dintre lideri şi grupuri, a fost prima încercare istriografică detaşată de a formula o apreciere asupra paşoptimului. Este cazul lui A.D. Xenopol. În 1883, în cadrul corespondenţei cu publicistul francez Abdolonyme Ubicini, fostul secretar de limbă franceză al guvernului provizoriu, A.D. Xenopol îi solicită opinia asupra revoluţiei de la 1848. Ubicini comentează rolul lui Rosetti şi Brătianu în timpul revoluţiei, precizând că i-a cunoscut bine în timpul evenimentelor şi după aceea şi că *„nici unul, nici altul nu erau partizani ai Rusiei*“[77]. Mai mult, Ubicini face observaţia că însuşi destinatarul corespondenţei –Xenopol, ce realizase o sinteză asupra revoluţiei, prelua părerile nedrepte asupra radicalilor formulate de Heliade în cunoscutele sale *Memorii* asupra revoluţiei[78]. Respingând ca o „prejudecată“ aprecierile asupra radicalilor provenite de la Heliade, Ubicini amintea că îl cunoscuse foarte bine pe autorul „Memoriilor“ şi că rezultatele scrierilor sunt mai degrabă nişte „pamflete“ decât o încercare de reconstituire obiectivă a evenimentelor, autorul văzând pretutindeni *„persecutori şi trădători*“ şi exagerând într-un stil aparte pericolul ţarismului, opinie foarte vehiculată în epocă[79].

Contextul istoric în care apare o asemenea discuţie nu este întâmplător. Corespondenţa dintre publicistul Ubicini şi Xenopol despre liderii revoluţiei şi personalităţile ei are loc după ce, în 1880, a apărut la Iaşi *Războaiele dintre ruşi şi turci şi înrâurirea lor asupra ţărilor române*, prima din seria analizelor făcute despre anul 1848 aparţinând istoricului ieşean. Momentul apariţiei era unul tensionat în relaţiile româno-ruse; abia fuseseră înstrăinate cele trei judeţe din sudul Basarabiei, în urma tratatului de la Berlin, iar opinia publică căuta explicaţii pentru această cedare. Nu puţini au fost publiciştii care şi-au adus aminte de radicalii revoluţionari şi de eticheta încă prezentă în memoria publică că aceştia ar fi fost responsabili de un filorusism ascuns, aşa cum susţinea Heliade[80]. Într-un fel,

[77] N. Isar, *A. Ubicini. O altă epistolă către A.D. Xenopol*, în „Manuscriptum“, 1990, nr. 2, p. 170-171.

[78] Ion Heliade Rădulescu, *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine ou sur les événements de 1848 accomplis en Valachie*, Paris, Librairie de la propagande démocratique et sociale européene, 1851.

[79] N. Isar, *op. cit.*, p 171.

[80] Mihai Eminescu scrie la data apariţiei lucrării lui Xenopol despre *„bănuiala că C.A. Rosetti n-a fost la '48 decât un agent rus cari s-a amestecat în revoluţie pentru a o trăda*“. Amănunte în N. Isar, *Un cărturar francez: A. Ubicini*, în „România literară“, an XX, nr. 9, din 26 februarie 1987, p. 21.

opera lui Heliade, *Memoires...*, considerată de Ubicini subiectivă, consona cu atmosfera politică a anilor 1878-1880. S-a observat că însuşi Xenopol a redactat lucrarea într-un „*spirit heliadist*“[81], în capitolul despre revoluţia de la 1848 din volumul al doilea regăsându-se aproape toate acuzele aduse de Heliade camarazilor săi.

Rezultatele opiniilor lui Ubicini s-a făcut observat în lucrările de sinteză următoare ale lui Xenopol: – volumul VI din *Istoria Românilor din Dacia Traiană* (1893) sau lucrarea separată *Istoria contimpurană a poporului român* ca şi în volumul II din *Histoire des Roumaines de la Dacie Trajane*, text prescurtat al sintezei din 1896, apărută la Paris. În lucrările menţionate rolul fruntaşilor este clar modificat, fiind scoase toate percepţiile heliadiste, în paralel cu utilizarea ca sursă, din 1890, a corespondenţei lui Ion Ghica cu Nicolae Bălcescu[82]. În noile variante, Xenopol nu mai scrie despre rolul de provocatori ai radicalilor în scopul intervenţiei ţariste, despre planul lor în comploturile din 19 şi 29 iunie, iar poziţia de excepţie a lui Heliade este redusă semnificativ, pe când Bălcescu capătă o prezentare mai adecvată[83].

Xenopol a oferit o analiză mai echilibrată, cu totul alta decât perspectiva de până atunci. Citându-l pe Bălcescu după *Aminitiri din pribegie*, a atras atenţia că revoluţia nu era îndreptată nici împotriva domnitorului sau turcilor, ci împotriva protectoratului rus. El a scris pentru prima oară, lăsând la o parte teoriile conspiraţioniste persistente în epocă, despre două grupări existente în revoluţie: „una moderată“ care voia să restrângă obiectivele revoluţiei numai la Ţara Românească şi să se bazeze pe turci împotriva ruşilor (grupul Tell – Heliade – N. Golescu), iar cealaltă grupare, a tinerilor, partid radical, al cărei mentor ar fi fost N. Bălcescu, ce intenţiona în paralel cu o eliberare naţională şi constituirea unui stat unitar[84]. O altă deosebire între cele două grupări a fost constatată în chestiunea înarmării ţării în cazul intervenţiei armate turceşti, Bălcescu, Rosetti, Brătianu, şi Bolliac susţinând ideea, în timp ce moderaţii preconizau supunerea fără condiţii turcilor[85]. Xenopol citează opinia lui Bălcescu potrivit căruia nu trebuia să se facă concesii lui Suleiman Paşa, odată cu acceptarea Locotenenţei celor trei. A fost momentul istoriografic care a recuperat pentru posteritate şi a reparat imagi-

[81] N. Isar, *op. cit.*, p. 172.

[82] Noua politică a lui I. Ghica, după ce în 1850 s-au stins ultimele planuri de reeditare a revoluţiei, a stârnit incriminări din partea cercurilor româneşti emigrate. Desolidarizarea lui de calea revoluţiei i-a atras până şi criticile lui N. Bălcescu (N. Bălcescu, *Opere*, IV, p. 369) chiar dacă o politică românească bazată pe ideea integrităţii formale a Imperiului otoman nu avea decât o justificare pur momentană. Este situaţia care îi va aduce o anumită izolare pentru că nu face parte nici din rândurile liberalilor, nici ale conservatorilor.

[83] N. Isar, *op. cit.*, p. 172.

[84] A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia traiană*, vol. VI, p. 390-391.

[85] *Ibidem*, p. 399.

nea liderilor radicali în rolul pe care l-au avut la 1848. Care grup a avut dreptate? Xenopol crede că au arătat-o evenimentele, pentru că turcii nu le-au dat ajutor românilor contra ruşilor, „jertindu-i fără cea mai mică răzgândire“[86], revoluţia condusă de partidul moderat fiind considerată un fiasco deplin.

În disputele paşoptiste se interferează şi autori care, deşi nu s-au numărat printre lideri, ulterior s-au implicat în disputele dintre grupări şi au încercat să-şi justifice, prin restituirile de acte şi corespondenţe, o anumită poziţie care a influenţat sau măcar a încercat să contribuie la percepţia publică în epocă asupra unora dintre paşoptişti. Este cazul lui C.D. Aricescu. Partizan al revoluţiei de la 1848, condamnat de două ori pentru ideile sale revoluţionare, în 1849 şi 1862, episoade amintite în lucrările cu caracter memorialistic *Procesul şi esilul meu la Snagov* şi *Memoriile mele*, fostul poet revoluţionar de la 1848 dedică *Procesul din 1859* capilor mişcării române de la '48 *„spre un semn de stimă şi recunoştinţă din partea autorului“*. O lucrare cu caracter memorialistic este şi scurta autobiografie *Biografia mea* apărută în 1883[87], de teamă că nu va termina *Memoriile mele*, începute în 1864. Partea a IV-a a memoriilor intitulată *Esilul meu la Snagov* cuprinde capitolul XVII, *Rolul meu în timpul revoluţiunii*, referitor la primul an de după revoluţie. Pentru cercetătorii revoluţiei de la 1848, sunt importante atât datele cât şi atmosfera revoluţionară şi a reacţiunii care i-a urmat.[88] Pentru că a venit în conflict în 1864 cu M. Kogălniceanu, „Dictatorul[89]„ cum îi spune el, care a făcut să fie exclus din Adunarea Naţională, el se solidarizează cu gruparea condusă de Christian Tell, susţinută de „Trompeta Carpaţilor“ a lui Cezar Bolliac, ce apare de la 1 martie 1865 în continuarea suprimatului „Bucium.“ Pentru a servi grupării Tell – Bolliac, din care va face parte, în 1866 publică broşura *Capii revoluţiunii române de la 1848, judecaţi de propriile lor acte*[90], lucrare polemică cu caracter istoriografic. În prefaţă, Aricescu arată că scopul lucrării este de a „demasca pe comedianii politici, cum numeşte Bălcescu pe unii din *„capii revoluţiunii noastre de la 1848, pe aceia care falsifându simţulu publicu, au rătăcit opiniunea publică, pentru satisfacerea unei ambiţiuni culpabile, şi au paralizat adesea realisarea principielor sacre ale Democraţiei.*“[91] În totalitatea ei, broşura îmbrăţişează opiniile lui Bălcescu asupra paşoptiştilor, rezumate în

---

[86] *Ibidem*, p. 403

[87] Vasile Maciu, *Activitatea istoriografică a lui C.D. Aricescu*, Bucureşti, Societatea de ştiinţe istorice şi filologice din R.P.R. 1957, p. 34.

[88] *Ibidem*, p. 69.

[89] Vezi Paul Grigoriu, *Constantin D. Aricescu în lumina corespondenţei şi a munuscriselor inedite*, în „Revista istorică“, tom IV, 1993, nr. 5-6, p. 583-591; Constantin C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, Ed. Ştiinţifică, 1970, p. 336-337.

[90] Vasile Maciu, *op. cit.*, p. 9.

[91] C.D. Aricescu, *Capii revoluţiunii române de la 1848 judecaţi de propriele lor acte*, Bucureşti, Tip. Stephan Rassidescu, 1866, p. 4

scrisoarea trimisă lui A.G. Golescu din Paris în 4 martie 1850[92]. Fragmente de diferite mărimi din lucrările liderilor revoluției sunt comparate, efectul fiind o confruntare reciprocă între N. Bălcescu, Ion Heliade Rădulescu, Christian Tell, C.A. Rosetti, Ion şi Dimitrie Brătianu. Relativ sumară în aprecieri, broşura este şi părtinitoare prin atitudinea anti-Rosetti şi caracterizările nimicitoare la adresa lui Heliade, care nu sunt singulare[93]. „Judecata“ este aspră; îi acuză pe toți, cu excepția lui N. Bălcescu.

Încă din 1866, Aricescu anunță, în încheierea broşurii cu caracter documentar-polemic *Capii revoluțiunii române de la 1848 judecați de propriele lor acte*[94], intenția sa de a publica nu mai puțin de cinci volume cu materiale despre revoluție, primul urmând să conțină lucrările capilor mişcării în cele trei luni ale revoluțiunii de la '48, al doilea documentele emigrației, al treilea să prindă anii 1857-1859, al patrulea conduita foştilor revoluționari sub Cuza Vodă, ultimul urmând să fie închinat „revoluțiunii de la 11 februarie 1866.[95] Aceste broşuri nu au mai apucat să apară. În schimb, începând cu 1873 publică trei volume de *Corespondență secretă şi acte inedite ale capilor revoluțiunii române de la 1848* (1873, I, 1874, II, 1875, III)[96]. În prefața primului volum Aricescu sublinia caracterul restitutiv al lucrării, intenția de a arăta *„cum au cugetat şi lucrat fiecare din capii revoluțiunii pentru realizarea programei de la 1848*“, şi de a urmări a face *„lumină asupra unor cestiuni ce se sploatau de unii contra celorlalți.*“[97] În aceste acte şi scrisori sunt documente ce au ajuns pentru prima oară la cunoştința publicului cu privire la Heliade Rădulescu, pictorul Ioan Negulici, Nicolae Pleşoianu, frații Goleşti, A. Christofi, I. Ghica, I.I. Filipescu, C.A. Rosetti. Deşi culegerea are scăpări şi nu urmează o metodologie unică de prezentare a izvoarelor publicate, ea face să se lămurească în premieră unele motive ale controverselor revoluției de la 1848 şi a anilor care au sfâşiat emigrația, pe baza unor izvoare de primă calitate ale liderilor, într-o epocă în care aveau circulație memoriile lui Heliade, scrise cu un caracter evident poltic. Ediția a ambiționat şi pe alții, cum a fost Ion Ghica, să publice izvoarele despre revoluție.

---

[92] N. Bălcescu, *Opere, IV*, p. 276-282.

[93] Aricescu inițiază şi alte atacuri de natură a aduce prejudicii de imagine. În 1870, tipăreşte violenta broşură polemică *Politica D-lui Ioan Ghica, ex-bey de Samos*, care prezintă interes documentar; apărută în momentul în care Ion Ghica se apropia din nou de gruparea radicală ce urmărea alungarea lui Carol din țară lucrarea avea drept scop prezentarea fostului revoluționar ca pe un neobosit conspirator care vizase chiar tronul în 1866. Cu acelaşi scop editează şi *Satire politice care au circulat în public, manuscrise şi anonine, între anii 1840-1866* (1884) .

[94] C.D. Aricescu, *Capii revoluțiunii române*, p. 94.

[95] *Ibidem*, p. 3.

[96] Vasile Maciu, *op. cit.*, p. 10.

[97] C.D. Aricescu *Corespondență secretă şi acte inedite ale capilor revoluțiunii române de la 1848*, Bucureşti, Tipografia Antoniu Mănescu, 1873, vol. I, p. 3.

Concluzii

În mod inevitabil, memorialistica revoluţionarilor prelungeşte adversităţile şi contradicţiile din timpul revoluţiei. Participanţii, deveniţi naratori, legitimează atitudinile specifice grupărilor, întreţin curentele de opinie concurente, la care se adaugă într-o măsură covârşitoare deosebirile temperamentale şi de personalitate. Formaţi în cultura politică de tip conspiraţionist a timpului, ei au transformat, ulterior, suspiciunile din perioada exilului în adevărate capete de acuzare. Autorii memoriilor, în calitate de foşti lideri, au transmis o anumită viziune asupra fenomenului revoluţionar, în prelungirea celei avute din timpul evenimentelor. Scena incompletă a memorialisticii din Muntenia este dată de premiza că i-au lipsit memoriile populare, fapt care trădează unilateralitatea surselor. Fiind mai ales memoriile elitelor, autorii se axează în evocările lor în special pe combinaţiile politice sau diplomatice, jocul factorilor de putere şi abordează doar tangenţial fenomenele sociale provocate. Din aceste considerente, încorsetată în anumite cadre politice sau ideologice, memorialistica justificativă restrânge perspectiva asupra revoluţiei la acţiunile naratorului sau a grupului din care face parte, preocupat să legitimeze o anumită atitudine. Astfel, libertatea de exprimare apare redusă, comparativ cu textele adversarilor revoluţiei sau cele ale partizanilor ei, la o distanţă mai mare de eveniment. Adversităţile pe care le cultivă îi obligă uneori pe autori să prezinte şi preopinentul, chiar dacă o fac subiectiv, punând în lumină întreaga galerie a liderilor revoluţionari. Memorialistica şi corespondenţa justificativă nu sunt relevante doar în ceea ce priveşte reconstituirea *unei* memorii a revoluţiei paşoptiste din perspectiva versiunilor concurente; momentul în care textele au fost redactate şi au devenit cunoscute publicului, modalitatea în care au contribuit scrierile la conturarea unei amintiri la un timp dat, cum s-au integrat acestea în practicile comemorative ale societăţii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea sunt de asemenea importante. După poziţionare, întâlnim versiunile adversarilor sau participanţilor; în funcţie de contextul în care au apărut, potrivit scopului destinat şi posibilităţilor de editare, de circulaţie, ele au jucat un rol în conturarea în epocă a memoriei revoluţiei. Există texte remarcabile, care nu au văzut lumina tiparului decât târziu şi nu a putut nici să influenţeze discursul istoriografic ulterior până spre sfârşitul secolului. Ele au fost recuperate ulterior de istoriografia secolului XX. Fără îndoială, cea mai interesantă abordare este disputa versiunilor concurente asupra revoluţiei. La întrebarea: ce trebuia să reţină şi să înţeleagă posteritatea? fiecare grup, de o parte şi de alta a baricadelor, avea o versiune proprie. Schemele interpretative propuse pentru nararea revoluţiei au fost atent şi îndelung negociate printr-o corespondenţă intensă între grupurile sau persoanele participante, versiunile s-au comentat reciproc atât ca grad de verosimilitate, raţionalizare cât şi elaborare. În joc se află nu

numai reconstituirea obiectivă a evenimentelor ci şi onorabilitatea publică a actorilor. A intervenit şi biografia fiecăruia. Destinul le-a rezervat unora dintre actori un sfârşit nedrept într-un exil extenuant, alţii au putut, la revenirea din exil, din poziţiile instituţionale câştigate şi pârghiile de putere folosite, să aibă mai multă vizibilitate şi, evident, infinit mai multe posibilităţi practice de a mobiliza resurse în sprijinul versiunii pe care o susţineau.

1848: RIVAL MEMORIES, COMPETITIVE GROUPS AND SPECIFIC MEMOIR-WRITINGS

-Summary-

The article tends to analyse the usual impact that the memoir-writings had on the development of a cultural memory of the 1848 Revolution. And here we can speak about the exiled writers' works that managed to both preserve and contribute to the unfolding of a so called "rival memory" of the 1848 events, considering their afterwards interpretation as well. Thus, the field covered by the memoir-writings was understood as the place where the individual memoir was open to debate, a place mostly generated by the public and symbolic dispute between the subjects involved. Mostly brought to pieces, selected or distorted in the revolutionists or the observant's writings, the memory of the events will fortunately be recuperated in a writing meant to meet the historical goals, thing sometimes directly claimed by subjects as much involved as the history itself.

Therefore, the answer to the question of "what the posterity should remember or understand?" was to receive a different answer from each group depending on what side or the another they really were, normally both of them sustaining their own version. The interpretative schemes meant to describe the revolution were minutely and continuously negotiated through an intense correspondence between the subjects involved, the versions receiving reciprocal comments according to their verisimilitude, rational or elaboration extent. Of course, the objective reconstruction seemed to have counted less than the public honesty of those directly implicated in the event.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul L • 2004

Serinela Pintilie

INFLUENŢE GERMANE ASUPRA UNOR ISTORICI ROMÂNI (A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA)

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sub aspect cultural, lumea europeană a cunoscut schimbări importante. Ştiinţei i s-au deschis noi orizonturi, noi modalităţi de cercetare şi exprimare. Şi, tot acum, istoria tinde să îmbrăţişeze aspectele cele mai generale ale dezvoltării omenirii, să devină o „veritabilă ştiinţă a societăţii"[1]. Scrisul istoric cunoaşte importante transformări; la fel şi atitudinea celui care scrie istoria. Istoricul nu mai este un „autodidact", un „liber profesionist". Pe măsură ce istoria devine o profesiune cu metode şi reguli precise de muncă, istoricul tinde şi el să se conformeze noilor canoane[2]. În cazul istoriografiei române, sfârşitul de veac a coincis cu perioada activităţii unor istorici de renume pe plan european. A.D. Xenopol elabora opera de maturitate, iar pentru „şcoala critică" sosise vremea afirmării definitive în pleiada valorilor culturii române şi europene. Momentul nu era străin de influenţa, ceva mai îndelungată, exercitată de mediul cultural german.

Demersul nostru îşi propune să surprindă în esenţă reperele acestui dialog cultural. Intenţionăm să ilustrăm interferenţele în plan metodologic, conceptual şi teoretic, integrând în sfera cercetărilor noastre şi contactele cu mediul istoriografic austriac, ce poate fi inclus cadrului mai larg al valorilor spiritualităţii germane. Problematica interferenţelor istoriografice româno-germane reprezintă o temă relativ nouă în preocupările cercetătorilor români. Deşi nu a făcut obiectul unei lucrări de specialitate, concepută în manieră sintetică, problema în sine nu a fost lipsită de abordări valoroase[3]. Între istoricii români cu preocupări în domeniu, Pompiliu Teodor[4], analizând pertinent evoluţiile în planul gândirii istorice româneşti din secolul al XIX-lea, nu omite, în scurta biografie dedicată istoricilor români ai perioadei, referinţele, atât de necesare, cu privire la vocaţia modelatoare a mediilor ştiinţifice occidentale asupra tinerelor spirite pornite să gă-

[1] Lucian Boia, *Evoluţia istoriografiei române* I, Bucureşti, 1975, p. 115.

[2] *Ibidem*, p. 140.

[3] Interesului provenit din partea istoricilor i s-a asociat, în mod firesc, şi cel al filozofilor, literaţilor, filologilor.

[4] Pompiliu Teodor, *Evoluţia gândirii istorice româneşti*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1970.

sească învăţătură la şcolile Apusului. Lucian Boia[5] încadra problema în perspectiva mai largă a evoluţiei istoriografiei europene, iar Dan Berindei[6] insista asupra activităţii, atât de rodnice, a „studioşilor" români în mediile culturale din lumea germană, fără a dispune, totuşi, de o documentare exhaustivă. „Perioada germană" a studiilor istoricilor români, cu ecou la sfârşitul secolului al XIX-lea, rămâne încă de reîntregit. Preocupări au existat şi din perspectiva abordării noilor curente din istoriografia veacului sau din direcţia, atât de generoasă, a studierii fenomenului junimist[7], cu implicaţiile sale deosebite pentru cultura şi societatea românească. Perfectibilă rămâne – credem – mai ales perspectiva cercetărilor, unilaterală în majoritatea cazurilor, cu accent pe sursele româneşti. Ecoul interferenţelor, percepţia mediilor germane rămâne încă un deziderat cu implicaţii majore pentru viitoarele reconsiderări.

Reperul de început al prezentului demers nu are în vedere un moment de referinţă pentru sfârşitul veacului XIX. Am considerat că înţelegerea, în ansamblu, a problematicii abordate, nu poate ocoli personalitatea istoricului Mihail Kogălniceanu, omul care acoperă prin valoarea activităţii şi a geniului său creator întregul secol al XIX-lea, prima jumătate, prin asimilarea de idei şi concepte în consonanţă cu spiritul veacului (perioada studiilor berlineze), a doua prin semnificaţiile din planul creaţiei. Multe din cele văzute şi înţelese în Prusia wilhelmiană îl vor fi impresionat puternic pe tânărul, pe atunci, Kogălniceanu, modelându-i personalitatea. La Berlin[8], întâlnirea cu personalitatea atât de respectată a ilustrului Leopold von Ranke pare să-l fi influenţat decisiv sub aspectul gândirii istorice. De la magistrul său[9], Kogălniceanu prelua „măsura obiectivităţii maxime"[10] în scrierea istoriei. Deşi nu a elaborat o operă istorică însemnată sub raport cantitativ, scrierile sale trădează „capacitatea intelectuală şi pregătirea istoricului"[11].

---

[5] Lucian Boia, *op. cit.*

[6] Dan Berindei, *Cultura naţională română modernă*, Edit, Eminescu, Bucureşti, 1986; idem, *Istorici români şi lumea germană (de la mijlocul secolului XIX la începutul secolului XX)*, în RI, tom 38, nr. 5, 1985.

[7] Z. Ornea, *Junimismul. Contribuţii la studierea curentului*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1966; idem, *Junimea şi Junimismul*, Edit. Eminescu, Bucureşti, 1975; Alexandru Zub, *Junimea – implicaţii istoriografice (1864-1885)*, Edit. Junimea, Iaşi, 1976.

[8] Universitatea din Berlin deţinea, pe atunci, primatul cercetărilor în domeniul istoriei, în disputa cu Universitatea din Göttingen. Vezi, Trygve R. Tholfsen, *Historical Thinking. An Introduction*, Harper and Row, New York, Evanston and London, 1967, p. 152.

[9] Profesor al Universităţii din Berlin în perioada 1825-1872, Leopold von Ranke a iniţiat pregătirea metodoică a viitorilor istorici, prin intermediul unui seminar al cărui model a fost preluat de aproape toate universităţile din lume. Cf. Alfred J. Andrea, Wolf W. Schmokel, *Past Western Historiographical Traditions*, John Wiley & Sons Inc., New York, London and Toronto, 1975, p. 194.

[10] I. Lupaş, *Leopold Ranke şi Mihail Kogălniceanu*, Bucureşti, 1936. Extras din AARMSI, S. III, Tom VIII, nr. 10, p. 316.

[11] Gh. Platon, *Mihail Kogălniceanu (1817-1891). Istoricul şi omul politic*, în ASUI, Tom XXXVII-XXXVIII, 1991-1992, p. 23.

De la „istoricul tip“ – cum mai târziu îl va numi Iorga pe Ranke – Kogălniceanu a preluat un veritabil cult al documentului. Scrierile lui Ranke se disting prin precizia informațiilor preluate din „izvoarele analizate în mod impersonal și cu o deosebită pătrundere“, iar informațiile sunt redate printr-o expunere foarte îngrijită, nu rareori cu vădite valențe artistice[12]. Pe aceeași linie, odată reîntors în țară, Kogălniceanu s-a remarcat prin activitatea de editare a documentelor, atât de necesare pentru reconstituirea imaginii despre trecut la români. Într-o perioadă relativ scurtă, 1845-1852, el publică *Letopisețele Țării Moldovei*, în trei volume, o culegere realizată pentru străinătate, apărută în 1845 în două volume, și intitulată *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques*, un corpus de izvoare narative intitulat *Scriptores Rerum Rumanicorum sive Valachicarum*, care ar fi trebuit să cuprindă toate provinciile românești, demonstrând o concepție unitară asupra istoriei. Împreună cu *Tabelele istorice ale României* (concepute ca o anexă *Letopisețelor*, care să prezinte evenimentele petrecute între 1766-1866), colecțiile ofereau o primă bază documentară pentru istoricii români[13]. Perioada germană a studiilor lui Kogălniceanu nu s-a limitat doar la contactul cu opera și personalitatea lui Ranke. De la Georg Gottfried Gervinus, el preia concepția potrivit căreia titlul de istoric i se cuvine aceluia care cercetează și istoria epocii sale. Istoricul trebuie să fie racordat la realitățile timpului, în respectul cel mai adânc pentru demnitatea și măreția istoriei, fără ca prin aceasta să abdice de la obligația de a proclama adevărul fără îngustare. Sub influența lui Johannes von Müller[14], Kogălniceanu și-a revizuit atitudinea față de trecut, care, în concepția sa, exprimată în *Cuvântul pentru deschiderea cursului de istorie națională* rostit la Academia Mihăileană, nu „este așa de rău, așa de barbar“ după cum doresc unii să-l prezinte[15]. Eduard Gans, profesorul de drept natural, i-a inspirat tânărului Kogălniceanu credința că locul cel mai important în istorie îl deține poporul (personajul colectiv) și nu eroul (individualitatea), cum se credea odinioară. La rândul său, Friederich Karl von Savigny, al cărui nume a rămas legat de dezvoltarea școlii istorice a dreptului[16], i-a insuflat istoricului român concepția că legile după care se guvernează un stat nu trebuie să fie străine de realitățile etno-istorice ale țării respective. Aceste influențe asociate geniului lui Kogălniceanu au făcut din istoricul român un deschizător de drumuri, care a introdus in istoriografia românească spiritul „critic și liberal“ specific secolului al XIX-lea. Pentru Kogălniceanu, istoria are „posibilitatea de a reînvia trecutul în toată măreția sau

[12] I. Lupaș, *op. cit.*, p. 316.

[13] Gh. Platon, *op. cit.*, p. 24-25.

[14] Alexandru Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Edit. Junimea, Iași, 1974, p. 119.

[15] Mihail Kogălniceanu, *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană*, rostit în 24 noiembrie 1843, în Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 134-142.

[16] Alexandru Zub, *op. cit.*, p. 101-106.

decadența sa și poate judeca fără părtinire faptele prezentului"[17]. Era desigur o frumoasă judecată asupra istoriei din toate câte s-au exprimat vreodată.

Un personaj aparte în istoriografia românească a perioadei este indiscutabil A.D. Xenopol. Situat la confluența dintre „spiritul romantic și primele manifestări criticiste" ale sfârșitului de secol, Xenopol a devenit demult un reper pentru dezbaterile istoriografice. „Un istoric aproape total", după expresia lui Lucian Nastasă, el a preluat de la romantici înclinația spre enciclopedism. Cu toate acestea, „pasiunea marilor cuprinderi" era limitată în permanență de spiritul critic ce îl îndemna spre prudență, în sensul unei analize obiective. Această fericită împletire îl recomandă pe Xenopol drept unul din acele spirite care cu greu poate fi încadrat în canoanele epocii. Istoricul de la Iași s-a impus și și-a dovedit titlurile de glorie științifică prin efort propriu și o viziune originală asupra istoriei[18]. Geniul xenopolian reiese de timpuriu din concepția sa asupra studiului istoriei. Xenopol nu considera suficientă doar cercetarea propriu-zisă. Într-o scrisoare către Iacob Negruzzi din 1868, el mărturisea că timpul scurt petrecut în străinătate nu îl va folosi doar pentru studiul istoriei, căci acest lucru era practic imposibil, ci mai ales pentru a deschide treptat calea spre toate ramurile necesare cunoașterii istorice. În plus, Xenopol își manifestă intenția de a dobândi „o știință solidă despre izvoare" și „mijloacele de a le cerceta". Întors în țară de la Berlin, el urma să aplice achizițiile sale intelectuale, atât de rodnice, în scrierea istoriei românilor[19]. Este lesne de observat, maturitatea și seriozitatea cu care Xenopol înțelegea, încă de atunci, să se aplece asupra cercetării istorice. La Universitatea din Berlin a urmat cursuri de istorie, drept și filozofie, i-a audiat, în calitate de student, pe Th. Mommsen, E. Curtius, Leopold von Ranke. A studiat principiile istoriei după un model deja prezentat de Georg Gervinus la 1837 [20]. S-a familiarizat cu domeniul științelor auxiliare istoriei, numismaticii și epigrafiei. Perioada în sine anunța dubla ipostază creatoare a lui Xenopol, de istoric și teoretician al istoriei.

Opera sa istorică trădează totuși anumite „ecouri" târzii ale influenței școlii berlineze. Ele nu fac, însă, notă discordantă cu evoluția gândirii sale istorice, ci, dimpotrivă, se înscriu într-un sistem bine închegat și argumentat. Leopold von Ranke îi va fi influențat, desigur, concepția privind metoda istorică, dar ideile preluate nu s-au manifestat imediat, ci pe măsură ce meditația și experiența istorică i-au întărit unele convingeri[21]. Ranke a devenit un model pentru atenția

---

[17] Mihail Kogălniceanu, *op.cit*, p.136

[18] Lucian Nastasă, *Generație și schimbare în istoriografia română (sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX)*, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999, p. 74-75.

[19] I.E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *Studii și documente literare* II, Edit. Institutului de Arte Grafice Bucovina, București, 1932, p. 10.

[20] Georg Gervinus, *Grundzüge des Historik*, Engelmann, Leipzig, 1837.

[21] Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 224.

acordată izvoarelor istorice şi pentru obiectivitatea prezentării faptelor istorice „întocmai cum s-au petrecut". Într-o operă din tinereţe, Xenopol considera că „omul are datoria de a-şi îndrepta mintea spre recunoaşterea adevărului şi voinţa spre îndeplinirea lui"[22]. Totodată, armonia scrisului, în care istoricul german excela, trebuie să îl fi fascinat pe mai tânărul discipol. Mai mult, concepţia xenopoliană referitoare la evoluţia istoriei se apropie foarte mult de cea a lui Ranke. Istoria este văzută de către Xenopol ca o ştiinţă a dezvoltării atât a lumii materiale cât şi a celei spirituale. Deşi Ranke nu a beneficiat de un sistem coerent de principii teoretice în scrisul istoric, totuşi, din opera sa, reiese ideea de evoluţie succesivă[23]. În lumina unor astfel de consideraţii, Xenopol elabora ulterior teoria seriilor istorice. În dubla sa calitate de teoretician şi filozof al istoriei, el înscrie gândirea filozofică românească în circuitul valorilor europene[24]. Încununarea acestui efort constructiv nu putea fi alta decât valoroasa sinteză *Teoria istoriei.* Gânditorul român ne lasă să înţelegem că studiul său se inspiră „din cele două mari surse ale gândirii asupra teoriei istoriei, deopotrivă autorii francezi şi autorii germani, „deoarece în cercetările noastre am fost frapaţi de exclusivismul naţional care îi îndeamnă pe germani să acorde prea puţină consideraţie gândirii franceze, iar pe francezi celei germane"[25]. Tot Xenopol arăta că, fără a face parte din nici unul din cele două mari popoare, a putut, „pentru a îmbogăţi, a lumina, a întări" propriile idei, să folosească cercetările din cele două mari medii culturale, care „ au contribuit cel mai mult la constituirea teoriei istoriei". Este greu de stabilit ponderea pe care au avut-o asupra concepţiei sale privind istoria fiecare din cele două influenţe majore. Cert este faptul că, realizând o deosebire principială între structura teoretică a ştiinţelor naturii şi cea a ştiinţelor istorice, Xenopol se apropie în concepţia sa de filozofii germani Windelband şi Rickert[26]. Faptul în

---

[22] A.D. Xenopol, *Studii asupra stării noastre actuale*, în Eugen Lovinescu, *Antologia ideologiei junimiste – culegere de studii neadunate până acum în volum*, Edit. Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1943, p. 187.

[23] În opera lui Ranke, cuvântul cheie este Zusammenhang, cel ce poate fi tradus prin legătură sau conexiune. Asemenea conexiuni se stabilesc între fenomenele istorice, care succed unele altora şi sunt condiţionate între ele. Tot Ranke considera că fenomenele istorice există chiar şi dincolo de perioada în care s-au produs, chiar dacă într-o formă diferită. Pentru detalii, vezi, Trygve R. Tholfsen, *op. cit.*, p. 168-169.

[24] N. Bagdasar, *Istoria filosofiei româneşti*, ediţia a II a, Edit. Societăţii române de Filosofie, Bucureşti, 1941, p. 330.

[25] A.D. Xenopol, *Teoria istoriei*, Edit. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1997, p. 4.

[26] N. Bagdasar, *op. cit.*, p.330. W. Windelbrand uzita de clasificarea *Naturwissenschaften* (ştiinţe ale naturii) şi *Geistwissenschaften* (ştiinţe ale spiritului). Prima categorie viza o înţelegere generală, în timp ce a doua (în care era inclusă şi istoria), printr-o abordare ideografică, urmărea înţelegerea unicităţii; a tot ceea ce reprezintă particularul opus generalizărilor. Cf. Ernst Breisach, *Historiography: Ancient Medieval & Modern*, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1983, p. 283.

sine nu l-a împiedicat pe gânditorul român să întreţină o dispută ştiinţifică cu cei doi mentori ai săi. În această direcţie, Xenopol amintea de o teorie, provenită din mediul academic german, care foloseşte ca „principiu de organizare ştiinţifică a istoriei noţiunea de *valoare*". Atât Rickert cât şi Windelband considerau că istoria operează cu valori. Atât istoria cât şi filozofia urmau să uzeze de o nouă structură axiologică, necesară pentru relevarea „adevărului absolut"[27]. Respingând această teorie, Xenopol identifica *seria istorică* drept principiu organizator al ştiinţei, echivalentul legii în ştiinţele de repetiţie[28]. Noţiunea de valoare nu poate fi un factor constitutiv al istoriei ca ştiinţă datorită caracterului ei selectiv, care nu este specific doar istoriei. Ea este comună tuturor ştiinţelor, fiecare dintre ele cu o capacitate proprie de a discerne ceea ce trebuie cercetat. În plus, în concepţia xenopoliană, valorile, nici măcar în sensul de achiziţii culturale, nu pot fi „elementul logic" capabil să fundamenteze istoria ca ştiinţă, întrucât valorile culturale sunt de origine etică şi adevărul nu se poate întemeia pe ideea de bine[29]. Căutările îndelungate ale istoricului român s-au datorat necesităţii stabilirii principiilor ştiinţei istorice[30]. Este exact aceeaşi problemă care îi preocupa şi pe istoricii germani. Încă din 1837, Gervinus constata că nu se poate progresa nici în artă şi nici în ştiinţă (incluzând evident şi istoria), fără a se elucida aspectele metodologice. Însuşi Ranke nu dispunea de o metodă precis fundamentată asupra cercetării. Concepţia sa era exprimată prin câţiva termeni cu aspect de multe ori general („direcţie generalizatoare", „conexiune", „conţinut spiritual al fenomenelor", „dezvoltare generală obiectivă" ş.a.)[31]. Xenopol cunoştea neîndoielnic şi opiniile din epocă despre „starea de anarhie" a istoriei, părerile lui Droysen conform cărora istoria nu-şi stabilise teoria şi sistemul, deficienţe constatate pe rând atât de Ottokar Lorenz şi Ernst Bernheim, care reproşau istoriei lipsa unor principii fundamentale, fapt ce o apropia mai mult de domeniul artei decât de cel al ştiinţei. Acestor concepţii li se asociau şi cele ale lui Hermann Paul (de asemenea, cunoscute lui Xenopol), care considera că metodele întrebuinţate în cercetarea istorică de până atunci erau mai mult de natură instinctuală decât logică[32]. Era indiscutabil o criză a ideii scientismului istoric. Xenopol gândea, de bună seamă, un sistem propriu ce viza cercetarea istorică în dimensiunea ei ştiinţifică.

Formaţia sa juridică i-a prilejuit noi contacte şi interferenţe cu mediile academice germane, cu şcoala istorică a dreptului, al cărei ilustru reprezentant era

---

[27] Ernst Breisach, *op.cit*, p. 283.
[28] A.D. Xenopol *op.cit.*, p. 5.
[29] N. Bagdasar, *op. cit.*, p. 336.
[30] A.D. Xenopol, *op.cit.*, p. 3.
[31] Ottokar Lorenz, *Leopold von Ranke, die Generationenslehre und der Geschichtsunterricht*, 1891, p. 32, *apud*, A.D. Xenopol, *Teoria istoriei*, p. 3.
[32] A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 3.

Friederich Karl von Savigny. Xenopol i-a cunoscut, se pare, opera, de vreme ce în studiile sale din tinerețe se opune adoptării unei legislații străine de realitățile etno-istorice românești. Era, în fapt, un pretext de a dezvolta în spirit rankean teoria evoluției organice. Istoricul considera în aceste studii că modelele oferite „de-a gata" de societățile occidentale împiedică spiritul creator al unui popor. În consecință, Xenopol pleda pentru o dezvoltare proprie, armonioasă, conformă profilului etno-psihologic al poporului român[33]. Etnopsihologia a fost una dintre direcțiile de cercetare promovată de școala istorico-filozofică germană în secolul XIX. Xenopol a fost, probabil, cucerit de această direcție reprezentată în epocă de H. Steinthal și M. Lazarus. Cei doi inițiaseră apariția, la Berlin, în 1859, a revistei „Zeitschrift für Völkerpsihologie und Sprachwissenschaft"[34], deși rădăcinile etnopsihologiei mergeau mai departe de secolul al XIX-lea. Istoricii veacului au plusat constant pe factorul psihologic, dar accentul se deplasează acum tot mai mult dinspre eroi sau elite, spre mulțimile mari cu un rol decisiv. Popoarele se exprimau, pe atunci, într-o epocă de regenerare a spiritului național, iar energiile proprii se subsumau definirii geniului propriu. Națiunea este discursul de moment, nu doar ca înfăptuire politică, ci și, mai ales, culturală. În mediul german, acest tip de discurs a fost vehiculat începând cu Herder și Johann Gottlieb Fichte, cu ale sale *Cuvântări către națiunea germană*[35], urmați de Wilhelm von Humboldt sau Hegel. Mai curând filozofi decât istorici, ei pregăteau terenul pentru ancheta etnopsihologică în cercetarea istorică[36]. Cu toate acestea, abia Wilhelm Wundt, la începutul secolului XX, avea să confere etnopsihologiei mai multă autonomie față de disciplinele conexe.

În cazul lui Xenopol, atracția spre etnopsihologie era rezultatul firesc al prelegerilor audiate la Berlin și al îndrumărilor maioresciene, mentorul Junimii fiind el însuși fascinat de deschiderile domeniului[37]. Astfel, istoricul de la Iași înțelegea să abordeze istoria și dintr-o perspectivă etnopsihologică, sistematizându-i teoria și principiile în funcție de aportul psihologiei. Preocupările în domeniu au apărut odată cu publicarea *Studiilor asupra stării noastre actuale*, acolo unde accentul se deplasa în direcția valorizării spiritului public și a mentalităților din perspectivă istorică, și au continuat cu alte două încercări de maximă importanță, *Cultura națională* (1868) și *Istoria civilizațiunii* (1869). În aceste condiții, A.D.

---

[33] Idem, *Studii asupra stării noastre actuale*, în E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 179.

[34] Alexandru Zub, *Istorie, etnopsihologie și cultură în epoca Junimii: context german*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", XXXIII, Iași, 1992-1993, p. 35.

[35] J.G. Fichte, *Cuvântări către națiunea germană*, Traducere de Constantin Lăzărescu, Edit. Casei Școalelor, București, 1928.

[36] Alexandru Zub, *De la istorie critică la criticism (istoriografia română de la finele secolului XIX și începutul secolului XX)*, Edit. Academiei, București, 1985, p. 223.

[37] Preocupările lui Titu Maiorescu în direcția amintită se regăsesc între altele și în *Istoria contemporană a României*, lucrare apărută la București în 1925.

Xenopol rămâne istoricul român care a explorat cel mai temeinic sugestiile etnopsihologiei. El a început prin a defini cultura naţională şi istoria civilizaţiilor în spirit etnopsihologic, pentru a se ocupa ulterior de raportul dintre psihologie şi istorie[38]. Interesul pentru psihologie a fost determinat de nevoia de a surprinde „în toată plinătatea sa concretul social", care se exprimă în concepţia xenopoliană prin conceptul de „lege naturală psihologică". Acest concept nu pare să fi fost altceva decât acea natură general umană despre care vorbeau raţionaliştii moderni. Istoria se poate sprijini pe psihologie doar dacă aceasta o ajută să înțeleagă „elementul diferenţial" concret al evenimentelor sociale, în care se regăseşte tocmai caracterul lor istoric. Psihologia este chemată să descifreze structura sufletească particulară a celor care fac istoria. W. Dilthey considera istoria o ştiinţă a concretului uman, care trebuie să se sprijine pe psihologie, ce pune în centrul său actul trăirii, *intuiţia*. El identifica unele noţiuni (intuiţie, scop, finalitate) drept specifice sferei umanului, iar istoricii erau îndemnaţi să opereze cu acţiunile fiinţei umane şi rezultatele acestora[39]. Aparent, Xenopol respinge această teorie şi consideră *raţiunea* ca principalul mijloc de cunoaştere în domeniul istoriei[40], deşi, potrivit lui Ernst Breisach[41], chiar Dilthey se raportează deseori la spirit, înţeles însă cu sensul de raţiune (minte), după termenul englez *mind*.

Sfârşitul secolului al XIX-lea înregistra alte cote valorice prin afirmarea unei noi generaţii de istorici. Momentul aducea cam pretutindeni în mediile ştiinţifice germane o nouă vogă, revolta tinerilor, în care ideologia şi un alt tip de discurs se doreau pline de rezonanţa radicalismului. Istoriografia germană era marcată de dispute privind metodele de cercetare istorică. Maniera în care Leopold von Ranke, patriarhul scrisului istoric la germani, abordase până spre sfârşitul veacului investigaţia istorică era din ce în ce mai contestată. Noile teoretizări (cele mai timpurii aparţinând chiar lui Dilthey sau Windelband) sugeraseră deja necesitatea unei distincţii clare între ştiinţele naturii şi cele ale spiritului. Pe lângă acestea, sfârşitul de veac anunţa deja viziunea revoluţionară a unui alt istoric fondator de şcoală: Karl Lamprecht. Concepţiile sale, enunţate în cele 12 volume ale sintezei *Deutsche Geschichte* (publicate începând din 1891), respingeau perspectiva rankeeană de abordare istorică, propunând o nouă manieră de cercetare axată pe analiza forţelor colective. Lamprecht acorda mai multă atenţie noţiunii de cultură (*Kultur*), prin care înţelegea o asociere între abilităţile intelectuale şi estetice ale poporului german, în contextul politic creat de epoca lui Bismarck[42].

---

38 Alexandru Zub, *op. cit.*, p. 227.

39 Ernst Breisach, *op.cit.*, p. 281.

40 Gh. Toma, *Raportul dintre istorie şi psihologie la A.D. Xenopol*, în „Studia Universitas Babeş-Bolyai", fasc. I, 1968, p. 75.

41 Ernst Breisach, *op. cit.* , p. 281.

42 Michael Bentley, *Modern Historiography. An Introduction*, Routledge, London and New York, 1999, p. 53.

La cumpăna dintre veacuri, exista şi în istoriografia românească un curent favorabil schimbării. Se afirma acum şcoala critică, un nou suflu cu valențe creatoare, ce au provocat reacții aprinse în istoriografie şi nu numai. Asistăm (mai ales după 1890) la cristalizarea unei „conştiințe colective a intelectualilor" sub forma unui grup bine conturat, iar efectul „ieşirii istoricilor în arena publică" constituia unul dintre aspectele de maxim impact asupra societății[43]. Reprezentanții şcolii critice (aşa numita „triadă critică") sunt Dimitrie Onciul, Ioan Bogdan şi Nicolae Iorga. Între aceştia, ultimii doi, discipoli ai lui Xenopol, beneficiau de un prim contact cu principiile şi metodele istoriografiei germane încă din perioada studiilor din țară, înainte ca fiecare dintre ei să stabilească contacte şi să cerceteze în mediile culturale germane. D. Onciul şi Ioan Bogdan au cunoscut bine mediul universitar vienez, dar au efectuat şi scurte stagii de specializare în Germania, prilej cu care au putut să-şi facă o imagine închegată despre asemănările şi diferențele dintre cele două şcoli istorice. Nicolae Iorga a urmat cursurile Universității din Berlin şi şi-a susținut teza de doctorat la Leipzig. Este, credem, neîndoielnic că, frecventând acelaşi mediu de cultură, istoricii invocați au reuşit, deloc întâmplător, să-şi apropie concepțiile în acoperirea aceleaşi direcții istoriografice. Dimitrie Onciul a urmat cursurile Universității din Viena (Institut für österreichische Geschichtsforschung), între anii 1879-1881, iar în 1889 a efectuat un stagiu de specializare academică în Germania, unde a putut cerceta şi documente din secolele XVII-XVIII la Geheimnis Staatsarchiv. În timpul stagiului berlinez, Onciul i-a audiat pe Wilcken, cel care susținea un curs despre istoria vechiului Orient, Treitschke, care se ocupa cu studiul istoriei Italiei, Rodenberg cu prelegerile sale privind istoria oraşelor germane, Schiemann, pasionat de istoria Hansei, Sternberg şi considerațiile sale privind istoria cruciadelor, Koser cu istoria Prusiei, şi Breslau preocupat de istoria secolelor XIV-XV[44]. Cel mai mult, însă, Onciul pare să-i datoreze profesorului său din perioada studiilor de la Viena, Ottokar Lorenz. De la el a preluat teoria care propunea succesiunea generațiilor drept criteriu fundamental pentru periodizarea şi explicarea faptelor istorice. Potrivit acestei viziuni, secolul, în loc să fie o împărțire convențională a timpului, devenea măsura cea mai naturală cuprinzând trei generații. Pe baza lor se puteau identifica şi perioade mai întinse, cuprinzând câte 300 şi 600 de ani. Onciul considera istoria românilor un exemplu tipic pentru aplicarea acestei teorii. Primii 600 de ani până în secolul VII corespund perioadei de formare a poporului român, următorii 600, până în secolul XIV, se suprapun începutului organizării politice, iar ultima perioadă, tot de 600 de ani, începea odată cu întemeierea Principatelor şi se sfârşea către 1918. Aceste perioade, Onciul le împărțea în grupe de 300 de ani şi subgrupe de 100 de ani, caracterizate aproape exclusiv de însem-

[43] Lucian Nastasă, *op. cit.*, p. 30.
[44] Dan Berindei, *op. cit.*, p. 464.

nătatea evenimentelor politice, supraevaluate de istoricul român. Personalităţile şi dinastiile defineau practic istoria[45]. Tot la Viena, el i-a putut întâlni şi pe Theodor von Sickel, cu care a studiat „diplomatica latină", Otto Hirschfeld, autorul prelegerilor de epigrafie latină, şi Karl Rieger, cu ale sale cursuri de paleografie şi sigilografie[46]. Influenţa şcolii austriece s-a dovedit a fi decisivă în formarea sa ca istoric. Pregătirea sa temeinică, în studiul izvoarelor şi al criticii documentului istoric, credem că i se datorează. În lumina acestor fecunde influenţe, Onciul a devenit un renumit specialist în problema etnogenezei româneşti şi a formării statelor medievale[47]. El a îmbinat armonios investigaţia istorică cu cea filologică, sincronizându-se, astfel, cu tendinţele cele mai noi ale istoriografiei europene din epocă.

La rândul său, Ioan Bogdan a cunoscut şi el atmosfera din epocă a universităţii vieneze, iar în Germania s-a preocupat, între altele, şi de organizarea învăţământului secundar din această ţară. La Viena, Bogdan a fost atras mai ales de domeniul ştiinţelor auxiliare ale istoriei. Aici, el a studiat „diplomatica latină" îndrumat de Theodor von Sickel, considerat întemeietorul ştiinţelor auxiliare în capitala Austriei. S-a interesat de paleografia latină, antichităţile slave, gramatica limbii sârbo-croate, limba paleoslavă. Nevoit să se întoarcă în ţară, el a revenit la Viena după 1890, într-o perioadă în care Universitatea parcurgea o etapă de consolidare, după reformele lui Leo Thun Hohenstein, când s-au pus bazele cercetării pozitiviste[48]. Activitatea sa ştiinţifică s-a desfăşurat în domeniul, atât de complex, al istoriei culturii, cu deschideri spre o nouă disciplină pe care el a numit-o „filologia slavo-română". În concepţia istorică a lui Ion Bogdan se disting anumite influenţe ale lui Ottokar Lorenz. Încercarea sa îndrăzneaţă de periodizare a istoriografiei româneşti pare să poarte amprenta istoricului austriac. Bogdan distingea trei etape fundamentale, dintre care prima aparţinea analiştilor, cuprinzând secolele XV-XVI şi avea un caracter profund religios, a doua, suprapusă secolelor XVII-XVIII, corespundea activităţii cronicarilor, cu specificul ei politic şi provincial, iar a treia, debutând la sfârşitul secolului XVIII, impunea istoricii propriu-zişi cu lucrările lor de nuanţă naţională. Publicarea cât mai completă a izvoarelor a făcut obiectul unui deosebit interes din partea istoricului. El considera că apariţia unei ediţii critice a documentelor interne româneşti, publicarea ştiinţifică a operei cronicarilor şi a unui *corpus* de inscripţii reprezenta o necesitate[49]. Prin atenţia acordată documentului, Bogdan se apropie foarte mult de viziunea lui Ranke. Adept al concepţiei conform căreia evoluţia istorică a unui

45 Lucian Boia, *op. cit.*, p. 203.
46 Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 302.
47 *Ibidem*, p. 303.
48 Lucian Boia, *op. cit.*, p. 210.
49 *Ibidem*.

popor nu poate fi înțeleasă decât prin studiul etnografic, el se încadra direcției etnopsihologice existente în istoriografia germană. Cu toate acestea, rămâneau și unele diferențele semnificative, de vreme ce Bogdan acordă o mai mare importanță organizării sociale, iar istoria nu trebuia să exprime exclusiv doar lumea elitelor ci mai ales ansamblul tuturor structurilor ce reprezintă societatea.

Nicolae Iorga, caracterizat de Pompiliu Teodor drept „ultimul mare spirit enciclopedist“[50], încheie în mod strălucit „triada critică“ de la sfârșitul secolului al XIX-lea. El și-a început studiile universitare în 1888 la Iași iar din 1893 lua drumul străinătății, mai întâi în Franța, la Paris, unde se înscrie la École Pratique des Hautes Études, apoi la Universitatea din Berlin, unde ar fi trebuit să-și susțină teza de doctorat[51]. Și în cazul lui Iorga, Occidentul nu reprezenta doar spațiul care oferea șansele împlinirii umane și intelectuale, ci o lume care propunea și suficiente elemente de referință, modele culturale, ce au jucat un rol mobilizator în împlinirea idealurilor de regenerare națională[52]. La Berlin, unde „mai dăinuia ceva din marele spirit al lui Ranke“[53], el i-a avut profesori, printre alții, pe Scheffer-Boichorst, Ludwig Geiger și Richard Sternfeld. Întâlnirea cu spiritul lui Ranke va fi fost totuși decisivă pentru viziunea sa istorică. Pentru Iorga, Ranke era „cel cu inima mai largă dintre istorici, cel mai mare dintre dînșii“, „istoricul tip“ care poseda „cunoștința desăvârșită a izvoarelor“, iar opera sa „forma cea mai frumoasă în limitele genului, comprehensivitatea cea mai deplină“[54]. El pare cucerit de personalitatea istoricului german. Față de Ranke istoricul român a avut o admirație aproape mistică[55]. A găsit în el nu doar un întemeietor de școală, ci mai ales un model. Ranke este „cel mai mare istoric al omenirii până în ziua de azi“, cel ce a atins „cele mai mari și mai adevărate rezultate în toate domeniile“. El este cu atât mai valoros cu cât îi aparțin „primele sfaturi care se dau istoriei și istoricilor“[56]. Școala berlineză, în concepția sa, datora enorm lui Ranke, cel care a deschis largi orizonturi, a avut curajul să înainteze cel dintâi „pe căi neumblate încă“[57]. Un deschizător de drumuri, așadar, cel mai renumit

---

[50] Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p.360.

[51] *Ibidem.*

[52] Lucian Nastasă, *op. cit.*, p.51.

[53] Nicolae Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a IV-a, Edit. Polirom, Iași, 1999, p. 201.

[54] *Ibidem*, p. 55-63

[55] La sfârșitul secolului al XIX-lea se manifesta în istoriografia germană grupul neo-rankeenilor. Această generație târzie de istorici folosea renumele și concepțiile ilustrului predecesor pentru a-și argumenta propriile abordări istoriografice. Este posibil ca și Nicolae Iorga să fi fost influențat de această viziune. Detalii, cu privire la perspectiva neo-rankeeană, în Georg G. Iggers, Janus M. Powell, *Leopold von Ranke and the Shaping of the Historical Discipline*, Syracuse University Press, New York, 1990, p. 124.

[56] Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 89-90.

[57] *Ibidem*, p. 201.

dintre toți cei care au scris istoria în secolul al XIX- lea, rămas un model prin paginile și sugestiile oferite. Mediul berlinez sau cel de la Leipzig nu au fost singurele cu care marele istoric se familiarizase în lumea germană. La fel de cunoscută pare să îi fi fost și școala istorică de la Viena, pe care o cataloga „mult mai strâmtă" și „mai precisă" decât școala de la Berlin. Valențele interpretative, atât de diversificate și comune mediului berlinez, se pare totuși că îi lipseau, de vreme ce Iorga o considera „o școală de paleografi, o școală de diplomatiști, o școală de editori de texte", pregătiți mai curând să scrie „istoria Austriei, adică a Habsburgilor și a statelor austriece". Demersul în sine nu implica, pentru Iorga, un orizont prea larg, întrucât istoria acestor provincii nu putea să fie prezentată într-un mod unitar, atâta vreme cât „ele însele n-au nimic comun între ele"[58]. Se pot lesne sesiza anumite diferențe în percepția mediului formativ german între cei trei reprezentanți ai școlii critice. Dacă Onciul și Bogdan au optat pentru o specializare cât mai strictă în domeniu, Iorga a fost atras de marile probleme ale istoriei românești și universale, indiferent de perioadă. El rămâne o figură distinctă a generației sale. În privința concepției istorice, el a preluat de la Ranke „măsura maximei obiectivități". Ambii istorici manifestă un profund atașament față de adevăr, de exprimare a faptelor istorice „întocmai cum au fost" (*wie es eigentlich gewesen ist*). Ranke recomanda printre calitățile istoricului „*simpatia*" față de oameni, grija față de amănunt, fără a omite viziunea generală asupra lucrurilor. Gândirea istorică a lui Iorga a asimilat constructiv toate aceste elemente. Pentru el, istoria este „cea mai umană dintre științe", iar prin mintea istoricului trăiește „viața omenirii moarte"[59]. Iorga acorda, asemeni lui Ranke, o atenție deosebită frumuseții scrisului istoric, operele celor doi excelând prin armonia stilului. Tot de la istoricul german, el prelua și teoria evoluției organice în istorie. În istorie – credea Iorga – „toate lucrurile apar organic", iar istoria este un „tot", traducând întocmai formula lui Ranke, *das Ganze*. Iorga era adeptul istoriei integrale, în sensul că „orice istorie națională este înconjurată și străbătută de orice altă dezvoltare istorică"[60]. Această viziune se repetă și în cazul istoriei universale, care este „un organism viu", iar „o colecție de istorii naționale" separate nu ar putea reprezenta în nici un caz istoria universală[61]. Iorga este, din acest punct de vedere, un deschizător de drumuri, întocmai ca și Ranke în prima jumătate a secolului al XIX lea. O altă trăsătură comună celor doi istorici este atenția acordată izvoarelor. Iorga le reproșa istoricilor din epocă că nu manifestă suficientă atenție în studierea documentului original. În viziunea sa, documentul trebuie să fie principala sursă de informare pentru istoric. El însuși a fost un

---

[58] *Ibidem*.
[59] *Ibidem*, p. 55.
[60] *Ibidem*, p. 163-164.
[61] *Ibidem*, p. 234.

febril căutător şi editor de documente. În timpul studiilor sale din Germania, istoricul român a descoperit numeroase documente de interes major pentru istoria românilor, pe care ulterior le-a publicat. El a cercetat în arhivele din Berlin, Leipzig, Dresda, München şi Nürenberg precum şi în arhivele italiene[62]. Rezultatul acestui consistent efort au fost o serie de importante colecții de documente, între care amintim cele trei volume din *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor* (apărute la Bucureşti între 1895-1897) şi cele 31 de tomuri din colecția *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, publicate la Bucureşti şi Vălenii de Munte între 1901 şi 1916, urmate de alte opt volume de documente din colecția de surse străine *Hurmuzachi*, fără a mai adăuga şi nenumăratele izvoare „risipite" prin studii şi reviste de specialitate.

Ranke nu a fost, însă, singura personalitate cu o influență majoră asupra istoricului român. Susținerea tezei de doctorat la Leipzig[63] (în fața unei comisii din care nu lipseau nume ilustre precum cele ale lui Karl Lamprecht, A. Birsch-Hirschfeld, K. Wachsmuth) l-a adus pe Iorga în contact cu o nouă viziune asupra istoriei. La sfârşitul secolului al XIX- lea, istoriografia germană era dominată de cele două mari şcoli de la Berlin şi Leipzig. Mediul berlinez păstra încă viu spiritul lui Ranke, în vreme ce criticii de la Leipzig propuneau noi metode de abordare a istoriei. Cel care le promova cu depline convingeri era, mai ales, Karl Lamprecht. Singur şi fără vreun predecesor important, el a provocat o modificare a concepției despre scrisul istoric. Disputa istoricului german se transpune într-o formă particulară a unei probleme centrale a teoriei sociale, şi anume relația dintre acțiunea individuală şi entitatea colectivă. El apela la psihologia socială şi antropogeografie pentru a introduce metoda „istoriei culturale" prin care se înțelegea cercetarea complexă a factorilor materiali şi spirituali ai fiecărei epoci de civilizație. Viziunea lui Lamprecht acorda o mare atenție dimensiunii sociale şi colective a fenomenului istoric. Urmarea imediată a fost că, în mai puțin de zece ani de la apariția primelor volume din monumentala sinteză *Deutsche Geschichte*, el a fost practic „ostracizat" din cercurile istoricilor consacrați. Opera sa părea străină oricărui standard şi dificilă de asimilat vreunui segment al scrisului istoric sau al ştiințelor sociale[64]. Deşi nonconformistă, ea nu era mai puțin interesantă.

Începuturile colaborării dintre Karl Lamprecht şi Nicolae Iorga nu s-au aflat sub cele mai bune auspicii. Amintirile istoricului român despre perioada dificilă

[62] Idem, *O viață de om aşa cum a fost*, I, Edit. Universitas, Chişinău, 1991, p. 241-250.
[63] *Ibidem*, p. 233.
[64] Sam Whimster, *Karl Lamprecht and Max Weber: Historical Sociology within the confines of Historian's Controversy*, in Wolfgang J. Mommsen and Jürgen Osterhammel, *Max Weber and his Contemporaries*, Allen & Unwin, London, 1988, pp. 268-275. Vezi şi Karl Lamprecht, *Alternative zur Ranke, Schriften zur Geschichtstheorie*, Verlag Philipp Reclam, Leipzig, 1988.

a începutului acestei colaborări au rămas mereu vii, el sesizând modul „aproape dur" în care a fost tratat la Leipzig[65]. Faptul nu a împiedicat, însă, fructuoasa colaborare de mai târziu. Nu de puţine ori, Iorga îl apreciază pe istoricul german, „unul dintre cei mai adânci înţelegători de suflete, un ager descoperitor de tendinţe sociale, delicat meşter de nuanţe în stil". Deşi Lamprecht propunea o alternativă la concepţia rankeană despre istorie, Iorga îl considera „vrednic de cea mai deplină recunoştinţă pentru adâncile urme pe care le va lăsa în metodica istorică şi în ambiţia cercetătorilor istorici prin îndrăzneaţa revoluţie filozofică pe care a încercat-o"[66]. Cu toată admiraţia pentru demersurile istoricului de la Leipzig, Iorga ţinea să precizeze că nu este un lamprechtian, iar scrisul său istoric nu este condus „de principiile din care se inspiră Lamprecht" . Teoria acestuia i se părea numai o concepţie – e drept „fecundă în interpretările pe care le provoacă, în direcţiile pe care le deschide" –, deşi critica „severitatea ei dogmatică". Lamprecht – potrivit lui Iorga – reface „anumite faze de tipism" în dezvoltarea omenirii, care mai degrabă sunt specifice psihologiei, în sensul cel mai vast, decât studiului istoric. El rămânea totuşi „unul dintre cei mai minunaţi povestitori şi creatori de tipuri istorice care există astăzi"[67]. Într-un alt studiu, Iorga se arăta convins că teoria lui Lamprecht, „care nu a fost aplicată la nici o altă istorie", nu putea fi de durată. O parte din „nobila sa operă" ar trebui, însă, apreciată, datorită concepţiei sale extinse, credinţei în factorii psihologici şi convingerii sale că „toate manifestările vieţii umane sunt părţile legate între ele ale unui întreg"[68]. Lui Lamprecht, Iorga îi datora totuşi publicarea, în prestigioasa colecţie de la Gotta, a două dintre operele lui de referinţă: *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* (1905), *Geschicte des osmanischen Reiches* (1908-1913). Dacă Ranke reprezenta curentul tradiţional în istoriografia germană, Lamprecht era inovatorul, reperul creativ al unei noi generaţii. Pentru Iorga ambii au devenit modele, exemple ilustrative, în măsura în care istoricul român a ştiut să îmbine în mod fericit sugestiile tradiţiei cu cele ale inovaţiei, ajungând astfel la un sistem propriu, original.

Mirajul şcolii istorice germane nu şi-a epuizat definitiv fascinaţia pentru istoricii români nici la debutul secolului XX. Este tocmai perioada când Vasile Pârvan îşi începea studiile la Jena (1904) şi le continua, ca student înmatriculat, un an mai târziu, la Berlin. Iniţial, el s-a îndreptat spre istoria medievală sub influenţa şcolii critice a lui Dimitrie Onciul. Bursa de specializare în istoria antică la Berlin avea să îi influenţeze decisiv cursul vieţii ştiinţifice[69]. Studentul Pârvan

[65] Nicolae Iorga, *Generalităţi...*, p. 200; idem, *O viaţă de om...*, p. 237-239.
[66] Idem, *Generalităţi...*, p. 96.
[67] *Ibidem*, p. 116-117.
[68] *Ibidem*, p. 173.
[69] *Ibidem*.

audia acum cursurile celor mai valoroşi profesori ai timpului. La Jena studiase cu Heinrich Gelzer prăbuşirea republicii romane şi perioada de început a Imperiului, cu Siebenane epoca lui Alexandru cel Mare şi izvoarele istoriei romane, iar cu Graef istoria culturii greceşti. Heinrich Gelzer sudiase la Göttingen cu Ernst Curtius, iar asupra lui Pârvan pare să fi lăsat o amprentă serioasă în direcția studierii izvoarelor. La recomandarea lui Ioan Bogdan, tot la Jena, Pârvan îl întâlnea şi pe filologul german Otto Schrader. Cu toate acestea, Berlinul oferea tânărului istoric cu totul alte deschideri.Vechea generație de profesori, influențată de „spiritul libertar al romantismului paşoptist“, încetase să mai existe. O nouă generație de istorici era chemată să slujească ştiința istorică. L-a cunoscut aici pe Eduard Meyer, cel ce acorda o atenție sporită istoriei culturii (*Kulturgeschichte*) în detrimentul primatului istoriei politice, a audiat prelegerile lui Otto Hirschfeld despre istoria Romei în perioada dintre reformele fraților Gracchi şi moartea lui Cæsar. S-a interesat de istoria constituției romane şi a urmat cursuri de epigrafie latină. Pârvan a fost fascinat şi de cursurile lui Ulrich von Wilamowitz-Möllendorf, care s-a ilustrat în studierea istoriei culturale a antchității şi a concepției greceşti despre stat, evocând totodată într-un cadru extins originile tragediei greceşti şi cultul Dianei şi al lui Dyonisos. Tot la Berlin, în perioada studiilor lui Pârvan, Reinhard Kekule von Stradonitz se preocupa temeinic de arhitectura şi sculptura greacă şi conducea seminarul de arheologie. Izvoarele istoriei greceşti, epigrafia greacă şi istoria asiro-babiloniană erau parcurse sub îndrumarea profesorului C. Lehmann-Haupt, iar A. Ermann propunea spre studiu istoria religiei egiptene. Sieglin era titularul seminarului de geografie istorică, iar Hermann Dessau (implicat în publicarea marii colecții *Corpus Inscriptionum Latinarum*) l-a inițiat, se pare, pe Pârvan în descifrarea inscripțiilor latine. Era perioada în care Eduard Norden se ocupa cu literatura latină din epoca imperială, aplecându-se mai ales asupra operei lui Plaut, iar Johannes Vahlen studia satirele lui Horațiu. Renaşterea şi Reforma erau preocupările lui Max Lenz (cunoscut discipol al lui Ranke), în vreme ce problemele istoriei medievale (epoca Hansei, istoria Europei de la mijlocul secolului al XIII-lea şi până la sfârşitul veacului al XV-lea, istoria Sfântului Imperiu german etc) interesau deopotrivă pe M. Tangl şi Dietrich Schäffer. În plus, Vasile Pârvan mai beneficia şi de îndrumarea lui Georg Simmel, cel ce propunea un curs de psihologie generală, şi Carl Stumpf, care se ocupa cu studiul filozofiei de la Thales până în perioada contemporană[70]. În asemenea circumstanțe, personalitatea istoricului, în plin proces de formare, nu putea suporta decât cele mai alese influențe. Prin multitudinea preocupărilor, Pârvan aminteşte de Xenopol, care, tot în perioada în care se afla la Berlin, îşi

[70] Alexandru Zub, *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, Edit. Junimea, Iaşi, 1974, pp. 94-96. Vezi şi Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 411-412.

manifesta dorința de a-și deschide mai largi orizonturi prin studiul cât mai multor domenii, ce îl puteau ajuta în cercetarea istoriei. Pârvan s-a consacrat mai ales în dimensiunea cercetărilor privind epoca veche, devenind un nume de referință. Cu toate acestea, nu trebuie să omitem nici valoroasele sale preocupări în calitate de teoretician al istoriei. Nu a lăsat o operă amplă în această direcție, dar studiile sale dovedesc cu temei că el a cunoscut în epocă dialogul, nu de puține ori polemic, între vechea și noua școală istorică germană. Elemente aparținând celor două curente istoriografice se regăsesc în opera sa[71]. Pârvan este și el adeptul evoluției organice. „Atitudinea istorică" trebuie să urmărească „nu fragmentul devenirii", care este un fenomen izolat, ci devenirea însăși, din care fenomenul este „un singur tact al ritmului etern". Concluzia pârvaniană la aceste cugetări este exprimată în cel mai limpede sens rankean: „pentru istorie nu există fapte izolate ci numai deveniri organice"[72]. Istoricul se ocupă cu devenirea vieții omenești atât în aspectele ei individuale cât și în cele colective. Ideile filosofice aparținând lui W. Windelband, H. Rickert sau W. Dilthey îl vor fi influențat. În spiritul primilor doi, Pârvan considera ritmul (precum seria istorică la Xenopol) un concept cheie pe care se sprijină ideea de evoluție[73]. Pentru istorie nu există fapte izolate, ci numai deveniri organice, „vieți cu început și sfârșit"[74]. Istoricul distinge un ritm imitativ și unul constructiv, un ritm al tradiției și unul al inovației. Tot Pârvan are în vedere și calitățile istoricului care are nevoie de „spirit critic în stare de continuă veghe" , de discernământ în cercetarea izvoarelor și de o adâncă înțelegere a vieții umane[75]. El propune chiar o interesantă clasificare a celor aplecați asupra domeniului în colecționari de izvoare, istorici și filozofi, dezvoltând ideea „istoricului total"[76]. Acesta pare să fi fost pentru Pârvan tot Ranke, istoricul reprezentativ al timpurilor moderne. Tot în sfera teoretizărilor, Mommsen pare să-l fi influențat și el. Discipol postum, Pârvan a adoptat poziția magistrului în studiul antichității. Asemeni lui Droysen și Ranke, nici Mommsen nu accepta ideea, vehiculată în tradiția școlii berlineze, ca studiul perioadei antice să fie o anexă a filologiei clasice[77]. Perspectiva va fi abordată de Pârvan în studiile sale privind istoria românilor. El rămâne cunoscut, astfel, și în calitate de teoretician al istoriei, deși, între principiile teoretice și valorificarea lor în opera sa istorică, există suficiente contradicții. El este ultimul dintre marii istorici români cu studii temeinice în spațiul de limbă germană anterior Marelui Război.

[71] Vasile Pârvan, *Idei și forme istorice*, Edit. Cartea Românească, București, 1920.
[72] *Ibidem*, p. 50.
[73] Alexandru Zub, *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, p. 323.
[74] Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 79.
[75] *Ibidem*, p. 72.
[76] Al. Zub, *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, p. 67.
[77] *Ibidem*, p. 72.

Abordarea noastră a urmărit, cu predilecție, identificarea influențelor provenite din mediul german asupra gândirii istorice a câtorva dintre marile nume ale istoriografiei românești din a doua jumătate a secolului XIX. Ne-am rezumat – faptul este sesizabil și ni-l asumăm – la o prezentare ce pune în lumină doar legăturile stabilite între mediile germane de cercetare și istoricii din Vechiul Regat. Am considerat că lumea românească de peste Carpați nu era, la acea vreme, doar înglobată unei alte entități politico-statale, ci și dependentă de anumite influențe și percepții la nivel cultural, ce reclamă o cercetare distinctă. Istoricii români transilvăneni ai perioadei și contactele lor cu lumea academică germană merită – credem – o abordare separată, nu atât din considerente de ordin politic, ori prejudecăți amendabile sub aspectul discursului național, cât mai ales din rațiuni ce țin de înțelegerea mai nuanțată a percepției și influenței culturii germane la nivelul întregului spațiu locuit de români, tocmai pentru că suntem îndreptățiți să credem că diversitatea și nu uniformitatea sunt elementele ce îl caracterizează. În egală măsură ne asumăm și anumite aspecte ce țin de posibilitățile noastre concrete de documentare. Ne referim aici la faptul că nu am putut sesiza, în baza surselor pe care le-am consultat, reacții sau atitudini mai nuanțate provenite, în epocă sau mai târziu, din mediile germane față de problema percepției reciproce. Cu toate acestea, solicitările de colaborare, venite din partea istoricilor germani în elaborarea unor opere de sinteză, par să certifice valoarea școlii românești de istorie de la sfârșitul veacului, care, așa cum am încercat să demonstrăm, poartă și amprenta spiritualității acestei lumi.

DEUTSCHE BEEINFLÜSSE ÜBER EINIGEN RUMÄNISCHEN HISTORIKER (ZWEITE HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS)

-Zusammenfassung-

Die anwesende Abhandlung ist eine Analyse der deutschen kulturellen Beeinflüsse über rumänischen Geschichtsschreibung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Unsere Bemühungen sind sich mit dem Problem der Begreifung deutschen metodologischen Theorien bei dem rumänischen kulturellen Welt eingehen gefasst. Wie man sich die deutschen Beeinflüsse in das Werk rumänischen Historiker widerfinden? Die rumänische Geschichtsschreibung hat schon am Ende des 19. Jahrhunderts eine furchtbare Periode gekennt. Berühmte rumänische Historiker wie A.D. Xenopol, D. Onciul, I. Bogdan, N. Iorga oder V. Pârvan haben ihr wertvolle Werk vollendet. Sie studierten an deutschen Universitäten und wurden von dem deutschen Geist beeinflusst. A.D. Xenopol kennte die theoretischen Betrachtungen der deutschen Historiker (W. Dilthey; W. Windelband) über die Geschichtsschreibung. Gleichzeitig hat er bei seinem Werk auch die wertvolle Einflüsterungen der Etnopsihologie verwertet. D. Onciul und I. Bogdan waren bedeutende Exponenten der rumänischen kritischen Schule in der Geschichtsschreibung. Beide wurden von den Theorien und Vorlesungen der österreichischen historiographischen Umgebung fasziniert. Die Grundsätze und methodologischen Richtungen der deutschen Historiographie im 19. Jahrhundert (Th. Mommsen, K. Lamprecht) wurden auch in N. Iorgas historischen Werk zum Vorbild genommen. Vasile Pârvan verdankt der Berliner Geschichtsschule ihre Anfänge als Historiker.

Gheorghe Iutiş

PROBLEMA MANUALELOR ŞCOLARE. ASPECTE LEGISLATIVE (1864-1948)

Regulamentele Organice au pus temelia învăţământului public în Principatele Române, dispunând întocmirea unor legi speciale pentru aplicarea principiilor şcolare consemnate în cuprinsul lor. Astfel, în legiuirile referitoare la şcoală din Moldova (1835, 1847, 1851) şi Ţara Românească (1833, 1847) s-au stabilit unele principii şi reguli privind manualele şi utilizarea lor în clasă. În mod frecvent, fiecare profesor îşi elabora propriul lui manual, pe care îl explica şi, apoi, dicta elevilor.

Până la 1864 au apărut şi s-au impus în şcolile muntene şi moldovene manualele de istorie ale lui Aaron Florian, Gh. Asachi, A.T. Laurian, V.A. Urechia, I.H. Rădulescu. Efortul trebuia, însă, continuat şi, mai cu seamă, era necesară promulgarea unei legislaţii coerente cu privire la metodologia de elaborare, selectare, aprobare şi utilizare a cărţilor didactice.

Manolache C. Epureanu, ministrul instrucţiunii din Moldova, constata, în 1859, că în Principatele Unite era „o absolută lipsă de cărţi scolastice de toate gradele"[1]. Se impuneau, aşadar, măsuri urgente şi ferme pentru redresarea situaţiei, dar era, mai întâi, strict necesară adoptarea unei legi a instrucţiunii publice pentru noul cadru politico-teritorial creat în ianuarie 1859.

Pentru anul 1860 bugetul Moldovei aloca 30.000 de lei în vederea tipăririi cărţilor didactice, încercându-se, totodată, aducerea unei tipografii de la mănăstirea Neamţ la Iaşi, pentru a se institui o „tipografie a şcoalelor" (proiect nerealizat)[2].

Elaborarea Legii instrucţiunii publice îşi are începuturile în constituirea (iulie 1859) unui comitet în cadrul Comisiei Centrale ce activa la Focşani şi care era destinat să realizeze demersuri pentru armonizarea legislaţiilor şcolare ale celor două Principate. La 12 iulie 1860 a fost depus „Proiectul de lege organică pentru instrucţia publică în Principate" (alcătuit din 23 de articole), în care se propunea instituirea unui Consiliu Superior al instrucţiei publice, ce urma să dispună de largi competenţe, între care reglementarea instrucţiei, a concursurilor şi examenelor publice, a metodelor didactice, precum şi întocmirea manualelor şcolare[3].

---

[1] V.A. Urechia, *Istoria şcoalelor de la 1800-1864*, vol. III, Bucureşti, 1894, p. 148.

[2] *Ibidem*, p. 182.

[3] Ilie Popescu Teiuşan, *Contribuţii la studiul legislaţiei şcolare româneşti. Legea instrucţiei publice de la 1864*, Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1963, p. 33-34.

Consiliul a fost creat la 24 aprilie 1862, având ca principală sarcină elaborarea Legii instrucţiunii; parcurgând, destul de anevoios, etapele traseului legislativ, prima legiuire a statului român modern vizând instrucţia publică a fost promulgată, de către domnitorul Alexandru Ioan Cuza, la 25 noiembrie 1864.

Importanţa rezolvării problemei cărţilor didactice (în sensul elaborării de manuale originale, pe baza unor principii pedagogice novatoare, dar şi a difuzării lor, echilibrate, la nivelul întregii ţări, atât în mediul urban, cât mai ales în cel rural) transpare din faptul că situaţiei respective i se acorda atenţie încă din primele articole ale legii. Articolul 18 din Partea I-a („Despre administraţiunea şi organizarea instrucţiunei“) a legii stabilea: „Consiliul, în ceea ce priveşte cărţile didactice, va propune ministrului concursuri pentru elaborarea lor, destinându-se premii din fondurile bugetului instrucţiunii pentru stimularea bărbaţilor capabili, deosebit de beneficiile din vânzarea acelor cărţi, cari se vor destina de Consiliul permanent dupe casuri. Consiliul va chema în sânul său pentru consultare duoi profesori de gimnazii sau de facultăţi, speciali asupra materiei, şi va judeca definitiv acele concursuri“[4].

Legea instrucţiunii publice din 1864 a pus bazele învăţământului laic, de stat şi a făcut din şcoală o instituţie unică, la sat şi oraş, în statul român. Erau necesare, însă, în privinţa manualelor şcolare, regulamente cu privire la modalităţile de funcţionare a comisiilor alcătuite pentru examinarea cărţilor şi, de asemenea, cu privire la aprobarea lor, ca şi decizii ale Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice având în vedere organizarea concursurilor de manuale şi, ulterior, tipărirea acestora.

Este tocmai ceea ce se va legifera în deceniile următoare, sistemul fiind ajustat şi perfectat sub cele trei ministeriate ale lui Spiru Haret (1897-1899; 1901-1904; 1907-1910) şi a rămas, în bună măsură, neschimbat până la promulgarea Legii pentru reforma învăţământului din 3 august 1948.

Prin „Regulamentul Comisiunilor pentru examinarea cărţilor de şcoală“ din 9 august 1874 se instituiau două comisii, una ce urma să-şi desfăşoare activitatea la Bucureşti, iar cealaltă la Iaşi. Cei 14 membri din fiecare comisie erau numiţi de către principele Carol la propunerea Ministerului, nefiind însă remuneraţi pentru această activitate. Scopurile, evident identice, ale celor două *Comisii* erau următoarele: examinarea cărţilor didactice „primite în şcolile noastre“, selectarea celor mai bine întocmite, excluderea celor „ce nu mai corespund trebuinţelor“, motivarea alegerii ori excluderii prin rapoarte speciale către Minister (având în vedere calităţile sau defectele manualelor analizate)[5].

---

[4] „Monitor, Jurnal Oficial“, nr. 272 din 5 decembrie 1864, p. 842 (datele sunt pe stil vechi). Propunerea privind instituirea concursului pentru selectarea manualelor a aparţinut lui Ioan Maiorescu.

[5] „Monitorul Oficial“, nr. 172 din 9 august 1874, p. 603.

Este interesant de semnalat faptul că manuscrisele sau manualele erau trimise „în cercetarea a amândouă comisiunilor deosebit", fiecare dintre acestea alcătuindu-şi raportul propriu. Pe baza celor două rapoarte Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, având însă avizul Consiliului permanent al instrucţiunii, putea să decidă în cunoştinţă de cauză. Deşi împărţite pe subcomisii, în funcţie de specialitatea manualelor examinate, cele două *Comisii* trebuiau să hotărască în plenul lor asupra rapoartelor remise Ministerului[6].

În conformitate cu prevederile Legii instrucţiunii s-a organizat, de abia în anul 1877, un concurs pentru elaborarea unui manual de istorie a românilor pentru şcolile primare de ambele sexe[7]. Rezultatul concursului fiind socotit nesatisfăcător, Ministerul a publicat „un alt concurs pentru un asemenea op, care se va ţine la termenul şi după condiţiile inserate în programa de mai jos"[8]. Între cele mai însemnate prevederi reţinem: în loc de prefaţă manualul „va desvolta metodul cu care va trebui a se propune istoria în clasele respective"; date cronologice „se vor pune numai la evenimentele mai mari şi importante", iar limba în care se va elabora manualul „va fi cea mai populară şi ortografia cea mai utilizată". Termenul stabilit era 20 iunie 1879, dată până la care manuscrisele sau manualele (nu mai cuprinzătoare de şapte coli de tipar) urmau să ajungă la Minister, acesta din urmă angajându-se să preia cheltuielile de tipărire, pentru „a i se putea pune un preţ moderat". Se stabilea şi valoarea premiului acordat: 2.000 de lei şi realizarea unui tiraj de 3.000 exemplare[9].

Vreme de aproape două decenii nu au mai existat intervenţii de natură legislativă vizând condiţiile de elaborare, examinare, selectare şi distribuire a cărţii şcolare, deşi în literatura perioadei, cu deosebire în publicistică, s-a constatat, adeseori, că aceasta (cartea şcolară) era „aleasă şi distribuită în reţeaua învăţământului după criterii discutabile [...] provocând confuzii şi încurcături"[10] chiar învăţătorilor şi profesorilor.

În consecinţă, ministrul de resort Take Ionescu trimitea, la 2 septembrie 1892, o „Circulară către direcţiunile şcoalelor secundare relativă la alegerea şi cumpărarea cărţilor de şcoală", în care se preciza că activităţile mai-sus pomenite „preocupă atât pe profesori, cât şi pe şcolari". Neexistând o „procedare" unică (şi nici „corectă"!) în şcolile ţării, Ministerul stabilea că „alegerea cărţilor [...] este lăsată la libera apreciere a profesorilor respectivi", având însă în vedere existenţa unei concordanţe depline între manual şi programa şcolară. Şi reco-

[6] *Ibidem.*

[7] Condiţiile concursului sunt publicate în *Ibidem*, nr. 161 din 17 iulie 1877, p. 576.

[8] *Ibidem*, nr. 45 din 14 februarie 1879, p. 885-886.

[9] *Ibidem.*

[10] N. Adăniloaie, *Învăţământul primar sucevean în epoca modernă*, Ed. Litera, Bucureşti, 1988, p. 166.

mandarea manualelor în şcoli era lăsată pe seama profesorilor, iar listele propuse de aceştia urmau să fie „puse din timp la cunoştinţa elevilor". Era interzisă înlocuirea, în decursul anului şcolar, a unui manual cu altul, ca şi recomandarea mai multor manuale pentru aceeaşi disciplină. O precizare interesantă şi demnă de reţinut era aceea conform căreia „este oprit oricărui profesor de a recomanda elevilor să-şi procure cărţile şi recuisitele şcolare de la un anume librar, ci să se lase cu totul în voia părinţilor sau corespondenţilor modul de procurare a necesariilor şcolare[11]. Şi în „Regulamentul pentru şcoalele secundare" din 12 august 1898 întâlnim precizări importante privind „regimul" manualelor şcolare. Astfel, se stabilea că „în şedinţa plenară din iunie conferinţa şcolii va fixa lista cărţilor didactice cari vor fi introduse în şcoală în anul şcolar următor... având în vedere următoarele norme: să nu se oblige şcolarii a cumpăra mai multe manuale pentru aceeaşi materie; pentru cursul inferior să nu se recomande manuale în limbi străine; în ceea ce priveşte pe autorii de citit în clasă să se aleagă ediţiile cele mai bune, dar şi cele mai ieftine; în nici un caz să nu se treacă pe listă cărţi care nu sunt de absolută nevoie". Era solicitat, anual, şi un raport al directorilor şcolilor respective în care urmau să se arate, între altele, „cărţile didactice întrebuinţate de fiecare profesor, cu preţul lor şi cu observaţiile ce vor crede de cuviinţă să facă asupra lor"[12].

Legile privind învăţământul primar şi normal-primar („legea Take Ionescu", din 23 mai 1893 şi „legea Petru Poni", din 30 aprilie 1896) consemnau, în linii mari, coordonatele cunoscute: „părinţii sunt datori să cumpere cărţile şi materialul şcolar necesar copiilor", în comunele rurale învăţătorii fiind cei desemnaţi să le vândă „conform instrucţiunilor date de minister". O menţiune aparte viza elaborarea unui regulament special care „va determina modul de alcătuire şi de distribuire al cărţilor didactice de curs primar"[13].

Doi dintre cei mai reprezentativi oameni ai şcolii de la cumpăna secolelor XIX-XX, C. Dimitrescu-Iaşi, inspector general al învăţământului secundar şi superior începând din 1877 şi Spiru Haret, ministru al instrucţiunii în guvernele liberale conduse de Dimitrie A. Sturdza şi Ion I.C. Brătianu, au lăsat interesante şi substanţiale mărturii vizând elaborarea, aprobarea, selectarea şi rolul manualului şcolar în societatea românească din jurul anului 1900. Ne oprim asupra câtorva dintre ele, mai ales că multe dintre acestea vin să consolideze ori să completeze informaţiile sau concluziile la care am ajuns până în momentul de faţă.

Astfel, C. Dimitrescu-Iaşi constată, de la început, că problema „aprobării cărţilor didactice este, fără îndoială, una dificilă", că ea a durat „câţiva ani" şi că

---

[11] C. Lascar, I. Bibiri, *Colecţiunea legilor, regulamentelor, programelor şi diferitelor decisiuni şi dispoziţiuni generale ale acestui departament de la 1864 la 1901*, Imprimeria Statului, Bucureşti, 1901, p. 1382.

[12] „Monitorul Oficial", nr. 104 din 12 august 1898, p. 3721-3722.

[13] *Ibidem*, nr. 40 din 23 mai 1893, p. 1101; *Ibidem*, nr. 24 din 30 aprilie 1896, p. 757.

el însuşi a participat cu „atenţiune" la lucrările comisiilor instituite pentru judecarea şi aprobarea manualelor necesare învăţământului primar. Ilustrul pedagog constata că, în această problemă, „vine mai întâi interesul statului de a avea cărţi alcătuite în spiritul programelor oficiale, după cele mai bune metode, cu o limbă îngrijită românească şi, în acelaşi timp, care să se poată desface cu preţul cel mai ieftin posibil". Se solicita, de asemenea, o „unitate de sistem în judecarea cărţilor didactice" în întregul învăţământ românesc preuniversitar (aşadar primar şi secundar), pentru a preveni „monopolizarea în mâna Statului a cărţilor didactice".

Soluţia adoptată de ministrul Take Ionescu a fost socotită de C. Dimitrescu-Iaşi ca fiind cea mai „nimerită", deoarece prin organizarea concursurilor de manuale se stabileau, totodată (şi pentru prima dată), condiţii unitare „de metodă, de conformare cu programa, îngrijire de stil şi de redacţie, condiţiuni de tipărire şi de preţ de desfacere". Se putea garanta, astfel, „nepărtinirea judecăţii necesară în orice concurs", iar premiile „de încurajare pentru cărţile ce se distingeau" erau destul de consistente şi atractive[14]. De menţionat că toate aceste prevederi s-au aplicat, deocamdată, doar la nivelul învăţământului primar.

Cunoscutele „Rapoarte" ale lui Spiru Haret către rege având în vedere activitatea Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice (din anii 1884, 1901 şi 1903) conţin date interesante, observaţii şi propuneri ale ilustrului matematician şi în legătură cu problema manualelor şcolare. Cele mai grave aspecte deveniseră, în jurul anului 1900, modul de aprobare al cărţilor didactice, care nu mai era „supus la nici o regulă şi la nici o limită" şi, de asemenea, dorinţa multor autori şi editori de a institui un control general şi permanent asupra acestei activităţi, creându-şi „rente însemnate din această exploatare organizată". Ministerul condus de Spiru Haret a luat o serie de măsuri energice pentru „a stârpi răul" (specula cu manuale şi caiete) determinat de „pofta de câştig" a autorilor, conchizând, însă, că era nevoie de o mai îndelungată supraveghere şi o „severitate mare" pentru a preveni, pe viitor, asemenea fenomene.

Analizând modul de aprobare a manualelor Spiru Haret subliniază că acesta a căpătat înfăţişări diverse, dar „nici una nu s-a găsit scutită de critici fundate". Combătând dur superficialitatea comisiilor care dădeau avizul de aprobare, Haret releva că, în mod uluitor, „s-au văzut aprobate cărţi cu totul defectuoase ca metodă, pline de erori de fapte, nepotrivite din toate punctele de vedere". Pe de altă parte, în şcolile din România „era o desordine completă", profesorii şi învăţătorii schimbând „cărţile în fiecare an", ceea ce ducea, evident, la o lipsă de continuitate în învăţământ.

---

[14] C. Dimitrescu-Iaşi, *Texte despre educaţie şi învăţământ*, ediţie Ioan N. Vlad, Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1969, p. 187-188 (articol din iulie 1898 – *O pagină din istoria învăţământului*).

Desfăşurarea concursurilor de manuale şi premierea autorilor cei mai valoroşi nu s-au dovedit îndeajuns de eficiente, Spiru Haret menţionând că şi alte manuale decât cele aprobate de Minister puteau fi introduse în şcoli („răul era atât de mare încât reclama o soluţiune energică, grabnică şi radicală“).

Noul regim şi noul regulament de elaborare a cărţilor de şcoală primară – asupra cărora vom reveni mai jos – au condus şi la scăderea „într-o proporţiune enormă“ a preţului manualelor (ca exemple, abecedarul urma să coste 50 de bani, după ce avusese un preţ de 1 leu 20 bani, iar preţul cărţii de lectură scădea de la 2 lei 50 bani la numai 75 de bani).

Principala propunere a lui Spiru Haret era aceea ca sistemul de selectare, aprobare şi desfacere a cărţilor de curs primar să se aplice „tuturor manualelor, după aceeaşi normă“, urmărindu-se să se împiedice, în viitor, „schimbările fără nici un rost ale manualelor“, punându-se „stavilă numeroaselor ediţiuni în cari numai paginatura se schimba“ şi putându-se, astfel, opera „reduceri însemnate în preţul cărţilor“[15].

Regulamentul special referitor la modul de alcătuire şi distribuire a manualelor de curs primar, solicitat prin legile din 1893 şi 1896, a fost elaborat în noiembrie 1901, iar la scurtă vreme au fost stabilite şi condiţiile aprobării cărţilor didactice pentru învăţământul secundar (iulie 1902)[16]. Între timp, prin „Decizia“ Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice din 3 iunie 1900, se repara o nedreptate (instituită prin „Regulamentul“ din august 1874), stabilindu-se că membrii *Comisiilor de cercetare şi aprobare a cărţilor de curs primar* urmau să fie remuneraţi pentru activitatea lor. Sumele urmau să provină chiar din taxele plătite de autorii de manuale, considerându-se că „e natural şi just ca remunerarea să privească pe autori“; se mai prevedea ca aceştia să plătească 30 de lei pentru orice „cercetare ori revizuire“ şi 70 de lei pentru fiecare „autorizare de punere în vânzare“ a unei cărţi didactice. Autorul era obligat, pe lângă prezentarea chitanţelor doveditoare că sumele respective s-au depus în contul Ministerului, să remită şi un număr de 30 de exemplare din manualul elaborat[17].

O decizie asemănătoare era luată şi în legătură cu aprobarea manualelor şcolare de curs secundar, la 19 iulie 1901[18], precum şi pentru „cărţile didactice alcătuite pentru şcoalele particulare cu programă proprie“ (11 iunie 1903). În acest din urmă caz se avea în vedere articolul 56 din „Regulamentul şcolilor

[15] Spiru Haret, *Raport adresat M.S. Regelui asupra activităţii Ministerului Instrucţiunii Publice şi al Cultelor*, Institutul de Arte grafice „Carol Göbl“, Bucureşti, 1903, p. 57-73, 214-217, 28-36 (Anexe).

[16] „Monitorul Oficial“, nr. 189 din 25 noiembrie 1901, p. 7237-7238; *Ibidem*, nr. 90 din 26 iulie 1902, p. 3210-3211.

[17] *Ibidem*, nr. 49 din 3 iunie 1900, p. 2060.

[18] *Ibidem*, nr. 87 din 19 iulie 1901, p. 3261.

private", în care se stabilea că „în şcoalele particulare cu programa proprie din ţară nici o carte nu va putea fi introdusă fără autorizaţia ministerului"[19]. De la 1 iulie 1903 se prevedeau taxe mai mari, avându-se în vedere numărul de ore pe săptămână la materia pentru care se alcătuia manualul (taxa era un multiplu al sumei de 30 de lei)[20]. La disciplina Istorie numărul de ore era: la clasa a II-a – 3 ore/săptămână, la clasa a III-a – 2 ore şi jumătate/săptămână, la clasa a IV-a – 3 ore/săptămână etc.

În „Regulamentul" din 25 noiembrie 1901, deja amintit, se stabileau condiţiile după care se vor desfăşura concursurile pentru cărţile didactice de curs primar, avându-se în vedere, îndeosebi, abecedarele şi cărţile de citire. Totuşi, câteva prevederi sunt demne de reţinut, deoarece ele erau de ordin general şi urmau să se aplice şi manualelor de istorie. Astfel, se stabileau termene pentru prezentarea manualelor (15 aprilie 1902; 15 ianuarie 1903), se solicita autorilor de manuale să prezinte Ministerului, pe scurt, planul lucrării respective şi, de asemenea, să realizeze corectura tipografică, sub supravegherea însă a unui membru al *Comisiei de cercetare a cărţilor didactice*. Se specifica şi faptul că manuscrisele urmau să fie analizate de *Comisie*, iar cele mai bune trei lucrări (pentru fiecare clasă în parte) erau răsplătite cu premii consistente în bani[21].

Acea „negustorie în stil mare ce se face, uneori, cu cărţile didactice"[22] era denunţată de ministrul Spiru Haret şi în actele oficiale ale Ministerului. Astfel, în „Circulara" din 14 ianuarie 1902 se conchidea că „este imposibil să se tolereze mai departe acest abuz, care merge crescând pe fiecare zi [...] în folosul câtorva autori şi editori puţin scrupuloşi"[23]. Revizorilor şcolari, directorilor şi diriginţilor din şcolile primare rurale şi urbane li se cerea să întreprindă acţiuni ferme, urgente, colaborând îndeaproape cu Ministerul.

Solicitări asemănătoare erau adresate şi şcolilor private cu programa statului (la 9 decembrie 1903), atrăgându-se atenţia asupra faptului că multe dintre aceste şcoli „se abat totuşi de la sus arătata obligaţiune şi introduc în şcoalele lor cărţi didactice care nu sunt din cele aprobate de minister pentru şcolile publice ale Statului". Spiru Haret atenţiona, la finalul acestei circulare, că va aviza „măsuri de represiune severă" în cazul nerespectării obligaţiei de a introduce în acele şcoli numai a manualelor aprobate de Minister[24].

---

[19] *Ibidem*, nr. 57 din 11 iunie 1903, p. 2028.

[20] *Ibidem*, nr. 79 din 6 iulie 1903, p. 2842.

[21] *Ibidem*, nr. 189 din 25 noiembrie 1901, p. 7237-7238.

[22] „Contemporanul", anul I, 1881, p. 1 (*Către cititorii noştri*).

[23] C. Lascar, I. Bibiri, *Colecţiunea legilor, regulamentelor, programelor şi diferitelor decisiuni şi disposiţiuni generale ale acestui departament, de la 1 ian. 1901 – iulie 1904*, Imprimeria Statului, Bucureşti, 1904, p. 523-524.

[24] „Monitorul Oficial", nr. 208 din 9 decembrie 1903, p. 7042.

Intrat în vigoare la 26 iulie 1902, „Regulamentul privitor la modalitatea aprobării cărţilor didactice pentru învăţământul secundar" instituia o comisie, cu statut permanent, pe lângă Consiliul permanent al instrucţiunii şi având ca principală activitate avizarea manualelor şcolare „pentru a fi introduse în şcolile secundare". Ca şi în prevederile „Regulamentului" din 1874, şi acum se stabilea că vor exista mai multe secţiuni (pe discipline) ale respectivei *Comisii*, iar membrii acesteia urmau să fie recrutaţi dintre „profesorii superiori sau secundari, publici sau privaţi, cari sunt cunoscuţi ca afirmaţi în direcţiunea noilor programe" (cele introduse în aprilie 1899).

Analiza cărţilor didactice urma să se realizeze în şedinţe plenare (membrii Consiliului permanent şi membrii *Comisiei*), desfăşurate în intervalul 10 decembrie – 31 martie a anului următor. În acest sens, lucrările (manuscrise ori tipărite) trebuiau predate Ministerului până la data de 30 noiembrie a anului respectiv, iar aprobarea acestora se acorda pentru o perioadă de trei ani, existând posibilitatea prelungirii cu încă doi ani prin avizul Consiliului permanent. Ministerul stabilea şi condiţiile tehnice de tipărire a manualelor: formatul, hârtia, cusutul, cartonatul etc., precum şi preţul maxim pe coala de tipar, cu care urma să se vândă manualele aprobate[25].

În vederea susţinerii financiare a *Casei de economie, credit şi ajutor a corpului didactic* s-a hotărât, la 3 iunie 1903, perceperea unei taxe de 5% din preţul de vânzare a oricărui manual şcolar (suma urma să fie plătită de fiecare autor căruia i se aprobase cartea). Regulamentul mai stabilea că valoarea timbrului aplicat pe manual trebuia să fie variabilă, în funcţie de preţul de vânzare al cărţii respective şi, de asemenea, că în eventualitatea punerii în vânzare a unor exemplare netimbrate autorul va trebui să achite o amendă egală cu de 10 ori valoarea exemplarelor constatate în neregulă. Neplata amenzii conducea la retragerea aprobării manualului respectiv.

În sfârşit, se mai atrăgea atenţia că după data de 1 iunie 1903 „nici un manual de învăţământ primar ori secundar, aprobat de minister, nu se va putea pune în vânzare fără respectarea îndatoririlor prescrise în regulamentul de faţă"[26].

La 14 aprilie 1904, intra în vigoare un nou „Regulament", în bună măsură asemănător cu cel mai sus menţionat. O noutate o constituia faptul că devenea obligatoriu ca pe prima pagină a oricărui manual aprobat să apară „numărul de exemplare autorizat" şi un „număr de ordine aplicat cu maşina de numerotat şi mergând de la nr. 1 până la numărul exemplarelor ediţiei pentru care s-a plătit taxa". Deoarece exista, în mod excepţional, posibilitatea utilizării temporare a unor manuale încă neaprobate de Minister („din cauza lipsei de manuale pentru

[25] *Ibidem*, nr. 90 din 26 iulie 1902, p. 3210-3211.
[26] „Monitorul Oficial", nr. 49 din 3 iunie 1903, p. 1657-1658.

unele cursuri") se specifica faptul că şi pentru acestea trebuie achitată taxa de 5% în folosul *Casei de economie, credit şi ajutor a corpului didactic* „pe tot timpul cât vor fi admise în şcoli"[27].

În ceea ce priveşte condiţiile de tipărire ale manualelor de curs secundar, acestea au fost stabilite tot în timpul celui de-al doilea ministeriat al lui Spiru Haret, la 3 iulie 1903. În mod concret, se hotăra că: a) formatul cărţii va fi octav, pagina de text înaltă de 170 mm şi lată de 97 mm; b) hârtia va fi gălbuie, de 16 g, iar coala de 16 pagini[28]; c) tiparul va fi garamond antiqua, iar notele cu petit; d) cusutul va fi olandez, cu aţă sau cu sârmă; e) cartonatul va fi cu pânză la cotor şi hârtie pe scoarţe, urmând ca toate cărţile să fie cartonate. Preţul de vânzare al manualelor era stabilit în funcţie de existenţa ori inexistenţa imaginilor („clişeuri"), de specificul disciplinei respective şi de tipul de şcoală căreia îi era destinată cartea. Astfel, pentru manualele de gimnaziu, curs inferior de liceu şi şcoli secundare de fete de gradul I, se prevedeau următoarele preţuri: a) cărţile de matematică şi limbi străine – 15 bani coala; b) celelalte cărţi, fără clişeuri sau cu cel mult un clişeu la două coale – 12 bani jumătate coala; c) cărţile cu mai mult de un clişeu la două coale – 20 bani coala.

Pentru manualele destinate cursului superior de liceu şi şcolilor secundare de fete de gradul II se specificau preţuri mai mari: a) cărţile de matematică şi limbi străine – 20 bani coala; b) celelalte cărţi, fără clişeuri sau cu cel mult un clişeu la două coale – 17 bani jumătate coala; c) cărţile cu mai mult de un clişeu la două coale – 22 bani jumătate coala. Se mai stabilea că preţul fiecărui exemplar se va rotunji din 5 în 5 bani. Manualele de istorie se încadrau, cum uşor se poate observa, la segmentele b) şi, mai ales, c) ale categoriilor mai-sus menţionate[29].

Peste mai puţin de o lună, Ministerul revenea cu noi precizări referitoare la preţul manualelor de curs secundar, avându-se în vedere că unele dintre acestea sunt „însoţite de hărţi şi planşe colorate". În consecinţă, se stabilea că pentru aceste manuale „fiecare hartă sau planşă se va socoti cu 40 de bani, adăogit la celălalt preţ al cărţii, calculat după decizia din 3 iulie 1903[30]. Astfel, preţul manualelor tipărite în culori cunoştea o sensibilă creştere, care a afectat şi mai mult posibilităţile de procurare a cărţilor didactice, îndeosebi în mediul rural.

Situaţia mai sus amintită s-a agravat printr-o nouă decizie a Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice. Pe lângă noi indicaţii referitoare la tipărirea manualelor (dimensiunile paginii, numărul de rânduri pe pagină, forma literei etc.) se

[27] *Ibidem*, nr. 12 din 14 aprilie 1904, p. 394-395.

[28] *Ibidem*, nr. 76 din 3 iulie 1903, p. 2747. Această prevedere va fi completată de Minister la 10 iulie 1903, când se preciza că hârtia trebuie să fie „velină de scris chamois, calitatea 3, de 16 g la coala de 16 pagini" (vezi, în acest sens, *Ibidem*, nr. 82 din 10 iulie 1903, p. 2949).

[29] *Ibidem*, nr. 76 din 3 iulie 1903, p. 2747.

[30] *Ibidem*, nr. 99 din 30 iulie 1903, p. 3715.

stabileau următoarele: a) la manualele pentru cursul inferior, lipsite de clişeuri ori cu un clişeu la coală, preţurile urmau să fie de 25 bani la primele 5 coale, 20 bani la următoarele 5, 15 bani la următoarele alte 5 coale şi 10 bani pentru restul coalelor; la cărţile cu mai multe clişeuri pe coală preţul sporea semnificativ – 35 de bani pentru primele 5 coale, 25 de bani pentru următoarele 5, 20 bani pentru următoarele alte 5 coale şi 10 bani pentru restul coalelor; b) la manualele pentru cursul superior, preţurile primelor 5 coale era mai mare cu 5 bani/coală (respectiv 30 bani pentru cărţile fără clişeuri ori cu un clişeu la coală şi 40 bani la cărţile cu mai multe clişeuri pe coală), iar preţurile celorlalte categorii de coale tipografice era identic cu cel de la manualele pentru cursul inferior.

Se prevedea, de asemenea, că preţul copertei, a foilor cu titlul cărţilor, cu prefaţa, tabla de materii şi erata se va calcula după norma 10 bani coala, iar manualele cu preţurile vechi mai erau admise în şcoli până la sfârşitul anului şcolar 1903-1904[31].

Ministrul conservator Mihail Vlădescu menţinea majoritatea acestor prevederi în „Regulamentul relativ la cercetarea şi aprobarea cărţilor didactice de învăţământ secundar", cum şi la modul tipăririi şi fixării preţului lor de vânzare din 7 martie 1906. Cea mai importantă modificare se referea la faptul că preţurile calculate ale manualelor (de precizat că se menţineau aceleaşi cifre fixate la 29 august 1903) urmau să devină „preţuri maximale"[32]. Această prevedere nu putea decât să vină în sprijinul familiilor cu venituri modeste, atât din mediul rural, cât şi din cel urban, pentru care procurarea manualelor şi a „necesariilor şcolare" era, de multe ori, o reală dificultate.

„Regimul" cărţilor didactice va cunoaşte, în următoarele patru decenii, mult mai puţine schimbări în comparaţie cu cele patru care trecuseră de la Legea instrucţiunii din 1864. Un nou „Regulament pentru cercetarea şi aprobarea cărţilor didactice de curs primar" a fost promulgat la 19 aprilie 1916 şi conţinea câteva prevederi asupra cărora ne oprim în continuare.

Se stabilea, mai întâi, că în cercetarea manualelor Ministerul urma să fie ajutat de şase comisii speciale, pe discipline (manualele de istorie erau cercetate de membrii comisiei de geografie). Prevederi importante (şi care vor produce o vie agitaţie în învăţământul interbelic românesc, tocmai prin nerespectarea lor) erau cele conform cărora „membrii secţiunilor nu pot fi autori de cărţi didactice în curs" şi, de asemenea, că „manualele aprobate şi actualmente în curs ale inspectorilor învăţământului primar public sau particular nu vor putea fi introduse în şcoalele din circumscripţiile respective ale acestor inspectori, chiar când aceste cărţi didactice au fost lucrate în asociaţie cu alţi autori"[33].

---

[31] *Ibidem*, nr. 124 din 29 august 1903, p. 4378-4379.

[32] *Ibidem*, nr. 269 din 7 martie 1906, p. 9627.

[33] *Ibidem*, nr. 6 din 6 aprilie 1916, p. 211-212. Prevederea este reluată la 5 iulie 1934, când se stabileşte, mai explicit, că este vorba de toate „organele de control ale şcoalelor primare" şi de

La întocmirea unui manual nu pot fi admişi, se specifica, „decât cel mult trei colaboratori“, în vreme ce aprobarea lui se dădea pe un termen de cinci ani (însă în cazul apariţiei unei noi programe „aprobarea înceta de fapt şi de drept înainte de expirarea termenului“)[34].

Legislaţia din perioada interbelică (legile pentru învăţământul primar din 1924 şi 1939, legile pentru învăţământul secundar din 1928 şi 1939) a accentuat caracterul de monopol al statului asupra manualelor didactice, stabilind, totodată, şi modalităţi de distribuire gratuită a cărţilor de şcoală „copiilor săraci şi merituoşi“[35].

Totuşi, ca şi în perioada antebelică, sarcina procurării „cărţilor şi materialului necesar“ cădea tot în sarcina părinţilor, iar în cazul în care aceştia refuzau copiii erau socotiţi absenţi nemotivat de la şcoală, iar părinţii amendaţi „până la procurarea cărţilor“[36].

Pentru şcolile particulare (existau şcoli primare particulare, care funcţionau cu programa şcolilor de stat şi şcoli secundare particulare, care dispuneau de programă proprie) se stabilea că „nu se va putea întrebuinţa nici o carte tipărită [...] care să nu fie aprobată de Minister“, orice încălcare a acestei prevederi urmând a fi soluţionată în faţa Comisiunii disciplinare[37].

Deşi beneficiind de un statu-quo legislativ, „regimul“ cărţilor didactice a inflamat viaţa şcolii, mai ales în anii 1929-1930. Semnale de alarmă trăsese, între alţii, marele învăţat transilvănean Onisifor Ghibu, acesta constatând că „schimbarea vertiginos de deasă [...] a legilor, regulamentelor şi programelor a făcut cu neputinţă ca iniţiativele sănătoase să prindă rădăcini adânci şi să rodească după trebuinţă. În viaţa noastră şcolară de astăzi domneşte un haos nemărginit“[38].

Dezbătută în Parlament, în presă, la congresele corpului didactic, chestiunea devenise „o gravă problemă şcolară“, un „rău strigător la cer“, constând în funcţionarea unor adevărate „trusturi de inspectori şcolari-autori didactici“. Ministerul era acuzat de acea „stare de desfrâu didactic“, în care organele sale de control *„au făcut, fără ruşine, din cartea de şcoală obiect de speculă“*. În consecinţă, constata G.A. Dima, profesor la Universitatea din Cluj şi autorul unui „Memoriu“ adresat Ministerului în 1930, „nivelul manualului a coborât până la vinovata ignoranţă a fondului ştiinţific, a neglijenţei literare, a formei, a urâţeniei tehnice

„funcţionarii Ministerului, pe tot timpul cât deţin aceste funcţiuni“ (vezi în *Ibidem*, nr. 152 din 5 iulie 1934, p. 4342). Un articol de lege asemănător se referă la situaţia învăţământului secundar (vezi *Ibidem*, nr. 104 din 7 mai 1934, p. 2832).

[34] *Ibidem*, nr. 6 din 6 aprilie 1916, p. 211-212.

[35] *Ibidem*, nr. 121, partea I, din 27 mai 1939, p. 3379.

[36] *Ibidem*, nr. 161 din 26 iulie 1924, p. 8606.

[37] *Ibidem*, nr. 283 din 22 decembrie 1925, p. 14410-14412.

[38] Onisifor Ghibu, *Cea dintâi statistică a învăţământului din România întregită*, Ed. Revistei „Societatea de Mâine“, Cluj, 1925, p. 22-23.

a prezentării, ca să nu mai pomenim de ignorarea curentelor pedagogice de înnoire [...] Selecţia manualului după criterii pedagogice, ca şi libera lui circulaţie, este o iluzie [...]"[39]. Erau, conchidea autorul, suficiente „motive de natură empirică, de ordin psihologic şi etic, cari să îndreptăţească cererea stăruitor repetată de a declara prin lege incompatibilitatea între funcţiunea de inspector şcolar şi profesiunea de autor didactic"[40]. Este ceea ce s-a stabilit, cu o mai mare fermitate, prin modificările legilor învăţământului primar şi învăţământului secundar, realizate în mai-iulie 1934[41].

În această acerbă dezbatere, menită să conducă la „punerea în valoare şi în circulaţie nelimitată a celor mai bune manuale de care dispune literatura noastră didactică", s-a implicat în mod activ şi istoricul transilvănean Ioan Lupaş. El socotea, pe bună dreptate, că „este fără îndoială în detrimentul învăţământului nostru public a îngădui ca revizoratele şi inspectoratele şcolare să impună corpului didactic numai o anumită categorie de manuale, selecţionate pur şi simplu după îndemnul unor preferinţe personale ori politice sau chiar după acela al unor interese materiale, care ar trebui să rămână excluse din administraţia şcolară".

Intruziunea politicului în viaţa şcolii era ferm condamnată, I. Lupaş solicitând imperios ca „vechiul procedeu de a schimba manualele didactice după cum se schimbă şi alternează partidele politice la guvern" să înceteze o dată pentru totdeauna. Din păcate, autorul trebuia să semnaleze o situaţie petrecută la începutul anului şcolar 1930-1931, când „Ministerul Instrucţiunii a dat unui deputat, profesor şi autor de manuale didactice (V.V. Haneş – n. ns.), încuviinţare să facă inspecţiuni şcolare fără vreun scop pedagogic determinat, ci probabil numai cu gândul rezervat de a da membrilor corpului didactic sugestiuni cu privire la «cele mai bune manuale»„[42].

Sunt semnalate, însă, şi situaţii mai încurajatoare, aşa cum rezultă, spre exemplu, din rapoartele directorilor Liceului „Petru Rareş" din Piatra-Neamţ, conform cărora „în perioada 1935-1945 s-au găsit în librării, în cantităţi suficiente, manuale foarte bine concepute din punct de vedere ştiinţific şi pedagogic, excelente sub raport grafic [...] De multă apreciere din partea profesorilor, dar şi a elevilor, s-au bucurat manualele întocmite de Aguletti, Petrescu şi O. Tafrali la istorie"[43].

---

[39] G.A. Dima, *O gravă problemă şcolară, chestiunea manualelor didactice*, Tipografia „Editura de Ziare", Cluj, 1930, p. 3-21.

[40] *Ibidem*, p. 62.

[41] Vezi nota 33.

[42] I. Lupaş, *În chestiunea manualelor didactice*, în vol. *Probleme şcolare. Critici şi sugestii*, Ed. „Cugetarea", Bucureşti, 1936, p. 126-129.

[43] Alecsandru Iftimie, *Monografia liceului „Petru Rareş" Piatra-Neamţ (1869-1969)*, Piatra-Neamţ, 1969, p. 53.

Sfârşitul celui de-al doilea război mondial a adus, după acerbe convulsii politice şi sociale, instaurarea regimului comunist în România. Şcoala românească a devenit, treptat, îndeosebi după Reforma învăţământului din 1948, un instrument al înfăptuirii noii orânduiri, socialiste. Sarcina pe care şi-a asumat-o învăţământul românesc era aceea de a educa în spirit comunist tânăra generaţie, întemeindu-se pe filosofia materialist-dialectică şi istorică.

În acest context politic şi spiritual, s-au introdus în şcoala românească numeroase manuale traduse din limba rusă (adesea fără a fi adaptate la realitatea românească) şi s-au făcut demersuri pentru „revizuirea, corectarea, completarea şi tipărirea manualelor didactice, deşi în şcoli şi facultăţi continuau să circule manuale şi cursuri vechi"[44]. Era semnalată, de asemenea, pentru anii 1944-1945 o lipsă acută de manuale şi rechizite şcolare, situaţie care constituia o „apăsătoare greutate" în activitatea şcolii[45]. Legea învăţământului din 3 august 1948 prevedea, sec, faptul că pentru învăţământul elementar „manualele vor fi unice, iar programa şcolară va da o largă dezvoltare disciplinelor de bază: limba, literatura, istoria şi geografia naţională"[46]. Se punea, astfel, punct unei îndelungate perioade (1864-1948) în care, deşi cu sincope, suişuri ori coborâşuri, legislaţia şcolară românească s-a preocupat constant de „regimul" manualelor şcolare, stabilind concursul ca formă de selecţie a cărţilor didactice, instituind premii pentru cele mai bune manuale, fixând condiţiile de tipărire, preţul, modalităţile de introducere în şcoli etc.

Manualele de istorie s-au încadrat perfect în această interesantă evoluţie, constituind, pe de o parte, un „vehicul privilegiat" în activitatea de predare a istoriei la clasă şi un „barometru" al istoriografiei naţionale, aflată în diverse etape ale evoluţiei ei, pe de altă parte.

---

[44] Constanţa Ştirbu, *Date noi privind dezvoltarea învăţământului bucureştean în anii puterii populare*, în „Materiale de istorie şi muzeografie", vol. IV, 1966, p. 454.

[45] Alecsandru Iftimie, *op. cit.*, p. 69.

[46] „Monitorul Oficial", nr. 177 din 3 august 1948, p. 6323.

TEXTBOOKS MATTER. LEGISLATIVE REASONS (1864-1948)

– Summary –

Having as a final goal the elaboration of a "history" of history textbooks within the Romanian educational system (before the School Reform of 1948), the author approaches the legislative reasons which determined the publication and use of school manuals during the above period.

All law concerning the educational system included indications as for the preparation of textbooks, while regulations, decisions and circulars of the Ministry of Cults and Public Education established modalities of arranging the competitions for textbooks elaboration and functioning principles for the commissions in charge with the examination of the above manuals as well as the technical standards as for printing, price, dissemination of the books into schools, etc.

Special attention is given in the present study to the periods when Spiru Haret was the minister in charge of education (1897-1910, with short interruptions). This is when the main principles (scientific, pedagogic, technical) as for the elaboration of textbooks were established and remained in use for a long period.

In this study there are pointed out the interventions of some of the great scholars of the epoch – Constantin Dimitrescu-Iaşi, Onisifor Ghibu, Ioan Lupaş, Minister Spiru Haret, who appreciated the publication of good textbooks, but also suggested numerous means of improving the activity of elaboration, selection, approval and use of school manuals.

The main conclusion of the present study is that, on the one hand, school legislation of the considered period was particularly preoccupied with the problem of textbooks (having as main objective the raise of their qualitative standards), and on the other hand, the fact that Romanian legislators always took into account the real problems in the school environment, while having in mind the pedagogic trends of the period.

Alexandru Mamina

TACTICI ŞI TIPURI ALE SOCIALISMULUI EUROPEAN: REFERENŢIALUL ROMÂNESC

La nivelul vieţii politice româneşti din jurul anului 1900, mişcarea socialistă a avut o pondere destul de scăzută. Paradoxal însă, tocmai prin această pondere scăzută ea a fost semnificativă pentru socialismul european la acea dată, relevând anumite tipologii şi direcţii de evoluţie. Cu alte cuvinte, importanţa istorică a mişcării socialiste româneşti nu a fost atât de ordin practic, cât teoretic, oferind o perspectivă de interpretare a fenomenului socialist în general. Deşi marginali la nivel naţional, socialiştii români s-au integrat pe deplin mişcării internaţionale, au alimentat curentele de idei şi tendinţele politice din cadrul acesteia, constituind astfel un referenţial teoretic pentru o interpretare de ansamblu.

În sensul unei clarificări tipologice a socialismului european prin prisma celui românesc, o relevanţă particulară o au chestiunile de tactică. În condiţiile în care obiectivul strategic era acelaşi – instaurarea socialismului –, socialiştii s-au diferenţiat potrivit opţiunilor tactice, adică după cum susţineau revoluţia sau reformele. Problema tacticii nu era conjuncturală, ci de fond, întrucât se referea la calea de dezvoltare a societăţii în relaţie cu un context socio-economic specific.

În cazul mişcării socialiste din România opţiunile tactice au cunoscut o evoluţie, de la reformismul anilor '90 ai secolului al XIX-lea, la spiritul revoluţionar dinaintea primului război mondial. Chiar dacă nu toţi socialiştii s-au subsumat acestei tendinţe, şi chiar dacă spiritul revoluţionar a fost numai „spirit", nu şi acţiune, transformarea a fost simptomatică pentru socialism ca atare.

La finele secolului al XIX-lea, socialismul românesc s-a aflat sub influenţa lui Constantin Dobrogeanu Gherea, de altfel singurul teoretician autentic al mişcării. Deşi nu a renunţat niciodată formal la ideea revoluţiei sociale, acesta a susţinut o concepţie asupra evoluţiei şi revoluţiei care l-a condus logic la promovarea reformismului. În *Chestii de tactică* (1891), el arăta că societatea nu se transforma prin salturi, ci printr-o prefacere lungă şi complexă, care angaja puteri din vechea şi din noua ordine socială în egală măsură[1]. Constantin Dobrogeanu

[1] Vezi Constantin Dobrogeanu Gherea, *Opere complete*, vol. II, Bucureşti, Editura Politică, 1976, p. 334.

Gherea a dezvoltat ulterior această idee, în contextul dezbaterilor cu privire la transformarea socialistă a societăţilor înapoiate economic şi social. În *Neoiobăgia* (1910), el afirma că „o societate nu numai că nu poate fără să-şi primejduiască existenţa să-şi creeze o proprie evoluţie în afară de aceea care rezultă din dezvoltarea ei istorică şi firească, dar nici măcar nu poate să sară peste o anumită epocă de dezvoltare a societăţilor, cum ar fi, spre pildă, cea capitalistă, şi nu poate dintr-o cauză foarte simplă: pentru că tocmai această epocă e aceea care pregăteşte condiţiile necesare de trai celei viitoare. Făcând un astfel de *salto mortale*, societatea şi-ar frânge gâtul, pentru că i-ar lipsi condiţiile esenţiale de existenţă, şi cele subiective, şi cele obiective. Aşa încât, societăţile capitaliste *trebuie* să-şi urmeze ciclul lor de dezvoltare până se vor realiza în ele condiţiile necesare de trai, obiective şi subiective, pentru o societate socialistă [...] n-ar putea să urmeze că societăţile agrare înapoiate pot să se prefacă de-a dreptul în societăţi socialiste sau semisocialiste, după cum cred, spre pildă, poporaniştii sau socialiştii revoluţionari ruşi“[2].

Un atare evoluţionism determinist delegitima voluntarismul politic. Revoluţia nu mai era concepută ca acţiune de preluare a puterii, ci ca proces de transformare organică a societăţii, realizându-se prin acumulări materiale succesive („condiţiile obiective“) şi printr-o conştientizare treptată a clasei muncitoare în legătură cu interesele sale („condiţiile subiective“). Acestui caracter evolutiv îi corespundea, în practica politică, reformismul, adică modificarea graduală a raporturilor de producţie pe cale parlamentară. De aici şi importanţa acordată votului universal: „Prin dobândirea votului universal [...] – scria Constantin Dobrogeanu Gherea – treptat, cu creşterea partidei muncitorilor, s-ar dobândi îmbunătăţiri, am merge treptat-treptat pe calea reformelor, în măsura în care s-ar dezvolta puterea muncitorilor şi trebuinţele sociale, şi am putea trece chiar pe nesimţite de la această alcătuire, atât de nedreaptă şi atât de apăsătoare a societăţii burgheze la alta mai dreaptă şi mai frumoasă, încetul cu încetul, pe nesimţite, într-un chip paşnic, fără revoluţii şi fără vărsări de sânge. Iată dar însemnătatea voltului universal (*Votul universal*)[3].

Legalismul şi pacifismul îl opuneau pe teoreticianul social-democrat anarhiştilor. El considera că actele violente erau nu numai ineficiente, societatea neputându-se transforma de pe azi pe mâine, dar şi compromiţătoare, deoarece deteriorau imaginea socialiştilor în popor şi ofereau guvernelor burgheze prilejuri justificate pentru a lua măsuri contra acestora (*Robia frazei*)[4].

În relaţiile politice electorale sau parlamentare, reformismul implica alianţa cu partidele burgheze de centru-stânga, socialiştii fiind mai apropiaţi de liberali,

[2] *Ibidem*, vol. IV, 1977, p. 309-310.
[3] *Ibidem*, vol. II, p. 329-330.
[4] *Ibidem*, p. 360.

decât de „reacţionari". Ei criticau faptul că societatea burgheză a dat muncitorilor numai libertatea politică, fără cea economică, în timp ce „reacţionarii" criticau şi acordarea libertăţii politice (*Ce vor socialiştii români*)[5]. Constantin Dobrogeanu Gherea arăta cum „cutare ori cutare cerere practică poate să fie făcută şi de un alt partid, şi nu numai cereri mici, dar chiar foarte esenţiale, cum e votul universal ori mărginirea ceasurilor de lucru la opt şi, în acest caz, socialiştii vor merge alături cu partida înaintată burgheză pe cât e vorba de aceste cereri, rămânând însă o partidă deosebită pentru că sunt alte cereri, pe care nici o partidă burgheză nu poate să le primească" (*Chestii de tactică*)[6].

Orientarea ideologico-politică a Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România (1893) a corespuns în general vederilor lui Constantin Dobrogeanu Gherea. Însăşi împărţirea revendicărilor programatice în maximale şi minimale indică acceptarea faptului că societatea capitalistă nu-şi încheiase evoluţia, pentru realizarea obiectivului socializării mijloacelor de producţie fiind necesare o serie de acumulări economice, sociale şi politice prealabile: ziua de lucru de opt ore, reglementarea muncii femeilor şi minorilor, răscumpărarea marii proprietăţi şi arendarea pământului ţăranilor, organizaţi în comune agricole, votul universal, egal, direct şi secret, drepturi politice pentru femei etc. Împlinirea treptată a revendicărilor minimale, încă din cadrul societăţii burgheze, condiţiona realizarea obiectivului maximal.

Din punct de vedere tactic, social-democraţii români au fost adepţii legalismului şi ai parlamentarismului, pronunţându-se constant împotriva violenţei. În 1895, de pildă, atunci când guvernul conservator a interzis manifestaţia de 1 mai, pentru a evita un conflict de stradă Consiliul general al partidului a contramandat acţiunea[7].

În privinţa atitudinii faţă de alte partide, rezoluţia adoptată la Congresul din 1893 preciza că „Partidul social-democrat al muncitorilor din România, admiţând existenţa luptei de clasă, ştie că toate partidele burgheze, sub orice nume s-ar prezenta, sunt potrivnice clasei muncitoare, însă în lupta şi relaţiunile cu ele va şti să facă deosebire între partidele reacţionare şi partidele mai mult sau mai puţin înaintate"[8].

La începutul secolului al XX-lea însă, reformismul a fost pus sub semnul întrebării, înregistrându-se o radicalizare a mişcării socialiste. Conjunctural, fenomenul s-a datorat efervescenţei politice de dinainte şi de după răscoala din 1907

---

[5] *Ibidem*, p. 99.

[6] *Ibidem*, p. 332-333.

[7] Vezi I.C. Atanasiu, *Mişcarea socialistă, 1881-1916*, vol.I, Bucureşti, Editura Adevărul, p. 102-104.

[8] Apud Mircea N. Popa, Lucia Popa, Norocica Cojescu, Mihai Manea, *O istorie a gândirii şi mişcării socialiste internaţionale în epoca modernă*, Bucureşti, Editura Albatros, 1986, p. 412-413.

şi represiunii antisocialiste practicată de guvernul liberal, cu atât mai frustrantă cu cât cercurile şi publicaţia „România muncitoare“ îndemnaseră ţărănimea la moderaţie. Mai profund însă, reformismul legalist şi parlamentarist a fost pus în cauză de însăşi situaţia socială a României, mai precis de absenţa unei baze de masă muncitoreşti care să asigure succesul electoral al socialiştilor[9]. În aceste condiţii, radicalii din sindicate şi din cercurile socialiste au promovat tot mai mult militantismul de clasă, ca singura soluţie de individualizare politico-ideologică a mişcării socialiste. Paradoxal, dar într-o societate cu un proletariat puţin numeros mişcarea socialistă nu putea să subziste decât printr-o atitudine voluntaristă, altminteri se pierdea în formulele ţărăniste sau radicale burgheze[*]. Dacă reformismul era în esenţă o formă de colaborare instituţională cu burghezia, militantismul de clasă însemna asumarea confruntării deschise cu aceasta.

Un simptom al acestei evoluţii a fost înlocuirea lui Constantin Dobrogeanu Gherea, în prim-planul mişcării socialiste, cu Cristian Rakovski, viitorul conducător al Ucrainei Sovietice şi lider al Cominternului. Expulzat din ţară între 1907-1912, acesta s-a transformat într-o victimă a represiunii burgheze (liberale, în particular) şi într-un simbol al cauzei dreptăţii sociale – ipostază în care de altfel i-a şi plăcut să se autoreprezinte, considerându-se victima întregii „Românii stăpânitoare“, începând cu „democraţii mincinoşi“ şi terminând cu regele Carol I. Ca atare, personalitatea lui a exprimat şi a alimentat totodată radicalismul din mişcarea socialistă. Deşi era încă un marxist ortodox, Cristian Rakovski se situa în extrema stângă a social-democraţiei, pronunţându-se în favoarea unei politici de inspiraţie revoluţionară. În prefaţa la ediţia românească a lucrării sale *Socialismul şi clasa muncitoare* (1908), afirma că scopul său era să arate muncitorilor „primejdia unui nou fel de socialism, socialismul practic, revizionist, care a rămas legat de numele lui Bernstein [...] numai adevăratul socialism, socialismul revoluţionar, acela care nu uită nici scopul final, nici lupta de clasă, este în adevăr practic, fiindcă numai el poate să dea muncitorilor reforme şi să le asigure dezrobirea lor definitivă“[10].

Socialismul revoluţionar implica afirmarea caracterului de clasă al ideologiei şi al organizaţiei socialiste, delimitarea de radicalismul burghez şi acţiunea politică de sine stătătoare. „Ce este în ultima analiză partidul nostru – scria Cristian Rakovski în mai 1914? Organizaţia politică a clasei muncitoare, considerată ca ceva întreg, având un interes comun şi un scop comun. Deci, când este vorba de un statut social-democrat, noi nu trebuie să ne întrebăm dacă el corespunde

---

[9] Vezi F. Vladimir Krasnosselski, *Stânga în România, 1832-1948, tentativă de sinucidere sau asasinat?*, [Aarhus], Editura Victor Frunză, p. 34, 51.

[*] Acelaşi lucru fusese valabil şi pentru liberalii radicali la jumătatea secolului al XIX-lea, nici ei nedispunând atunci de suportul social al unei burghezii numeroase.

[10] Apud, *ibidem*, p. 52.

ideilor noastre despre „libertate", „independenţă", „toleranţă" şi alte abstracţii metafizice care se pretează la tirade frumoase, dar care nu ne pot servi ca principii conducătoare sigure. Ceea ce noi trebuie să căutăm este dacă un anumit statut are la baza sa comunitatea şi unitatea de interese a clasei muncitoare, comunitatea de scop şi comunitatea şi unitatea de acţiune" (*Reorganizarea Partidului Social-Democrat. În jurul noului Statut al Partidului*)[11]. În viziunea marxismului, valorile burgheze ale „libertăţii", „independenţei" şi „toleranţei" nu constituiau decât forme de disimulare ideologică ale dominaţiei de clasă. În măsura în care, prin integrarea în sistemul constituţional liberal, reformismul accepta practic aceste valori, echivala cu o autoînşelare a mişcării muncitoreşti. Socialismul revoluţionar trebuia să înlăture iluzia legalismului parlamentarist, reafirmând în schimb etica şi tactica luptei de clasă a proletariatului.

În raportul prezentat în cadrul Congresului de la Stuttgart al Internaţionalei a II-a, din 1907, de către Cristian Rakovski – membru în conducerea cercurilor „România Muncitoare" şi Alecu Constantinescu – secretarul Comisiei Generale a Sindicatelor, se arăta că cercurile socialiste şi sindicatele trebuia să acţioneze în comun, pornind de la principiile luptei de clasă, ale internaţionalismului proletar şi ale desfiinţării exploatării. Raportul considera că lupta parlamentară era numai una dintre căile de urmat şi aprecia greva politică, organizată de sindicate, drept un procedeu legitim[12]. Reformismul posibilist, personificat anterior de Ioan Nădejde şi Vasile Morţun – primii deputaţi socialişti –, încetase astfel să mai fie tactica de bază a mişcării.

Reorientarea tactică s-a regăsit cel mai evident în opţiunile electorale ale socialiştilor, care au căutat să-şi afirme identitatea politică independent de radicalii burghezi. Ca atare, socialiştii au renunţat la susţinerea candidaţilor liberali, promovată până atunci de Nicolae Codreanu şi apoi de Constantin Dobrogeanu Gherea. O consecinţă a fost însă aprecierea într-un spirit de clasă excesiv a liberalilor, cărora li s-a negat orice rol reformator[13].

La alegerile din 1907, în condiţiile colaborării dintre guvernul liberal şi opoziţia conservatoare împotriva răscoalei ţăranilor, socialiştii au lansat lozinca „Nici un vot candidaţilor liberali sau conservatori", îndemnându-şi simpatizanţii să anuleze buletinele de vot, înscriind pe ele revendicările muncitoreşti. La alegerile parţiale din 1909, însă, socialiştii au decis să sprijine candidaţii Partidului

[11] *Istoria Partidului Comunist Român. Sinteză. Documentar*, capitolul I, Institutul de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R., p. 270.

[12] Vezi F. Vladimir Krasnosselski, *op.cit.*, p. 51.

[13] Vezi Ion Mamina, Vasile Niculae, *Partidul clasei muncitoare în viaţa politică a României (1893-1918)*, Bucureşti, Editura Politică, 1983, p. 165. Conjunctural, aprecierea negativă a Partidului Naţional Liberal se datora faptului că reprimase violent răscoala ţăranilor din 1907 şi nu adoptase încă programul reformelor electorală şi agrară (1913).

Conservator-Democrat, care se opunea în mod hotărât liberalilor şi care era favorabil revenirii în ţară a lui Constantin Rakovski[14]. Hotărârea cea mai importantă în sensul individualizării şi afirmării politice a fost adoptată la Congresul de înfiinţare al Partidului Social-Democrat, din 1910, când nu s-a mai îngăduit la primul tur de scrutin decât valoarea candidaţilor social-democraţi; în caz de balotaj era permisă susţinerea candidaţilor independenţi care aveau în program reforme democratice[15].

Totuşi, radicalizarea ideologică şi politică a mişcării socialiste româneşti nu a mers până la adoptarea unei poziţii efectiv revoluţionare. Ca un reflex al convingerii că socialismul era realizabil în mod evolutiv, adică prin reforme succesive, Programul din 1910 al Partidului Social-Democrat a menţinut distincţia dintre revendicările maximale şi cele minimale, în general aceleaşi ca în 1893. Socialiştii români nu au considerat revoluţia drept un obiectiv imediat, nu au elaborat o concepţie bine structurată a revoluţiei, care să trateze, de pildă, problema etapelor acesteia[16]. Tendinţa radicalizării s-a accentuat însă odată cu izbucnirea primului război mondial şi cu revoluţia din Rusia, conducând, în 1921, la sciziunea dintre social-democraţi şi comunişti.

Evoluţia mişcării socialiste din România a transpus şi a exprimat totodată problematica şi tendinţele generale ale socialismului european.

La sfârşitul secolului al XIX-lea socialismul românesc s-a definit drept un socialism marxist, sub influenţa intelectuală a social-democraţiei germane. Ideile lui Constantin Dobrogeanu Gherea despre importanţa votului universal şi a reformelor parlamentare corespundeau, în general, celor exprimate de Karl Kautski spre exemplu. Ca atare, şi socialismul românesc s-a confruntat cu marea problemă teoretică şi practică a social-democraţiei europene, şi anume opţiunea tactică între reforme şi revoluţie, între partidul de masă şi partidul de clasă, opţiune care i-a opus pe Wilhelm Liebknecht şi Rosa Luxemburg, pe Jean Jaurès şi Jules Guesde, pe Piotr Struve şi Vladimir Lenin[17]. În fond, era vorba de alternativa între minimalismul pragmatic şi maximalismul principial, adică între îmbunătăţirile limitate imediate şi succesul total viitor. Miza implicită a problemei era identitatea ideologico-politică a socialiştilor, pusă în cauză de integrarea în clasa politică şi în sistemul instituţional ale burgheziei. Prezenţa în parlamentul imperial – în Germania, implicarea în afacerea Dreyfus – în Franţa, colaborarea cu liberalii – în Rusia şi România păreau să echivaleze cu abandonarea interesului de clasă al proletariatului.

---

[14] *Ibidem*, p. 198-201.

[15] Vezi Constantin-Titel Petrescu, *Socialismul în România, 1835 – 6 septembrie 1940*, Biblioteca Socialistă, p. 213.

[16] Vezi Mircea N. Popa, Lucia Popa, Norocica Cojescu, Mihai Manea, *op.cit.*, p. 423.

[17] *Ibidem*, p. 335-338.

La nivelul culturii politice a socialiştilor disputa a tradus opoziţia dintre moderaţi, înclinaţi către negociere şi includerea socială, şi radicali, înclinaţi către confruntare şi excludere. Cele două concepţii aveau ca reper legitimităţi relativ incompatibile: a ansamblului (naţiunea), respectiv a părţii (clasa). Cu alte cuvinte, interpretau în mod diferit democraţia. Distincţia a fost evidentă atunci când o serie de radicali – Vladimir Lenin, Rosa Luxemburg, Cristian Rakovski – au renunţat la social-democraţie în favoarea comunismului.

Gândirea legitimităţii şi a democraţiei s-a aflat în relaţie cu discuţia filosofică despre fundamentele etice ale socialismului. Renunţând la lupta de clasă în favoarea parlamentarismului, reformismul, în special „revizionismul" lui Eduard Bernstein, a abandonat morala conflictului social în favoarea umanismului universalist de inspiraţie neokantiană. În acest fel era pus în cauză materialismul dialectic, deschizându-se calea idealismului – fapt remarcat, de pildă, de către Gheorghi Plehanov în legătură cu marxismul umanist al lui Nikolai Berdiaev. Totodată, umanismul universalist apropia socialismul de etica liberal-democratică, justificând teoretic acceptarea democraţiei burgheze şi colaborarea cu liberalii. Revoluţionarismul, în schimb, reafirmând principiul luptei de clasă, a avut tendinţa de a subordona judecata morală interesului particular al proletariatului. În viziunea socialiştilor radicali, promovarea unor valori universale nu reprezenta decât o formă de disimulare ideologică a dominaţiei burgheziei, care căuta să împiedice proletariatul să-şi precizeze o conştiinţă de clasă pentru sine – în termenii lui Karl Marx. Democraţia liberală, întemeiată pe valori universale, integrative, era expresia instituţională a acestei disimulări care deturna sensul revoluţionar al mişcării muncitoreşti. Democraţia autentică rezulta din materializarea principiului luptei de clasă, întrucât acesta nu se legitima prin ficţiunea ideologică idealistă, ci prin realitatea ştiinţifică, prin materialismul istoric. Din această perspectivă antiumanistă*, doctrinară, a survenit spre exemplu opoziţia lui Jules Guesde faţă de implicarea socialiştilor francezi în afacerea Dreyfus, în numele ideii universale de justiţie. Din aceeaşi perspectivă a scris Vladimir Lenin *Materialism şi empirocriticism*, poate cea mai dezvoltată critică a influenţelor neokantiene din gândirea socialistă.

Radicalizarea tactică a mişcării socialiste româneşti a corespuns radicalizării general-europene, mai multe partide adoptând greva generală ca mijloc de luptă politică a proletariatului: Partidul Muncitoresc din Belgia (1887), Partidul Muncitoresc Social-Democrat din Austria (1894), Partidul Social-Democrat din Germania (1905)[18]. Totuşi, accentuarea militantismului social nu a caracterizat în egală măsură toate mişcările socialiste. Fenomenul a fost mai evident în ţările cu o structură socială mai arhaică şi cu un proletariat mai puţin numeros, în care

---

* În sensul în care „antiumanismul" se regăseşte în gândirea lui Louis Althuser.

[18] *Ibidem*, p. 338, Élie Halévy, *Histoire du socialisme européen*, Gallimard, [1974], p. 316.

social-democraţii exercitau o influenţă mai mică asupra muncitorilor, fiind concuraţi de anarho-sindicalişti sau chiar de anarhiştii terorişti. A fost cazul Italiei, Spaniei, Rusiei şi României. În schimb, în ţările cu un proletariat industrial numeros şi bine organizat – Germania, Marea Britanie, Austria – partidele socialiste au rămas în mai mare măsură adeptele reformismului parlamentarist. O situaţie oarecum particulară s-a înregistrat în cazul Franţei, unde structura socială a capitalismului industrial dezvoltat s-a îmbinat cu militantismul radical, în special cu cel anarhist, în tradiţia naţională a voluntarismului revoluţionar.

Din perspectiva unei atare distincţii, cazul românesc devine relevant pentru tipologia generală a socialismului european, indicând totodată modul în care cadrul social (structura de clasă, tradiţiile, cultura politică, instituţiile) influenţează manifestarea politică. În esenţă, au existat două tipuri de mişcare socialistă, prin „mişcare" înţelegându-se nu o ideologie anume, ci o formă specifică de raportare la politică, sau altfel spus – un mod de a gândi şi a acţiona pentru preluarea şi exercitarea puterii. S-au precizat astfel tipurile socialismului legalist (de masă), respectiv al socialismului subversiv (al minorităţii).

Socialismul legalist s-a manifestat în ţările în care existau o industrie dezvoltată şi votul universal, adică baza economico-socială şi sistemul politic care să permită partidelor socialiste să acceadă la putere pe cale legală*. Tactica reformismului a tradus tocmai această posibilitate, fie că era vorba de social-democraţii germani şi austrieci, fie de partidul de orientare sindicalistă britanic. În relaţia cu societatea civilă, partidele socialismului legalist s-au sprijinit pe sindicate, al căror program de îmbunătăţiri treptate îl susţineau în parlamente.

Socialismul subversiv a proliferat în ţările mai puţin dezvoltate şi cu regimuri oligarhice sau autoritare, în care socialiştii erau lipsiţi de suportul social proletar şi marginalizaţi din punct de vedere politic, în unele cazuri confruntându-se şi cu acţiunile represive ale guvernelor. Ca atare, militantismul radical (supralicitarea revoluţionară) a apărut ca o condiţie necesară a impunerii socialiştilor în societate, fie că era vorba de anarhişti (activi mai ales în *Italia* şi *Spania*), fie de marxişti (mai prezenţi în Rusia şi România). Excluderea burghezo-nobiliară a determinat agresivitatea socialistă, situaţia cea mai pregnantă întâlnindu-se în Rusia, unde politica a constat în exercitarea reciprocă a violenţei: represiune contra atentate. În virtutea condiţiei lor minoritare, partidele socialismului subversiv nu au avut cum să se întemeieze pe societatea civilă, caracterizată de formele de socializare şi sociabilitate burgheze. În aceste circumstanţe, în care nu erau condiţionaţi şi motivaţi de legături şi interese sociale imediate, socialiştii au formulat programe mai radicale, în care principiile prevalau în raport cu pragmatismul.

---

* Votul universal s-a introdus după cum urmează: în Franţa în 1870; în Germania în 1871; în Marea Britanie în 1884; în Austria în 1906.

Dincolo de structura de clasă şi de instituţii, mişcările politice au fost influenţate şi de cultura politică şi tradiţiile specifice. Astfel, socialismul legalist s-a dezvoltat în societăţile marcate de autoritarism şi/sau respectul faţă de ierarhie, în care conformismul social inhiba radicalismul şi favoriza spiritul concesiv şi negociator. Socialismul subversiv, în schimb, s-a manifestat în societăţile în care exista tradiţia voluntarismului revoluţionar, inclusiv în forme conspirative; în care acţiunea nemijlocită, individuală (anarhistă) sau organizată (marxistă), apărea drept calea firească de transformare socială, ceea ce denega soluţiile mediate, parlamentariste, favorizând spiritul intransigent şi conflictual.

Din perspectiva relaţiei între cadrul social şi mişcarea politică, definirea drept „maximalişti" sau „minimalişti" a socialiştilor capătă un aspect paradoxal, în sensul că maximalismul sau minimalismul nu sunt numai în funcţie de conţinutul propriu-zis al programelor, ci şi în funcţie de adecvarea programelor la cadrul social, adică în funcţie de dificultatea materializării lor[19]. Bolşevicii, spre exemplu, erau maximalişti ideologic, dar minimalişti politic, în sensul în care programul lor radical-autoritar se aplica mai bine cadrului social al Rusiei, refractar la democraţie, decât programul menşevicilor sau chiar cel al socialiştilor revoluţionari.

Socialismul românesc a apărut iniţial ca o chestiune de opţiune personală, de „generozitate" a unor „intelectuali" (mic-burghezi, în concepţia leninistă), fără o determinaţie socială autentică. În această calitate, în care miza sa era mai degrabă afirmarea unui ideal decât gestionarea realităţii, socialismul românesc s-a putut preciza ca o declaraţie de principii democratice, fără constrângerea realului social-politic. La începutul secolului al XX-lea, în condiţiile în care a devenit tot mai mult o mişcare socială, nu numai de idei, în care s-a confruntat cu datele şi necesităţile realităţii, socialismul românesc s-a reorientat către o atitudine mai pragmatică, mai adaptată cadrului social-politic restrictiv, cadru care conducea mai curând către tipul subversiv, decât către cel legalist. Din această perspectivă, socialiştii „generoşi" au fost maximalişti, iar cei militanţi social au fost minimalişti. Socialismul românesc şi-a aflat dimensiunea democratică (legalistă) autentică, adică întemeiată pe realitate, abia după 1918, când a beneficiat de suportul social al unui proletariat industrial mai însemnat cantitativ şi de regimul politic democratic bazat pe votul universal. Orientarea radical-autoritară (subversivă) şi-a redefinit la rândul ei individualitatea ideologico-politică prin crearea Partidului Comunist.

Tipurile de socialism pe care le-am identificat la nivel european-legalist (de masă) şi subversiv (al minorităţii) – reprezintă modele interpretative, în sensul

[19] O analiză de caz a acestui aspect o întâlnim în lucrarea lui Nikolai Berdiaev, *Reflecţii asupra revoluţiei ruse*. Vezi Nicolae Berdiaev, *Un nou ev mediu*, Craiova, Editura Omniscop, 1995, p. 86-113.

„tipurilor ideale" concepute de către Max Weber. Funcţia lor operatorie este mai curând sintetică decât analitică, în măsura în care diferenţele specifice (cazurile naţionale) nu pot fi subsumate în manieră procustiană unui anumit gen proxim (tip european). Ele oferă însă posibilitatea interpretării conceptualizate a dinamicii politice europene pe durata lungă a istoriei, corelând componenta doctrinară schimbătoare cu datele sociale mult mai stabile. În ultimă instanţă, se poate ajunge astfel la o formă de antropologie a politicului, care interpretează şi semnifică elaborările ideologice dinamice în relaţia lor structurală cu constantele existenţei sociale.

TACTIQUES ET TYPES DU SOCIALISME EUROPÉEN: L'EXEMPLE ROUMAIN

–Résumé–

À la fin du 19e siècle et au début du 20e siècle on voit deux types de socialisme européen: le type légaliste – dans les pays forts industrialises et le type subversif – dans les sociétés plus archaïques. Le premier type était défini par l'existence des grands partis socialistes qui, bien encadrés dans la société civile, cherchaient le pouvoir par des moyens légales, parlementaires. Le deuxième type était défini par des partis peu nombreux, relativement isoles dans la société, qui voulaient s'emparer du pouvoir par des moyens subversifs, révolutionnaires.

Le socialisme roumain d'avant la Première Guerre mondiale a évolue du type légaliste vers le type subversif. C'était une évolution presque nécessaire dans un contexte social plutôt rural et dans un gouvernement oligarchique, ou les socialistes ne pouvaient pas préserver leur identité politique que par une attitude militante. Par cette perspective, le socialisme roumain a été représentatif pour la typologie du socialisme européen, en relevant aussi les relations entre le mouvement politique et le contexte social sur la longue durée de l'histoire.

Ovidiu Buruiană

EVOLUŢIA NEOLIBERALISMUL ROMÂNESC. PROBLEME DE METODĂ

Anul 1918 are valenţe inaugurale pentru istoria românilor. Semnifică începutul unei noi perioade. Ideea de „revoluţie" şi-a făcut treptat loc în mesajul public, pentru a conota pozitiv evenimentele. Percepţia lui Lucian Blaga că „se puneau temeliile unui alt timp"[1] era una mai largă. Împlinirea obiectivului de secol XIX al românilor îndemna pe contemporani la redefinirea ţării, a naţiunii şi a societăţii. Echivalenţa dintre România Mare şi România *nouă* a reprezentat o constantă a discursului. „Putem privi cu încredere în viitor, rostea şi Regele Ferdinand Întregitorul, căci temeliile sunt puternice, bazate pe principii democratice ce sunt o chezăşie pentru dezvoltarea firească a unei vieţi sănătoase [...]. Privind opera istorică înfăptuită în zilele noastre, să ne închinăm forţele noastre, unind cele vechi din vechiul regat cu cel proaspete ce ne aduceţi ce ne aduceţi, ca să fim demni de prea frumoasa clădire pe care am zidit-o"[2]. Subliniind importanţa şi semnificaţia istorică a Marii Uniri în prelegerile universitare inaugurale şi în discursurile de recepţie de la Academia Română, istorici de prestigiu şi oameni de cultură de primă mărime îşi asumau răspunderi în ceea ce priveşte consolidarea noului stat[3]. Moment al bucuriei şi al concordiei, Unirea din 1918 semnifică şi un timp al căutărilor. Modul în care urma să se structureze societatea românească a făcut obiectul a numeroase preocupări intelectuale. *Asociaţia pentru studiul şi reformă socială* (fondată de Dimitrie Gusti, Vasile Pârvan şi Virgil Madgearu la Iaşi, în acele vremuri dificile ale primăverii anului 1918, şi devenită, în 1921, Institutul Social Român) ilustrează urgenţa şi amploarea discuţiei privind noua construcţie[4]. Proiectul social presupunea cu necesitate, imediat

---

[1] Lucian Blaga, *Hronicul şi cântecul vârstelor. Poeme. Proză*, Chişinău, Ed. Hyperion, 1993, p. 255.

[2] Martha Bibescu, *Un sacrificiu regal. Ferdinand al României*, urmat de *Cuvântări şi documente ale Regelui Ferdinand*, Bucureşti, Ed. Compania, 2000, p. 78.

[3] Ion Agrigoroaiei, *Prelegeri şi discursuri la început de drum*, în *România interbelică*, vol. I, Iaşi, Ed. Universităţii „Al.I. Cuza", 2001, p. 56-76.

[4] Dimitrie Gusti, *Pagini alese*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1965, p. 33; Ion Agrigoroaiei, *Marea Unire – obiectiv fundamental împlinit şi începutul unei noi perioade istorice*, în Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă. O perspectivă asupra strategiei dezvoltării*, Iaşi, Ed. Universităţii „Al.I. Cuza", 1993, p. 311-312.

după 1918, rezolvarea unei duble probleme: reconstrucția țării după un război devastator și unificarea noului stat[5]. Refacerea și unificarea erau temele majore ale discursului public din perioadă. Dar, dincolo de contingența imediatului, cursul pe care trebuia să-l ia dezvoltarea țării a constituit o preocupare determinantă a oricărui demers de analiză socială. Soluțiile propuse în această direcție au sfidat însă consensul minimal, semn al pluralității filosofiilor politice privind societatea[6]. În perioada dintre cele două războaie mondiale, există o dinamică a dezbaterii, plecând de la restructurările pe care Marea Unire le incumba societății în toate articulațiile sale (politic, social, economic, cultural). Reflexie a deschiderii culturale, dar și a responsabilizării elitelor sale, România de după 1918 s-a decis printr-o strategie a modernizării, deși imediat după război nu putem discuta despre viziuni coerente asupra societății și statului. Dacă în secolul al XIX-lea, construcția societății moderne nu a urmat un plan, dezvoltarea realizându-se „din aproape în aproape", în perioada ce a urmat anului războiului mondial confruntarea de idei s-a dorit și a fost mai sistematică. Numeroase lucrări teoretice au propus perspective ale dezvoltării, pregătind astfel un curs al transformării societății[7]. Exemplificare a maturității politice dorite, idei și platforme teoretice privind transformarea socială în viitor s-au găsit reunite în conferințele susținute la Institutul Social Român și în volumul *Doctrinele partidelor politice*[8].

*

Demersul de față propune o discuție asupra unui curent de gândire majoritar în perioada dintre cele două războaie mondiale, afirmație pe care o susținem din punctul de vedere al instrumentalizării ideilor prin măsurile legiferate în Parlament sau adoptate la guvernare. Nu încercăm o prezentare exhaustivă a neoliberalismului românesc, imposibilă de realizat după părerea noastră; dimpotrivă, dorim să relevăm mai curând dificultățile unei astfel de întreprinderi. În măsura limitelor metodologice pe care ni le-am impus, elemente ale evoluției neolibera-

---

[5] Catherine Durandin, *Istoria românilor*, traducere de Liliana Buruiană-Popovici, prefață de Al. Zub, Institutul European, Iași, 1998, p. 179.

[6] Asupra dezbaterii din perioadă privind cursul pe care trebuia să-l ia dezvoltarea țării, prezentată însă – din rațiuni care țin de abordarea de sinteză a istoriei moderne a românilor – reducționist ca o dispută între europeniști și tradiționaliști, vezi, printre alții, lucrarea istoricului american Keith Hitchins, *România. 1866-1947*, ediția a II-a, traducere de George G. Potra și Delia Răzdolescu, Ed. Humanitas, București, 1998, p.292-332.

[7] Gh. Iacob, *Economia României (1859-1939). Fapte, legi, idei*, Iași, Ed. Fundației „Axis", 1996, p. X-XI și, mai ales, p. 11-40 (capitolul *Confruntări politico-economice asupra modernizării României de la 1866 la 1914*).

[8] *Doctrinele partidelor politice*, ediție îngrijită și note de Petre Dan, Ed. Garamond, f.a. [1923].

lismului, care definesc în general sau la un anumit moment curentul, se vor regăsi în cadrul cercetării noastre.

Liberalismul defineşte unul din aspectele fundamentale ale lumii moderne şi contemporane. Idei, practici politice şi sociale, politici economice concrete se revendică de la acest curent de gândire, a cărui amprentă asupra evoluţiei în ultimele secole este marcantă. Trăim într-o societate care s-a structurat, în mare măsură, plecând de la valorile liberalismului[9]. Adaptabilitatea principiilor şi conceptelor liberale la realităţile în continuă transformare, capacitatea teoreticienilor liberali de a prelua creator idei venind din spaţiul celorlalte ideologii majore ale modernităţii (conservatorismul şi socialismul) au caracterizat evoluţia liberalismului în secolul al XX-lea, încât sfârşitul sistemului sovietic a putut fi analizat prin prisma victoriei democraţiei şi liberalismului[10]. Apariţia şi ascensiunea neoliberalismului este asociată, în general, cu perioada dintre cele două războaie mondiale şi cu necesitatea transformării principiilor liberalismului clasic. Pentru mulţi analişti ai fenomenului economic, ai dezvoltării şi transformării ideilor (J.H. Hollowell[11], François Furet[12], John Gray[13], Nicolas Roussellier[14], Jean-Jacques Rosa[15] etc.), primul război mondial pusese capăt liberalismului şi făcuse

[9] Discuţia în spaţiul occidental asupra reperelor lumii contemporane evidenţiază, ca decisivă în orice analiză, disjuncţia operată în cadrul liberalismului între ultraliberalism (cu numele cele mai importante Friedrich von Hayek şi Milton Friedman) şi liberalismului social sau neo-keynesism. Dacă în primul caz se propovăduieşte statul minimal, cu revenirea la principiile liberalismului de secol XIX (piaţa liberă de orice formă de control al puterii), cel de-al doilea militează pentru statul asistenţial-intervenţionist şi pentru economia socială de piaţă; reflectarea acestor dispute în spaţiul românesc, cu prezentarea succintă a neoliberalismului contemporan, în Toader Ionescu, *Istoria gândirii economice universale şi româneşti*, Cluj-Napoca, Casa de editură „Sarmis" S.R.L., 1999, p. 268-327; de altfel, în perioada interbelică s-a manifestat concurenţa pentru titulatura de neoliberalism între cei care „confiscaseră numele neoliberalismului pentru a expune dogmatici antiliberale" (Hobson şi Hobhouse în Anglia, Emile Faguet în Franţa) şi cei, precum Hayek şi Mises, au încercat să recupereze, sub acelaşi nume, sensul clasic al curentului; vezi Michael Freeden, *The New Liberalism: an Ideology of Social Reform*, Oxford, Clarendon Press, 1978 *apud* Cristian Preda, *Zeletin nu a fost liberal, ci socialist*, introducere la Ştefan Zeletin, *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric* (1925). *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei şi politicii burgheziei române* (1927), ediţie alcătuită de Cristian Preda; note bio-bibliografice de C.D. Zeletin, studiu introductiv de Cristian Preda, Bucureşti, Ed. Nemira, 1997, p.32.

[10] Pierre Mannent, *Democraţia: regim şi religie*, în „Polis. Revistă de ştiinţe politice", nr. 3/1994, p. 5.

[11] J.H. Hollowell, *The Decline of Liberalism as an Ideology*, Berkeley, 1943.

[12] François Furet, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, traducere de Emanoil Marcu şi Vlad Ruso, Bucureşti, Ed. Humanitas, p. 57, 59.

[13] John Gray, *Liberalismul*, traducere de Anca Gheauş, Bucureşti, Ed. Du Style, 1998, p. 64.

[14] Nicolas Roussellier, *Europa liberalilor*, traducere de Daniela Irimia, Iaşi, Institutul European, 2001, p. 103-107 şi 144-154.

[15] Jean-Jacques Rosa, *Le second XXe siècle. Déclin des hiérarchies et avenir des nations*, Éditions Grasset & Fasquelle, Paris, 2000.

trecerea, în mod decisiv, spre neoliberalism. Nu discutăm, aici, corectitudinea acestei afirmaţii şi, mai ales, lipseşte din analiza noastră atribuirea de sens, pozitiv sau negativ, acestei transformări.

Rolul şi locul liberalismului în spaţiul românesc sunt dificil de stabilit, discuţiile vizând atât necesitatea curentului pentru o societate agrară şi tradiţionalistă[16], cât şi ortodoxia curentului românesc faţă de manifestările liberalismului din plan european[17]. Chiar trecerea spre noul curent de la începutul secolului XX ridică unele dificultăţi de interpretare, deoarece preeminenţa statului faţă de societate era tradiţională în spaţiul românesc. În lipsa structurilor capabile să realizeze o transformare a societăţii după model apusean, statul a fost principalul agent al modernizării în secolul al XIX-lea.

Aceste consideraţii ne introduc în dificultăţile abordării curentului liberal după Marea Unire. Neoliberalismul are însă, cu siguranţă, o istorie a lui, integrată perioadei interbelice şi marilor probleme ale societăţii româneşti de după 1918. „Marea dezbatere", după cum caracterizează istoricul american Keith Hitchins discuţia aprinsă din perioadă cu privire la cursul pe care trebuia să-l ia dezvoltarea ţării[18], a cuprins neoliberalismul ca direcţie principală a gândirii europeniste de la noi, ce urmărea apropierea de modelul civilizaţional occidental.

Analiza neoliberalismului include mai multe probleme de metodă. Adaptare a doctrinei liberale de secol XIX la realităţile din perioada imediat postbelică, neoliberalismul a preluat caracterul central al liberalismului. El circumscrie societatea în ansamblul ei, atât sub raportul realităţilor cât şi a potenţialităţilor acesteia. Multitudinea de aspecte pe care le asumă discursul şi practica neoliberală face, prin urmare, necesară delimitarea clară a domeniului. În lipsa unei asemenea întreprinderi, riscul derapajelor şi al incoerenţei, al nesistematizării demersului este inerent, având drept prime cauze multiplicarea surselor bibliografice şi a aspectelor studiate. Ce anume privilegiem în analiza neoliberalismul românesc, care ne sunt sursele, care este orizontul bibliografic al subiectului sunt interogaţii necesare în încercarea de a oferi contururile fenomenului neoliberal.

---

[16] Lothar Mayer insistă asupra încercării de **preluare** în totalitate a modelului instituţional occidental, în *Stadii de modernizare a României. Între pacea de la Adrianopole şi urcarea pe tron a lui Carol II (1829-1930)*, în Krista Zach (ed.), *România în obiectiv. Limbă şi Politică. Identitate şi ideologie în transformare*, Südostdeutsches Kulturwerk Verlag, München, 1998, p. 14: din dorinţa de a justifica în faţa Europei supravieţuirea Ţărilor Române ca unităţi politice de sine stătătoare, elita politică românească a trebuit să preia şi să adapteze idiomul ideologic şi organizatoric al marilor puteri din perioadă (occidentale, în principal), pentru a fi „înţelese" de acestea.

[17] Victoria F. Brown, *The Adaptation of Western Political Theory in a Peripheral State. The Case of Romanian Liberalism*, în vol. *Romania between East and West. Historical Essays in Memory of Constantine Giurescu*, Edited by Stephen Fischer-Galaţi, R.R. Florescu and George Ursul, New York, 1982, p. 269 – 306.

[18] Keith Hitchins, *op. cit.*, p.292-332.

Problema metodologiei devine, altfel, esenţială în orice cercetare de acest tip. Cum poate fi abordată o asemenea problemă, în sensul de a oferi coerenţă unui fenomen plural şi complex, care cel mai adesea poate fi descris doar fragmentar, în registrul ideatic, politic, economic etc. Observaţia că este mai util să discutăm despre *neoliberalisme, neoliberalism politic, neoliberalism economic* etc., având drept raţiune autonomia relativă a palierelor societăţii, poate fi luată în consideraţie, din punct de vedere didactic cel puţin.

Asumarea unor precauţii metodologice în interpretarea neoliberalismului este, prin urmare, necesară. Cu atât mai mult cu cât discutarea doar a *tezelor-idei* majore pentru curentul în discuţie, perspectiva regăsibilă în cele mai multe dintre lucrările care privesc tema, induce o perspectivă unitară în perceperea neoliberalismului. În nevoia sintetizării dinamicii dezbaterii interbelice, istoricii şi economiştii preocupaţi de fenomenul neoliberal au privilegiat tratarea fenomenului ca un ansamblu coerent şi structurat care poate fi relativ bine delimitat. Unghiul prestabilit al abordării pe care-l regăsim în lucrările lui Ion Agrigoroaiei, Nicolae Clipa, Gheorghe Iacob, Gheorghe Cliveti, Toader Ionescu, Vasile Nechita, Costin Murgescu, Constantin Nica, Ion Saizu, Dumitru Şandru, Anton Carpinschi[19] etc., plecând de la aspectul economic, permit într-o măsură redusă evidenţierea diferenţelor de viziune în zona neoliberalismului, soluţiile diferite pe care reprezentanţii acestui curent le propun problemelor societăţii. Numele lui Gheorghe Taşcă, spre exemplu, şi titlurile lucrărilor sale, sunt mai puţin rostite în legătură cu neoliberalismul. Liberal convins, deşi a activat în cadrele formaţiunii lui Nicolae Iorga, antietatist, el este un susţinător al curentului de secol XIX, care –

[19] Ion Agrigoroaiei, în *România interbelică...*, p. 184-205; Idem, *Curente şi tendinţe în gândirea economică românească în perioada interbelică*, în „Cercetări istorice", Iaşi, 1980, p. 481-489; N. Clipa, Gh. Iacob, *Idei şi fapte din istoria economică a României*, Bacău, Ed. Plumb, 1994; Gh. Iacob, *Economia României...*, p. 136-153; Gh. Cliveti, *Liberalismul românesc. Eseu istoriografic*, Iaşi, Ed. Fundaţiei „Axis", 1996, p. 147-186; Toader Ionescu, *op. cit.*, p. 194-211; Idem, *Istoria gândirii economice din România (1900-1944) (socialismul, solidarismul social-economic, liberalismul şi neo-liberalismul, ţărănismul, cooperatismul, marxismul)*, Bucureşti, Ed. Economică, 1996, p. 94-214; Vasile Nechita (coord.), *Mihail Manoilescu – creator de teorie economică*, Iaşi, 1993; Costin Murgescu, *Mersul ideilor economice la români*, vol. I, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1987; vol. II, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1990 (mai ales vol. I., cap. XII, *Gândirea industrială după primul război mondial: Vintilă Brătianu şi Ştefan Zeletin*, p. 380-412, şi cap. XIII, *Experienţa industrială românească pe circuitele teoretice internaţionale: Mihail Manoilescu*, p. 413-468), Constantin Nica, *Opţiunea neoliberală*, Bucureşti, Ed. Institutului de Teorie Socială, 1997; Ion Saizu, *Modernizarea României contemporane (perioada interbelică). Pas şi impas*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1991; Dumitru Şandru, *Partidul Naţional Liberal în perioada interbelică şi a celui de al doilea război mondial*, în Şerban Rădulescu-Zoner (coord.), *Istoria Partidului Naţional Liberal*, Bucureşti, Ed. All, 2000, p. 201-252; Anton Carpinschi, *Deschidere şi sens în gândirea politică*, Iaşi, Institutul European, 1995, cap. *Neoliberalismul românesc interbelic – organizare, modernizare, sincronizare europeană a capitalismului naţional*, p. 157-170 etc.

în viziunea lui – nu şi-a epuizat potenţialul[20]. De asemenea, situată adeseori în zona veleitarismului politic şi a carlismului manifest, mişcarea formată în jurul istoricului Gheorghe Brătianu, în iunie 1930, exprima şi o deosebire majoră de concepţie politică. În discursul la Mesaj din decembrie 1930, Gheorghe Brătianu sublinia hotărât necesitatea retragerii statului din viaţa economică. „Statul nu e o instituţie de binefacere" considera fostul preşedinte al organizaţiei liberale de la Iaşi, pronunţându-se în favoarea colaborării cu capitalul străin, ca o măsură de intensificare a producţiei[21]. De altfel, ca un element important al analizei neoliberalismului, nu trebuie să gândim la o succesiune legică a liberalismului şi neoliberalismului. Noul liberalism se revendică de la cel de secol XIX, prin preluarea principiilor fundamentele ale acestuia[22], dar acesta din urmă nu dispare o dată cu impunerea curentului interbelic. După cum conservatorismul, ca ideologie, a cunoscut anumite metamorfoze după „moartea" Partidului Conservator în viaţa publică românească după război; principiile conservatoare, ethosul tradiţionalist pe care conservatorismul îl presupune a fost preluat de alte structuri şi doctrine (cum ar fi Partidul Naţional-Ţărănesc).

Dar, în continua racordare la realităţi, diferenţele apar uneori chiar în interiorul discursului, în direcţiile majore ale neoliberalismului în timp. Spre ilustrare, atitudinea faţă de capitalul străin a liderilor Partidului Naţional Liberal a cunoscut o anumită oscilaţie: dacă în primul deceniu interbelic, sub conducerea fermă a lui Vintilă Brătianu, politica financiară a partidului şi a statului a favorizat capitalul autohton în dauna celui străin (politica "prin noi înşine"), sfârşitul anilor '20 a impus anumite reconsiderări; necesitatea unui mare împrumut de stabilizare şi presiunile marilor bănci de emisiune au determinat o politică mai concesivă a liberalilor români, cu renunţarea la protecţionismul financiar. Vintilă Brătianu

---

[20] Gheorghe Taşcă, *Liberalismul economic*, în *Doctrinele...*, p. 124-143; Idem, *Către o nouă îndrumare economică şi socială*, Bucureşti, „Adevărul", s.a.; Idem, *Liberalism, corporatism, intervenţionism*, Bucureşti, 1938 etc.

[21] Horia Furtună, *Spre vremuri noi*, în „Mişcarea", anul XXIV, s.n., nr. 13, duminică 7 decembrie 1930. Într-o drastică delimitare de „vechii" liberali, „georgiştii" apreciau că intervenţionismul de stat a paralizat industria, comerţul, a înăbuşit „în faşe" orice efort de muncă sănătoasă, a naufragiat opera constructivă de după război; statul era reprezentat ca un paravan, la adăpostul căruia se ascundeau şi se patronau interesele lăturalnice. După adepţii lui Gh. Brătianu, statul trebuia readus la rolul de mediator imparţial între forţele de producţie şi cel de consumaţie; de asemenea, el trebuia exclus de la „gospodăria interioară a industriei şi comerţului", cu revizuirea necesară a sistemului fiscal, *Intervenţionismul Statului*, în „Mişcarea", anul XXIV, s.n., nr. 16, joi 11 dec. 1930.

[22] Într-o prezentare succintă, elementele preluate de neoliberalismul românesc de la liberalism ar fi următoarele: ideea proprietăţii private (ca temelie a liberei iniţiative şi a deplinei libertăţi de mişcare a agenţilor economici), ideea industrializării (ca proces obligatoriu al modernizării), ideea protejării de concurenţa străină a economiei naţionale (prin impunerea unui tarif vamal protecţionist), ideea priorităţii intereselor naţionale, sintetizată în cunoscuta formulă „prin noi înşine".

îşi vedea, totodată, infirmarea în mare măsură a politicii economice pe care o patronase vreme de 20 de ani[23]. Asumarea răspunderii guvernării de către Partidul Naţional Liberal în contextul crizelor anului 1931 era însoţită de succesorii lui Vintilă Brătianu de apropierea faţă de „finanţa internaţională“, cu declaraţii de leală colaborare faţă de capitalul străin[24].

Criza economică a reabilitat politica anterioară a liberalilor. Reorientarea economiei româneşti spre **industrializare**, cu revenirea la deviza „prin noi înşine“, reprezenta soluţia pentru transformarea societăţii. Deşi din raţiuni politice, liberalii au refuzat catalogarea lor ca partid industrial, necesitatea industrializării era stringentă, încât a înlăturat orice calcul secundar[25]. În 1933, liberalii reafirmau ataşamentul lor faţă de ideea industrializării, publicând rapoartele secţiilor economice ale Cercului Central de Studii al Partidului Naţional Liberal[26].

În condiţiile în care neoliberalismul a reprezentat o gândire militantă de renovare/reconstruire a statului şi societăţii după război, dificultatea în percepţia pluralităţii curentului se datorează, după noi, şi disciplinării gândirii teoreticienilor liberalismului românesc în contact cu o gândire de sens opus care a contestat modernizarea liberală de după 1918 şi care şi-a forjat legitimitatea politică în critica liberalismului. În necesitatea de a oferi un răspuns coerent curentelor tradiţionaliste, multe din ele având drept eşafodaj teoretic critica maioresciană a „formelor fără fond“, de a justifica evoluţia de până atunci a societăţii româneşti, argumentele au coincis adeseori.

Rămânând în perimetrul ideilor neoliberale, a surselor analizei fenomenului neoliberal, credem că trebuie realizată o disociere între principiile regăsibile în opere „majore“ privind curentul în discuţie şi modul în care circulau aceste idei în societate. În primul caz, având drept fundal al clasificării decizia economică, politică şi socială, cu perspectiva ideilor generate, a măsurilor inspirate, a structurării unor acţiuni guvernamentale, ne referim la nume precum Ion I.C.

[23] Victor Slăvescu, în *Note şi însemnări zilnice*, vol. I, *Octombrie 1923 – 1 ianuarie 1938*, ediţie îngrijită, cuvânt înainte şi indice de Georgeta Penelea-Filitti, Ed. Enciclopedică, Bucureşti 1996, p. 46, afirmă că „era impresionant să auzi pe Vintilă Brătianu vorbind de falimentul politicii sale“.

[24] Liberalii au editat şi o broşură cu cuvântările rostite în cadrul forului suprem liberal, *Congresul general al Partidul Naţional-Liberal. Discursul-program rostit de d-l I.G. Duca, preşedintele Partidului Naţional Liberal, 22 februarie 1931*, Imprimeriile „Independenţa“; vezi şi reflectarea manifestării în ziarul partidului, „Viitorul“, *Congresul general al Partidul Naţional-Liberal*, în „Viitorul“ anul XXIII, nr. 6916, marţi 22 februarie 1931.

[25] I.G. Duca, *Partidul Naţional-Liberal – partid industrial (O nouă legendă)*, în „Democraţia“, an XIV, nr. 4, aprilie 1927.

[26] *Partidul Naţional Liberal. Politica industrială. Studii şi rapoarte alcătuite de secţiile economice ale Cercului Central de Studii al Partidului Naţional-Liberal. „Prin noi înşine“*, Bucureşti, 1933.

Brătianu[27], Vintilă Brătianu[28], I.G. Duca[29], Mihail Manoilescu[30], Mitiță Constantinescu[31], I.N. Angelescu[32] etc. Relecturarea şi perceperea acestor idei şi principii de către diferitele structuri ale societății româneşti este dificil de urmărit şi face apel la cu totul alte surse. Vehicul esențial al reprezentării, instituția partidului politic contribuie decisiv la internalizarea de către indivizi a ideilor politice. În cazul de față, ziarele liberale („Viitorul", „Mişcarea" etc.), revistele (dintre care se desprinde „Democrația. Revista Cercului de studii a Partidului Național Liberal"[33]), broşurile de popularizare[34] sunt cele care permit difuzarea neoliberalismului. Nume precum cele ale Dan Perieţeanu, inginer cu studii în Statele Unite, fascinat de modelul economic american, L. Florin, C. Achim, Virgil Andronescu (fost primar al oraşului Constanța, încadrat după 1930 în Partidul Național Liberal-Gheorghe Brătianu) etc. nu ne spun, probabil, foarte multe. Dar rolul lor

---

[27] Ion I.C. Brătianu, *Discursurile lui Ion I.C. Brătianu*, publicate de Gh. Fotino, vol. I-IV, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1933-1940.

[28] Vintilă Brătianu, *Scrieri şi cuvântări*, vol. I-III, Bucureşti, 1937, 1938, 1940; Idem, *Nevoile statului modern şi Constituția României Mari*, în Institutul Social Român, *Noua Constituție a României şi nouile constituții europene*, Bucureşti, Ed. Cultura Națională, 1923, p. 25-28; Idem, *Petrolul şi politica de stat*, Bucureşti, 1919; Idem, *Note asupra viitoarelor nevoi economice şi financiare ale României*, Bucureşti, 1920; Idem, *Refacerea țării şi consolidarea financiară*, Bucureşti, 1924; Idem, *Politica de stat a petrolului în urma noii Constituții şi a Legii minelor*, Bucureşti, 1924; Idem, *Asupra stabilizării monedei româneşti*, Bucureşti, 1928 etc.

[29] I.G. Duca, *Doctrina liberală*, în *Doctrinele...*, p. 144-154.

[30] Mihail Manoilescu, *Importanța şi perspectivele industriei în noua Românie. Expunere făcută la Congresul industriei în ziua de 24 ianuarie 1921*, extras din „Buletinul Industriei", anul II, nr. 1-3, Bucureşti, 1921; Idem, *Politica economică şi Constituția*, în *Noua Constituție...*, p. 167-194; Idem, *Neoliberalismul*, în *Doctrinele...*, p. 198-228; Idem, *Politica producției naționale*, Bucureşti, Ed. Cultura Națională, 1923; Idem, *Forțele naționale productive şi comerțul exterior. Teoria protecționismului şi a schimbului internațional*, Bucureşti, Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, 1986 [1929]; Idem, *Rostul şi destinul burgheziei româneşti*, Bucureşti, Ed. Athena, 1997 [1942] etc.

[31] Mitiță Constantinescu, *Politică economică aplicată*, vol. I-III, Bucureşti, Ed. Tiparul Național, 1943.

[32] I.N. Angelescu, *Politica economică a României Mari*, Bucureşti, 1919; Idem, *Politica economică a României față de politica imperialistă*, Bucureşti, 1923 etc.

[33] Revistă care ar merita o analiză specială, fiind una din puținele publicații de teorie de la noi, în sensul fundamentării/pregătirii guvernărilor printr-o discuție a necesității şi aplicabilității reformelor. Revista datează din 1913, apărută sub directa îndrumare al lui Vintilă Brătianu; reprezenta o preocupare mai veche a acestuia, „Buletinul Cercului de Studii al Partidului Național-Liberal" anticipând încă din 1911 „Democrația". Era şi o modalitate de a atrage elita pe pozițiile discuției liberale, întrucât la lucrările la dezbaterile organizate de Cercurile de studii ale Partidul Național Liberal, mai ales a celui central, de la Bucureşti, participau nu numai membrii liberali.

[34] *Ce-a făcut Partidul Național-Liberal dela întemeierea lui până astăzi*, Bucureşti, *Istoricul Partidul Național Liberal*, C. Achim, *Liberalismul. Broşură de propagandă a acestei idei în masa poporului*, Bucureşti, 1934, Virgil P. Andronescu, *Spre reînnoirea liberalismului. Conferință*, Constanța, Institutul de Arte grafice al ziarului „Dobrogea jună", 1932 etc.

de „vulgarizatori" ai teoriilor liberale este esenţial, alături de numele personalităţilor consacrate sau care vor deveni „referinţe", în înţelegerea fenomenului neoliberal, în popularizarea principiilor industrializării, ale intervenţionismului de stat în sfera socială sau în cea economică în numele raţionalizării producţiei[35] etc.

Sub raportul ideilor, istoria intelectuală a neoliberalismului românesc, apropierea de curent ca şi corpus doctrinar, implică stabilirea unei *familii ideatice* pentru gânditorii liberalii din mediul românesc. Căutarea corespondenţelor cu alte spaţii de gândire socială ajută la stabilirea identităţii liberalilor români şi a curentului pe care ei l-au promovat. Neoliberalismul românesc nu reflectă într-o manieră necritică ideile vehiculate în mediul occidental, ci reprezintă, sub raportul lucrărilor, o adecvare a principiilor liberale / neoliberale la situaţia României de după 1918. Dinamica dezbaterii cu privire la modernizare şi evoluţia în viitor a României Întregite, cu nevoia de a valida o anumită viziune, în confruntarea de idei, doctrine politico-economice, liberalii români au manifestat o mare deschidere faţă formulele teoretice occidentale. Analiza ortodoxiei neo-liberalismului românesc faţă de evoluţiile gândirii liberale în plan european, pe care o încearcă Victoria F. Brown[36], Daniel Chirot[37] sau Andrew C. Janos[38] evidenţiază elemente de apropiere, de sincronie cu discuţia asupra transformării vechiului curent, dar şi specificitate. De altfel, marea diversitate a familiei liberale face imposibilă

[35] Enumerăm dintr-o multitudine de articole pe această temă, pentru a ilustra amploarea discuţiei liberale la nivelul ziarului „Viitorul", pe câteva luni din anul 1928: Ing. Dan Perieţeanu, *Organizarea producţiunii*, „Viitorul", anul XX, nr. 5888, sâmbătă 8 octombrie 1928; Idem, *Finanţarea industriei*, „Viitorul", anul XXI, nr. 5968, joi 12 ianuarie 1928; Idem, *Problema învăţământului tehnic modern*, „Viitorul", anul XXI, nr. 5979, vineri 27 ianuarie 1928; Idem, *Durata şi intensitatea muncii*, „Viitorul", anul XXI, nr. 6114, duminică 8 iulie 1928; Idem, *Industrialism naţional şi internaţional. Consideraţiuni referitoare la selecţionarea şi încurajarea industriei româneşti*, „Viitorul", anul XXI, nr. 6189, joi 4 octombrie 1928; Victor Slăvescu, *Organizarea ştiinţifică a întreprinderilor monopolizate de stat*, „Viitorul", anul XXI, nr. 6069, marţi 15 mai 1928; Idem, *Necesitatea normalizării Creditului Industrial*, „Viitorul", anul XXI, nr. 6152, marţi 21 august 1928; Mitiţă Constantinescu, *Democraţia industrială*, „Viitorul", anul XXI, nr. 6218, miercuri 7 noiembrie 1928; Idem, *Munca naţională. Situaţia industriei mari din România*, „Viitorul", anul XXI, nr. 6234, duminică 25 noiembrie 1928; Ing. C.R. Mircea, *Raţionalizarea în lumina vieţii moderne*, „Viitorul", anul XXI, nr. 6071, vineri 18 iunie 1928; Gh. Compotecă, *Organizarea întreprinderilor Statului. Cum pot deveni mai rentabile întreprinderile industriale şi comerciale ale Statului*, „Viitorul", anul XXI, nr. 5993, duminică 12 februarie 1928 ; Ing. Dan Perieţeanu, *Valoarea bogăţiei naţionale*, „Viitorul", anul XXI, nr. 6017, sâmbătă 10 martie 1928.

[36] Victoria F. Brown, *op. cit.*

[37] Daniel Chirot, *Neoliberal and Social Democratic Theories of Development: the Zeletin – Voinea Debate Concerning Romania's Prospects in the 1920's and Its Contemporary Importance*, în Kenett Jowitt, ed., *Social Change in Romania. 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation*, Berkeley, 1978, p. 31-52.

[38] Andrew C. Janos, *Modernization and Decay in Historical Perspective: The Case of Romania*, în Kenett Jowitt, *op. cit.*, p. 72-116.

stabilirea unei gândiri „clasice", canonice. Românii au fost receptivi la dezbaterea în plan european asupra crizei liberalismului clasic. cu încercarea de a redefini atributele statului după Marele Război. „Instituţionalizarea modelului *democraţiei liberale*"[39] a corespuns momentului în care partidele liberale au devenit minoritare pretutindeni în Europa[40]. „Epoca dilemelor" ascundea ascensiunea antiliberalismului, evidentă – după J. Gray – încă de la începutul secolului al XX-lea[41]. Viitorul se deschidea spre o lume mai „organizată", dominată de etatism[42]. Înfrângerea liberalismului şi metamorfoza ratată cu democraţia reprezentau şi concluzia lui P.P. Negulescu, în încercarea – într-o dezbatere mai generală – de a surprinde schimbările de după 1918[43]. În legătură cu incapacitatea adaptării liberalismului la noua situaţie democratică, filosoful român insistă doar asupra crizei sistemului parlamentar (reprezentativ), a liberalismului, nu şi a ideii democratice. Invalidarea încrederii în progresul continuu al umanităţii şi în continua ameliorare a fiinţei umane, avansul tot mai important al utopiilor politice şi ingineriilor sociale (comunism sau naţional-socialism cu încercarea reconstruirii comunităţii pe bază de „clasă" sau de „rasă"), a determinat anumite luări de poziţie şi în mediile intelectuale liberale româneşti (Gheorghe Brătianu)[44]; dincolo de aceste elemente de reflecţie, intelectualii români conştientizau că exista un avans al planificării după 1918, intervenţionismul de stat, reflex al perioadei de război, devenind o alternativă la dinamica societăţilor de până atunci. Între cele două războaie mondiale, planurile de echipare naţională, de asigurări sociale au abundat în Franţa şi Anglia; deşi nu s-a discutat despre gestiunea-conducerea întreprinderilor, ci despre impulsul sau ajutorul financiar pe care statul era dator să-l dea în marile lucrări de infrastructură, asigurări sociale, părăsirea liberalis-

---

[39] N. Roussellier, *op. cit.*, p. 133.

[40] *Ibidem*, p. 124-133; pentru spaţiul românesc a se vedea importanta lucrare teoretică a lui D. Drăghicescu, *Evoluţia ideilor liberale şi un apel către tineretul liberal, către tinerimea cultă şi către socialiştii şi lucrătorii din România Mare*, ed. „Independenţa", Bucureşti, 1921, p. 8-9.

[41] John Gray, *op. cit.*, p. 64; Nicolas Roussellier, *op. cit.*, p. 124.

[42] Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, vol. 2 / *Du XVIIIe siécle à nos jours*, 8e édition, Presses Universitaires de France, 1981, p. 822-838; a fost debutul procesului prin care liberalismul a ajuns principalul curent oponent al utopiilor sociale inspirate din ethosul umanist, umanist şi progresist al Iluminismului, Crăiuţu, *Elogiul libertăţii. Studii de filosofie politică*, Iaşi, Ed. Polirom, 1998, p. 21.

[43] P.P. Negulescu, *Destinul omenirii*, Bucureşti, Ed. Nemira, 1994, p. 142-144; analiza gânditorului român are la bază lucrările unor jurişti francezi, Joseph Barthélemy, *La crise de la démocratie*, şi Rudolf Laun, *La démocratie*; asupra dificultăţilor raportului liberalism – democraţie a se vedea Norberto Bobbio, *Liberalism şi democraţie*, Bucureşti, Ed. Nemira, p. 63.

[44] Gheorghe Brătianu se opunea teoriilor de mare succes şi de o largă circulaţie ale lui O. Spengler sau la H. Keyserling (*Criza ideii de progres*, în „Minerva. Revistă de sinteză culturală", an I, nr. 3, 1928 şi Idem, an II, nr. 1, Iaşi, 1928, p. 38-63; vezi şi St. Procopiu, *Criterii pentru ideia de progres*, în Idem, an III, nr. 1, Iaşi, 1930, p. 66-75.

mului clasic devenise o condiţie a supravieţuirii pentru majoritatea personajelor liberale de altădată. În 1928, şcoala engleză de la Manchester (*Liberal Summer Schools*, cu Hobson, Eleanor Rathbone, William Beveridge), preocupată de lupta împotriva şomajului, de politica industrială a statului, în colaborare cu grupul economiştilor de la Cambridge (tradiţional de stânga), între care se remarca J.M. Keynes, a adoptat un raport, intitulat *Britain's Industrial Future* (*Viitorul industriei britanice*), cunoscut şi ca *Yellow Book*, în care statul urma să aibă rolul central în coordonarea şi impulsionarea economică[45].

Pentru a înţelege problematica racordării neoliberalismului românesc la discuţiile din alte spaţii, referinţele bibliografice utilizate de reprezentanţii neoliberalismului în lucrările proprii ne indică spaţiile de gândire cu care teoreticienii români se simţeau afini. În principala sa operă, *Burghezia română. Originile şi locul ei istoric*, încercare de a evidenţia devenirea de tip occidental a societăţii româneşti moderne, Ştefan Zeletin se dovedeşte tributar, conceptual şi metodologic, determinismului economic şi sociologic al lui Karl Marx; dar şi lui Werner Sombart (cu *Der moderne Kapitalismus*). În *Neoliberalismul*, lucrare complementară primei opere majore a profesorului de filozofie antică, apărută doi ani mai târziu, referinţele principale sunt cele ale determiniştilor englezi (Hobson, Hobhouse, Beveridge), de la care Zeletin a împrumutat „caracterul constructiv" şi „nevoia de organizare", considerate de cei doi autori englezi ca fiind consubstanţiale noii forme de gândire liberală.

Opera lui Mihail Manoilescu este, sub aspectul referinţelor, mult mai originală şi inovatoare. Principala sa lucrare, *Teoria protecţionismului şi a schimbului internaţional*, apărută în limba franceză în 1929[46], a devenit un punct de referinţă în evoluţia comerţului internaţional[47]. Exprimând noutatea, Mihail Manoilescu refuză încadrările facile. Prin sensul analizelor sale, ca şi prin evoluţia ulterioară spre corporatism[48], el se situează însă pe poziţiile controlului statului asupra vieţii economice şi sociale.

Virgil Andronescu, în *Fragmente de politică socială*[49], se concentrează mai ales pe redarea unor fragmente ale gândirii neoliberale din spaţiului francez;

---

[45] Asupra evoluţiilor liberalismului pe plan european, a se vedea Toader Ionescu, *Istoria gândirii...*, p. 253-255; Nicolas Roussellier, *op. cit.*, p. 144-154; Constantin Nica, *op. cit.*, p. 31-35.

[46] Tradusă ulterior şi în alte limbi de circulaţie internaţională, lucrarea a cunoscut o ediţie în limba română abia în 1986.

[47] Prof. dr. Mihai Todosia, *Mihail Manoilescu despre problemele dezvoltării complexului economic naţional în perioada interbelică. Contribuţia acestuia în domeniul teoriei relaţiilor internaţionale*, studiu introductiv la Mihail Manoilescu, *Forţele naţionale productive...*, p. 23.

[48] Mihai Manoilescu, *Secolul corporatismului*, Bucureşti, 1934; Idem, *Partidul unic. Instituţia politică a regimurilor noui*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1940.

[49] Virgil Andronescu, *Fragmente de politică socială*, culese şi traduse în româneşte de Virgil P. Andronescu, Constanţa, Editura Tipografiei „Dacia", 1934

Pierre Flottes, Daniel Halevy, Leon Bourgeois, André Tardieu, Paul Reynaud, tinerii liberali radicali marcaţi de figura lui Clemanceau, de experienţa războiului şi situaţi în tradiţia lui Poincaré, cei care au încercat să materializeze în Franţa interbelică ideile noi, apărute în timpul conflagraţiei în privinţa relaţiilor dintre stat şi industrie[50], sunt autorii cei mai citaţi, ca un apel la moderaţie în privinţa noului liberalism.

Concluziile se impun, deşi intempestiv, la acest nivel. Studiind majoritatea în spaţiul german (Ştefan Zeletin, Victor Slăvescu, C.I. Băicoianu, Virgil Madgearu etc.), teoreticienii români în plan social şi economic au fost preocupaţi cu precădere de problema statului, ca o adecvare la situaţia specifică a României, în care autoritatea de stat a fost întotdeauna puternică în raport cu societatea şi cu individul. Spaţiu al *modernizării întârziate, recuperative*[51], în care în mod tradiţional statul avea un rol sporit din cauza slăbiciunii structurilor sociale capabile să preia procesul de modernizare, neoliberalismul românesc a privilegiat intervenţia statului în economie (până la anumite elemente de dirijism economic spre sfârşitul anilor anilor '30) şi în societate, cu înlocuirea paradigmei liberei concurenţe. Echilibrul concurenţial defineşte raporturile între actorii sociali şi economici. Idealul de *dreptate socială* preia întâietatea celui de *libertate*. Raportarea la socialismul de tip german a fost, astfel, determinantă, înnoirea liberalismului făcându-se mai ales prin împrumuturi din marxism şi din socialism. Ca şi Dimitrie Drăghicescu, care în perioada imediat postbelică aprecia că liberalismul evoluează spre „social-liberalism"[52], Ştefan Zeletin definea neoliberalismul ca „forma concretă sub care se realizează concepţia socialistă despre revoluţia socială"[53].

Gânditorii români nu au fost preocupaţi nici un moment de şcoala austriacă, de Ludwig von Mises şi de lucrarea sa fundamentală pentru înţelegerea fenomenelor din secolul al XX-lea, *Socialismul* (1927), sau de Friedrich von Hayek şi de critica acestuia faţă de lucrările lui W. Sombart şi K. Marx[54]. Criza liberalismului de după 1918, în momentul instituţional al democraţiei liberale, cerea pentru neoliberalii români intervenţia statului. La lucrările „colocviului Walter Lippmann de la Paris, din 1938[55], nu a fost prezent nici un liberal român. Mai

[50] Nicolas Roussellier, *op. cit.*, p. 146.

[51] Lothar Maier, *op. cit.*, p. 14.

[52] D. Drăghicescu, *Evoluţia ideilor liberale. Un apel către tineretul liberal, către tinerimea cultă şi către socialiştii şi lucrătorii din România Mare*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1921, p. XV şi p. 80.

[53] Ştefan Zeletin, *Burghezia română.... Neoliberalismul...*, p. 354.

[54] Toader Ionescu, *op. cit.*, p. 280-282.

[55] La Paris, în cadrul Colocviului, s-au formulat elementele ideatice ale unui nou corp de inspiraţie liberală (*Agenda*); programul intitulat „neoliberal" respingea intruziunea statului în economie, dar datoria statului de a reglementa din punct de vedere legislativ piaţa; *Ibidem*, p. 283; Constantin Nica, *op. cit.*, p. 61-66.

mult, receptarea în reviste teoretice sau în presă a lipsit. Aceasta şi în contextul special, cu interzicerea presei şi revuisticii de partid, al regimului de autoritate monarhică instaurat de Regele Carol al II-lea.

Dar, în spaţiul românesc ne este dificil să discutăm despre o şcoală de reflecţie liberală/neoliberală. Doar retrospectiv, putem discuta despre „gândirea neoliberală" în România, deşi lucrările privind problema societăţii din unghiul noului curent diferă mult ca metode: determinismul social, istoric şi economic la Ştefan Zeletin, metoda comparativă la Mihail Manoilescu, analiza pragmatică la Vintilă Brătianu; mulţi autori neoliberali, precum N.P. Arcadian[56], Victor Slăvescu[57], Alexandru Topliceanu[58] etc., nefiind preocupaţi de natura morală a curentului, apelează la un limbaj tehnicist pentru susţinerea unui anumit obiectiv cu valenţe economice. Mediul universitar, prin excelenţă laboratorul marilor doctrine, a fost puţin favorabil marilor iniţiative teoretice în această direcţie[59]. În pofida cadrului alocat prin revista „Democraţia", prezenţa nemijlocită a politicului (era totuşi revista de studii a unui partid) făcea dificilă orice reflecţie sistematică în direcţia neoliberalismului. Preocuparea pentru teorie a fost redusă în spaţiul românesc; chiar în mediul liberal lipseşte o dezbatere asupra elementului central al liberalismului-neoliberalismului, libertatea individuală. Semnificativ, principalele reflecţii asupra libertăţii, au venit dinspre gânditori situaţi mai curând pe linia tradiţionalismului: Nicolae Iorga[60] şi N. Steinhardt[61].

Dar, dacă nu putem vorbi despre o şcoală liberală/neoliberală, a existat şi în societatea românească un ethos neoliberal, în care se regăsesc majoritatea gânditorilor neoliberali de la noi chiar dacă au privilegiat un aspect sau altul. Desigur, există diferenţe între Vintilă Brătianu care domină, ca practică guvernamentală, neoliberalismul primului deceniu interbelic) şi Mitiţă Constantinescu în anii '30. Vintilă Brătianu decisiv pentru neoliberalismul iniţial alături de I.N. Angelescu, în imediata vecinătate a războiului, gândea la creşterea rolului statului în economie şi societate; statul nu se manifesta exclusiv politic (în asigurarea liniştii

---

[56] N.P. Arcadian, *Industrializarea României. Studiu evolutiv, istoric, economic şi juridic*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1936.

[57] Victor Slăvescu, *Istoricul Băncii Naţionale a României. 1880-1924*, Bucureşti, 1925.

[58] Alexandru Topliceanu, *Locul ocupat de industrie în complexul economic al României*, Bucureşti, 1943.

[59] Aceasta în pofida faptului că la Universitatea din Cernăuţi a fost profesor de economie politică, pentru o scurtă perioadă de timp (1909-1911) unul din marii economişti ai secolului al XX, Joseph Alois Schumpeter. La moment, nu era încă unul din marile nume ale ştiinţei economice mondiale, Toader Ionescu, *op. cit.*, p. 329.

[60] Nicolae Iorga, *Evoluţia ideii de libertate*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Ilie Bădescu, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1987.

[61] N. Steinhardt, *Liberalism*, în „Revista Fundaţiilor Regale", anul IV, 1 septembrie 1937, nr. 9, p. 584-604.

înăuntrul/pacea socială şi securitatea în exterior), ci coordonează/îndrumă propăşirea. Mitiţă Constantinescu reflectă numeroasele transformări din interiorul neoliberalismului românesc; nu doar o îndrumare, ci o dirijare complexă şi multilaterală a economiei, statul devenind organismul central al societăţii[62].

*

Există şi alte aspecte deopotrivă de legitime în a se regăsi în cercetarea neoliberalismului românesc. Interogaţii venind dinspre spaţiul sociologiei stabilesc o altă grilă de lectură a fenomenului: cine promovează o anumită doctrină, cine îşi asumă riscurile, cine va plăti costurile aplicării unor anumite teze-teorii şi, finalmente, cine beneficiază de pe urma sprijinirii unui asemenea demers doctrinar. Istoria socială a neoliberalismului se profilează ca o direcţie valabilă de cercetare, deşi sursele sunt paupere. Problema identităţii purtătorilor neoliberalismului românesc trebuie să depăşească însă abordarea din anii trecuţi, când eticheta burgheziei aplicată „neoliberalilor“, în condiţiile lipsei de substanţă a conceptului de „burghez“ (mai ales pentru spaţiul românesc) anula din start orice discuţie asupra temei. Cine erau neoliberalii?, ne putem întreba la rândul nostru, plecând de la demersul maliţios şi polemic al lui Nicolae Iorga[63], preluat însă cu mai multă aplicaţie ştiinţifică, în sensul discutării burgheziei, de D. Drăghicescu[64], Ştefan Zeletin[65], Mihail Manoilescu[66] şi de Gheorghe Brătianu[67].

În strânsă legătură cu problemele anterioare, problematica neoliberală implică o discuţia asupra structurilor politice, vehicule ale reprezentării intereselor în societate, dar şi purtătoare coerente ale ideilor, capabile să instrumenteze ideile în acţiuni practice de guvernare.

Partidul Naţional Liberal a reprezentat expresia politică practică cea mai coerentă a fenomenului neoliberal. Guvernările partidului din perioada interbelică au făcut constant apel la ideile doctrinare. Membrii partidului (cu Vintilă Brătianu, Victor Slăvescu, I.N. Angelescu, Mitiţă Constantinescu, Constant Georgescu, Tancred Constantinescu etc.) s-au exprimat cel mai adesea în sensul liberalismului şi neoliberalismului. Menţiunea că unii gânditori politici, economici etc. pe care, retrospectiv, îi putem încadra în albia mare a neoliberalismului, vin din

[62] Mitiţă Constantinescu, *op. cit.*, vol. III, p. 22-97.

[63] N. Iorga, *Cine sunt liberalii. Câteva articole publicate în „Neamul românesc“*, Tipografia Societăţii Anonime „Universul“, 1922.

[64] D. Drăghicescu, *Partide politice şi clase sociale*, Bucureşti, 1922.

[65] Ştefan Zeletin, *Burghezia română...*.

[66] Mihail Manoilescu, *Rostul şi destinul burgheziei...*.

[67] Gheorghe I.C. Brătianu, *Problema noilor elite şi a liberalismului în România*, Extras din revista „Libertatea“, Bucureşti, Tipografia de Artă şi Editură Leopold Geller, 1933; Idem, *Problema tineretului*, Bucureşti, 1937.

afara curentului structurat politic, este importantă deoarece ne permite să întrezărim amploarea fenomenului neoliberal[68]. Mihail Manoilescu şi Ştefan Zeletin, cei care au oferit lucrările „clasice" asupra neoliberalismului românesc, au fost membri ai Partidului Poporului, condus de generalul Alexandru Averescu, Manoilescu regăsindu-se – la un moment dat, fără însă să renunţe la ideile proprii – chiar în cadrul Partidului Naţional-Ţărănesc.

*

Condiţie a participării la spaţiul civilizaţional occidental, modernizarea României interbelice a făcut apel, mai cu seamă, la ideile neo-liberalismului. Lectura astăzi a curentului se dovedeşte însă una dificilă, ca şi validarea domeniului cercetării. Cuprinzând lucrări teoretice, efort legitimant din punct de vedere politic şi cultural, practici guvernamentale, măsuri cu caracter legislativ, neo-liberalismul atinge societatea interbelică în toate segmentele sale (politic, economic, social, cultural). Analiza *fenomenului neoliberal* impune, prin urmare, multiple precauţii metodologice, dar şi lărgirea cercetării spre aspecte avute mai puţin în vedere de istorici şi economişti, cei care s-au ocupat în mod tradiţional de subiect.

---

[68] A se vedea analiza interesată pe care Ştefan Zeletin o realizează asupra neoliberalismului românesc (*Liberalism şi liberali*, în Ştefan Zeletin, *Burghezia română... Neoliberalismul...*, p. 357-362).

ROMANIAN NEO-LIBERALISM. ISSUES OF METHOD

-Abstract-

How should we deal with neo – liberalism? How should we reflect – legitimately, from a historical point of view – the ideas, the ways of thinking, the doctrines (political, economical, etc.) belonging to a certain period, considering the fact that, retrospectively, in order to facilitate understanding, we give them coherence and unity? These are the questions that bases of this approach, which deals with neo-liberalism. As an ethic, political and gathered into the economic trend facing modernism and Europeanism, and successor of the 19th century' liberalism, it mainly meant "the great intellectual debate" over Romanian modernity and the evolution of inter-war society. We tried to make light over the difficulties of a linear approach, simplifying the stream, emphasizing the great theories-ideas of Romanian neo-liberalism which shapes into a system of interpreting social changes. At the same time, the study comes up with several methodological renovations, from sociological or cultural evolution's point of view, that could be able, during the next period, to change the horizon of trend's research.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul L • 2004

I. Ciupercă

RESPONSABILITATEA GERMANIEI NAZISTE ÎN GENEZA ŞI EXECUŢIA HOLOCAUSTULUI ANTONESCIAN
OBSERVAŢII PRELIMINARE*

„Noi şi inamicii noştri deopotrivă am contribuit la constituirea probei că principala problemă morală este războiul şi nu metodele sale *şi că o continuare a războiului se va sfîrşi cu distrugerea civilizaţiei noastre."*

HENRY L. STIMSON

Cercetăm Holocaustul pentru că nu vrem să se mai repete. Un supravieţuitor al Holocaustului mărturisea faptul că ei nu se rugau pentru viaţa lor pentru că nu mai aveau speranţă pentru aceasta, ci „pentru *răzbunare*, pentru *demnitatea umană* şi pentru *pedepsirea criminalilor*" (subl.ns.)[1].

* Observaţiile reunite sub acest titlu au o istorie mai complicată; nu considerăm utilă înfăţişarea ei aici. Precizăm doar faptul că la 19 mai 2004, la Washington, aceste observaţii au produs reacţii de intensitate variabilă, pînă la răcnete şi clasificăm discutabile; în acea zi, am perceput brusc ce înseamnă intoleranţa şi cîtă răbdare şi înţelepciune trebuie pentru un dialog veritabil. Nu ştim de ce (sau poate ştim?) o lumină crudă ni s-a proiectat instantaneu asupra esenţei totalitarismelor şi asupra naşterii şi evoluţiei antisemitismului. Studiul, care a fost caracterizat drept eseu – ceea ce nu este chiar dezonorant –, s-a născut şi ca o reacţie prilejuită de lecturi făcute cu dorinţa sinceră de a înţelege şi de a ne elibera de prejudecăţi. Din varii motive, vom păstra forma iniţială pe care o vom completa cu note care să-i sporească accesibilitatea şi să facă mai clare atitudinea şi simţămintele noastre. Ajutaţi şi de lecturi ale operelor unor autori care au scris după Al Doilea Război Mondial (ca Herbert J. Muller, spre exemplu), aspirăm la o descentralizare a minţii de o manieră care să facă loc punctului de vedere al celuilalt; să obtureze dogmatismul care a dus şi spre lichidarea fizică a celui cu altă părere. Şi sub impulsul celor petrecute la 19 mai 2004, la Washington, un proiect al nostru mai vechi de investigare a relaţiei complexe dintre România şi Germania în preajma şi în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial prinde formă şi cercetarea continuă sub titlul: *„Noua Ordine" germană în Europa şi românii.*

[1] *Apud* Paul Johnson, *A History of the Modern World*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1983, p. 421.

Cercetările sistematice[2] făcute de ani buni asupra Holocaustului pun în evidență faptul că în spațiul controlat de autoritățile românești de-a lungul celui de-Al Doilea Război Mondial au murit și oameni nevinovați pentru singura „vină" de a se fi născut evrei; s-au sfărîmat destine; s-au furat copilării; s-a irosit viață cu ale ei comori de gînd și faptă; că spațiul controlat de autoritățile românești s-a alăturat – în cuvintele unei supraviețuitoare (Ruth Glasberg) – „lumii acesteia demente"[3]; că acest spațiu a adăugat „[...] pagini de tragedie dantescă și sălbăticie apocaliptică" (dr. Traian Popovici, primar al municipiului Cernăuți)[4].

Miriadele de probe, știute și intuite, îl făceau pe cercetătorul cu reputație consolidată, Carol Iancu, să afirmă că „în România [în teritoriile controlate de autoritățile românești] a fost Holocaust [un Holocaust antonescian], dar un Holocaust neterminat".

Apar și întrebări legitime: care este raportul între Germania național socialistă și cele petrecute în Europa Centrală și de Sud-Est și, respectiv, în spațiul controlat de autoritățile românești? Cum trebuie stabilite responsabilitățile cu măsură dreaptă și păstrînd proporțiile?

Acest mod de a pune problema menține premisa că trebuie constatată cu precizia omenească posibilă și pedepsită crima; nu intenționează „ascunderea" unei vinovății în marea vinovăție, uneori difuză, existentă în Europa și în lume. Totuși, cum „ne așezăm" pentru *a vedea* corect? Ținem seama de faptul că... *nebunia* începuse? Nu românii o începuseră și nici autoritățile românești... Așadar, năzuim la o racordare mai adecvată la istoria europeană și universală; la o contextualizare mai precisă pentru a putea trece mai firesc de la *a ști* spre *a înțelege*.

În Europa au apărut în timpul și după Marele Război două „forme de cancer social" concretizate în regimurile totalitare sovietic (1917) și național socialist (1933). Din perspectiva acestor fenomene, s-a putut formula observația – men-

---

[2] Bibliografia este – se știe – copleșitoare. Vezi *The Holocaust in the Soviet Union. Studies and Sources on the Destruction of the Jews in the Nazi – Occupied Territories of the USSR, 1941-1945*, Edited by Lucjan Dobroszycki and Jeffruy S. Gurock with a Foreward by Richard Pipes, Armonk, New York London, England, 1993. (În special, Dalia Ofer, *The Holocaust in Transnistria. A Special Case of Genocide*, pp. 133-154). *Exterminarea evreilor români și ucraineni în perioada antonesciană* (în continuare: *Exterminarea evreilor...*), Editorul primei ediții: [1997] Randolph L. Braham, traducere Lucia Vitcowski, București, Editura Hasefer, 2002, 464 p. Aici publică următorii autori: Lya Benjamin, Dalia Ofer, Randolf L. Braham, Radu Florian, Jean Ancel, Paul A. Shapiro, Leon Volovici, Radu Ioanid, Raphael Vago, Carol Iancu, Victor Eskenasy, Vladimir Tismăneanu, Michael Shafir.

Documents on the Holocaust. Selected Sources on the Destruction of the Jews of Germany and Austria, Poland, and the Soviet Union, Edited by Yitshak Arad, Yisrael Gutman, Abraham Margaliot, Yad Vashem, 1981 (ajunsă la a V-a ediție, 1993).

[3] Marcu Rosen, *Holocaust sub guvernare Antonescu. Date istorice și statistice privind evreii din România în perioada 1940-1944*, București, A.E.I.V.H., 2004, p. 58.

[4] *Ibidem*, p. 41.

ționată în surse diverse – că într-un viitor război, *victoria democraților nu va mai putea fi una curată*; ele se vor vedea nevoite să se unească cu Germania împotriva Uniunii Sovietice, sau cu Uniunea Sovietică împotriva Germaniei.

Prima variantă ar fi avut drept urmare reașezarea rasială a Europei și, pe termen lung, a lumii, una avînd drept pivot rasa germană, *aleasă*.

A doua variantă însemna asumarea riscului de a vedea bolșevismul și Uniunea Sovietică – întruchiparea lui statală – în mijlocul Europei; a fost asumat acest risc posibil, știut. Este foarte semnificativ faptul că Stalin a sperat – ca și Lenin? – ca din Al Doilea Război Mondial să rezulte o Germanie Sovietică, fapt care a influențat pedepsirea criminalilor de război germani[5].

Cele petrecute în spațiul controlat de autoritățile românești au loc în faza succeselor în război pentru Germania, atunci cînd s-a putut vorbi și scrie despre *Europa sub dominație germană.*

Pe măsura profilării unui război religios/ideologic, expresie a confruntării dintre Germania național socialistă și Uniunea Sovietică, posibilitatea *neutralității* pentru puterile mici, situate geopolitic între acești coloși, s-a diminuat sever; pentru aceste puteri, problema *supraviețuirii* era una *reală* și *dramatică*; cazul României este unul relevant în speță. Să reținem că, în fața perspectivei victoriei germane, speranțele se diminuaseră vizibil; evoluția mișcărilor de rezistență în Europa este relevantă în această privință. Opțiunile rămase puterilor mici erau puține: să se *supună/alinieze* liniei germane de conduită, sau *să piară*.

Dramatismul poziției României sfărîmată/înjumătățită între acești giganți merită subliniat. România intră în Al Doilea Război Mondial în iunie 1940 odată cu agresiunea Uniunii Sovietice asupra Basarabiei (a formulat la vreme acest adevăr istoricul român George Brătianu, mort în închisorile comuniste în 1953); a intrat în război silită/sfătuită să nu folosească armele și aceasta rămîne o problemă controversată pentru istoriografia românească.

Precizările de mai sus sunt menite *să explice* una din fațetele personalității mareșalului Antonescu – aceea de *întruchipare a interesului național* care, *în contextul dat*, impunea intrarea în război alături de Germania împotriva Uniunii Sovietice pentru recuperarea Basarabiei și refacerea României Mari[6]. Nu discutăm aici legitimitatea trecerii Nistrului – altă problemă controversată a istoriei României în perioada 1940-1945.

---

[5] Paul Johnson, *op.cit.*, p. 421. A.J.P. Taylor, *Originile celui de-al doilea război mondial*, Traducere și note de Lucian Leuștean, *Postfață* de I. Ciupercă, Iași, Polirom, 1999, *passim*.

[6] Să reținem că nu românii au inventat *naționalismul* și *antisemitismul*. Bibliografia asupra acestor *isme* este imensă. În zonă, țările vecine României aspirau la mărirea teritoriului: Ungaria Mare, Bulgaria Mare, Grecia Mare etc. Rusia/Uniunea Sovietică era mare și aspira să fie și mai mare.

Aşadar, România intra la 22 iunie 1941 într-un război conceput şi declanşat de Germania[7] şi avînd un antisemitism latent reactivat în preajma celui de-Al Doilea Război Mondial, în condiţii care ţin de români (de unii dintre ei) şi de contextul european.

Nu credem că trebuie apăsat excesiv asupra acestui antisemitism; nu trebuie singularizat; el este *endemic*, european şi... chiar mondial şi nu încap aici şi acum explicaţiile. Un fapt atrage atenţia: pe cînd Hitler venit la putere ameninţa pe evrei, ţările Europei şi chiar Statele Unite nu s-au grăbit să le ofere adăpost şi protecţie. Este o constatare utilă cercetării şi nu implică accente antioccidentale. S-a formulat explicaţia că fiecare dintre ele (ne referim în primul rînd la marile puteri) avea un antisemitism latent şi prezenta „sensibilitate" la amplificarea lui posibilă prin afluirea evreilor.

Să revenim însă la războiul declanşat de Germania. Din mulţimea rostirilor naţional socialiste asupra războiului devenit Al Doilea Mondial, atrage atenţia aceea potrivit căreia „acesta este *un război de exterminare*"[8].

Afirmaţia este legată şi de planurile asupra evreimii, de rasismul paranoic al regimului naţional socialist. În concepţia lui Hitler şi a altor conducători naţional socialişti zeloşi în a promova rasa ariană aleasă, evreul era «antirasă»; bloca revenirea la *valorile salvatoare ale germanităţii*; din cauza *internaţionalismului*, evreul este la originea internaţionalismului *capitalist* şi *comunist* şi produce disoluţie în popoarele în rîndul cărora trăieşte. Ca urmare, evreimea trebuie eliminată fizic şi distrusă Uniunea Sovietică – întruchipare a puterii evreilor[9]. Acest mod de gîndire duce, la Hitler şi nu numai la el, la asimilarea *evreului* cu *comunistul*. Facem precizarea cuvenită că aceste afirmaţii constituie „învelişul ideologic" al obiectivului dobîndirii „spaţiului vital" pentru Germania. Ne atrage atenţia faptul că, în preajma lui Hitler, Joseph Goebbels, ministrul propagandei, nota în propriul jurnal la 18 aprilie 1943 că eliberarea Berlinului de evrei constituie cea mai importantă faptă politică a carierei lui[10].

Şi mai semnificativă era asocierea evreimii cu responsabilitatea declanşării războiului. În săptămînalul *Das Reich* din 16 noiembrie 1941 scria pentru germani acelaşi ministru Goebbels. El afirma că este indubitabil că evreimea mondială a început războiul. Procedînd astfel, evreimea face să se împlinească profe-

[7] Rămînem la părerea că obiectivul intrării în război a fost recuperarea provinciilor căzute pradă revizionismelor (Basarabia si Transilvania); refacerea României Mari în condiţiile extinderii puterii Germaniei în Europa.

[8] Cuvinte rostite de Hitler în faţa comandanţilor militari *în martie 1941* (*apud* Gordon Wright, *The Ordeal of Total War 1939-1945*, New York, Harper Torchbooks, 1968, p. 125).

[9] Henri Michel, *Les Fascismes*, Paris, puf, 1977, p. 68. Literatura acumulată asupra naţionalismului şi rasismului explică aceste tipuri de reacţie. Nu este locul să detaliem în acest context.

[10] *The Goebbels Diaries 1942-1943*, Edited, Translated and with an Introduction by Louis P. Lochner, Doubleday and Company Inc., Garden City, New York, 1948, p. 335.

ția lui Hitler din 30 ianuarie 1939, rostită în *Reichstag*. Atunci *Führer*-ul spunea că dacă Finanța Evreiască Internațională va reuși să atragă popoarele într-un război mondial, „rezultatul nu va fi bolșevizarea lumii și deci victoria evreimii, ci distrugerea *rasei evreiești în Europa; [...] fără milă și fără slăbiciune* și în conformitate cu legea evreiască însăși: «ochi pentru ochi, dinte pentru dinte»“[11].

Nu inflația verbală interesează aici, ci faptul că supușii lui Hitler au procedat la împlinirea propriu-zisă a profeției în variante dictate și de mersul războiului; Hitler însuși considera aceasta o misiune a lui ca om și a Germaniei pe care o conduce.

Acesta este războiul în care România a fost nevoită să intre; a intrat și din voința autorităților românești care se identificau cu interesul național în contextul unei marje reduse a opțiunilor. Scopurile României nu puteau să se suprapună cu ale Germaniei național socialiste în special în problema atitudinii față de evrei. Crimele rămîn crime, dar aceste diferențe atrag atenția cercetătorilor cu mai mare capacitate de a ține în paranteză simțămintele proprii. Un exemplu la îndemînă îl oferă Dalia Ofer care observă onest: „Astfel pentru români [autoritățile antonesciene], spre deosebire de germani [autoritățile național socialiste], *uciderea evreilor n-a fost un scop în sine; a fost rezultatul anumitor circumstanțe*“[12]. Și iar: crimele rămîn crime.

Tocmai pentru iluminarea acestor circumstanțe mai trebuie semnalată o perspectivă și anume aceea *a supraviețuirii statelor mici și în speță a României*. Proiectul utopic totalitar al național socialismului german – acela de reașezare rasială a Europei – tensiona formidabil relațiile între popoare și, respectiv, între statele naționale, componente ale Europei Naționalităților rezultată în urma Primului Război Mondial.

Percepem mai corect realitatea acestei tensiuni dacă ținem seama de faptul că incertitudinea era amplificată de amînarea firească a acestei „reașezării rasiale“ după obținerea victoriei militare asupra Uniunii Sovietice; abia atunci se va ști cu cine se învecinează *Reich*-ul; altfel, ca mare putere – putere militară mai ales – în expansiune se învecinează... *cu cine vrea...*

Acum este momentul să mai operăm o distincție între Germania și România. Regimul antonescian n-a fost în opinia noastră unul totalitar, ci o dictatură în condiții speciale de război. Nu există un proiect utopic grandios de talia celor existente în totalitarismul de tip național socialist, sovietic și chiar italian. Aspirația recuperării granițelor recunoscute prin Pacea din 1919-1920 nu are valoarea unui asemenea proiect: una din problemele esențiale ale acestui regim era menținerea României pe harta Europei și asigurarea unui loc pentru România în

[11] *Apud* J.A.S. Grenville, *A World History of the Twentieth Century*, volume I: *Western Dominance*, 1900-1945, Fontana Paperbooks, Oxford, 1980, p. 516.

[12] Dalia Ofer, *op.cit.*, p. 142.

noul context geopolitic *in statu nascendi*. Observaţia fugară despre un... „regat dacic" întinzîndu-se pînă la Nipru nu are valoarea unei concepţii elaborate; poate fi trecută la categoria „inflaţie verbală" sau „reverii de seară", la modă, dacă ne referim la acelea ale lui Hitler notate de Hermann Rauschning în lucrarea *Hitler m'a dit* (1939); *Rauschning* este şi autorul cărţii remarcabile din 1940 – *La Révolution du nihilisme*. În rest, găsim şi mimetism endemic în faţa expansiunii naţional socialiste, aşa cum vom găsi acelaşi mimetism şi în faţă expansiunii sovietice. Este adevărat că, şi într-un caz şi în altul, mimetismul este adeseori, agrementat şi cu excese locale de zel.

Vom exemplifica fenomenul reperat de noi în faţa expansiunii germane. Cartea domnului Marcu Rosen reuneşte probe convingătoare împotriva Antoneştilor, probe de natură să circumscrie *responsabilitatea individuală* pentru atrocităţi comise în Transnistria[13]: se înscrie onorabil în seria cercetărilor asupra Holocaustului realizate în Israel, în Statele Unite şi în Europa. Unele argumente ale domnului Rosen atrag atenţia din perspectiva noastră, una care are în vedere radicalizarea naţionalismului în ţările mici pe măsura succeselor germane în Europa; în Germania însăşi este sesizabil fenomenul pînă la a se ajunge la preconizarea „soluţiei finale" pentru problema evreiască nu numai în Reich, ci şi *în Europa*. Punînd astfel problema, năzuim doar la o echilibrare a judecăţii şi nu la diminuarea responsabilităţilor locale.

Se ştie că locul aplicării acestei „soluţii" a vizat întîi Guvernămîntul General creat după împărţirea Poloniei; că lagărul de la Auschwitz este primul dintre lagărele naţional socialiste şi era în funcţiune din 1940. A primit internaţi evrei înaintea formulării „soluţiei finale" în ianuarie 1942. Ca urmare, afirmaţia că autorităţile româneşti au devansat pe germani în această privinţă ni se pare excesivă. După prăbuşirea Franţei, în 1940, s-a văzut posibilă, în opinia naţional socialiştilor, „aruncarea" evreilor în Insula Madagascar. Declanşarea ofensivei împotriva Uniunii Sovietice a deschis perspectiva considerării acestui teritoriu ca unul potrivit pentru anihilarea fizică a nedoriţilor, începînd cu evreii.

Aceasta este contextul schiţării „compensaţiei" pentru pierderile teritoriale ale României prin „acordarea" Transnistriei. Aranjamentul asupra Transnistriei (august 1941-martie 1944) însemna asocierea României şi la scopurile colaterale celor militare propriu-zise. „Luaţi de val" şi datorită ambiţiei nemăsurate, a dorinţei de putere şi megalomaniei, Ion şi Mihai Antonescu îşi asumă pripit răspunderi. *Faptele rămîn fapte*, dar exista şi o stare generală în statele europene „pătată" cu antisemitism, una la care se aliniază şi autorităţile româneşti. Se infiltrase în masa populaţiei ţărilor europene şi un fel de indiferenţă la suferinţa umană, una pusă de cunoscători şi în legătură cu pierderile umane masive de-a lungul

[13] Marcu Rosen, *op.cit.*, pp. 25, 26, 70, 75, 76, 78, 81, 85-89.

războiului din 1914-1918 în urma cărora se declanşase *procesul banalizării morţii*. Fenomenul s-a prelungit prin regimurile totalitare şi a contaminat Europa, mai ales Europa Centrală şi de Est, intrată, pe rînd, sub dominaţie germană şi apoi sovietică.

Antisemitismul latent s-a reactivat progresiv, ajungîndu-se ca unii polonezi, spre exemplu, să aprecieze că, în ciuda faptului că Hitler a adus dezastrul ţării, „a rezolvat cel puţin problema evreiască“[14]. Diferenţa rezidă în faptul că în România rămasă cu un nucleu de stat, autorităţile, aspirînd la reîntregirea statului, îşi asumă iniţiative.

S-ar cuveni să ţinem seamă de atmosfera momentului, de felul cum gîndeau oamenii atunci. După cumplite suferinţe, au mai învăţat oamenii – şi în Europa Centrală şi de Sud Est – să trăiască împreună şi dau „să se aşeze“ *acum* în direcţia *spiritualizării frontierelor* preconizată de Nicolae Titulescu pe traseul alunecării Europei spre Al Doilea Război Mondial. Atunci, *naţionalismul* – starea de spirit de care era mîndru Nicolae Iorga şi care însemna preţuirea propriilor valori fără diminuarea altora – devenise *rasism*. Între nenumăratele erori prin care omenirea a ajuns unde este, există şi aceea că *omogenitatea etnică* ar propulsa-o spre prosperitate, libertate autentică şi progres moral. S-a plătit cu suferinţă şi s-a dovedit fals raţionamentul.

Iată-l pe Mihai (Ică) Antonescu rostind la 8 iulie 1941, şi citat onest de domnul Rosen: „Îmi este indiferent dacă în istorie vom intra ca *barbari*... *Să folosim acest moment istoric şi să curăţim pămîntul românesc*. Dacă este nevoie să trageţi cu mitraliera [...] Îmi iau răspunderea în mod formal şi spun că nu există lege [...] Două-trei săptămîni nu fac nici o lege pentru Basarabia şi Bucovina. Deci fără forme, cu libertate completă“[15]. Unde este statul?

Citită, această rostire ne înfioară mai întîi. Apoi, ne contrariază, avînd un sentiment de *déjà vu*... La o cercetare mai atentă descoperim preluarea... tristă... a retoricii lui Hitler şi a propagandei Germaniei naţional-socialiste; o nebunie prin contaminare presupunînd şi disponibilităţi genetice? Analiza textelor citate de domnul Rosen şi alţi colegi arată şi disperare. Este clar că iniţiativele se asumă în condiţiile războiului conceput şi declanşat de Germania, dar responsabilitatea aparţine celor care le-au adoptat.

Corelaţia percepută de noi între ororile petrecute în spaţiul controlat de autorităţile româneşti şi Germania naţional socialistă, ca arhitectă a acestui război, se verifică şi prin inconsecvenţele politicii autorităţilor româneşti faţă de evrei constatate de cercetători; o dependenţă a acestei politici de mersul războiului. Întîlnită adeseori în *politică*, în ipostaza ei de *artă a adaptării la realităţi*, la puterile

[14] J.A.S. Grenville, *op.cit.*, p. 517.
[15] Marcu Rosen, *op.cit.*, p. 35.

de toate calibrele, nu este mai condamnabilă la autoritățile românești preocupate de supraviețuirea statului în vremuri de schimbări profunde și de configurare a unei „Noi Ordini". Această mobilitate explică însă și realitatea că regimul antonescian a săvîrșit crime/orori astăzi probate documentar, dar și acte de salvare și protecție a segmentului evreiesc al populației care au atras aprecieri; trecem peste pletora de interese prezente în preajma judecării personalității mareșalului Antonescu.

La Berlin, se constată o atenție firească asupra loialității partenerului român. Și jurnalul doctorului Goebbels o reflectă. Mai multe intrări ale acestui jurnal surprind mai ales versatilitatea lui Mihai Antonescu. La 6 noiembrie 1943, spre exemplu, notează Joseph Goebbels că Mihai Antonescu a ținut „un discurs curios", la Universitatea din București în care a pledat pentru o reeditare modernă a Păcii Westfalice. Goebbels observă că probabil omul nu știe despre ce vorbește[16]. Cum Pacea Westfalică consacrase divizarea Germaniei în mai multe state mici (360), regimul național-socialist o anatemizase, observa editorul Louis P. Lochner.

Mai există o perspectivă a aprecierii acestor inconsecvențe; nu numai românii șovăiau în fața unei linii pe care o adoptaseră din voință proprie în fața posibilității unice; să reamintim că procesul „alunecării" României spre Germania s-a accentuat după reocuparea Zonei Renane (7 martie 1936) de către Hitler; că „debarcarea" lui Titulescu (29 august 1936) are și ipostaza unei încercări de... adaptare; că încercările de retragere a zonei în neutralitate au eșuat; că guverne anterioare instalării lui Antonescu au fost nevoite să facă pași hotărîtori în privința „alinierii" cu Germania; că Antonescu însuși ordonă, imediat după instalarea la putere, alcătuirea unor micromonografii asupra relațiilor României cu marile puteri. Și monografiile îi arătau că a merge cu Germania era unica posibilitate. Iată de ce Berlinul este atent și nemulțumit de ezitările maghiarilor și ale altor sateliți[17].

Apoi, mai mult decît alte țări din zonă, România experimentase postura ingrată a situării geopolitice între giganți aflați în coliziune în timpul Marelui Război; și atunci a trebuit să aibă soluții atît pentru varianta victoriei Puterilor Centrale, cît și pentru aceea a victoriei Antantei. Diferența față de postura României în Al Doilea Război Mondial rezidă în aceea că nevoia supraviețuirii îmbracă temporar episodul tragediei asocierii cu Germania național socialistă. Era greu de conceput o Românie neutră în spatele forțelor *Wehrmacht*-ului în ofensivă contra Uniunii Sovietice.

---

[16] *The Goebbels Diaries...*, p. 496.

[17] Vezi Harry S. Truman Library, Papers of Harry M. Howard, p. 10-529, April 2, 1946 (*The Policy of National Socialist Germany in Southeastern Europe, ca. 1938-1945*, 74 p. (în continuare: *The Policy...*).

Că percepţia noastră este aproape de adevăr se vede şi din răspunsurile la una din întrebările fundamentale pentru unghiul nostru de cercetare: *au existat sau nu presiuni ale Germaniei naţional socialiste asupra autorităţilor româneşti în perioada de referinţă*? Dacă au existat, intervin nuanţe în aprecierea responsabilităţilor.

Fireşte, din nou trebuie observat că depinde „cum ne aşezăm" pentru a percepe aceste presiuni. Neagă cineva că în iunie 1941 Germania naţional socialistă exercită o presiune asupra Europei şi a lumii? Dacă da, nu putem explica foarte multe secvenţe de istorie ale perioadei; nu înţelegem procesul deplasării colosului american de la izolaţionism, spre implicare în problemele Europei şi ale lumii, şi sub influenţa personalităţii preşedintelui Roosevelt, şi procesul începuse cu ani buni înainte şi în mod sigur în octombrie 1937. Nu înţelegem deriva Europei în preajma celui de-Al Doilea Război Mondial[18]; nu înţelegem articularea progresivă a Coaliţiei Naţiunilor Unite. Aşadar, la acest nivel, presiunile exercitate şi asupra României sunt incontestabile. Am putea fi întrebaţi: unde-s probele? Un prim răspuns: peste tot. In mod practic, reamintim că, spre exemplu, în vizită la Hitler, la 22-23 septembrie 1942, acelaşi Mihai Antonescu asculta demonstraţia lui Hitler în legătură cu ceea ce s-ar întîmpla în cazul victoriei Coaliţiei Naţiunilor Unite asupra Germaniei, a Axei – în genere. În faţa temerilor româneşti exprimate de Mihai Antonescu, ministrul de externe von Ribbentrop ţinea să precizeze: chiar în „Noua Ordine", problemele nu vor putea fi rezolvate imediat şi fără dificultăţi; că odată eliminate din Europa influenţele britanice şi sovietice, ar putea fi mai uşor; că în cazul victoriei Coaliţiei împotriva Germaniei, „toată Europa va cădea sub influenţă sovietică; Balcanii vor fi subjugaţi direct de Rusia, Iugoslavia va deveni comunistă, iar Bulgaria va fi pur şi simplu absorbită de Uniunea Sovietică... [De asemenea,] Turcia va pierde sigur Dardanelele şi aceasta deoarece Uniunea Sovietică dorea ieşire la Mediterana, aşa cum Molotov a arătat în noiembrie 1940". A doua zi, Hitler ţinea să precizeze că, după război, România ar putea fi un stat puternic în deplin acord cu Germania şi Italia...[19]

Astăzi se ştie – se ştia şi atunci? – că Hitler dispreţuia „molozul" de state mici din Europa de Est[20], că *Noua Ordine* era aşezată pe principii opuse celor al naţionalităţilor şi autodeterminării[21] observate la Conferinţa de Pace din 1919-

[18] Vezi şi Em. Bold, I. Ciupercă, *Europa în derivă (1918-1940). Din istoria relaţiilor internaţionale*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2001, *passim*. Idem, *Ascensiunea nazismului (1919-1936). Cum a fost posibil?*, Iaşi Editura Junimea, 1995, *passim*.

[19] *The Policy...*, p. 44.

[20] Vezi şi I. Ciupercă, *Origini controversate ale celui de-al doilea război mondial* (*Postfaţă*), în A.J.P. Taylor, *op.cit.*, pp. 233-246.

[21] Vezi şi I. Ciupercă, *Autodeterminarea – trăsătură fundamentală a istoriei Europei la sfîrşitul Primului Război Mondial*, în *Marea Unire din 1918 în context european*, coordonator Ioan Scurtu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, Editura Academiei, 2003, p. 25-70.

1920[22]. Acesta este contextul *șantajării* statelor mici din Europa de Est de către Hitler şi conducerea naţional socialistă.

La nivelul cercetării aplicate, unele texte acceptă existența presiunilor Germaniei (Marcu Rosen); altele neagă existenţa acestora; Jean Ancel[23] arată că Antoneştii nu le-au invocat nici la interogatoriu, nici la proces... şi trimite precis la documente.

Reluînd precizarea că cercetarea onestă ţine seama de fapte dovedite prin probe prelucrate ştiinţific, că se înclină în faţa evidenţelor, nu putem să nu remarcăm şi o tendinţă de schimbare a proporţiilor prin afirmaţii excesive. Aceasta este rostul accentelor distribuite de noi asupra contextului; neluarea în seamă a presiunilor germane, directe şi indirecte, poate duce la modificarea configurației realităţii.

Merită comentată o afirmaţie ca aceasta: „România a învăţat repede lecţia şi s-a alăturat Germaniei, adoptînd o versiune românească de politică antievreiască. «Românizarea» a fost varianta locală a arianizării" (Michael Berenbaum).

Că românii învaţă repede îi onorează şi este vorba, fireşte, numai de unii. Ar trebui să ne întrebăm *în ce condiţii* au trebuit să înveţe repede şi *de la cine*. Sub presiune – şi presiunea Germaniei naţional socialiste era enormă – fiecare popor „scoate la suprafaţă" atît elemente superbe, cît şi diabolice; atît la Berlin, cît şi la Podul Iloaiei (România) au fost oameni care au oferit evreilor năpăstuiţi semne de umanitate într-o lume în care conducătorii tindeau să vadă în aceste semne slăbiciune; s-a scris despre faptul că liderii nazişti nu mergeau „în teren" ca să nu-i apuce slăbiciunea şi să-şi ducă la capăt gînduri aberante ... Şi iar: intensificarea naţionalismului spre rasism în Europa Centrală şi de Sud-Est nu este apanajul României. Mai trebuie spus o dată: românii au vrut nu numai o Românie Mare, ci şi una democratică. Şi-au îndreptat speranţele spre democraţiile occidentale, odată cu celelalte state din zonă. Li s-au năruit speranţele pe măsura slăbirii democraţiilor occidentale şi a înstăpînirii mai întîi a Germaniei şi apoi a Rusiei Sovietice asupra Europei de Est – locul confruntării între Germania şi Uniunea Sovietică şi apoi a coliziunii între Statele Unite şi Uniunea Sovietică în timpul Războiului Rece.

Sau: „Spre deosebire de situaţia coreligionarilor lor din Germania în anii '30, evreii români nu puteau părăsi ţara în 1940. Nu aveau unde se duce". Ar rezulta că autorităţile româneşti au avut un rasism mai aspru, mai radical decît acela al autorităţilor naţional socialiste... Şi apoi există o mare deosebire între parametrii

---

[22] Jacques de Launay, *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial*. Studiu introductiv şi note de Florin Constantiniu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, vol. 1, p. 235 şi urm. Gordon Wright, *op.cit.*, p. 139 şi urm.

[23] *Exterminarea evreilor...*, p. 161, nota 49.

situației Europei și ai lumii de-a lungul anilor deceniului al IV-lea al secolului al XX-lea.

Nu se susține afirmația că angrenarea lui Antonescu și a României în război a fost numai rezultatul sprijinirii lui Antonescu de către Hitler în 1940. Nu credem că dacă Hitler ar fi sprijinit pe legionari, România n-ar fi intrat în războiul împotriva Uniunii Sovietice și nici că situația evreilor ar fi fost mai bună. Lui Hitler interesele Germaniei întruchipate de el i-au dictat opțiunea pentru Antonescu; despre interesele României exprimate de Antonescu am scris mai sus.

De asemenea, afirmația că evreii români „au fost executați de unități ale armatei și jandarmeriei române *înainte* ca naziștii să lanseze oficial programul «soluției finale»„ (Randolph P. Braham)[24] este contrariantă, forțează probele și tinde să răstoarne proporțiile. Ar rezulta un rasism mai sălbatic în România decît în Germania și aceasta este greu de demonstrat.

Pe de altă parte, trebuie precizat că eforturi îndelungate de cercetare ale unor autori ca: Jean Ancel, Lya Benjamin, Randolph P. Braham, Carol Iancu, Radu Ioanid, Dalia Ofer, Marcu Rosen, Paul A. Shapiro, Raphael Vago și mulți alții aduc probe covîrșitoare pentru stabilirea responsabilităților invidividuale în tragedia oamenilor deportați în Transnistria[25], cei mai mulți evrei. Și Dalia Ofer și Jean Ancel remarcă faptul că „soluția finală" nazistă a fost un succes limitat în Transnistria, procentul celor uciși (40%) fiind mai mic decît în alte zone ale aplicării „soluției finale". Ambii cercetători pun această „ineficiență" pe seama diferenței de nivel tehnologic al mijloacelor avute la îndemînă de autoritățile național socialiste germane și, respectiv, de autoritățile românești. Concluzia implicită a acestui fel de a pune problema este una potrivit căreia cruzimea și bestialitatea au fost egale în Transnistria și în alte zone în care germanii au ucis; ba

---

[24] Am avut norocul să-l cunosc pe profesorul Randolph P. Braham în mai 2004 la Washington; un om admirabil a cărui prezență m-a ajutat să nu alunec spre extremisme. Am discutat, și Domnia sa a cîntat și în românește; mi-a atras atenția asupra rostirii lui Friedrich Cristoph Oetinger (1702-1782) ca una care, observăm noi, ajută să te împaci cu lumea așa cum este... („Gib mir die Gelassenheit,/ Dinge hinzunehmen,/ die ich nicht andern kann; gib mir den Mut,/ Dinge zu andern,/ die ich andern kann,/ und/ gib mir die Weisheit,/ das eine/ von andern/ zu unterscheiden!"). În românește (traducerea noastră): „Dă-mi *liniștea/serenitatea* să accept lucrurile pe care nu le pot schimba; dă-mi *curajul* să schimb pe acelea pe care le pot schimba; și dă-mi *înțelepciunea* să fac deosebirea între lucrurile care pot fi schimbate și cele care nu pot fi schimbate." Merită să faci din această rostire un reper al ordonării vieții...

[25] Teritoriu situat între rîurile Nistru și Bug în sudul Republicii Ucraina cu o suprafață de 40.000 km^2. În perioada august 1941 – martie 1944 a fost sub autoritate românească. Pe lîngă cercetările menționate mai sus, mai notăm: Dorel Bancoș, *Social și Național în politica guvernului Antonescu*, București, Editura Eminescu, 2000, *passim*. Rodica Solovei, *Activitatea Guvernămîntului Transnistriei în domeniul social – economic și cultural (19 august 1941 – 29 ianuarie 1944)*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2004. Avem informații că mai pregătesc volume asupra celor petrecute în Transnistria domnii Ion Nazaria (Chișinău) și Levit (vorbitor de limbă română din S.U.A.).

uneori se dă a se demonstra că au fost mai ample în Transnistria şi aceasta este cam contrariant.

Trecem peste controversele asupra cifrei victimelor. Pe de o parte, acurateţea ştiinţifică o cere. Pe de altă parte, percepem un fel de „cinism în oglindă" prin raportare la acela al vinovaţilor care au distrus viaţă. Moartea unui singur om este o tragedie, una cu atît mai mare cu cît el este nevinovat. În Transnistria au fost ucişi oameni nevinovaţi sau supuşi nedrept unei vinovăţii comune.

Desigur, în spiritul rostirii lui Harry L. Stimson aşezată de noi ca moto, studiile, toate onorabile şi oneste, discută *moralitatea metodelor războiului*, lăsînd pe un plan secund *pe aceea a războiului în sine*. Din această perspectivă, ne atrag atenţia şi observaţiile domnului Jean Ancel asupra lăcomiei românilor în Transnistria. Domnia sa ştie cum s-au comportat beligeranţii în teritoriile ocupate şi ştie şi discuţia dintre Stalin şi Milovan Djilas în legătură cu onoarea sau bogăţia urmărite de războinicii care ocupă teritorii... Altceva ne atrage atenţia: Jean Ancel citează pe Ion Antonescu în legătură cu afirmaţia făcută guvernatorului Alexianu: «guvernezi acolo ca şi cînd România s-ar fi instalat pe acele teritorii [de? pentru?] două milioane de ani. Ce se va întîmpla apoi vom vedea...»; citatul continuă cu libertatea ce o acordă Antonescu guvernatorului în privinţa metodelor de folosit pentru scoaterea la lucru a oamenilor din teritoriu şi această parte a citatului se poate constitui într-o probă pentru responsabilitatea şefului regimului[26].

Ne permitem să observăm că faptele infirmă durabilitatea înstăpînirii asupra Transnistriei. Era vorba de inflaţie verbală, la modă. Nu se verifică voinţa lui Antonescu de a recentra spre răsărit statul naţional român; dimpotrivă, este foarte atent la ce se întîmpla cu teritoriul românesc propriu-zis. Un exemplu, între multe altele: cînd Germania „pedepsea" Iugoslavia (5 aprilie 1941) şi Ungaria vroia să trimită trupe în Banat, Antonescu ameninţa, la rîndul lui, că va trimite trupe româneşti acolo [...]. Neubacher era trimis de Hitler să-l „sfătuiască" pe Antonescu; am putea spune: *să exercite presiuni asupra lui*. Un alt prilej pentru regimul naţional socialist să şantajeze cele două ţări[27]. Apoi, am putea semnala o contradicţie: cînd „te aşezi" pentru o stăpînire de durată, procedeul indicat de Antonescu guvernatorului Alexianu este contraproductiv. Se vede, în opinia noastră, că se improviza în disperare pentru a găsi un loc în *Noua Ordine* ce se năştea în durere şi crimă... Am putea spune că înţelegem contextul şi dezaprobăm metodele. „Luate de val" şi vrînd să se menţină „pe creasta lui", autorităţile româneşti comit erori şi orori. Caracterizarea mai apropiată de realitate a lui Ion Antonescu aparţine lui Şerban Papacostea: „un patriot român care a comis mari erori"[28].

---

[26] *Exterminarea evreilor...*, p. 117-118.

[27] *The Policy...*, p. 20.

[28] Se întreba contriat domnul Leon Volovici, la 19 mai 2004, dacă a ucide evrei înseamnă a fi patriot... Răspundem acum: evident, nu. Recuperarea provinciilor căzute pradă revizionismelor –

Faptele sunt fapte: peste 270.000 evrei[29] au murit în Transnistria; ²/₃ din aceştia cad în responsabilitatea autorităţilor româneşti, fapt pentru care s-a avansat sintagma *Holocaust antonescian* (Marcu Rosen) şi s-a admis de către mai mulţi cercetători că acest genocid face parte din Holocaustul german. Crimele nu se justifică; cel mult se pot explica.

Ar mai fi de remarcat natura dublă a judecării acestor crime: *morală* şi *politică*. Rămîne axiomatică dimensiunea morală. Mai ales în cazul Germaniei distincţia operează relevant. În speranţa că din război va rezulta o Germanie Sovietică, Stalin a accentuat dimensiunea politică a judecării crimelor. Apoi, cînd Germania Federală a făcut translaţia spre postura de aliat în faţa pericolului comunist, din nou intervine dimensiunea politică a aprecierii crimelor de război; au fost mai blînd judecate.

Din această perspectivă, apare mai relevantă relaţia lideri-popoare. În atmosfera înverşunată de după Marele Război s-a spus – s-a repetat? – adevărul că popoarele au conducătorii care-i merită... Mai ales dacă este vorba de o mare putere, trebuie apăsat pe răspunderea individuală ca să se poată relua viaţa şi legăturile învingătorilor cu aceste popoare. Cazul Germaniei este relevant în speţă.

În judecarea responsabilităţilor pentru Holocaust apar şi alte motive pentru stabilirea răspunderilor individuale, în simetrie cu uciderea oamenilor nevinovaţi pentru vinovăţii colective. Vina – astăzi dovedită şi documentar – a atras pedepsirea Antoneştilor în anii imediat postbelici.

Cercetările actuale, pe bună dreptate, disculpă poporul român şi conţin premize pentru blocarea prejudecăţilor şi a răzbunării. Judecata ştiinţific întemeiată este calea.

Suntem cu totul de acord că istoria trebuie *cunoscută* şi *asumată*; ordinea este foarte importantă. De asemenea, suntem de acord că „poporul român are dreptul să cunoască adevărul..." (Marcu Rosen). Se înţelege că, pentru a evita efectele contrare/perverse, trebuie păstrată în toate o măsură, trebuie păstrate proporţiile prezenţei acestui episod tragic (tragedia evreilor) în istoria românilor. Mai trebuie spus încă o dată: tragedia evreilor este o parte – unică în felul ei, în mai multe feluri – a tragediei Europei Centrale şi de Sud-Est şi a României.

Şi încă o dată: discutarea responsabilităţilor are rostul ei. Responsabilitatea se împarte între Germania şi România; mai există o zonă a responsabilităţii: aceea a evreilor. Nu este locul aici, dar la timpul potrivit, o putem discuta pe probe[30]. În

---

scopul adevărat al intrării României în Al Doilea Război Mondial – a adus lui Antonescu ipostaza semnalată în caracterizarea citată.

[29] Cu cei 750.000 de evrei, România se plasa pe locul III în Europa, după Polonia şi Uniunea Sovietică.

[30] Se înţelege: vinovăţiile dovedite trebuiau pedepsite *individual, conform legii*. A scoate o parte a cetăţenilor statului de sub protecţia legii a fost o eroare care a putut duce la multă suferinţă şi chiar la crimă.

privința responsabilității României: faptul că naționalismul românesc, şi sub presiune externă – germană, în speță –, a ajuns la genocid constituie o problemă a noastră, a românilor, a ceea ce societatea românească a fost, este şi mai ales *vrea să fie*.

THE RESPONSIBILITY OF NAZI GERMANY IN THE GENESIS AND EXECUTION OF THE ANTONESCIAN HOLOCAUST. PRELIMINARY OBSERVATIONS

– Summary –

The study brings together arguments which justify the necessity of connecting the tragedy of the Romanian Jews, a part of the entire Romanian tragedy, to the European context. The tragedy went on in a Europe under the German yoke; a Germany that had started the war in order to achieve conquest, to consolidate it and to racially reconsider Europe for the benefit of the master race – the German one.

The study repudiates the crimes perpetrated under Romanian authority, expresses compassion for the suffering of the Jewish part of the population and underlines that the reason for the Romanian entry into the war started by Germany was the recovery of the national possessions, of the provinces that fell prey to revisionisms, especially Bessarabia, Bukovine and Transylvania.

The study underlines that the latent anti-Semitism became racism on the eve of the 1939-1945 war and takes into account the set of factors that explain the errors and the horrors that took place; it is not the only fact.

The reality was that Romania had more than 750.000 Jews in 1930, placing itself on the third place in Europe after Poland and Soviet Union, cannot be denied, but also shows normal cohabitation, worthy of attention for Jews from other parts of Europe and the world.

Yet, the passing from nationalism to racism is a problem of Romania and the countries in the Central and South-East Europe. These countries need to find solutions to soften the nationalism to the point of making it adaptable to the new structure that is coming into being: the European Union.

Lucian Leuştean

DESPRE CONFERINŢA DE LA IALTA (FEBRUARIE 1945) – COMENTARII ŞI DOCUMENTE

Conferinţa de la Ialta din februarie 1945 a fost a doua dintre cele trei reuniuni ale principalilor aliaţi învingători în cel de-al doilea război mondial. Spre deosebire de prima întâlnire, cea de la Teheran din toamna lui 1943, dintre Roosevelt, Stalin şi Churchill, la reuniunea din Crimeea o mare parte a discuţiilor a fost dedicată aranjamentelor postbelice. Cu toate acestea, situaţia militară din acel moment a influenţat desfăşurarea conferinţei[1]. Derularea operaţiunilor militare în diverse părţi ale lumii nu putea fi separată de tentativele celor trei mari aliaţi de a-şi menţine şi spori influenţa. În momentul în care se dicuta la Ialta, armatele sovietice traversaseră Vistula şi ajunseseră la linia râurilor Oder-Neisse, în timp ce în Apus, deşi ofensiva germană din Ardeni din decembrie 1944 fusese respinsă, armatele Aliate nu înaintaseră aşa cum se sperase după debarcarea din Franţa din iunie 1944.

Până în 1945 un număr de decizii şi evoluţii militare produseseră o anumită suspiciune reciprocă între Aliaţi. Sovieticii fuseseră nemulţumiţi de întârzierea în stabilirea celui de-al doilea front în Europa. Roosevelt şi Churchill erau conştienţi că poziţia militară sovietică în Europa era extrem de puternică şi că şansa lor de a influenţa teritoriile aflate la est de Germania erau minime. Existau chiar temeri că sovieticii vor ocupa întreaga Germanie, ceea ce ar fi sporit influenţa Uniunii Sovietice asupra procesului de pace. În acelaşi timp, Aliaţii occidentali ştiau că fără cooperarea cu sovieticii şi continuarea ofensivei pe frontul de Răsărit, înfrângerea Germaniei ar fi fost dificilă şi costisitoare. Exista un interes comun în asigurarea capitulării necondiţionate a Germaniei şi în menţinerea unei cooperări postbelice pentru prevenirea reapariţiei unui pericol german. Însă exista o preocupare atât în Vest, cât şi în Est, în privinţa unei păci separate care ar fi avut consecinţe nefericite, permiţând forţelor germane să se concentreze pe un singur front[2].

Pe măsură ce Armata Roşie înainta spre vest, Stalin părea din ce în ce mai decis să elimine pe cât posibil acele grupuri organizate care se opuneau Uniunii

[1] Vezi Jean Laloy, *Yalta, hier, aujourd'hui, demain*, Robert Laffont, Paris, 1988, pp. 95-122.

[2] Boris Meissner, *Jalta und die Teilung Europas*, în Dieter Blumenwitz, Boris Meissner (eds.), *Die Überwindung der europäischen Teilung und die deutsche Frage*, Köln, 1986, pp. 13-32.

Sovietice şi comunismului. Această politică se aplica nu numai fostelor state inamice, ci şi Poloniei. Cel mai clar exemplu al dorinţei sovietice de a elimina potenţialele surse de opoziţie, chiar dacă erau antigermane, s-a derulat la Varşovia. În august 1944, membrii rezistenţei poloneze au declanşat o rebeliune împotriva germanilor, într-un efort de a cuceri oraşul înainte de sosirea Armatei Roşii. Revolta a fost înăbuşită în sânge de germani, în timp ce forţele sovietice au refuzat să traverseze Vistula, pentru a-i ajuta pe rebeli, în ciuda solicitărilor anglo-americane. De asemenea, la începutul lui 1945 atitudinea sovietică faţă de România, o altă ţară cu vechi dispute teritoriale cu Rusia, indica indubitabil că Moscova nu avea de gând să permită nici măcar guverne semiindependente pentru aceşti vechi inamici regionali.

Roosevelt şi Churchill nu aveau nici un dubiu în privinţa naturii regimului sovietic, dar nu precupeţiseră nici un efort pentru a evita condamnarea unora dintre acţiunile lui Stalin din timpul războiului: unitatea alianţei li se părea mult mai importantă. Nu există nici o dovadă că politica internă criminală a totalitarismului sovietic sau caracterul lui Stalin erau considerate de către americani şi britanici ca nişte obstacole în calea colaborării cu Moscova. Ruşii păreau interesaţi să coopereze în controlarea Germaniei. Pentru a se realiza aşa ceva, era nevoie de menţinerea cooperării Aliate şi identificarea unei forme pentru o nouă ordine internaţională, destinată salvării păcii. Chestiunea esenţială era dacă aceasta putea fi realizată în condiţiile în care sovieticii insistau pe obţinerea unei sfere de influenţă strict controlate, care să cuprindă atât Polonia şi România, cât şi, probabil, alte părţi ale Europei Centrale şi Răsăritene.

În încercarea de a se schiţa tonul abordării promovate de americani la Ialta, s-ar putea spune că Roosevelt fusese întotdeauna susţinătorul unei ordini mondiale şi al unei cooperări internaţionale de genul acelora promovate de preşedintele Woodrow Wilson la finalul primei conflagraţii mondiale. Cum Wilson eşuase atunci să obţină aprobarea Congresului american pentru participarea ţării în cadrul Ligii Naţiunilor, ceea ce contribuise la subminarea de la început a noii organizaţii, pentru Roosevelt era fundamental să nu repete aceeaşi greşeală în 1945. Unul din obiectivele primordiale ale preşedintelui american la Ialta a fost, în consecinţă, obţinerea susţinerii Aliaţilor pentru o ordine mondială şi o organizaţie internaţională, care să fi fost acceptabile pentru Congres şi pentru opinia publică din Statele Unite.

În plus, Roosevelt, aidoma celorlalţi lideri Aliaţi, trebuia să aibă în vedere interesele economice şi de securitate ale Statelor Unite, considerate vitale pentru influenţa şi prosperitatea americane. S.U.A. fuseseră întotdeauna văzute ca dispunând de o sferă de influenţă în America Latină, deşi Departamentul de Stat ţinea să sublinieze diferenţa dintre poziţia americană în emisfera vestică şi poziţia sovietică ce avea să se materializeze în Europa Centrală şi Răsăriteană. Charles

Bohlen, personaj influent în cadrul Departamentului de Stat, susținea dreptul Statelor Unite de „a avea un cuvânt de spus într-un domeniu limitat al relațiilor externe" ale Americii Latine, dar că S.U.A. „nu vor încerca, în baza acestui drept, să dicteze viața națională internă sau relațiile cu alte state, cu excepția unei sfere limitate", pe care el a definit-o ca „sfera politico-strategică a relațiilor lor externe"[3].

Promovând influența și interesele vitale americane, Roosevelt trebuia să pună bazele unei colaborări cu celelalte două puteri Aliate, care nu împărtășeau părerile americane cu privire la principiile întemeietoare ale noii ordini internaționale. Procedând astfel, el trebuia să convingă opinia publică din Statele Unite că orice înțelegere postbelică se afla în conformitate cu idealurile americane și să justifice opiniei publice internaționale continuarea influenței americane exclusive în America latină. În același timp, trebuia să ia în considerare realitățile politice și militare de la începutul anului 1945. În Pacific, unde japonezii încă luptau din greu, americanii controlau în mod evident situația, însă în Europa sovieticii duseseră greul luptelor împotriva Germaniei și, de aceea, era foarte probabil că-și vor exercita dominația. Statele Unite nu aveau nici un fel de interese vitale în Europa Centrală și Răsăriteană, iar din punct de vedere american întrebarea era pur și simplu aceea dacă aranjamentele postbelice urmau să fie în conformitate cu principiile americane în privința democrației și a activităților comerciale nediscriminatorii. Americanii urmau să utilizeze nevoia sovietică de susținere în blocarea Germaniei, ceea ce implica limitarea dorințelor sovietice de a-și extinde puterea și influența. Roosevelt trebuia să se folosească de acest atu, dar, în același timp, să nu pună în pericol cooperarea necesară pentru înființarea unei organizații internaționale care să mențină pacea. În pofida poziției economice și militare dominante, pe care Statele Unite o obținuseră la scară globală (Uniunea Sovietică nu dispunea de o flotă semnificativă și nu era capabilă să exercite influență dincolo de regiunile adiacente frontierelor sale), sarcina lui Roosevelt nu era facilă; ar fi avut de depășit obstacole importante oricare ar fi fost poziția politică sau ideologică a aliaților Americii.

Sunt mai dificil de identificat ideile sovietice despre natura păcii și a noii ordini mondiale. Uneori istoricii le-au atribuit, lui Stalin și altor lideri sovietici, țeluri expansioniste nelimitate. Unii istoricii au considerat că Stalin avea un plan bine pus la punct, pentru a controla Europa Răsăriteană și Centrală, cu posibilitatea de a-și extinde dominația și în Europa Occidentală, dacă n-ar fi întâmpinat rezistență. Alți istoricii au scos în evidență importantele necesități în materie de securitate ale tânărului stat sovietic, a cărui scurtă istorie fusese în permanență martoră a diverse intervenții externe. Cercetări recente în arhivele rusești au

[3] Walter LaFeber, *Inevitable Revolutions. The United States and Central America*, W.W. Norton, New York, 1984, p. 89.

condus la punerea sub semnul întrebării a unor astfel de interpretări, mult prea simpliste. Din declaraţiile lui Stalin de la Teheran, era limpede că el era în favoarea unei ordini mondiale bazată pe sfere de influenţă, în cadrul căreia fiecare din cele trei mari puteri să fie responsabilă pentru pacea şi securitatea din sfera proprie de influenţă. Era, de asemenea, clar din cooperarea lipsită de scrupule a sovieticilor cu naziştii din perioada 1939-1941, că ambiţiile lui Stalin sau ceea ce el considera nevoi de securitate în Europa Centrală şi Răsăriteană erau considerabile. Restaurarea frontierelor de pe vremea ţarilor şi obţinerea unui acces nemijlocit la Marea Mediterană erau şi ele ţeluri sovietice importante. Astfel de ambiţii ar fi fost probabil prezente chiar şi în condiţiile unui regim rusesc capitalist, şi într-o anumită măsură Aliaţii occidentali trebuiau să decidă dacă asemenea ţeluri erau acceptabile în cadrul noii ordini mondiale. La un nivel mai general, dorinţa de a spori influenţa sovietică pe plan mondial, justificată prin efortul depus de U.R.S.S. pentru victoria Aliată, era un alt obiectiv sovietic deloc surprinzător, ce putea fi cu greu contracarat.

Marea Britanie a mers la Ialta în calitate de cel mai slab dintre cei trei Aliaţi, însă ferm hotărâtă să-şi apere ceea ce considera ca fiind interesele sale vitale. Ca putere imperială, avea ceva în comun cu Rusia, în ciuda tipului diferit de control implicat de natura imperiului sovietic. Existau destule resentimente faţă de britanici în diverse sectoare ale administraţiei americane, resentimente care s-au accentuat de-a lungul războiului. În fond existenţa Imperiului britanic contravenea principiilor americane la fel de mult ca a celui sovietic şi era chiar mai periculoasă faţă de interesele economice americane. Însă britanicii împărtăşeau aceeaşi ideologie şi acelaşi sistem politic cu americanii şi urmau să fie integraţi aceleiaşi ordini economice o dată ce şi-ar fi încheiat refacerea postbelică.

Planurile britanice postbelice vizau, pe de o parte, acceptarea unui set de principii, iar, pe de alta, un sistem de cooperare bazat pe sfere de influenţă. În prima variantă se punea în pericol viitorul Imperiului britanic, dar se asigura sprijinul celei mai importante puteri militare şi economice mondiale. Cea de-a doua s-ar fi potrivit mai bine cu menţinerea formală a imperiului şi cu prevenirea dominaţiei germane asupra Europei, dar ar fi pus sub semnul întrebării neobişnuit de strânsa cooperare anglo-americană stabilită în timpul războiului. Această a doua cale a părut a fi urmată de liderii britanici în octombrie 1944, când Winston Churchill şi Iosif Stalin au realizat la Moscova celebra împărţire procentuală a sferelor de influenţă[4]. Pentru a obţine mână liberă în Grecia, britanicii au

[4] Elisabeth Barker, *British Policy in South East Europe during the Second World War*, Macmillan, London, 1976, pp. 140-147; Patrick Holdich, *A Policy of Percentages? British Policy in the Balkans after the Moscow Conference of October 1944*, în „International History Review", vol. 9, no. 1, 1987; Martin Gilbert, *Winston S. Churchill*, vol. VII, *Road to Victory 1941-1945*, Heinemann, London, 1986, pp. 989 şi urm.

propus același lucru pentru sovietici în România (90% influență sovietică și 10% influență occidentală) și chiar Bulgaria (75% influență sovietică, iar restul occidentală), urmând ca în Ungaria și Iugoslavia procentele să fie egale. În esență, acest tip de aranjament era menit să mențină cooperarea anglo-sovietică în Europa: Churchill nu vedea nici o nevoie la finalul anului 1944 să construiască, așa cum solicitau militarii, un bloc occidental (împreună cu Franța, Benelux și Germania) condus de britanici, cu scopul de a bloca expansiunea rusească. Însă Conferința de la Ialta avea să submineze aranjamentele lui Churchill, iar teoriile care susțin că la Ialta s-a împărțit Europa și lumea[5] nu-și găsesc dovezi în documentele reuniunii din Crimeea.

*

Atmosfera de la Ialta, prima dintre conferințele interaliate care s-a ocupat mai mult de chestiunile postbelice, a fost una de speranță, că o nouă epocă de pace și cooperare ar fi putut fi construită pe ruinele războiului; participanții erau, de asemenea, conștienți de responsabilitățile lor în fața unei astfel de sarcini mărețe. Nu s-a manifestat vreo alianță anglo-americană, în parte din cauză că Roosevelt nu dorea să se opună Uniunii Sovietice. În același timp, președintele american nu era dispus să susțină un Imperiu britanic nereformat, care să fie o amenințare pentru interesele economice americane. Deși s-a sugerat că Roosevelt, a cărui sănătate era extrem de precară, a fost înșelat de Stalin la Ialta, se pare că liderul american era extrem de conștient de problemele procesului de pace. Ar fi fost dificil, dacă nu chiar imposibil, să se reconcilieze pretențiile lui Stalin cu principiile unei noi ordini mondiale avute în vedere de americani. Aceste principii nu puteau elimina dominația Armatei Roșii asupra Europei Centrale și Răsăritene, dar această problemă a dictat tactica lui Roosevelt in Crimeea. L-a condus pe președinte spre o tentativă de inducere în eroare a opiniei publice americane, cel puțin până în momentul când Congresul ar fi acceptat noua Organizație a Națiunilor Unite, căreia i s-a transmis mesajul că înțelegerile de la Ialta întruchipau principiile americane.

Unul din elementele planului lui Roosevelt l-a implicat pe James Byrnes, care nu a participat la unele din ședințele conferinței și care a fost trimis acasă înainte de finalizarea reuniunii, astfel încât să poată fi sincer în descrierea unei versiuni a evenimentelor care era incompletă, dar era pe măsura așteptărilor americane. Între timp Roosevelt era liber să realizeze înțelegerile adecvate intereselor de mare putere și realităților militare. Byrnes a jucat un rol decisiv în convingerea

---

[5] Vezi, spre exemplu, Arthur Conte, *Yalta ou le Partage du monde*, Robert Laffont, Neuilly-sur-Seine, 1964.

opiniei publice americane că Ialta a marcat sfârşitul vechii politici a echilibrului de putere şi începutul unei cooperări internaţionale bazate pe principiile americane. Revenit de la Ialta, Roosevelt însuşi a spus Congresului că „reuniunea din Crimeea a însemnat finalul unui sistem al acţiunii unilaterale, al alianţelor exclusiviste, al sferelor de influenţă, al echilibrului de putere şi al tuturor celorlalte expediente care au fost încercate de-a lungul secolelor, dar care au eşuat întotdeauna"[6].

Unii istorici au descris însă Ialta ca o trădare americană a principiilor morale, sacrificate prin acceptarea unei sfere sovietice de influenţă în Europa Răsăriteană, care efectiv a divizat continentul. Astfel de interpretări sunt eronate. Ialta a reprezentat o încercare, în destulă măsură reuşită, de a reconcilia principiile cu politica de forţă şi de a realiza înţelegeri menite să protejeze interese vitale Aliate. Deoarece Franklin Delano Roosevelt nu-i putea acorda lui Stalin porţiuni din Europa Răsăriteană, dar nici nu-l putea împiedica să le obţină, în practică le-a realizat pe amândouă, prima prin înţelegeri implicite, cea de-a doua prin emiterea unor principii care erau interpretate diferit de către sovietici şi poporul american[7]. S-au realizat la Ialta puţine acorduri cu privire la probleme specifice, multe chestiuni au rămas să fie clarificate în viitor, iar cele mai delicate probleme au rămas în suspensie.

Cea mai importantă chestiune, poate şi cea mai complexă, era aceea a viitorului Germaniei. Teritoriul germam fusese deja împărţit în zone de ocupaţie între cei trei Aliaţi, urmând să fie guvernat de un Consiliu de Control Aliat. Însă existau neînţelegeri în privinţa menţinerii unităţii Germaniei. Un stat german unificat ar fi putut ajunge din nou o forţă militară şi economică, care n-ar fi putut fi blocată de vecinii săi din Apus sau de statele mici din Răsărit. Pe de altă parte, dezmembrarea Germaniei în câteva state separate sau detaşarea unor regiuni economice importante presupuneau riscul de a declanşa un resentiment german de genul celui pe care Hitler îl exploatase în anii interbelici. La Conferinţa de la Teheran, păruse că ideea dezmembrării va izbândi, dar nu se decisese nimic. La Ialta, principiul a fost acceptat de cei trei Aliaţi, dar metodele urmau să fie stabilite; şi, în ciuda existenţei zonelor de ocupaţie, Germania urma să fie tratată ca o singură unitate administrativă de către Consiliul de Control. La fel, chestiunea reparaţiilor urma să fie analizată de către o comisie Aliată cu sediul la Moscova, care urma să primească directive de la miniştrii de externe Aliaţi.

S-a decis însă la Ialta localizarea frontierei estice a Poloniei: Uniunea Sovietică prelua teritorii foste poloneze, urmându-se linia Curzon, cu anumite diferenţe de 5-8 km, în anumite regiuni chiar în favoarea Poloniei. Aceasta din urmă

[6] „The New York Times", 3 martie 1945.

[7] B. Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, Princeton University Press, Princeton, 1980, p. 129.

urma să primească, drept compensație, teritorii germane în Vest; s-a discutat despre linia Oder-Neisse ca graniță, dar nu s-a luat o decizie definitivă. Propunerea sovietică se referea în mod clar la râul Neisse de Vest, şi nu la Neisse de Est, o diferență ce avea să se dovedească semnificativă ulterior.

Alte chestiuni europene discutate la Ialta au fost tratamentul față de aliații Germaniei şi guvernarea din alte zone eliberate de sub control german. În Grecia britanicii fuseseră arbitrii între diverse facțiuni politice concurente, în timp ce în Italia, un fost aliat al Germaniei, britanicii şi americanii deciseseră să acorde puteri administrative propriilor comandanți militari din regiune, reuniți într-un Consiliu de Control Aliat, excluzându-i astfel pe sovietici. Guvernul italian rămăsese unul de dreapta, sub conducerea lui Badoglio. În Polonia, Stalin impusese un guvern provizoriu, Comitetul de la Lublin, din care nu făceau parte nici reprezentanți ai rezistenței poloneze (nici măcar comuniştii locali), nici membri ai guvernului polonez din exil, de la Londra. În plus, sovieticii supervizaseră instalarea la putere în Bulgaria a unui guvern al Frontului Popular dominat de comunişti.

La Ialta discuțiile s-au concentrat asupra aranjamentelor ce trebuiau realizate pentru alcătuirea de guverne provizorii în zonele eliberate şi pentru ca popoarele să-şi aleagă, aşa cum fusese stabilit în Carta Atlanticului, forma de guvernământ dorită. Rezultatul a fost o înțelegere formală, *Declarația asupra Europei Eliberate*, completată cu un acord suplimentar cu privire la formarea unui guvern polonez provizoriu. Acest din urmă act părea necesar datorită interesului occidental special privitor la Polonia, atât ca țară Aliată, cât şi ca un stat datorită căruia Marea Britanie intrase în război şi asupra căruia Stalin ajunsese anterior la o înțelegere cu Hitler.

Declarația asupra Europei Eliberate făcea referire clară la Carta Atlanticului şi solicita semnatarilor „să alcătuiască autorități guvernamentale interimare, reprezentative pentru toate elementele democratice din cadrul populației şi menite să organizeze, prin alegeri libere, în cel mai scurt timp posibil, guvernări responsabile în fața voinței populare [...] şi să faciliteze, unde este posibil, desfăşurarea unor astfel de alegeri". Acordul cu privire la Polonia stabilea că guvernul de la Lublin trebuia „reorganizat pe o bază democratică mai largă prin includerea liderilor democrați atât din Polonia, cât şi dintre polonezii din străinătate". Poate şi mai suprinzător a fost faptul că Stalin i-a informat pe Churchill şi Roosevelt că vor fi organizate alegeri în Polonia în luna următoare, dacă nu apăreau dezastre militare[8].

Acest acord privitor la aplicarea principiilor Cartei Atlanticului în Europa a fost însoțit de un altul de încălcare a aceloraşi principii în Asia. În schimbul

---

[8] *Foreign Relations of The United States, Diplomatic Papers, The Conferences at Malta and Yalta, 1945*, United States Government Printing Office, Washington, 1955, p. 781.

intrării sovieticilor în războiul împotriva Japoniei, s-a convenit ca, fără consultarea locuitorilor, Uniunea Sovietică să primească Sahalinul de sud şi insulele Kurile de la japonezi. Era un fel de amestec între politica de forţă şi retorica principială, ceva care a reprezentat esenţa reuniunii de la Ialta şi a tentativelor ulterioare de a împăca două concepţii conflictuale asupra noii ordini mondiale.

Ialta a adus şi un anumit proges în privinţa obiectivului la care Roosevelt ţinea cel mai mult: Organizaţia Naţiunilor Unite. Acceptarea de către Stalin a opiniilor americane privitoare la procedura de votare a condus la un acord de convocare a unei conferinţe la San Francisco. Urma să se pregătească un statut pentru o organizaţie internaţională menită să menţină pacea şi securitatea şi bazată pe un Consiliu de securitate cu cinci membri permanenţi (Statele Unite, Uniunea Sovietică, Marea Britanie, Franţa şi China). Această concesie a lui Stalin a fost urmată şi de alte concesii aparente ale liderului sovietic: acceptarea solicitării occidentale ca francezii să participe la Consiliul de Control Interaliat din Germania, angajamentul (în special în legătură cu Polonia) de a permite guvernări reprezentative şi alegeri libere în Europa şi amânarea soluţionării chestiunii reparaţiilor şi a celei a revizuirii Convenţiei de la Montreaux cu privire la strâmtorile dintre Marea Neagră şi Marea Mediterană. Nu-i de mirare că britanicii considerau că Stalin nu fusese niciodată atât de îndatoritor. În fapt, chestiunile discutate la Ialta vizau mult mai mult interesele vitale ale Uniunii Sovietice, decât cele ale Marii Britanii şi Statelor Unite. În schimbul acestor concesii (deşi nu ca parte a unui târg explicit), Stalin a primit teritorii din Asia şi de la frontiera cu Polonia, pe lângă ceea ce obţinuse de la Hitler în privinţa statelor baltice şi a Basarabiei şi Bucovinei de Nord din România. O parte din aceste teritorii erau un preţ pentru intrarea forţelor sovietice în războiul împotriva Japoniei, iar restul erau regiuni pe care britanicii le considerau ca aparţinând firesc sferei de influenţă sovietică. Nemulţumirile ulterioare cu privire la Ialta s-au datorat numărului mare de probleme lăsate nerezolvate, ca şi, aşa cum avea să se dovedească ulterior, faptului că Stalin nu a respectat înţelegerile de la Ialta, atunci când acestea au intrat în conflict cu interesele statului sovietic, indiferent dacă era vorba de ambiţii imperiale sau de raţiuni de securitate.

FRAGMENTE DIN DOCUMENTELE CONFERINŢEI INTERALIATE DE LA IALTA (4-11 FEBRUARIE 1945)

ÎNTÂLNIRE ROOSEVELT-STALIN
4 februarie 1945, orele 4 P.M.
Palatul Livadia[9]

[...]

Preşedintele a întrebat apoi cum s-a înţeles mareşalul Stalin cu generalul de Gaulle.

Mareşalul Stalin a răspuns că nu i se păruse de Gaulle o persoană foarte complicată, dar a simţit că era nerealist, în sensul că Franţa nu luptase prea mult în acest război, iar de Gaulle pretindea drepturi egale cu americanii, britanicii şi ruşii, care duseseră povara confruntării.

Preşedintele a descris apoi conversaţia sa cu de Gaulle la Casablanca, cu doi ani în urmă, când de Gaulle s-a comparat cu Ioana d'Arc ca lider spiritual al Franţei şi cu Clemenceau ca lider politic.

Mareşalul Stalin a replicat că de Gaulle nu pare să înţeleagă situaţia din Franţa şi că în realitate contribuţia franceză la derularea actuală a operaţiunilor militare pe frontul apusean era extrem de redusă şi că în 1940 ei nu luptaseră deloc.

Preşedintele a răspuns că hotărâse recent să înarmeze opt noi divizii franceze, alcătuite din francezi care aveau pregătire militară.

Mareşalul Stalin a spus că acest lucru este bun câtă vreme va ajuta armatele americane, dar că el era de părere că în acel moment armata lui de Gaulle era foarte şubredă.

Preşedintele a spus că auzise recent că guvernul francez nu intenţiona să anexeze nemijlocit nici un teritoriu german, dar că ar dori să impună un control internaţional asupra unor părţi din acest teritoriu.

Mareşalul Stalin a replicat că nu asta era povestea pe care de Gaulle i-o spusese la Moscova – acolo el a spus că Rinul era frontiera naturală a Franţei şi că dorea să aibă trupe franceze plasate acolo în mod permanent.

Preşedintele a spus că îi va face mareşalului o indiscreţie, pe care n-ar dori s-o spună în faţa primului-ministru Churchill, şi anume că britanicii împărtăşeau de doi ani ideea transformării artificiale a Franţei într-o mare putere care să-şi permită să staţioneze 200.000 de militari la frontiera răsăriteană, care să ţină frontul cât timp ar fi fost necesar ca să se reunească o armată britanică puternică. A spus că britanicii sunt un popor special, care doreşte şi să-şi mănânce prăjitura, dar s-o şi păstreze [butadă din limba engleză, greu traductibilă: *to have their cake and eat it too* – n.ns. L.L.].

Preşedintele a spus apoi că el a înţeles că zonele tripartite în privinţa ocupaţiei Germaniei fuseseră deja convenite, ceea ce mareşalul Stalin a părut să confirme, dar a ţinut să spună că o chestiune deosebit de importantă era aceea a unei zone franceze de ocupaţie. Preşedintele a spus că avusese o mulţime de probleme cu britanicii cu privire la zonele de ocupaţie. El ar fi preferat zona nord-vestică, care nu era dependentă de comunicaţiile prin Franţa, dar britanicii păreau să considere că americanii ar trebui să restaureze ordinea în Franţa, iar apoi să le ofere controlul politic britanicilor.

[9] *Ibidem*, p. 572-573.

Mareşalul Stalin a întrebat dacă preşedintele era de părere ca Franţa să primească o zonă de ocupaţie şi pe ce motiv.

Preşedintele a spus că el nu credea că era o idee rea, dar a adăugat că ar fi fost doar o dovadă de bunăvoinţă.

Mareşalul Stalin şi dl Molotov au confirmat viguros şi au spus că era unicul motiv pentru a i se acorda Franţei o zonă de ocupaţie. Mareşalul Stalin a spus că problema trebuia avută în vedere în discuţiile care urmau la Ialta. [...]

CINĂ TRIPARTITĂ
4 februarie 1945, orele 8:30 P.M.
Palatul Livadia[10]

[...]

Mareşalul Stalin a spus foarte clar în câteva rânduri că era de părere că cele trei mari puteri care duseseră greul războiului şi eliberaseră micile puteri de sub dominaţia germană trebuiau să aibă dreptul unanim de a menţine pacea în lume. A spus că nu putea servi alt interes decât pe acela al statului şi poporului sovietic, dar că în arena internaţională Uniunea Sovietică era pregătită să participe la menţinerea păcii. A spus că era ridicol să se creadă că Albania va avea o pondere egală cu a celor trei mari puteri care câştigaseră războiul [...] El a spus că unele din ţările eliberate par să creadă că marile puteri au fost obligate să-şi verse sângele pentru a le elibera, iar acum condamnă marile puteri pentru că nu iau în consideraţie drepturile ţărilor mici.

Mareşalul Stalin a spus că era pregătit ca, alături de Statele Unite şi Marea Britanie, să protejeze drepturile ţărilor mici, dar că nu va fi niciodată de acord ca vreo acţiune a vreunei mari puteri să fie supusă judecăţii ţărilor mici.

Preşedintele [Roosevelt] a spus că era de acord că marile puteri poartă o mai mare responsabilitate şi că pacea trebuie redactată de cele trei puteri prezente la această masă.

Primul-ministru [Churchill] a spus că nu se punea problema ca ţările mici să dicteze marilor puteri, dar că marile naţiuni ale lumii trebuie să-şi îndeplinească responsabilitatea morală şi rolul conducător şi trebuie să-şi exercite puterea cu moderaţie şi respect special pentru drepturile naţiunilor mai mici. (Dl Vâşinski i-a spus dlui Bohlen că ei nu vor accepta niciodată dreptul micilor puteri de a judeca acţiunile marilor puteri, iar ca răspuns la o observaţie a dlui Bohlen referitoare la opinia poporului american, a răspuns că poporul american trebuie să înveţe să se supună conducătorilor lui. Dl Bohlen a spus că, dacă dl Vâşinski va vizita Statele Unite, i-ar plăcea să-l vadă spunând asta poporului american. Dl Vâşinski a replicat că va fi bucuros s-o facă.) [...]

Primul-ministru a spus că deşi el era constant „atacat" ca reacţionar, el era singurul reprezentant prezent care putea fi dat jos în orice moment prin votul universal al propriului popor şi că personal era mândru de acest pericol.

Mareşalul Stalin a remarcat ironic că primul-ministru pare să se teamă de aceste alegeri, la care **primul-ministru** a replicat că nu numai că nu se temea de ele, dar era mândru de dreptul poporului britanic de a schimba guvernul în orice moment pe care l-ar considera potrivit. A adăugat că simţea că cele trei naţiuni reprezentate aici se deplasau către acelaşi ţel prin metode diferite.

Primul-ministru, referindu-se la dreptul naţiunilor mici, a oferit un citat: „Vulturul trebuie să permită micilor păsări să cânte şi să nu-i pese din ce motiv cântă".

[...]

[10] *Ibidem*, p. 589-591.

PRÂNZ AL MINIȘTRILOR DE EXTERNE
5 februarie 1945, orele 1,30 P.M.
Palatul Iusupov[11]

[...]
În cursul prânzului dl Molotov a propus un toast pentru „Conferința din Crimeea". După o scurtă discuție, s-a sugerat că astfel ar trebui numită conferința.

A DOUA ȘEDINȚĂ PLENARĂ
5 februarie 1945, orele 4 P.M.
Palatul Livadia[12]

[...]
Mareșalul Stalin a spus că în discuția despre Germania ar dori să includă următoarele puncte:
(1) Chestiunea dezmembrării Germaniei. A spus că la Teheran schimbaseră opinii despre acest subiect, iar ulterior, la Moscova, purtase discuții pe această temă cu primul-ministru. Din aceste schimburi informale de opinii, a înțeles că toți erau în favoarea dezmembrării, dar nu se decisese nimic în privința manierei dezmembrării. Dorea să știe, în primul rând, dacă președintele și primul-ministru erau în continuare de acord cu principiul dezmembrării.
(2) Mareșalul Stalin era interesat să știe dacă cele trei guverne și-au propus sau nu să stabilească un guvern german, iar dacă există o decizie clară în privința dezmembrării, urmau să se stabilească guverne separate pentru diversele părți ale Germaniei.
(3) Mareșalul Stalin dorea să știe cum va opera principiul capitulării necondiționate în privința Germaniei; spre exemplu, dacă Hitler ar accepta să capituleze necondiționat, se va negocia cu guvernul său?
(4) Mareșalul Stalin a spus că ultimul său punct viza chestiunea reparațiilor.
Președintele a replicat că, așa cum a înțeles-o el, problema tratamentului permanent al Germaniei ar putea deriva din chestiunea zonelor de ocupație, deși cele două nu erau direct legate.
Mareșalul Stalin a răspuns că el dorea să afle dacă exista intenția de a se dezmembra Germania. A spus că la Teheran, când se discutase chestiunea, președintele propusese divizarea Germaniei în cinci părți. Primul-ministru, după o anumită ezitare, a sugerat divizarea Germaniei în două părți, prin separarea Prusiei de partea sudică a Germaniei. A spus că el se asociase punctului de vedere al președintelui, dar discuția de la Teheran fusese doar un schimb de păreri. A adăugat că și la Moscova discutase cu primul-ministru posibilitatea împărțirii Germaniei în două părți, cu Prusia, pe de o parte, și Bavaria și Austria, pe de alta, iar Ruhr-ul și Westphalia sub control internațional. A fost de părere că acest plan era realizabil, dar nu se luase nici o decizie, deoarece președintele nu fusese acolo. A întrebat dacă nu venise momentul de a se adopta o decizie în privința dezmembrării Germaniei.
Primul-ministru a declarat că guvernul britanic era de acord, în principiu, cu dezmembrarea, dar el simțea că [...] decizia finală asupra manierei de dezmembrare era prea complicată pentru a fi adoptată aici în patru-cinci zile. Va presupune cercetări elaborate, efectuate de oameni de stat experimentați, cu privire la aspectele istorice, politice, economice și sociologice ale chestiunii și un studiu îndelungat realizat de către un subcomitet. A adăugat că discuțiile informale de la Teheran și Moscova avuseseră un caracter foarte general și nu intenționaseră să stabilească un plan precis.

---

[11] *Ibidem*, p. 608-610.
[12] *Ibidem*, p. 611-624.

De fapt, a adăugat el, dacă li se solicita să declare aici cum ar trebui devizată Germania, el nu s-ar afla în postura să răspundă, iar din acest motiv nu se putea angaja să susţină vreun plan definit de dezmembrare a Germaniei. Primul-ministru a spus că, oricum, el personal simţea că izolarea Prusiei şi eliminarea voinţei ei din cadrul Germaniei ar îndepărta răul primordial – potenţialul de război german ar fi în mare măsură diminuat. [...]

Mareşalul Stalin a spus că a pus o problemă pentru a se stabili exact care sunt intenţiile celor trei guverne. A spus că evenimentele din Germania se îndreptau spre o catastrofă pentru poporul german şi că înfrângerile germane vor spori în magnitudine deoarece Aliaţii Uniunii Sovietice intenţionau să lanseze foarte curând o ofensivă importantă pe frontul apusean. În plus, a spus că Germania era ameninţată de prăbuşirea internă, datorită lipsei de pâine şi cărbune o dată cu pierderea Sileziei şi a distrugerii potenţiale a Ruhr-ului. [...] A spus că a înţeles deplin dificultăţile primului-ministru de a stabili un plan detaliat şi, de aceea, simţea că sugestia preşedintelui ar putea fi acceptabilă: şi anume (1) înţelegerea în principiu că Germania ar trebui să fie dezmembrată; (2) însărcinarea unei comisii a miniştrilor de externe cu stabilirea detaliilor; şi (3) adăugarea la condiţiile capitulării a unei clauze potrivit căreia Germania va fi dezmembrată, fără a se oferi alte detalii. [...]

[Până la urmă] s-a convenit că cei trei miniştri de externe ar trebui să considere articolul 12 [care stabilea că Aliaţii deţin întreaga putere şi autoritate de a stabili viitorul Germaniei] din cadrul condiţiilor capitulării ca esenţial pentru a se asigura cea mai bună metodă de a se pune în discuţie intenţia de a se dezmembra Germania.

Preşedintele a spus apoi că a rămas să se decidă în chestiunea unei zone franceze [de ocupaţie]. A spus că a înţeles de la Mareşalul Stalin că francezii nu doreau în mod clar să anexeze teritoriul german de până la Rin.

Mareşalul Stalin a replicat că nu era adevărat, deoarece în timpul vizitei [la Moscova] a generalului de Gaulle, francezii spuseseră foarte direct că intenţionau să anexeze permanent teritoriul de până la Rin.

Primul-ministru a spus că el simte că nu se pot discuta frontiere posibile, ci se iau în considerare doar zone de ocupaţie militară temporară. A adăugat că era pentru a se acorda francezilor o zonă definită care putea proveni din zona britanică şi posibil din cea americană şi că dorea să obţină acordul guvernului sovietic ca guvernele britanic şi american să aibă dreptul de a stabili cu francezii o zonă de ocupaţie. A adăugat că această zonă nu va afecta în nici un fel propusa zonă sovietică.

Mareşalul Stalin a întrebat dacă acordarea unei zone Franţei n-ar putea servi ca precent pentru alte state.

Primul-ministru a subliniat că ocupaţia Germaniei ar putea fi una de lungă durată şi că guvernul britanic nu era sigur că va putea suporta povara singur pe o perioadă îndelungată şi că francezii s-ar putea dovedi de real ajutor în această chestiune.

Mareşalul Stalin a spus că, dacă li se va acorda francezilor o zonă, nu se va transforma controlul tripartit într-unul cvadripartit.

Primul-ministru a răspuns că guvernul britanic se aştepta ca, dacă i se va acorda Franţei o zonă, ea va participa, evident, la mecanismul de control, dar că în privinţa altor state care ar putea contribui la ocupaţie, precum Belgia sau Olanda, nu se va pune problema unei zone definite şi nici participarea la mecanismul de control.

Mareşalul Stalin a declarat că el credea că vor apărea multe complicaţii dacă patru state în loc de trei vor participa la decizii în problemele germane. El considera că s-ar putea concepe o practică prin care Anglia i-ar lăsa pe francezi, belgieni şi olandezi să-i ajute în privinţa ocupaţiei, dar fără dreptul de a participa la deciziile tripartite privind Germania. El a spus că dacă acest lucru era acceptat, guvernul sovietic şi-ar putea exprima dorinţa de a solicita altor state ajutor în ocupaţia zonei sovietice, dar fără vreun drept de a participa la adoptarea deciziilor comisiei de control.

Primul-ministru a răspuns că el simțea că aceasta a scos în evidență întreaga chestiune a rolului viitor al Franței în Europa şi că el personal simțea că Franța trebuie să joace un rol foarte important. A subliniat că Franța avusese o experiență îndelungată în relație cu germanii [...]. A continuat spunând că Marea Britanie nu dorea să suporte întreaga greutate a unui atac din partea Germaniei în viitor, iar din acest motiv ar dori să vadă o Franță puternică şi în posesia unei mari armate. A spus că era problematic cât vor putea staționa trupele americane în Europa şi, de aceea, era esențial faptul de a se putea baza pe Franța în privința controlului pe termen lung asupra Germaniei.

Preşedintele a răspuns că el nu credea că trupele americane vor putea rămâne în Europa mai mult de doi ani. (subl.ns., L.L.) A continuat spunând că simțea că ar putea obține susținere în Congres şi de-a lungul țării pentru orice măsuri rezonabile menite să apere pacea viitoare, dar nu credea că aceasta [susținerea Congresului] s-ar putea extinde şi cu privire la menținerea unei forțe americane apreciabile în Europa.

Primul-ministru a spus că el simțea că Franța ar trebui să dețină o mare armată, deoarece era unicul aliat al Marii Britanii în Apus, în timp ce Uniunea Sovietică, în afara puternicelor forțe militare proprii, putea conta pe sprijinul polonezilor.

Mareşalul Stalin a spus că aprecia pe deplin necesitatea unei Franțe puternice, țară care semnase recent un tratat de alianță cu Uniunea Sovietică. [...]

Preşedintele a remarcat apoi că el era de părere că Franței ar trebui să i se acorde o zonă, dar el personal considera că ar fi o greşeală să se implice alte state în chestiunea generală a controlului asupra Germaniei.

Mareşalul Stalin a observat că dacă Franței i se acorda dreptul de a participa in cadrul mecanismului de control pentru Germania, va fi dificil să se refuze alte state. A repetat că dorea să vadă Franța ca o putere adevărată, dar nu putea ocoli adevărul, care indica faptul că Franța contribuise puțin la actualul război şi îşi deschisese porțile în fața inamicului.

[...]

DECLARAȚIA ASUPRA EUROPEI ELIBERATE[13]

Premierul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste, primul-ministru al Regatului Unit şi preşedintele Statelor Unite ale Americii s-au consultat reciproc în interesul comun al popoarelor din țările proprii şi al celor din cadrul Europei eliberate. Ei îşi declară în comun acceptul mutual ca în perioada de temporară instabilitate prin care trece Europa eliberată să concerteze politicile celor trei guverne în privința asistării popoarelor eliberate de sub dominația Germaniei naziste şi a popoarelor din fostele state-satelit ale Axei din Europa, pentru a-şi rezolva pe căi democratice problemele lor politice şi economice presante.

Stabilirea ordinii în Europa şi reconstruirea unei vieți economice naționale trebuie realizate prin intermediul proceselor care vor permite popoarelor eliberate să distrugă ultimele vestigii ale nazismului şi fascismului şi să creeze instituții democratice în conformitate cu propria voință. Acesta este un principiu al Cartei Atlanticului – dreptul tuturor popoarelor de a-şi alege forma de guvernământ – vizând restaurarea drepturilor suverane şi de autoguvernare ale acelor popoare care au fost private de ele, prin forță, de către statele agresoare.

Pentru a promova condițiile în care popoarele eliberate să-şi poată exercita aceste drepturi, cele trei guverne vor asista în comun popoarele din orice stat european eliberat sau stat fost satelit al Axei din Europa, unde, potrivit judecății lor, situația impune (a) să se stabilească condițiile pacifi-

[13] *Ibidem*, pp. 977-978.

cării interne; (b) să se aplice măsuri de urgenţă pentru ajutorarea oamenilor aflaţi în nevoie; (c) să se alcătuiască autorităţi guvernamentale interimare, reprezentative pentru toate elementele democratice din cadrul populaţiei, şi menite să stabilească, cât mai curând posibil, prin alegeri libere, guvernări responsabile în faţa voinţei populare; şi (d) să se faciliteze, unde este necesar, desfăşurarea unor astfel de alegeri.

Cele trei guverne se vor consulta cu celelalte Naţiuni Unite şi autorităţi provizorii sau alte guverne din Europa când se abordează chestiuni de interes direct pentru ele.

Când, în opinia celor trei guverne, condiţiile din orice stat european eliberat sau orice stat fost satelit al Axei în Europa fac o astfel de acţiune necesară, ele se vor consulta imediat asupra măsurilor adecvate pentru a înlătura responsabilităţile comune stabilite prin această declaraţie.

Prin această declaraţie noi ne reafirmăm credinţa în principiile Cartei Atlanticului, angajamentul solemn faţă de Declaraţia Naţiunilor Unite şi hotărârea noastră de a construi, în cooperare cu alte naţiuni iubitoare de pace, o ordine mondială bazată pe lege şi dedicată păcii, securităţii, libertăţii şi bunăstării generale a întregii umanităţi.

Emiţând această declaraţie, cele trei puteri îşi exprimă speranţa că guvernul provizoriu al Republicii Franceze s-ar putea asocia cu ele în procedura sugerată.

THE CONFERENCE OF YALTA (FEBRUARY 1945) – COMENTARIES AND DOCUMENTS

–Abstract–

In February 1945, Europe was *de facto* divided into two different zones, one occupied by the Red Army, one by Americans, Britons and Canadians. The *Declaration on Liberated Europe* – translated for the first time *in extenso* in the Romanian language, along with other parts of documents regarding the discussions amongst the Big Three at Yalta – was an attempt to win back through political means what was already irretrievable militarily: the right of self-determination for the states of East-Central Europe which were "freed" and occupied by the Soviet Union. Thus Yalta did not contribute to the division of Europe, but in contrast represented "a retarding" element. But Roosevelt hopes were not fulfilled. Stalin used the favourable military situation at the end of the war to expand considerably the Soviet buffer zone and extend his area of control. Roosevelt's plan miscarried – but not because he had concluded a Machiavellian deal with Stalin. Roosevelt might be blamed for not having extracted greater concessions from Stalin before the Red Army controlled all of Eastern Europe. But at Yalta, the US president was in no way the accomplice of Stalin or betrayer of Europe.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul L • 2004

Dorin Dobrincu

UN „FRONT" PUŢIN CUNOSCUT: REZISTENŢA ARMATĂ ANTICOMUNISTĂ DIN NORDUL MOLDOVEI (1948-1954)

Moldova este una dintre provinciile istorice ale României, însă teritoriul ei a cunoscut fluctuaţii majore în ultimele două secole şi jumătate. Astăzi ea este delimitată de râul Prut la est (graniţă cu Basarabia, regiune a vechiului stat moldovenesc, anexată de Rusia la 1812, unită cu România între 1918-1940/1944 şi ocupată de URSS după 1940/1944), de Bucovina la nord-vest (până la 1775 a fost parte integrantă a Moldovei, după care a intrat în componenţa Austriei, revenind României în 1918, ocupată parţial de URSS în 1940/1944), de Carpaţii Orientali din zona Neamţului până în Vrancea (parte a Moldovei, dar cu o puternică individualitate istorică), iar la sud de Milcov şi Dunăre. În afară de Prut, paralel cu acesta un alt râu străbate centrul Moldovei de la nord la sud, Siretul. În special în zona montană sunt numeroase cursuri de apă, care recoltează precipitaţiile abundente. Carpaţii şi Subcarpaţii împăduriţi din vest contrastează cu dealurile având înălţimi variabile, cu pâlcuri izolate de pădure, din fostul judeţ Dorohoi până în Covurlui.

Demografic, Moldova postbelică era una din zonele bine populate ale ţării, cu numeroase localităţi rurale şi târguşoare, dar cu puţine oraşe importante (făceau excepţie Iaşul, centru administrativ şi cultural, şi Galaţiul, port important la Dunăre). Cea mai mare parte a populaţiei practica o agricultură de subzistenţă, industria fiind neglijabilă în provincie. În privinţa componenţei etnice, românii erau majoritari atât în mediul rural cât şi în oraşe, în cele din urmă existând şi o însemnată populaţie evreiască, totuşi în continuă scădere ca urmare a emigrărilor în Israel. Zonele Bacău – Roman – Iaşi înregistrau o concentrare importantă de ceangăi, cu origine controversată, în parte cel puţin vorbitori ai unui dialect maghiar. Cât priveşte religia, majoritatea populaţiei era formată din ortodocşi, dar existau şi mulţi catolici în zonele locuite de ceangăi, precum şi la Iaşi, Cotnari şi Huşi; deşi neglijabile numeric, se afirmau şi comunităţi de factură (neo)protestantă (evanghelică).

Din punct de vedere politic, Moldova a cunoscut în perioada interbelică organizaţii importante ale Partidului Naţional Liberal şi ale Partidului Naţional Ţărănesc, dar a fost totodată locul de naştere a principalelor formaţiuni de extremă

dreapta, Liga Apărării Național Creștine și Legiunea „Arhanghelului Mihail". După război, partidele istorice au continuat să fie importante în regiune, cele de extremă dreapta erau desființate legal, membrii lor stând în expectativă, dar cel mai adesea orientându-se spre alte formațiuni politice, îndeosebi spre cele din arcul guvernamental: Partidul Comunist Român, Frontul Plugarilor, Partidul Social-Democrat etc. Intervalul 1944-1947 a fost marcat și în Moldova de lupta politică dusă de comuniști pentru preluarea totală a puterii. La nivel general, în pofida faptului că PNȚ și PNL aveau o popularitate deosebită, alegerile din 1946 au fost câștigate oficial de coaliția condusă de PCR. Dacă anul 1947 a reprezentat desființarea PNȚ și autodizolvarea PNL, precum și detronarea regelui, în 1948 aveau să înceapă arestările masive între legionari și între toți cei considerați indezirabili din varii motive, începând de la cele politice și continuând cu cele sociale, economice și religioase.

În acest studiu avem în vedere mai puțin cunoscuta rezistență armată anticomunistă din nordul Moldovei, mai exact din actualele județe Botoșani, Iași și Neamț. Rezistența din Bucovina am ales să o redăm într-un studiu separat. La fel am procedat și cu povestea oarecum complicată a rezistenței din orașul Iași. Am optat pentru identificarea și descrierea organizație/grup cu organizație/grup, deși ne-am văzut nevoiți să ne limităm doar la cele pentru care documentația a fost posibilă. Despre unele formațiuni nu știm decât că au existat. Considerăm însă că nu este lipsită de importanță fie și simpla semnalare a acestora, existând speranța că în viitor vor putea fi aflate noi informații despre constituirea, activitatea și dispariția lor.

Ne-am fundamentat demersul reconstitutiv pe surse diverse: documente inedite (din Arhivele Serviciului Român de Informații, Arhiva Tribunalului Militar Teritorial Iași și Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale) sau edite, la care se adaugă mărturiile supraviețuitorilor. Spre deosebire de cazurile altor zone în care a existat rezistență armată anticomunistă, nu dispunem de studii privind rezistența din nordul Moldovei.

1. Cauzele rezistenței armate anticomuniste din nordul Moldovei. Primele manifestări

Moldova a fost teatrul unor aprige confruntări militare în penultimul an al celui de-al doilea război mondial. De asemenea, ea a fost prima provincie a României care a cunoscut ocupația sovietică, prima în care s-a implementat sovietizarea[1]. Schimbările politice dintre 1944-1947, seceta și foametea din 1946-1947,

[1] Dumitru Șandru, *Instaurarea administrației comuniste în Moldova*, în *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 59-77.

cotele, colectivizarea[2], arestările masive din anii postbelici au avut un rol important în potențarea rezistenței anticomuniste în nord-estul României. Văduviți de posibilitatea de a se exprima liber cu privire la situația generală din țară, unii locuitori din Moldova, inclusiv din nordul regiunii, au ales calea subversiunii, de la realizarea de manifeste și până la constituirea de organizații clandestine sau de rezistență armată. Doar în puține cazuri aceste organizații erau alcătuite pe criterii de partid, în general nețimându-se cont decât de atitudinea anticomunistă a membrilor[3].

Cu prilejul campaniei electorale din martie 1948, în satul Dragomirești, județul Neamț, a fost descoperit un manifest cu versuri antisovietice: „Tatăl nostru cel din Moscova/ Prăbușească-se împărăția ta/ Facă-se voia mea/ Precum în Germania/ Așa și în Rusia/ Pâinea noastră cea de un sfert pe săptămână,/ Dă-ne-o nouă astăzi și în fiecare zi./ Și ne iartă nouă condițiile de armistițiu/ Precum și noi iertăm jafurile voastre/ Și nu ne duce pe noi în ispită/ De-a mai trece odată Nistru[l]/ Și ne izbăvește de prietenia cu Rusia Sovietică/ Amin"[4]. Tot în martie 1948 erau afișate pe gardurile din Roman manifeste antiguvernamentale asumate de „Comitetul Național de Rezistență". Era vizat mai ales Mihail Sadoveanu, care deținea în acel moment importante funcții simbolice în recent proclamata republică populară[5].

Ca urmare a faptului că în vara anului 1944 Moldova fusese teatru de război, populația deținea relativ importante cantități de arme și muniții în primii ani postbelici, din când în când fiind făcute descoperiri și capturi în mediul rural[6]. Treptat, în actele serviciilor represive aveau să fie amintite cazuri de natură să neliniștească autorităților. În toamna anului 1948, un grup înarmat era semnalat în zona satului Cândești și în pădurea Dersca, județul Dorohoi, membrii acestuia fiind bănuiți de legătură cu doi subofițeri de rezervă din localitatea Dersca. Grupul respectiv atacase, în noaptea de 21/22 și 22/23 septembrie 1948, cu focuri de armă patrula și pichetul de grăniceri de la Oroftiana, județul Dorohoi, retrăgându-se în urma ripostei soldaților[7].

---

[2] Vezi Dorin Dobrincu, *Transformarea socialistă a agriculturii, răscoalele țărănești și deportările din nordul Moldovei (1949)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» din Iași", vol. XXXIX-XL, 2002-2003, p. 459-487.

[3] Liviu Mărgineanu, *1947 – anul lichidării democrației în România și al radicalizării rezistenței anticomuniste*, în „Analele Sighet", vol. 5, 1997, p. 407; Idem, *De la sovietizare la represiune și rezistență*, în „Analele Sighet", vol. 6, 1998, p. 867.

[4] Gheorghe Onișoru, *România în anii 1944-1948. Transformări economice și realități sociale*, București, Fundația Academia Civică, 1998, p. 142-143 (doc. de la Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale, fond „Inspectoratul General Administrativ", dos. 8/1948, f. 253-254).

[5] Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale, fond „Inspectoratul General Administrativ Iași", dos. 45/1948, f. 16.

[6] *Ibidem*, f. 57.

[7] Arhivele Serviciului Român de Informații, fond „D", dos. 2168, f. 451 (în continuare se va cita: ASRI). Vezi și *Cartea Albă a Securității*, vol. II, *August 1948-Iulie 1958*, s.l. [București],

2. Organizațiile din nordul Moldovei

2.1. Inițiative legionare pentru coagularea rezistenței din nordul Moldovei

Din unele mărturii aflăm că în anul 1948 în pădurea Bucium, de lângă Iași, a avut loc o ședință a Centrului Studențesc Legionar Iași la care ar fi luat parte câteva sute de persoane. S-a discutat atunci despre crearea unei rețele de rezistență anticomunistă în tot nordul Moldovei. Printre alții, Mihai Mucea l-a propus pe Adrian Teodoriu, de 28 de ani, profesor suplinitor de matematică la Liceul din Dorohoi, pentru a organiza județul Dorohoi. Numai că Siguranța și-a avut informatorii la acea ședință, unul dintre ei fiind un oarecare Mărtinaș. Arestările au început în mai 1948, astfel încât numai la Dorohoi au fost reținute 30 de persoane, dintre care 14 elevi. În total, în legătură cu această organizație ar fi fost arestate 600 de persoane, inclusiv 50 de femei, în majoritate studenți. Toți au fost depuși în închisoarea Suceava, unde abuzurile gardienilor făceau parte din cotidian, înregistrându-se și decese în rândurile deținuților. Inculpații au fost împărțiți în loturi, iar acestea au fost judecate separat în cadrul aceluiași proces, în subsolul închisorii din Suceava, de către Tribunalul Militar Iași aflat în deplasare. Procurorul militar a fost un anume Puișoru, din Vârfu Câmpului. Președintele completului a fost colonelul magistrat Gheorghe Gheorghe. Acesta avea o poveste interesantă: condamnat în 1945 pentru că ar fi condamnat el însuși niște comuniști în timpul războiului, a fost scos din temniță în 1947 și a acceptat să devină marioneta noului regim în atât de numeroasele procese politice. Cu toate acestea, prin 1950 avea să fie iarăși arestat și întemnițat, ca o ironie ajungând chiar alături de cei pe care îi osândise anterior. Însă în procesele de la Suceava el și-a făcut „datoria“ față de noii stăpâni, pedepsele fiind oricum prestabilite[8].

Unul din loturi a fost constituit din Adrian Teodoriu, Constantin Teodoriu, Nicolae Buțureanu, Iacob Pintilie, Gheorghe Dubeț, Alexandru Ștefan, Ștefan *Maraschi, Mihai Mucea, Constantin Ailoaie, Gheorghe Tudose, Petru Tudose și* Alexandru Ștefan (mort în timpul cercetărilor de la Suceava). Cu excepția primului, toți erau elevi la Liceul din Dorohoi. Considerat cap de lot, Adrian Teodoriu a fost condamnat la opt ani „pentru crima de uneltire în vederea schimbării ordinii sociale“, potrivit articolului 209 din Codul Penal. După recursul din ofi-

---

Serviciul Român de Informații, 1994, p. 164. Mulțumim domnului Marius Oprea pentru acest volum (de asemenea și pentru volumul III, citat în continuare); Florica Dobre (coordonator), Florian Banu, Camelia Duică, Silviu B. Moldovan, Elis Neagoe, Liviu Țăranu, (editori), *„Bande, bandiți și eroi“. Grupurile de rezistență și Securitatea (1948-1968). Documente*, Studiu introductiv de Florian Banu și Silviu B. Moldovan, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 46 (doc. de la Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare ACNSAS), fond „documentar“, dos. nr. 36, f. 450-455) (în continuare se va cita: *„Bande, bandiți și eroi“*...).

[8] Romulus Nicolae, *Umbrele închisorilor comuniste*, în „Timpul“, nr. 10, aprilie 1992, p. 9.

ciu a rămas doar cu șapte ani, pe care i-a ispășit la Suceava, Aiud și Jilava, la care s-au adăugat și cele aproape două luni de domiciliu obligatoriu în satul Movila Gâldău, lângă Fetești[9]. Constantin Teodoriu și Nicolae Bunureanu au primit câte un an de închisoare, trecând prin aresturile sau închisorile din Dorohoi, Suceava, Văcărești și penitenciarul pentru elevi de la Târgșor, Prahova. Buțureanu a făcut suplimentar cinci luni de temniță, iar apoi trei ani de domiciliu obligatoriu în satul Todirești, comuna Stroești, județul Iași. După eliberare, primului i-a fost în mod susținut blocat accesul în învățământul superior, serviciile de cadre consultând mai întâi cazierul judiciar, ceea ce atrăgea o respingere categorică. Cel de-al doilea a reușit după îndelungi insistențe să urmeze cursurile Facultății de Medicină din Iași, pe care le-a absolvit în 1970, când avea 41 de ani[10].

Securitatea a făcut în 1959 un bilanț al acțiunilor sale contra rezistenței armate anticomuniste. Retrospectiv, se aprecia că „bandele teroriste" din regiunile Iași, Suceava, Bacău și Galați fuseseră sub conducerea legionarului Gabriel Bălănescu și ar fi reușit „să grupeze în jurul lor peste 700 de elemente contrarevoluționare"[11]. Probabil se avea în vedere structura Mișcării Legionare în Moldova în anii 1948-1949, arestările operate de Securitate distrugând practic organizarea în teren a acestei formațiuni politice aflată în ilegalitate și paralizând din start posibila rezistență legionară de amploare.

2.2. **Organizația din Pomârla**

La Pomârla, lângă Dorohoi, s-a constituit în 1948 un nucleu anticomunist sub conducerea lui Alexandru Roman, fugit din localitatea Dersca. Din micul grup mai făceau parte Gheorghe Cojocaru și vărul acestuia, Gheorghe P. Cojocaru, trei unchi ai celui dintâi, frații Ion, Ghiță și Petru Cojocărescu, precum și Gheorghe Savencu. Scopul era unul evident utopic: „Ne propusesem, nici mai mult nici mai puțin, să răsturnăm guvernul! Ne propusesem să găsim și arme!". Gheorghe Cojocaru și Ghiță Savencu, sculptor în lemn, au realizat o ștampilă pe care era imprimat un concis text anticomunist: „Cetățeni, uniți-vă! În curând vom scăpa de jugul comunist!" Semna: „Mihai I". Un alt text era „semnat" de generalul Dragalina. Vestea că în munții Bucovinei ar exista partizani anticomuniști i-a determinat pe cei doi veri Cojocaru să colinde trei-patru zile prin munți

[9] Mărturiile lui Adrian Teodoriu, Constantin Teodoriu și Nicolae Buțureanu, toți trei cu domiciliile în Iași, în Cezar Zugravu, *O istorie a rezistenței și a represiunii, 1945-1989*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2002, p. 258-260, 219-220; Romulus Nicolae, *op. cit.*, p. 9.

[10] Mărturiile lui Constantin Teodoriu și Nicolae Buțureanu, în Cezar Zugravu, *op. cit.*, p. 260, 219-220.

[11] *Cartea Albă a Securității*, vol. III, *1958-1968*, [București], Serviciul Român de Informații, 1995, p. 195 (doc. de la ASRI, fond „D", dos. 7778, vol. 3, f. 163-167).

(pe la Bilca, Costişa, Voitinel, Suceava), însă fără nici un rezultat. Intrat la Conservatorul din Iaşi, Gheorghe Cojocaru a răspândit manifeste ale organizaţiei şi studenţilor de aici, reuşind să atragă ca membri trei dintre ei[12].

Aflaţi sub supravegherea Securităţii, membrii organizaţiei au fost arestaţi. Gheorghe P. Cojocaru a fost reţinut la 28 aprilie 1950 şi dus la Suceava, unde a fost bătut cu sacul de nisip, metodă ce viza distrugerea organelor interne fără a lăsa urme, supus la şocuri electrice, la anchete continue care durau zile şi nopţi întregi. Într-o noapte a fost luat şi dus într-o pădure de lângă Suceava, a fost legat de un copac şi i s-a spus că va fi executat dacă nu spune tot ce ştie în legătură cu activitatea organizaţiei. La auzul comenzii ofiţerului de încărcare a armelor şi de ochire a leşinat[13]. La 11 iulie 1950 au fost arestaţi şi Gheorghe Cojocaru, Gheorghe Savencu, studentul Gheorghe Moldoveanu şi Ion Cojocărescu. Ghiţă şi Petru Cojocărescu au fugit în pădurile dinspre Herţa, unde au reuşit să se ascundă timp de un an şi jumătate[14].

Anchetele celor capturaţi au avut loc la Securitatea din Dorohoi. Procesul s-a desfăşurat la Iaşi, la 22 februarie 1951: doi dintre inculpaţi au primit câte doi ani, Gheorghe Moldoveanu un an, Ion Cojocărescu şase luni, iar studentul Gheorghe Cojocaru cinci ani, întrucât îşi asumase singur responsabilitatea realizării ştampilei. Cel din urmă a trecut pe la Jilava, Canal (Peninsula-Valea Neagră, Năvodari), Constanţa, Gherla, Aiud. Uneori sunt posibile comparaţiile în privinţa răului, aşa că şi Gh. Cojocaru a putut spune ulterior că de neuitat rămâne trecerea lui prin înspăimântătorul fenomen Piteşti, când degradarea persoanei a atins culmi nebănuite chiar în ansamblul Gulag-ului românesc[15].

2.3. **Organizaţia „Săgeţile dezrobitoare" sau invenţia salvatoare**

În septembrie 1949 se afla depus în arestul Serviciului Judeţean de Securitate Dorohoi un anume Constantin Cornoiu, bolnav (tuberculoză ganglionară), arestat din 18 mai 1949. Asupra lui se găsiseră „nişte liste cu oamenii din împrejuri-

[12] Mărturia lui Gheorghe Cojocaru, originar din Corjăuţi-Pomârla, cu domiciliul în Botoşani, în *Calvarul deţinuţilor anticomunişti botoşăneni*, Mărturii ale supravieţuitorilor consemnate de Dumitru Ignat, Botoşani, Inspectoratul pentru cultură al judeţului Botoşani, 1997, p. 62-63; sentinţa nr. 194/22 februarie 1951 a Tribunalului Militar Iaşi, în *Cu unanimitate de voturi. Sentinţe politice adunate şi comentate* de Marius Lupu, Cornel Nicoară şi Gheorghe Onişoru, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1997, p. 166.

[13] Mărturia lui Gheorghe P. Cojocaru, originar din Corjăuţi-Pomârla, cu domiciliul în Iaşi, în Cezar Zugravu, *op. cit.*, p. 223-224.

[14] Mărturia lui Gheorghe Cojocaru, în *Calvarul*, p. 62-67. Vezi şi sentinţa nr. 194/22 februarie 1951 a Tribunalului Militar Iaşi, în *Cu unanimitate de voturi*, p. 166.

[15] Mărturia lui Gheorghe Cojocaru, în *Calvarul*, p. 62-67. Vezi şi sentinţa nr. 194/22 februarie 1951 a Tribunalului Militar Iaşi, în *Cu unanimitate de voturi*, p. 166.

mile orașului Câmpulung [Moldovenesc]", iar în urma constrângerilor exercitate de securiștii dorohoieni „a spus că face parte din organizația subversivă «Săgețile dezrobitoare» și o întreagă poveste, pentru a scăpa de bătaie". Realitatea a fost demonstrată de un ofițer (locotenent-colonelul Teodor Dincă) trimis de conducerea Securității pentru a efectua controale în teritoriu, inclusiv la Dorohoi. Întrucât nu se confirma nici una din afirmațiile mitomanului de nevoie, ofițerul de Securitate a dispus eliberarea sa[16]. A fost un caz fericit, dacă ținem cont de faptul că în anii '40-'50 au existat nenumărați oameni care au făcut ani lungi de pușcărie sau chiar au fost uciși pentru vini imaginare.

2.4. **Organizația lui Visarion Puiu**

Securitatea deținea informații, în iulie 1949, că preotul Visarion Puiu din comuna Săveni, județul Dorohoi, aflat cu domiciliul temporar în comuna Bălușeni, județul Botoșani, inițiase o grupare subversivă. Prin preotul paroh din comuna Negrești el avea legături cu clerici de la mănăstirea Coraița și de la schitul Horaicioara, județul Neamț[17]. V. Puiu avea oricum un trecut suspect pentru regimul comunist. Înainte de cea de-a doua conflagrație mondială fusese membru al Partidului Național Creștin, înființând chiar organizația acestui partid la Facultatea de Teologie de la Universitatea din Cernăuți. În timpul războiului fusese trimis ca preot misionar în Germania, îndeplinind și unele funcții pe lângă Legația României de la Berlin, apoi în Croația. După război dovedise ostilitate față de regimul de democrație populară, de aceea i se întocmise dosar, însă din lipsă de probe nu a fost trimis în justiție[18]. Informațiile despre înființarea organizației subversive au determinat chiar Direcția Generală a Securității Poporului să ordone Regionalei Suceava arestarea lui Visarion Puiu. La 19 noiembrie 1949 a fost depus la Serviciul județean de Securitate Botoșani[19]. El avea să fie implicat și în procesul grupului condus de dr. Ioan Gheorghiu, din Iași, prin sentința nr. 383/1951 fiind condamnat la 1,6 ani închisoare corecțională[20]. În baza Deciziei nr. 377 a MAI, la 30 august 1951 se decidea trimiterea lui într-o unitate de muncă pentru șase luni[21].

[16] Marius Oprea (editor), *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente. 1949-1989*, Studiu introductiv de Dennis Deletant, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 99 (doc. de la ASRI, fond „P", dos. 40007, f. 331-342).

[17] ASRI, fond „P", dos. 10715, vol. 27, f. 348.

[18] *Ibidem*, f. 350.

[19] *Ibidem*, f. 356. Vezi și mărturia lui Ioan Maluș, originar din Stâncești, cu domiciliul în Botoșani, în *Calvarul*, p. 132.

[20] ASRI, fond „P", dos. 10715, vol. 9, f. 433; Liviu Mărgineanu, *Arestarea și lichidarea grupurilor anticomuniste din jurul preotului Dumitru Matei*, în „Analele Sighet", 7, 1999, p. 385-386.

[21] Ion Bălan, *Internări în lagăre, 1951*, în „Arhivele Totalitarismului", nr. 10, 1/1996, p. 104 (doc. de la ASRI, fond „D", dos. 9725, vol. 9, f. 144-147.).

2.5. **Organizația „Pui de lei"/„Comitetul Național de Eliberarea Patriei"**

O organizație cu numele „Pui de lei" a existat în nordul Moldovei în anul 1949 (poate înființată încă din 1948)[22]. Cu un nume care trimitea la un vechi cântec patriotic românesc, celebrul „Pui de lei", ea a fost inițiată de Iancu Labiș, elev evreu sionist, în vârstă de 18 ani, și a grupat avocați, ofițeri și funcționari comprimați. Potrivit cuvintelor Securității, membrii organizației „au răspândit manifeste, îndemnând populația să reziste împotriva măsurilor de colectare și treeriș în arii". Manifestele erau intitulate „Comitetul Național de Eliberarea Patriei", având ca autor pe avocatul Puiu Silion, fost magistrat, de existența lor știind și Constantin Constantinescu Arapu, avocat, fost președinte al Comitetului Județean Botoșani PNȚ-Maniu[23].

Membrii organizației „Pui de lei" erau deținuți în septembrie 1949 în arestul Securității Botoșani. Locotenent-colonelul Teodor Dincă, director adjunct al Direcției Anchete a Securității, trimis din ordinul lui Nicolschi la Regionala de Securitate Suceava, s-a deplasat și la Botoșani, unde i-a găsit pe cei arestați în lotul „Puiu de lei". El a dat dispoziții anchetatorilor locali „să îndrumeze cercetările pentru a lega această organizație diversionistă de activitatea PNȚ-iștilor"[24]. În octombrie 1949, la Serviciul de Securitate Botoșani erau reținute 22 de persoane (în câteva zile numărul lor urcând la 25) în cadrul organizației „Pui de lei". În vederea încheierii cercetărilor și pentru trimiterea ulterioară în justiție s-a constituit lotul Iancu Labiș[25].

Deși atitudinea angajaților Securității stătea în general sub semnul violenței la sfârșitul anilor '40, din diferite motive se înregistrau și excepții de la regulă. Plutonierul major șef de Securitate Klainberg, unul dintre gardienii care făceau de pază la Securitatea Botoșani, unde erau depuși în 1949 arestații din „Pui de lei", le-a făcut anumite „favoruri" acestora, trasmițându-le ziare și scrisori de la familiile lor, care veneau la vorbitor[26].

Organizația „Pui de lei" ar fi avut, conform unei mărturii externe, o „clară culoare politică, una *liberală* [subl. în text, nota D.D.]". În rândurile ei a mai intrat și Dragoș Enășescu[27]. O altă mărturie, tot din afara organizației, susținea că aceasta n-a avut o culoare politică. Ea a fost înființată de un anume Constantin

[22] Menționăm că o organizație cu același nume, „Pui de lei", a activat în regiunea Hunedoara, în anul 1949, dar fără a avea vreo legătură cu cea din Botoșani (ASRI, fond „D", dos. 2168, f. 319).

[23] Marius Oprea (editor), p. 101 (doc. de la ASRI, fond „P", dos. 40007, f. 331-342).

[24] *Ibidem*.

[25] ASRI, fond „D", dos. 9051, vol. 2, f. 112.

[26] Idem, fond „P", dos. 64409, vol. 19, f. 229-232.

[27] Mărturia lui Vasile Balanovici, originar din Ionășeni-Trușești, cu domiciliul în Botoșani, în *Calvarul*, p. 28.

Stamatiu, agent provocator al Securității. Practic, Iancu Labiș a fost victima lui Stamatiu[28].

După condamnare, membrii acestei organizații au intrat în obișnuitul circuit al Gulagului românesc. Pavel Ursu se afla la Gherla în anul 1950[29]. Avocații Constantin Arapu și Puiu Silion au decedat în închisori la date necunoscute, primul la Târgu Ocna, iar cel de-al doilea la Aiud[30]. Iancu Labiș a ieșit viu din închisoare și a reușit ulterior să ajungă în Israel[31].

2.6. **Organizația din Ionășeni**

Organizația anticomunistă din Ionășeni a fost calificată de autorități ca fiind legionară, „numai din cauză că acela care ne-a adunat a fost un ex-legionar. Dar n-am fost organizați după principii legionare și nici nu ne-a făcut nimeni educație legionară", precizau supraviețuitorii[32]. Inițiată în 1946-1947, scopul organizației era „păstrarea ființei naționale și a credinței ortodoxe". Dacă ar fi să dăm credit mărturiilor, organizația ar fi avut nuclee în mai mult de jumătate din localitățile județului Botoșani[33], aserțiune ce trebuie totuși privită cu rezerve. Organizația nu avea arme, dar membrii ei doreau să fie pregătiți în eventualitatea trecerii la acțiuni anticomuniste fățișe[34].

Au fost recrutați mai întâi foști luptători pe frontul de răsărit, apoi tineri, elevi sau studenți. Șeful pe județ era învățătorul Mihai Pușcașu (nume conspirativ „Ciutacu"), din Ionășeni-Trușești; „sfătuitorul" lor era Costică Șalaru, din aceeași localitate, fost luptător pe front. Între membri se mai numărau: avocatul Ioan Apetrei din Călărași; Vasile Balanovici, elev în ultimul an la Liceul comercial din Botoșani; Gheorghe Mântăluță, elev la Liceul „Laurian" din Botoșani; Puiu și Vasile Cantemir, studenți la Academia Comercială din Brașov; frații Ioan și Vasile Maluș, primul era mecanic de locomotivă la CFR ș.a.[35].

---

[28] Mărturia lui Gheorghe Mântăluță, originar din Săveni, cu domiciliul în Botoșani, în *Ibidem*, p. 139.

[29] ASRI, fond „P", dos. 64409, vol. 19, f. 229-230.

[30] *Deținuți anticomuniști din județul Botoșani aflați în evidențele AFDP – Filiala Botoșani. Decedați în închisori*, în *Calvarul*, p. 177. Potrivit unor date de dicționar, un botoșănean cu numele de Constantin I. Arapu, arestat la 15 august 1949, a murit la Ocnele Mari, în 1954 (Cicerone Ionițoiu, *Victimele terorii comuniste. Arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dicționar A-B*. Lucrare revizuită de Florin Ștefănescu, s.l. [București], Editura Mașina de Scris, 2000, p. 76).

[31] Mărturia lui Gheorghe Mântăluță, în *Calvarul*, p. 139.

[32] Mărturiile lui Vasile Balanovici, originar din Ionășeni-Trușești, și Ioan Maluș, originar din Stâncești, ambii cu domiciliul în Botoșani, în *Ibidem*, p. 28-29, 127.

[33] Mărturia lui Vasile Balanovici, în *Ibidem*, p. 28-29. Vezi și mărturia lui Ioan Maluș, în *Ibidem*, p. 127.

[34] Mărturia lui Vasile Maluș, originar din Stâncești, cu domiciliul în Botoșani, în *Ibidem*, p. 131.

[35] Mărturiile lui Vasile Balanovici, Ioan Maluș, Vasile Maluș și Gheorghe Mântăluță (originar din Săveni, cu domiciliul în Botoșani), în *Ibidem*, p. 29, 126, 135-137.

Organizaţia avea mai mulţi curieri, pentru ca în caz de cădere respectivul să nu poată dezvălui prea multe. Vasile Balanovici a fost trimis la Săveni, Ungureni, Călăraşi, Stânceşti, Truşeşti, Pomârla, Păltiniş, dar a contactat un număr restrâns de oameni, câte unul în fiecare localitate, care era legătura directă, uneori cu nume conspirative. Se transportau diverse materiale de propagandă de extracţie naţionalistă (articole din operele lui N. Bălcescu, M. Eminescu, N. Iorga, A.C. Cuza) şi religioasă (predici), dar şi mărturii şapirografiate ale unora din cei care fuseseră în Rusia, despre realităţile de acolo[36].

Ca mai toate organizaţiile subversive, nici aceasta nu a scăpat nedepistată. Supravieţuitorii consideră că au fost trădaţi de un anume Dumitru Ganea. Circa 50 de persoane au fost arestate într-o noapte din luna mai 1948. Transportaţi la Siguranţa din Botoşani, ancheta a durat nouă luni, în tot acest timp arestaţii fiind bătuţi îndelung de şeful Securităţii Botoşani, Israil Ruckerstein (în mărturii apare ca „Ruchenştain"), precum şi de anchetatorii Feller şi Lungu[37]. Mărturia lui Ioan Maluş: „Au făcut cu mine «morişca»: m-au pus pe doi suporţi şi m-au bătut la tălpi, în serie, când Ruchenştain, când Lungu. Nu mai puteam merge şi mă duceau într-o pătură. Ca să mai pot mişca degetele, am pus picioarele în tineta cu urină"[38].

Procesul s-a desfăşurat la Suceava, în demisolul Securităţii, fără accesul liber al publicului. Totuşi, au fost aduşi oameni beţi, îmbrăcaţi în cojoace noi, care strigau se pare nu fără convingere: „Moarte lor! Moarte lor!". Unul dintre avocaţii desemnaţi să-i apere pe cei din organizaţie a fost un anume Katz, din Piatra Neamţ, care ar fi spus chiar la proces: „Domnule preşedinte, onorată instanţă. Situaţia cea mai grea pentru un avocat este, cum a spus marele Lenin, să apere ceea ce el însuşi condamnă!". Nu era o situaţie singulară în anii '40-'50, când foşti criminali de război prezidau complete de judecată, iar avocaţii în loc să-i apere pe acuzaţi se transformau în procurori.

Pentru a scăpa de maltratări, unii inculpaţi semnaseră declaraţii false în timpul anchetelor, însă la proces s-au dezbrăcat şi şi-au arătat echimozele. Drept urmare, preşedintele a suspendat şedinţa, iar anchetatorii i-au ameninţat cu moartea pe cei din boxă. Au fost şi persoane care nu au vrut să recunoască nimic, dar au primit pedepse chiar mai mari. În total, 32 de persoane au fost condamnate în procesul acestei organizaţii, pedepsele fiind exemplare, fapt recunoscut chiar de procuror: „Voi aţi fi meritat o bătaie la cur sau, cel mult, trei luni de puşcărie. Dar nu vă putem lăsa aşa. Pedeapsa voastră trebuie să fie un exemplu pentru cei de afară. Altfel, toţi ar face ca voi". Vasile Balanovici a primit 12 ani de închi-

---

[36] Mărturia lui Vasile Balanovici, în *Ibidem*, p. 29.

[37] *Ibidem*, p. 29-30.

[38] Mărturia lui Ioan Maluş, în *Ibidem*, p. 127.

soare, dar a făcut 14, trecând pe la Jilava, Târgşor, Gherla, mina Valea Nistrului, Aiud, colonia Periprava[39]; Ioan Maluş a căpătat şapte ani, pe care i-a făcut la Gherla şi la Canalul Dunăre-Marea Neagră (Peninsula şi Ovidiu)[40]; Gheorghe Măntăluţă a „beneficiat" tot de şapte ani, petrecuţi la Târgşor, Gherla, Canal (Peninsula), Aiud, Jilava[41]. Întrucât nu mai activase în organizaţie după 1947, fiind plecat din judeţul Botoşani, Vasile Maluş a fost arestat abia în octombrie 1949. Fusese condamnat în lipsă la 15 ani închisoare „pentru crimă de uneltire contra ordinii sociale", aşa că a stat mai bine de un an în aresturile din Botoşani, în penitenciarele Galata, Jilava, Aiud, mina Baia Sprie. Rejudecat în 1950, pedeapsa i-a fost redusă la trei ani. După patru ani şi şapte luni în care trecuse iarăşi pe la Jilava, dar şi pe la Canal (coloniile Peninsula, Ovidiu, Coasta Galeş), a fost eliberat. A fost însă supravegheat cu atenţie de către Securitate până la căderea comunismului[42].

2.7. **Organizaţia din zona Rădăuţi-Leorda**

Cândva prin anii '50, în zona Rădăuţi-Leorda funcţiona o organizaţie anticomunistă condusă de Mircea Vasiliu, contabil la complexul de creştere a porcilor Leorda, fost căpitan de artilerie şi legionar. Nu ştim decât că această organizaţie a existat, dar nu dispunem de amănunte[43].

2.8. **Organizaţia „666"/„Gruparea Albastră"/„Cămaşa Albastră"/„Moldova"**

Iniţiativa înfiinţării acestei organizaţii subversive, în 1947 – cu mai multe nume, pentru a deruta autorităţile: „666" (prima denumire, schimbată din cauza unui delator[44], cum apare şi în sentinţa de condamnare a membrilor ei[45]) sau „Gruparea Albastră", „Cămaşa Albastră", „Moldova" (cu o subgrupare „Regele Mihai")[46] – a aparţinut unor tineri (născuţi între 1925-1930) din comuna Corni,

[39] Mărturia lui Vasile Balanovici, în *Ibidem*, p. 29-37.

[40] Mărturia lui Ioan Maluş, în *Ibidem*, p. 128-129.

[41] Mărturia lui Vasile Maluş, în *Ibidem*, p. 135-140.

[42] *Ibidem*, p. 131-134.

[43] Viorel Ilişoi, *Am fost securist, nu le-aş mai auzi numele!*, în „Timpul", nr. 15, 11-17 august 1991, p. 4.

[44] Mărturia lui Olimpiu Scutelnicu, din Corni, judeţul Botoşani, în *Calvarul*, p. 147.

[45] Sentinţa nr. 1131/11 octombrie 1951 a Tribunalului Militar Iaşi, în *Cu unanimitate de voturi*, p. 187.

[46] Mărturiile lui Alexandru Constantinescu, Gheorghe Anghelache şi Emanoil Babii, originari din Corni, cu domiciliul în Botoşani, în *Calvarul*, p. 12, 21, 69; Viorel Ilişoi, *Din „Dosarul" luptei anticomuniste. Mă sinucid pentru că nu pot face ce-mi cere Securitatea*, în „Timpul", nr. 29, septembrie 1992, p. 8.

Botoşani, aflaţi la liceu în capitala judeţului. Unul din membri susţinea că denumirea de „666" era o trimitere expresă la Biblie[47], alţii că aceea de „Gruparea Albastră" fusese inspirată după numele unei formaţiuni militare care luptase în războiul civil spaniol[48] sau că albastrul era culoarea cerului, o parte din drapelul ţării ori „aspiraţia tinereţii". Din punct de vedere doctrinar, un alt membru al organizaţiei a emis părerea generală că aceasta „avea tentă naţionalistă, cuzistă"[49]. Între membri s-au numărat: Emil Marica, Gheorghe Anghelache (fost subofiţer în armată, demisionat în 1946), Manole (Emanoil) Babii (profesor suplinitor de istorie-geografie la Corni şi student în anul IV la Facultatea de Drept), Păvăleanu (elev la şcoala de ofiţeri de la Sibiu), Olimpiu Scutelnicu, Dumitru Struţuc, Petru Coteaţă ş.a. În total erau 24 de persoane, în special din localitatea Corni, dar şi din Botoşani şi Vlădeni. La început, organizaţia a avut o conducere colectivă, dar apoi şeful ei a devenit Alexandru Constantinescu, fost elev la Liceul „Laurian" din Botoşani[50].

Recrutarea se făcea de către şef, apoi neofitul era invitat la o şedinţă în locuinţa unuia dintre membri, urmau discuţii şi propuneri, după care respectivul depunea jurământul şi primea un nume conspirativ. Aşa s-a întâmplat cu Emanoil Babii, membru PMR, procesul de iniţiere având loc la locuinţa lui Emil Marica. Babii a primit numele conspirativ de „Avocatul". Întrucât era membru al partidului de guvernământ, Emanoil Babii a fost însărcinat de către şeful organizaţiei să culeagă informaţii din interiorul organizaţiei locale a PMR şi să-i indice pe cei mai „buni" activişti. Membrii organizaţiei au participat la „şedinţe de teorie militară", ţinute de Gheorghe Anghelache. Organizaţia a avut doar două arme (un pistol şi o puşcă ZB), o cantitate de trotil şi câteva grenade. S-a decis la un moment dat chiar plecarea în munţi. Alexandru Constantinescu, Olimpiu Scutelnicu şi Emanoil Babii au conceput manifeste cu caracter explicit anticomunist (erau criticaţi Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Stalin etc.), care apoi au fost multiplicate cu ajutorul unei „tipografii"[51]. „Tiparniţa noastră era improvizată, dar ingenioasă. Nu mi-am putut închipui că o să facem atât de lesne o tipografie. Literele, decupate din ştampile de cauciuc, ieşeau foarte clare", spunea unul dintre ei[52]. Presa de făcut manifeste a fost realizată de Olimpiu Scutelnicu „din plumb

[47] Mărturia lui Olimpiu Scutelnicu, în *Calvarul*, p. 146.

[48] Mărturiile lui Gheorghe Anghelache şi Olimpiu Scutelnicu, în *Ibidem*, p. 12, 147.

[49] Mărturia lui Emanoil Babii, în *Ibidem*, p. 21.

[50] Mărturiile lui Gheorghe Anghelache, Emanoil Babii, Alexandru Constantinescu şi Olimpiu Scutelnicu, în *Ibidem*, p. 12-13, 21, 69-70, 147; Viorel Ilişoi, *op. cit.*, p. 8.

[51] Sentinţa nr. 1131/11 octombrie 1951 a Tribunalului Militar Iaşi, în *Cu unanimitate de voturi*, p. 187; Mărturiile lui Gheorghe Anghelache, Alexandru Constantinescu şi Olimpiu Scutelnicu, în *Calvarul*, p. 12-13, 70, 147.

[52] Mărturia lui Alexandru Constantinescu, în *Calvarul*, p. 70.

sculptat de mână. Plumb de la acumulatoare de radio. Cumpăram maculatoare și băteam toată noaptea la manifeste"[53]. „Tipografii" erau frații (trei la număr) Irașog[54]. Exemplare din manifestele organizației au ajuns până la Timișoara, București, Constanța, Iași și Câmpulung[55].

Însă la un moment dat s-au încălcat regulile elementare de prevedere. Alexandru Constantinescu și un văr de-al său au împrăștiat în primăvara anului 1951 foarte multe manifeste din Corni până în localitatea Pogorăști. Arestările au început la 10 mai 1951. Subchirurgul (la dispensarul din Corni) Toader Fediuc, Alexandru Constantinescu și Olimpiu Scutelnicu au fost reținuți pe 10-11 mai. La primul dintre ei s-a găsit material compromițător, îndeosebi cantități mari de hârtie, pentru afișe și manifeste[56]. Gheorghe Anghelache a umblat fugar câteva zile, dar pe 15 mai a fost și el capturat. Pus în lanțuri, a fost transportat la Botoșani, iar de acolo la Dorohoi. Ancheta a început imediat și a fost condusă mai întâi de sublocotenentul Miron, apoi de locotenentul-major Matei și de un plutonier. A început bătaia, dusă la grade ridicate de Feller, anchetatorul-șef de la Botoșani, trimis special la Dorohoi. Pentru bătaie, acesta a folosit o funie udă, iar pentru umilirea deținutului scuipatul abundent peste față. Anghelache a fost ținut două luni de zile sub niște scări, pe ciment, având sub el doar o pătură[57].

Emanoil Babii a fost arestat pe 20 mai 1951, la Iași, apoi transportat alături de ceilalți, la Dorohoi. Anchetatorii voiau să afle de „legăturile superioare" ale organizației, spre exemplu cu americanii. „Nu voiau să creadă că a fost inițiativa noastră", își amintea Babii. Anchetele se desfășurau după miezul nopții, constând în bătaie la tălpi, șocuri electrice, plus izolarea în beciuri. Se adăuga înfometarea intenționată, iar pentru a-și dovedi sadismul securiștii mâncau în fața deținuților, forțându-i totuși pe aceștia să fumeze. De asemenea, repetau întrebările la nesfârșit[58].

Una din distracțiile principale ale lui Feller și a altui ofițer consta în punerea la curent a celor arestați. Alexandru Constantinescu: „Simt și acum urmările. Lui Olimpiu Scutelnicu îi făceau legăturile la un dinte și la un testicul. Mie îmi puneau fire la ureche și la degete. Îi amuza nespus felul în care săream până-n pod, urlând. / Erau și alte torturi, de neînchipuit pentru oamenii care n-au cunoscut suferința din închisorile comuniste. De pildă, să fii dus într-un closet plin de

[53] Mărturia lui Olimpiu Scutelnicu, în *Ibidem*, p. 147.

[54] Mărturia lui Alexandru Constantinescu, în *Ibidem*, p. 70.

[55] Mărturia lui Gheorghe Anghelache, în *Ibidem*, p. 12. Vezi și mărturia lui Emanoil Babii, în *Ibidem*, p. 21.

[56] Mărturiile lui Alexandru Constantinescu și Olimpiu Scutelnicu, în *Ibidem*, p. 71, 147.

[57] Mărturia lui Gheorghe Anghelache, în *Ibidem*, p. 14-15.

[58] Mărturia lui Emanoil Babii, în *Ibidem*, p. 22-23. Vezi și sentința nr. 1131/11 octombrie 1951 a Tribunalului Militar Iași, în *Cu unanimitate de voturi*, p. 187

fecale, să fii trântit acolo şi să se împingă uşa peste tine..."[59]. Olimpiu Scutelnicu: „[Feller î]mi agăţa firul de degetul mare de la picior. Şi de testicule. Dar cel mai rău era când îmi punea firul electric la ureche: simţeam că-mi plesneşte creierul!"[60]. Sublocotenentul Miron „avea plăcerea de a se distra cu înfiptul àcelor sub unghii şi în limbă". Deţinuţii nu erau bătuţi doar de ofiţeri sau subofiţeri, ci şi de sergenţii şi caporalii în termen, fiii „poporului muncitor", precum şi de una din dactilografe („care era în stare să ne mănânce de vii")[61].

Subchirurgul Toader Fediuc a fost asasinat de către Feller[62]. Un fost coleg de suferinţă îşi aducea aminte: „A murit în chinuri înfiorătoare. I-au mâncat câinii picioarele! Când l-au adus pentru confruntare, era într-o stare de nedescris. Îl ţineau de subsuori, că nu putea sta. Era rupt de câini şi chiar acolo un câine stătea lângă el. L-au dus la spital, ca să nu se spună că a murit la Securitate. Ancheta se petrecea la Dorohoi. Când am fost aduşi la Botoşani, Fediuc nu mai era în viaţă"[63]. După uciderea lui Fediuc, ancheta a fost reluată şi celorlalţi reţinuţi nu li s-a mai dat voie să facă în scris vreo referire la el[64]. Olimpiu Scutelnicu şi Victor Iraşog au fost legaţi de un pat de fier militar, iar alături de ei a fost pus un câine, care l-a şi muşcat rău pe cel din urmă[65].

Procesul organizaţiei a început pe 14 septembrie 1951, la Tribunalul Militar Iaşi[66]. Sentinţa a fost pronunţată la 11 octombrie 1951. Pedepsele au fost grele pentru toţi membrii, dacă avem în vedere că, sub acuzaţia de „crima de uneltire contra ordinei sociale", Emanoil Babii a fost condamnat la 15 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică, precum şi la plata a 5.000 de lei cheltuieli de judecată[67]. Unii dintre cei reţinuţi au rămas cu impresia că Alexandru Constantinescu a fost

---

[59] Mărturia lui Alexandru Constantinescu, în *Calvarul*, p. 72-73.

[60] Mărturia lui Olimpiu Scutelnicu, în *Ibidem*, p. 148.

[61] Mărturia lui Alexandru Constantinescu, în *Ibidem*, p. 72.

[62] Mărturiile lui Gheorghe Anghelache şi Emanoil Babii, în *Ibidem*, p. 15, 23; Vezi şi *Deţinuţi anticomunişti din judeţul Botoşani aflaţi în evidenţele AFDP – Filiala Botoşani. Decedaţi în închisori*, în *Ibidem*, p. 177. După 1989, ex locotenentul-major Feller, anchetatorul principal la Securitatea din Botoşani şi la cea din Dorohoi la sfârşitul anilor '40, îşi lua pensia consistentă de la statul român şi juca liniştit şah în parcurile din Suceava (mărturiile lui Alexandru Constantinescu, Emanoil Babii şi Gheorghe Anghelache, în *Ibidem*, p. 15, 23, 71-72).

[63] Mărturia lui Alexandru Constantinescu, în *Ibidem*, p. 71. Vezi şi mărturiile lui Gheorghe Anghelache, Emanoil Babii, şi Olimpiu Scutelnicu, în *Ibidem*, p. 15, 23, 148; *Deţinuţi anticomunişti din judeţul Botoşani aflaţi în evidenţele AFDP – Filiala Botoşani. Decedaţi în închisori*, în *Ibidem*, p. 177.

[64] Mărturiile lui Gheorghe Anghelache şi Emanoil Babii, în *Ibidem*, p. 15, 23.

[65] Mărturia lui Olimpiu Scutelnicu, din Corni, în *Ibidem*, p. 148.

[66] Mărturia lui Gheorghe Anghelache, originar din Corni, în *Ibidem*, p. 15.

[67] Sentinţa nr. 1131/11 octombrie 1951 a Tribunalului Militar Iaşi, în *Cu unanimitate de voturi*, p. 187. Vezi şi mărturia lui Emanoil Babii, în *Calvarul*, p. 23.

omul Securității în organizație și că securiștii s-au folosit de el[68]. Dincolo de posibilele cedări în cumplitele anchete, supoziția de mai sus pare puțin credibilă, dacă avem în vedere că A. Constantinescu a primit cea mai mare condamnare, 20 de ani muncă silnică (la el se găsise și pistolul), la fel ca și Dumitru Strutuc, care a împrăștiat multe manifeste ale organizației și la care s-a descoperise arma ZB[69]. Gheorghe Anghelache a primit 15 ani muncă silnică, din care a executat 13 ani și două luni[70]. Olimpiu Scutelnicu nu a scăpat nici el fără 15 ani[71].

Anii de detenție ai condamnaților în procesul organizației din Corni au fost petrecuți în condiții inumane („a fost cumplit de greu" avea să rememoreze unul dintre ei) la închisorile Galata, Jilava, Gherla, Aiud, Caransebeș, Dej, Alba Iulia, Oradea, Galați, Botoșani, minele de plumb de la Baia Sprie și Valea Nistrului, coloniile pentru îndiguiri din Insula Mare a Brăilei și colonia de stuf de la Periprava în Delta Dunării[72]. Unii dintre ei au și murit în închisoare: Emil Marica se pare la Gherla, iar Victor Irașog la Jilava sau la Văcărești (informațiile nu concordă)[73].

Pentru foștii deținuți viața a fost dificilă și după eliberare, după cum își amintea unul dintre ei: „[Am avut] momente în care mi-a părut rău că n-am murit în pușcărie. Pentru că acolo era vai de mine, iar afară era vai de noi! Câteodată am suferit afară mai mult decât în pușcărie"[74].

2.9. **Grupul Vasile Cămăruță**

Acest grup era semnalat pentru prima dată la sfârșitul lunii aprilie 1949, desfășurându-și activitatea pe teritoriul județului Baia, sub conducerea învățătorului Vasile Cămăruță. În actele Securității, V. Cămăruță era arătat ca „fost manist și legionar", iar membrii formațiunii sale ca „elemente foste maniste", din comunele Liteni, Valea Glodului, Pleșești și Bunești. Este momentul să precizăm că după război eticheta de legionar/fascist nu a fost rezervată doar pentru cei care fuseseră membri ai formațiunilor politice de extremă dreapta, ci a fost aruncată asupra tuturor celor care se opuneau instalării regimului comunist, începând cu legionarii reali, continuând cu liberalii și țărăniștii și terminând cu social-demo-

[68] Mărturia lui Gheorghe Anghelache, în *Calvarul*, p. 15-16.

[69] Mărturiile lui Gheorghe Anghelache, Alexandru Constantinescu și Olimpiu Scutelnicu, în *Ibidem*, p. 16, 73, 148.

[70] Mărturia lui Gheorghe Anghelache, în *Ibidem*, p. 16-19.

[71] Mărturia lui Olimpiu Scutelnicu, în *Ibidem*, p. 148.

[72] Mărturiile lui Gheorghe Anghelache, Emanoil Babii, Alexandru Constantinescu și Olimpiu Scutelnicu, în *Ibidem*, p. 16-19, 23-27, 73-74, 148.

[73] Mărturiile lui Alexandru Constantinescu și Olimpiu Scutelnicu, în *Ibidem*, p. 69-70, 150.

[74] Mărturia lui Emanoil Babii, în *Ibidem*, p. 27. Vezi și mărturiile lui Alexandru Constantinescu și Olimpiu Scutelnicu, în *Ibidem*, p. 74, 150.

craţii independenţi. Partizanii din grupul Cămăruţă umblau înarmaţi în pădurile din judeţul Baia şi se adăposteau la ţăranii înstăriţi („chiaburi"). Potrivit unor informaţii pe care le aveau autorităţile, grupul ar fi reuşit în vara anului 1949 să stabilească legături cu partizanii din munţi. Acţiunile sale constau în intimidarea autorităţilor locale. Spre exemplu, în august 1949 Cămăruţă ar fi spus telefonistului din Liteni că deţinea un tabel cu toţi comuniştii din comună şi că în curând avea să-i ucidă pe secretarul organizaţiei de bază a PMR, pe vicepreşedintele Comitetului Provizoriu şi pe şeful postului de miliţie. Drept urmare, cei vizaţi se demoralizaseră şi nu mai circulau noaptea prin sat. Securitatea reuşise să pătrundă informativ în anturajul grupului, stabilind gazdele acestuia şi aşteptând un moment prielnic pentru trecerea la acţiune[75].

Grupul Vasile Cămăruţă avea în componenţă, în 1949-1950, în afară de lider, doi membri: Mihai Costruş şi Grigore Pascaru. Cămăruţă făcea demersuri în vara anului 1949 pentru a intra în legătură cu organizaţia „Gărzile lui Decebal", care era activă mai ales în Bucovina, dar avea ramificaţii şi în judeţele Neamţ şi Botoşani. Probabil pentru a-şi încuraja susţinătorii, Cămăruţă pretindea că era în legătură cu organizaţia „Uniunea Naţională Română" de sub comanda generalilor Dragalina şi Manoliu, deşi nu ştim să fi existat o organizaţie cu acest nume sau în orice caz nu sub conducerea generalilor amintiţi[76]. Grupul avea un sistem de gazde în comuna Liteni-Baia. Însuşi secretarul organizaţiei de bază a PMR din comună, Constantin Chetrariuc, a mers atât de departe încât i-a dat lui Cămăruţă un pistol automat german. Grigore Pascaru, unul din membrii grupului, avea şi el o gazdă în comuna Liteni-Baia, Gh. Zaharia. Însă acesta a fost recrutat ca informator de Securitate, predându-l în cele din urmă pe partizan[77].

Cu toate măsurile luate de Securitate pentru distrugerea sa, grupul era încă activ în vara anului 1951[78]. Din el se pare că a făcut parte şi învăţătorul legionar Nicolae Dascălu, din comuna Păstrăveni, raionul Târgu Neamţ[79]. Grupul condus de Cămăruţă a stabilit legături cu organizaţia „Frontul Patriei". Liderii celor două formaţiuni, Vasile Cămăruţă, respectiv Constantin Mahu şi Nicolae Filip, s-au întâlnit în toamna anului 1950 în „Zăvoiul Moldovei", satul Buzaţi, comuna Păstrăveni, raionul Târgu Neamţ[80]. Nu ştim ce s-a convenit cu acea ocazie, dar este cert că aceste grupuri nu s-au unit, ele acţionând izolat până la anihilarea lor. În toamna anului 1952, Vasile Cămăruţă era urmărit ca fugar înarmat izolat de către

[75] ASRI, fond „D", dos. 2168, f. 413-414, 451.

[76] *Cartea Albă a Securităţii*, vol. II, p. 229-230 (doc. de la ASRI, fond „D", dos. 1968, f. 87-89).

[77] *Ibidem*, p. 230.

[78] Arhiva Tribunalului Militar Iaşi, fond „P", dos. 81, Neamţ, vol. 8, f. 1 (în continuare se va cita: ATMI).

[79] *Ibidem*, f. 394-395.

[80] *Ibidem*, f. 24, 394-395.

Regiunea de Securitate Suceava[81]. El avea să fie împuşcat ulterior de Securitate în lunca Siretului[82], dar nu deținem alte amănunte în legătură cu acest aspect.

2.10. **Organizația „Inima Neagră“**

În legătură cu „Inima Neagră“, dintr-un „plan de muncă“ nu ştim decât că în octombrie 1949 un lot format din 10 persoane, din organizație, se afla în cercetare la Direcția Regională de Securitate Suceava[83].

2.11. **„Frontul Patriei“**

Organizația „Frontul Patriei“ a fost înființată în august 1950 de către Constantin Mahu zis Bujor (din satul Verşeni, comuna Miroslovești, raionul Paşcani, condamnat la şapte ani pentru omucidere, evadat din penitenciarul Fălticeni în 1947) şi Nicolae Filip (preot ortodox din comuna Stolniceni Prăjescu, raionul Paşcani, fugar condamnat la patru luni închisoare corecțională de către Tribunalul Militar Iaşi pentru deținere de materiale şi efecte militare). Un rol important aveau să-l dețină în organizație şi soții Alexandru şi Aurica Hrib (din comuna Ştefan cel Mare, raionul Piatra Neamț), recrutați de Mahu[84]. Constantin Mahu era cunoscut sub numele fals „Mateean“ sau „căpitanul Mateean“ de către majoritatea celor recrutați de el, în vreme ce Nicolae Filip se folosea de numele conspirativ „maiorul“[85]. În documentele emise de Securitate ulterior avea să se precizeze că Nicolae Filip a fost „inițiatorul organizației contrarevoluționare F.[rontul] P.[atriei]“, iar Constantin Mahu „capul bandei“[86]. Cei doi şefi au intrat în legătură cu un alt grup anticomunist, condus de Vasile Cămăruță, care activa în zona Baia-Neamț. Întâlnirea s-a desfăşurat în toamna anului 1950 în „Zăvoiul Moldovei“, satul Buzați, comuna Păstrăveni, raionul Târgu Neamț[87], dar nu avem cunoştință de cele discutate cu acea ocazie.

„Frontul Patriei“ a urmărit să încadreze noi membri din regiunile Bacău şi Iaşi, să adune armament şi muniții, să multiplice şi să difuzeze manifeste

---

[81] ASRI, fond „D“, dos. 2168, f. 187, 154.

[82] Adrian Brişcă, Radu Ciuceanu, (editori), *Rezistența armată din Bucovina, 1944-1950*, vol. I, Bucureşti, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1998, p. 403.

[83] ASRI, fond „D“, dos. 9051, vol. 2, f. 40.

[84] ATMI, fond „P“, dos. 81, Neamț, vol. 8, f. 394-395, 370, 387. Alexandru Hrib, *Autobiografie*, manuscris, începutul anilor '90. Mulțumim domnului Gheorghe Onişoru pentru această din urmă sursă.

[85] ATMI, fond „P“, dos. 81, Neamț, vol. 8, f. 23-24, 392, 395.

[86] *Ibidem*, f. 421.

[87] *Ibidem*, f. 24, 394-395.

anticomuniste, să pregătească atacuri împotriva membrilor PMR[88]. Liderii au fixat strângerea de la membri a unor cotizații de 50-100 de lei, bani care urmau a fi utilizați pentru procurarea materialelor necesare editării manifestelor antiguvernamentale[89]. Activitatea organizației s-a desfășurat în raioanele Piatra Neamț și Târgu Neamț, regiunea Bacău, în raionul Pașcani, regiunea Iași, și în raionul Fălticeni, regiunea Suceava[90]. Alexandru Hrib și Constantin Mahu au conceput mai multe scrisori de amenințare la adresa conducerilor gospodăriilor colective, Miliției, informatorilor Securității și sfaturilor populare din zona în care activau[91]. Membrii recrutați de elementele active al organizației, din rândurile foștilor deținuți politici, țăranilor înstăriți („chiaburi"), mijlocași și săraci nemulțumiți de regimul comunist, foștilor jandarmi, militarilor deblocați sau comprimați etc.[92], primeau un carnet care atesta această calitate. Actele erau realizate de soții Hrib și de Mahu prin aplicarea pe sferturi de coală de hârtie a unei matrițe confecționate din lemn cu antetul „Frontul Patriei"[93]. Cei amintiți au „scris și complectat" numai în comuna Petricani aproximativ 200 de astfel de carnete[94].

Scopul major al organizației era ca în momentul izbucnirii unui război între anglo-americani și sovietici să ocupe instituțiile de stat, să provoace diversiuni ș.a.m.d., care să ducă la prăbușirea regimului[95]. Unul dintre fruntași, Alexandru Hrib, descria astfel „Frontul Patriei": „Era o organizație paramilitară, care avea drept obiective nesupunerea, chiar armată, la colectivizare, lupta împotriva bolșevizării țării, pregătirea populației satelor în vederea conflictului, prevăzut de noi, dintre Occident și URSS. Credeam că vin americanii!"[96].

Autoritățile au descoperit, în noaptea de 3/4 septembrie 1950, mai multe manifeste ale organizației „Frontul Patriei", lipite pe garduri sau aruncate pe șosea în raza comunelor Urecheni, Petricani, Țibucani și Grumăzești, raionul Târgu Neamț. Manifeste de același tip au fost împrăștiate în noaptea de 7/8 octombrie 1950 și în comunele Bodești, Precista, Dobreni, Războieni, Șerbești Girov și Tupilați, raionul Piatra Neamț[97]. Într-un astfel de document, care începea cu apelativul „Frați români", se preciza că „«Frontul Patriei» este un partid de luptă

[88] *Ibidem*, f. 395.
[89] *Ibidem*.
[90] *Ibidem*.
[91] *Ibidem*, f. 395-396, 349, 353.
[92] *Ibidem*, f. 376-379, 388.
[93] *Ibidem*, f. 395.
[94] *Ibidem*, f. 27, 396.
[95] *Ibidem*, f. 24.
[96] Mărturia lui Alexandru Hrib, în *Calvarul*, p. 108.
[97] ATMI, fond „P", dos. 81, Neamț, vol. 8, f. 22, 25-27, 339, 369, 396, 398, 392; sentința nr. 110/13 martie 1953 a Tribunalului Militar Iași, în *Cu unanimitate de voturi*, p. 206; Alexandru Hrib, *Autobiografie*.

contra jefuitorilor şi bandiţilor, care pradă avutul ţării şi îşi bat joc de munca poporului nostru". Nu lipseau accentele antisemite, fiind nominalizată Ana Pauker, aflată atunci în conducerea Partidului Muncitoresc Român şi a statului. Erau, fără îndoială, reminiscenţe ale prejudecăţilor antisemite foarte puternice în Moldova, întreţinute şi de vizibilitatea unei anumite creşteri a proporţiei etnicilor evrei în administraţie îndeosebi în primul deceniu postbelic. Petru Groza şi Gheorghiu Dej erau de asemenea amintiţi; alături de „alţi criminali", ei „s-au aruncat ca nişte fiare asupra ţării pe care au însângerat-o". Uzând de un limbaj care îmbina religiosul cu politicul, se amintea că „ziua judecăţii se apropie" şi „marile puteri a[le] lumii în frunte cu Anglia şi America sunt gata pentru a zdrobi fiara", iar „criminalii" aveau să răspundă pentru faptele lor. Manifestul se încheia cu lozinci de genul „Trăiască România!!!", „Trăiască poporul român!!!", „Trăiască libertatea!" şi „Trăiască «Frontul Patriei»!"[98].

Confruntată cu manifestări propagandistice anticomuniste de amploare într-o zonă pe care credea că o controlează deplin, Securitatea a întreprins acţiuni informative pentru depistarea celor care realizaseră şi răspândiseră manifestele. Doi „colaboratori" (Mihai Pleşca şi Vasile Borş) din satul Bălăneşti, raionul Piatra Neamţ, s-au prezentat la postul de Miliţie din localitate, informând că în satul vecin Vlădiceni un anume „căpitan Mateean", înarmat cu un pistol automat şi cu grenade, făcea recrutări pentru „Frontul Patriei" prin intermediul gazdei şi al altor localnici, distribuind carnete celor recrutaţi în organizaţie. „Mateean" se recomanda „partizan", susţinând că are legături în munţi, unde ar fi deţinut armament şi muniţii. Unul dintre informatori, Pleşca, a predat chiar un număr de şase-şapte astfel de carnete, primite de la „Mateean". Pleşca fusese găzduitorul lui „Mateean" şi primise de la acesta, ca şi alţi recruţi, anumite directive: să distrugă reţelele telefonice la momentul potrivit, împiedicând astfel comunicaţiile autorităţilor; să nu se dea foc la cooperative, acestea fiind bunurile localnicilor; să fie pregătiţi pentru o eventuală schimbare politică etc.[99].

Încercarea Securităţii de a-l prinde pe „Mateean" a eşuat, acesta fiind prevenit chiar de Vasile Borş, unul din colaboratorii serviciilor represive. Borş a dispărut şi el, fiind căutat de Securitate[100]. Pentru a da de urma lui „Mateean", Securitatea a ales metoda acţiunii „în sens invers", urmărind depistarea gazdelor sale. În noaptea de 25/26 noiembrie 1950 au fost identificate şi „prelucrate" mai multe gazde chiar la domiciliile lor: Nicolae Şerban, din comuna Dragomireşti; Gheorghe Z. Bordei, din comuna Ştefan cel Mare; Gheorghe Movileanu din satul Soci, comuna Ştefan cel Mare. De la cel din urmă s-a aflat că o altă gazdă din sat era învăţătorul Alexandru Hrib. Deplasaţi la locuinţa acestuia, securiştii au

[98] ATMI, fond „P", dos. 81, Neamţ, vol. 8, f. 36.
[99] *Ibidem*, f. 369, 392-393.
[100] *Ibidem*, f. 393.

fost întâmpinaţi cu foc de către „Mateean“, aflat în una din camere. Unul din securişti (subofiţerul Constantin Şerban) a fost rănit, iar „căpitanul“, deşi rănit şi el de două gloanţe la un picior, a reuşit să scape, ascunzându-se într-o fântână, dar aruncând rucsacul pe care îl avea asupra sa. A fost o pierdere importantă, întrucât securiştii au găsit ştampila care se aplica pe carnetele pentru membrii organizaţiei, mai multe din amintitele carnete, un caiet cu însemnări şi cu nume de persoane, capse, trotil etc. Utilizând indiciile din actele descoperite şi extinzându-şi activitatea informativă, Securitatea a descoperit că organizaţia activa şi pe teritoriul regiunii Iaşi[101]. În acele împrejurări au devenit fugari şi soţii Hrib. Alexandru Hrib (născut la 27 iunie 1914, în comuna Vorniceni, judeţul Dorohoi) era învăţător în satul Bordea, comuna Ştefan cel Mare, deţinând şi gradul de locotenent în rezervă. După război fusese membru PNŢ[102]. Poliţia politică a reuşit la 26 noiembrie 1950 arestarea unor persoane care aveau legătură cu organizaţia: Mihai Pleşca, Pavel Grigore, Ion Stângu, din comuna Bălăneşti, raionul Piatra Neamţ; Gheorghe Movileanu, din comuna Ştefan cel Mare[103].

În lunile următoare, soţii Hrib au fost adăpostiţi şi alimentaţi mai întâi de preotul Grigore Cojocaru, din satul Boureni, comuna Moţca, raionul Paşcani, rudă cu ei. De la acesta i-a preluat Vartolomeu Bodoaşcă, stareţul schitului Boureni, care avea să recruteze alţi membri în organizaţie, schitul devenind „un loc de refugiu şi întâlniri“ pentru partizani. Au mai primit sprijin de la preotul Filip, principalul lider al organizaţiei, şi de la soţia acestuia, Evanghelica, precum şi de la numeroşi locuitori din zonă, în majoritate ţărani[104].

Mahu întreţinea legăturile cu membrii organizaţiei prin intermediul gazdelor[105]. El a încercat extinderea „Frontului Patriei“ prin cooptarea unor grupuri anticomuniste mai mici. Antonică Anaclet din comuna Hălăuceşti, raionul Paşcani, încercase încă în anul 1950 să creeze o organizaţie subversivă. Dat fiind că avea un redus capital simbolic, a câştigat puţini aderenţi pentru organizaţia sa, denumită „Gelu“, cei mai mulţi dintre consătenii săi considerându-l chiar „descreierat“. În urma unor tratative, el a intrat în „Frontul Patriei“, primind însărcinarea de a recruta la rândul său noi membri[106].

---

[101] *Ibidem*, f. 339, 344, 24, 369-370, 393; *„Bande, bandiţi şi eroi“*..., p. 343, 411, 544 (doc. de la Arhivele Ministerului de Interne, fond „DMRU“, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, f. 74-76, 222-225, 23-26); Alexandru Hrib, *Autobiografie*; mărturia lui Alexandru Hrib, în *Calvarul*, p. 108-109; Neculai Popa, *Represiune şi rezistenţă în ţinutul Neamţului*, Bucureşti, Editura Vremea, 2000, p. 71.

[102] ATMI, fond „P“, dos. 81, Neamţ, vol. 8, f. 396. Alexandru Hrib, *Autobiografie*; mărturia lui Alexandru Hrib, în *Calvarul*, p. 108.

[103] ATMI, fond „P“, dos. 81, Neamţ, vol. 8, f. 403-404.

[104] *Ibidem*, f. 340-341, 371-374, 388-389; Alexandru Hrib, *Autobiografie*.

[105] ATMI, fond „P“, dos. 81, Neamţ, vol. 8, f. 374.

[106] *Ibidem*, f. 348-349, 352, 376-379, 404.

Prin Ioan Chelsoi (fost grefier, iar în toamna-iarna 1950-1951 magazioner la o întreprindere de construcții din zona Pașcani) s-a încercat procurarea unui aparat de emisie-recepție („gheu"), precum și armament, muniție, lenjerie, impermeabile, țigări, medicamente și hârtie, cele din urmă cereri rezolvându-se pozitiv[107]. Diverși membri ai „Frontul Patriei" primeau misiunea de a organiza câteva localități, ceea ce presupunea recrutarea a noi persoane[108]. Membrii fugari ai organizației efectuau exerciții militare în păduri, inclusiv trageri cu armamentul pe care îl dețineau[109]. Pentru întreținerea moralului, luptătorii anticomuniști erau interesați de știrile difuzate de postul de radio „Vocea Americii"[110].

Constantin Mahu a dat membrilor organizației directive scrise, în 1951, care erau multiplicate și transmise de la om la om[111]. Într-un astfel de act, din 3 iunie 1951, adresat de „Organizația Frontul Patriei către Șefii comitetelor executive ce fac parte din sectorul Nr. 1" se cerea acestora executarea instrucțiunilor, împărțite în 20 de puncte. Punctele 1-2 se refereau la însemnele organizației: șefii comitetelor executive sătești trebuiau să-și facă banderole cu tricolorul românesc, pentru a fi recunoscuți de „armatele naționale"; de asemenea, fiecare comitet sătesc urma aibă un drapel cu tricolorul românesc. Punctele 3-14 și 17-18 atingeau organizarea membrilor și măsurile pentru momentul trecerii la acțiune: în fiecare sat trebuiau să fie constituite echipe pentru ocuparea instituțiilor locale; se preconiza formarea unei patrule conduse de un șef (fost jandarm sau grănicer, înarmat „și foarte energic și destoinic") și patru membri, care să patruleze în localitate și să împiedice camuflarea vreunei „bande de criminali" care ar fi putut devasta instituțiile sau ataca „vreo armată sau parașutiștii ce vor fi pentru ocupație"; se cerea chiar alcătuirea unor „tabele de răifăcători" (sic!); în momentul trecerii la acțiune trebuia să se facă un inventar cu armele existente, pe categorii; se aștepta dotarea de către „aliata noastră, care are misiunea de a ne înarma suficient"; trebuia constituită o echipă pentru tăierea liniilor telefonice; se dădea sfatul de a se avea grijă de sursele de apă potabilă, „căci comuniștii vor otrăvi apa"; membrii organizației trebuiau să posede carnete de membru. La punctul 15 se preciza că recompensarea membrilor organizației avea să se facă „după merit și munca depusă" în lupta contra regimului comunist. Punctul 16 conținea interdicția de a răspândi zvonuri în legătură cu organizația, cei care încălcau consemnul fiind considerați „trădători ai patriei și neamului românesc". Prin punctul 19 se solicitau de la membrii cu carnet, benevol, fonduri „pentru cheltuielile organizației". În sfârșit, punctul 20 conținea precizarea că toate indicațiile trebuiau îndeplinite

[107] *Ibidem*, f. 342-345, 373-376.
[108] *Ibidem*, f. 342, 344, 347-348, 379, 382.
[109] *Ibidem*, f. 26.
[110] *Ibidem*, f. 342, 372.
[111] *Ibidem*, f. 395.

până la 13 iunie 1951, dată la care îşi anunţase sosirea chiar cel care alcătuise instrucţiunile. Se menţiona expres că „lucrurile sunt foarte apropiate". Membrilor organizaţiei li se solicita concursul, pentru a fi la curent cu ceea ce li se cerea „de către unităţile naţionale". Aici era o supralicitare, încercându-se crearea impresiei între membri că organizaţia era extinsă şi în legătură cu alte grupuri de rezistenţă; de asemenea, că avea relaţii cu o „aliată", nenumită, care urma să trimită trupe. Instrucţiunile erau scrise pe un ton patetic, fiind vizibile încurajările pentru membrii „Frontului Patriei", bazate pe anumite aşteptări. În contextul acelor ani trimiterea nu putea fi decât la americani, atât de aşteptaţi în anii '50. Se amintea de lupta dusă „contra hoardelor păgâne ce ne pradă şi jefuiesc drepturile şi avutul ţării noastre româneşti" (punctul 15), de „patria şi neamul românesc" (16). Ordinul trebuia transmis din sat în sat „pe firul organizaţiei", în fiecare localitate urmând să rămână câte o copie[112]. Comunicarea unor directive scrise către eşaloanele inferioare ale organizaţiei reprezenta o încălcare a regulilor conspirativităţii, întrucât prin interceptarea unor asemenea acte Miliţia şi Securitatea aveau posibilitatea să afle date suplimentare despre activitatea partizanilor şi despre intenţiile lor.

Bine înarmat, Constantin Mahu a apărut, la 12 iunie 1951, în satul Tolici, comuna Petricani, raionul Târgu Neamţ. I-a adunat pe ţărani, s-a dus la şcoală şi i-a pus pe copii să intoneze „Trăiască Regele!", dar fiindcă aceştia nu cunoşteau cântecul i-a determinat să cânte „Internaţionala" (sic!). Ţăranii au fost puşi să cânte „Trăiască Regele!", Mahu interpretând alături de ei. De asemenea, din ordinul său câţiva ţărani au devastat şcoala, scoţând toate tablourile liderilor comunişti, precum şi biblioteca, şi dându-le foc în mijlocul curţii. Ulterior a devastat locuinţele preşedintelui organizaţiei Frontului Plugarilor şi secretarului organizaţiei de bază a PMR din localitate, a pus pe câţiva ţărani să distrugă o căruţă vopsită în roşu, a lovit o persoană, după care a dispărut în pădure[113]. Circulau atunci tot felul de zvonuri în zonă, unul dintre pădurarii din Tolici spunând chiar în momentul acţiunii singulare a lui Mahu: „e posibil că în momentul de faţă Târgu Neamţ este ocupat de partizani"[114]. Tot la începutul lunii iunie 1951, în zona localităţii Sodomeni populaţia comenta că în pădurea satului s-ar fi aflat „paraşutişti americani"[115]. Se poate ca acest zvon să fi fost expresia speranţelor ţăranilor, probabil întreţinute şi de partizanii semnalaţi în rapoartele Securităţii.

Serviciile represive şi-au intensificat acţiunile în vederea anihilării organizaţiei „Frontul Patriei", în acest scop colaborând regionalele de Securitate Iaşi, Bacău, Suceava şi Botoşani. S-a încercat infiltrarea unor elemente din afară în

[112] *Ibidem*, f. 34-35.
[113] *Ibidem*, f. 3-4, 340, 370, 393-394.
[114] *Ibidem*, f. 3.
[115] *Ibidem*, f. 280.

cadrul organizației, dar fără rezultate pozitive. Drept urmare, s-a recurs la răpirea unora din vârfurile „Frontului Patriei", dirijate și instruite în vederea identificării gazdelor și membrilor grupării. Cel mai util recrut s-a dovedit a fi Ioan Chelsoi (devenit informatorul „Costin"), în care Mahu avea încredere, el reușind să ofere informații importante Securității; de asemeni, Gheorghe Maftei zis Amărgărintei, din satul Soci-Miroslăvești; Gheorghe Mitrică, din comuna Hălăucești; Victor Axinte, din comuna Mirosloveşti; Nicolae Adochiței, învățător, și Ioan Nicolae, funcționar, din comuna Stolniceni Prăjescu, ultimii doi fiind șantajați cu „material compromițător"[116]. Un informator („Mandea") a fost infiltrat pentru scurt timp chiar la schitul Boureni, în locul său fiind trimis ulterior un altul („Scrutatu")[117]. Evanghelica Filip și Constantin Grigore Cojocaru, din satul Boureni-Moțca, au fost pur și simplu răpiți, dar ambii au refuzat să facă jocul Securității[118].

În urma unor importante pregătiri și concentrări de forțe, securiști și milițieni[119], în noaptea de 16/17 iunie 1951 au fost prinși, în satul Sodomeni, Nicolae Filip și soții Alexandru și Aurica Hrib, aceștia din urmă fiind înarmați (pistol mitralieră Bereta cu 154 de cartușe, armă ZB retezată și o grenadă defensivă). Mahu a scăpat de arestare întrucât chiar în aceeași noapte se despărțise de ceilalți[120]. Tot atunci au mai fost arestate următoarele persoane: Valeria Gavril, din satul Svorănești, comuna Timișești, raionul Târgu Neamț; Dumitru Gavril; Alecu Popa; Costache Alistar, țăran; Gheorghe Gavril; Damian Gavril; Pavel Grigore; Vasile Mircea (fost administrator pe moșia Stolniceni Prăjescu, raionul Pașcani, fugar din noaptea de 2/3 martie 1949, când au fost confiscate ultimele proprietăți „moșierești"), care nu se părea a avea legătură cu „Frontul Patriei"[121]. Mai fuseseră identificate alte 37 de persoane „ca membri sau cu activitatea depusă în cadrul" organizației[122]. Anchetarea celor reținuți a permis Securității să-și facă o idee despre extinderea teritorială a organizației, să depisteze membrii și gazdele, în cele din urmă să organizeze o reprimare eficientă/totală. În pofida binecunoscutelor mijloace de tortură ale poliției politice, unii dintre primii arestați s-au dovedit foarte hotărâți în timpul anchetei, refuzând cu încăpățânare să dezvăluie secretele organizației. Spre exemplu, despre Aurica Hrib se nota: „Este un element fanatic și își recunoaște faptele cu f.[oarte] mare greutate și numai în fața probelor"[123].

[116] *Ibidem*, f. 345-347, 349-351, 353-354, 379-380.
[117] *Ibidem*, f. 346-347, 351.
[118] *Ibidem*, f. 345, 379-380.
[119] *Ibidem*, f. 7-10.
[120] *Ibidem*, f. 19, 370-371, 394, 396-398; Alexandru Hrib, *Autobiografie*. Vezi și mărturia lui Alexandru Hrib, în Cezar Zugravu, *op. cit.*, p. 233.
[121] ATMI, fond „P", dos. 81, Neamț, vol. 8, f. 27-31.
[122] *Ibidem*, f. 32.
[123] *Ibidem*, f. 398.

Preotul Nicolae Filip este menționat în documentele Securității din vara-toamna anului 1951 ca decedat[124]. Unele surse orale susțin că el s-ar fi sinucis pentru a scăpa de chinurile Securității din Bacău[125], în vreme ce altele precizează că a murit în același loc la scurt timp după arestare, ca urmare a torturilor. Gardianul („un țigan urât foc, îmbrăcat în uniformă de Securitate") care îl avea în pază a făcut să pară un act de sinucidere prin spânzurare. Nu se știe unde a fost înmormântat[126]. Probabil că moartea lui Filip încă din prima fază a anchetei explică de ce arestările din județul Iași au fost atât de puține comparativ cu județul Neamț.

Chiar dacă arestările din 16/17 iunie 1951 au afectat organizația, activitatea acesteia s-a intensificat. Deși liderii și chiar mulți simpli membri plecaseră de la domiciliu, gest care a fost interpretat de Securitate ca manifestare a disperării, ulterior s-au obținut informații care dovedeau că adepții organizației continuau să aibă moralul ridicat[127]. Urmărit de Securitate, Constantin Mahu a părăsit teritoriul regiunii Bacău și a trecut în regiunea Iași, unde a continuat activitatea anticomunistă. La 7 octombrie a fost capturat principalul său colaborator în acel moment, Antonică Anaclet[128]. Denunțat de Gheorghe Maftei zis Amărgărintei, pe care îl credea susținătorul său, Constantin Mahu a fost încercuit de două echipe a câte 10 de securiști în ziua de 9 octombrie 1951, în locuința lui Dumitru V. Nica, satul Boureni, comuna Moțca, raionul Pașcani. A urmat timp de 45 de minute un violent schimb de focuri între Mahu și securiști, în cele din urmă partizanul preferând să se sinucidă (și-a tras două gloanțe în bărbie și unul în piept, deasupra inimii) decât să se predea[129].

---

[124] *Ibidem*, f. 396.

[125] Alexandru Hrib, *Autobiografie*; mărturia lui Alexandru Hrib, în Cezar Zugravu, *op. cit.*, p. 234, și în *Calvarul*, p. 110.

[126] Neculai Aioanei, „Destăinurile unui condamnat la moarte", în *Memoria*, nr. 36-37, 3-4/2001, p. 200; Neculai Popa, *op. cit.*, p. 70; Eugen Șahan, „Aspecte din rezistența românească împotriva sovietizării în perioada martie 1944-1962", în *Analele Sighet*, vol. 2, 1995, p. 224.

[127] ATMI, fond „P", dos. 81, Neamț, vol. 8, f. 348, 352.

[128] *Ibidem*, f. 384.

[129] ASRI, fond „D", dos. 2168, f. 265; ATMI, fond „P", dos. 81, Neamț, vol. 8, f. 246-247, 384-386, 394. Spre deosebire de alți partizani din nordul Moldovei, Constantin Mahu era bine dotat, asupra lui găsindu-se: un pistol automat Walter, calibrul 9 mm lung; un pistol mitralieră Bereta, calibrul 9 mm lung; trei încărcătoare cu cartușe pentru pistolul Bereta; o grenadă ofensivă Kiser și trei grenade defensive; o baionetă; 308 cartușe calibrul 9 mm lung; șapte capse de dinamită; un focos de proiectil; 1,30 m fitil; o busolă; numeroase adeziuni în alb ale organizației „Frontul Patriei"; patru caiete cu antetul organizației; un carnet cu activitatea zilnică desfășurată; o hartă topografică cuprinzând raioanele Pașcani, Târgu Neamț, Piatra Neamț, Moinești, Buhuși și Fălticeni, în special regiunile păduroase, în care erau trecute câteva zeci de sate și comune (*Ibidem*, f. 246-247, 386-387).

Securitatea a reuşit să depisteze în vara şi toamna anului 1951 un număr de 80 de membri ai organizaţiei, împărţiţi astfel din punct de vedere social/profesional: 58 de ţărani săraci şi mijlocaşi, trei ţărani chiaburi, şase învăţători, trei preoţi, trei cântăreţi bisericeşti, trei militari deblocaţi şi doi funcţionari. Toţi aceştia doar pe cuprinsul regiunii Iaşi. Numărul satelor organizate de „Frontul Patriei" în această regiune s-a ridicat la 16[130]. Foarte multe persoane bănuite de legături cu organizaţia au fost arestate în a doua parte a lunii februarie 1952[131]. Centrul de greutate al „Frontului Patriei" a fost în zona raionului Paşcani, de unde erau originari Constantin Mahu şi Nicolae Filip[132], dar în total Securitatea a adunat probe că în această organizaţie au fost recrutate 196 de persoane[133]. De altfel, în rucsacul lui Mahu s-a găsit şi o hartă topografică cuprinzând raioanele Paşcani, Târgu Neamţ, Piatra Neamţ, Moineşti, Buhuşi şi Fălticeni, în special regiunile păduroase, în care erau semnalate câteva zeci de sate şi comune, indicii ale unor nuclee existente ale organizaţiei în unele cazuri sau în curs de constituire în altele: Orăşti, Târzia, Tonţi, Sornăreşti, Cornileşti, Drăgăneşti, Brusturi, Sâneşti, Aprodul Purice, Cristeşti, Oglinzi, Sârbi, Munteni, Hărmăneşti, Blăgeşti, Gâşteşti, Paşcani, Moţca, Boşteni, Sodomeni, Stolniceni Prăjescu, Boureni, Soci, Brăteşti, Năvrăpeşti, Mirosloveşti, Muncelul de Sus, Nisporeşti, Secăluşeşti, Topoliţa, Păstrăveni, Alex. Averescu, Târpeşti, Grumăzeşti, Bălţăteşti, Curechiştea, Rădeni, Davideni, Ţibucani, Verşeni, Miteşti, Margina, Borşeni, Războieni, Tolici, Poieni, Uscaţi, Totoieşti, Negoeşti, Tâmpeşti, Tupilaţi, Bodeşti, Ioan Brătianu, Corni, Bordea, Soci-Paşcani, Dragomireşti, Chilia, Talpa, Văleni, Moreni, Munteni, Homiceni, Breaza, Broniş, Vad, Duseşti, Precista, Ştefan cel Mare, Mastacan, Şerbeşti, Căciuioşti, Ghigoeşti, Certeni, Girov, Dochia, Mănăstirea Sihla cota 1150, Tarcău-Gheuca cota 1228 şi Poiana Racului cota 1014[134].

Ancheta organizaţiei „Frontul Patriei" a durat din iunie 1951 până în martie 1953[135], supravieţuitorii păstrând amintiri cumplite. Alexandru Hrib rememora: „[A]m fost bătut la tălpi, la palme, în regiunea rinichilor şi am fost lovit şi în regiunea gâtului (venele jugulare); în timpul bătăilor eram legat la mâini şi picioare şi înghesuit într-un colţ al camerei de anchetă, iar loviturile îmi erau administrate de obicei de doi torţionari [dintre aceştia evidenţiindu-se căpitanul Boca din Bacău, nota D.D.] care se schimbau între ei, când unul sau celălalt obosea"[136].

---

[130] ATMI, fond „P", dos. 81, Neamţ, vol. 8, f. 379, 388.

[131] Sentinţa nr. 110/13 martie 1953 a Tribunalului Militar Iaşi, în *Ibidem*, f. 426 (f.v.).

[132] *Ibidem*, f. 340.

[133] „Raport asupra activităţii Direcţiei Generale a Securităţii Statului", fără dată (aproximativ 1952), în *22 plus*, nr. 18, 12 iulie 1995, p. VIII.

[134] ATMI, fond „P", dos. 81, Neamţ, vol. 8, f. 387.

[135] Mărturia lui Alexandru Hrib, în *Calvarul*, p. 110.

[136] Mărturia lui Alexandru Hrib, în Cezar Zugravu, *op. cit.*, p. 233. Asemănătoare este în această privinţă şi *Autobiografia* lui Alexandru Hrib.

Procesul a avut loc la Tribunalul Militar Iaşi în cadrul mai multor loturi. Primul lot, format din 16 inculpaţi, depuşi la penitenciarul Iaşi, a primit sentinţa nr. 110/13 martie 1953, prin care (în cazul fiecărei persoane amintim doar pedepsele „cele mai grave", ce urmau a fi efectuate): Alexandru Hrib – în urma decesului lui Filip şi Mahu el a devenit oficial „căpitanul" organizaţiei[137] – şi Aurica Hrib erau condamnaţi la 25 de ani muncă silnică şi şapte ani degradare civică pentru „crima de uneltire contra ordinei sociale"; Constantin C. Ignat, cinci ani închisoare corecţională şi doi ani interdicţie corecţională; Ştefan V. Pralea, patru ani închisoare corecţională; Gavril I. Lupaşcu, şase ani închisoare corecţională; Gheorghe N. Movileanu, cinci ani închisoare corecţională, Gheorghe Bordei, şase ani închisoare corecţională şi doi ani interdicţie corecţională; Vartolomeu C. Bodoaşcă, stareţul schitului Boureni, 10 ani temniţă grea; Gheorghe D. Fuioagă, şase ani închisoare corecţională; Ioan P. Ursu, doi ani închisoare corecţională; Constantin Grig. Cojocaru, un an şi opt luni închisoare corecţională; Spiridon N. Butnaru, trei ani închisoare corecţională; Evanghelica Filip, învăţătoare, trei ani închisoare corecţională (întrucât era bolnavă s-a dispus internarea imediată în sanatoriul penitenciar Târgu Ocna). În cazul Valeriei Gavril se declara disjungerea, urmând a fi judecată în al doilea lot al organizaţiei, cu termen la 20 aprilie 1953. Dumitru Gh. Manole şi Neculai A. Doros erau achitaţi. Toţi condamnaţii erau obligaţi la plata sumei de 1.000 de lei cheltuieli de judecată[138].

Ulterior au mai fost judecate şi alte loturi ale organizaţiei „Frontul Patriei". Astfel, prin sentinţa nr. 342/12 mai 1953, Gheorghe D. Gavril (cantonier din comuna Mirosloveşti, raionul Paşcani, regiunea Iaşi), a fost condamnat la opt ani muncă silnică[139], iar prin sentinţa nr. 344, dată în aceeaşi zi, Nicolae V. Popa (fost cântăreţ bisericesc din comuna Petricani, raionul Târgu Neamţ, regiunea Bacău), a fost condamnat la cinci ani temniţă grea[140].

Alexandru Hrib a executat 13 ani, o lună şi 14 zile de detenţie, la Securitatea Bacău, închisorile Iaşi, Jilava, Aiud şi Gherla, în lagărul Capul Midia şi în minele de plumb de la Cavnic şi Baia Sprie[141]. În urma arestării şi încarcerării soţilor Hrib, fiul lor de şase ani a rămas pe drumuri, în cele din urmă fiind luat şi crescut de bunici. Pentru a putea urma şcoala medie şi facultatea a fost nevoie să

---

[137] Alexandru Hrib, *Autobiografie*.

[138] Sentinţa nr. 110/13 martie 1953 a Tribunalului Militar Iaşi, ATMI, fond „P", dos. 81, Neamţ, vol. 8, f. 426 (f.v.). Unele fragmente au fost reproduse şi în *Cu unanimitate de voturi*, p. 205-206. Vezi şi mărturia lui Alexandru Hrib, în Cezar Zugravu, *op. cit.*, p. 234; Alexandru Hrib, *Autobiografie*.

[139] Sentinţa nr. 342/12 mai 1953 a Tribunalului Militar Iaşi, în *Cu unanimitate de voturi*, p. 207.

[140] Sentinţa nr. 344/12 mai 1953 a Tribunalului Militar Iaşi, în *Ibidem*, p. 208.

[141] Alexandru Hrib, *Autobiografie*; mărturia lui Alexandru Hrib, în Cezar Zugravu, *op. cit.*, p. 234, şi în *Calvarul*, p. 110.

fie adoptat de o familie și să-și schimbe numele (a devenit Alexandru Jora)[142]. Asemeni tuturor foștilor deținuți politici care au refuzat să devină informatori, Alexandru Hrib a avut foarte mult de suferit după eliberarea din închisoare, fiind angajat cu mare greutate, pe funcții prost plătite, dat afară ș.a.m.d.[143].

Unii dintre cei condamnații în loturile „Frontului Patriei" și-au găsit sfârșitul în sistemul penitenciar românesc sau la scurt timp după eliberare: Evanghelica Filip a murit în închisoarea din Iași, ca urmare a tratamentului inuman la care a fost supusă în timpul anchetelor[144]; Alecu Popa, din satul Buzați-Păstrăveni, a decedat în închisoarea Caransebeș; Gheorghe Alistar, din aceeași localitate, a murit de TBC în penitenciarul spital Târgu Ocna; Gheorghe Gavril, din satul Soci-Miroslovești, a murit la puțin timp după eliberare din cauza torturilor suferite în detenție[145]; Costache Alistar a decedat la 8 octombrie 1954 undeva în cuprinsul Gulag-ului dejist[146].

2.12. **Grupul Iosif Gall**

Fugarii Iosif Gall și Mihai Blaj, din comuna Butea, raionul Târgu Frumos, erau urmăriți informativ în toamna și iarna 1952-1953, dar fără rezultate palpabile[147]. Cei doi se aflau în evidențele Securității și în ianuarie 1953[148].

2.13. **Grupul Ioan Miclăuș**

În luna iulie 1952, în zona Iași era semnalat un nou grup anticomunist, compus potrivit primelor evaluări din trei-patru persoane, fiind identificați Ioan Miclăuș și Nicolae Șoroagă, primul din comuna Horlești, Iași, iar cel din urmă din comuna Gârceni, Iași, fost plutonier major de jandarmi. Cei doi fugari nominalizați aveau o serie de gazde și susținători în localități, care îi aprovizionau cu alimente și îi ajutau să mențină legătura. În vederea prinderii luptătorilor anticomuniști, Securitatea recrutase un informator pe care a reușit să-l infiltreze în grup. Legătura cu informatorul era asigurată prin soția acestuia. Ca urmare a datelor furnizate de omul Securității, aceasta a organizat împreună cu Miliția, la 10

[142] Alexandru Hrib, *Autobiografie*; mărturiile lui Alexandru Hrib, în Cezar Zugravu, *op. cit.*, p. 235, și în *Calvarul*, p. 109.

[143] Alexandru Hrib, *Autobiografie*; mărturia lui Alexandru Hrib, în Cezar Zugravu, *op. cit.*, p. 234, și în *Calvarul*, p. 110-111.

[144] Neculai Popa, *op. cit.*, p. 70.

[145] Alexandru Hrib, *Autobiografie*.

[146] ASRI, fond „D", dos. 7805, vol. 1, f. 137. Vezi și Ion Bălan, „Lista persoanelor decedate în gulagul românesc. 1945-1964", IV, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 19-20, 2-3/1998, p. 248.

[147] ASRI, fond „D", dos. 2168, f. 164, 69.

[148] *Ibidem*, f. 46. Vezi și *Cartea Albă a Securității*, vol. II, p. 368.

august 1952, o acțiune pentru prinderea fugarilor, însă rezultatul a fost negativ, datorită neînțelegerilor dintre securiști și milițieni. Suspiciunile lui Ioan Miclăuș și Nicolae Șoroagă cu privire la informatorul Securității l-au determinat pe acesta să fugă din grup, luând cu el întregul armament, înainte însă de a-i cunoaște pe toți membrii. Miliția a continuat acțiunea în mod separat, trimițând și o scrisoare lui Miclăuș în care era îndemnat să se predea, dar acesta a refuzat. Informațiile obținute de Miliție au dus la prinderea, pe 7 septembrie 1952, a lui Șoroagă[149].

Anchetarea lui Șoroagă avea să reliefeze că grupul era format doar din el și Miclăuș. Pentru prinderea acestuia a fost continuată activitatea informativă, s-au organizat posturi de pândă și echipe de patrulare, Securitatea colaborând cu Miliția. Spre sfârșitul lunii noiembrie 1952, existau indicii că Miclăuș se ascundea în împrejurimile domiciliului său din comuna Horlești Pentru obținerea unor informații utile, fusese recrutat un informator de calitate, dirijat în sânul familiei celui urmărit[150]. Insistențele Securității au dus în noaptea de 10/11 decembrie 1952 la arestarea lui Ioan Miclăuș, în comuna Horlești[151].

2.14. **Grupul Vasile Corduneanu**

Despre acest grup dispunem de puține referințe din arhivele Securității și de mărturia unuia dintre membri[152]. Se pare că se constituise după depistarea organizației legionare din comuna Pipirig, raionul Târgu Neamț, când trei persoane reușiseră să scape de arestare: Vasile Corduneanu, Ioan Acatrinei și Neculai Aioanei. Până în aprilie 1951, membrii acestui grup se limitaseră la colindarea munților, fără a ataca autoritățile. Potrivit unor informații, într-o împrejurare aceștia dormiseră la mănăstirea Sihăstria, unde se afla și șeful postului de Miliție

---

[149] ASRI, fond „D", dos. 2168, f. 237-238, 191-192, 162-163, 68. Vezi și *Cartea Albă a Securității*, vol. II, p. 368; Marius Oprea (editor), *op. cit.*, p. 296 și nota 473 (doc. de la ASRI, fond „P". dos. 10104, f. 13-44); *„Bande, bandiți și eroi"*..., p. 164-165,183 (doc. de la ACNSAS, fond „documentar", dos. nr. 36, f. 166-192,18-120).

[150] ASRI, fond „D", dos. 2168, f. 163-164.

[151] *Ibidem*, f. 68. Vezi și *Cartea Albă a Securității*. vol. II, p. 368; Marius Oprea (editor). *op. cit.*, p. 296 (doc. de la ASRI, fond „P", dos. 10104, f. 13-44); *„Bande, bandiți și eroi"*..., p. 183 (doc. de la ACNSAS, fond „documentar", dos. nr. 36, f. 108-120).

[152] Neculai Aioanei, *op. cit.*, p. 181-209. Din nefericire, puține informații din mărturia lui Neculai Aioanei pot fi folosite pentru reconstituirea istoriei acestui grup anticomunist. Autorul fabulează atât cu privire la rolul său în grupul din zona Neamț (pretinde că a fost inițiatorul și liderul unei formațiuni de 20-30 de oameni, când de fapt el a fost unul dintre cei trei membri ai acesteia, însă nu conducătorul), cât și în ceea ce privește faptele acestuia (acțiuni împotriva unor trupe de Securitate, deși documentele precizează că acești fugari s-au limitat doar la „colindarea munților"; atacuri pur și simplu fantastice împotriva unor importante forțe sovietice în anii 1948-1949, în condițiile în care la sfârșitul anilor '40 și în anii '50 împotriva partizanilor din România nu au acționat militari ai Armatei Roșii) ș.a.m.d.

din Vânători, însă acesta nu bănuia cine era atât de aproape de el. Pentru depistarea grupului, Securitatea întreprinsese măsuri în vederea creării unei rețele informative[153]. Ca mulți alți fugari anticomuniști, și cei trei membri ai grupului din Munții Neamțului i-au așteptat pe americani, altfel spus au sperat în izbucnirea unui război care să ducă la căderea regimului comunist[154].

Neculai Aioanei a fost arestat de Securitate în aprilie 1951[155]. Potrivit propriei mărturii (dar fără ca documentele disponibile să confirme), el fusese judecat anterior în contumacie și condamnat la moarte. Însă după capturare a fost anchetat la Securitatea din Bacău, trimis la Iași și judecat de Tribunalul Militar, primind 15 ani temniță grea. Avea să treacă prin închisorile Jilava, Gherla, Râmnicu Sărat, Aiud și iarăși Gherla. A fost eliberat abia la începutul anilor '60, odată cu emiterea decretelor de grațiere a majorității deținuților politici din România[156].

În august-septembrie 1951 se presupunea că grupul continua să fie compus din cei doi membri nearestați[157]. Acțiunea informativă în jurul acestor partizani a fost „slabă" mult timp, fiind utilizat doar un singur colaborator al poliției politice, ceea ce a impus „întărirea" rețelei informative în jurul familiilor celor urmăriți, dar și în regiune. Cu toate acestea, din aprilie 1951 până în februarie 1952 nu s-a mai știut nimic despre cei doi fugari[158]. Ioan Acatrinei s-a predat de bună voie Securității în septembrie 1952, „în urma unor acțiuni duse pe lângă familia" sa (posibil indiciu al presiunilor, inclusiv violențelor, la care a fost supusă aceasta)[159]. Nu cunoaștem ce s-a întâmplat în cele din urmă cu Vasile Corduneanu.

2.15. **Grupul Aurel Cosma**

Aurel Cosma a fost locotenent de aviație, prizonier în URSS. După întoarcerea în țară a fost închis în lagărul de muncă de la Onești, de unde a reușit să evadeze în 1953 împreună cu alți doi deținuți. Și-au găsit refugiul în pădurea Bulușești, lângă satul Târpești, comuna Grumăzești, grupul lor ajungând să numere

---

[153] ASRI, fond „D", dos. 2168, f. 308-309, 282. Vezi și Vezi și *Cartea Albă a Securității*, vol. II, p. 282; Marius Oprea (editor), *op. cit.*, p. 295 și nota 472 (doc. de la ASRI, fond „P", dos. 10104, f. 13-44).

[154] Neculai Aioanei, *op. cit.*, p. 194.

[155] ASRI, fond „D", dos. 2168, f. 282.

[156] Neculai Aioanei, *op. cit.*, p. 193, 202-205.

[157] ASRI, fond „D", dos. 2168, f. 242, 300. Vezi și *„Bande, bandiți și eroi"...*, p. 124 (doc. de la ACNSAS, fond „documentar", dos. nr. 36, f. 240-242).

[158] ASRI, fond „D", dos. 2168, f. 296, 264-265. Vezi și *„Bande, bandiți și eroi"...*, p. 139 (doc. de la ACNSAS, fond „documentar", dos. nr. 36, f. 243-270).

[159] ASRI, fond „D", dos. 2168, f. 189-191, 162. Vezi și Marius Oprea (editor), *op. cit.*, p. 295 și nota 472 (doc. de la ASRI, fond „P", dos. 10104, f. 13-44).

patru-cinci persoane. Desigur, au intrat în atenția Securității care a depus eforturi pentru a-i prinde[160]. În urma unei lupte care a avut loc în noaptea de 20/21 ianuarie 1954, Aurel Cosma a fost grav rănit. Cu toate că a reușit să dispară, a murit din cauza hemoragiei. Acțiunea de anihilare a lui Cosma nu a fost lipsită de riscuri pentru securiști, un plutonier-major fiind ucis, iar un locotenent rănit[161].

2.16. **Organizația „Partizanii României Creștine"**

Organizația subversivă anticomunistă „Partizanii României Creștine" s-a constituit în anul 1947 în satul Sagna, aflată la șapte-opt kilometri distanță de orașul Roman. Membrii grupului au înființat la început societatea culturală „Lumina", care a avut o contribuție în ridicarea nivelului cultural al locuitorilor din mai multe sate din zonă, locuite preponderent de catolici[162]. Cei mai mulți membri ai organizației erau catolici, dar și unii ortodocși. Sunt cunoscuți: Vasile Ungureanu, liderul grupului, învățător la școala din Sagna, fost membru al PCR pentru scurt timp, în 1945-1946, retras însă imediat ce și-a dat seama de semnificația ideologiei comuniste și contradicția profundă cu credința creștină; studentul teolog Iosif Simon; sătenii Petru Ciubotaru, Mihai Demetercă, Petru Bacoșcă (fiul unui fost primar țărănist), Gheorghe Lucaci și Gheorghe Bacoșcă[163].

Securitatea a aflat în anul 1949, de la un informator („Agopșa", care deținuse pentru puțină vreme, anterior înființării Securității, funcția de șef al Siguranței Roman), despre existența organizației. Poliția politică a pregătit o intervenție în forță într-o noapte din luna august 1949, mai multe echipe de arestare urmând a se deplasa la membrii organizației și a-i aresta. Unul dintre aceștia, Petru Bacoșcă (în acest document apare ca Petre Bocoască), nu a putut fi prins decât în urma unei lupte, unul dintre securiști fiind rănit. Într-o notă ulterioară a Securității se nota: „Cele 12 elemente: legionari, P.N.Ț.-iști, P.N.L.-iști, chiaburi, sectanți – Bocoască era sectant – ce făceau parte din organizație, au fost arestate, judecate și condamnate la diferite termene între 5-10 ani închisoare corecțională"[164].

---

[160] Eugen Șahan, *op. cit.*, p. 224.

[161] *„Bande, bandiți și eroi"*..., p. 340, 485, 492, 534, 543, 547 (doc. de la AMI, fond „DMRU", inv. nr. 7389, dos. nr. 34, f. 67-73, 448-472, 482-483, 13-16, 23-26); Eugen Șahan, *op. cit.*, p. 224.

[162] Dănuț Doboș, „Martiri și mărturisitori ai Bisericii Catolice din Moldova", în *Buletin istoric*, nr. 5/2004, p. 238.

[163] *Ibidem*, p. 238-241.

[164] *„Bande, bandiți și eroi"*..., p. 338-339 (doc. de la Arhiva Ministerului de Interne, fond „Direcția Management Resurse Umane" (în continuare AMI, fond „DMRU"), dos. nr. 34, f. 67-73). Într-un plan de muncă al Serviciului Județean de Securitate Roman, din octombrie 1949, Petre Bacoșcă era trecut la „Problema catolică" (ASRI, fond „D", dos. 9051, vol. 2, f. 86).

Persoanele arestate au suportat regimul extrem de dur aplicat Securității, apoi au fost judecate de Tribunalul Militar Galați, prin decizia penală nr. 3507/1950 fiind pronunțate condamnări grele. Bunăoară, Vasile Ungureanu a primit șapte ani de închisoare; Petru Ciubotaru, șase ani închisoare corecțională, în contumacie (se afla în armată, de unde a fost ridicat ulterior și închis); Gheorghe Lucaci, patru ani închisoare corecțională; Gheorghe Bacoșcă, trei ani închisoare; Petru Bacoșcă, cinci ani închisoare. Și-au ispășit pedepsele în diferite locații din cuprinsul Gulagului românesc: penitenciarele Bacău și Galați, coloniile Peninsula, Coasta-Galeș, Poarta Albă și Valea Neagră de la Canalul Dunăre-Marea Neagră[165].

Perioada detenției i-a marcat iremediabil pe foștii luptători anticomuniști, unii dintre ei murind la scurt timp după eliberare (spre exemplu, Gheorghe Bacoșcă a decedat în 1965, la numai 35 de ani). Ceilalți au dus o viață grea, marcată de privațiuni, de piedicile puse în afirmarea profesională și au fost urmăriți informativ de Securitate până la căderea regimului comunist[166].

3. **Concluzii**

În contextul comunizării accelerate a României în primii ani postbelici, a persecuțiilor sistematice la care erau supuse fostele elite politice, economice și religioase ori pur și simplu cei considerați indezirabili, a naționalizării și colectivizării agriculturii, în combinație cu puterea mobilizatoare a mitului în intervenția salvatoare a Ocidentului („Vin americanii!“), avea să apară fenomenul rezistenței armate anticomuniste. Deși cu excepția unor retrânse regiuni montane nordul Moldovei nu oferea condiții favorabile unei mișcări de partizani, aveau să ia ființă și în această zonă a României numeroase organizații și grupuri anticomuniste, atât în mediul rural, cât și în cel urban.

Unele din aceste formațiuni anticomuniste au purtat denumiri specifice, care fie aveau o încărcătură misterioasă, fie evocau personaje istorice, în vreme ce altele erau intitulate de Securitate după numele liderilor sau după localitatea ori zona în care activau. Cele mai multe au fost de dimensiuni reduse, cuprinzând câțiva membri, dar au existat și unele mari. Toate aveau susținători în localități, fără de care supraviețuirea lor ar fi fost problematică, dacă nu imposibilă.

Din punct de vedere politic, unele grupuri au fost preponderent țărăniste sau liberale, legionare sau cuziste, dar cele mai multe nu au avut culoare politică. Câteva organizații au avut un program politic, mai mult sau mai puțin articulat, în vreme ce altele urmăreau destul de confuz doar opoziția la comunizare. Majoritatea nu au reprezentat în fapt decât asocierea de conjunctură/temporară a unor

---

[165] Dănuț Doboș, *op. cit.*, p. 239-242.
[166] *Ibidem.*

fugari politici. Exceptând câteva cazuri, grupurile anticomuniste din nordul Moldovei nu au avut nici un fel de legături între ele, acţionând izolat şi fiind astfel mult mai puţin periculoase pentru autorităţi decât ar fi fost în cazul unei coordonări. Cât priveşte încadrarea socială, cei mai mulţi membri ai grupurilor anticomuniste au fost ţărani, muncitori, funcţionari, studenţi, elevi, militari deblocaţi, preoţi etc. În cazul formaţiunilor extinse liderii se recrutau îndeosebi din rândul categoriilor sociale instruite, care dispuneau nu doar de abilităţi organizatorice, ci şi de un considerabil capital simbolic în comunităţile din care proveneau. Din punct de vedere al dotării, cele mai multe au fost extrem de slab înarmate, unele neavând arme deloc.

Cu toate că nu au pus piedici majore în calea regimului comunist, partizanii din nordul Moldovei au imobilizat resurse relativ importante ale serviciilor represive şi au întreţinut pentru o vreme speranţele unei părţi (probabil considerabilă) a populaţiei că schimbarea politică este posibilă. Cei mai mulţi au crezut în izbucnirea unui război între anglo-americani şi sovietici, în urma căruia să se producă prăbuşirea regimului comunist, permiţând încetarea terorii de stat şi întoarcerea la normalitatea antebelică, altfel spus la democraţie. În perspectivă, aceasta s-a dovedit doar o himeră, dar luptătorii anticomunişti nu aveau de unde să ştie, în zdrobitoare majoritate fiind ucişi sau capturaţi de către autorităţi.

A HARDLY KNOWN "FRONT": ANTICOMMUNIST ARMED RESISTANCE FROM NORTHERN MOLDAVIA (1948-1954)

–Summary–

The phenomenon of anticommunist armed resistance aroused under the circumstances of Romania's fast entering communism during the first after-war period, the systematic persecutions against former political, economic and religious elites or, simply against those seen as intruders, the nationalization and collectivization of agriculture, combined with he mobilizing power or the myth in Western saving intervention ("the Americans are coming!"). Excepting few mountain areas, the Northern Moldavia did not offer favorable conditions for partisans' movements, though there were to be set up here many anticommunist organizations and groups, also in rural and urban areas.

Some of these anticommunist structures had specific names, with mysterious meanings, or after historical characters, while others were called by the Security after their leaders' names or the county or areas they used to activate in. Most of them were small, made of few members, but there were also some large ones. All of them were backed up by people in different communities, without whom their surviving would had been questioned, though not impossible.

From a political point of view some groups were mainly peasant or liberal, iron guardist or advocates of Cuza, but most of them did not wore political colour. Some structures had a political programme, though more or less articulated while others were hazy looking to oppose communism. Most of them were nothing but associations of junctures of some political fugitives. Excepting few cases, anticommunist groups from Northern Moldavia were not related, thus acting isolated but being less dangerous for the authorities than if they had been connected to each other. From a social point of view, most members of anticommunist structures were peasants, workers, office workers, students, pupils, released soldiers, priests etc. Within large organizations, leaders were recruited from educated social categories, who had not only organizational abilities, but also a large amount of cash, symbolic for the communities they were part of. If endowment was to be taken into consideration, most of them were poorly armed, while others entirely lacked arms.

Although they were not impediment for the communist regime, partisans from Northern Moldavia immobilized relatively major resources of repressive services and, for a while, they backed up peoples hopes in the possibility for a political change. Most of them believed in breaking out of a war between Anglo-Americans and Soviets, which was to lead to the collapse of communist regime, thus giving way to cease state terror and return to ante-war normality, namely to democracy. For the future this was just a chimera, but anticommunist fighters did not find out, as most of them were killed or imprisoned by the authorities.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul L • 2004

Dan Constantin Mâţă

ÎNSEMNĂRILE LUI KARL MARX DESPRE ROMÂNI ŞI SEMNIFICAŢIA LOR ÎN CONTEXTUL POLITIC AL ANILOR '60

Apariţia unei cărţi într-o societate fără complexe este un fapt de cele mai multe ori banal. Având subiecte variate, interesând pe specialişti şi pe un grup, mai mult sau mai puţin restrâns, de indivizi, destinul celor mai multe dintre cărţi se limitează la complinirea unor informaţii şi la fundamentarea unor opinii. În societăţile totalitare, însă, importanţa cărţilor, ca de altminteri a tuturor mijloacelor de informare, este mult mai complexă. Oamenii dictaturilor sunt temători, suspicioşi, atenţi la orice amănunt, şi o informaţie care în societăţile normale pare comună în societăţile totalitare este atent filtrată.

În România comunistă, problema Basarabiei a rămas în permanenţă un subiect tabu. Anexarea teritoriului românesc dintre Prut şi Nistru, în iunie 1940, de către marele stat socialist „frăţesc" de la Răsărit a făcut imposibilă punerea în discuţie, în mod oficial, a problemei retrocedării acestui teritoriu. Cu excepţia unor remarci vagi din discursurile lui Nicolae Ceauşescu de după anul 1965[1], disputa româno-sovietică cu privire la Basarabia a luat forma codificată a istoriografiei, lingvisticii şi a altor domenii de cercetare[2]. Caracteristicile regimului comunist de la Bucureşti în primul deceniu de după 1948 nu au permis, însă, nici măcar această posibilitate.

Într-o perioadă în care, în spiritul secularei prietenii româno-ruse, patriotismul degenera într-un prosovietism accentuat[3] şi în care ideile Rezoluţiei generale a celui de-al V-lea Congres al P.C.d.R. (Moscova, decembrie 1931 – ianuarie

[1] Wilhelmus Petrus van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Traducător: Ion Stanciu, Chişinău, Editura ARC, 1996, p. 277-278.

[2] Charles King, *Moldovenii, România, Rusia şi politica culturală*, Traducere: Diana Stanciu, Chişinău, Editura Arc, 2002, p. 105. Pentru exemplificări vezi Vlad Georgescu, *Politică şi istorie. Cazul comuniştilor români, 1944-1977*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991, p. 55-56 şi *passim*; Wilhelmus Petrus van Meurs, *op. cit.*, p. 277-293; Ion Constantin, *Basarabia sub ocupaţie sovietică de la Stalin la Gorbaciov*, Bucureşti, Editura „Fiat Lux", 1994, p. 102-105.

[3] Andi Mihalache, *Istorie şi practici discursive în România „democrat-populară"*, Bucureşti, Editura Albatros, 2003, p. 113-129.

1932) despre „popoarele asuprite din România" și despre cotropirea Basarabiei de către statul român alăturat „grupului imperialist al Antantei", mai erau prezente în manualele școlare și cursurile universitare tipărite[4], apariția unei cărți care să prezinte în alți parametri relațiile româno-ruse în secolele XIX-XX era un lucru inacceptabil.

A fost nevoie de o remodelare a ordinii politice internaționale și de o nuanțare a comportamentului politic al liderilor comuniști de la București pentru ca o asemenea idee să poată fi reținută, însă nu fără multe ezitări și tergiversări.

Exemplul elocvent în concretizarea acestei situații îl reprezintă publicarea unor manuscrise inedite ale lui Karl Marx despre istoria românilor de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului următor. Este vorba de patru manuscrise păstrate în arhiva Marx-Engels a Institutului Național de Istorie Socială din Amsterdam, care reprezintă extrase și note de lectură din două lucrări consultate de Marx în perioada în care pregătea articolele pentru *New York Daily Tribune* referitoare la evenimentele din Principatele Române[5].

Primele trei manuscrise, notate cel mai probabil între anii 1855-1860, conțin extrase din cartea istoricului francez Elias Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautes Danubiennes* (Paris, 1855). Afirmat ca un prieten al „naționalităților apăsate"[6], Elias Regnault a realizat o amplă sinteză asupra istoriei românești din perioada dacică până la Războiul Crimeii[7]. Accentul lucrării (unsprezece din cele șaisprezece capitole) este pus pe istoria primei jumătăți a secolului al XIX-lea. Istoria, atât „politică" cât și „socială" (în acest aspect o importantă sursă pentru Regnault a fost Nicolae Bălcescu cu a sa *Question économique des Principautés danubiennes*)[8] a celor două Principate românești i-a trezit interesul lui Karl Marx. Drept mărturie stă modul extrem de amănunțit în care acesta a extras note din lucrarea lui Elias Regnault. Astfel, primul manuscris (care este și cel mai întins), cunoscut sub denumirea *B85* (după numărul de cotă din Arhiva Institutului din Amsterdam), rezumă cea mai mare parte a cărții lui Regnault, de la pagina 94 până la pagina 520; celelalte două, *B86a* și *B91*, reiau o serie de pasaje de la pagina 305 până la pagina 311, și, respectiv, de la pagina 207 până

[4] Pavel Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu Dej. Memoriile unui fost șef de secție a C.C. al P.M.R.*, Editura Ion Cristoiu, București, 1999, p. 16-17.

[5] Wilhelmus Petrus van Meurs, *op. cit.*, p. 270.

[6] N. Iorga, *Din relațiile franco-române. Un scriitor francez despre români și un scriitor român în Franța: Elias Régnault și Grigore Gănescu*, Extras din *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom XXXIX: *Memoriile Secțiunii Istorice*, București, Librăriile Socec & Co., «Cartea Românească» și Pavel Suru, 1920, p. 11.

[7] Importanța lucrării lui Elias Regnault reiese și din faptul că a fost tradusă în limba română la mai puțin de un an de la apariția ei. Vezi Elias Regnault, *Istoria politică și socială a Principatelor Dunărene*, Traducere de Ioan Fătu, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1856.

[8] N. Iorga, *op. cit.*, p. 5, 7.

la pagina 265. Marx a redactat textele în limbile franceză, engleză şi germană, uneori chiar în aceeaşi frază apărând cuvinte din cele trei limbi[9].

Ultimul manuscris, aflat sub cota *B63*, intitulat *Ruşii în Moldova şi Ţara Românească*, a fost extras, în septembrie 1853, dintr-o lucrare a unui autor englez, rămas neidentificat, apărută după toate aparenţele după 1849. Acest manuscris este redactat exclusiv în limba engleză[10].

Este de notorietate antirusismul lui Marx[11] care a văzut, până la sfârşitul vieţii, în Rusia „o putere care, după Anglia, este adevărata fortăreaţă a vechii societăţi"[12]. Prin prisma acestei atitudini înţelegem de ce pe lângă observaţiile despre starea ţăranilor şi regimul clăcii, Marx a evidenţiat prezenţa, sub masca apărării intereselor popoarelor ortodoxe din Balcani, a expansionismului ţarist, care în cazul Principatelor Române a mers de la intervenţie diplomatică pe lângă Poartă, la anexiunea unui întins teritoriu, la ocupaţia militară şi protectorat.

Astfel, în două manuscrise, *B85* şi *B91*, este criticată cedarea Basarabiei de către Poartă prin tratatul de la Bucureşti (mai 1812) deoarece „Turcia nu putea ceda ceea ce nu-i aparţinea, pentru că Poarta otomană n-a fost niciodată suverană asupra ţărilor române"[13]. Tot în manuscrisul *B91* este reţinută şi o statistică, preluată din introducerea cărţii lui Regnault, a populaţiei româneşti, în totalitate şi repartizată pe provincii. Din aceasta reiese, chiar după desprindere, persistenţa elementului românesc în Bucovina (300.000 de români) şi în Basarabia (896.000 de români) în condiţiile în care în Principatul Moldovei fuseseră recenzaţi 1.500.000 de români[14].

Manuscrisele vorbesc şi de devastatoarele invazii ruseşti, în special cea din 1828, când „au avut loc excese groaznice" (*B85*)[15] şi s-a văzut „barbaria soldatului rus" (*B91*)[16]. Arătând că „ţăranul român nutreşte pentru muscal (moscovit) numai ură" (*B91*)[17], Marx scoate în evidenţă rolul nefast al Rusiei în timpul revoluţiei de la 1848 din Ţara Românească unde „partidul naţional era pentru Turcia; el nu cerea decât să se unească cu ea împotriva Rusiei" (*B85*)[18]. Din textul

---

[9] Vezi *Prefaţa*, semnată de Andrei Oţetea, la lucrarea *K. Marx – Însemnări despre români (manuscrise inedite)*. Publicate de A. Oţetea şi S. Schwann, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1964, p.5.

[10] *Ibidem*, p. 4.

[11] Vlad Georgescu, *op.cit.*, p. 56.

[12] *apud* Paul Johnson, *Intelectualii*, Bucureşti, Humanitas, 1999, p. 124.

[13] K. Marx, *op. cit.*, p. 106, p. 167.

[14] *Ibidem*, p. 170.

[15] *Ibidem*, p. 117.

[16] *Ibidem*, p. 169.

[17] *Ibidem*, p. 167.

[18] *Ibidem*, p. 150.

autorului englez, Marx reține că cele două provincii românești „s-au veștejit la umbra protecției ruse“ (*B63*)[19].

Un alt element din manuscrisele lui Marx, care intră în flagrantă contradicție cu tezele formulate în istoriografia românească din prima jumătate a anilor '50, este modul de prezentare a revoluției de la 1848 din Transilvania. În spiritul internaționalismului proletar, discursul rollerian criticase lipsa de conștiință revoluționară a fruntașilor ardeleni și condamnase dur „antimaghiarismul“ lui Simion Bărnuțiu precum și lupta lui Avram Iancu „contra trupelor victorioase ale revoluției“[20]. Deși începând cu anul 1959, în istoriografia eliberată de constrângerea rolleriană, interpretările cu privire la mișcările revoluționare ale anului 1848 devin mai nuanțate[21], Marx dă un plus de legitimitate atunci când reține că revendicările și lupta românilor ardeleni sunt juste deoarece „ungurii consideră pe nedrept Transilvania ca parte integrantă a Ungariei“ (*B85*)[22] iar „în Dieta din 1847 s-a manifestat cel mai injurios dispreț față de slavi și de români: a topi toate naționalitățile în naționalitatea maghiară“ (*B85*)[23].

Prin urmare, ideile reținute de Karl Marx în manuscrisele sale intrau în conflict cu ceea ce se scrisese în România „democrat-populară“ până în a doua jumătate a anilor '50. De aici și modul prudent, extrem de amănunțit, în care s-au cercetat manuscrisele și tergiversarea, timp de 6 ani, a publicării acestora.

La București s-a aflat despre aceste manuscrise, depozitate în arhiva Institutului Internațional de Istorie Socială din Amsterdam, de la un profesor polonez, Stanisław Schwann, de la Universitatea din Szczecin (Polonia). Acesta studiase prin 1930 la Universitatea din Cernăuți, unde absolvise Facultatea de Litere – secția Istorie, și în 1936, continuându-și studiile la Universitatea din Varșovia, publicase studii și recenzii ale unor cărți apărute în România[24]. Informațiile despre profesorul polonez au fost, ulterior, confirmate de istoricii Ion Nistor (care îi fusese profesor lui Schwann) și Teodor Bălan care-l recomandă pe profesorul polonez ca pe un bun vorbitor de limba română[25].

Modalitatea și momentul aflării la București despre Stanisław Schwann și despre manuscrisele lui Marx sunt controversate. Cu privire la această chestiune,

[19] *Ibidem*, p. 175.

[20] Andi Mihalache, *op. cit.*, p. 126, 134. Vezi și Florin Müller, *Politică, ideologie și istoriografie în România anilor '50-'60*, în *Istorie și societate, Culegere de studii de istorie modernă și contemporană*, Volum îngrijit de prof.univ.dr. Constantin Bușe și dr. Ileana Căzan, București, Editura Universității din București, 2000, p. 113.

[21] Andi Mihalache, *op. cit.*, p. 140.

[22] K. Marx, *op. cit.*, p. 145.

[23] *Ibidem*, p. 146.

[24] Pavel Țugui, *Chiar și Marx și Lenin puteau fi „necorespunzători“*, în „Dimineața“, anul IV, nr. 180, 14 septembrie 1993.

[25] Idem, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghe Gheorghiu Dej*, p. 178.

s-au pronunţat atât Paul Niculescu-Mizil cât şi Pavel Ţugui, ambii fiind persoane avizate în materie. La sfârşitul anilor '50, P. Niculescu-Mizil este numit şef al Secţiei de Propagandă şi Agitaţie de la C.C. al P.M.R. iar Pavel Ţugui şef al Secţiei de Ştiinţă şi Cultură de la C.C. al P.M.R. Ei veneau cu o perspectivă mai relaxată asupra acţiunii ideologice, caracterizată în anii anteriori de un puternic rigorism[26]. Din nefericire, cei doi se contrazic, fiecare arogându-şi dreptul de a fi aflat primul despre manuscrise.

Astfel, Niculescu-Mizil afirmă că ştirea i-a fost adusă la cunoştinţă, prin anii 1957-1958, de către unul din lucrătorii Secţiei de Propagandă, Petre Lucaci, care, aflat într-o delegaţie în Polonia, a fost întrebat de către Schwann de ce românii nu sunt interesaţi de manuscrisele de la Amsterdam, în condiţiile în care el a făcut mai multe informări la Bucureşti despre conţinutul acestora[27]. Că profesorul polonez a făcut aceste informări reiese şi din scrisoarea trimisă, la data de 23 aprilie 1958, de Institutul de Istorie a Partidului din Bucureşti directorului Institutului din Amsterdam, A.J.C. Rüter, prin care acesta era anunţat că există o informare despre existenţa unor documente nepublicate „scrise de Marx şi Engels privitoare la anumite fapte relative la ţara noastră"[28]. Singura persoană care avea posibilitatea să-i informeze pe comuniştii români era Stanislaw Schwann[29].

Varianta lui Pavel Ţugui, mai riguros argumentată, arată că la 20 decembrie 1958 primeşte, în calitatea sa de şef al Secţiei de Ştiinţă şi Cultură, o scrisoare de la Ministerul de Externe, semnată de Vasile Dumitrescu, adjunctul ministrului, în care se semnala că un istoric polonez a descoperit la Amsterdam manuscrise ale lui Karl Marx în care existau referiri la istoria românilor[30]. La începutul anului 1959, Ţugui a cerut noi informaţii de la Ministerul de Externe, după care a redactat un referat care l-a predat, la 10 septembrie 1959, şefului Secţiei de propagandă a partidului, Paul Niculescu-Mizil[31]. Versiunea celor doi se deosebeşte şi prin faptul că Pavel Ţugui afirmă că nu auzise niciodată de Petre Lucaci, activistul de la Secţia de Propagandă[32].

Ambii sunt însă de acord că, atunci când l-au informat pe Gheorghe Gheorghiu-Dej acesta s-a arătat foarte interesat, dar a îndrumat la prudenţă de teamă să nu fie o provocare[33]. Totodată, Dej a cerut ca de problema manuscriselor să se

---

[26] Vladimir Tismăneanu, *Sociologia comunismului*, în *22*, anul XII, nr. 7, 12-18 februarie 2002.

[27] Paul Niculescu-Mizil, *O istorie trăită*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997, p. 260.

[28] *apud* Wilhelmus Petrus van Meurs, *op. cit.*, p. 275.

[29] *Ibidem*.

[30] Pavel Ţugui, *op. cit.*, p. 177.

[31] *Ibidem*, p. 179.

[32] *Ibidem*, p. 184.

[33] Paul Niculescu-Mizil, *op. cit.*, p. 261.

ocupe istorici profesioniști, care să nu aibă funcții politice importante. În mod previzibil, pentru această sarcină a fost desemnat Andrei Oțetea. Unul dintre puținii istorici marxiști de dinainte de 1944, reputatul specialist al istoriei moderne nu a renunțat niciodată la principiile și metodologia adevăratei cercetări istorice fiind unul dintre puținele cazuri în care „oportunismul politic nu a fost dublat de unul istoriografic"[34]. În plus, după primirea în Academie (1955) și numirea ca director al Institutului de Istorie (1956), Oțetea a fost vocea cea mai avizată în acțiunea de înlăturare din discursul istoriografic a exceselor lui Mihail Roller și a echipei sale[35].

În noiembrie 1959, Andrei Oțetea primise deja de la Stanisław Schwann copiile manuscriselor lui Marx, o mare parte transcrisă, însă, în mod defectuos[36]. Din acest motiv, a fost necesară plecarea, în februarie 1960, a lui Andrei Oțetea la Amsterdam, unde a stat până în aprilie 1960, când s-a întors cu fotocopii și textul dactilografiat al manuscriselor, precum și cu o „Înțelegere" scrisă, convenită cu Stanisław Schwann, pentru tipărirea manuscriselor lui Marx în România[37].

În vara anului 1960, a început organizarea și traducerea materialului adus de Andrei Oțetea de un colectiv în care, alături de acesta, mai făceau parte Cornelia Bodea și Gheorghe Zane. La cererea lui Dej s-a hotărât ca orice altă persoană care dorește să vadă manuscrisele să obțină o aprobare, cu interdicția expresă de a face copii sau extrase. Au avut posibilitatea, în felul acesta, să vadă manuscrisele Miron Constantinescu și Nicolae Goldberger, de la Institutul de Istorie a P.M.R., Ion Nistor și C.C. Giurescu[38]. Se pare însă că, restricțiile nu au fost atât de mari, întrucât Keith Hitchins mărturisește că Andrei Oțetea i-a arătat aceste manuscrise, în primăvara anului 1962, solicitându-i unele sugestii cu privire la transliterarea și interpretarea unor pasaje scrise în limba engleză[39].

Deși la sfârșitul lunii iulie 1960, manuscrisele lui Karl Marx erau traduse în limba română[40], ele nu au fost publicate imediat ci după patru ani. Pentru a se vedea reacția membrilor Biroului Politic și al altor personalități atent selecționate, în 1961, a fost tipărită o broșură cu titlul *Karl Marx despre România (manu-*

---

[34] Andi Mihalache, *Politică și istorie. Cazul Oțetea*, în „Cronica", anul XXXIII, nr. 2, februarie 1999, p. 2.

[35] Șerban Papacostea, *Andrei Oțetea, director al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga"*, în „Revista Istorică", tom V, nr. 7-8, iulie-august 1994, p. 631-633.

[36] Pavel Țugui, *op. cit.*, p. 179.

[37] *Ibidem*, p. 183.

[38] *Ibidem*, p. 185.

[39] Keith Hitchins, *Andrei Oțetea*, în „Revista Istorică", tom V, nr. 7-8, iulie-august 1994, p. 671-672.

[40] Pavel Țugui, *op. cit.*, p. 185.

scrise), având menţiunea „de uz intern". Broşura nu avea nici un nume, cuprinzând doar o introducere nesemnată, manuscrisele şi traducerea în limba română[41].

Deoarece reacţia a fost favorabilă, s-a hotărât tipărirea, spre sfârşitul anului 1963, în condiţii calitative mai bune, a unei ediţii care să cuprindă, faţă de cea anterioară, semnătura lui Andrei Oţetea sub *Prefaţă*, o *Introducere* semnată de Oţetea şi Schwann, note şi fotocopii din paginile unor manuscrise. Purtând titlul *K. Marx – Însemnări pe marginea unor lucrări privitoare la istoria României (manuscrise)*, această a doua ediţie s-a tipărit într-un număr redus de exemplare, numerotate şi cu inscripţia „exemplar de serviciu"[42].

Nici unul din aceste două exemplare nu fusese destinat publicului. Cu excepţia câtorva privilegiaţi, nimeni nu cunoştea conţinutul acestor manuscrise. În perspectiva publicării, analizându-se cele două exemplare, s-au făcut mai multe observaţii cu privire la[43]: verificarea strictă a autenticităţii textelor, dorinţa de a prezenta publicarea ca o acţiune, prin excelenţă, ştiinţifică, elaborarea unui aparat ştiinţific al lucrării, necesitatea publicării câtorva fotocopii ale manuscriselor pentru confirmarea autenticităţii etc. Hotărârea de a fi dată publicităţii s-a luat în a doua jumătate a lunii octombrie 1964 şi la baza acestei hotărâri se află un complex de factori – şi nu elemente singulare, de natură speculativă, de genul dorinţei de a răspunde la „o presiune sovietică în favoarea minorităţii maghiare brutalizată în Transilvania"[44] – precum: desovietizarea spaţiului public începând cu anii 1962-1963 prin desfiinţarea sau transformarea unor instituţii cu vădit caracter prosovietic[45], redescoperirea latinităţii şi „naţionalizarea" comunismului românesc[46], *Declaraţia* din aprilie 1964, îngrijorarea produsă de planul Valev, destituirea lui Hruşciov la 14 octombrie acelaşi an etc.

Publicarea în ediţie de masă s-a făcut la sfârşitul anului 1964, sub titlul *K. Marx – Însemnări despre români (manuscrise inedite)*. Faţă de ediţia din 1963, în această ediţie numele lui Andrei Oţetea şi Stanisław Schwann au fost scrise pe coperta interioară sub titlul lucrării, iar *Introducerea* este semnată de Andrei Oţetea împreună cu Gheorghe Zane. Prezenţa lui Gheorghe Zane drept coautor

---

[41] Paul Niculescu-Mizil, *op. cit.*, p. 264.

[42] *Ibidem*, p. 265.

[43] Idem, *Din nou despre „însemnările" lui Marx despre români*, în *Karl Marx – Însemnări despre români (manuscrise inedite)* publicate de acad. A. Oţetea şi S. Schwann, Ediţie îngrijită şi cuvânt înainte de Paul Niculescu-Mizil, Prefaţă şi aparat critic de acad. A. Oţetea, G. Zane, Bucureşti, Editura Democraţia, 2003, p. 7.

[44] François Fejtö, *Histoire des démocraties populaires*, 2. *Après Staline, 1953-1979*, Paris, Éditions du Seuil, 1979, p. 183.

[45] Stelian Tănase, *Elite şi societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948-1965*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998, p. 198.

[46] François Fejtö, *op. cit.*, p. 140-141.

al introducerii[47] este întemeiată. Afirmat ca unul din cei mai importanți cercetători a istoriei gândirii economice și ca principal exeget al operei lui Nicolae Bălcescu[48], Gheorghe Zane publicase încă din 1927 un amplu articol în care a demonstrat influența, prin intermediul lui Elias Regnault, a studiului lui Bălcescu *Question économique des Principautés danubiennes* asupra capitolelor din *Capitalul* lui Karl Marx referitoare la producția plus-valorii absolute[49].

În anul 1965, a mai fost publicată o ediție, cu caracter bibliofil, a acestor *Însemnări*, într-un număr restrâns de exemplare, cu fotocopiile manuscriselor lui Marx. Această ediție a fost distribuită conducerii partidului și altor personalități ale vieții științifice și culturale[50].

Prin urmare, din cele patru ediții, singura destinată publicității a fost cea din 1964. Spre deosebire de alte lucrări ale lui Marx, Engels sau Lenin, care erau tipărite în mod tradițional la Editura Politică, aceasta a fost tipărită la Editura Academiei R.P.R., tocmai pentru a scoate în evidență caracterul preponderent științific al lucrării. Soarta acestei ediții și a manuscriselor lui Marx în anii următori ai regimului comunist trădează, însă, faptul că elementul politic rămânea primordial.

Ediția din 1964 a fost tipărită într-un număr extrem de redus de exemplare pentru o lucrare a lui Karl Marx: 20.500. În general, s-a evitat punerea ei în vânzare și difuzarea s-a făcut cu prioritate către biblioteci[51]. Urmându-se observațiile conducerii de partid în sensul editării „fără surle și trâmbiți, ca o lucrare obișnuită de cercetare științifică“[52], în *Scânteia*, organul de presă al partidului, nu s-a anunțat apariția acestei lucrări, deși era o practică obișnuită prezentarea, în paginile a doua sau a treia, a ultimelor apariții livrești, în special cele de la Editura Politică și de la Editura Academiei. Singura recenzie este cea publicată de Pompiliu Teodor în săptămânalul de cultură clujean *Tribuna*. Însă, cu excepția unei singure referiri generale – „deocamdată, socotim potrivit pe urmele autorilor, să amintim interesul lui Marx din alte articole pentru problemele românești, cum este aceea a statului unitar, unde combate imperiile anacronice care aveau pre-

---

[47] Gheorghe Zane susține că lucrarea *Însemnările lui Marx despre români* a fost făcută în mod efectiv de el, cu colaborarea parțială a lui Andrei Oțetea. De asemenea, face precizarea că nu a fost pentru tipărirea acestei lucrări, el pregătind-o ca o scriere de uz intern. Vezi Gheorghe Zane, *Memorii, 1939-1974*, Ediție sub îngrijirea acad. Alexandru Bârlădeanu, Daniela Poenaru, Irina G. Zane-Marcu, Studiu introductiv – acad. Dan Berindei, București, Editura Expert, [1997], p. 245-246.

[48] Elvira Grigoraș, *Gheorghe Zane – Omul. Opera*, ediția a II-a, Iași, Editura Context, 2000, p. III-VIII; Dan Berindei, *Studiu introductiv* în Gheorghe Zane, *op. cit.*, p. 19-41.

[49] G. Zane, *Marx și Bălcescu*, în „Viața Romînească“, anul XIX, nr. 4, 1927, p. 39-59.

[50] Paul Niculescu-Mizil, *O istorie trăită*, p. 266.

[51] *Ibidem.*

[52] Idem, *Din nou despre „însemnările“ lui Marx despre români*, p. 8.

tenţia să dispună de soarta poporului român"[53] – problema Basarabiei este evitată prudent, accentul fiind pus pe problema românilor transilvăneni.

Semnificaţia politică a acestei lucrări nu putea să scape observatorilor occidentali. La data de 12 martie 1965, raportul Europei Libere sublinia faptul că „regimul românesc a recrutat în mod aparent pe F. Engels şi K. Marx în campania de utilizare a problemei Basarabiei drept un element efectiv al politicii naţionaliste curente care, desigur, are implicaţii antisovietice puternice"[54].

Până la începutul anilor '90[55], o altă ediţie a acestor manuscrise nu a mai fost publicată, iar referirile la această lucrare nu sunt foarte numeroase[56]. Când în 1979, Pavel Ţugui a încercat să publice în *România literară* un material despre aceste manuscrise, nu a primit aprobarea politică[57].

Din perspectiva sovieticilor, cu excepţia criticii făcute – prin intermediul articolului publicat, în anul 1966, de Andrei Grekul în *Sovetskaia Moldavia*[58] – de Partidul Comunist al R.S.S.M. ziarului *Journal de Genève* care a relatat despre apariţia cărţii în România, şi sporirea restricţiilor în spaţiul de peste Prut în 1965[59], reacţiile nu au fost foarte vehemente.

Această atitudine se explică, în primul rând, prin locul pe care îl ocupă Karl Marx în cadrul ideologiei comuniste. Într-un sistem politic totalitar, precum cel comunist, principiile de bază ale doctrinei şi ideile părinţilor fondatori sunt întotdeauna axiomatice şi irefragabile. A crede că unul dintre aceştia poate greşi în-

[53] Pompiliu Teodor, *Karl Marx: Însemnări despre români*, în „Tribuna", anul IX, nr. 7, 18 februarie 1965, p. 8.

[54] *apud* Svetlana Suveică, *Polemica romано-sovietică privind chestiunea Basarabiei în arhivele Europei Libere (1964-1975)*, în *Basarabia. Dilemele identităţii*, volum editat de Flavius Solomon, Alexandru Zub în colaborare cu Sorin D. Ivănescu, Bogdan Schipor, Iaşi, Fundaţia Academică „A.D. Xenopol", 2001, p. 193. Prezenţa numelui lui Friedrich Engels în acest comentariu se explică prin faptul că tot în anul 1964 se publică la Editura Politică primul volum al lucrării *Presa muncitorească şi socialistă din România*. Aici este tipărită o scrisoare a lui Engels din 4 februarie 1888 adresată socialistului Ioan Nădejde, în care celălalt „părinte" al comunismului se referă la tendinţele agresive ale ţarismului concretizate, printre altele, prin „răpirea de două ori repetată a Basarabiei".

[55] La începutul anilor '90 a apărut o nouă ediţie a acestor „Însemnări", într-un tiraj restrâns şi fără nici un element de identificare bibliografică. În anul 1995, lucrarea din anul 1964 este reeditată (fără nici un comentariu ştiinţific) la „Casa Editorială Moldova" din Iaşi. Ultima reeditare a acestei lucrări a fost făcută de către Editura Democraţia din Bucureşti, în anul 2003, această ediţie beneficiind şi de un *Cuvânt înainte* semnat de Paul Niculescu-Mizil.

[56] Prima trimitere bibliografică la această lucrare este făcută chiar de principalul ei editor, la foarte puţin timp de la apariţie. Vezi, în acest sens, Andrei Oţetea, *Marxismul şi cercetarea istorică*, în „Lupta de clasă", anul XLV, nr. 1, ianuarie 1965, p. 50. Pentru principalele referiri bibliografice la *Însemnările despre români* vezi Wilhelmus Petrus van Meurs, *op. cit.*, p. 276-277.

[57] Pavel Ţugui, *op. cit.*, p. 177.

[58] Wilhelmus Petrus van Meurs, *op. cit.*, p. 281.

[59] Paul Niculescu-Mizil, *op. cit.*, p. 286-287.

tr-un anumit aspect este un lucru periculos, întrucât umbra îndoielii se întinde, putându-se crede că s-a greşit şi în alte aspecte, şi poate chiar întregul sistem este eronat. În baza acestei logici, Karl Marx, cel mai important dintre „părinţii fondatori"[60] ai comunismului, se bucura de beneficiul infailibilităţii, ideile sale reprezentând chiar Adevărul, demonstrat sau demonstrabil. Nevoia perpetuă de legitimitate l-a condamnat pe Marx la deificare. Din această perspectivă, se explică şi poziţia acestor manuscrise, a căror valoare intrinsecă nu este foarte mare, deoarece ele nu sunt, cum uneori s-a arătat în mod eronat[61], articole ale lui Karl Marx ci doar fraze scurte pe care acesta le-a copiat sau rezumat în grabă, cu intenţia de a le dezvolta ulterior, din cartea lui Elias Regnault şi al enigmaticului scriitor englez[62]. Numai că între toţi aceştia era o deosebire fundamentală. Dacă istoricii francezi sau englezi erau vulnerabili în faţa criticii comuniştilor prin originea şi scrierile lor, Marx se găsea, în schimb, pe o poziţie intangibilă, având imunitate faţă de orice posibilă acuzaţie.

Publicarea la sfârşitul anului 1964 a acestor manuscrise ale lui Karl Marx reprezintă o altă bornă pe drumul transformării patriotismului socialist românesc într-o doctrină naţional-comunistă cu o puternică valenţă antirusească[63]. Pericolul ce se profila prin noua campanie de destalinizare pornită de la Moscova după cel de-al XXII-lea Congres al P.C.U.S., din octombrie 1961, obligă pe liderul de la Bucureşti să adopte o nouă tactică, una total diferită şi care nu cu mulţi ani în urmă l-ar fi costat puterea şi poate chiar viaţa: tactica naţionalismului. În condiţiile în care nu mai beneficiau de un sprijin necondiţionat la Moscova, Dej şi oamenii săi, abandonează retorica internaţionalistă şi redescoperă, încet, mirajul naţionalismului. Dacă se gestionau cu inteligenţă valorile naţionale, lucru care în mare parte s-a făcut, atunci se realizau două obiective: se putea face faţă ameninţării venite de la Moscova şi se crea posibilitatea câştigării unui sprijin popular real pentru partid.

Miza era astfel imensă şi mult timp această tactică a comuniştilor români s-a dovedit a fi productivă. Numai că pentru Dej timpul nu a mai avut răbdare.

---

[60] Lucian Boia, *Mitologia ştiinţifică a comunismului*, Traducere din franceză, ediţie revăzută şi adăugită de autor, Bucureşti, Humanitas, 1999, p. 42-53.

[61] Hannes Hofbauer, Viorel Roman, *Bucovina, Basarabia, Moldova (O ţară uitată între Europa de vest, Rusia şi Turcia)*, Traducere de Toma Paul Dordea, Bucureşti, Editura Tehnică, 1995, p. 93.

[62] Charles King, *op.cit.*, p. 107; Wilhelmus Petrus van Meurs, *op. cit.*, p. 270.

[63] Stephen Fischer-Galaţi, *Gândirea marxistă şi ofensiva naţionalismului*, în *Europa de Est şi Războiul Rece, Percepţii şi perspective*, Traducere de Luiza Pârvu, Dan Popescu şi Florin Tecuceanu, Iaşi, Institutul European, 1996, p. 63-76; Wilhelmus Petrus van Meurs, *op. cit.*, p. 237-238; Şerban Papacostea, *Clio în captivitate: istoriografia română în perioada comunistă*, în „Revista Istorică", tomul IX, nr. 5-6, mai-decembrie 1998, p. 250-251.

LES NOTES DE KARL MARX SUR LES ROUMAINS ET LEUR SIGNIFICATION DANS LE CONTEXTE POLITIQUE DES ANNÉES '60

-Résumé-

L'article met en évidence les étapes de la publication de quatre manuscrits inédits de Karl Marx sur l'histoire des Roumains de la fin du XVIIIe siècle et la première moitié du siècle suivant. Ces manuscrits ne sont pas des articles proprement dits, mais ils représentent des extraits et des notes de lecture de deux ouvrages consultés par Marx. L'importance de l'ouvrage *Karl Marx – Notes sur les Roumains (manuscrits inédits)*, publié en édition de masse à la fin de l'année 1964, après six ans de tergiversations, s'explique par la contextualisation du moment. Dès les premiers ans de la septième décennie, le régime communiste de Bucarest s'inscrie sur la route de la transformation du patriotisme socialiste roumain dans une doctrine nationale-communiste avec une puissante valence antirusse. C'est ainsi que la publication des *Notes de Karl Marx* représente une étape importante, étant le premier ouvrage apparu en Roumanie après 1947 qui présente les relations roumaines-russes en autres paramètres que ceux imposés par la propagande du régime pendant les années '50.

Recenzii şi note bibliografice

Ştefan cel Mare în portret multiplu. Însemnări de lectură

Anul 2004, care marchează cinci secole de la eternizarea marelui voievod român Ştefan, este, negreşit, şi unul al unei istoriografii pe măsura importanţei momentului. Timpul o va ierarhiza valoric, ştiut fiind faptul, de acum acceptat, că „celebrările nu sunt întotdeauna cei mai buni făuritori ai cercetării istorice" (André Burguière, 1979).

O iniţiativă cu adevărat remarcabilă a venit de la Sfânta Mănăstire Putna, ctitoria ştefaniană cu destinaţie funerară, locul de odihnă veşnică a lui Ştefan cel Mare şi a celor mai mulţi din familia sa. Înalt Prea Sfinţitul Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, a iniţiat şi binecuvântat cinci volume circumscrise, trei explicit, două implicit, conceptului de *portret istoric*, un portret cu aureolă naţională şi europeană care a traversat veacurile şi a parcurs întregul traseu de la realitate, la legendă şi apoi la mit.

Un prim volum, *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004). Portret în istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003 (617 p. + ilustraţii color), a cărui editare a fost asigurată de istoricii Maria Magdalena Székely şi Ştefan S. Gorovei, reuneşte 34 de contribuţii istoriografice, mai vechi şi mai noi, majoritatea din ultima jumătate de secol, care privesc „orizonturile spirituale, culturale şi politice ale marelui domn. Aspectele militare, economice ori sociale au rămas în afara acestei selecţii, nu pentru că importanţa lor ar fi fost socotită minoră, ci pentru că ele nu au o egală relevanţă în conturarea portretului dorit prin alcătuirea volumului însuşi" (*Notă asupra ediţiei*, p. 9). Autorii studiilor sunt nume cunoscute şi recunoscute pentru cercetarea epocii ştefaniene. În cele 600 de pagini ale acestui volum, care „nu se substituie unei monografii" (*Ibidem*), dar care, adăugăm noi, suplineşte, până la un punct, lipsa unei asemenea lucrări noi, ca documentaţie şi perspectivă metodologică, studiile sunt astfel rânduite încât să formeze componente tematice: Ştefan – omul şi imaginea lui, creştinul Ştefan voievod, patronul cultural şi diplomatul. Cele două studii-paranteză, cel iniţial, „o încercare de caracterizare" a lui Ştefan cel Mare (P.P. Panaitescu) şi cel final, care îl aşază simbolic, la modul ideologic, pe marele voievod în rândul împăraţilor postbizantini (D. Nastase), încadrează elaborări care privesc: formarea personalităţii (L. Şimanschi) şi înscăunarea (C. Rezachevici, L. Şimanschi, D. Agache), Ştefan cel Mare – omul medieval cu profilul lui spiritual (M.M. Székely, Şt.S. Gorovei, O. Cristea, I. Antonovici, C. Turcu), chipul domnului reprezentat în artă (I. Solcanu), cancela-

ria ştefaniană şi dialogul diplomatic (G. Mihăilă, M.M. Székely), Ştefan cel Mare – ctitor al istoriografiei (I.C. Chiţimia, Şt. Andreescu, L. Şimanschi), arta epocii ştefaniene în relaţie cu lumea occidentală (C. Nicolescu), relaţiile interromâneşti (I.A. Pop, L. Şimanschi) şi relaţiile externe ale Ţării Moldovei (Ş. Papacostea, Şt.S. Gorovei, V. Eskenasy, Aloisie Tăutu).

Volumul acesta, gândit să marcheze un moment de înălţare naţională, este, totodată, şi un bilanţ istoriografic, unul parţial cum s-a văzut din criteriile selecţiei, dar un reper semnificativ pentru calitatea discursului în medievistica românească din ultimele decenii. Să mai adăugăm, că prin acest florilegiu vom avea aproape, la îndemâna lecturii, 34 de studii ştefaniene, ceea ce ne scuteşte de a mai alerga din publicaţie în publicaţie. Este, aşadar, în această iniţiativă de toată lauda, un întreit beneficiu: comemorativ, de evaluare istoriografică şi de facilitare a relaţiei dintre cititor şi lucrarea de ştiinţă.

Al doilea volum, *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004). Portret în legendă*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, 250 p., este „o carte de folclor“, o antologie de legende populare, creaţii anonime şi atemporale care au circulat oral până în epoca modernă. Toate dau dimensiunea preţuirii pe care „cei mulţi“ au arătat-o marelui voievod. Şi aceasta pentru că Ştefan a fost un *mare apărător de ţară* şi un *mare creştin*. Apărându-şi ţara prin diplomaţie („biruind pe neprietenii lui nu numai cu oştile, ci şi cu un înţelept meşteşug“) şi război („viteaz mare la război“), domnul i-a apărat pe locuitorii ţării, le-a protejat gospodăriile şi bunurile (deşi n-au lipsit nici sacrificiile), le-a dat un sentiment de siguranţă prin tot ceea ce a întreprins. De aici imaginea folclorică de *domn bun* („bun şi blând“), care a luat măsuri în favoarea populaţiei de rând („celor năpăstuiţi şi asupriţi le făcea dreptate“). În fond, este aici un transfer *de la naţional la social*. Şi a mai fost preamărit Ştefan prin creaţia populară pentru că a fost un om pios, de o evlavie adâncă („era omul lui Dumnezeu“; „în credinţa şi frica lui Dumnezeu“), specifică sufletului medieval, exprimată prin cuvinte, gesturi şi ctitorii religioase. De aceea, în mentalul popular a avut loc şi un transfer *de la confesional la social*. Tot ceea ce a întreprins Ştefan cel Mare a stat sub „mila lui Dumnezeu“ („asemenea domn nu s-a arătat la un neam, decât atunci când Dumnezeu şi-a întors către el mila“). Iar când Dumnezeu „i-a retras mila“, pentru că şi el „încă au fostu om cu păcate“ (Grigore Ureche), atunci a fost biruit. Biruitor sau biruit, Ştefan a înălţat rugă lui Dumnezeu care, singurul, avea harul biruinţei. Şi a mai adus marele voievod slavă lui Dumnezeu prin ctitoriile lui, biserici care în imaginea creatorului popular au marcat fiecare victorie în luptă („nu se pornea niciodată la război, până nu alegea un loc oarecare de mănăstire ca, întorcându-se de la război biruitor şi deplin sănătos, să zidească mănăstire pe locul acela“). De aceea, înaintea „canonizării formale a Bisericii conducătoare [...], a fost şi a rămas canonizarea spontană din partea credincioşilor“ (Virgil Cândea, *Argument*, p. 9-10).

Antologia „Portret în legendă“, concepută ca „un omagiu de cinstire“ adus de „obştea Mănăstirii Putna“ lui Ştefan cel Mare, reuneşte 84 de legende populare, grupate tematic în şapte capitole care privesc: copilăria voievodului, înțelepciunea şi sfințenia lui, apropierea de sihaştri, ctitoriile ştefaniene, „vremi de cumpănă“, itinerarii ştefaniene şi „oamenii Măriei Sale“. Culegerea de legende care compun portretul ştefanian din perspectivă populară este o carte frumoasă în fondul şi în expresia ei. Ea ne oferă dimensiunea şi dinamismul cu care cei ce formau majoritatea țării au cinstit pe voievodul apărător de țară.

Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004). Portret în cronică, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, 375 p., este al treilea tom din „tripticul dorit, proiectat şi realizat de obştea Sfintei Mănăstiri Putna ca închinare la împlinirea celor cinci veacuri de când marele ctitor a trecut în lăcaşurile veşnice...“ (Ştefan S. Gorovei, *Argument*, p. 9). Antologia însumează nu doar texte narative „clasice“, ci şi altfel de narații, precumpănitor scrisori, care completează informația cronicărească şi din care „se culegeau informațiile *pentru file de cronici*“ (*Ibidem*, p. 10). Au fost selectate în acest volum, editat de istoricii Maria Magdalena Székely şi Ştefan S. Gorovei, *izvoare româneşti* (moldovene şi muntene) şi *izvoare străine* (poloneze, ungureşti, germane, ruseşti, bizantine, turceşti). Tot în categoria izvoarelor străine au fost aşezate şi „alte mărturii“ care, fără să fie narative, se apropie prin discurs de stilul narativ: scrisori papale şi descrieri de călătorii. În aceeaşi ordine, sub enunțul „Să luăm aminte“, care trimite la sfat şi prudență politică, sunt puse câteva documente externe ieşite din cancelaria Moldovei şi expediate în Polonia, Ungaria, la Papalitate şi Veneția, în Rusia şi Lituania. Împreună, acestea sugerează măsura şi arată maniera în care au fost reflectate personalitatea lui Ştefan cel Mare şi faptele lui. Având textele alături, cititorul, mai ales cel avizat, va putea sesiza şi detaşa tonul autohtonului de acela al străinului, al contemporanului de cel al scriitorului de mai târziu, al prietenului de acela al inamicului, al creştinului de acela al păgânului.

Evident, textele acestei antologii sunt inegale ca valoare intrinsecă, stil şi atitudine. N-a fost în intenția editorilor „de a aduna, între coperțile unei cărți, doar ceea ce s-a scris frumos şi bun despre Ştefan cel Mare“, ci „de a pune la îndemâna unui public larg cele mai însemnate fragmente de cronici referitoare la Ştefan cel Mare“ (*Notă asupra ediției*, p. 11).

În afara tripticului de portrete ştefaniene, restituite din perspectivă istoriografică, cronistică şi folclorică, într-o altă manieră, dar în continuarea acestora şi, considerăm noi, cu aceeaşi finalitate se situează celelalte două volume preconizate de comunitatea „viețuitorilor Sf. Mănăstiri Putna“. Unul se înscrie în relația dintre *puterea seculară* şi *autoritatea spirituală*, care a fost definitorie şi hotărâtoare pentru lumea medievală: *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004). Biserica. O lecție de istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, 265 p. Inițiată de Înalt Prea Sfin-

ţitul Pimen, care semnează şi *Predoslovia*, cartea aceasta conturează un portret al creştinului voievod Ştefan prin „Cuvinte de preamărire" (rostite în împrejurări comemorative de înalţi prelaţi şi de mai marele culturii noastre N. Iorga), „Viaţa şi organizarea Bisericii" sub Ştefan cel Mare (cu autori istorici, istorici ai bisericii, prelaţi şi preoţi) şi un capitol de mare folos pus sub titlul „Din veacuri de la Ştefan Vodă (ctitorii, manuscrise, obiecte de argint, broderii, clopote, spadă, pietre de mormânt, cetăţi, curţi domneşti, poduri şi daniile Sfântului Ştefan cel Mare către Sfântul Munte Athos).

Culegerea la care facem referire, gândită ca o lecţie de istorie din perspectivă bisericească, se doreşte a fi un „prinos" adus „Soarelui Moldovei [...] la fireasca sa strămutare la locaşurile de veci", de către părinţii monahi de la Mănăstirea Putna, care au „cules" şi „orânduit" textele sub „oblăduirea" competentă a profesorului Ştefan S. Gorovei. Gestului de închinare trebuie să i se adauge încă unul, acela practic, care înlesneşte căutările şi lectura.

Un *anumit* portret al lui Ştefan cel Mare a fost obţinut, credem, şi prin munca de ordonare a izvoarelor şi a întregii istoriografii circumscrise, direct ori tangenţial, acestui mare principe, familiei, faptelor şi înfăptuirilor sale: *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004). Bibliografie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, 193 p. Lucrările, în număr de 2.310 titluri, au fost ordonate tematic, uşurându-se astfel accesul la informaţie: izvoare diplomatice şi inscripţii – 124; izvoare narative – 176; lucrări despre biserică – 274; lucrări despre cultură – 394; lucrări de istorie economică şi socială – 154; lucrări de istorie politică – 272; lucrări de literatură şi folclor – 129; monografii, studii cu caracter general, comemorări – 379; lucrări despre organizarea statului – 96; lucrări despre personalitatea lui Ştefan cel Mare şi despre familia sa – 156; lucrări despre organizarea militară, războaie şi lupte – 156. Un indice de autori, în care sunt înregistrate 950 de nume, este o altă cale de utilizare a acestei bibliografii ştefaniene.

Venind din partea aceleiaşi obşti monahale, care a dorit şi prin această „trudă", făcută cu „grijă şi migală", să-şi exprime încă o dată „evlavia şi iubirea" pentru Ştefan cel Mare, bibliografia aici prezentată, care a „integrat" două bibliografii anterioare, din 1958 şi 1964 (v. p. 193), este un foarte util instrument de lucru pentru cei ce vor cuteza în viitor să dezvolte cunoaşterea secolului ştefanian.

Volumele memoriale menite să întâmpine *Anul Ştefan cel Mare – 500*, în marginea cărora am făcut aceste note de lectură, au o conotaţie particulară. Ele vin, ca iniţiativă şi finalitate, de la *Biserica-simbol Putna*, acolo unde trăieşte şi veghează în durata lungă spiritul lui Ştefan cel Mare şi unde posteritatea i-a marcat nemurirea prin „refuzul" de a-i dăltui pe piatra tombală anul morţii.

ION TODERAŞCU

ION I. SOLCANU, **Artă şi societate românească (secolele XIV-XVIII)**. Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2002, 337 p. + 68 fig.

Aceste note de lectură sunt o mărturie la istoria unei cărţi care a început în urmă cu patru decenii. Un referat de seminar al studentului Ion Solcanu s-a dezvoltat într-o teză de licenţă, iar mai apoi într-o disertaţie de doctorat, pregătită sub conducerea marelui istoric de artă Virgil Vătăşianu şi prezentată public, în martie 1983, la Universitatea din Cluj-Napoca: *Elemente laice în pictura murală religioasă din Moldova (secolele XV-XVIII)*.

De-a lungul timpului, autorul şi-a extins cercetarea la întreg spaţiul românesc medieval şi premodern, aşa încât ni se restituie acum o imagine unitară şi complexă, în care influenţele interromâneşti vin să confirme o comuniune de viaţă care a învins pluralitatea statală. Istoricul de artă Ion Solcanu şi-a verificat, pe parcursul cercetării, opiniile prin numeroase comunicări şi studii, centrate pe interpretarea acestui fenomen aşa de frumos, interesant şi original, care a fost pictura bisericească. Ideea majoră este una ce defineşte lumea medievală în ansamblul ei ca pe o *lume a vizualului*. Istoricul francez de artă Henri Focillon, care în 1922 a ţinut cursuri la „Universitatea Daciei Superioare" din Cluj, făcea observaţia că „în afara mediului clerical cultura Evului Mediu este o *cultură vizuală*" şi că „prin ochi s-a propagat mulţimilor învăţăturile credinţei" (subl.ns.). Este un adevăr suveran câtă vreme, cum bine se ştie, pentru omul Evului Mediu ştiinţa de carte era un lux.

Domnul Ion Solcanu, bucovinean la origine, a căutat în această „literatură a analfabeţilor", cum a mai fost denumită pictura murală (Walafrid Strabo, scriitor de limbă latină din prima jumătate a secolului IX), nu numai *ce* şi *cât* se reflectă din viaţa laică, ci şi *cum* este percepută şi transpusă în imagini viaţa cotidiană, aceea pe care zugravul o avea sub ochi şi căreia i-a găsit loc printre normele impuse de *Erminiile* de pictură bizantină. A căutat şi a găsit forme de reprezentare a ocupaţiilor agrare, pastorale, meşteşugăreşti, ca şi a mijloacelor de transport pe uscat şi pe apă. Şi cum Evul Mediu a fost o societate confruntată permanent cu războiul (deşi pacea a fost starea de normalitate), nu puteau lipsi din limbajul figurativ al bisericilor nici reprezentările care ne trimit spre această zonă: formaţiuni de luptă, echipament militar de apărare şi harnaşament, ca şi arme de luptă, de la cele tradiţionale, ale ostaşului convocat la nevoie, până la cele specifice cavalerului medieval. Mai mult, sunt şi reprezentări de arme de foc, arme uşoare (sâneaţa, puşca de mână), dar şi tunuri, semn că războiul intra treptat în seama oamenilor specializaţi, militarii de meserie, mercenarii. Trecerea de la oştirea de ţară la oştirea de mercenari a putut fi surprinsă de ştiinţa şi ochiul specialistului şi prin limbajul picturii. Un capitol fascinant ne introduce în reprezentările din zona etnografiei şi folclorului. Costumul laic (cel popular, cel al păstorilor, cos-

tumul ţărănesc feminin şi costumul aulic, bărbătesc şi femeiesc), reprezentări coregrafice, instrumente muzicale, obiceiuri şi credinţe, toate acestea se înscriu, cum foarte inspirat o spune autorul, în fascinantul „dialog al artei cu socialul".

Discursul specialistului îşi găseşte întreaga amplitudine atunci când analizează şi sintetizează motivaţiile etico-religioase şi ideologice ale actului de ctitorire. Se simte aici nu doar stăpânirea informaţiei, ci şi a „cheii" înţelegerii ei, pentru că, spunea cândva istoricul francez de artă R. Mâle, arta medievală „ne arată un lucru şi ne invită să vedem un alt lucru". Acest „un alt lucru" a fost căutat şi interpretat cu instrumentele istoricului de artă de profesorul Ion Solcanu, la capătul a mulţi ani de cercetare.

Artă şi societate românească este o carte frumoasă în fondul, expresia şi realizarea ei tehnică. O carte reprezentativă pentru un profesor care a transmis studenţilor din numeroase promoţii pasiunea pentru limbajul artistic al lumii medievale.

ION TODERAŞCU

IOAN-AUREL POP, **Istoria, adevărul şi miturile** (Note de lectură). Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2002, 390 p.

Sunt situaţii, şi nu puţine, când recenzia unei cărţi devine în final „o altă carte". Ioan-Aurel Pop, profesorul-medievist de la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, a dat proporţiile unei cărţi reflecţiilor sale despre lucrarea lui Lucian Boia, profesor de istoriografie la Universitatea din Bucureşti, *Istorie şi mit în conştiinţa românească* (Humanitas, Bucureşti, 1997, 310 p., ed. a II-a în 2000 şi ed. în limba maghiară, 1999). Ce l-a îndemnat pe recenzent la un discurs aşa de amplu, mai întins ca volum decât *cartea-motiv*, ne-o spune însuşi în „explicaţia preliminară". *Istorie şi mit în conştiinţa românească* este o altfel de restituţie, una care „a şocat" intelectualitatea din România, o „carte complexă, cu semnificaţii şi mesaje multiple". Din perspectiva lectorului, ea poate să fie „un demers istoriografic" pentru unii, sau „o operă de istoria culturii" pentru alţii. La fel de bine, cel ce o parcurge se poate gândi la intenţia autorului de a releva „imixtiunea politicului în orientarea culturii"; ori că demersul lui Lucian Boia s-a voit „o filipică împotriva distorsiunilor, întreţinute voit şi vehement de regimul comunist, în cercetarea, tratarea şi scrierea istoriei". Lucrarea ar putea fi considerată, adaugă recenzentul, şi o operă de „filosofie a istoriei" sau „un mesaj împotriva naţionalismului" şi o pledoarie pentru integrarea noastră europeană. La toate aceste posibile încadrări sau, dacă vreţi, înaintea lor trebuie să se aşeze perspectiva critică, o „tratare critică, fără menajamente", a unui domeniu din ori-

zontul cunoaşterii care nu implică doar istoriografia, ci şi alte discipline şi care ar fi, chipurile, ameninţat de un spirit „vetust“, depăşit, cu un nejustificat accent pe componenta naţională a trecutului. O asemenea perspectivă este socotită de Lucian Boia periculoasă pentru soarta ţării noastre, mai ales acum când naţiunea şi statul naţional român se află în faţa unui moment hotărâtor, integrarea europeană.

Cartea care a generat o altă carte este, desigur, una interesantă, care se înscrie pe o direcţie de înnoire pentru că a fost scrisă *altfel* şi nu doar pentru istorici, ci şi pentru un cerc larg de interesaţi, cu deosebire pentru elita intelectuală. Ea a fost primită cu entuziasm de unii, cu rezerve (mari) de alţii. Între aceştia din urmă se situează istoricii de profesie, care au respins, e drept prin tăcere şi ignorare (s-a vorbit despre o adevărată „conspiraţie a tăcerii“), maniera negativistă şi generalizatoare a lui Lucian Boia, pentru care întreaga noastră istoriografie din secolele XIX şi XX a fost viciată de naţionalism şi de comunism, ambele nocive pentru spiritul public.

Cartea istoricului bucureştean a lezat, desigur, orgolii, lucru firesc câtă vreme în breasla de profil sunt mulţi specialişti de prestigiu, recunoscuţi ca atare la noi şi pretutindeni. Erau de aşteptat reacţii, *publice şi de amploare*, ale istoricilor (au făcut-o, în manieră proprie, politologii, criticii literari, filosofii, economiştii şi, doar în mică măsură istoricii), ceea ce s-a întâmplat abia după câţiva ani prin profesorul Ioan-Aurel Pop, medievist de mare autoritate şi de larg orizont, care operează cu ştiinţă pe întregul portativ al istoriei naţionale. Numai aşa s-a putut angaja într-un virtual dialog (în final a rămas doar un monolog) pe marginea unei lucrări care „rediscută întreaga istorie românească“. A rezultat, astfel, o macrorecenzie, „o carte despre altă carte“.

Replica lui Ioan-Aurel Pop s-a dezvoltat pe măsură ce lectura a avansat, iar întrebările şi nedumeririle s-au acumulat. Recenzia a devenit carte pentru că analiza a trebuit să urmeze, metodologic, „structura discursului propus în *Istorie şi mit...*“; la argumente şi concluzii s-a venit cu alte argumente din care au rezultat alte încheieri. Discursul recenzentului trebuia să aibă acelaşi destinatar, „publicul mai larg“, şi nu cel „specializat în istorie şi familiarizat cu teoria istoriei“. Piatra unghiulară a noii cărţi (*Istoria, adevărul şi miturile*) trimite la *felul* în care este văzut, recuperat şi restituit trecutul şi la *cine* o face. O face istoricul, dar o face şi amatorul de istorie, politologul, politicianul, literatul, artistul plastic, fiecare cu instrumentele lui, dar recurgând la acelaşi material faptic. Beneficiarul („consumatorul“, ar spune analistul) nu distinge întotdeauna, iar cu vinovăţia, când ea se săvârşeşte, este împovărat istoricul. Este adevărat că şi istoricul de meserie alunecă uneori în accente patetice, în retorică istoriografică, pentru că şi el este un produs social. Foarte adesea, *istoria-discurs*, fiind chemată să sprijine imperativele unui prezent, a făcut-o cu prea multă implicare subiectivă (conside-

rată sursă de „naţionalism"), ceea ce a fost în dauna veracităţii. Mesajul istoricului poartă întotdeauna, la noi şi peste tot, o anumită încărcătură sentimentală şi morală. Important este ca spiritul ştiinţific să primeze asupra celui civic, astfel încât acesta din urmă, de care istoricul nu trebuie să se ţină departe, să nu vicieze pe cel dintâi. De altfel, „clasicii" istoriografiei noastre (A.D. Xenopol, D. Onciul, V. Pârvan, I. Ursu, I. Nistor, Al. Lapedatu), antrenaţi, constant ori conjunctural, în viaţa cetăţii, au dovedit că cele două atitudini nu sunt antinomice.

Ioan-Aurel Pop se situează pe poziţia „clasicilor", adică optează pentru slujirea adevărului, preţuirea trecutului şi a marilor valori, adoptarea spiritului critic, fără de care o recompunere a trecutului este de neconceput, dar fără spirit justiţiar şi încheieri anteformulate, fără concluzii prealabile analizei. Fuga „planificată" după falsuri patriotice şi mitizări, căutarea preferenţială a „jumătăţii negre" sunt respinse de recenzent.

Conţinutul cărţii *Istorie şi mit...*, care scrutează istoria românilor de la geto-daci până în zilele noastre şi a cărei structură nu priveşte „trecutul propriu-zis, ci discursul despre trecut", ca şi succesiunea „miturilor istorice", este supus de autorul *cărţii-recenzie* unei „disecţii" totale, de la capitol, subcapitol şi paragraf, la argumente, interpretare, concepte şi concluzii. Ioan-Aurel Pop dă întreaga măsură a spiritului său. Istoric cu vocaţie, recenzentul nu şi-a asumat nici un moment dreptul la ultimul cuvânt; nu formulează încheieri verdictuale. O mărturiseşte însuşi: „am fi naivi să pretindem că analiza noastră critică este infailibilă; nu am făcut decât să comunicăm cititorului şi o altă opinie decât a profesorului Boia". Opinia istoricului clujean, din care am spicuit şi anterior, este una echilibrată, care redefineşte, pentru cei ce s-au lăsat atraşi şi, eventual, convinşi de teoria preopinentului său, statutul istoricului şi rezultatele anchetei istorice. Istoricul caută „materiale adevărate" ca să ajungă la adevăr, un adevăr întotdeauna relativ pentru că una este *istoria-realitate* şi alta *istoria-discurs*, ştiut fiind că „trecutul ca realitate nu mai poate fi reconstituit niciodată întocmai". Activitatea istoricului stă sub semnul obiectivităţii, ceea ce nu exclude unele accente subiective, spre care alunecă uneori în mod deliberat. Istoria românilor nu poate fi definită ca o succesiune exclusivă de „mituri", de „construcţii imaginare" şi, cu atât mai mult, de „mituri negative", care conduc spre „naţionalism" şi „autoritarism". Am avea, atunci, nu o „istorie a românilor", ci o „mitologie istorică a românilor". A socoti să istoricii români, chiar şi cei mari, au denaturat trecutul „cu bună ştiinţă" pentru scopuri patriotice este o ofensă adusă marilor spirite ale României moderne.

Recenzentul semnalează, totodată, şi deficienţele de metodă ale autorului recenzat, modul în care se folosesc sursele („adaptarea" şi „egalizarea" acestora) şi se operează prin timp (nu se disting perioade) şi prin societatea românească în diversele ei stadii de dezvoltare, poziţia radical-negativistă faţă de valori instituţionalizate, împovărarea marilor istorici cu ficţiuni istorice pe care nu le-au „co-

mis", coborârea în „mitizare" a marilor teme precum sinteza daco-romană, romanizarea, romanitatea şi continuitatea românilor, constituirea statală şi unitatea românească medievală, moştenirea bizantină şi lupta pentru apărarea creştinătăţii, naţiunea modernă, marii voievozi şi marii oameni politici etc.

Cartea profesorului Ioan-Aurel Pop despre cartea profesorului Lucian Boia este un model de discurs academic. Materialul faptic, argumentele şi argumentaţia, reflecţiile de filosofie a istoriei, uşurinţa cu care transgresează epocile istoriei românilor şi eleganţa verbului, toate acestea o recomandă pentru o lectură prioritară.

ION TODERAŞCU

GHEORGHE I. BRĂTIANU, **Studii bizantine de istorie economică şi socială**. Traducere şi prefaţă de Alexandru-Florin Platon. Ediţie, note şi comentarii de Ion Toderaşcu şi Alexandru-Florin Platon. Editura Polirom, Iaşi, 2003, 285 p.

Orice iniţiativă editorială implică o pluralitate de semnificaţii simbolice care transcend palierul restituţiei ştiinţifice. Cea mai evidentă dintre acestea constă în tentaţia firească a fiecărei generaţii intelectuale de a-şi asuma modele de cunoaştere deja validate. La recuperarea paradigmelor epistemice se adaugă dorinţa identificării unor coordonate etice exemplare.

Demersul vizând redarea în circuitul ştiinţific, sub forma unor ediţii critice, a operei lui Gheorghe I. Brătianu aduce inevitabil în discuţie un profil intelectual reprezentativ pentru maniera în care istoricii epocii sale au înţeles să se integreze în ambianţa ştiinţifică europeană. Din acest punct de vedere, savantul român ilustrează un model de cunoaştere întemeiat pe o impresionată erudiţie dobândită în urma unei impecabile instrucţii academice. Vocaţia acumulării nu s-a împlinit însă la istoric în dauna unor interogaţii fireşti, mai ales că mediile istoriografice pe care le-a frecventat au asimilat acut angoasele generate de nevoia redefinirii unui domeniu care părea definitiv asumat de gândirea pozitivistă.

Apariţia unui volum de studii purtând semnătura lui Gheorghe I. Brătianu în anul 2003 are şi menirea de a comemora semicentenarul dispariţiei brutale a savantului în temniţa comunistă de la Sighet. Un astfel de gest reparatoriu sugerează necesitatea amplificării reflecţiilor privitoare la fragilitatea instituţiilor democratice şi a mediilor libere de dezbatere puse în faţa unor alternative totalitare.

Dincolo de valorificarea reperelor culturale sau etice, momentul lansării acestei iniţiative are o relevanţă istoriografică deosebită întrucât profunzimea analizelor întreprinse de Gheorghe I. Brătianu pune în lumină, prin comparaţie, declinul actual al studiilor româneşti de profil.

Volumul care face obiectul acestei prezentării reproduce, în traducerea profesorului Alexandru-Florin Platon, ediţia franceză publicată la Paris în 1938. Atunci când a fost concepută, aceasta era menită să ofere sinteza preocupărilor savantului în ceea ce priveşte istoria economică şi socială a creştinătăţii orientale în Evul Mediu. Totodată, ea exprima concepţia autorului privitoare la faptul că istoria universală trebuie abordată dintr-o perspectivă amplă, care să includă şi civilizaţiile orientale, în dauna unei viziuni occidentalocentriste care ameninţa să devină un topos al gândirii istorice. Culegerea de studii s-a dovedit un instrument util la îndemâna specialiştilor, după cum o dovedeşte citarea sa în cadrul unor contribuţii semnate de specialişti prestigioşi. Interesul pe care l-a stârnit de-a lungul vremii a fost justificat în primul rând de varietatea temelor abordate, care privesc începuturile şi cronologia istoriei bizantine, maniera în care fluxurile de metal preţios au amorsat divizarea lumii romane, descifrarea surselor termenului de „democraţie", aprovizionarea cu grâu a Constantinopolului, politica fiscală a basileilor, variaţiile masei monetare în diferite perioade şi şerbia în diversele sale ipostaze istorice înregistrate la nivelul lumii ortodoxe.

Din perspectivă metodologică trebuie remarcat comparatismul profesat atât la nivelul izvoarelor, cât şi prin stabilirea unor analogii la scara „duratei lungi", după cum avea să definească acest tip de raportare istoricul Fernand Braudel care, peste ani, dovedeşte o surprinzătoare afinitate în planul abordării şi tematicii cu savantul român. În plus, credinţa în permanenţele istorice conferă originalitate şi impresia unei deosebite forţe de anticipare perspectivei propuse de Gheorghe I. Brătianu.

Una dintre provocările la care au trebuit să răspundă editorii, profesorii ieşeni Ion Toderaşcu şi Alexandru-Florin Platon, a constat în adaptarea critică a textelor la nivelul de comprehensiune al cititorului contemporan. Acest obiectiv a presupus realizarea unor ample trimiteri şi comentarii menite să actualizeze lucrarea din perspectivă conceptuală şi bibliografică. La momentul apariţiei, studiile istoricului român se înscriau în rigorile ştiinţifice unanim acceptate, iar faptul că se adresau unui public avizat făcea superflue unele precizări de ordin tehnic. Din acest punct de vedere, editorii au fost nevoiţi să gestioneze un imens material bio-bibliografic, identificând contribuţiile publicate între timp în diverse volume sau periodice.

Prin documentare şi interpretare, volumul îşi păstrează astăzi deplina utilitate, chiar dacă la nivelul abordării, istoriografia contemporană se situează pe alte coordonate. Dincolo de aceste diferenţe, intrinseci unei evoluţii a cercetării în avangarda căreia s-a aflat cândva chiar Gheorghe I. Brătianu, actualitatea studiilor derivă în principal dintr-o manieră de cercetare bazată pe o sistematică investigare a surselor şi o cunoaştere desăvârşită a istoriografiei.

BOGDAN-PETRU MALEON

LAURENŢIU RĂDVAN, **Oraşele din Ţara Românească până la sfârşitul secolului al XVI-lea**. Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2004, 594 p.

Lucrarea tânărului istoric ieşean Laurenţiu Rădvan reprezintă o contribuţie istoriografică necesară, întrucât civilizaţia urbană din Ţara Românească nu a beneficiat de o abordare monografică, aşa cum s-a întâmplat în cazul Moldovei. Această întreprindere a trebuit să răspundă dificultăţilor legate de gestionarea unei istoriografii inegale ca documentare, abordare şi concluzii. În plus, scrisul istoric s-a aflat adesea sub amprenta factorului ideologic, ceea ce a determinat preferinţa pentru anumite subiecte şi maniera în care acestea au fost investigate. Şi la nivelul surselor s-a impus o selecţie întrucât unele au suferit denaturări prin editare sau au fost publicate în colecţii greu accesibile.

În prima parte a lucrării autorul propune un excurs istoriografic în cadrul căruia discută cele mai importante teorii privitoare la oraşul european în Evul Mediu. Pornind de la un solid suport bibliografic, stabileşte o cronologie a dezvoltării oraşului european occidental. De asemenea, Laurenţiu Rădvan insistă asupra genezei urbane în centrul Europei şi în spaţiul sud-slav, prilej pentru a stabili o serie de conexiuni cu spaţiul românesc. Acest palier teoretic este urmat de o privire sintetică în ceea ce priveşte situaţia politică, religioasă, economică şi socială a spaţiului sud-carpatic înainte de întemeierea Ţării Româneşti. Pornind de la acest suport, autorul reconstituie momentul tranziţiei de la aşezările rurale la cele urbane, utilizând pe cale largă metoda comparatistă şi căutând să stabilească omologii cu evoluţiile mai bine documentate din regiunile învecinate. Cercetând geneza fiecărui oraş din Ţara Românească pune în evidenţă asemănările şi diferenţele existente între centrele urbane. Astfel, un rol important în geneza acestora l-au avut, după caz, puterea politică, alogenii sau dinamizarea schimburilor de-a lungul arterelor terestre sau fluviale. Pornind de la aceste constatări, istoricul ieşean constată că centrele urbane au luat naştere la incidenţa factorilor politici *şi economici, cu aportul decisiv al coloniştilor veniţi de peste munţi şi sub* impulsul decisiv al puterii centrale.

Partea a II-a a lucrării este consacrată structurilor instituţionale (administraţia urbană, conţinutul statutului de autonomie), analizate în contextul evoluţiilor economice occidentale, central şi sud-est europene. În acest sens sunt aduse în discuţie raporturile comerciale ale oraşelor de la sud de Carpaţi cu cele din Transilvania şi privilegiile acordate negustorilor de peste munţi. Oraşul reprezintă o lume liberă şi cosmopolită, diferită de spaţiul rural, dar nu ruptă de acesta. Din punct de vedere social, populaţia urbană apare ca neomogenă, diferenţiată prin avere, ocupaţie şi statut, dar ierarhizată în primul rând după criterii economice. Autorul analizează componenta străină, minoritară în cadrul aşezărilor urbane, subliniind ponderea economică şi rolul fiecărui segment etnic în edificarea insti-

ţională. Relaţiile centrelor urbane cu Domnia reprezintă un alt subiect important, întrucât puterea centrală a avut un rol hotărâtor în geneza oraşelor şi ulterior în garantarea privilegiilor acestora. Bazându-se în special pe mărturiile celor care au călătorit în spaţiul românesc şi pe cercetările arheologice, Laurenţiu Rădvan încearcă să reconstituie înfăţişarea oraşelor. Cu multă precauţie, acesta ţine seama de faptul că străinii au înregistrat la modul depreciativ realităţile urbane, precum lipsa zidurilor şi topografia aparent haotică.

Ultima parte a lucrării reuneşte 17 studii de caz consacrate târgurilor care au atins statutul dezvoltării urbane până la 1600. După o metodologie riguroasă, autorul propune o serie de clarificări în ceea ce priveşte numele, originea, evoluţia economică sau statutul juridic.

Lucrarea propusă de universitarul ieşean impresionează prin consistenţa materialului bibliografic şi varietatea surselor care au constituit eşafodajul cercetării. Pe baza acestora, istoricul a preferat unor ipoteze insuficient susţinute la nivelul izvoarelor, o abordare robustă şi riguroasă, orientată spre căile de cercetare deja validate la nivel istoriografic. Această opţiune metodologică nu a exclus revizuirea unor interpretări privitoare la geneza urbană sau evoluţia instituţiilor şi a statutului diverselor componente etnice din cadrul oraşelor.

Prin minuţiozitatea analizei, discutarea tuturor aspectelor vieţii urbane, racordarea la cele mai noi repere istoriografice şi convocarea unor izvoare mai puţin cunoscute, contribuţia d-lui Rădvan constituie un real câştig istoriografic.

BOGDAN-PETRU MALEON

Confesiune şi cultură în Evul Mediu. In honorem Ion Toderaşcu. Studii reunite de Bogdan-Petru Maleon şi Alexandru-Florin Platon. Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2004, 356 p.

Lucrarea dedicată profesorului Ion Toderaşcu se prezintă cititorilor drept o culegere de studii care reuneşte câteva dintre cele mai actuale rezultate de profil. Ceea ce particularizează această apariţie editorială prin comparaţie cu cele similare este tematica volumului aflată în deplină consonanţă cu preocupările istoricului omagiat.

Proiecţiile istoriografice sunt grupate în trei capitole vizând structurile confesionale şi practicile sociale medievale, elementele de antropologie culturală, personalităţile şi instituţiile culturale care au marcat această epocă. Primul capitol începe cu studiul semnat de Ioan-Aurel Pop privitor la creştinătatea europeană între cruciadă şi pace cu accent pe rolul rezervat celor două „Valachii" la începutul secolului al XVI-lea. Acestui subiect de permanentă actualitate istoriografică

îi urmează o serie de studii privitoare la înmormântarea în biserică în Moldova secolelor XV-XVI (Maria Crăciun), privilegiile acordate preoţilor români de principii calvini ai Transilvaniei (Ana Dumitran), rolul Feleacului de comunitate românească şi reşedinţă ecleziastică (Al. Simon), unele aspecte de ordin confesional şi social din viaţa familiei la sfârşitul secolului al XVII-lea (Şarolta Solcan), statutul fiscal al clerului de mir ortodox din Moldova medievală (Bogdan-Petru Maleon) şi raporturile dintre Stat şi Biserică în Apusul Europei la cumpăna veacurilor XVI-XVII (Gheorghe Iutiş).

Elementele de antropologie culturală, prezentate în al doilea capitol, sunt deschise de polemica iniţiată de regretatul medievist Gh. Pungă cu privire la începutul anului calendaristic în Ţara Moldovei. Plecând de la o serioasă bază documentară istoricul demonstrează netemeinicia unor afirmaţii potrivit cărora anul calendaristic începe la 1 septembrie. Urmează cercetările referitoare la antroponimia Moldovei medievale (Maria Magdalena Székely), religia şi arta în epoca ştefaniană (Florin Pintescu), tentaţiile evazioniste ale ţăranului transilvănean în secolele XVII-XIX (Barbu Ştefănescu), costumul haiducilor lui Pintea (Susana Andea, Avram Andea) şi metafora „corpului politic" în cultura Occidentului latin din secolele XIII-XIV (Alexandru-Florin Platon). Explorând posibilităţile unei istorii culturale a catolicilor din Moldova, Liviu Pilat semnalează pericolul „unui trecut complexat de angoasele modernităţii" şi lansează îndemnul la colaborare între istoricii români şi maghiari.

Ultimul capitol este dedicat personalităţilor şi instituţiilor culturale care au marcat Evul Mediu românesc, de la boierul-ctitor Luca Stroici (Gerd Franck) şi cronicarii moldoveni Grigore Ureche şi Miron Costin (Radu Mârza), până la activitatea culturală din Blaj în secolul Luminilor (Iacob Mârza), înrâurirea Şcolii Române de la Roma asupra mediului istoriografic autohton (Nicolae Edroiu) sau preocupările de istorie şi arheologie medievală de la Universitatea din Cluj (Sorin Şipoş).

Prin subiectele abordate, colegii şi discipolii profesorului Ion Toderaşcu oferă un volum bine structurat, consistent la nivelul abordărilor şi articulat din punct de vedere tematic pe o direcţie istoriografică de actualitate.

MARCEL BARTIC

ALEXANDRU SIMON, **Feleacul (1367-1587)**. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004, 386 p.

Istoria Transilvaniei medievale reprezintă un reper istoriografic în ceea ce priveşte studierea convieţuirii într-un spaţiu al diversităţii etnice şi confesionale. Aceasta cu atât mai mult cu cât dimensiunea plurală a spaţiului intracarpatic a

fost acompaniată în mod firesc de unele privilegii. Fiecare autonomie locală a găsit o manieră specifică de raportare la puterea regală sau voievodală urmărind să obţină un statut politic cât mai avantajos.

În secolele XIV-XV, populaţia românească de religie ortodoxă s-a văzut treptat exclusă din sistemul politic al ţării. Măsurile de restrângere a libertăţilor româneşti au vizat mai întâi palierul confesional, întrucât dimensiunea religioasă constituia un element fundamental al identităţii în Evul Mediu. În ciuda acestor îngrădiri, unele comunităţi şi-au conservat drepturile şi au reuşit chiar să-şi consolideze statutul privilegiat profitând de conjuncturi istorice favorabile care le-au plasat la confluenţa intereselor regalităţii şi instituţiei voievodale.

Feleacul medieval reprezintă exemplul unei entităţi care a beneficiat de un asemenea statut. Acesta s-a aflat în atenţia tânărului istoric clujean Alexandru Simon, care i-a consacrat mai multe studii publicate în diverse volume şi periodice. Lucrarea de faţă reuneşte contribuţiile autorului de până la acest moment şi în plus adânceşte analiza extinzând orizontul documentar şi propunând noi interpretări.

Demersul cercetătorului clujean îşi propune să surprindă această comunitate românească din perspectiva statutului politico-juridic şi a obligaţiilor, ca centru ecleziastic şi de cultură. Astfel este pus în evidenţă modul în care privilegiile acordate de regii maghiari au sustras Feleacul de sub cupola autorităţii voievodale conferindu-i un statut aparte. Libertăţile felecane, confirmate periodic de coroană, au pus la adăpost comunitatea de opresiunile la care era supusă restul populaţiei româneşti. O dovadă în acest sens o constituie faptul că locuitorii săi nu au participat la răscoalele ţărăneşti din secolele XIV-XVI. Începând cu epoca Principatului, statutul acestei comunităţi s-a modificat prin raportare la noul pol de autoritate, mai puţin dispus să garanteze drepturile tradiţionale.

În acord cu statutul aparte de care a beneficiat, Feleacul a dobândit o poziţie ecleziastică de anvergură, depăşind limitele autonomiei locale. Dimensiunea mitropolitană a conferit un nou prestigiu centrului religios, mai ales că acesta beneficia de patronajul exercitat de Ştefan cel Mare asupra ortodoxiei din voievodatul transilvan.

Lucrarea propusă de istoricul Alexandru Simon reprezintă un model de abordare isoriografică prin acurateţea analizei, în strânsă corelaţie cu sursele, şi prin echilibrul interpretărilor, dincolo de atât de frecventele atitudini partizane. De asemenea, această întreprindere propune calea firească de restituire a trecutului. pornind de la realităţile locale spre elementele de ordin general. Din această perspectivă, o abordare de factură monografică se dovedeşte utilă în reconstituirea realităţilor politice şi confesionale româneşti medievale, mai ales a celor dintr-un spaţiu precum cel transilvan, remarcabil prin complexitatea sa.

BOGDAN-PETRU MALEON

FLORIN PINTESCU, **Românii din Transilvania la sfârşitul secolului XVI şi începutul secolului XVII**. Editura Universităţii Suceava, Suceava, 2004, 273 p.

Istoria Transilvaniei reprezintă un domeniu problematic de reflecţie asupra trecutului datorită contingenţelor politice agresive care i-au prescris adesea maniera de abordare. Din acest punct de vedere, orice nou demers istoriografic se dovedeşte un act de temeritate.

Autorul recentei lucrări consacrate statutului românilor ardeleni la sfârşitul secolului XVI şi începutul celui următor propune o serie de clarificări în probleme controversate precum cele legate de terminologia politico-geografică a spaţiului transivănean, structura etnică a provinciei şi rolul economic al românilor în viaţa principatului. De asemenea, analizează semnificaţia sintagmei „regim de stări", insistând asupra evoluţiei nobilimii româneşti, în cazul căreia dubla excludere politică şi religioasă i-a răpit şansa ascensiunii sociale, amorsând fenomenul de maghiarizare la palierul său superior şi decăderea în starea iobăgească a majorităţii nobilimii mici. O altă temă sensibilă o constituie maniera în care confesiunea ortodoxă a răspuns presiunii exercitate de catolicism şi protestantism constituindu-se în „contrafortul spiritual" al autohtonilor în condiţiile impunerii unei organizări religioase care excludea credinţa majoritară. Şi din perspectiva autorului, momentul Mihai Viteazul merită o atenţie deosebită, pentru că datorită complexităţii sale nu poate fi redus la anticalvinismul manifest al voievodului unificator sau la sprijinul acordat confesiunii ortodoxe, în special clerului acesteia.

La nivelul utilizării surselor cercetătorul urmăreşte să realizeze o strânsă conexiune între diferite izvoare, unele greu accesibile datorită limbilor în care au fost redactate. În acest sens, fiecare capitol conţine un amplu excurs în sfera surselor şi bibliografiei, remarcabil prin grija autorului de a nu pierde din vedere nici unul din punctele de vedere exprimate.

În ceea ce priveşte abordarea, paginile de sinteză legate de statutul românilor alternează cu studii de caz, precum cele privitoare la înnobilări sau dobândirea unor posesiuni. Autorul distinge aici, cu multă luciditate, între interpretările solid documentate şi cele menite să servească unor cauze politice. În acest context priveşte critic concluziile istoriografiei maghiare potrivit căreia românii erau minoritari în Transilvanie la sfârşitul secolului al XVI-lea. Pentru a evita angrenarea în polemici, precum cele legate de mişcările demografice în spaţiul transilvănean sau privitoare la ponderea şi rolul economic al românilor în viaţa principatului, redă ample citate cărora le adaugă comentarii restrânse, lăsând uneori cititorii să extragă concluziile. Abandonarea acestor precauţii prin comprimarea citatelor putea constitui o opţiune metodologică mult mai riscantă, dar susceptibilă să genereze noi posibilităţi de interpretare. De asemenea, în capitolul rezervat abordării imagologice menite să-i pună faţă în faţă pe români şi pe „privile-

giaţi" se opreşte mai ales asupra felului în care erau percepuţi cei excluşi de către „naţiunile privilegiate", deschizând pentru viitor posibilitatea explorării acestui subiect prin extinderea orizontului documentar.

Lucrarea constituie o contribuţie utilă în actualul context istoriografic datorită caracterul sistematic al abordării, numărului mare de izvoare convocate şi obiectivităţii cu care sunt puse în lumină puncte de vedere adesea ireconciliabile.

BOGDAN-PETRU MALEON

CONSTANŢA GHICULESCU, **În şalvari şi cu işlic. Biserică, sexualitate, căsătorie şi divorţ în Ţara Românească a secolului al XVIII-lea**. Editura Humanitas, Bucureşti, 2004

Acest studiu, după cum însăşi autoarea mărturiseşte, urmăreşte o tematică vastă, din care fac parte subiecte precum familia, dragostea, căsătoria, divorţul, aducând un element de noutate în istoriografia românească din punctul de vedere al surselor folosite, şi anume condicile ecleziastice pentru Ţara Românească a secolului al XVIII-lea.

Studiul este o continuare a altor lucrări care vizează istoria mentalităţilor, având drept element central familia, privită din diferite unghiuri, aducând ca element nou bogăţia de informaţii pe care o furnizează arhiva judiciară, informaţii care nu pot fi regăsite în nici o altă sursă, în epocă lipsind însemnările privind viaţa cotidiană. Autoarea a căutat în permanenţă să surprindă evenimente şi situaţii aparent neînsemnate, dar care analizate împreună oferă imagini extrem de edificatoare referitoare la subiectul care este analizat în cadrul acestui studiu.

Se urmăreşte evoluţia cuplului într-o societate dominată de intruziunile permanente ale Bisericii. Lucrarea reprezintă şi o incursiune în cadrul unei societăţi mai puţin cunoscute, secolul al XVIII-lea fiind, după cum însăşi autoarea afirmă, unul prea puţin analizat de către istoriografia noastră. Într-adevăr, subiectul, care a făcut obiectul unor ample studii în Occident, după cum ne-o arată lucrările lui Georges Duby, Philippe Aries, Jacques Le Goff etc., nu a fost în general abordat în istoriografia românească. Având în vedere acest fapt, inexistenţa unui anume model pare a fi unul dintre obstacolele cele mai dificile pe care autoarea a trebuit să îl depăşească. Modelul urmat a fost preluat din istoriografia franceză, la bază stând studiile lui Georges Duby şi Philippe Aries. Preluarea acestui model de cercetare vest-european este atât de evidentă încât, uneori, avem senzaţia că o putem acuza fără rezerve pe autoare de o oarecare lipsă de originalitate. Cu toate acestea, trebuie apreciat efortul pe care autoarea îl depune în cadrul acestei cercetări. Deşi, la o primă vedere, lucrurile par simple, nu este nici pe departe aşa. Preluarea unui model de cercetare vest-european şi aplicarea acestuia în

cadrul unui studiu ce are ca obiect spaţiul românesc, este o sarcină peste măsură de dificilă. Şi când spunem aceste lucruri ne gândim în primul rând la diferenţele majore existente la nivelul surselor. Dincolo de multitudinea de informaţii pe care sursele occidentale le oferă, sursele româneşti sunt destul de sărace în informaţii, iar unele realităţi reflectate de acestea trebuie deduse din chiar substratul textului. Acestea fiind spuse nu ne mai rămâne decât să adăugăm faptul că lucrarea este structurată în trei părţi, fiecare cuprinzând mai multe capitole. Cele trei părţi, care formează nucleul principal al lucrării, sunt precedate de o amplă introducere, şi sunt însoţite în final de un glosar al termenilor vechi sau mai puţin cunoscuţi, de o listă a abrevierilor şi de o bibliografie selectivă.

Partea întâi, intitulată *Privirea Bisericii ortodoxe asupra familiei*, este structurată la rândul ei în trei capitole, şi vizează principalele aspecte ce înfăţişează Biserica ca o instanţă judecătorească ecleziastică. Primul capitol, intitulat *Ierarhia*, prezintă componenţa acestei instanţe judecătoreşti, care purta denumirea de Consiliul ecleziastic. Acest Consiliu avea drept sarcini cercetarea a tot ceea ce ţinea de neînţelegerile dintre soţi (divorţurile, desfacerea logodnei), de neînţelegerile dintre părinţi şi copii, de problemele legate de zestre, de anularea testamentelor, amestecul de sânge, de violuri, de răpirile de fecioare, prostituţie, bigamie şi sodomie. Locul de frunte în acest Consiliu îl deţinea Mitropolitul, care coordona toate acţiunile Consiliului, participând la luarea tuturor deciziilor acestuia. Mitropolitul era ajutat de un sobor, alcătuit din slujbaşi permanenţi ai Mitropoliei, în timp ce în teritoriu el era sprijinit în activitatea sa de episcopi, protopopi şi preoţi. Cei din urmă jucau un rol deosebit de important în cadrul acestui Consiliu, întrucât, se ocupau cu anchetarea, redactarea mărturiilor, administrarea probelor, perceperea de amenzi şi medierea conflictelor în primă fază.

Cel de-al doilea capitol, intitulat *A spune şi a face ‹dreptul›*, prezintă tocmai maniera în care se desfăşurau procesele în cadrul acestui Consiliu. Biserica nu avea un discurs foarte bine formulat în legătură cu modalităţile de judecare a pricinilor. Nu au existat nici iniţiative de reglementare în vreun fel a acestor probleme. Singura iniţiativă, de fapt, a aparţinut mitropolitului Antim Ivireanul. În rest se recurgea la aceleaşi pravile ce îmbinau dreptul canonic cu cel laic, de inspiraţie bizantină. Autoarea chiar se întreabă dacă oamenii de rând cunoşteau conţinutul acestor pravile, iar răspunsul este, fără îndoială, negativ. Se cunoştea mai mult practica judiciară şi mai puţin legea scrisă, care, de altfel, nu putea fi separată de încărcătura sa divină. În general, căinţa arătată în cadrul proceselor nu era una reală iar pedepsele nu erau întotdeauna duse la îndeplinire. Nimic surprinzător, ţinând cont de faptul că cei ce judecau se bazau pe cunoştinţe personale şi nu pe studii de specialitate, subiectivismul fiind evident, mai ales la nivel înalt. De obicei, procesele erau lungi, mergând şi până la câţiva ani, fiind totodată deosebit de costisitoare, presupunând pe lângă cheltuielile de judecată şi

alte cheltuieli făcute cu martorii, chiar mita. În cadrul unui proces capacitatea juridică a unei femei era destul de largă: putea să dea jalbă, să se apere singură, să invoce aceleaşi motive ca şi soţul său, însă era privită ca fiind inferioară bărbatului, ea neputând exista în afara cuplului, chiar dacă acesta se prezenta sub forme precum tată-fiică, soră-frate. În epocă se vehicula o imagine stereotipă, eminamente negativă a femeii, astfel încât bătaia era considerată chiar o necesitate pentru a înlătura răul.

Capitolul al treilea, *A fi şi a părea: comportament, discurs şi mărturii*, prezintă componentele principale ale unui proces. Procedura juridică era deschisă de înaintarea jalbei, atât sub formă scrisă, cât şi orală. Urma ancheta la faţa locului, fiind găsiţi martori din rândul vecinilor. Pentru buna desfăşurare a cercetării, Cartea de blesteme era indispensabilă, având darul de a înspăimânta posibilii martori, pentru a evita un eventual sperjur. O mărturie falsă putea echivala, în epocă cu excluderea din comunitatea creştinilor. Odată încheiată această anchetă, martorii erau chemaţi să depună mărturie în faţa Consiliului. De obicei martorii erau oculari, dar erau chemaţi şi martori indirecţi, a căror mărturie se baza pe simple zvonuri. Se întâmpla însă adesea ca o comunitate să fie solidară, în funcţie de interesele imediate, neţinându-se cont de realitatea faptelor. Începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea apar şi experţii, de obicei negustori şi medici, rolul celor din urmă fiind decisiv în a stabili gravitatea faptei. În cadrul procesului erau aduse şi probe materiale, iar pentru un plus de siguranţă era folosit şi jurământul. Neexistând avocaţi, cei implicaţi în proces se reprezentau singuri, de multe ori jucând rolul vieţii lor.

Partea a doua a lucrării, intitulată *Aventura cuplului*, este structurată, la rândul ei, în trei capitole şi prezintă drumul parcurs de cuplu până la oficierea căsătoriei. Primul capitol, *Alegerea partenerului*, prezintă premisele care duc la formarea unui cuplu. De obicei, alegerea partenerului se limita la o arie geografică destul de restrânsă, străinii fiind acceptaţi mai greu. Realizarea unei căsătorii trebuia să depăşească anumite impedimente, unul dintre acestea fiind vârsta, minim 12 ani la fete şi 14 ani la băieţi în Banat, sau 16 ani la fete şi 19 ani la băieţi în Moldova. Un alt impediment îl reprezentau înrudirile de sânge până la a şaptea spiţă, existând totuşi, în epocă, destule alianţe incestuoase. Diferenţele de ordin religios şi social reprezentau, de asemenea, un impediment important. Biserica nu recunoştea legăturile cu persoane de altă religie şi mai ales cu ereticii. Diferenţele de ordin social erau şi mai puţin agreate, dat fiind că la baza unei căsătorii stătea principiul economic şi nu afectivitatea. În contractarea unei căsătorii, părinţii aveau un rol fundamental, vocea şi dorinţa fetei lipsind cu desăvârşire, în timp ce în cazul băieţilor era nevoie de acordul părinţilor.

Al doilea capitol, *Femeia şi zestrea sa*, prezintă modul de alcătuire a unei foi de zestre, şi importanţa acesteia în economia viitorului mariaj. Foia de zestre era

alcătuită, de obicei, de către tată, iar în lipsa acestuia de către fraţii fetei. Un astfel de document începea cu o formulă de invocare religioasă, după care erau enumerate bunurile care făceau obiectul zestrei, foaia încheindu-se tot cu invocarea puterii divine. La boieri, conţinutul foii de zestre era stabil, în timp ce la ţărani el varia în funcţie de situaţia materială a acestora, deseori dând naştere la conflicte. De obicei, lada de zestre conţinea scule şi bijuterii, haine, mai ales de ceremonie, rânduiala aşternutului, rânduiala mesei. În afară de acestea, fata mai primea moşii, animale şi ţigani. Acest inventar scris este foarte important, în caz de divorţ, soţia putându-şi recupera bunurile, tocmai pe baza acestei mărturii scrise. Autoarea ţine să sublinieze că între conţinutul foii de zestre şi realitate puteau apărea diferenţe foarte mari. Mulţi bărbaţi se foloseau de această foaie pentru a şantaja familia fetei în vederea obţinerii unei dote mai mari, transformându-se astfel în adevăraţi vânători de zestre. Un caz aparte îl reprezentau fetele care nu au zestre. Ele apelau fie la cutia milei, fie la boierii pe ale căror moşii lucrau. Unele fete se angajau la stăpân, care drept recompensă, prelua atribuţiile tatălui. O categorie mai restrânsă îşi obţinea zestrea intentând procese de seducţie, prin care erau cerute despăgubiri.

Al treilea capitol se intitulează *Logodna* şi prezintă toate caracteristicile acestei etape tranzitorii către căsătorie. În vederea realizării logodnei, un rol principal îl juca peţitorul, cel ce propunea realizarea alianţei între cele două familii. Logodna căpăta putere religioasă numai dacă erau respectate trei reguli principale şi anume arvuna, schimbul de inele, ce avea loc în ziua când se hotăra logodna, precum şi gesturile rituale, cum ar fi sărutul, însă mai puţin întâlnit în practică. Ceremonia religioasă juca de asemenea un rol important, aceasta fiind urmată de un ospăţ, dat de părinţii fetei. Ruperea logodnei se produce atunci când bărbatul, fata, părinţii se opuneau căsătoriei sau apăreau impedimente de natură religioasă.

Partea a treia se intitulează *Viaţa în doi* şi prezintă evoluţia cuplului după nuntă. De altfel primul capitol al acestei părţi poartă chiar acest titlu – *Nunta*. Taina căsătoriei pare a fi avut drept scop imediat procrearea. În plan secundar apare grija pe care cei doi soţi trebuiau să o aibă unul faţă de celălalt precum şi prescrierea poftelor trupeşti. Taina căsătoriei era, firesc, administrată de Biserică. Nunţile aveau loc de obicei duminica, important fiind spectacolul oferit de acest eveniment, ceea ce impresionează fiind ritualul şi, nu în ultimul rând, ospăţul, care urma cununiei religioase.

Al doilea capitol, intitulat *În familia soţului* prezintă viaţa propriu-zisă în doi. După consumarea căsătoriei, virginitatea era răsplătită cu „darurile de luni“, societatea tradiţională valorizând puritatea. Lipsa ei atrăgea după sine repudierea soţiei, dacă greşeala soţiei era descoperită imediat după nuntă. Documentele vorbesc mai ales despre aspectele neplăcute ale vieţii de cuplu, atunci când sunt amintite şi părţile sale bune, se menţionează doar înţelegerea şi îndeplinirea atri-

buţiilor conjugale, niciodată dragostea. Tinerii căsătoriţi locuiau o scurtă perioadă la socri, în general, indiferent de mediu, existenţa lor desfăşurându-se sub privirile celorlalţi. Lipsa de intimitate era o situaţie normală. În ceea ce priveşte atribuţiile partenerilor, soţul trebuia să se ocupe de economia familiei, să producă. De cealaltă parte soţia trebuia să „chivernisească" ce primea dând dovadă de cumpătare. Femeia se ocupa de casă şi de educaţia copiilor, şcolile fiind rare iar în multe locuri lipsind cu desăvârşire. În cazul în care unul din parteneri murea, cel rămas în viaţă putea căsători după un an de doliu. La moartea soţului, femeile îşi păstrau zestrea, darurile şi o treime din averea soţului.

Partea a patra a cărţii tratează problema divorţului analizând cauzele şi urmările acestui act juridic. Divorţul ţine doar de competenţa bisericii, cauzele cele mai des invocate fiind vrăjmăşia vieţii sau traiul rău, abandonul familiei, adulterul însoţit de desfrâu, boala şi călugăria. Primul capitol insistă tocmai asupra acestei prime cauze, şi anume, vrăjmăşia vieţii, motivul cel mai des invocat în faţa Consiliului. Autoarea citează textul pravilei care descrie delictul ca fiind situaţia în care femeia este bătută, încât să nu poată vorbi. Vrăjmăşia vieţii implica, pe lângă violenţă fizică repetată, şi violenţă verbală. La acestea se adăugau alcoolismul şi gelozia. Intruziunea familiei în viaţa tinerilor căsătoriţi, ducea de asemenea, la situaţii de criză, soacrele fiind considerate, de obicei, principalul vinovat. Un caz aparte îl constituia vrăjmăşia feminină, caracterizată prin conduită dezordonată, violenţă verbală şi chiar fizică. În caz de vrăjmăşie feminină, divorţul era acordat soţului aproape imediat.

Al doilea capitol se intitulează *Desfrâul conjugal* şi tratează o a doua posibilă cauză de divorţ. Infidelitatea conjugală este privită diferit la cei doi parteneri. Bărbatul se bucura de o relativă libertate sexuală, aceasta fiind considerată o componentă a virilităţii şi a onoarei masculine. Desfrâul femeii era însă aspru pedepsit, femeia, în caz de divorţ, pierzând totul. În practică puteau fi întâlnite două tipuri de rea conduită. Pe de o parte, relaţiile extraconjugale, de cealaltă parte prostituţia temporară şi de ocazie, amanţii fiind cel mai adesea calfe şi slugi de casă. Desfrâul masculin era privit mai mult ca o problemă de natură economică şi nu una de morală, de cele mai multe ori averea primând în defavoarea onoarei. Boierii ar fi trebuit să constituie modele de moralitate, dar problemele legate de adulter nu-i ocoleau. Singura diferenţă constă în faptul că procesele lor nu erau publice, secretul putând fi păstrat mai uşor.

Capitolul al treilea prezintă alte posibile motive de divorţ, precum părăsirea domiciliului conjugal, faptă ce era pedepsită ţinându-se cont de prejudiciul economic adus familiei, afectivitatea nejucând vreun rol. Bigamia, un alt motiv, era pedepsită de pravile prin tăierea capului. În practică însă, doar se confisca averea şi vinovatul era supus unor procesiuni umilitoare. Acestor cauze li se mai adăugau boala, precum şi anumite practici sexuale mai neobişnuite.

Capitolul al patrulea se intitulează *Divorţul între sancţiune şi reconciliere* şi prezintă diferitele etape premergătoare acordării divorţului. La prima înfăţişare se încerca reconcilierea soţilor, iar dacă situaţia nu se îmbunătăţea se recurgea la diferite pedepse, care mergeau de la simpla bătaie până la punerea în jug şi întemniţarea. Problema întemniţării trebuie nuanţată deoarece de ea aveau parte atât cei vinovaţi cât şi nevinovaţi. Recluziunea se putea face într-o mănăstire sau într-o închisoare. În vreme ce mănăstirea juca atât un rol spiritual cât şi unul punitiv, închisoarea se oprea doar la ultimul. Astfel, se trecea prin mai multe faze ce presupuneau mai întâi împăcare, apoi repausul de corp, pentru ca într-un târziu să fie acordat şi divorţul, cu sau fără drept de recăsătorire.

Capitolul cinci şi ultimul al acestei părţi, dar şi al cărţii se intitulează *După divorţ* şi tratează principalele probleme ce apăreau în procesul efectiv de separare a soţilor. Copii rezultaţi în urma căsătoriei rămâneau cu tatăl, dacă erau băieţi, sugarii şi fetele rămânând la mamă. Femeia îşi putea recupera zestrea în funcţie de motivul divorţului, adulterul, curvia şi prostituţia ducând la pierderea acestui drept.

În linii mari, acestea ar fi problemele aduse în discuţie în prezenta carte. Am încercat prezentarea lor într-un cadru simplu şi concis care să cuprindă toată tematica ei. Dincolo de multitudinea de informaţii prezentate, lucrarea aruncă o rază de lumină asupra unei societăţi aparte prin moravurile şi comportamentul ei. Lectura ne face să asistăm la un adevărat spectacol al vieţii. Dincolo de dramatismul şi de veridicitatea relatărilor, putem asista şi la scene mai puţin plăcute sau, dimpotrivă, uneori comice, scene care redau întocmai drumul parcurs de cuplu de la constituire până la despărţirea prin divorţ. Scriitura este una simplă şi dinamică, făcând lectura pe cât de uşoară, pe atât de plăcută.

MARIOARA JINGA

JANOS SZAVAI, **Ungaria**. Traducere, prefaţă şi note: Maria Pakucs. Editura Corint, Bucureşti, 2002, 142 p.

Apărută în colecţia „Microsinteze", iniţiată şi promovată de editura bucureşteană Corint, cartea lui Janos Szavai reprezintă o încercare de îmbogăţire a cunoştinţelor publicului român despre istoria şi cultura ţării vecine, după cum se arată în *Prefaţa* semnată de Maria Pakucs (p. 5). Pregătită pentru publicul francez (Janos Szavai a fost ambasador al Ungariei în Franţa, fapt precizat în aceeaşi *Prefaţă*), lucrarea a apărut pentru prima dată în anul 1996, la Paris. Structura cărţii cuprinde o *Introducere*, şapte capitole şi o *Bibliografie*. Din cele şapte capitole, patru sunt dedicate istoriei maghiarilor, un al cincilea vizează evoluţia lor

culturală, viaţa religioasă şi realizările în domeniul sportului, iar ultimele două oferă o imagine de ansamblu asupra caracteristicilor geografice, demografice, economice şi instituţionale din ţara vecină, precum şi în ceea ce priveşte perspectivele Ungariei în cadrul unui organism european lărgit. Fiind o sinteză, lucrarea acoperă, deci, un segment cronologic generos, pornind de la insinuarea triburilor maghiare în peisajul european, la sfârşitul veacului al IX-lea, şi încheind cu eforturile Ungariei de integrare europeană din ultimii ani ai secolului al XX-lea şi primii ani ai secolului XXI.

Chiar din *Introducere* şi din primele pagini ale Capitolului I este uşor recognoscibilă, de către orice cititor avizat, dogma statalităţii maghiare şi aplicarea acesteia pentru întreg bazinul carpatic. Riscantă şi neargumentată se dovedeşte a fi şi afirmaţia conform căreia „Ştefan cel Sfânt, aflat la domnie timp de patru decenii, a fost creatorul unui stat modern" (p. 14). Autorul exagerează importanţa unei bule din 1222 (aşa-zisa „Bulă de Aur"), emisă în timpul domniei regelui Andrei al II-lea, în fapt un act de privilegii pentru nobilimea regatului (p. 16).

Diferite aprecieri ale lui Janos Szavai creează impresia că în Ungaria evului mediu a existat o adevărată pace socială (p. 18), un echilibru tulburat, cel mai adesea, numai de factori externi: „Ungaria a devenit un stat feudal, cu mari proprietăţi aflate în stăpânirea fie a membrilor familiei regale, fie a clericilor, cu iobagi a căror viaţă a fost până în secolul al XVI-lea mai degrabă suportabilă" (p. 15). În aceste condiţii nu e de mirare că momentele 1437 şi 1514 sunt prezentate într-o manieră edulcorată şi trunchiată (p. 18-19), iar despre evenimentele din 1784-1785 nu se aminteşte nimic.

În ceea ce priveşte rolul Ungariei în lupta antiotomană, autorul nu iese din tiparele promovate de istoriografia maghiară, exagerând rolul implicării regatului maghiar în această luptă (p. 17-18).

Prima apariţie a termenului „Transilvania" în lucrarea lui Janos Szavai se produce abia în legătură cu răscoala ţărănească din 1437 (p. 18), ca şi când s-ar înţelege de la sine că, până atunci, entitatea politică medievală maghiară ar fi cuprins de la început această regiune.

În mod interesant, se consideră că în evul mediu, în ciuda eterogenităţii etnice care exista în regatul Ungariei, majoritatea populaţiei ar fi fost formată din maghiari (p. 25), pentru ca, după perioada ocupaţiei otomane, în condiţiile efortului de repopulare a ţării, maghiarii să devină minoritari la sfârşitul secolului al XVIII-lea. „Consecinţele acestei stări de fapt nu se vor arăta decât în cursul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului XX" (p. 26).

Numeroase pasaje contrariază şi amuză, în acelaşi timp, putând fi recunoscute cu uşurinţă diverse idei şi tertipuri propagandistice. Astfel, referindu-se la atitudinea liderilor revoluţionarilor maghiari de la 1848-1849 faţă de problema naţionalităţilor, autorul arată, printre altele: „E foarte curios că ei nu acordat nici o

atenţie românilor care deveniseră, în cursul primei jumătăţi a secolului, populaţia majoritară în Transilvania" (p. 31).

Lectorul necunoscător rămâne cu impresia că Ungaria a fost un paradis al reformelor, un loc unde tendinţele modernizatoare s-au manifestat pregnant încă din primele veacuri ale evului mediu. Eforturile de înnoire au constituit, în opinia lui Janos Szavai, apanajul nobilimii, care a înţeles permanent să lupte pentru apărarea libertăţilor democratice, dar şi a drepturilor celor de jos, dovedind o generozitate ce nu a fost răsplătită cum se cuvine de către celelalte naţionalităţi din cadrul regatului (sic!). Cel mai elocvent exemplu se referă la momentul 1848, când „în loc să susţină eforturile modernizatoare ale reformiştilor unguri, elitele acestora [ale naţionalităţilor – n.ns., M.-C.G.] au început să se organizeze şi să se alieze cu cercurile conducătoare de la Viena, considerându-le aliaţi strategici în lupta lor pentru emancipare" (p. 31).

Perioada dualismului (1867-1918) este considerată drept favorabilă intereselor şi dezvoltării Ungariei, care, după cum arată autorul, a cunoscut, la sfârşitul secolului al XIX-lea, o „extraordinară creştere economică" (p. 35). Modalitatea de înfăţişare a sistemului politic şi a situaţiei naţionalităţilor în timpul dualismului ridică iarăşi semne de întrebare asupra corectitudinii tuturor aprecierilor (p. 36-37). Din succinta prezentare făcută Tratatelor de pace de la sfârşitul primului război mondial şi, în special, Tratatului de la Trianon, se desprinde ideea nedreptăţirii Ungariei, „căreia i-au fost astfel amputate 71% din teritoriu şi 61% din populaţie" (p. 38).

Orientarea Ungariei către Germania şi Italia în perioada interbelică, precum şi implicarea în al doilea război mondial, sunt prezentate ca fiind provocate, în primul rând, de situaţia internaţională şi de necesitatea asigurării securităţii ţării, minimizându-se rolul nefast jucat de revizionismul maghiar în centrul şi sud-estul Europei (p. 39-41).

Interludiul comunist (1945-1990) beneficiază de o tratare ceva mai cuprinzătoare, punându-se accent, după cum era şi de aşteptat, pe evenimentele din 1956 (p. 48-51), dar şi pe conducerea Ungariei de către regimul kadarist (p. 51-54). În ceea ce priveşte perioada cuprinsă între 1990 şi 2002, autorul consideră că bilanţul acesteia este, în ansamblu, pozitiv, atât în plan intern, cât mai ales în plan extern (p. 57-62). Însă Capitolul al III-lea, dedicat istoriei Ungariei dintre anii 1945 şi 2002, se încheie cu o afirmaţie cel puţin ciudată, dar care poate fi înţeleasă într-un anumit context: „Despărţită de Europa Occidentală din 1945, obligată să facă parte dintr-o alianţă militară care nu corespundea deloc intereselor sale şi să aplice o politică economică neviabilă, Ungaria şi-a redobândit libertatea de mişcare în 1989-1990 şi a putut în cele din urmă să reia politica pe care o adoptase deja primul ei suveran, Ştefan cel Sfânt" (p. 62).

Ultimul capitol al părţii referitoare la istoria ungurilor, al IV-lea, este dedicat procesului de dezvoltare şi afirmare a capitalei Ungariei, oraşul Budapesta, ale

cărei două părţi componente (Buda şi Pesta) au fost unificate abia în 1873 (p. 63), precum şi evoluţiei relaţiilor franco-maghiare (p. 66-71).

Al V-lea capitol, consacrat culturii ungare şi vieţii sportive din Ungaria, este şi cel mai întins ca număr de pagini în economia lucrării. După ce limba latină a dominat, practic, evul mediu şi începutul epocii moderne, secolul al XIX-lea a adus o reformă radicală a limbii maghiare, datorată scriitorului Kazinczy Ferenc (p. 73), pentru ca, în zilele noastre, maghiara să fie a zecea limbă vorbită în Europa (p. 74). Viaţa literară maghiară modernă datorează mult aceluiaşi Kazinczy Ferenc (p. 74). Secolul al XIX-lea a reprezentat o perioadă de puternică afirmare a specificului literar maghiar, datorită unor nume precum Katona József, Vörösmarty Mihály, Arany János, Petőfi Sándor, Eötvös Jozsef, Jókai Mór, Kemény Zsigmond, Madách Imre, Mikszáth Kálmán (p. 76-80). „Marea cotitură s-a produs însă abia la începutul secolului al XX-lea, o dată cu fondarea în 1908 a revistei *Nyugat* şi cu ridicarea autorilor din jurul acesteia: Ady Endre, Móricz Zsigmond, Babits Mihály şi Kosztolányi Dezsö" (p. 80). După 1920 se afirmă, în plan literar, aşa-zişii „populişti", în viziunea cărora „ţăranii erau singura speranţă a naţiunii maghiare ucise prin tratatele de pace din 1920 şi care a fost trădată de clasele conducătoare" (p. 81). În perioada interbelică şi în cea comunistă s-au afirmat literaţi precum Kassák Lajòs, József Attila, Krúdy Gyula, Weöres Sándor, Pilinszky János, Juhász Ferenc etc.

Muzica maghiară, atât cea naţională, cât şi cea cultă, se afirmă cu începere din secolul al XIX-lea, impunându-se mari compozitori, folclorişti şi interpreţi, precum Ferenc Erkel şi Franz Liszt (p. 85-86). Veacul al XX-lea a adus maturizarea şcolii maghiare de muzică, ce a format numeroşi interpreţi, dirijori şi compozitori de renume internaţional – József Szigeti, Ferenc Fricsay, Frigyes Reiner, Ernö Dóhnányi, Béla Bartók, Zoltán Kodály etc.

În privinţa peisajului arhitectural şi a picturii, Ungaria s-a aflat, în primele sale secole de existenţă, sub influenţa nemijlocită a stilurilor din Europa Occidentală (p. 89). Arhitectura urbanistică s-a dezvoltat abia la sfârşitul secolului al XIX-lea, dată fiind importanţa secundară a oraşelor în Ungaria până în epoca modernă (p. 90).

Janos Szavai consideră că „evenimentul cel mai important în istoria Ungariei l-a reprezentat opţiunea pentru creştinism de la sfârşitul secolului al X-lea" (p. 95). În secolele XVI-XVII, Reforma şi Contrareforma au influenţat majoritatea populaţiei din teritoriile fostului regat medieval maghiar. Autorul consideră că atrocităţile comise în Ungaria împotriva evreilor, în timpul celui de-al doilea război mondial, au fost cauzate şi de „presiunea aliatului german" (p. 99). În perioada comunistă, biserica romano-catolică din Ungaria a avut mult de suferit, relaţiile cu Vaticanul fiind temporar întrerupte. După 1990 s-a revenit la normalitate.

În ceea ce priveşte viaţa sportivă din Ungaria, Janos Szavai arată că, sesizând beneficiile pe care le puteau obţine de pe urma rezultatelor deosebite ale sportivilor maghiari, comuniştii au înţeles să utilizeze sportul ca o eficientă armă de propagandă (p. 104). Însă după 1956, în urma plecării din ţară a numeroşi sportivi de valoare, performanţele în acest domeniu au început să scadă (p. 105), Ungaria concentrându-şi atenţia asupra sporturilor olimpice.

Al VII-lea capitol al lucrării cuprinde o succintă prezentare a cadrului geografic şi a climei, a căilor de comunicaţie, organizării administrative, precum şi a evoluţiei demografice a Ungariei (p. 106-114). O privire de ansamblu asupra situaţiei economice şi a sistemului instituţional încheie acest capitol (p. 114-129).

În ultimul capitol, al VII-lea, intitulat *Perspective*, sunt analizate priorităţile şi obiectivele Ungariei după ieşirea din perioada comunistă, nelipsind unele critici la adresa statelor vecine, în special România şi Slovacia, acuzate de practicarea unei politici de asimilare a minorităţilor etnice (p. 132-133). În privinţa orientării externe, Janos Szavai consideră că, finalmente, Ungariei îi este destinată integrarea în organismele europene (p. 139-140).

Lucrare de sinteză, după cum am menţionat şi la început, *Ungaria* oferă cititorului român cât de cât iniţiat posibilitatea de a observa perpetuarea unor clişee şi dogme propagandistice, utilizate încă din perioada interbelică în ţara vecină. Acest fapt reflectă nu doar menţinerea unei anumite atitudini în diferite medii intelectuale, politice şi diplomatice din Ungaria, ci şi imposibilitatea angajării fără echivoc a unui atât de necesar dialog între factorii politici din sud-estul Europei, pentru soluţionarea problemelor specifice regiunii.

MIRCEA-CRISTIAN GHENGHEA

MIRCEA PĂCURARIU, **Dicţionarul teologilor români**. Ediţia a doua, revăzută şi întregită, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2002, 552 p.

Lucrarea preotului prof. dr. Mircea Păcurariu a apărut, într-o primă ediţie, în anul 1996, şi reprezintă primul dicţionar de acest tip elaborat în ţara noastră, după cum se arată în *Cuvântul autorului* din prima ediţie, inserat şi la începutul acestei a doua ediţii. Structura *Dicţionarului* cuprinde, după *Cuvântul autorului* şi *Prefaţa la ediţia a doua*, o listă de *Abrevieri* şi *Articolele* propriu-zise, încheindu-se cu rubricile *Addenda* şi *Cuprins*. Autorul arată că termenului „teolog“ i s-a atribuit un sens foarte generos, variind de la ierarhi, traducători de manuscrise şi copişti până la preoţi ziarişti, istorici, folclorişti, dar şi diverşi cărturari cu pregătire teologică.

Această a doua ediţie cuprinde nu mai puţin de 790 de articole sau nume de teologi, cu 70 mai multe decât ediţia din 1996. Segmentul temporal abordat por-

neşte de la primii teologi şi părinţi patristici „daco-romani" cunoscuţi (precum Niceta din Remesiana, Ioan Casian, Ioan de Tomis, Teotim de Tomis etc.) şi se încheie cu prezentarea biobibliografiilor a diferiţi teologi contemporani. Demn de menţionat este faptul că Mircea Păcurariu, trecând peste diversele animozităţi şi indispoziţii ce s-au manifestat, în mod neîntemeiat după 1990, a acordat, după cum se şi cuvenea, locul firesc în acest *Dicţionar* teologilor români de confesiune greco-catolică. Însă, având în vedere acest lucru, apare ca justificată o nedumerire a oricărui lector cât de cât cunoscător al istoriei vieţii bisericeşti de la noi. Este vorba despre neincluderea în lucrare a teologilor români de confesiune romano-catolică. Or, luând în considerarea acest aspect, cu atât mai mult capătă consistenţă remarca autorului, conform căreia lucrarea este perfectibilă.

Oarecum deranjantă se dovedeşte şi o altă chestiune, care ţine, de această dată, de o eroare de tehnoredactare. Astfel, articolele despre care se arată la *Cuprins* că se găsesc la pagina 404 se află, de fapt, la pagina 405, iar cele de la pagina 405, la pagina 406.

Oricum, în ciuda minusului menţionat, precum şi a erorilor de paginaţie, *Dicţionarul teologilor români* se dovedeşte a fi un excelent instrument de lucru, necesar oricui se interesează de viaţa bisericească de la noi sau doreşte, pur şi simplu, să se informeze în legătură cu anumite aspecte biobibliografice referitoare la slujitorii bisericii din ţara noastră.

MIRCEA-CRISTIAN GHENGHEA

PETER ALTER, **Problema germană şi Europa**. Traducere de Irina Cristea, prefaţă de Florin Constantiniu. Editura Corint, Bucureşti, 2004, 267 p.

Actualitatea oricărui demers istoriografic ce analizează în paginile sale „problema germană" nu mai trebuie justificată. Lumea germană ca model de organizare politică şi instituţională în spaţiul central european a rămas o temă greu de epuizat, în ciuda diversităţii şi frecvenţei cu care se succed interpretări valoroase din diferite medii de cercetare. Poate că şi din acest motiv, cartea profesorului Peter Alter nu se cuvine a fi ignorată de cunoscătorii sau mai puţin iniţiaţii în evoluţia istorică a germanilor ca naţiune în context european.

Începând din secolul al XIX-lea au existat puţine perioade în care „problema germană" nu a reprezentat un motiv de reflecţie pentru lumea europeană. Germanii au creat de-a lungul timpului imaginea unei naţiuni în plină vigoare, de ale cărei eşecuri ori împliniri depind liniştea sau prosperitatea continentului. Fără a propune o definiţie inedită asupra „problemei germane", autorul surprinde evoluţia sa istorică începând cu pacea westfalică (1648) şi până în contemporanei-

tate. Structurată în opt capitole, ce analizează conţinutul şi implicaţiile europene ale problemei germane în momentele sale de vârf (1815; 1848-1849; 1864-1871; 1918-1919; 1945-1990), cartea propune interpretări valoroase asupra dimensiunii sale teritoriale, politice sau constituţionale, analizează implicaţiile în timp asupra vecinilor europeni.

Problema germană (termenul este preferat de autor în defavoarea celui de „chestiune germană") nu poate fi judecată în afara contextului politic european sau, uneori, chiar mondial. Chiar din secolul al XIX-lea a devenit evident faptul că implicaţiile sale nu îi privesc doar pe germani, devenind o temă de importanţă majoră pe agenda politicii europene. Evoluţia istorică a problemei germane a presupus, de aceea, mai intens soluţii în interes european şi mai puţin rezultate în consonanţă cu idealurile germanilor[i]. Congresul de la Viena şi rigida soluţie a Confederaţiei germane (pp. 50-56), controversele perioadei 1848-1851 legate de configurarea statului naţional (pp. 76-79) au reprezentat tot atâtea ocazii în care soluţionarea problemei germane a depins de reacţiile sau deciziile areopagului european.

La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX problema germană dobândea deja noi semnificaţii. Statul naţiune, cu întârziere edificat la germani, tinde să devină o ameninţare perpetuă la adresa păcii europene. Cele două conflagraţii mondiale au reprezentat, de altfel, ocazii diferite în care germanii au redevenit o problemă greu de soluţionat. Pacea de la Versailles (pe care germanii mult timp au numit-o „dictat") reprezenta un act de apărare pe care Europa, răvăşită de război, şi l-a asumat sub forma unui răspuns echilibrat oferit problemei germane, în urma ameninţărilor perioadei 1890-1914. Statul naţiune german a supravieţuit atunci – consideră autorul – ca urmare a preocupării obsedante pe care britanicii şi americanii au arătat-o menţinerii echilibrului de forţe continental. O componentă majoră a acestuia depindea de crearea unei Germanii republicane democratizate, un obstacol major în calea propagării spre vest a revoluţiei mondiale (p. 138-139). Odată cu ascensiunea nazismului şi preluarea puterii de către Adolf Hitler, Germania reprezintă din nou o problemă pentru pacea continentului. Eşecul politicii de conciliere promovată de puterile occidentale şi izbucnirea războiului mondial dovedeau, cel puţin din punctul de vedere al lui Churchill, Roosevelt sau Stalin, că singura soluţie viabilă o reprezenta eliminarea, în viitor, a oricărei potenţiale agresiuni pornită de pe teritoriul german. De aici şi până la drama divizării Germaniei nu mai era decât un singur pas. Ideea dezmembrării Germaniei, orchestrată cu succes după 1945, a creat de fapt o nouă problemă germană, înţeleasă, cel puţin de către germanii din fosta republi-

[i] Peter Alter consideră că a existat un singur moment favorabil (perioada 1864-1871, ce a coincis cu formarea statului naţiune) în care germanii au acţionat cu adevărat liberi în raport cu propriile deziderate şi au impus Europei o soluţie în consonanţă cu viziunile lor (pp. 126-127).

că federală, drept necesitatea reunificării propriei lor ţări. Deşi în anii '80 ai secolului trecut ideea reunificării părea cel puţin utopică, reuşita din octombrie 1990 nu trebuie să surprindă. Ea s-a datorat unei conjuncturi politice favorabile şi, fapt extrem de important, a presupus concilierea reală a germanilor cu vecinii lor în asentimentul general al puterilor. Din acest motiv – în opinia autorului – ea prezintă astăzi garanţii suficiente asupra durabilităţii.

Cercetarea lui Peter Alter se distinge însă şi prin limpezimea stilului. Analiza sa este una profundă iar concluziile sunt formulate cu claritate. O demonstraţie convingătoare şi accesibilă asupra unei chestiuni controversate despre care istoricii, şi nu doar ei, vor mai avea suficientă motivaţie să se exprime.

SERINELA PINTILIE

SORIN ADAM MATEI, **Boierii minţii. Intelectualii români între grupurile de prestigiu şi piaţa liberă a ideilor**. Editura Compania, Bucureşti, 2004, 213 p.

Într-o perioadă de transformare a valorilor culturale, studiile ce analizează rolul intelectualilor în societatea românească dintr-o perspectivă istorică rămân imperios necesare. Ineditul cărţii de faţă constă mai ales în faptul că autorul* îşi propune să observe atitudinea elitelor intelectuale în raport cu puterea. El abordează această temă din perspectivă istorică, fără a neglija sugestiile antropologiei culturale sau ale sociologiei. Pe parcursul celor nouă eseuri, care întregesc structura volumului, suntem invitaţi să medităm asupra grupurilor intelectuale de putere din România contemporană, fără a înţelege prin termenul „intelectual" o categorie a tuturor persoanelor ce posedă diplome universitare. În esenţă, cartea oferă o perspectivă critică asupra spiritului elitist, tradiţional şi aristocratic ce domină grupurile intelectuale de putere din România şi se structurează în „grupuri de prestigiu" (grupuri ai căror membrii se raportează la o reţea de valori şi relaţii sociale ce le conferă identitate prin apartenenţa la un nucleu de prieteni, maeştrii, idei şi valori fixe, p. 15). Acestea din urmă, pe diferite căi, „folosesc sau exploatează mecanismele pieţii, contribuind la deformarea generală a remodernizării lumii româneşti de după 1989" (p. 8). Un studiu despre funcţionarea vieţii culturale contemporane, o analiză critică asupra fascinaţiei prezente a intelectualilor români pentru controlul şi manipularea puterii. Autorul consideră „grupurile de prestigiu" drept un fenomen specific Europei Occidentale la înce-

* Absolvent al Facultăţii de Istorie a Universităţii Bucureşti, al Şcolii de Diplomaţie şi Drept din cadrul Universităţii Tufts (Boston), doctor în ştiinţele comunicării la University of Southern California, Sorin Adam Matei se dovedeşte un excelent cunoscător al „meandrelor" societăţii româneşti contemporane, reuşind, cu o anumită detaşare, să ofere explicaţii de profunzime cu privire la condiţia intelectualului şi rolul său social.

puturile modernităţii, un compromis între societatea tradiţională şi cea modernă. Ele au rămas un element al structurilor sociale contemporane în societăţile închise, cu puternice ierarhii sociale (de tipul celor din Asia şi Africa sau din Europa de Est). Treptat aceste grupuri creează veritabile „monopoluri intelectuale" prin care ele „se apără" de alte grupuri intelectuale, profitând de lipsa de bunuri şi instituţii culturale (pp. 20-25). Sunt toate acestea doar o parte din dilemele cu care se confruntă intelectualii în societatea contemporană românească, deşi unele dintre ele îşi au originea într-un trecut ceva mai îndepărtat.

Edificarea României moderne, începând cu secolul al XIX-lea, a avut drept consecinţă şi apariţia grupurilor de prestigiu, într-o societate afectată de febrile schimbări. Pentru a supravieţui rigorilor modernităţii (ce presupuneau şi importul de instituţii occidentale), „aristocraţia românească" s-a transformat într-o „clasă conducătoare modernă prin intelectualizare" (p. 33). Cu toate aceste eforturi, ideea de privilegiu şi de grup închis a continuat să existe şi după 1860. În acest nou cadru, „clasa intelectuală română" şi-a asumat rolul de elită politică, legitimându-se nu prin puterea economică, ci prin ideologii şi „ştiinţe reformatoare" (p. 33). De altfel, chiar la sfârşitul veacului al XIX lea, Constantin Dobrogeanu Gherea îşi imagina burghezia română ca pe un grup intelectual şi politic, nu însă ca pe o elită economică. Perioada regimului comunist oferă o nouă imagine a grupurilor de prestigiu, unele cu efecte benefice asupra culturii şi societăţii româneşti, altele dimpotrivă. Este cazul unor grupuri precum cel al lui Constantin Noica de la Păltiniş, Cenaclul de Luni, Cenaclul Junimea, toate încercând să ofere membrilor posibilităţi de refugiu, o alternativă la realitatea românească din anii '80. Acest gen de grupuri au îndeplinit rolul „societăţii civile" de după 1989. O a doua categorie este, însă, asociată cu structurile de putere şi represiune. Ele se bazau pe monopoluri şi cunoştinţe secrete furnizate de partidul comunist sau Securitate şi serveau intereselor statului totalitar. Influenţa lor negativă asupra societăţii româneşti s-a reflectat în operaţiuni de demascare sau discreditare a opozanţilor regimului. Dominaţia grupurilor de prestigiu se răsfrânge încă asupra fenomenului cultural românesc de după 1989. Dacă în societăţile cu tradiţie democratică, grupurile de prestigiu încearcă să facă faţă provocărilor societăţii, în cazul românesc, eterna tranziţie spre normalitate reflectă doar schimbări superficiale (de suprafaţă) într-o lume a intelectualilor în care persistă încă tendinţa de moştenire a poziţiilor culturale, spiritul elitist.

Fără a propune un exerciţiu pur academic, studiile incluse în volumul de faţă (altfel o critică globală, structurală, nu personală a lumii intelectuale româneşti) pot fi acceptate ca o alternativă la discursul postdecembrist referitor la identitatea şi rolul social al intelectualilor din România contemporană. O investigaţie menită a oferi un răspuns pe seama unor realităţi funcţionale vizând originile şi perspectiva elitismului intelectualităţii româneşti contemporane.

SERINELA PINTILIE

Documente străine despre Basarabia şi Bucovina: 1918-1944, Editura Vremea, Bucureşti, 2003. Selecţia documentelor şi studiu introductiv de Valeriu-Florin Dobrinescu şi Ion Pătroiu

Volumul a apărut în cadrul Centrului de Studii al Relaţiilor Internaţionale ce aparţine Facultăţii de Istorie din cadrul Universităţii Craiova. Conţine documente inedite despre Basarabia şi Bucovina, pe care cei doi apreciaţi cercetători ai istoriei contemporane le-au descoperit în arhivele diplomatice din Franţa (Paris şi Nantes), Anglia (Public Record Office, Kew Gardens) şi S.U.A. (Washington, D.C. şi Palo-Alto – California). Documentele incluse în acest volum acoperă perioada interbelică iar prin conţinutul şi valoarea lor pot contribui la îmbogăţirea istoriografiei problemei.

Extrem de interesante sunt rapoartele lui P. Sarret, agentul consular al Republicii Franceze la Chişinău, în perioada 1918-1919. Buletinele sale informative erau adresate, de regulă, titularului Legaţiei Franţei de la Iaşi, marchizul Saint-Aulaire. După război, P. Sarret va rămâne agent economic în cadrul Legaţiei Franţei de la Bucureşti, în perioada septembrie 1944 – februarie 1945 fiind numit reprezentant politic al Guvernului Francez de Eliberare Naţională pe lângă noile autorităţi de la Bucureşti.

Rapoartele agentului consular al Republicii Franceze la Chişinău analizează mediile politice şi sociale din Basarabia de după unirea cu România, surprinzând şi aprecieri mai puţin convenabile românilor.

Într-un raport din 12 aprilie 1918 Sarret constata că: „După întrevederile de la Iaşi şi Chişinău, unde au mers în mod succesiv Domnul Stere, un basarabean sosit de puţin timp la Bucureşti, foarte bine văzut la curte în acest moment, şi Domnul Marghiloman, Sfatul Ţării a votat cu 86 voturi pentru, 3 contra şi 36 abţineri (13 absenţi) reunirea Basarabiei cu România, pe baze care au fost publicate în toate ziarele. În ciuda propagandei făcute şi a sumelor cheltuite, a existat o puternică opoziţie. La scrutinul secret (respins prin 82 voturi contra 43), majoritatea, în favoarea unirii avea să fie destul de slabă. În oraş: nici o manifestaţie; în ciuda ordinelor poliţiei erau steaguri puţine sau deloc, dar seara multe baionete. Am convingerea că unirea votată nu este dorită de majoritatea populaţiei din Chişinău; sau elementul moldovenesc nu este nici foarte numeros, nici foarte activ."

Franţa a creat în capitala Basarabiei o filială a Alianţei Franceze şi a căutat modalităţi pentru a dezvolta raporturile economice cu România. De la Bucureşti, Saint-Aulaire îi cerea lui P. Sarret să aibă un comportament „mai rezervat decât în trecut" şi să se limiteze la o politică „de observare şi de neutralizare, din punct de vedere al politicii interne".

O altă personalitate care şi-a informat superiorii despre evenimentele din Basarabia a fost generalul Victor Petin, fost şef de stat major al Misiunii Berthelot

din anii primului război mondial, iar în perioada 1919-1922, ataşat militar al Republicii Franceze la Bucureşti. Într-un raport din 2 noiembrie 1919 el informa Ministerul de Război de la Paris că: „Basarabia continuă să fie teatrul competiţiilor între ruşi şi români. După ce a afirmat că problema Basarabiei este reglată în favoarea ei, Administraţia română caută să câştige populaţia prin promisiuni. [...] Toţi cei care vroiau şi încă vor reîntoarcerea rapidă a Basarabiei la Rusia sunt convinşi că, odată Rusia reconstituită, problema basarabeană va fi repede rezolvată."

În ceea ce priveşte atitudinea clerului în problema unirii generalul francez făcea următoarele constatări: „Conducătorii români au cerut clerului să trimită delegaţi la Paris, pentru a sublinia dorinţa populaţiei de a fi ataşată la România, dar clerul nu pare a dori să se angajeze pe această cale. Deschizând Adunarea periodică din dioceza Basarabiei, Arhiepiscopul Nicodim a recomandat să nu se ocupe decât de problemele bisericii, fără a se atinge de problemele politice. În ciuda intervenţiei Domnilor Inculeţ şi Halippa, Adunarea a declarat că Arhiepiscopul a interzis să se ocupe de politică şi că, dealtfel, clerul nu are nici o calitate pentru a trimite delegaţi."

Victor Petin a analizat şi atitudinea populaţiei evreieşti faţă de evoluţia Basarabiei şi îşi exprima speranţa că neliniştile românilor vor lua sfârşit odată cu pronunţarea, de către forumul păcii de la Paris, a poziţiei sale oficiale.

Tratatul de la Paris, din 28 octombrie 1920, recunoştea „suveranitatea României asupra Basarabiei" şi obligaţia de a i se acorda asistenţă „în cazul unei încercări ruseşti de a redobândi Basarabia." Acest tratat a fost ratificat de Anglia, Franţa, Italia şi România, Japonia refuzând să facă pasul următor, după ce semnase tratatul, datorită relaţiilor speciale cu Rusia Sovietică.

Între oficialii străini aflaţi la post în Bucureşti se număra şi William S. Culbertson, ministru al S.U.A. în România în perioada 1925-1928. Extrem de interesant este faptul că diplomatul american adăuga la rapoartele sale date semnificative ale unor autori români.

După ce, în 1924, Franţa şi Anglia au recunoscut U.R.S.S., România a început, sub influenţa Foreign Office-ului, negocierile cu Uniunea Sovietică la Viena, în martie – aprilie 1924. În instrucţiunile date delegaţiei României, Ionel Brătianu insista asupra unui aspect fundamental: „De la început, veţi insista asupra faptului că noi nu ne-am amestecat şi nu ne vom amesteca în afacerile interne ale Rusiei şi că noi, întotdeauna, am refuzat să intervenim pentru a ajuta pe duşmanii ei. Oferindu-le ample asigurări asupra intenţiilor noastre paşnice, veţi declara că noi suntem gata să reluăm cu ei relaţii normale şi amicale, dar că pentru aceasta, *recunoaşterea frontierei este necesară*, căci fără frontieră se pot obţine armistiţii, dar nu relaţii normale între cele două ţări."

Volumul cuprinde şi documente care analizează atitudinea autorităţilor de la Bucureşti faţă de evenimentele de la Tatar-Bunar, fiind prezentată declaraţia lui

Gheorghe Tătărescu, subsecretar de stat la Ministerul de Interne, în care evidenţia rolul Internaţionalei a III-a şi a sovieticilor în organizarea acţiunii.

Fără a exclude justeţea actului de la 27 martie 1918, faţă de care Departamentul de Stat şi diplomaţii americani s-au pronunţat deschis, noile informaţii relevă faptul că atitudinea oficialilor de la Washington, până în anul 1933, a avut în vedere un eventual consimţământ al diplomaţiei sovietice la Protocolul de la Paris, din 1920. Reprezentanţi ai fostului imperiu ţarist – Serghei Sazonov, Alexandru Krupenski, Vasili Malakov – au căutat să pună sub semnul îndoielii caracterul plebiscitar al Deciziei Sfatului Ţării de la Chişinău din martie 1918 şi încercau să influenţeze opinia delegaţiei americane care negocia pacea de la Paris.

Documentele alcătuite de experţii americani pentru problemele Basarabiei şi Bucovinei au ca autori doi specialişti în problemele româneşti: John Campbell şi Phillip Mosely. Argumentele lor avertizau că o extindere a „frontierei sovietice spre Carpaţi ar putea crea obstacole de netrecut în formarea unei uniuni europene, ale cărei membre ar fi fost şi Polonia şi România." Negociatorii americani şi-au exprimat îndoială că „Uniunea Sovietică ar fi dispusă să negocieze în legătură cu nordul Bucovinei. [...] S-a căzut de acord că problema este parte din problemele mai vaste ale relaţiilor între Uniunea Sovietică – America şi între Naţiunile Unite, care ar trebui hotărâtă prin negocieri în timp ce războiul este încă în desfăşurare."

Toate recomandările experţilor americani n-au fost luate în considerare de oficialităţile de la Washington, D.C., atitudinea faţă de România, în anii 1942-1944, fiind dictată de considerente militare şi politice. Între anii 1942-1943 întâietate a avut factorul militar pentru ca, începând cu a doua jumătate a anului 1943 şi în anul 1944, să primeze interesele politice.

Documentele publicate în acest volum vor contribui, cu certitudine, la nuanţarea unor analize şi interpretări referitoare la Basarabia şi Bucovina şi vor constitui o sursă de documentare pentru cercetătorii acestei perioade dar şi pentru cititorii pasionaţi de istoria contemporană a românilor.

IONEL SIRBU

GEOFF LAYTON. **Germania: al Treilea Reich, 1933-1945**. Editura ALL, Bucureşti, 2002

Lucrarea este structurată pe opt capitole, şapte dintre ele analizând aspectele sociale, economice şi politice ale celui de-al Treilea Reich.

După o introducere în care prezintă contextul istoric şi problemele interpretării istorice, capitolul al doilea încearcă să stabilească legătura dintre Hitler şi partidul nazist, căile şi mijloacele prin care acesta a reuşit să ajungă la putere în

Germania. Autorul consideră că luna octombrie a anului 1929 a reprezentat un moment cheie în istoria Republicii de la Weimar din cel puţin două motive:

a. prăbuşirea bursei new-yorkeze de pe Wall Street, fapt care a aruncat întreaga lume într-o criză economică fără precedent;
b. Gustav Stresemann murise, lipsind Republica de la Weimar de unicul politician care ar fi putut, probabil, stăpâni această criză acută.

Prăbuşirea Wall Street-ului a dus la îngheţarea împrumuturilor şi investiţiilor, pentru ca ulterior să urmeze cereri de înapoiere a acestor împrumuturi. În acelaşi timp, criza a contribuit la declinul preţurilor la alimente şi materii prime, întrucât ţările industrializate îşi reduceau importurile. După adoptarea planului Young, în 1929, cercurile de dreapta din Germania au privit acordul ca fiind o nouă trădare a intereselor germanilor în folosul aliaţilor. Unul din liderii naţionaliştilor germani, Alfred Hugenberg, era magnatul presei germane, fiind proprietar a 150 de ziare şi al unei edituri, dar şi al societăţii de film UFA-Berlin.

Acum se concretizează, susţine Geoff Layton, o alianţă între Liga pan-germană, industriaşii de frunte ai ţării şi naziştii lui Hitler. Această adevărată „opoziţie naţională" a redactat o „Lege împotriva înrobirii poporului german", care denunţa orice formă de plată a despăgubirilor. Acest subiect a devenit tema unui referendum naţional, în decembrie 1929. Toate aceste evenimente au avut o consecinţă extrem de importantă pentru viitor: au conferit pentru întâia dată un statut naţional lui Hitler şi naziştilor.

Capitolul al III-lea surprinde drumul naziştilor spre putere, fiind prezentate formele preliminare de dictatură, electoratul nazist şi metodele politice naziste. Datele statistice demonstrează că naziştii câştigaseră mulţi aderenţi printre reprezentanţii clasei de mijloc sau în mediile protestante. Din punct de vedere geografic, interesul pentru nazişti era mai ridicat în nordul şi estul ţării şi destul de slab în sud şi vest. O adevărată ironie a sorţii, Bavaria, regiune catolică puternică şi locul de naştere al nazismului, a avut un număr de voturi în favoarea naziştilor dintre cele mai reduse.

O interesantă comparaţie demonstrează că socialismul şi catolicismul reprezentau ideologii bine conturate prin ele însele şi ambele se opuneau nazismului la nivel intelectual. Pe de altă parte, protestanţii şi clasa de mijloc nu erau tot atât de uniţi. Din această perspectivă fascismul poate fi considerat „extremismul centrului".

Următorul capitol prezintă etapele consolidării puterii lui Hitler, autorul încercând să răspundă la o întrebare extrem de dificilă: a fost al Treilea Reich o revoluţie politică?

În termeni pur juridici, Constituţia de la Weimar n-a fost niciodată abrogată, dar în practică baza dictaturii hitleriste a constituit-o Legea de împuternicire. Ce a însemnat Gleichschaltung în mod practic? Nazismul respingea democraţia şi

orice fel de concesii în privința unor păreri alternative. În locul acestora se urmărea instaurarea unei conduceri autoritare într-un stat monopartit.

Regimul nazist a adus cu sine schimbări fundamentale: distrugerea autonomiei statelor federale, intoleranță față de orice opoziție politică şi reducerea drastică a rolului Reichstag-ului. Datorită acestor transformări, procesul de Gleichschaltung a afectat profund tradițiile politice stabilite de la formarea Kaiserreich-ului, în 1871. Din acest punct de vedere, consideră autorul, evenimentele din 1933-1934 pot fi considerate drept o „revoluție politică", de vreme ce naziştii întorseseră spatele, în mod categoric, oricăror valori federale, liberale şi constituționale.

Capitolele V şi VI abordează problematica politicii şi economiei în stadiul nazist, dar şi impactul social al celui de-al Treilea Reich. Sunt prezentate suficiente date şi explicații pentru a defini conceptul de totalitarism, relația dintre partid şi stat, aparatul polițienesc şi maşina de propagandă nazistă.

Politica economică tindea să fie pragmatică şi să apară din necesitățile momentului decât să fie rezultatul unei planificări tratate cu grijă. Se pot observa elemente ale unei politici autarhice (autonomie economică) dar şi atenția deosebită acordată ideii de finanțare deficitară, care începuse să se impună şi care-şi găsea cea mai evidentă expresie în teoriile lui John Maynard Keynes. Hjalmar Schacht, preşedintele Băncii Reich-ului între 1933 şi 1939 şi ministru al Economiei între 1934-1937, a jucat un rol esențial în aşezarea bazelor economice ale statului nazist. La sfârşitul anului 1935, Germania avea surplus comercial, rata şomajului era în scădere, iar producția industrială crescuse cu 50% față de 1933. Asemenea succese marcau o slăbiciune structurală fundamentală şi în 1936 Schacht a propus o reducere a cheltuielilor militare în speranța măririi producției de bunuri industriale la export. Această criză a fost rezolvată prin introducerea Planului de patru ani, aflat sub controlul lui Hermann Göring.

Autorul consideră că în momentul în care istoricii occidentali liberali au pus semnul egalității între Germania lui Hitler, Rusia lui Stalin şi Italia lui Mussolini s-au grăbit. În opinia sa, al Treilea Reich, în structura puterii sale, era o „policrație", o alianță a diferitelor blocuri care erau dependente unele de altele. Cel mai important pare să fi fost partidul nazist, la care se adaugă sistemul SS-Poliție-SD, armata şi marea finanță şi industrie. Într-o analiză politică finală, se poate spune că sistemul SS-Poliție-SD s-a transformat în blocul politic dominant şi că principiul pe baza căruia a funcționat a fost acela al supunerii necondiționate față de voința Führer-ului.

Geoff Layton caută şi reuşeşte să surprindă opiniile naziştilor despre societate, condițiile materiale din Germania vremii, educație şi tineret, religie, femeile şi familia, dar şi caracteristicile fundamentale ale vieții culturale. Prăbuşirea celui de-al Treilea Reich a pus capăt militarismului prusac, cât şi temeliei sale so-

ciale, aristocraţia marilor latifundiari – Junker-ii – şi poate că, ironia sorţii, aceasta a fost adevărata moştenire revoluţionară a nazismului.

Dacă în ceea ce priveşte analiza elementelor politice, economice şi sociale, care au definit al Treilea Reich, Geoff Layton dă măsura capacităţii sale de a domina şi interpreta evenimentele şi fenomenele istorice, în capitolul dedicat politicii externe, concluziile sale sunt tradiţionaliste şi extrem de prezente în istoriografia problemei. El consideră că „Germania fusese implicată într-un conflict pentru care nu era complet pregătită, iar ca urmare resursele şi forţa economică au depăşit din nou posibilităţile logisticii militare."

În ultimul capitol, într-un mod extrem de ingenios şi de explicit, sunt prezentate opiniile contemporane dar şi interpretările postbelice în legătură cu al Treilea Reich. Autorul se pronunţă ferm împotriva ideii că nazismul a fost o „aberaţie", un fenomen rupt de istoria Germaniei şi străin naţiunii. El a fost rezultatul evoluţiei istoriei germane şi numai în acest fel se poate explica deţinerea puterii de către nazişti timp de 12 ani.

Al Treilea Reich trebuie considerat un punct de cotitură în istoria Germaniei, diferenţiindu-se de Republica de la Weimar, dar şi de Imperiu, deoarece a fost posibilă apariţia şi devierea abominabilă a anumitor tendinţe în istoria acestei ţări. În 1945, Germania – ca stat modern – încetase să mai existe, fapt ce a dus la apariţia unui alt tip de stat, total diferit de cel din anii 1933, 1938, 1890 sau 1871.

Din această perspectivă, anul 1945 reprezintă un punct de cotitură mult mai important decât anul 1933.

IONEL SÎRBU

STEJĂREL OLARU, **Cei cinci care au speriat Estul. Atacul asupra Legaţiei RPR de la Berna (februarie 1955)**. Cuvânt înainte de Adrian Cioroianu. Editura Polirom, Iaşi, 2003

Un cercetător pasionat de senzaţional şi un subiect pe măsură, îngropat în arhivele unui regim absurd. Cu alte cuvinte, o poveste cu spioni şi „haiduci" în plin Razboi Rece, un *bestseller*. Aşa pare la o privire superficială lucrarea lui Stejărel Olaru. Istoricul* repune pe tapet un moment important şi aproape necunoscut al rezistenţei româneşti anticomuniste din Exil pe de o parte, iar pe de altă

* Stejărel Olaru este cercetător la Institutul Român de Istorie Recentă din Bucureşti. După ce a urmat cursurile Facultăţii de Teologie (Universitatea Bucureşti), a absolvit studiile postuniversitare la Scoala Naţională de Ştiinţe Politice şi Administraţie. Pasionat de istoria comunismului românesc, a publicat numeroase articole în presă şi în reviste de specialitate.

parte „un episod din istoria Securităţii" (p. 11), aşa cum precizează chiar autorul. Penuria documentară este motivul pentru care atacul asupra Legaţiei RPR de la Berna a fost abandonat deseori. Din acest punct de vedere, Olaru vine, aşa cum a făcut-o şi la celelalte două lucrări la care este coautor[1], cu contribuţii documentare. Sursele sale sunt aproape în totalitate inedite şi provin de la Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, Arhivele Diplomatice ale Ministerului de Externe, Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Public Record Office (Londra) sau Autoritatea Gauk (Berlin), precum şi din arhivele personale ale familiilor Raţiu (Londra) şi Chirilă (München).

Cartea se deschide cu un „Cuvânt înainte" semnat de Adrian Cioroianu. După câteva precizări legate de volumul propriu-zis, Cioroianu trece în revistă, evocând prin exemple politice, economice şi sociale, perioada scursă de la preluarea puterii de către comunişti şi până la atacul de la Berna, februarie 1955. După 1945, spune istoricul bucureştean, România a intrat într-un proces de sovietizare ireversibil, fiind unul dintre statele cele mai fidele Moscovei. Schimbările aduse pentru eficientizarea acţiunilor represive sunt însoţite de noua campanie de verificări în rândul membrilor PMR, apoi de căderea grupului Pauker – Luca – T. Georgescu. Valorificarea avantajelor, presărate de confuzie şi nelinişte, obţinute în vremea lui Stalin trebuia dusă la bun sfârşit, aşa încât în 1954 autorităţile comuniste au organizat procesul lui Lucreţiu Pătrăşcanu, după ani întregi de incertitudini şi teroare. În plan economic, anii '50 au adus primele transformări majore, desigur după modelul sovietic, dintre care Cioroianu aminteste proiectul primului cincinal, naţionalizarea, criza locativă a oraşelor, reforma monetară etc.

Lucrarea de faţă, la fel subiectul fascinant şi necunoscut totodată, este, spune eseistul de la „Dilema", „construit după logica «războiului rece»„, atacul în sine având „scopul atragerii atenţiei asupra dramei unui popor" şi „mai curând datele unui act romantic decât terorist" (p. 9).

Familiarizarea cititorului cu atmosfera în care a avut loc atacul de la Berna constituie un element esenţial pentru Stejarel Olaru. Astfel, în „Introducere" autorul abordează chestiunea diplomaţiei RPR în anii '50. Directivele Moscovei au fost, în această privinţă, cele care au cristalizat relaţiile statului român pe plan extern, diplomaţii români, susţine istoricul, putând fi consideraţi „diplomaţi sovietici". Ca şi liderii lor, foşti activişti comunişti în ilegalitate şi agenţi ai INO sau INU (Departamentul de Informatii Externe al CEKA), reprezentanţii oficiali ai României în strainătate erau racolaţi după aceleaşi tipare. La nivelul MAE, „elementele duşmănoase" au fost înlocuite cu „noua gardă". Fidel tradiţiei sale

---

[1] *Securiştii partidului. Serviciul de Cadre al PCR ca poliţie politică*, Iaşi, Editura Polirom, 2002 şi *Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987, Braşov*, Iaşi, Editura Polirom, 2002.

atee, regimul de la Bucureşti întrerupe, în iulie 1950, relaţiile cu Vaticanul, urmat de un proces devenit celebru în epocă[ii].

În plin Război Rece, RPR a făcut front comun cu Moscova în lupta împotriva „imperialismului occidental", impunând un blocaj informaţional, restricţii drastice pentru diplomaţii străini, acuzaţii publice de spionaj etc. Situaţia politică şi economică din România, presiunile la care erau supuşi, precum şi atmosfera de teroare în care îşi desfăşurau activitatea, îi silesc pe unii diplomaţi români să „dezerteze", cazurile cunoscute înregistrându-se la Roma şi Copenhaga.

Primul capitol al volumului, şi cel mai important în opinia noastră, intitulat „Afacerea Berna, primul episod: atacul asupra Legaţiei RPR" se ocupă de acţiunea în sine – atacarea reprezentanţei RPR din capitala elveţiană, februarie 1955. Descrierea membrilor grupului Beldeanu este realizată cu amănunte semnificative culese din arhivele romaneşti şi străine. Chiar dacă unii dintre ei avuseseră în trecut legături cu Securitatea (vezi cazul lui Dumitru Ochiu, racolat ca informator în 1950), toţi aceşti tineri erau animaţi de ideea unei răzbunări, a unei judecăţi severe, dar legitime împotriva regimului comunist de la Bucureşti. Aşa cum precizează S. Olaru, planuri vagi asupra atacului existau încă din 1954, însă în 1955 totul este pus la punct: este achiziţionat armamentul, se schitează planul oraşului şi al clădirii şi sunt instruiţi camarazii lui Oliviu Beldeanu: Dumitru Ochiu, Teodor Ciochina, Stan Codrescu şi Ioan Chirilă. De la bun început, scopul acţiunii lor era de a atrage atenţia asupra tragediei unui popor, dar şi de a demasca „implicarea imensă a României în spionajul sovietic" (p. 37). Deşi Beldeanu înştiinţase serviciul secret american despre acţiunea sa încă din 1954, a fost sfătuit să renunţe. În fine, în noaptea de 14/15 februarie 1955, grupul a pătruns în sediul Legaţiei RPR prin efracţie. După o scurtă altercaţie, şoferul ambasadei, Aurel Setu (mai târziu vehiculându-se ideea că acesta ar fi fost ofiţer al serviciului de spionaj sovietic, fapt confirmat oarecum de Mihai Pacepa, care a afirmat ca acesta fusese ofiţer DIE), a fost împuşcat mortal, acesta constituind şi principalul cap de acuzare în proces. Deşi în clădire se aflau două familii, toţi membrii acestora au reuşit să scape sau au fost eliberaţi. În dimineaţa de 15 februarie, Beldeanu începea negocierile cu poliţia elveţiană, cerând eliberarea din închisorile româneşti a cinci deţinuţi politici. Atacatorii părăsesc Legaţia în aceeaşi zi, fiind arestaţi. Zvonurile privind demascarea unor spioni pe baza documentelor sustrase din Legatie se raspândesc cu repeziciune, presa amplificând speculaţiile (cărţi de cifru, conturi secrete, liste cu spioni britanici, depozite de arme, staţii de emisie etc.).

[ii] Pentru detalii asupra acestei farse judiciare, vezi *Procesul unui grup de spioni, trădători şi comploţişti în slujba Vaticanului şi a centrului de spionaj italian*, Editura de Stat pentru Literatura Ştiinţifică, Bucureşti, 1952.

Cu greu se mai pot contabiliza astăzi informaţiile reale/imaginare despre dezavuarea unor secrete ale spionajului românesc şi sovietic în urma atacului; cert este că atacatorii, ca şi autorităţile elveţiene mai apoi, au intrat în contact cu documente „sensibile".

„Procesul spionilor" este titlul celui de-al doilea capitol al cărţii. Primele reacţii ale părţii române nu sunt greu de imaginat: proteste vehemente, propaganda împotriva „imperialismului american" care ar sta în spatele acţiunii celor cinci, cereri de extrădare, campania de presă dublată de o ofensivă la nivel diplomatic. De cealaltă parte, Congresul American a susţinut în mod public legitimitatea atacului asupra Legaţiei RPR la Berna, apoi au intrat în scenă Ion Raţiu, Mihail Fărcăşanu şi Barbu Niculescu. Interesantă este atitudinea lui Constantin Vişoianu, conducătorul Comitetului Naţional Român, care nu intervine în nici un fel. De altfel, Liga Românilor Liberi este singura organizaţie din Exil care sprijină grupul Beldeanu, inclusiv financiar. Strategia apărării a fost dusă pe mai multe planuri – mediatic, tehnic (angajarea unor mari firme de avocatură) sau financiar (strângerea de fonduri; un amănunt interesant: mai bine de un sfert, mai precis 11.000 $, din suma adunată pentru apărarea grupului Beldeanu a fost donată de Iosif Constantin Drăgan). Fidelă tradiţiei sale machiavelice, puterea comunistă a recurs la tertipuri economice pentru a „îndulci" relaţiile cu Elveţia. În lunile ce au precedat procesul grupului Beldeanu, România a încheiat un acord cu două firme elveţiene pentru introducerea locomotivelor Diesel pe căile ferate din România.

Interesul mediatic pentru procesul grupului Beldeanu a depăşit orice aşteptări. Contrar dorinţei conducerii RPR, procesul a luat o turnură politică şi mai puţin una penală. La fel, pedepsele – foarte blânde – de la 1,4 până la 4 ani de recluziune şi pierderea drepturilor civile, au nemulţumit profund autorităţile comuniste, deşi o importantă delegaţie (o remarcă interesantă a lui S. Olaru: din delegaţie a făcut parte şi Octavian Paler, din partea Radiodifuziunii) din RPR a asistat la proces, desigur gândită ca un element de presiune asupra judecătorului.

Destinul tragic al lui Oliviu Beldeanu, „tipul eroului ardelean cu sabia într-o mână, cu crucea în cealaltă" (document 16, p. 234) cum remarca Ion Raţiu în jurnalul său, ca şi destrămarea grupului sunt înfăţişate în capitolul 3, „Braţul şi urechile Securităţii". Încă înainte de eliberarea celor cinci, Securitatea a început strângerea de informaţii, deschizându-le dosare de urmărire. Fără doar şi poate, Beldeanu a fost singurul care mai avea tentaţia de a mai încerca vigilenţa şi nervii regimului comunist, fapt pentru care era considerat în continuare un „element activ" de Securitate. În martie 1958, ministrul de Interne, Alexandru Drăghici, ordonase capturarea lui Beldeanu, arestarea sa realizându-se la 31 august 1958, prin atragerea fostului „erou al Estului" în RDG. Adus în Bucureşti, Beldeanu a fost interogat de organele Securităţii şi acuzat, în urma anchetei, derulată pe par-

cursul unui an, de uciderea unui gardian la Dej, în 1947, şi de „trădare de patrie“, fiind executat la Jilava, la 18 februarie 1960.

Ultimul capitol al cărţii se intitulează „După «afacerea Berna»“, analizând consecinţele politicii interne şi externe ale RPR şi măsurile adoptate în urma acestui incident. Cea mai importantă centrală de informaţii externe, DIE, a dispus noi măsuri privind securizarea informaţiilor, momentul „Berna, 1955“ aducând şi schimbări la nivelul cadrelor de conducere ale spionajului românesc. Regimul concepe, după model sovietic, un nou serviciu operativ – Serviciul Z („neutralizări“ = răpiri şi asasinate). Unul dintre cele mai bine acoperite ale regimului, acesta a avut trei acţiuni majore, cunoscute până acum – răpirea şi anihilarea a trei membri marcanţi ai Exilului: istoricul Aurel Decei, Traian Puiu şi Oliviu Beldeanu. O altă consecinţă a momentului Berna a reprezentat-o introducerea politicii repatrierii (Decretul din 30 iunie 1955). Contrar documentelor vremii, care laudă acţiunea RPR, Stejarel Olaru concluzionează, pe bună dreptate, că politica repatrierii a fost o eroare, iar rezultatul un eşec.

Ultima parte a volumului – „Anexa“ – este destinată publicării unui număr de 31 de documente inedite. Semnalăm aici, cu precizarea că toate sunt importante şi dovedesc, dacă mai era cazul, seriozitatea autorului, acele documentele care ne-au atras în mod special atenţia: „Stenograma şedinţei conduse de Gr. Preoteasa în care s-au analizat măsurile ce vor fi luate în vederea procesului de la Berna“ (doc.14, p. 210), „Fragmente inedite din jurnalul lui Ion Raţiu referitoare la procesul de la Berna“ (doc. 16, p. 234), „Raportul maiorului Damm, şeful Departamentului X al Stasi cu privire la cererea DIE de colaborare în operaţiunea de răpire a lui Oliviu Beldeanu“ (doc. 22, p. 249), « Nota informatorului „Dragoş“ ce conţine „date culese de la New York şi Washington în perioada 19 septembrie – 15 octombrie 1958“ (doc. 29, p. 271).

Volumul semnat de Stejărel Olaru este o contribuţie importantă la elucidarea unui eveniment marcant al Exilului românesc, dar şi la elucidarea unei acţiuni teroriste cu caracter de poliţie politică săvârşit de Securitate. În speranţa unei reevaluări a „afacerii Berna“, ne permitem să facem câteva critici/sugestii: a) Atacul asupra unei ambasade, fiind şi primul derulat în urma protestului împotriva politicii unui stat, ar trebui studiat din perspectiva unei serioase analize juridice, amănunţite, actul politic din februarie 1955 şi motivaţiile sale având conotaţii diverse în plin Război Rece; b) Ne-am fi aşteptat la o analiză mai profundă privind neimplicarea Regelui Mihai şi a Comitetului Naţional Român în acest subiect; c) în mod sigur, ancheta la care a fost supus Beldeanu după capturarea din august 1958 nu a fost una „obişnuită“. Erou al Exilului, presupunem că acesta a fost „scurs“ de informaţii importante, utilizate la alte acţiuni şi demersuri operative ale Securităţii; d) Printre documentele preţioase publicate, ar fi fost util, credem noi, să fi găsit şi interviurile cu Ioan Chirilă şi Emeric Stoffel, actori

importanţi ai momentului Berna (De asemenea, ne-am fi aşteptat la o condescendenţă rezervată din partea lui S. Olaru în discuţiile cu Emeric Stoffel (vezi p. 140, nota 3), fost diplomat comunist).

ANDREI MURARU

CRISTIAN VASILE, **Istoria Bisericii Greco-Catolice sub regimul comunist: 1945-1989: Documente şi mărturii**. Prefaţă de Marius Oprea. Editura Polirom, Iaşi, 2003

„Hristos ne-a chemat să fim Una (aceeaşi Biserică – n.ns., A.M.), nu în felul cum s-a făcut «unirea», aşa-zisa «unire» din toamna anului 1948 şi '49. Ca ortodox, fără să vorbesc în numele ortodocşilor, vreau să marturisesc că ştiu, şi ştiu şi cei care au trăit momentele acelea cum s-a procedat atunci [...]. Ştiu prea bine, ştiu mai bine decât noi cei care am înfruntat atunci închisorile, ştiu cum a fost «unirea» de atunci. Sigur că se poate vorbi despre analogii între ce s-a întâmplat la 1700 şi ce s-a întâmplat ulterior, dar nu putem să ne întoarcem mereu cu sute de ani înapoi, pentru că nici viaţa nu se poate întoarce înapoi; viaţa merge înainte"[i], spunea mitropolitul ortodox al Banatului, Nicolae Corneanu în catedrala Lugojului, la 5 mai 1996. A susţine astăzi, la mai bine de jumătate de secol de la simularea unirii dintre BOR şi Biserica Greco-Catolică, că acela a fost un act firesc şi legic e, dacă nu o lipsă de documentare şi de logică, atunci mai curând o încercare de justificare a crimelor şi abuzurilor, în spatele căreia stau interese juridico-patrimoniale şi pretinsul titlu de *Biserică naţională* al BOR.

Lucrarea pe care o prezentăm dezbate, înainte de toate, un subiect de rezistenţă anticomunistă. Desfiinţată, hăituită, urmărită, Biserica Greco-Catolică a fost trecută la index de regimul comunist, în complicitate cu Biserica Ortodoxă, sau mai corect spus, cu prelaţii ei. Poate că abordarea unei asemenea chestiuni naşte controverse, dar contribuie, fără îndoială, în mod esenţial, la explicarea unui regim ateu, a practicilor sale şi la înţelegerea unei lumi pe care mulţi au uitat-o, şi poate nu întâmplător.

Volumul semnat de Cristian Vasile[*] cuprinde trei părţi: o prefaţă de Marius Oprea şi un studiu introductiv al autorului, a doua parte cuprinde 35 de docu-

[i] „Discursul mitropolitului ortodox Nicolae Corneanu la înscăunarea PSS Alexandru Mesian, în catedrala Lugojului, la 5 mai 1996", în Cæsare Alzati, *În inima Europei. Studii de istorie religioasă a spaţiului românesc*, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1998, p. 215.

[*] Cristian Vasile s-a născut în Bucureşti, în 1976 şi este licenţiat în istorie şi ştiinţe politice. Cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", autorul este doctorand al Facultăţii de Istorie cu tema *Clerul ortodox si greco-catolic în anii 1944-1948*. De asemenea, a publicat zeci de studii şi recenzii în reviste importante precum *Analele Sighet*, *Revista istorică*, *Studia politica*, *Memoria*, *Arhivele totalitarismului* sau *Revista 22*.

mente relevante pentru problema în cauză, iar ultima secţiune este rezervată interviurilor cu preoţi şi credincioşi, martori la tragedia Bisericii Unite din România.

Textul lui Marius Oprea, cel mai avizat cercetător român în istoria Securităţii, introduce cititorul în complicata „problemă 132", indicativul sub care era cunoscută chestiunea catolică, propunându-şi să arate „câteva din mijloacele oculte utilizate de poliţia politică comunistă în supravegherea şi reprimarea greco-catolicilor" (p. 6). Desfiinţarea abuzivă a BGC prin Decretul 358 (1 decembrie 1948) a fost precedată de câteva măsuri specifice regimului de „democraţie populară": un simulacru de congres organizat la Cluj pentru „revenirea la cultul ortodox" în octombrie 1948 şi arestarea episcopilor uniţi. Hărţuirea cultului unit a început imediat după 23 August 1944, când au loc primele arestări. Privită ca o problemă extrem de gravă, chiar înaintea partidelor politice, în privinţa ostilităţii faţă de regimul comunist, acţiunile represive împotriva cultelor intrau în sarcina Biroului II contrainformaţii din cadrul Direcţiei Generale a Siguranţei şi secţiei contrainformaţii a Serviciului Special de Informaţii (SSI), aceasta până la crearea Securităţii. Protestele clericilor uniţi la principiile viitoarei Constituţii a RPR fac obiectul unui memoriu adresat lui C.I. Parhon, dar fără sorţi de izbândă, căci noua Constituţie comunistă (13 aprilie 1948) însemna denunţarea Concordatului cu Vaticanul. În toate aceste acţiuni de suprimare a BGC, BOR a sprijinit şi susţinut măsurile regimului comunist, având un interes direct, materializat prin dobândirea (Decretul 1719/27 decembrie 1948) bisericilor şi mânăstirilor uniaţilor, mai puţin celelalte bunuri (păduri, terenuri, şcoli etc.), acestea revenind statului. Deveniţi peste noapte, din preoti uniţi, fugari sau infractori de drept comun, unii clerici iau calea munţilor (rezistenţa armată) sau suportă consecinţele unei clandestinităţi dureroase. Începând din 1949-1950, Securitatea a supravegheat îndeaproape toate „focarele" greco-catolice; aşa se explică şi organizarea farsei judiciare din 1951 – „Procesul spionilor" Vaticanului. În anul 1949, organele represive se confruntă cu două probleme majore: decizia Sf. Scaun de excomunicare a comuniştilor şi celebrarea „Anului Sfânt Catolic". Dacă unii dintre uniţi îşi „vând sufletul Diavolului", colaborând cu Securitatea, cei mai mulţi aleg „retractarea" şi hirotonirea în clandestinitate. În final, precizează Marius Oprea, „chestiunea uniată" rămâne sub lupa Securităţii până în 1989.

De o certă valoare ştiinţifică este „Studiul introductiv" semnat de autor, constituind un text documentat şi argumentat pe măsură. Pentru început, Cristian Vasile critică maniera subiectivă în care s-a făcut documentarea în „problema BGC sub regimul comunist", ignorându-se documente importante din arhivele Ministerului Afacerilor Interne. Precizarea din primele pagini dovedeşte, pentru cei care se îndoiesc de buna intenţie a autorului, contrariul: „Ierarhia Bisericii Ortodoxe Române a fost cruţată, dar, dacă facem un exerciţiu de contabilitate cinică, cel mai mare tezaur de suferinţă este deţinut de către ortodoxie" (p. 23).

Într-o abordare critică apreciabilă, autorul se ocupă de antecedentele istoriografice, concluzionând că erorile şi sentimentele partinice predomină în ambele tabere. Justeţea „unirii“ dintre cele două biserici surori poate fi judecată ca un act politic, violent şi abuziv, cazul BGC din Ucraina (1945-1946) oferind numeroase similitudini. Şicanele şi acuzaţiile aduse greco-catolicilor anunţau dezastrul din 1948, deşi chiar P. Groza a încercat limitarea abuzurilor, dar pledând în continuare pentru „unirea istorică“. Implicarea Moscovei în această chestiune a fost dovedită de cercetatoarea Tatiana Volokitina, astfel încât Cristian Vasile nu are nici o reţinere în a afirma că: „Interzicerea cultului greco-catolic a fost o directivă sovietică, o dispoziţie aplicată fără crâcnire de liderii PMR.“ (p.30). Regimul orwellian instalat în 1947 a întins aripile arbitrariului şi crimei peste episcopii uniţi, închişi şi decedaţi în condiţii de exterminare, nefiind judecaţi şi nici condamnaţi. In jumătate de secol, structura confesională a Transilvaniei s-a modificat substanţial, astfel, „preoţii ortodocşi au păstrat mai multe elemente din tradiţia greco-catolică, iar aceste concesii i-au apropiat de foştii enoriaşi uniţi“ (p. 35). După 1960, dialogul dintre Sf. Scaun şi guvernele comuniste a căpătat alte conotaţii, deşi, în continuare, divergenţele sunt legate de „chestiunea uniată“. Politica Vaticanului s-a schimbat însă după ocuparea scaunului pontifical de Ioan Paul al II-lea, care va susţine în mod deschis cauza Bisericii Greco-Catolice.

În anii '70-'80 modul de acţiune a Securităţii asupra greco-catolicilor, faţă de anii '48-'64, s-a modificat: percheziţiile, convocările la Securitate şi avertismentele iau locul torturilor şi condiţiilor de exterminare în detenţie. În finalul studiului său, Cristian Vasile punctează şi chestiunea memoriilor adresate conducerii RPR/RSR şi încercarea organelor represive de a dezbina cercurile greco-catolice din ţară şi din exil.

Despre ultimele secţiuni ale volumului, „Documente“ şi „Mărturii“, autorul precizează: „În general, din documente şi marturii se desprinde o relaţie conflictuală între clerul clandestin şi ierarhia BOR.“ (p.49). În prima parte sunt adunate 35 de documente relevante pentru situaţia BGC sub regimul comunist. Sunt prezentate note informative ale Securităţii, referate, rapoarte, fişe biografice realizate de lucrătorii poliţiei politice, decretul de desfiinţare din 1948, scrisori ale prelaţilor etc.. Primul document (doc. nr. 1) este datat 25 martie 1945, iar ultimul, 13 octombrie 1989 – memoriul adresat de episcopii uniţi lui N. Ceauşescu. Patru interviuri (cu preoţii Vasile Mare şi Eugen Sârbu şi două cu enoriaşii Nina Barbus şi Oana Seceleanu – romano-catolică) reprezintă mărturii incontestabile ale tragediei BGC, puse excelent în lumină de Cristian Vasile, care se dovedeşte un cercetător familiarizat de-acum cu instrumentele istoriei orale.

Având în vedere acurateţea şi seriozitatea studiilor, precum şi contribuţia documentară oferită, volumul de faţă merită întreaga noastră apreciere. Dincolo de aceasta, ne permitem să aducem două critici lucrării. Prima se referă la mişcarea petiţionară din Ardeal, din 1956; subiectul ar fi meritat o abordare mai largă, nu

doar cele câteva fraze din interviul cu părintele Vasile Mare. A doua priveşte documentul 29 („Scrisoare a episcopului de Lugoj, Ioan Ploscaru, adresată organelor Securităţii, cuprinzând unele «doleanţe bisericeşti»“, 27 octombrie 1979); ar fi fost credem necesar ca istoricul Cristian Vasile să comenteze referirile la etnia maghiară şi acuzaţia conform căreia „azi se neoprotestantizează ţara“.

ANDREI MURARU

ADRIAN POP, **O fenomenologie a gândirii istorice româneşti. Teoria şi filosofia istoriei de la Hasdeu şi Xenopol la Iorga şi Blaga**. Editura ALL, Bucureşti, 1999, 350 p.

Sub acest titlu, cunoscutul istoric şi analist al relaţiilor internaţionale, Adrian Pop, publică lucrarea de doctorat susţinută la Cluj-Napoca, sub „bagheta“ regretatului profesor Pompiliu Teodor.

Propunându-şi „însumarea cât mai largă şi interpretarea cât mai corectă a contribuţiilor teoretice – mai mari sau mai mici, novatoare sau doar banal-imitative, originale sau de ‹simplă› raliere la marile curente europene de idei – pe care le învederează evoluţia gândirii istorice româneşti“ (p. 5), autorul ne oferă o contribuţie remarcabilă la cunoaşterea istoriei istoriografiei noastre.

Concepută în trei mari secţiuni (*Secţiunea de metodologie a istoriei*, p. 19-115; *Secţiunea de epistemologie a istoriei*, p. 116-203; *Secţiunea de ontologie a istoriei*, p. 204-298), lucrarea reconstituie, analitic, preocupările de ordin teoretic din istoriografia română în perioada maximei sale racordări la cea universală. Metodele de cercetare, factorii determinanţi ai evoluţiei, scrisul istoric, în ansamblu, la mari istorici precum Hasdeu, Xenopol, Onciul, Pârvan, Iorga, Lupaş, C.C. Giurescu, Panaitescu, sunt investigate cu multă profunzime şi fineţe interpretativă.

Menţionăm câteva dintre concluziile la care ajunge autorul, tocmai pentru a incita la lectura acestei deosebit de valoroase lucrări.

Astfel, integrându-se treptat în aria gândirii europene, istoricii români au fost influenţaţi de naturalism (Hasdeu), surse austriece şi hegeliene (Onciul), surse germane (Lupaş), surse franceze (Iorga şi Brătianu).

Tentativa de abordare a periodizării istoriei din unghiul de vedere al opţiunilor cu caracter teoretic implicit ce au stat la baza sa constituie o premieră în istoria istoriografiei româneşti, Adrian Pop constatând că există o mare diversitate de criterii: la F. Aaron înrâuririle externe, la Xenopol cele culturale, la Onciul şi Lupaş evoluţia statal-dinastică, criteriul politic, social şi mental la Iorga etc.

În ceea ce priveşte raportarea istoricilor români la imperativele adevărului şi obiectivităţii în istorie, se constată că istoricii români din perioada supusă anali-

zei şi-au dovedit ataşamentul faţă de ideile clasice ale lui Tacitus şi Ranke. Cei mai mulţi au operat o distincţie clară între obiectivitatea faptelor istorice şi o subiectivitate inerentă expunerii lor (Tocilescu, Hasdeu, Xenopol, Onciul, Bogdan, Pârvan, Iorga, Giurescu), alţii au criticat sever derapajele de sorginte ideologică de la necesitatea obiectivităţii în scrierea istoriei (Lapedatu, Brătianu), iar unii dintre ei au fost preocupaţi de identificarea principalelor surse de distorsiune ale adevărului istoric (Ghibănescu, Bunea, Iorga).

Lucrarea se încheie cu o consistentă *Bibliografie* (p. 309-332), care ilustrează, o dată în plus, extraordinar de bogata documentare a autorului, al cărui demers – istoric, filosofic, intelectual – îl considerăm o reuşită deplină.

GHEORGHE IUTIŞ

MIRELA-LUMINIŢA MURGESCU, **Istoria din ghiozdan. Memorie şi manuale şcolare în România anilor 1990**. Editura Do-Minor, Bucureşti, 2004, 192 p.

Recentul volum al distinsei universitare bucureştene, deşi „nu este o lucrare de actualitate didactică" (p. 7), prin minuţioasa analiză la care supune manualele de istorie elaborate în anii '90, oferă un consistent răspuns la întrebarea fundamentală: ce vrea societatea românească de la învăţământul istoriei?

Reunind şase contribuţii sub formă de articole sau conferinţe (realizate în perioada 1999-2001), volumul se doreşte „un moment de bilanţ, care să sintetizeze starea la care s-a ajuns acum, când se pregătesc noi programe şi, implicit, o nouă generaţie de manuale de istorie" (p. 7).

Într-un prim capitol (p. 11-39), după delimitările conceptuale şi cronologice necesare, sunt analizate elementele identităţii româneşti prezente în manualele de istorie (relaţia cu spaţiul geografic, motivul originii nobile a românilor, ideea unităţii, valenţele creştinismului şi galeria eroilor naţionali), nici coperţile manualelor nefiind ignorate, analiza acestora ducând la concluzia că „nota lor caracteristică este sobrietatea" (p. 39).

Un interesant capitol (p. 40-69) investighează modul în care se reflectă imaginea Europei în manualele de istorie româneşti postrevoluţionare, autoarea identificând creştinismul, diversitatea, Europa – model de civilizaţie şi leagăn al modernităţii/industrializării drept caracteristici ale continentului prezente în aceste cărţi de şcoală. Relaţia dintre români şi Europa este prezentată ca una specială, ceea ce dovedeşte că „ideea europeană a devenit o prioritate a dezvoltării societăţii noastre" (p. 66).

În câteva pagini (p. 70-78) este identificat modul în care sud-estul continentului („vecinătatea neglijată") se particularizează în manualele de istorie şi în cele de geografie, concluzionându-se, în mod just, că „este uimitor de ce nu este rea-

lizată, nici la nivelul programelor, nici la nivelul manualelor, importanţa de a explica copiilor realitatea apropiată a sud-estului european" (p. 76).

Problema minorităţilor (locul pe care îl ocupă istoria şi viaţa acestora în programa şi manualele utilizate în şcoala românească) conferă substanţa unui consistent capitol (p. 79-108) şi se remarcă prin minuţioasa analiză întreprinsă de autoare, care conchide că „centrarea pe istoria românilor face ca pasajele despre minorităţi să pară artificiale" (p. 90) şi că „nu a existat un proiect naţional comun, care să-i reunească pe români şi minoritari" (p. 99).

Dezbaterii acerbe din jurul manualelor şcolare şi a predării istoriei naţionale în România îi este dedicat cel mai întins (p. 109-167) şi incitant capitol, completat şi cu o anexă documentară ce conţine opt dintre cele mai reprezentative „piese" ale „dosarului manualelor alternative". Într-un post-scriptum, datat ianuarie 2004, d-na Mirela-Luminiţa Murgescu remarcă faptul că, în mod regretabil, întreg acest scandal, derulat în toamna anului 1999 şi în care factorul politic a jucat un rol decisiv, a reprezentat „catalizatorul unei coalizări a forţelor tradiţionaliste din istoriografia românească" şi aceasta s-a petrecut într-o societate în care persistă „o serie de tabu-uri puternice în legătură cu cunoaşterea istorică [...] şi mai ales cu predarea istoriei" (p. 142).

Interesanta lucrare avută în atenţie se încheie cu un capitol (p. 168-189), din care se desprinde apelul ferm şi foarte actual de „a rescrie manualele şcolare", deşi, se constată, „implementarea programelor şi schemelor pentru îmbunătăţirea educaţiei este, de fapt, o chestiune de timp" (p. 188).

Analizând riguros, cu ochi deosebit de critic şi cu un simţ al datoriei de istoric situat la cote foarte înalte, d-na Mirela-Luminiţa Murgescu ne oferă o carte de istorie adevărată şi aceasta tocmai pentru că în paginile ei este investigat, profesionist, modul în care este scrisă şi predată istoria în şcoala românească.

GHEORGHE IUTIŞ

DAN LUNGU, **Construcţia identităţii într-o societate totalitară: o cercetare sociologică asupra scriitorilor**. Editura Junimea, Iaşi, 2003

„Şi ce dracu sunt eu la urma urmei?"
Dan C. Mihăilescu

Transformările ultimei jumătăţi de secol XX au impus indivizilor, mai mult decât oricând, ca bază a proceselor complexe de determinare şi aprofundare a spaţiului social, interesul pentru autocunoaştere, în formele ei cele mai concrete. Strategiile prin care puterea politică a încercat uneori să dobândească legitimitatea au produs metamorfoze ireversibile la nivelul identităţii sociale. Mai mult de-

cât atât, sistemele totalitare au recurs la formule şi procedee complexe pentru dezvoltarea unei societăţi, în care câmpul politic e omniprezent, în toate sferele leviathanului. În acest sens, memoria comunismului românesc e parte integrantă a acestui proces. La noi, ca şi în alte state din lagărul sovietic, cultura politică, care ar fi trebuit să reprezinte o complexă relaţie de interacţiune între individ, spaţiul public şi puterea politică – relaţie bazată pe credinţe şi valori – s-a transformat într-un mecanism propagandistic şi manipulatoriu, ce a lovit din plin în identitatea noastră. Astfel, societatea contemporană a impus spectrele unor experienţe a căror finalitate a fost deseori tragică, mai mereu dublată de reperele unui spaţiu dominat de incertitudine, haos şi hazard.

„A fost aşa, o întâmplare... Chiar viaţa mea a fost un şir de întâmplări, pentru că nu puteai să-ţi pui în timpul comunismului ceva în cap decât dacă erai mână în mână cu ei [comuniştii, n.n]. Altfel te purta soarta pe unde te purta; în rest, nu puteai decât să speri..." (p. 117) spunea cu nonşalanţă unul dintre subiecţii acestui volum. Pentru cine cunoaşte realitatea comunistă, subiectul construcţiei identitare – pe care lucrarea de faţă îşi propune să îl dezbată – nu e decât o formă vie şi analitică a reevaluării unui trecut funebru; pentru cei din generaţia noastră, subiectul abordat aici e o experienţă detaşată, mai mult decât interesantă, de cum, o putere politică – fie ea şi comunistă – a recurs la tehnici inimaginabile de perfecţionare a unui raport social (individ-societate). În general, literartura de specialitate a fost, imediat după 1989, mai puţin aplecată spre astfel de subiecte, fiind interesată de trend-uri cultivate îndeosebi în spaţiul anglo-saxon. Pe de altă parte, perspectivele analitice autohtone pe problema descrierii „modului în care indivizii îşi construiesc identitatea în contextul regimului totalitar românesc" (p. 5) sunt extrem de puţine, locul rămas liber fiind mai degrabă populat de abordări narative, aşa cum sunt jurnalele sau lucrările (unele făcând parte din *literatura de sertar*) care ilustrează – într-o manieră neştiinţifică, lipsită de argumnte şi demonstraţii sociologice – strategiile prin care actorii sociali coabitau cu puterea politică.

Volumul semnat de Dan Lungu* dezbate o problematică controversată şi deloc facilă din perspectiva abordărilor socio-politice. Pariul pe care autorul îl face

* Dan Lungu s-a născut la Botoşani, în 1969 şi este absolevent al secţiei Sociologie-Politologie a Facultăţii de Filosofie, Universitatea „Al.I.Cuza" Iaşi. Beneficiar al mai multor burse de studii în Franţa, Italia sau Anglia, Lungu este membru al Asociaţiei Scriitorilor Profesionişti din România, Asociaţiei Sociologilor din România şi al Asociaţiei Sociologilor de Limba Franceză (L'AISLF). Lector la Catedra de Sociologie din cadrul Universităţii „Al.I.Cuza" (unde ţine cursuri de Sociologia artei si literaturii, Metodologia cercetării sociologice), Dan Lungu s-a remarcat, de-a lungul timpului, pe lângă lucrările şi articolelede specialitate, prin contribuţii semnificative în lumea literară, cu poezie, proză sau eseu, publicate în „Amphion", „Contrapunct", „Calende", „Convorbiri literare", „Cronica", „Hyperion", „Luceafărul", „România literară", „Vatra" ş.a. A fost premiat în mai multe rânduri de Uniunea Scriitorilor din România.

constă în identificarea şi descrierea unor tipuri de strategii identitare, care ar contura un model teoretic al construcţiei identităţii în socialismul real[i]; este un punct de vedere care pune în valoare perspective ale sociologiilor interpretative, „urmărind articularea dintre schimbările macro-structurale şi ale stocului de cunoaştere[ii] savantă cu schimbările micro-structurale şi ale stocului de cunoaştere comună, uzând ca instrument analitic conceptul de «identitate»„ (p. 8). Astfel, miza principală a cărţii e aceea de a dezvălui metodele prin care, pe de o parte puterea – posesoare a monopolului de resurse identitare exterioare „obiective" şi de cealaltă parte – indivizii – posesori ai resurselor identitare „subiective" reuşesc să gestioneze raporturile din cadrul spaţiului social. Lucrarea este constituită din două părţi principale (*Strategiile identitare ale puterii* şi *Strategii identitare ale actorilor sociali*, împărţită, la rândul ei, în *Strategii din proximitatea polului ontologic al identităţii*, *Strategii intermediare* şi *Strategii din proximitatea polului pragmatic al identităţii*) şi două anexe care înseamnă *preliminariile* şi *interpretările retrospective*.

Preliminariile lucrării de faţă au de fapt rolul de a crea un cadru conceptual asupra cercetării în sine, de a delimita cadrele teoretice şi de a prezenta aparatul metodologic, care stă la baza studiului propriu-zis. Pornind de la premisa că ideologia comunistă a urmărit două proiecte centrale – unul de a realiza o construcţie societală (o societate fără clase) şi unul de pedagogie socială (crearea omului nou) (p. 18), autorul analizează conceptul de «identitate», tocmai prin prisma celor două procese. Interacţiunea dintre individual şi social, dintre constrângerile şi motivaţiile pe care spaţiul privat şi cel colectiv le impun, între „vizibilitate socială şi conformism", între personal şi social ar contura relaţia de *identitate*. Aici, autorul insistă asupra modului în care *socializarea ratată* contribuie din plin la formarea unui status, într-o societate eterogenă, cum este cea totalitară; în acest sens individul, nu numai că este victima multiplilor agenţi socializatori, dar el însuşi, recurge la o pluralitate de ipostaze pentru a convieţui în soceitate. De asemenea, văzută ca o sumă de elemente integratoare a identităţii personale (atributele personale) şi a celei sociale (caracteristicile sociale) identitatea este „polimorfă şi dinamică în raport cu o situaţie relaţională" (p. 30). Astfel, cu ajutorul strategiilor identitare[iii] societatea comunistă a vizat construcţia unei baze sociale solide, favorabilă acesteia, chiar dacă procesul a însemnat me-

[i] Socialismul real este definit, în opinia autorului, prin sinonimia cu *socialismul practic*, adică aplicarea practică a proiectului identitar (de construcţie a unei „societăţi fără clase" şi a unui „om nou") (p. 51).

[ii] Autorul defineşte *stocul de cunoaştere personală* ca fiind „o sinteză personalizată de elemente ale cunoaşterii comune, practice şi elemente ale cunoaşterii savante, în doze variabile de la un individ la altul" (p. 238).

[iii] Concept central al lucrării de faţă, *strategiile identitare* sunt, în concepţia lui Lungu, proceduri care urmăresc să pună în prcatică un proiect de construcţie identitară (p. 31).

reu (auto)plasarea actorilor sociali în două lumi: comportamentul derulat pe tărâmul spaţiului public şi a celui privat.

Metodologia cercetării de faţă, ca argument central al lucrării, a avut scopul de a determina descrierea modului de gestionare a resurselor identitare, strategiile folosite, precum şi reliefarea rolului pe care propaganda, manipularea sau alte metode le-au avut în definirea proiectului societăţii totalitare. Din multiplele categorii sociale, autorul a ales – în conturarea scopului său – cu predilecţie scriitorii „datorită rolului care le este prevăzut, cel puţin în proiectul teoretic al puterii, în procesul de transformare a societăţii şi în proiectul politic de formare a omului nou" (p. 15). Considerat ca şi jurnalistul, formator de opinie, sistemele totalitare au lovit mereu în aceste profesii, încercând să ucidă spiritul spontan şi libertatea interioară. Tocmai faptul că astfel de regimuri politice au refuzat mereu dialogul, ca suport moral al construcţiei naturale a spaţiului public, ne duce cu gândul la modalităţile prin care aceste stratageme pot fi analizate şi prezentate. Dan Lungu alege o metodologie complexă: construcţia identităţii este evaluată prin recurgerea la ancheta calitativă (interpretativă) – bazată pe interviuri narative, longitudinală şi biografică, adăugându-se deopotrivă şi tehnica participantului observator, tehnica introspecţiei. Sursele de documentare ale autorului sunt, de asemenea, complexe, cuprinzând documente politice, juridice, statistice, ştiinţifice, şcolare, literare şi prioritar documente (auto)biografice. Interviurile narative, desfăşurate pe parcusrul a trei ani (1996-1999) au cuprins 27 de subiecţi (exclusiv persoane care au activat în câmpul literar), care prin natura trecutului lor fie au colaborat cu puterea politică (din plin, temporar sau accidental), fie au deţinut funcţii politice, fiind astfel implicaţi direct în praxisul politic. Pe lângă aceştia, studiul s-a mai axat şi pe 20 de subiecţi, analizaţi exlusiv pe baza documentelor (auto)biografice. De asemenea, cele două mari direcţii care au stat la baza studiului au format o grilă de subiecte, care s-ar compune din: statutul scriitorului, socializarea literară şi alcătuirea stocului de cunoaştere, raportul cu cenzura ideologică, mecanisme de gestionare a resurselor exterioare, cat şi a celor subiective, precum şi raportul identitate personală – identitate socială.

Partea I a lucrării de faţă intitulată *Strategii identitare ale puterii* este, pe cât de cuprinzătoare, pe atât de interesantă; aceasta dezbate, într-o manieră analitică complexă, modul în care puterea politică, într-un sistem totalitar, îşi defineşte proiectul prin conceperea unui „om nou", a unei „societăţi fără clase", a unei „economii noi" şi a unei „literaturi noi". În acest sens *strategiile de intervenţie a puterii politice în vederea manipulării şi a intervenţiei directe asupra identităţii sociale* definesc modalităţile concrete de acţiune: naţionalizarea, industrializarea, cooperativizarea şi omogenizarea societăţii[iv]; aceste procese au rolul de a eradica

[iv] Transformarea simultană a instituţiilor, grupurilor, a individului şi a societăţii în ansamblu, într-o masă omogenă cu rol de a disciplina corpul social şi de a supraveghea îndeaproape toate sfe-

inegalităţile sociale, de a egaliza veniturile, de a crea un echilibru artificial între populaţia rurală şi cea urbană – atât în ceea ce priveşte ponderea veniturilor, a studiilor, dar şi a numărului de locuitori dintre cele două spaţii, de a susţine o modernizare nenaturală, de a disciplina toate categoriile sociale şi nu în ultimul rând, de a crea o societate fără clase, lipsită de argumente politice şi economice, altele decât expresia marxist-leninismului. Efectele acestor procese de transformare a unei societăţi într-un sistem care generează perpetuu direcţii asistate doar de puterea politică a determinat fenomene care sunt resimţite din plin; spre exemplu, migraţia masivă din mediul rural în mediul urban a înregistrat la finele anului 1953 un milion de locuitori strămutaţi (p. 57), iar în 1976 clasa muncitoare ajunge la o pondere de 50,9% din totalul populaţiei active (p. 58). Dacă naţionalizarea, industrializarea sau cooperativizarea au reprezentat modalităţi oarecum tehnice, care au implicat aproape exclusiv patrimoniul – efectele lor colaterale nefiind deloc neglijate[v], omogenizarea societăţii a constituit mijlocul central de generalizare a unui proiect care a determinat o schimbare radicală la nivel macro-social. Ca urmare a acestei strategii, infuzia factorului politic în majoritatea domeniilor din activitatea profesională devine obligatorie. *Câmpurile cu dublă instanţă*, cum le numeşte Lungu, sunt – în viziunea puterii – o modalitate eficientă de a controla totul; productivitatea, interesul, profesionalismul se diminuează semnificativ, în timp ce cariera profesională e, de cele mai multe ori, strict condiţionată de câmpul politic. Dubla instanţă este mult mai pregnantă în spaţiul literar. Compromisul dintre angajarea politică şi conştiinţa profesională este uneori susţinută atât de puterea politică, cât şi de corpul profesional: „Uneori negocierile sunt tacite. Nici scriitorii, de pildă, nu propun ca preşedinte al Uniunii Scriitorilor un dizident, nici puterea/partidul nu pretinde un candidat submediocru ca valoare estetică." (p. 78).

Ideologizarea învăţământului constituie, în opinia autorului, unul din punctele cheie ale strategiei identitare ale puterii, urmărind în primul rând, transformarea realităţii subiective. Desfiinţarea autonomiei universitare, negarea trecutului istoric – etichetat ca „imperialist" şi „burghez", introducerea disciplinelor ideologice (marxism-leninismul, materialismul dialectic, economia politică) şi a limbii ruse – ca materii obligatorii, scoaterea religiei din curicula şcolară, introducerea formulelor de preamărire a partidului şi a conducătorului în actele oficiale,

---

rele societăţii constituie, în opinia autorului, un plan de omogenizare, ce cuprinde spaţiul economic, cel social, politic şi cultural (p.66).

[v] Paginile care abordează aceste tehnici amintesc campaniile de mobilizare, planurile cincinale, imensa propagandă a „realizărilor epocale", devalorizarea studiilor umaniste în favoarea celor tehnice, creşterea rolului dosarelor şi a reţeleleor de ascensiune socială, precum şi metodele prin care se modifică substanţial raportul dintre spaţiul public şi cel privat.

creşterea duratei învăţământului general obligatoriu de la 4 la 12 clase[vi] apariţia şcolilor de partid reprezintă doar câteva din tehnicile prin care sistemul de învăţământ comunist ajunge „să determine şi să definească stocul de cunoştinţe al actorilor sociali" (p. 92). Orientarea acestor cunoştinţe presupune, în mediul totalitar, o schimbare a experienţei cotidiene şi chiar o redefinire a normalităţii (p. 93). Astfel, propaganda atinge cote inimaginabile, cu efecte devastatoare în subconştient. Spre exemplu, depunerea unei cereri însemna automat şi expresia afirmării ataşamentului faţă de valorile comuniste: „Nu primim cererea dacă nu scrie la sfârşit «Trăiască lupta pentru pace»„ ori „Aveţi şanse mari să vi se aprobe dacă scrieţi acolo pe undeva «Trăiască tovarăşul Stalin, trăiască înfrăţirea între popoare!»„ expresie care garanta şi succesul documentului.

Carenţele societăţii interbelice sunt valorizate de Dan Lungu prin prisma aportului pe care acestea le au – voluntar sau nu – la interiorizarea valorilor comuniste: „Valorile burgheziei în România interbelică se pare că erau mai curând instrumentalizate decât împărtăşite, iar instituţiile, deşi moderne, erau populate cu funcţionari adepţi – conştienţi sau nu – ai valorilor tradiţionale. Societatea românească era departe de a fi integrată social [...]" (p. 98). Prin fondul instituţional şi comportamental românesc, prin experienţa actorilor sociali, incorporată anterior, devine evidentă predilecţia pentru interiorizarea valorilor comuniste într-un spaţiu dominat de imoralitate. Astfel, în opinia autorului, rezistenţa la comunism în societatea româneasc, a fost mai mult o reacţie la nivelul identităţii sociale, decât la nivelul identităţii personale. În acelaşi sens, normalizarea fricii, a terorii, a duplicităţii excesive lipsite de orice conformaţie morală ori scuză temeinică, au perfecţionat intens metode şi strategii flexibile prin care, pe de o parte – puterea cu întreg arsenalul său instituţional, iar pe de cealaltă – actorii sociali – implicaţi şi ei în acest labirint, au reuşit să construiască şi să menţină în timp, un regim – în esenţa sa ilegitim, ilegal şi criminal. Problematizarea „legalităţii" prin care Partidul Comunist Român nu numai că a confiscat ideea de drept, transformând-o într-o bagatelizare obsesivă, dar a şi inclus-o pe un tărâm al unei relativităţi demente, îl face pe Daniel Barbu să declare: „[...] P.C.R. s-a servit de Drept pentru a aboli drepturile. Noul dispozitiv de putere se naşte şi se schematizează sub o formă juridică, în cadrul unui joc coordonat al licitului şi ilicitului, al interdicţiei şi îngăduinţei, al expresiei libere şi cenzurii, al transgresiunii şi complicităţii, al iertării şi pedepsei."[vii] Legalitatea a fost, în regimul totalitar comunist dublată de activităţi la care indivizii se subordonau apriori; valorizarea tim-

---

[vi] Etapele de dezvoltare a învăţământului general obligatoriu au însemnat o perioadă extinsă: de la 4 ani la 7 ani în 1945, la 8 ani în 1961, la 10 ani în 1968, pentru ca anul 1989 să culmineze cu decizia de a creşte perioada studiilor obligatorii la 12 ani (p. 91).

[vii] Daniel Barbu în *Miturile Comunismului românesc*, volum coord. de Lucian Boia, Editura Nemira, Bucureşti, pp. 187-188.

pului liber prin muncă (mai mult sau mai puţin productivă), educaţia prin şi pentru muncă, obligativitatea după 1960 de a activa într-o organizaţie, întârzierile birocratice intenţionate sau fundamentarea conceptului de „coadă“, ca un element absolut normal, sunt doar câteva dintre modalităţile prin care puterea controla şi determina timpul actorilor sociali, precum şi formarea stocului de cunoştinţe ori a experienţei. Nesiguranţa şi imprevizibilul apar frecvent în relatările pe care subiecţii le fac de-a lungul interviurilor, ceea ce demostrează că aceste stări făceau parte din „normalitatea“ sistemului. Însăşi cariera literară este supusă acestor auspicii, ceea ce impune automat şi minimizarea şi dirijarea stocului de aspiraţii personale şi profesionale, mărturia unuia dintre subiecţi fiind elocventă în acest sens: „în comunism, în mare, am avut cam tot ce am vrut; e adevărat că n-am vrut prea multe“ (p. 127). Dacă orientarea formării cunoştinţelor a fost un proces complex a cărui rezultate sunt mai greu de depistat, *ideologizarea limbii* a constituit o formă vastă, de înlocuire a lexicului natural cu unul stigmatizat, o formă de depersonalizare a sinelui, astfel încât noua „limbă de lemn“ a permis, într-o manieră facilă, oricărui nivel de inteligenţă să uzeze de ea. Altfel spus, politizarea societăţii cu ajutorul limbajului a presupus o infuzie masivă şi un control continuu în spaţiul social.

Startegiile identitare ale actorilor sociali, cea de-a doua parte a voulumui de faţă, expune, într-o manieră amplă, modalităţile prin care, de această dată actorii sociali, reacţionează faţă de strategiile identitare ale puterii; altfel spus, acestea reprezintă „analiza şi repertorierea răspunsurilor actorilor sociali în faţa proiectului identitar al puterii“ (p.137). În acest sens, autorul investighează nu numai formele menţinerii „pe linia de plutire“ a scriitorilor consacraţi (membri ai Uniunii Scriitorilor), ci şi a celor care aspirau să adere la acest for, adică al scriitorilor în formare. Aşadar, analiza nu abordează doar proiectul artistic al acestora, ci întreaga identitate, „căci proiectul puterii vizează transformarea întregii personalităţi umane“ (p.137). (Re)producerea realităţii este, în opinia lui Dan Lungu, cheia relaţiei dintre realitatea obiectivă (instituită de putere) şi realitatea subiectivă (instituită de actorii sociali). Chiar dacă tensiunea coordonatelor acestei relaţii este puternică, de aici justificându-se şi dezechilibrul dintre identitatea personală şi cea socială, actorul social dezvoltă totuşi discursuri şi strategii incompatibile, care marchează o reală şi temeinică duplicitate: „în viaţa privată contestă regimul, iar la serviciu ocupă funcţii importante; este scriitor de curte, dar scrie şi pentru sertar; alimentează cu texte proprii cultul personalităţii, dar, în acelaşi timp, tot public, în alte texte contestă regimul etc.“ (p. 138). În tot acest joc, în opinia autorului, nu numai puterea politică manipulează ci şi indivizii, prin strategiile identitare pe care le aplică.

Strategiile din proximitatea Polului ontologic al Identităţii marchează prima categorie de strategii identitare ale actorului social în faţa regimului politic tota-

litar, categorie tradusă prin încercarea scriitorilor de a conserva realitatea subiectivă şi/sau schimbarea realităţii exterioare. Una din formele cele mai întâlnite este rezistenţa, sub aspect politic sau profesional – în cazul nostru – literar. Actorii sociali, forţaţi la presiuni de supunere, la indicaţiile regimului, reacţionează prin forme variate, forme care au în centrul lor esenţa actului artistic. În afara dizidenţei, care reprezintă poate cea mai clară formă de manifestare a opoziţiei faţă de regimul totalitare (opoziţie clară, zgomotoasă), autorul mai identifică două forme ale rezistenţei politice: opoziţia tacită şi rezistenţa prin cultură, adică distanţarea intelectualilor faţă de regim. Lipsa unei societăţi civile a determinat intensa apariţie a celor două câmpuri: profesional şi politic. Cum nimic din comunism nu este ieşit din comun, imprevizibilul şi inexplicabilul dominând cotidianul, nici statutul Uniunii Scriitorilor nu surprinde: organizaţie obştească, funcţionând în bună măsură ca un organism profesional subordonat politic. Rezistenţa în câmpul profesional a luat, în opinia lui Lungu, trei forme majore: rezistenţa administrativ-profesională, etică-deontologică, precum şi cea estetică-literară. Toate aceste forme nu înseamnă altceva decât modalităţi prin care scriitorii au încercat să prezerve realitatea subiectivă, adică au încercat să păstreze o literatură autentică, cu o puternică valoare estetică. Exilul interior, ca modalitate de reducere sau chiar de abandonare a contactului cu lumea exterioară, e o formă clasică de a cultiva exclusiv sistemul personal de valori, căutând cu obstinaţie ca acesta să nu fie „infestat". Formele exilului interior[viii] presupun – de la caz la caz – izolare şi depărtare de universul artistic, scăderea sociabilităţii, detaşarea faţă de lume, adică nu exilul provocat de mecanismele sociale, ci cel impus de măsurile disciplinare ale regimului (p. 164). Compromisul cu puterea politică e o altă formă de supravieţuire; reconcilierea cu lumea în baza argumentului afirmării literare – denotă o anumită tendinţă de comunicare şi de diminuare a exilului interior. Autorul recurge aici la două exemple notabile – Ana Blandiana şi Romulus Rusan – care, pentru a se putea afirma, practică „minimul compromis", alternând cu momentele de (auto)exil, iar în anii '80 aleg dizidenţa (p. 170). Totuşi, nevoia de a activa în câmpul profesional (adică de *a scrie* în cazul scriitorilor) impune la un moment dat tehnici variate (legate atât de text cât şi de cenzori) de inducere în eroare a cenzurii oficiale, practicată de puterea politică. Codificarea textului, discursul ambiguu, „micul aranjament" reprezintă doar câteva din strategiile scriitorilor în evitarea direcţiilor obligatorii pe care secţiile de propagandă le impuneau mereu, ca măsură de protejare a spaţiului literar.

[viii] Dan Lungu identifică, la nivelul exilului interior, în cadrul strategiilor din proximitatea polului ontologic al identităţii (ca parte a Strategiilor identitare ale actorilor sociali) următoarele forme: „exil interior şi univers artistic", „exil interior, exil intern şi invizibilitate socială" şi „exil interior provocat politic".

Maniera în care indivizii se raportează, evaluează, acţionează, până la urmă, în câmpul social e determinată şi de o anumită interacţiune a comportamentului în contexte diferite. *Strategiile intermediare*, prin alternarea repertoarelor şi prin manipularea egocentrică a lor, a favorizat deseori dezvoltarea unui sistem propice unei dedublări ce a acţionat în plan profesional şi social. Interacţiunea dintre scriitori şi putere a fost deseori atenuată sau gestionată de strategii complexe prin care ambele planuri erau staisfăcute. În acest sens, Zaharia Stancu, Nicolae Breban sau Adrian Păunescu sunt presonaje a căror carieră a fost caracterizată mereu de o ambiguitate discursivă, dar şi de un puternic simţ al lipsei de loialitate, al duplicităţii: Stancu reuşeşte „să se bucure şi de încrederea regimului şi de cea a artiştilor, să pară şi de partea unora, şi a celorlalţi" (p. 191), Breban critică doar revoluţia culturală, arătându-şi în continuare ataşamentul faţă de Ceauşescu şi Partid în timp ce Păunescu e mereu gata de a-şi crea un nou avantaj în orice context fiind, în acelaşi timp, poet naţional, artist, poet de curte, privilegiat al sistemului, lăudat de critica literară sau de publicul larg. *Strategiile în proximitatea polului pragmatic al identităţii* presupun mai mult decât un minim compromis; acestea vizează un anumit pragmatism care plasează actorul social în sfera puterii, acolo unde avantajele sunt multiple iar cariera e evaluată prin prisma poziţiei ocupate în sistem. Biografiile lui Nicolae Moraru, Leonte Răutu sau Paul Georgescu arată nişte personaje care nu numai că au beneficiat din plin de avantajele unui sistem totalitar, dar au şi contribuit la construcţia unor linii dogmatice, impunându-le ca linii oficiale în cultura română de atunci. Negocierea resurselor identitatare în anii '50 este exemplificată perfect de Lungu prin expunerea cazului Camil Petrescu; discutarea şi tratarea piesei e un procedeu tipic de balansare a literaturii între valoare estetică şi propagandă. De asemenea, trecerea de la pro-sovietism, care a reprezentat direcţia majoră a literaturii, şi chiar a culturii, până în anii '65-'66, la naţionalismul socialist a determinat şi schimbarea tacticilor şi modalităţilor de aservire: s-a trecut la cultul personalităţii sau protocronism. Una dintre cele mai uzate strategii de protecţie a actorilor sociali este autocenzura. Definită ca o ajustare reptetată, ca o „adaptare ce ia naştere în urma interiorizării condiţiilor de vizibilitate în câmpul social literar" (p. 216), autocenzura a afectat reflexele scriitorilor, ducând la o stare de confuzie, ambiguitate morală, rezistenţă inconştientă sau blocaj inspirativ. Autocenzura inconştientă, cea care se instalează în mod involuntar se menţine chiar şi după schimbarea mediului social-politic.

Secţiunea „În loc de concluzii, interpretări retrospective" este rezervată de autor unei reevaluări şi retrospective consistente a fiecărui capitol.

În încheierea acestei prezentări putem aprecia, în linii mari, că volumul lui Dan Lungu întruneşte o condiţie importantă în abordarea sociologică, validând

teoria iniţială. Pe această cale, lucrarea de faţă, primeşte toată consideraţia noastră. El reuşeşte să consolideze şi să expliciteze, cele două elemente ale teoriei construcţiei identitare, arătând cum – pe de o parte – puterea politică, iar pe de cealaltă parte – actorul social reuşesc să gestioneze raporturile din cadrul spaţiului social. Chiar dacă lucrarea de faţă contribuie major la elucidarea unei istorii vii, aceea a personajelor care au activat în câmpul literar, şi a modului în care aceste personaje au reuşit să răzbească în faţa dificultăţilor sistemului, publicând texte mai mult sau mai puţin valoroase, ne-am permite să facem câteva consideraţii critice asupra volumului. În primul rând, principala metodă de abordare a studiului – ancheta calitativă (interpretativă), bazată pe interviuri narative – care cuprinde şi cel mai mare număr de subiecţi (27, faţă de 20 cât are ancheta autobiografică sau documentară), nu e foarte clar relevată şi argumentată; sunt nepermis de puţine referiri la cele 27 de interviuri realizate. Pe de altă parte, exagerat de multe referiri redau pagini întregi din jurnalele (în baza metodei biografice) sau lucrările unor scriitori care teoretizează aceste strategii, în detrimentul exemplelor clare, exclusiv preluate din lucrări literare din perioada totalitară. În acest sens, sunt foarte des citate texte din studiile sau lucrările lui Niţescu, Marino, Grigurcu ori ale Monicăi Lovinescu, adică a celor care au fost printre primii care *au vorbit de ceilalţi* sau au reuşit să aducă la rangul de *strategii* anumite practici des întâlnite atunci. O altă problemă care apare în discursul de faţă al autorului este stăpânirea insuficientă a unor concepte politice. Chiar dacă apetenţa (rod al pregătirii profesionale) lui Lungu înspre partea sociologică este evidentă, problematizarea unor chestiuni politice pe palierul identităţii sociale (de asemenea, interesantă) nu este şi definitorie; uneori chiar simpla distincţie doctrină/ideologie nu e stăpânită coerent de autor.

Până la urmă, comunismul rămâne un produs al ororilor şi erorilor umane, adică al nostru. Cronicizarea eşecului – rămasă ca o vie amintire în viaţa scriitorilor înseamnă de fapt conştientizarea unei experienţe traumatizante, a cărei finalitate a fost, deseori, tragică. Doar simplul gând că suferinţa şi compromisul au însemnat pentru cei mai mulţi dintre ei singura şansă de a exista în câmplul literar, ne face să cugetăm cu mai multă responsabilitate şi luciditate asupra „răsfăţaţilor sistemului"; cariera unor pseudoscriitori ca Adrian Păunescu, Eugen Barbu ş.a. nu reprezintă altceva decât un ruşinos semnal asupra modului în care elitele literare au înţeles pe de o parte *să scrie*, iar pe de altă parte să gestioneze relaţia cu puterea politică. Mai mult decât atât, prezenţa unora dintre aceştia astăzi, încă, pe firmamentul literaturii române, ne determină să recurgem la o ultimă nelămurire: în ce fel de societate trăim?

ALEXANDRU IULIAN MURARU

PAUL CERNAT, ION MANOLESCU, ANGELO MITCHIEVICI, IOAN STANOMIR, **O lume dispărută: patru istorii personale urmate de un dialog cu H.-R. Patapievici**. Editura Polirom, Iaşi, 2004, 466 p.

„Să-l iubiţi, copii, pe Nicolae Ceauşescu, el e părintele vostru!“ [1]

Memoria vie a comunismului românesc continuă să domine conştiinţa celor care l-au trăit şi i-au supravieţuit. Analizând atent partea existenţei aflată sub acele vremuri vedem cum personalitatea fiinţei umane era omogenizată lin, dar sigur, în marea masă a caracterelor amorfe şi „liniştite“. Dacă influenţa nocivă a ideologiei roşii a marcat profund tranziţia spre o societate democratică, limitând puternic opţiunile politice ale indivizilor care s-au născut şi au trăit o bună parte din viaţă sub regimul totalitar, în schimb, raportarea persoanelor de vârsta a doua, acum, adică „cei pentru care sfârşitul comunismului ceauşist a coincis cu sfârşitul adolescenţei, iar vârsta de Aur a copilăriei s-a suprapus peste perioada de apogeu a Epocii de Aur“ (p. 7), la acel timp naşte – poate – neaşteptat de multe mărturii, ce amintesc de un univers „magic, atroce sau tandru“.

Volumul de faţă, intitulat sugestiv şi provocator „O lume dispărută“ se înscrie în aceeaşi logică descriptivă, într-o manieră eminamente personală, de a prezenta *celorlalţi* lumea pe care *ei* au trăit-o. Patru tineri – Paul Cernat[*], Ion Manolescu[**], Angelo Mitchievici[***], şi Ioan Stanomir[****] – pe care decembrie '89 i-a găsit aproape de începerea studiilor universitare, apelează la *mărturisire*, ca formă de apropiere a trecutului lor cu marea majoritate a românilor de aceeaşi vârstă.

---

[1] Îndemn al unei învăţătoare din regimul comunist (Paul Cernat, p. 18).

[*] Paul Cernat este asistent universitar la Catedra de Literatură română a Universităţii Bucureşti, redactor al revistei „Observator cultural“, precum şi colaborator la o serie de publicaţii ca: „Dilema“, „România literară“, „Cuvântul“, „Luceafărul“, „România liberă“, „Cotidianul“. Este autor al lucrării *Explorări în comunismul românesc* (vol. I, 2004) şi coautor al volumului *În căutarea comunismului pierdut* (2001).

[**] Ion Manolescu (n. 1968) este lector universitar la Catedra de Literatură română din cadrul Facultăţii de Litere a Universităţii Bucureşti. De asemenea, este membru al ASPRO (Asociaţia Scriitorilor Profesionişti din România) şi fondator al CESI (Centrul de Excelenţă pentru Studiul Imaginii), Bucureşti. Dintre volumele sale publicate, menţionăm: *În căutarea comunismului pierdut* (2000) şi *Noţiuni pentru studiul textualităţii virtuale* (2002).

[***] Angelo Mitchievici are titlul de asistent la Facultatea de Litere şi Teologie a Universităţii „Ovidius“ din Constanţa. Dintre domeniile sale de interes menţionăm: antropologie culturală, hermeneutică literară, teoria literaturii. Este coautor al volumelelor *În cautarea comunismului pierdut* (2001) şi *Explorări in comunismul românesc* (vol. I, 2004).

[****] Ioan Stanomir este lector la Facultatea de Ştiinţe Politice din cadrul Universităţii Bucureşti. A mai publicat: *Reacţiune si conservatorism* (2000), *În căutarea comunismului pierdut* (coautor, 2001), *A fi conservator. O antologie comentată* (2002) şi *Între pravilă si Constituţie. O istorie a începuturilor constituţionale româneşti* (coautor, 2002), precum şi *Explorări în comunismul românesc* (vol. I, 2004) în aceeaşi echipă cu ceilalţi trei autori.

Istoriile personale ale celor patru reprezintă o lume care solidarizează în interiorul ei suferinţa unor copii, prin rememorarea unui cotidian în care mizeria şi falsitatea domneau. Dacă pentru cineva care nu a trăit experienţa nefericită a acelor timpuri lucrarea de faţă e o poveste cu „tineri", „comunişti" şi „lumea lor", pentru cei de vârsta autorilor, mărturisirile redau oglinda autentică a unei lumi „care s-a prăbuşit sub ochii noştri": vă veţi regăsi în fiecare din ei, veţi anticipa (făcând apel la propria memorie) cele povestite, veţi lega suferinţa lor de a voastră şi veţi retrăi experienţele acestor adolescenţi prin raportarea la trecutul vostru. Lumea închisă a comunismului stă mărturie şi aici; majoritatea subiectelor abordate de cei patru autori se repetă. De ce? Pentru că orizontul cotidian presupunea şi totodată impunea aceleaşi experienţe subiective şi, în esenţa lor, austere.

Falsa prefaţă arată că cele patru filme de epocă, construite în jurul unor tineri obişnuiţi reliefează modul în care „liderii comunişti s-au folosit de tot ceea ce putea justifica acest regim şi în primul rând de copii, de adolescenţi" (p. 7). „Experienţa demolărilor, a represiunii, a penuriei generalizate, a practicii în producţie, a mirajului televiziunii bulgare, a *Pif*-urilor, a casetelor audio schimbate pe sub mână în curtea liceului, a filmelor semiclandestine la video" sunt părţi ale unei lumi la care cei patru au avut poziţii de *out-sideri*, adică, aşa cum afirmă şi ei, au privit „de pe margine" construcţia unei societăţi aberante care nu s-a mai finalizat.

Amintirile tânărului de atunci, Paul Cernat au forma unor descrieri de o extraordinară naturaleţe şi profunzime. *Supravieţuirea sub un clopot de sticlă* presupune o interiorizare severă a unui solitarism nativ. Cei 17 ani trăiţi sub „zodia" epocii de aur înseamnă rememorarea unor momente tragicomice; militarizarea politică a preşcolarilor reprezenta „înalta" distincţie de şoim al patriei, sfaturile părinteşti presupuneau restricţionarea preventivă a cercului cunoscuţilor („Socializarea devenea astfel o simulare şi o disimulare, un exerciţiu cotidian al minciunii şi al ascunderii" (pp. 19-20)), iar televizorul şi radioul erau doar obiecte care emiteau aceleaşi sunete repetative. Spaţiul cotidian al societăţii totalitare a impus mereu o restricţionare severă a mijloacelor media, a oricăror tentaţii adolescentine, precum şi a oricăror surse extraşcolare de petrecere a timpului liber. Paul Cernat, într-o manieră inegalabilă, dar şi cu fineţea unui scriitor tânăr şi neconvertit la valorile proletcultismului, conferă părţii sale un interes aparte. Dacă întrebarea „Când o crăpa şi Ceauşescu?" revine frecvent sub o formă sau alta, nevoia disocierii faţă de practicile şi sistemul comunist e aproape obsedantă.

Programele televiziunii şi ale radiolului ocupă un loc semnificativ în mărturiile autorului. Chiar dacă acestea însemnau teatrul unor manipulări grosoalane şi a unei propagande deşănţate, evaluarea existenţei unui tânăr din acea perioadă n-ar fi fost completă fără descrierea lor; mereu, capitaliştii din producţiile cinematografice – filme, programe de divertisment sau muzicale – sau cele radiofonice

erau elementele duşmănoase, care „frânau avântul societăţii multilateral dezvoltate". Doar universul Europei Libere, parte integrantă din trecutul copilăresc şi adolescentin, cu Regele Mihai rostind la fiecare 31 decembrie mesajul de An Nou către români sau cu Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca dând citire depeşelor scriitorilor români, mai reprezenta fereastra către lumea, cu adevărat liberă. Cu o obsedantă încercare de legitimare, prin compromiterea adevărului din actul istoric, corifeii „progresului socialist" recurgeau aproape frecvent la evenimente din trecut, pe care – inexplicabul – şi le atribuiau ca fiind „rodul revoluţiei socialiste", adică *a lor*. Unul din aceste momente este 23 august 1944, atunci când armata română s-a aliat cu cea sovietică, intorcând armele împotriva trupelor germane. De aici şi până la etichetarea evenimentului ca „revoluţie antifascistă, anti-imperialistă, şi antiburgheză a socialismului" nu a mai fost decât un pas. Cum comuniştilor le-a plăcut mereu – nu să participe la trecut – ci la evaluarea acestuia în lumina propagandei oficiale, conturarea producţiilor cinematografice cu „caracter istoric" a fost din plin forjată. Filmele cu subiecte aproape identice, penibil de previzibile, acolo unde ingineri agronomi îşi abandonau confortul cosmopolit de la oraş şi soţia luxoasă, întorcându-se în sat „muncind fericiţi şi însurându-se invariabil cu tânăra şi sfioasa învăţătoare după ce participau la rentabilizarea CAP-ului, luptând cu stihiile naturii şi trecând printr-o iluminare, primind partidul în inimă" (p. 33) sau cu secretari de partid, „marinari care luptau cu puhoaiele", „constructori măreţi" ori „inginerii ţării" ce clădeau „patria socialistă", toate acestea constituiau subiecte ale unuia din puţinele moduri de evadare din rutină. Altfel spus, viaţa trăită „din propagandă în propagandă" reprezenta un imens rău acceptat – uneori distractiv, alteori dramatic – rău care se extindea rapid în toate sferele societăţii, cuprinzându-i chiar şi pe adolescenţi. Pentru cine îşi mai aduce aminte de „Toate pânzele sus", „Fram, ursul polar", „Mihail, câine de circ", acestea provoacă imagini vii ale unor escapade vizuale şi cognitive naive, dar interesante pentru acei ani.

„Unul dintre copiii cuminţi ai epocii de Aur, care şi-a trăit livresc copilăria, prin lentila magică, fantasmatică a cărţilor" (p. 35), aşa cum se defineşte Paul Cernat, descendent al unei familii de intelectuali, a cultivat constant pasiunea pentru lecturi, ca evadare ocrotitoare şi sigură din marasmul moral şi social al epocii ceauşiste. După cum însuşi povesteşte, exasperarea provocată de eterna reîntoarcere la satul colectivist, ca singură soluţie a unui model economico-social, a însemnat ocolirea unui univers, cum este cel rural. Rândurile dedicate şcolii sunt comice şi dramatice în acelaşi timp; mărturisirea sa, şocantă de altfel, – „mi-am dat seama că şcoala nu m-a învăţat nimic, m-a inhibat intelectual" e una din cauzele majore pentru care *retragerea* i-a marcat copilăria şi adolescenţa. Astfel, relatarea – „o cenzură deopotrivă politică şi didactică a imaginarului inhiba şi devia vizionarismul bulimic iniţial. Aşa cum teama patologică de partid

şi Securitate mi-a dezvoltat o viaţă interioară hipertrofiată, inhibându-mi spiritul de iniţiativă, nelăsându-mă să mă exteriorizez, transformându-mă într-un fricos ascuns şi suspicios, făcându-mă dependent de autoritatea faţă de care preferam să mă supun formal ca să-mi conserv libertatea interioară şi comoditatea contemplativă, relativa «protecţie» comodă în faţa agresiunii lumii comuniste" (p. 47) – denotă o schimbare profundă a sinelui în raport cu lumea exterioară, o interiorizare brutală, o cronicizare a unei introspecţii continue. Parte a unei societăţi măcinate de tortura interioară a impulsurilor morale, Cernat evocă momente realmente hazlii din discursul oficial al epocii; explicarea drapelului republicii este elocventă în acest sens: „Steagul ţării copii. Roşul înseamnă sângele vărsat de strămoşi pentru apărarea patriei şi de comunişti pentru ca voi să trăiţi o viaţă mai bună. Galbenul sînt holdele mănoase, iar albastrul e cerul senin al patriei noastre socialiste." Mai mult decât atât, scriitorul bucureştean evocă din plin strategiile unui copil naiv pentru a face faţă realităţii, adică prin recurgere la minciuni, la tertipuri, toate acestea reprezentând modalităţi de a scăpa de „securişti", dar şi o metodă sigură de prezervare a unei lumi interioare aproape intacte.

Propaganda oficială a partidului însemna deseori vizite le muzee ciudate, cu semnificaţii istorice ilare, mersul la muncă patriotică, vizionarea filmelor propagandiste la cercuri sau „ieşiri la careu dimineaţa cu înviorare şi raport". De asemenea, violarea flagrantă a spaţiului privat presupunea şi o infuzie masivă de activităţi menite să ocupe timpul liber al „bravilor cetăţeni ai patriei socialiste"; astfel, se crea o structură socială hibridă, amorfă, superficială, care-i îngloba brutal şi fără nici un sens pe toţi, indiferent de categoria socială din care proveneau. Tot acum, obsesia fricii apare frecvent, aşa cum şi teama compromiterii şi mai ales a compromisului e omniprezentă. Chiar dacă Cernat e caracterizat de o fobie a colaborării cu sistemul comunist, inevitabilul se întâmplă; referindu-se la examenul de admitere la liceu, autorul declară: „[...] am ales varianta compromisului şi am scris un text greţos-apologetic. [...] Îmi plătisem cei patru ani pupând unde trebuie, aşa începea totul" (p. 79). Aceasta, precum şi calitatea de utc-ist dobândită în 1986 sau votul din acelaşi an la referendumul pentru pace arată clar că „minimul compromis" s-a produs. În ciuda negării din plan discursiv şi a unei încercări obsedante de disculpare şi disociere faţă de sistem, faptele povestite demonstrează că, precum mulţi alţii, nevoia unei legături cu mediul exterior – tributar valorilor comuniste – , a existat inevitabil.

Jocul, ca formă de petrecere a timpului liber, e şi el prezent în panoplia semnificaţiilor şi obiectelor cotidianului copilăresc şi adolescentin din comunism. Dacă pentru Cernat „opţiunea fotbalistică era [...] o opţiune identitară" fotbalul nu era altceva decât „un protecţionism militarizat şi mafiotic, o competiţie între clanurile componente ale Puterii" (p. 86). Autorul e de părere că jocurile care

mimau filajul, urmărirea, erau „amplificate de imaginarul epocii, de infantilismul indus de sus şi de viaţa dusă în proximitatea autoritară a Partidului şi a Securităţii" (p. 87-88). De asemenea, concepţia lui Cernat despre Ceauşescu denotă o ostilitate puternică, agresivă şi justificată împotriva „fiului cel mai măreţ al poporului": „era (Ceauşescu – n.ns., A.M.) pentru mine o abstracţiune omniprezentă, o imagine obsedantă, infinit multiplicată, o ficţiune vizuală de care râdeam şi pe care o uram din toate puterile" (p. 95). Mai mult decât atât, imaginile de dinainte de război, în contrast puternic cu ce rămăsese acum din frumoasa capitală a Balcanilor, transcriu o dorinţă aprigă de evadare dintr-un labirint dominat de decadenţă morală şi socială: „mă simţeam relicvă a unei lumi dispărute", „lumea din *Enigma Otiliei* către care priveam cu bovarică nostalgie" (p. 123-124).

Mărturia lui Ion Manolescu se înscrie în aceleaşi linii cu cea a lui Cernat, fiind însă mai puţin descriptivă şi radicală decât prima. *Colecţia mea de obiecte pierdute şi amintiri inutile*, cum se şi intitulează, e o descifrare a unei realităţi *de facto* şi *de iure* la timpul trecut. Lumea în care la orele de istorie profesoara „izbucnea în plâns când venea vorba de Tudor Vladimirescu" (Todoruţ! L-au omorât maică pe Todoruţ") (p. 134) e catalogată în termenii unei „vieţi otrăvitoare, ciudate şi fără scop, plină de întâmplări vesele şi episoade cenuşii" (p. 141). La fel ca şi primul autor, Manolescu cronicizează suferinţa personală, subliminală, solitară, interiorizată şi stigmatizată, suferinţă ce persistă şi după căderea totalitarismului: „Cu aceste fascicule de realitate şi reziduri de memorie, hrăneam şi îmbrăcam comunismul, îi puneam în mişcare angrenajul de oase, cărnuri şi microfoane, târându-l după mine ca pe o boală murdară şi halucinantă. Eram proprietarul unei arhive neuronale de date, imagini şi senzaţii pe care aveam s-o păstrez cu sfinţenie, ferită de ochii curioşi ai Securităţii" (p. 145). În acelaşi stil nostalgic şi efervescent, ca si Paul Cernat, Manolescu evocă imagini ample din Bucureştiul interbelic, imagini raportate la un prezent arhitectonic funebru, în consonanţă cu visele grandomane ale „conducătorului prea iubit": „[...] convins că acesta e Bucureştiul meu: o Curte a Miracolelor interbelice sau de secol XIX în care fugeam de cazemata comunismului" (p. 151). Lumea cărţilor, a revistelor Pif, şi a personajelor cinematografice legendare e şi ea prezentă, printre crîmpeele de memorie ale tânărului scriitor. Aşa cum face şi prietenul său, şi la Ion Manolescu ultimele pagini sunt subtil dedicate unui *trecut prezent*, adică legăturii dintre regimul comunist şi noua putere poltică instalată după decembrie '89.

Trecutul care va veni, prelegerea pe care Angelo Mitchievici o susţine în faţa cititorilor e, după Cernat, cea mai naturală şi convingătoare. Referirile pe care autorul le face la trecutul interbelic, ca suport moral şi istoric al reconfigurării unui prezent postsocialist, reliefează imposibila adaptare la societatea totalitară. Eterna reîntoarcere discursivă la lumea de dinainte de război dezvoltă cadrelele unui scriitor avizat în arta rememorării: „Mi se părea incredibil. Mă întorceam în

viitor şi acum trăiam în trecut 50 de ani. [...] aveam senzaţia că descopăr o civilizaţie cu mult mai avansată, o Atlantidă [...] mă născusem cu 50 de ani mai târziu şi viitorul se afla undeva în spate, fusese deja." (p. 167). Regretul „naşterii întârziate" care a oprit prematur un destin normal, precum trecutul interbelic, e o idee ce apare frecvent în expunere: „Am 30 de ani şi mă încearcă un fel de stranie nostalgie pentru lucruri pe care nu le-am trăit, după alte perioade de timp, îmi pare că m-am născut prea târziu sau prea devreme, că trăiesc între viitor şi trecut, dar acest timp nu este, cu siguranţă, prezentul!". Punct central al monologului, binomul trecut-prezent, e înfăţişat prin ample referiri la orele de istorie, la dascălii ce serveau această materie, nelipsind nici etichetarea lui *Clio*, din vremea comuniştilor: „istoria părea un fel de prostituată bătrână care se culcase cu toţi" (p. 184). Militarizarea învăţământului, realizările propagandistice ale socialismului, etnocentrismul deşuet, filmele previzibile şi mincinoase ale lui Sergiu Nicolaescu, cele muncitoreşti cu subiect identic – toate acestea demonstrează, în opinia lui Mitchievici, penibilitatea sistemului. În acelaşi sens, autorul descrie experienţe nefericite şi jignitoare ale epocii de aur, subiecte ce persistă şi la ceilalţi autori. Cu această ocazie, dezavuarea regimului şi a exponenţilor săi e reafirmată – „Ideologia nu-mi spunea nimic, nici pentru patrie, partid, conducător, nu simţeam nimic, cel mult o indiferenţă probabil jignitoare. Este drept, această indiferenţă s-a transformat în ură" (p. 195). Ca şi ceilalţi, pentru Mitchievici, şcoala nu a însemnat nimic. Ba mai mult, amintirile despre liceu nu presupun altceva decât un imens regret pentru pierderea a patru ani („[...] liceul, dragii mei cititori, a fost, o Mare, Mare, Porcărie" (p. 253)). Activităţile practice, instrumentate tot prin sistemul de învăţământ, ca practica de specialitate, lucrul în atelierul liceului, deplasările înafara Bucureştiului pentru „prestarea" de activităţi agricole, sunt reevaluate de autor prin lentila prezentului, argumentându-se totodată şi dimensiunile inutilităţii lor.

Pentru Angelo Mitchievici „m-am născut când nu trebuia, am greşit anul şi epoca" (p. 282) e expresia ce dimensionează întregul discurs. Cu inegalabilă artă el descrie epoca *kitsch*-ului socialist, viaţa de la bloc, a regulilor şi a lumii mahalalelor bucureştene, a micului univers media, dar şi a micilor plăceri socialiste. De asemenea, universul livresc e masiv prezent în rememorarea unui trecut nu foarte îndepărtat, însă de mult uitat.

Cel de-al patrulea protagonist al „desconspirării" propriului trecut e Ioan Stanomir, un tânăr, al cărui proiect e asumat încă de la început: „În pactul pe care îl propun cititorului meu ideal, balansul dintre «atunci» şi «acum» este calea de acces către un «eu» pe care nu-l mai pot recupera decât prin regresie fotografică". În linii mari, ca şi la ceilalţi trei autori temele şi incidenţa lor e aceeaşi. Pe de altă parte *Dimineţile unui băiat cuminte* arată în ce fel construcţia unei societăţi totalitare a lovit din plin în adolescenţi, adică în cei ca ei: „Fără să o bănuim,

eram asociaţi cu toţii la facerea lumii, al cărei mers se desfăşura paralel cu adolescenţa noastră" (p. 340). Dacă, spre exemplu în expunerea lui Paul Cernat culpabilizarea e dezavuată, fiind respinsă în mod categoric, la Stanomir, aceasta ia forma unei mărturisiri sincere şi directe: „În societatea socialistă sau comunistă în care am trăit, fiecare era aprioric culpabilizat, legile păstrau o ambiguitate care să lase rezolvarea la mica înţelegere, adică în interstiţiul ei" (p. 307). Perspectivă interesantă pe care autorul o oferă, prin asocierea realităţii prezentate cu discursul oficial al Partidului sau Puterii (definiţii din Dicţionarul Politic al vremii), Stanomir dezvoltă o imagine reală cititorului asupra discrepanţei incomensurabile dintre realitatea cotidiană şi proiectul politic al Puterii. Astfel mizeria din şcoli, din administraţie, demolările aberante din Bucureştiul anilor '80, congresele regizate ale Partidului Comunist Român, lipsa surselor de informare, activităţile pioniereşti absurde şi în general toate activităţile care promovau „educaţia prin muncă şi pentru muncă" dovedeau nu numai o societate divizată în segmente ireconciliabile, ci şi dimensiunea propagandei şi manipulării în sistem.

Dialogul cu H.-R. Patapievici este partea concluzivă a lucrării. Cei patru, puşi în faţa unui reprezentatnt autentic al intelectualităţii şi societăţii civile româneşti, articulează discursurile în forma unor scheme conceptuale şi se destăinuie. Momentul ianuarie '90 deschide şi totodată orientează discuţia către o perspectivă care a fost minor cuprinsă în monologuri. Tema evidenţiază prăpastia imensă care s-a creat atunci, când a apărut cum spune şi Patapievici, „un nou clivaj Opoziţie-Putere, puterea fiind a autoemanaţilor, Opoziţia fiind, în chip dezordonat a cui se întâmpla să fie prin preajmă, pentru a vocifera". Mai mult decât atât, scoaterea înafara legii a Partidului Comunist Român şi reintroducerea pedepsei cu moartea au detrminat oamenii să aleagă FSN-ul, considerând că cei de la putere (foşti membri PCR) sunt eminamente ameninţaţi. Solidaritatea prin culpabilizare nu e prezentă numai aici; masele de oameni, manipulate în chip grosolan s-au văzut, din postura de putere legitimă (între 16 şi 22 decembrie 1989) în cea de putere ilegitimă, dezorganizată, periculoasă, după aceasta. Cei patru evocă, de altfel, momentele fierbinţi ale revoluţiei. Interesant pentru conturarea caracterelor este chestiunea participării la evenimentele din decembrie: dacă Paul Cernat a refuzat categoric implicarea („[...] am rămas în casă din laşitate – şi-mi asum lucrul ăsta – pentru că n-aveam chef să mă sacrific pentru nimic şi nimeni. Am stat la televizor să văd cum se termină filmul. Vroiam neapărat să văd finalul..." (p. 396)), H.-R. Patapievici a fost participant activ la evenimente, fiind şi arestat în acele zile. Evaluarea consecinţelor căderii comunismului şi ale clanului Ceauşescu sunt, tot aici, dezbătute de cei patru. Cernat arată că „Ceauşescu reprezintă chintesenţa întregului popor, care, la rândul lui, se identifică partidului unic, centrul vital al naţiunii" (p. 400) iar marea majoritate a populaţiei de după '90 a păstrat stigmatizate aceste convingeri (mare om politic şi patriot, apărător al

hotarelor patriei de iredentişti şi străini, păstrător al purităţii doctrinei şi naţiunii, victimă a imeprialismului şi a conspiraţiei internaţionale). Divizarea societăţii româneşti în preajma alegerilor din mai 1990, a fost de fapt, în opinia autorilor, esenţa dihotomiei care s-a născut atunci: o majoritate şi o minoritate, amândouă foarte constante şi stabile în timp (pro sau anti Iliescu). Cum totul din trecut se naşte, Patapievici crede că rădăcinile acestei discrepanţe, din viaţa politică post-comunistă, sunt rodul unei diferenţe de percepţie mai vechi: „Cine a ajuns înainte de 1989, la conştiinţa unei poziţii veritabile faţă de regimul comunist, chiar dacă nu a trecut la acţiune pentru a i se opune pe faţă, după '89, s-a poziţionat împotriva lui Iliescu. Cine nu a ajuns, înainte de 1989, la conştiinţa unei opoziţii faţă de regimul comunist, după '89 s-a manifestat ca un susţinător a lui Ion Iliescu" (p. 417). Tot aici, muncile practice agricole, armata – ca reducere la absurd a societăţii (Ioan Stanomir), sunt, în opinia lui Patapievici, forme ale supunerii oarbe, ale reflectării relaţiilor sociale şi economice la mecanisme autoritare.

În final cei cinci interlocutori arată cum, tocmai datorită căderii lui Ceauşescu şi a regimului comunist, vieţile lor s-au schimbat radical. Dacă pentru H.-R. Patapievici comunismul a însemnat experienţa întreruperii unei cariere în cercetare, pentru adolescenţii de la sfârşitul anilor '80, epoca de aur a fost un vis cu *lumini şi umbre*, un univers care a balansat mereu între construcţia unei identităţi trucate şi solitudinea interioară.

Având în vedere discursul celor patru scriitori, perspectiva abordată, precum şi dialogul din final care problematizează temele evocate anterior, volumul de faţă merită întreaga noastră apreciere. Dincolo de caracterul exclusiv narativ, eminamente personal, cele patru istorii au o valoare epistemică realmente considerabilă. Caracterizările excepţionale la care recurg deseori autorii, demne de atmosfera celebrului film socialist, romantic-adolescentin – „Liceenii", au în ele un frumos miraj de naivitate, excentricitate şi aventură. De asemena, frecventa raportare la o lume livrescă, la un univers dedicat exclusiv cărţilor, pare a fi resortul unei forme de evadare în trecut şi în alte spaţii geografice. Dacă modalitatea de evaluare a trecutului copilăresc şi adolescentin seamănă bine cu „Romanul adolescentului miop" a lui Mircea Eliade, în schimb, evocările Bucureştiului á *La Belle epoque* sau *L'ancien Regime*, sunt demne de comparat cu pasajele cărţii Ioanei Pârvulescu – *Întoarcere în Bucureştiul Interbelic*[ii]. Cărţile înlocuiesc vidul cotidianului iar lumea interioară e feerică, demonstrată şi de naturalismul monologului. Esenţa volumului arată că principala miză, de a aduce la „suprafaţă câte ceva dintr-un continent scufundat în subconştientul colectiv al prezentului" e indiscutabil îndeplinită. Atmosfera evidenţiată aici însemană regret şi speranţă, în acelaşi timp. Altfel spus, chiar dacă nu ne rămâne, în fond,

[ii] Vezi Ioana Pârvulescu, *Întoarcere în Bucureştiul interbelic*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2003.

decât să uităm, dând crezare lui Octavian Paler care ne îndemna să cugetăm „nu asupra ceea ce face istoria din noi, cât mai ales ce facem noi cu ceea ce face istoria din noi", cuvintele lui Patapievici sunt mai mult decât elocvente pentru demonstraţia actualităţii celor patru istorii persoanale: „Comunismul e încă aici. Nu viu, dar încă plin de efecte".

ALEXANDRU IULIAN MURARU

STEVE BRUCE, **Fundamentalism**. Polity Press in association with Blackwell Publishers Ltd., Cambridge, UK. 2000

Nowadays, mondialization, globalization, and all the contemporary phenomena entail a reevaluation and a reflection on actual conditions of the humankind. The emergence of economic problems and the decreasing of resources determined some lack of balance between West and East. Moreover, these problems realized a surplus with already existing problems: the ethnic discrimination, the terrorism with nationalist obsessions, the poverty and the suprapopulation from many countries. In this sense, Bruce's book tries to draw a brief history of fundamentalism, to develop a definition of this phenomenon and to give further explanations and details (about those two types of fundamentalism from USA and Middle East) on (maybe) the most important problem of nowadays – the fundamentalism.

"The nature of the Beast" tries and manages, in the same time, to realize a short presentation of fundamentalist movements, of the roots of those movements as well as of its emergence in the West's world and the countries from Middle East especially. Bruce shows us that the religion had always a great power of persuadation and a social function also. The history of religious conflicts means for Bruce the emergence of the fundamentalism phenomena. The involvements of occidentals (West's powers) in the trying of mediation the Middle East's conflicts meant an insult and an affront against the Islamic religion and Muslim people. Thus, SUA became the great enemy (an economic power and the most important upholder of Israel's policy) of Islam. In the second part of this chapter Steve Bruce discusses the actuality of this theme: the religion is used as mobilization's mean, the aims have economic, social, ethnic or national implications. The lack of traditionalism, the incoherence, the fragmentation, the distinction between individual (modern, American fundamentalism) and communal fundamentalism (pre-modern, Islamic fundamentalism) are several features of fundamentalism which Bruce pointed out. The faith is the mean and the aim of fundamentalist movements. Bruce points out that through the appeal at

some social categories, the fundamentalists get hold themselves of right to be the continuers of the traditions with the means of present. In other words, the fundamentalism is a reformed, reactive past, it's a past adapted to the present for the contemporary aims.

The strong effects of the modernizations and diversifications of the social and religious life are very well exposed by Steve Bruce in the second chapter – "Modernity – the Great Satan". The fragmentation of social institutions, the decreasing of church's role and the power's church implicitly, the specialization and the division of the work, the changes within social structure – the division on classes produced ample phenomena: differentiation, socialization, rationalization, egalitarianism, and cultural diversity. Also, these changes affected the religion – it was produced a diversification of the interpretations and a religious forms (an interaction of cultural and social forces). In this transformation, the religion lost the primordial role, the society became democratic and, thus, the social harmony was placed above religious orthodoxy (p.30). Moreover, the diversifications of the social and religious life mean also an important change in gender roles' relations: the women were accepted as well as equal beings with men. Bruce shows that the Western societies accepted the distinction (and division, in the same time) between public-private, so that the religion passed from the social world to the individual sphere. Without a middle class and social systems, with totally various values, the gap between the West and the Third World was produced, and in the Arab countries the modernization failed.

Bruce's analyze on the Islamic fundamentalist is very complex. Thus, in the chapter 3 he talks about the emergence of the Islamic religion on a base of specific social trades – lack of a clear division between policy and religious power –, and – the centrality of law – The Koran combines the faith and moral beliefs in the same book (p. 42). Trying to explain better the Islamic fundamentalism, *Steve Bruce details the features of two Islamic states: Iran and Lebanon. The* former it's a particular case where the revolution (the state's genesis) showed that the society's pressure it's a perfect place for the rise of fundamentalist movements. Lebanon and its crisis offered an extraordinary example for Islamic fundamentalists: a country with many religious minorities and with the conviction that the Muslims are oppressed by the Christians and Jews. In the second part of this chapter, the author realizes an exemplary description of Islamic fundamentalism's features. Weakened by internal divisions, dogmatic, doctrinaire (p. 61) (for resources or for regional influence), the fundamentalism is seen as being a violent response against modernization. Also, for fundamentalists, the religion is the own way for resolving of problems, being a war which passes over ethnic and national boundaries.

Although there are many important similarities between Islamic fundamentalism and American fundamentalism, the differences between them are enormous. Thus, the chapter four – "Fundamentalism in the USA" realizes a retrospect of American fundamentalist movements' emergence (Moral Majority, Christian Coalition especially) and describes its political failure. Also, Bruce says that social psychology of these "zealots" creates difficulties with long-term involvement and cooperation with potential allies (p. 82); even if the enthusiasm, expectations and dynamism are strong, the win chances are small. More often American fundamentalists cannot fulfill their religious rights agenda because they are not units and, the most important, their followers don't manage to alternate between religious thinking and political thinking, while leaders, which are involved in political processes (like Falwell or Robertson),manage to alternate. The great difference between American fundamentalism and Islamic fundamentalism is that the former used modern means and participated at the democratic process for reaching the aims. One of the most important gains of American fundamentalist movements was that they manage to re-establish the respectability of conservative socio-moral positions and forced liberal Americans to take fundamentalists seriously.

In the last chapter of his book, Steve Bruce draws the differences between Islamic and American fundamentalism as well as bent for violence and democratic environment. Usually, the fundamentalists movements appear in the religions which have two important characteristics: which believe there is just one God and which believe it is possible to express his nature and wills in specific propositions; this remark lead toward the monotheistic religions: Christianity, Judaism and Islamism. These movements think that the world has radically changed and thus must be regenerated, reviewed. Bruce points out that – another important difference among fundamentalists is – the potential for violence; in this sense Bruce argues that even if these organizations have almost the same aims, the means are differed – American fundamentalists respect the law and democratic environment while Islamic fundamentalists respect the Allah's laws (which tells to do everything for respecting the God's will). The fundamentalism is situational and the adhesion to these movements depends on few factors: authoritarian personality, symbolic crusade and status-inconsistency (p. 115). This chapter means also a trial to build a definition and some predictions for the future. Also, Bruce points out that the fundamentalism is a "possible response of traditionally religious people to social, economic and political changes that threaten their culture, particularly by weakening their ability to preserve that culture and it to transmit to their children" (p. 118). Bruce's predictions are not so encouraging: the modern states and societies will continue to develop more freedoms and more rights. On that account, Islamic societies will not be able to adopt all the

"modernization's package" and, Islamic fundamentalism will not so soon disappear. On the other hand, the western societies will not give the chance to fundamentalists to develop their aims.

We have seen that the fundamentalism ail have different ways. In this sense Bruce's predictions are, but he didn't manage to predict the proportions of this phenomena. Of course, as well as any researcher Bruce's book had a scientific and official discourse. The increasing of this phenomena, the causes, the consequences, the various areas where this "microbe" activates are – all of these issues – one of the most important goals of Bruce. Although, in some places Bruce doesn't argue so well the conclusions or the sense of some assumptions, generally, his discourse is excellent. In "Fundamentalism" Steve Bruce to reach two aims: on the first hand he tries to create an academic and intelligible discourse avoiding explanation of fundamentalism in terms of psychological disorders or social insecurities. On the other hand, the author tries to show us that although its ideology is religion, the fundamentalism it's not just a religious movement. In other words, not all violence is fundamentalist and not all fundamentalists are violent. The development of fundamentalist movements doesn't absolve of guilt the great powers: the irrational exploitation of the Middle East (the countries with resources, specially), the poverty determined by the enormous discrepancies between social classes, as often as not an inefficient geopolitical and social processes lead to these movements. Bruce points out that the fundamentalists involve large numbers of people driven by a variety of motives and as often as not their alliances are irrational. Moreover, these movements tend to create much more discrepancies and disputes than alliances. From the psychological point of view these organizations are always fissile, they are hysterical, and all the things around them are unclear, suspicious. Bruce shows that from this cause, the fundamentalist movements have a general tendency: they correspond to the organizational model of growth and decline very fast. Also, the reader shows that Steve Bruce remarks very well that the interactions between social and cultural forces determined – in a certain way – the development of fundamentalist's movements. Even if Bruce shows sometimes a little bite more subjectivity (when he talks about the differences between Islamic and fundamentalist movements), his research is very good conceived. Those five chapters, in which he explains the history, the particularities and the aims of fundamentalist movements, manage to create a general view of this phenomenon. Bruce dedicates most part of the book to analyzing the distinctions between the individual and communal fundamentalism. Moreover, the reader will find interesting and unknown about American fundamentalism and how this phenomenon can exist in the United States; how the American fundamentalists participate at the democratic process and how these organizations managed to reestablish respectability for socio-moral conservative values.

In other words, Bruce's book deserves to be read. The reader will be impersonated not only for the avalanche by arguments and examples, but for the academic presentation and socio-psychological analyze.

ALEXANDRU IULIAN MURARU

BARBU B. BERCEANU, **Bibliografia publicaţiilor oficiale româneşti, 1640-1989**. Bucureşti, Editura ALL BECK, 2003, 416 p.

Jurist rafinat, cu o largă deschidere intelectuală, Barbu B. Berceanu a oferit în lunga şi prodigioasa sa activitate numeroase studii şi cărţi, acoperind o vastă arie de interes. Lucrări precum *Universul juristului Mircea Djuvara*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1995, *Cetăţenia. Monografie juridică*, Bucureşti, Editura ALL BECK, 1999 sau, mai recenta, *Istorie constituţională a României în context internaţional comentată juridic*, Bucureşti, Editura Rosetti, 2003, stau mărturie cu privire la orizontul larg de preocupări al autorului. Calitatea de membru în Biroul de documentare şi popularizare al Editurii Academiei i-a permis lui Barbu B. Berceanu aprofundarea şi a unei alte laturi publicistice: elaborarea unor bibliografii, cataloage de publicaţii, indice de nume şi standarde de stat.

Urmare a acestei complexe activităţi bibliografice se constituie apariţia cărţii intitulată *Bibliografia publicaţiilor oficiale româneşti, 1640-1989*. Gândită, în primul rând, ca un instrument de documentare necesar „cercetării ştiinţifice a ordinii de drept româneşti", lucrarea se adresează preponderent „istoricilor, juriştilor şi bibliografilor". Conţinutul justifică în totalitate această opţiune.

Structurată în patru mari părţi, *Bibliografia* se deschide cu analiza evoluţiei celei mai importante publicaţii oficiale româneşti: *Monitorul Oficial al României şi precursorii lui*. Istoria acestui tip de periodic, indispensabil oricărui stat modern, care în spaţiul românesc începe cu *Buletinele* celor două Principate din 1832-1833 continuând cu cele cinci serii ale *Monitorului Oficial* şi *Buletinului Oficial*, reliefează, şi sub acest aspect, puternica legătură dintre organizarea juridico-instituţională a statului român şi fluctuaţiile regimurilor politice. Sunt evidenţiate, în acest context, problemele legate de periodicitatea publicaţiei, implicaţiile trecerii de la calendarul iulian la cel gregorian, numerotarea fasciculelor şi a paginilor, prezenţa ediţiilor în limbi străine (franceză sau maghiară), sistematizarea materiei în sensul reducerii materialelor fără un conţinut oficial, cadrul instituţional de apariţie, prezenţa şi conţinutul suplimentelor etc.

Alături de partea în care sunt publicate actele normative, principala publicaţie oficială românească conţine şi o parte în care sunt consemnate dezbaterile şi, în general lucrările, puterii legiuitoare. Subliniind neajunsurile acestei părţi (dis-

continuitatea corespunzătoare funcţionării intermitente a adunărilor, lipsa de corespondenţă între anii calendaristici şi anii parlamentari, inegalitatea de durată a sesiunilor etc.), autorul decelează principalele coordonate în contextul dezvoltării vieţii parlamentare româneşti din perioada regalităţii şi al cezurii din timpul dictaturilor ce au urmat.

În cadrul Părţii a II-a, sunt prezentate *Celelalte categorii de publicaţii oficiale româneşti*. Sub acest titlu, găsim principalele culegeri (generale sau pe materii) de acte normative, ediţiile individuale de acte normative emise înainte şi după apariţia *Monitorului Oficial*, repertorii de acte normative, ediţiile româneşti de legislaţie comparată şi străină, hotărârile şi comunicatele autorităţilor străine ocupante, culegerile şi repertorii de convenţii internaţionale, standardele de stat, ediţiile şi repertorii de standarde internaţionale şi străine, culegerile de practică judiciară (generală sau pe materii), statistici generale şi judiciare, bibliografii şi „documente de interes general“ (mesaje, cuvântări, articole şi memorii ale şefului statului, diverse documente publicate de Guvern, documente publicate de Arhivele Statului, Academia Română şi alte instituţii culturale centrale, documente consemnând activitatea şi dezbaterile academice etc.). În scopul conturării unei imagini cât mai complete, la sfârşitul acestei părţi au fost trecute categoriile de publicaţii oficiale care n-au fost reţinute de autor în bibliografie, dându-se pentru fiecare categorie o notă bibliografică exemplificativă.

Ultimele două părţi ale cărţii redau *Publicaţiile cuprinzând fostele ideologii oficiale de Stat* (tradiţia creştină a Bisericii Răsăritului, ideologia legionară şi ideologia marxist-leninistă) şi *Alte publicaţii de referinţă, în special privind istoria dreptului şi a instituţiilor*. Un *Index alfabetic de publicaţii seriale* şi un *Index alfabetic de persoane* completează valoarea lucrării şi reprezintă un preţios sprijin pentru cititor.

Prezentarea tuturor titlurilor s-a făcut după standardele şi uzanţele academice. În multe cazuri, autorul a intervenit prin consistente adnotări în care a făcut referiri la baza legală a apariţiei publicaţiilor oficiale, a dat explicaţii cu privire la conţinut sau a evidenţiat diversele probleme legate de datare, paginaţie, format, tip de scriere, greşeli de editare etc.

Toate aceste elemente fac din *Bibliografia publicaţiilor oficiale româneşti* o lucrare remarcabilă, sub aspectul calităţii şi utilităţii, care se înscrie în categoria importantelor instrumente de lucru, atât de necesare istoriografiei româneşti.

DAN CONSTANTIN MÂŢĂ

Viaţa ştiinţifică

MANIFESTĂRI ŞTIINŢIFICE ÎN CADRUL „ZILELOR UNIVERSITĂŢII"

Celebrarea la Facultatea de Istorie a înfiinţării Universităţii ieşene, în perioada 28-30 octombrie 2004, demers cunoscut ca *Zilele Universităţii*, s-a înscris tradiţiei ultimilor ani. Registrul ştiinţific a fost privilegiat în dauna celui festiv. Manifestările care să marcheze momentul au luat însă o formă duală, dezbaterea din prima zi şi sesiunea de comunicări ştiinţifice conferind specificitate momentului.

Programul acţiunilor a fost deschis de discuţia asupra trecutului Universităţii. Proiectul novator în plan metodologic al rescrierii devenirii instituţiei a făcut obiectul dezbaterii din 28 octombrie 2004, intitulată *Istoria Universităţii Iaşi. Aspecte metodologice*. Având ca perspectivă anul 2010, cu împlinirea a 150 de ani de la crearea de către domnitorul Alexandru Ioan Cuza a primei instituţii de învăţământ superior din România, cercetarea va fi materializată într-un volum care să reflecte diferite evoluţii din spaţiul universitar ieşean. Moderată de academician prof. univ. Gheorghe Platon, unul dintre coordonatorii şi autorii unui demers similar desfăşurat cu două decenii în urmă, întâlnirea a reunit cadre didactice de la toate facultăţile Universităţii. Aşa cum a precizat d-nul prof. univ. dr. Gheorghe Iacob, cancelarul Facultăţii de Istoriei şi organizatorul dezbaterii, întrunirea şi-a propus stabilirea metodologiei cercetării ca o primă etapă în vederea întocmirii sintezei. Perspectivele sugerate au fost diferite, maniera tradiţională de abordare a subiectului, preponderent istorică, întretăindu-se cu metode mai noi din spaţiul sociologiei, psihologiei etc. Apelul la unitatea cercetării a fost constant, având în vedere zonele diverse (din sfera ştiinţelor umane sau reale) din care provin cei implicaţi în proiect.

Sesiunea de comunicări a cuprins două secţiuni alocate oarecum domeniilor didactice ale istoriei: istoria antică şi istoria medievală în 29 octombrie şi, respectiv, istoria modernă şi contemporană ziua următoare. Susţinute în faţa unui public competent, alcătuit din studenţii şi profesorii de la Facultatea de Istorie, lucrările prezentate de istoricii din mediul universitar de sau de cei de la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" au generat discuţii profesionale menite să clarifice unele aspecte din problematica vizată de cercetători şi să deschidă noi posibilităţi de interpretare. Subiecte prezentate au fost diverse, rostul principal al manifestării dovedindu-se mai mult acela de a arăta preocupările celor implicaţi în re-

flecția asupra trecutului. În prima zi a sesiunii, sub conducerea riguroasă a domnului prof. univ. dr. N. Ursulescu au susținut comunicări, în afară de moderator (*Un vas neobişnuit, recent descoperit la Isaiia. Implicații cultural-religioase*), domnul prof. univ. dr. Nelu Zugravu, *„Nimis crudelis, nimis utilis". Câteva observații asupra moralei politice în Antichitatea târzie*, lector univ. dr. Laurențiu Rădvan, *Considerații privitoare la începuturile Craiovei (sec. XV-XVI)*, asistent univ. Bogdan-Petru Maleon, *Clerul de mir între puterea seculară şi autoritatea ecleziastică. Expresii şi practici juridice în Moldova secolului al XV-lea* şi cercetător principal III dr. Leonida Rados, *Critica fanariotismului în discursul public postpaşoptist*. A doua secțiune a sesiunii de comunicări, moderată cu umor de domnul prof. univ. dr. Ioan Ciupercă, a cuprins de asemenea o problematică diversă, cu subiecte care au mers de la revoluția de la 1921 până la războiul rece şi care au acoperit secolele modernității (al XIX-lea şi al XX-lea). Domnul prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, *Poziția marilor puteri față de revoluțiile română şi greacă în 1821*, conf. univ. dr. Mihai Cojocariu, *Poreclele bărbaților politici în epoca renaşterii naționale*, prof. univ. dr. Ioan Ciupercă, *Rolul propagandei în legitimarea puterii sovietice*, asistent univ. Ovidiu Buruiană, *Partidul Național Liberal şi Restaurația (iunie 1930)*, prof. univ. dr. Ion Agrigoroaiei, *Industria României în perioada interbelică. Aspecte ale modernizării*, cercetător Bogdan-Alexandru Schipor, *Rolul României în politica britanică din sud-estul Europei, 1940-1941* şi cercetător Paul Nistor, *Politica americană de îngrădire a comunismului în Europa şi reacțiile liderilor comunişti din România (1949-1952)* au reliefat – pe palierul istoriei românilor sau a celei universale – valențele multiple ale lumii moderne.

Manifestările dedicate sărbătoririi Universității ieşene s-au dovedit utile pentru creionarea cercetării istorice ieşene de azi. Luările de cuvânt şi calitatea comunicărilor au arătat înnoirea pe care o cunoaşte domeniul istoriei sub aspectul temelor abordate, a relevanței lor pentru spațiul public, a metodologiei folosite şi care să susțină demersul istoriografic în viitor.

OVIDIU BURUIANĂ

ŞCOALĂ DE VARĂ: **Apartenențe, cetățenii, identități multiple**. Dijon, Franța, 5-10 septembrie 2004

Universitatea Bourgogne a organizat în perioada 5-10 septembrie 2004 o Şcoală de vară pe tema apartenențelor, cetățeniei şi a identității. Ca urmare a invitațiilor pe care le-am primit şi a parteneriatului deja existent între Universitatea „Al.I.Cuza" din Iaşi şi Universitatea Bourgogne din Dijon, am participat la

cursurile şi dezbaterile organizate cu acest prilej. Intervenţiile au fost structurate pe mai multe teme, acestea reflectând perspectiva de abordare a aspectelor legate de apartenenţe, identităţi şi a problematicii cetăţeniei în contextul integrării europene. Menţionăm aici secţiunile şi titlurile comunicărilor, după cum urmează: **I. Concepţia filosofică asupra cetăţeniei**: *De la citoyenneté antique à la citoyenneté contemporaine* – Maurizio Malaguti (Université de Bologne); *Le citoyen du monde* – Pierre Guenancia (Université de Bourgogne); *Le citoyen dans la philosophie de l'histoire* – Stephan Grätzel (Université de Mayence); *Citoyen, peuple, prince* – Hervé Guineret (Université de Bourgogne), **II. Naţionalităţi şi cetăţenii**: *L'Etat-Nation et les mutations de la citoyenneté* – Serge Wolikow (Université de Bourgogne); *Régions et territoires face à la mondialisation* – Antoine Bailly (Université de Genève); *La question de la citoyenneté post-nationale* – Jean-Pierre Sylvestre (Université de Bourgogne); *Identités nationales, droits civiques dans la Bulgarie post-communiste* – Antony Todorov (Nouvelle Université Bulgare) **III. Economii, societăţi, identităţi teritoriale**: *Identité et appartenance, des concepts concurrents?* – Gilles Laferté (INRA-ENESAD); *Du groupe primaire à la structure. Genèse de la fragmentation des classes populaires françaises* – Nicolas Renahy (INRA-ENESAD); *Les facteurs de l'exclusion à l'école* – Yaël Brinbaum (Université de Bourgogne); *La culture internationale de Budapest à travers son développement urbain* – Krisztina Keresztéli (Académie des Sciences Hongroise à Budapest) **IV. Identităţi, cetăţenii, angajamente**: *Mouvement social et collectivités locales: un nouvel espace public?* – Alain Bertho (Institut d'Etudes Européennes – Paris 8); *Le Forum Social Européen et la construction européenne* – Jacques Nikonoff (Institut d'Etudes Européennes – Paris 8); *Réseaux de villes et démocratie locale* – Giuseppe Caccia (Adjoint au maire de Venise); *Le Forum européen des autorités locales* – Stéphane Peu (Adjoint au maire de Saint-Denis, Chargé des Relations internationales); *Fonctionnement et organisation d'une municipalité face aux enjeux de l'intégration des citoyens européens* – Michel Férot et M. Despierre (Direction générale de la ville de Dijon) **V. Diversitate culturală şi identităţi**: *Identité et diversité: l'originalité de la problématique autochtone* – Jean-Claude Fritz (Université de Bourgogne); *Multiculturalisme et peuples autochtones en Amérique Latine* – Edwin Juno Delgado (Doctorant, Université de Bourgogne); *Citoyenneté et multiculturalisme en Roumanie* – Sebastian Răduleţu (Doctorant, Universitatea din Craiova); *Le rôle des Nations Unies et de l'Union Européenne dans la promotion de l'identité des peuples autochtones* – Raphaël Porteilla (Université de Bourgogne).

Menţionăm faptul că printre cei care au susţinut comunicări s-au numărat şi membri ai universităţilor partenere centrului universitar gazdă, inclusiv din România şi Bulgaria. De asemenea, întâlnirea a facilitat o mai bună cunoaştere a

mediului universitar din Dijon şi strângerea legăturilor de colaborare dintre Facultatea de Istorie şi unele dintre centrele de cercetare ale Universităţii Bourgogne. Se impune să amintim faptul că Şcoala de vară de la Dijon a reprezentat şi un punct de întâlnire între istoriografiile şi cercetările aspectelor identitare din estul Europei şi perspectivele din ştiinţele sociale din Franţa.

GABRIEL LEANCA, DAN CONSTANTIN MÂŢĂ

STAGIU DE CERCETARE ŞI DOCUMENTARE. **Universitatea din Angers, Franţa**, 22 septembrie – 22 octombrie 2004

În perioada 22 septembrie – 22 octombrie 2004 am beneficiat de un stagiu de cercetare şi documentare în Franţa, la Universitatea din Angers (*Maison des Sciences Humaines, Faculté des Lettres, Langues et Sciences Humaines*), stagiu susţinut cu sprijinul Agenţiei Universitare a Francofoniei. Deplasarea ne-a prilejuit familiarizarea cu principalele direcţii de cercetare desfăşurate în cadrul Laboratorului *Histoire des régulations et politiques sociales* şi accesarea bogatului fond documentar al Bibliotecii Universitare din Angers. De asemenea, prezenţa în Franţa ne-a permis efectuarea, pentru un interval de o saptămână, a unui stagiu de cercetare în Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al Franţei de la Nantes (*Centre des Archives Diplomatiques*), ocazie cu care am devenit membri ai Asociaţiei Amicilor Arhivelor Diplomatice, al cărei preşedinte este d-na Hélène Carrere d'Encausse. Universitatea din Angers este parteneră a universităţii „Al.I.Cuza'' din Iaşi, ambele centre fiind membre ale Agenţiei Universitare a Francofoniei, organism ce promovează proiectele de colaborare în cadrul lumii culturale francofone.

GABRIEL LEANCA, DAN CONSTANTIN MÂŢĂ

CONFERINŢĂ INTERNAŢIONALĂ: **European Integration. Local and Global Consequences.** Brno, Republica Cehă, 15-19 septembrie 2004

68 de intervenţii şi 138 de participanţi înregistraţi (autori sau coautori de comunicări din Republica Cehă, Slovacia, Austria, Germania, Portugalia, Danemarca, Republica Irlanda, Marea Britanie, S.U.A., Croaţia, Polonia, Ungaria, Estonia şi, desigur, România), iată care ar putea fi, în datele sale principale, bilanţul sintetic al acestei conferinţe, organizată în jurul unei teme nu doar de maximă actualitate, dar şi foarte intens dezbătută. Găzduită într-o nouă şi modernă locaţie – inaugurată cu acest prilej – de Facultatea de Afaceri şi Ştiinţe Eco-

nomice a Universităţii de Agronomie şi Silvicultură „Josef Mendel" din Brno, cu ocazia aniversării a 85 de ani de la fondarea Universităţii şi a 45 de la constituirea Facultăţii, Conferinţa a fost organizată în cinci secţiuni, a căror intitulaţie a fost gîndită pentru a evoca toate dimensiunile procesului de integrare europeană: *„European Integration: Economic and Social Development"*; *„Economic Integration: Government and Institutions"*; *„European Integration: the Financial System and the International Trade"*; *„European Integration: Management, Marketing, and Bussiness Environment"*; *„European Integration: Regional Development, Agriculture and Tourism"*. O enumerare, fie şi secvenţială, a intervenţiilor circumscrise acestor tematici este, desigur, imposibilă şi, de altfel, inutilă. În afara celor de strictă specialitate, mai puţin grăitoare pentru specialiştii în istorie, cîteva merită, totuşi, amintite pentru interesul lor mai larg. Iată-le, într-o ordine aleatorie: *„What kind of European Union in the Twenty-First Century?"* (Michael Newman, London Metropolitan University, Marea Britanie); *„The Economic Impact of European Enlargement: The Lisbon Agenda and the Strategy for European Economic Reform"* (Nuno Gama de Oliveiro Pinto şi Marcelo F. Roman Bogado, Universitatea Aberta, Portugalia); *„Does the EU Integration Makes People Happier?"* (Dávid Takács, Universitatea „Széchenу István", Budapesta); *„Despite or Because? – Some Lessons of German Unification for EU Enlargement"* (Ulrich Busch, Universitatea Humboldt, Berlin şi Christian Mueller, Institut Fédéral Suisse de Technologie). Intervenţiile participanţilor români de la Universităţile din Cluj-Napoca, Craiova şi Iaşi au fost axate atît pe implicaţiile economice şi financiare ale integrării, cît şi pe cele culturale, privitoare la identitatea colectivă, care reprezintă – se ştie – unul dintre subiectele cel mai intens frecventate astăzi, de diverşi specialişti, în perspectiva evoluţiilor din următorii ani de pe continent (*„European Integration and National Identity in Romania and Central and Eastern Europe"*, Alexandru-Florin Platon). Un „atelier", consacrat consecinţelor integrării europene asupra învăţămîntului universitar din ţările Uniunii şi din cele candidate şi în curs de aderare a completat în chip oportun sumarul Conferinţei, întregind perspectiva asupra procesului istoric, de transformări radicale, care a constituit tema centrală a întîlnirii.

ALEXANDRU-FLORIN PLATON

COLOCVIU INTERNAŢIONAL: **Francophonie et intégration européenne. Patrimoine franco-roumain**, Dijon, Franţa, 27-29 octombrie 2004

Organizat de Universitatea Bourgogne, sub egida a două importante centre de cercetare din cadrul aceleiaşi instituţii (*„Centre de Recherches [des] Intérac-*

tions Culturelles Européennes" și „*Centre Gaston Bachelard de recherches sur l'Imaginaire et la Rationalité*"), colocviul – al doilea cu această temă, după precedentul, din 1998 – a reunit un numeros public, interesat de cultura română și de interferențele sale cu spiritul francez. Participanții – francezi și români, desigur, dar nu numai istorici, ci și scriitori, filosofi și literați – au organizat, prin intervențiile lor, o reflecție sistematică asupra tradiției francofoniei în spațiul românesc și a expresiilor ei actuale sau apropiate de epoca noastră, circumscriind contururile patrimoniului franco-român, constituit grație multiplelor relații stabilite de-a lungul timpului între cele două culturi. Era, prin urmare, firesc ca intervențiile prezentate în cadrul reuniunii să încerce să delimiteze din punct de vedere tematic toate (sau cît mai multe dintre) direcțiile din a căror complementaritate s-a născut acest patrimoniu comun. Bunăoară, cele aparținînd istoricilor s-au arătat interesate atît de influența spiritului francez asupra procesului de regenerare națională a românilor în primele decenii ale secolului al XIX-lea (Dan Berindei), cît și de imaginile și percepțiile reciproce franco-române din veacul al XIX-lea și primele decenii ale secolului XX (Alexandru-Florin Platon, Francis Claudon, Thomas Bouchet, Jean-Noël Grandhomme, François Bocholier și Jean-Jacques Wunenburger), fără a neglija stereotipurile mentale și clișeele imagologice generate de aceste percepții (Lucian Boia). Intervențiile filosofilor, specialiștilor în literatură și ale scriitorilor au acoperit, prin forța lucrurilor, un spectru mai larg de chestiuni, de la contribuția românilor la patrimoniul cultural și științific francez (Basarab Nicolescu, Jean-Yves Conrad, Gisèle Vanhese, Michel Jordan, Mircea Anghelescu, Catherine Rossi, Laurent Rossion), pînă la problema confluențelor culturale româno-franceze și contribuția lor la dezvoltarea francofoniei (temă care reținut interesul celor mai mulți dintre participanți: Gheorghe Vlăduțescu, George Costandache, Henri Béhar, Marina Mureșanu, Jean-Pierre Longre, Brigitte Bercoff, Maryvonne Perrot, Claude-Henri Rocquet, Alain Vuillemain, Natale Spineto, Jean Libis, Josef Krob, Philippe Loubières, Daniel Fondanèche, Marielle Tabart și Guy Tartelin). Nu au fost ignorate, la acest capitol, nici înrîurirea franceză asupra dezvoltării unor domenii științifice românești, precum medicina (G.I. Pandele) și arheologia (Jean Combier) sau aspectul complementar al prefacerilor din lexicul românesc al secolului al XIX-lea prin împrumutul masiv de neologisme franceze (analizat de Oana Gencăraru și Ștefan Gencăraru). Influența franceză asupra sistemului juridic din România nu putea fi, desigur, ocolită nici ea, făcînd obiectul a două intervenții interesate de înrîurirea Codului civil francez asupra celui român (Dan Dănișor, Mădălina Nica), respectiv a constituționalismului francez asupra organizării Parlamentul român (Genoveva Vrabie).

O masă rotundă, organizată de Departamentul Relațiilor Internaționale al Universității Bourgogne, animată de doamnele Martine Bois-Bernier (directoa-

rea Departamentului) şi de Michèle Dion (Decan al U.F.R. Sciences Humaines) a reunit reflecţiile mai multor participanţi (Ana Bodnarenco, Jean Jacques Boutaud, studenţi români şi francezi) pe marginea rolului sporit care revine instituţiilor universitare contemporane în procesul integrării europene, ca urmare a apropiatei reorganizări a învăţămîntului superior de pe continent în spiritul Declaraţiei de la Bologna.

Deosebit de interesantă şi utilă, sub raportul evaluării stării de fapt, trecute şi prezente, a confluenţelor culturale şi lingvistice româno-franceze, întîlnirea de la Dijon nu ar fi fost posibilă fără devotamentul şi competenţa d-nei Ramona Bordei-Boca, profesor la Universitatea burgundă, animatoare de lungă dată a relaţiilor culturale şi universitare franco-române şi una dintre cei care, de-a lungul anilor, au contribuit în mod esenţial la constituirea patrimoniului comun de valori al celor două ţări, care a reprezentat tocmai subiectul colocviului.

ALEXANDRU-FLORIN PLATON

Aniversări

IN HONOREM ALEXANDRU ZUB

La cei 70 ani pe care i-a împlinit la 12 octombrie 2004, profesorul Alexandru Zub este unul dintre oamenii despre a căror biografie se poate scrie – deja – în mai multe feluri, adică din perspective diferite, toate la fel de legitime. Lucrul a şi fost, de altfel, făcut în mai multe rînduri, nu de mult – dar involuntar şi fără ostentaţie – chiar de dl. Zub însuşi, provocat de Sorin Antohi să reflecteze sistematic pe marginea propriei experienţe intelectuale într-o frumoasă carte de convorbiri. Faptul că o viaţă precum aceea de faţă poate face obiectul unor examinări atît de variate nu ţine de „întinderea" ei, ci de densitate, adică de complexitatea experienţelor pe care le divulgă, a căror înmănunchere lasă să se întrevadă un sens sau o tendinţă. Or, cred că tocmai din acest unghi este biografia d-lui Zub grăitoare: prin capacitatea ei de se preta unei hermeneutici edificatoare. Am în vedere, desigur, biografia intelectuală a d-lui Zub, deşi, obişnuita disociere dintre viaţă şi profesiune nu are, în cazul domniei sale, o valoare analitică. Rarissime sînt cazurile în care îngemănarea lor să fi fost mai puternică, decît la omul despre care scriu aceste rînduri.

Două, cel puţin, mi se par a fi coordonatele care dau seama cel mai bine despre ceea ce a gîndit şi scris profesorul Zub de-a lungul celor cîteva decenii de intensă activitate. Cea dintîi – duală – este dimensiunea programatică a tuturor iniţiativelor sale ştiinţifice şi stăruinţa cu care aceste iniţiative au fost duse la bun sfîrşit. Dl. Zub a început prin a-şi crea instrumentele de lucru în perspectiva restituţiilor istoriografice la care se gîndea. Eruditele bibliografii dedicate lui Kogălniceanu (1971), Xenopol (1973) şi Pârvan (1975) – singurele şi, neîndoielnic, cele mai complete, pînă la această oră – continuate prin editarea scrierilor acestora (V. Pârvan, *Corespondenţă şi acte*, 1973; M. Kogălniceanu, *Opere II (Scrieri istorice)*, 1976; A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, 1982 etc.) sînt, în acest sens, o dovadă absolut grăitoare. Menirea lor a fost nu doar de a pregăti – cum am spus – explorările personale de mai tîrziu, ci şi de a suplini carenţa – cronică în istoriografia română – a mijloacelor de cercetare, prin sistematizarea unui volum de informaţii pe care puţini, pînă la domnia sa, se încumetaseră să le unifice şi să le organizeze în acest mod. Au urmat, pe această bază documentară, răbdător creată, marile sinteze de istoria istoriografiei, începute prin reflecţia întreprinsă pe marginea concepţiei şi a operei istorice a lui

Mihail Kogălniceanu (1974) şi prelungită prin cercetările dedicate istoriografiei Junimii (*Junimea, implicaţii istoriografice*, 1976), prefacerilor scrisului istoric românesc de la finele secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX (*De la istoria critică la criticism*, 1985) şi evoluţiilor, din acelaşi unghi, din perioada interbelică (*Istorie şi istorici în perioada interbelică*, 1986) volum care – reeditat de curînd (în 2003) – încheie provizoriu amplul efort de elaborare monografică a istoriei istoriografiei române, început în 1974 şi desfăşurat pe durata exact a două decenii. În interstiţiile acestui vast proiect, s-au inserat mai multe volume de cronici, eseuri ş.a.m.d. (*A scrie şi a face istorie*, 1981; *Biruit-au gîndul: note despre istorismul românesc*, 1983; *Cunoaştere de sine şi integrare*, 1986 etc.), al căror rost a fost de a le completa pe celelalte, întregindu-le perspectiva. În acelaşi timp – şi aceasta ar putea reprezenta a doua coordonată a proiectului istoriografic desfăşurat de Al. Zub – monografiile sau cîteva din studiile dedicate celor trei cărturari români au fost tălmăcite, într-o formă, desigur, mult mai contrasă, şi în limbi străine, tentativă menită de a recupera, atît cît se putea în împrejurările din acea perioadă, cu mijloacele ei precare, tradiţia antebelică a deschiderii spre Europa şi a dialogului între specialişti. În această privinţă, profesorul Zub a dat dovadă de o consecvenţă ieşită din comun, străduindu-se, într-un chip la fel de programatic precum cel oglindit de marile sale iniţiative istoriografice, să probeze că, în pofida vremurilor, scrisul istoric românesc mai putea fi încă, cel puţin pe alocuri, sincron cu direcţiile epistemologice de pe continent sau cu unele din iniţiativele istoricilor europeni. Nu altul este rostul unor culegeri de studii, precum *Culture and Society: structures, interferences, analogies in modern Romanian History* (1985) sau *La Révolution Française et les Roumains: impacte, images, interprétations*, 1989 (acestea nu sînt, însă, singurele), care arătau celor ce nu ne cunoşteau îndeajuns că cercetarea istorică din România avea de spus lucruri demne de toată atenţia, în subiecte de interes comun şi de mare actualitate. După 1989, această deschidere s-a amplificat, cum era şi de aşteptat, considerabil, în acelaşi spirit al sincronismului cu noile tendinţe ale istoriei post-comuniste. Volumul colectiv intitulat *Globalism şi dileme identitare. Perspective româneşti* (2002) sau cel anterior, dedicat conduitelor temporale în spaţiul românesc (*Temps et changement dans l'espace roumain; fragments d'une histoire des conduites temporelles*) (1991) sînt elocvente pentru continuitatea care defineşte toate proiectele lui Alexandru Zub şi pentru efortul său constant de a-i lega şi mai strîns pe istoricii români de lume.

Nu vreau să zăbovesc prea mult asupra perioadei de după 1989 din biografia intelectuală a d-lui Zub. În raport cu epoca anterioară, programul ştiinţific desfăşurat de domnia sa nu a înregistrat, acum, vreo schimbare radicală. Putem nota aceeaşi preocupare de restituţie monografică a marilor etape ale evoluţiei istoriografiei române, aceeaşi reflecţie asiduă pe marginea scrisului istoric şi a misiunii

civic-sociale a istoricului, aceeaşi vocaţie a deschiderii şi dialogului cu străinătatea, împlinită, de cînd d-l Zub a fost ales, în urmă cu 15 ani, în unanimitate (fapt semnificativ), directorul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" şi printr-o necesară dimensiune instituţională. Două lucruri ar mai fi, totuşi, de adăugat pentru a da seama cum se cuvine de bilanţul – personal şi, desigur, parţial – pe care mă încumet să-l schiţez aici pe marginea acestei activităţi prodigioase. Ambele privesc ultima decadă şi jumătate viaţa noastră, a tuturor. Cel dintîi se referă la un sindrom larg răspîndit în anii din urmă, pe care l-aş numi, în lipsa altui termen mai nimerit, al „inadecvării". Unul dintre efectele răsturnării produse în 1989 – inerent, de altfel, unui asemenea eveniment – a fost o uriaşă *dislocare*. Într-o societate care şi-a regăsit brusc, după îngheţul polar din ultima decadă a comunismului, libertatea de mişcare, oamenilor li s-a oferit, subit, şansa de a-şi schimba, literalmente, *locul*, care, atît timp cît durase vechiul regim, părea că le fusese atribuit pentru eternitate (unii au fost chiar somaţi s-o facă, sub imperiul unor varii exigenţe). Nu contează acum sensurile – concrete sau simbolice – pe care le-am putea asocia acestui cuvînt. Fie că este vorba de profesiune, de obişnuinţe, de statut sau, pur şi simplu, de banala locuinţă, poziţionarea şi re-poziţionarea fiecăruia dintre noi în spaţiile sociale scăpate de sub controlul totalitar au devenit libere şi normale. Nu întotdeauna, însă, această *re-plasare*, simbolică sau materială, s-a potrivit cu ceea ce fiecare dintre noi credeam că ştim despre posibilităţile, aptitudinile, talentele şi meritele noastre şi ale celorlalţi. Reală sau numai percepută, *inadecvarea* a devenit, drept urmare, ca şi *dislocarea*, unul din fenomenele curente ale timpului nostru şi, în raport cu ea, o prelungire inevitabilă. Or, dintre toţi cei care, în ultimii 15 ani, şi-au schimbat radical statutul, deprinderile şi practicile sau au fost obligaţi de împrejurări doar să şi le amplifice, Alexandru Zub se numără, cred, printre cei destul de puţini care par să fi fost ocoliţi, măcar în parte, de acest sindrom. Ne putem cu uşurinţă închipui cum ar fi arătat viaţa domniei sale, dacă vechiul regim nu s-ar fi prăbuşit. În micul său birou de la Institut, înconjurat de un teanc din ce în ce mai mare de cărţi, Alexandru Zub ar fi continuat să lucreze metodic la proiectele sale de restituţie istoriografică, producîndu-şi scrierile în ritmul cu care ne-a obişnuit. Constrîns de împrejurările din ianuarie 1990 să-şi asume o funcţie de conducere pe care n-o dorise şi pentru care – probabil – nu se simţea, atunci, pregătit, dl. Zub a ştiut s-o onoreze cu prisosinţă, descoperindu-şi o latură pe care nici domnia sa, nici noi, nu o crezusem, mai înainte, la el, posibilă: aceea de constructor instituţional. Fără îndoială că această povară l-a deturnat întrucîtva pe dl. Zub de la unele din proiectele sale fireşti; este iarăşi neîndoielnic că ea l-a făcut să întîrzie cu altele, dîndu-i sentimentul că este pe cale să piardă lupta cu timpul, care pare să fi fost unul din pariurile majore ale vieţii sale de după anii de recluziune forţată (acesta este cel de-al doilea lucru pe care doream să-l amintesc în legătură cu bilanţul

biografic al domniei sale, în felul în care mi-l imaginez eu). Am însă impresia că, dintre toţi cei care, la ora unei ipotetice evaluări finale, vor fi somaţi să-şi cîntărească viaţa, confruntaţi fiind cu ceea ce au fost şi ar fi trebuit să fie, Alexandru Zub se va număra printre puţinii care vor constata între ele o suprapunere (aproape) perfectă. Eu, în orice caz, aşa cred.

ALEXANDRU-FLORIN PLATON

PROFESORUL IOAN CAPROŞU LA 70 DE ANI

Un tânăr autor care se încumetă astăzi să facă, la moment aniversar, un portret istoricului şi magistrului ieşean Ioan Caproşu are în faţă o misiune dificilă. Înaintea sa, alţi iluştri profesori au făcut acest lucru, şi l-au făcut bine; amintim aici pe Ştefan S. Gorovei (*Profesorul Ioan Caproşu la 60 de ani*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» din Iaşi", XXXI, 1994, p. 615-618) şi Mircea Ciubotaru (*La o nouă aniversare*, în *In honorem Ioan Caproşu*, vol. îngrijit de Lucian Leuştean, Maria Magdalena Székely, Mihai-Răzvan Ungureanu, Petronel Zahariuc, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 7-11). Se pune deci fireasca întrebare: ce se mai poate spune nou despre prodigioasa activitate a unui mare medievist, care se „încăpăţânează" să nu se dezmintă a fi un deschizător de drumuri pe terenul multora dintre direcţiile de cercetare ale istoriografiei româneşti. Deşi anii trec, profesorul Caproşu nu încetează să ne uimească prin vitalitatea de care dă dovadă, prin extraordinara poftă de muncă sau prin deschiderea pe care o arată faţă de cei din jurul său.

Activitatea ştiinţifică a lui Ioan Caproşu depăşeşte patruzeci de ani. În primul rând, ţinem să ne referim la istoricul Ioan Caproşu în calitatea sa de **editor de izvoare**. Profesorul ieşean a înţeles şi a susţinut cu ardoare importanţa izvorului istoric, în special a celui ce se păstrează scris pe pergament sau hârtie, implicându-se de timpuriu în activitatea de scoatere la iveală a vechilor documente prin editarea făcută după norme ştiinţifice unanim acceptate. În acest domeniu de mare complexitate, ce presupune o muncă susţinută şi riguroasă, identificăm mai multe direcţii, dintre care una din cele mai importante a fost şi rămâne colecţia naţională de izvoare *Documenta Romaniae Historica*, seria A, *Moldova*. Începând din 1971, singur sau lucrând alături de alţi medievişti de marcă, precum Constantin Cihodaru şi Leon Şimanschi, Ioan Caproşu a dat spre publicare un număr de şase volume din această colecţie (vol. I, III, XXI, XXII, XXIV şi XXVI), oferind cercetătorilor posibilitatea de a interpreta şi de a folosi un volum impresionant de acte, multe inedite. Alte cel puţin patru volume aşteaptă în manuscris să vadă lumina tiparului. O a doua direcţie o reprezintă interesul pentru

istoria oraşelor moldave, cu precădere a vechilor reşedinţe, al căror trecut poate fi mai uşor desluşit prin cunoaşterea surselor. Realizând importanţa acestui demers, Ioan Caproşu s-a implicat activ în publicarea izvoarelor documentare privitoare la istoria unor centre urbane, precum Suceava (*Suceava. Documente privitoare la istoria oraşului. 1388-1918*, vol. I, 1989, întocmit în colaborare) sau Iaşi. Cele cinci volume de documente referitoare la trecutul ultimului oraş, realizate singur sau în colaborare (vol. I, împreună cu Petronel Zahariuc), merită o menţiune specială, datorită faptului că au fost publicate într-un timp foarte scurt – între 1999 şi 2001 – în urma unui efort greu de egalat chiar şi de către mai tinerii cercetători. Actele cuprinse în aceste colecţii, în mare parte inedite, reprezintă o adevărată mină de aur pentru cei interesaţi de evoluţia vieţii urbane şi nu numai. Nici izvoarele cu caracter statistic nu au fost neglijate; două volume de *Documente statistice privitoare la oraşul Iaşi*, editate împreună cu Mihai-Răzvan Ungureanu, mai multe sămi de vistierie, ca şi alte documente culese cu asiduitate din arhivele româneşti sau străine, toate completează portretul unui mare editor de izvoare. Numele lui Ioan Caproşu rămâne legat şi de un alt important proiect, publicarea ştiinţifică a textului primei *Biblii* româneşti, anume *Biblia de la 1688*, proiect care s-a concretizat, în urma colaborării cu profesorul Vasile Arvinte (stabilirea textului şi îngrijirea ediţiei), prin apariţia a cinci volume, reprezentând primele cinci cărţi din *Vechiul Testament*: *Monumenta Linguae Dacoromanorum*. Pars I-V, 1988-1997; proiectul a fost reluat în 2001, prin publicarea unei noi ediţii, de data aceasta completă.

Necunoscătorii pot rămâne cu impresia greşită că Ioan Caproşu s-a distins numai ca editor al vechilor documente ale Ţării Moldovei. Numeroasele volume şi articole scrise în diverse alte domenii demonstrează contrariul, conturând imaginea unui medievist complet. Încă de tânăr, Ioan Caproşu a arătat interes şi faţă de monumentele medievale ale Ţării Moldovei; câteva lucrări au fost închinate acestui subiect, dintre care amintim *Biserici şi mănăstiri vechi din Moldova până la mijlocul secolului al XV-lea*, în colaborare cu N. Grigoraş, 1967, ed. a II-a, revăzută, 1971, sau *Vechea catedrală mitropolitană din Suceava*, apărută în 1981. Tot în acest cadru, dar cu deschidere largă şi spre istoria urbană, se află volumul *Iaşii vechilor zidiri. Până în 1821*, apărut în 1974 (în colaborare cu Dan Bădărău), lucrare de referinţă în rândul studiilor referitoare la trecutul oraşului de pe malul Bahluiului. Ioan Caproşu a urmărit şi alte direcţii de cercetare, printre care amintim interesul pentru desluşirea raporturilor economice din lumea medievală din spaţiul românesc, atât în privinţa modului în care funcţionau acestea în Ţara Moldovei (*O istorie a Moldovei prin relaţiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, 1989), cât şi în ceea ce priveşte legăturile, mai ales de natură comercială, dintre ţara de la răsărit de Carpaţi şi partenerii de dincolo de munţi (*Relaţiile economice ale Braşovului cu Moldova, de la începutul secolului*

al XVIII-lea până la 1850, 1992, împreună cu Constantin A. Stoide). Mai multe alte studii se adaugă în completarea acestei direcţii de cercetare. Ca o dovadă de netăgăduit a meritului activităţii ştiinţifice a cercetătorului Ioan Caproşu stau numeroasele premii acordate de Academia Română sau de alte instituţii de-a lungul întregii cariere (amintim cu această ocazie recentul premiu *Opera Omnia*, acordat în 2001 de Consiliului Naţional al Cercetării Ştiinţifice din Învăţământul Superior al Ministerului Educaţiei şi Cercetării). Titlul de *Doctor honoris causa* al Universităţii Pedagogice de Stat „Ion Creangă" din Chişinău, dat lui Ioan Caproşu în anul 2000, vine să confirme această situaţie.

De mai bine de două decenii, lui Ioan Caproşu i se mai poate adăuga o calitate, aceea de **Magistru**. În răstimpul pomenit, a susţinut în faţa a sute de studenţi numeroase cursuri de istorie medievală românească sau universală, de experienţa sa didactică şi ştiinţifică beneficiind şi studenţi de peste hotare. Mai mulţi ani, a fost *Visiting Professor* la Universitatea de Stat din Portland (S.U.A.), la School of Slavonic and East European Studies (în Londra), şi la Universitatea din Cambridge, şcoli despre a căror faimă nu mai trebuie să pomenim. În ţară, a coordonat lucrările de licenţă a zeci de studenţi, remarcându-se şi în îndrumarea multor lucrări de doctorat, majoritatea de foarte bună calitate. Din această perspectivă, meritul Profesorului Caproşu este acela că a întreţinut în permanenţă în jurul său o atmosferă de emulaţie ştiinţifică, fiind un adevărat **creator de şcoală**. Mulţi dintre tinerii medievişti proveniţi din şcoala ieşeană recentă îşi datorează începuturile ştiinţifice magistrului Caproşu, care nu a pregetat să sacrifice din preţiosul său timp pentru a discuta cu discipolii diversele probleme cu care aceştia se confruntau pe măsură ce descifrau ABC-ul cercetării. Cum bine scria în urmă cu zece ani un alt mare medievist, Ştefan S. Gorovei, „Ioan Caproşu are *ştiinţa transmiterii ştiinţei*", fapt confirmat de-a lungul anilor de succesele multora dintre colaboratorii săi apropiaţi. Continua îndrumare dată mai tinerilor ucenici a permis acestora să „crească" şi apoi să „zboare" pe propriul drum. Printre aceştia putem spune că se află şi autorul rândurilor de faţă. În urmă cu unsprezece ani, pătrundeam în biroul domnului Caproşu, pe atunci diriguitor al destinelor Facultăţii de Istorie (a fost decan între 1990 şi 1996), fără să bănuiesc că astfel puneam bazele unei lungi colaborări. Prin talentul apropierii de oameni, pe care îl deţine atât de bine, nu i-a fost greu să mă atragă spre studiul evului mediu, spre care aveam deja înclinare. Depun astfel mărturie pentru harul Profesorului Caproşu în călăuzirea paşilor tinerilor învăţăcei în ale ştiinţei istorice.

Nu în ultimul rând, o dimensiune importantă a activităţii profesorului Caproşu o reprezintă susţinerea constantă acordată studenţilor, profesorilor şi cercetătorilor din Basarabia. Conştient de necesitatea întăririi spiritului românesc într-o societate încă bântuită de fantomele perioadei sovietice, Ioan Caproşu a înţeles că acest lucru se poate face nu numai prin sprijin material (trimiterea de carte,

chemarea adresată studenţilor basarabeni pentru a veni la studii în România etc.), ci şi prin susţinere şi implicare directă, personală, prin încurajarea unei strânse colaborări între mediile intelectuale de pe cele două maluri ale Prutului.

La ceas aniversar, ne aşezăm în rândul celor care urează Profesorului Ioan Caproşu mulţi ani, putere de muncă şi răbdare în ducerea la bun sfârşit a proiectelor începute.

LAURENŢIU RĂDVAN

In memoriam

UN PROFESOR DE TALENT ŞI UN OM ALES
Gheorghe Pungă (1949-2003)

A trecut în eternitate, mult prea devreme, la sfârşitul anului 2003, Profesorul Gheorghe Pungă, specialist în istorie medievală şi în ştiinţe auxiliare ale istoriei, cercetător de talent şi coleg cu alese însuşiri. Nu a mai avut răbdare să întâmpine noul an, pentru că s-a lăsat doborât fără să lupte până la capăt cu suferinţa. Au rămas în urma lui proiecte nefinalizate şi, mai cu seamă, regretele celor ce l-au cunoscut şi l-au iubit. Pentru că Gheorghe Pungă a avut parte de multă afecţiune datorită delicateţei şi generozităţii lui sufleteşti.

Moldovean din târgul Ştefăneşti, pe Prut, unde a învăţat şcoală elementară şi liceală, Gheorghe Pungă a venit la Iaşi, în 1967, ca să facă studii superioare de istorie, pentru care arătase ca licean multă pasiune, sesizată la vreme şi încurajată de cei ce l-au îndrumat. Păstrez în memorie chipul de atunci al studentului, un chip plăcut, cu o privire inteligentă şi caldă. Era receptiv şi harnic, o prezenţă seminarială care anima atmosfera. Din anii studenţiei s-a simţit atras de lumea medievală, o lume de cavaleri şi de eroi care ascundea multe necunoscute. A fost apreciat de colegi şi de profesori pentru că era serios în pregătire şi manierat în comportament. În tot ceea ce făcea se simţea firescul, pentru că aşa îi era firea. Nu căuta să se facă plăcut, era plăcut prin structura lui.

În 1972, la terminarea studiilor universitare, s-a întors la Ştefăneşti ca profesor şi a fost dascăl copiilor din târgul de origine până în 1977. A lucrat cu pasiune, dezvoltându-şi profesia şi dincolo de şcoală. Şi-a iniţiat elevii în tainele arheologiei şi ale numismaticii, i-a învăţat să preţuiască şi să tezaurizeze valorile trecutului. A cultivat iubirea pentru locurile natale, orizontul acela de unde plecăm şi la care revenim adesea, în realitate ori în imaginar. Era foarte ataşat de târgul lui, căruia i-a cercetat trecutul, făcând din aceasta o datorie normală.

În anul 1977 a revenit la Iaşi, oraşul studenţiei, ca cercetător la Institutul de Istorie (atunci şi de Arheologie) „A.D. Xenopol". Începea o nouă etapă a vieţii, într-un alt mediu şi cu alte preocupări. S-a integrat uşor pentru că nu-i lipsea nimic din ceea ce presupune o instituţie academică. Vreme de doi ani a lucrat la editarea colecţiei de izvoare documentare interne, *Documenta romaniae historica*, timp în care a acumulat mult, şi-a dezvoltat talentul de cercetător şi a început să se afirme ca medievist. Au fost ani decisivi, care i-au asigurat o bună formaţie, bază veritabilă pentru biografia lui ştiinţifică.

În noiembrie 1979, Gheorghe Pungă s-a întors acolo unde îşi făcuse studiile, la Facultatea de Istorie a Universităţii „Al. I. Cuza", ocupând, prin concurs, postul de asistent pentru Istoria medievală a românilor şi Ştiinţele auxiliare ale istoriei. Cei care l-au recomandat şi l-au promovat au făcut o alegere potrivită, tânărul istoric având însuşiri reale pentru munca didactică. Seminarul de Istoria medievală a românilor, unde i-am cunoscut direct activitatea, a fost un laborator eficient de formare a studenţilor. Gheorghe Pungă lucra cu pasiune, poseda un frumos bagaj de cunoştinţe, avea plăcerea dialogului, era blând cu studenţii, dar se impunea întotdeauna prin pregătirea lui superioară. Am colaborat, didactic, mulţi ani şi păstrez în amintire armonia acestei colaborări.

Urmând o evoluţie firească, rod al unei pregătiri ascendente, Gheorghe Pungă a urcat toate treptele universitare. Sub coordonarea ştiinţifică a Profesorului C. Cihodaru şi-a pregătit disertaţia de doctorat, susţinută public în 1986: *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu*, un demers istoric înnoitor, finalizat cu un „alt Lăpuşneanu", în care latura de senzaţional a fost revăzută. O informaţie documentară mult îmbogăţită, un spirit critic pe măsura temei şi a precedentelor istoriografice, o nouă perspectivă de restituţie în care determinările au fost regândite, o viziune globală, toate acestea au asigurat reconsiderarea unui domn şi a unei domnii împovărate până atunci de prea multe tiranii şi spaime. Teza, apreciată elogios la momentul prezentării publice, revizuită şi dezvoltată, a fost tipărită în 1994 (la Editura Universităţii „Al. I. Cuza") şi a primit premiul Academiei Române în următorul an. Este cartea cea mai reprezentativă a fostului nostru coleg, colaborator şi prieten.

Profesorul Gheorghe Pungă a activat şi în cadrul Institutului Român de Genealogie şi Heraldică „Sever Zotta" din Iaşi, unde a prezentat comunicări interesante, publicate în diferite reviste ori volume ocazionale, iar apoi reunite, împreună cu altele, într-o culegere intitulată *Studii de istorie medievală şi de ştiinţe auxiliare* (Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 1999). Sunt în acest volum, editat îngrijit, studii de reală valoare, dedicate unor subiecte dificile, controversate, care te determină să rămâi în domeniul ipotezelor. Aşa a făcut şi Gheorghe Pungă. A oferit sugestii noi la interpretări vechi, ferindu-se de încheieri verdictuale şi lăsând ca timpul să decidă.

Timpul a decis însă altceva şi omul aşa de preţuit pentru civilitatea lui s-a grăbit să plece într-o altă lume. O plecare de care se temea fără să realizeze că va veni aşa de curând. Fatalitatea s-a întâmplat atunci când bucuria Crăciunului şi a Anului Nou se aşterne peste creştini. Atunci şi-a îndoliat familia, colegii şi şcoala superioară unde a învăţat şi i-a învăţat pe alţii. A rămas o amintire frumoasă, aceea a unui om, coleg şi profesor care a iubit oamenii şi a fost iubit de oameni.

ION TODERAŞCU

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂŢII
„ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
700511 Iaşi, Păcurari 9, tel./fax 0232 314947

Format: 70×100/16
Coli tipo: 22
Apărut: 2005
Comanda: 42

236.000 lei